INSTITUTIONES PHILOSOPHICAE

MATTHAEI LIBERATORE

SOC. IESU

EDITIO OCTAVA

NOVIS CURIS EMENDATA ET AUCTA

VOL. I.

LOGICA ET METAPHYSICA GENERALIS

ROMAE

TYPIS S. CONGREGATIONIS DE PROPAGANDA FIDE

1855.

Qui tractaverunt scientias aut empirici aut dogmatici fuerunt. Empirici formicae more congerunt tantum et utuntur; rationales, aranearum more, telas ex se conficiunt. Apis vero ratio media est, quae materiam ex floribus horti et agri elicit; sed tamen propria facultate vertit et digerit. Neque absimile philosophiae verum opificium est.

BACONUS A VERULAMIO. *Novi Organi* lib. 1, aphor. 95.

PRAEFATIO

Fugienda quidem ignorantia est; sed multo magis perversa scientia. Illa mentem bonitate destituit, impeditque quominus perfectionem assequatur; haec morbo turpissimo contaminat atque ad exitum funestum perducit.

Id si in quavis disciplina, profecto summopere in philosophia vim habet: quae non modo, quia scientia est, ad mentem pertinet; verum etiam, quia scientia suprema est, ad mentem maxime pertinet. Non enim, ut aliae facultates, definito aliquo contemplationis ambitu comprehenditur; sed intelligentiam ipsam, prout latissime patet, prosequitur; atque ad ultimas rationes rerum assurgens, ea speculatur quae summum in cognitione naturali locum obtinent et principia veluti sunt notionum ceterarum. Unde si philosophiam depravari contingat, cogitatio ipsa quasi in sua radice corrumpitur: atque exinde derivata pernicies in mores etiam fluat necesse est. Homo enim operatur prout vult, vult autem prout intelligit. Quare depravatio intelligentiae, depravationem voluntatis actionisque et fere totius hominis corruptelam importat.

Haec, ad philosophiam quod attinet, bonae sanaeque institutionis necessitatem ostendunt. Verum eiusmodi res quo magis interest, eo maioribus difficultatibus afficitur. Nam incredibile est quantopere omnia propemodum errorum genera hanc nobilissimam scientiam aggrediantur; eique non solum vi et aperta oppugnatione, sed etiam fraude et fucata amicitiae specie interitum parent. Vere dici potest nullum esse delirium aut scelus, nostra praesertim aetate, quod philosophiae nomine non abutatur, quodque insidias non meditetur adversus quidquid verum est et sanctum. In eam sane incidimus temporum calamitatem, ut nemo fere tam lynceus sit et prudens, qui nihil in hac salebrosa via offendat, aut nusquam incurrat. Videant igitur, qui cereos adolescentium animos hac praestantissima scientia, sed simul periculorum plena, imbuendos suscipiunt; videant, inquam, quantus doctrinae delectus habendus sit, ne pro salutari pabulo venena propinentur, quibus deinceps expellendis nescio an ulla medicamina suppetent.

Illud potissimum curandum est, ut inter Scyllam et Charybdim medium teneatur iter, nimirum ut duo illa extrema *Rationalismi* et *Traditionalismi*, aeque infesta menti, caveantur; quorum alter rationis lumen per se omnia posse, alter nihil posse deblaterat. Ambo haec absurda capitalem labem rationi afferunt, et iniuriam benefico rerum omnium Auctori irrogant. Primus enim hominis vires exaggerat, secundus de gradu deiicit. Ille Deum, *scientiarum dominum*, a mente re-

movet; hic Deum ita reducit, ut mentem ipsam, quae illum susceptura est, subtrahat. Uterque naturam rationis pessumdat, eamque aut divinam aut nullam efficit.

Sine Deo, qui intelligentiae sol est, intelligentiae vita operatioque nullo modo aut perperam explicatur; at sine lumine in ipsa intelligentiae natura insito, ne Deus quidem a nobis dignosci posset. Turpiter igitur sibi illuderet, qui ad unum declinandum errorem, in alterum abiret praeceps. Si stultus est qui donum ad donantem non refert; sapiens profecto dici nequit, qui, ut donantem extollat, donum ipsum respuit.

Eiusmodi argumentum tractandum a nobis suo loco erit; sed hic in praefando aliquid indicare voluimus cum propter rei gravitatem, tum etiam ut iam initio indoles declararetur, qua hae nostrae institutiones informantur. Sic enim eas lucubravimus, ut rationi humanae neque plus concederetur quam ipsi competit, neque quidquam detraheretur quod munificentissimus Conditor eidem largitus est. Quod quidem si semper, nunc maxime prae oculis habeatur oportet, cum huiusmodi controversia, in Gallia praesertim, acriter referbuerit, et non modo imbelles mentes atque eos qui quasi de industria deteriora sectantur, sed viriles etiam animos saepe decipiat, eosque qui ceteroquin optima voluntate ornantur.

His de natura doctrinae, quam sequimur, ante notatis; pauca de praesenti editione dicamus, quae ordine octava est. Haec ceteris, quae praecesserunt, vehe-

menter antecellit, atque opus fere ex integro instauratum producit. In superioribus enim editionibus multa quidem hac illac emendaveram; sed curae, quibus distinebar, impedimento fuerunt, quominus omnia ita corrigerem, ut mihi ipsi facerem satis. Nunc primum tantum otii suppeditavit, ut singula, quae scripta erant, ad trutinam revocarem, et defectus expungerem, quibus sive in sententiis, sive in expositione me peccasse cognoscerem. Quare haec, quae nunc prodit editio, mentem auctoris definite exprimit, et ad eius normam corrigenda vel explicanda velim, quae in aliis reperiuntur. Nec materia tantum aut rerum dispositio melior effecta est; sed stylum etiam simpliciorem reddidi et ad captum adolescentium magis accommodatum. His curis et potissimum favore Dei, ad cuius gloriam tenues nostros labores dirigimus, valde confido, iuvenes ex hoc libro tantum profectus, quantum conditio temporum et mea spes postulat, esse consequuturos.

PRAENOTIONES

Perspicuitatis gratia antequam ad singulas philosophiae partes explicandas veniamus, in ipsius velut vestibulo sistimus pedem, ea considerantes quae externam disciplinae formam exhibent. Sic qui ad aedificium aliquod spectandum accedit, prius exteriorem eius speciem dispositionemque partium diversarum et situm collustrat oculis, deinde atrium introgressus ad partes singillatim rimandas progreditur.

Agedum quae generatim philosophiam attinent, ea ad tria interrogandi genera reduci possunt: primum, ut eius natura, finis, utilitas explicetur; deinde, ut quam originem quasve vices habuerit enarretur; postremo, ut partes, quibus constat, numerentur, noteturque ordo in his servandus.

Articulus Primus.

De Philosophiae definitione, fine, utilitate.

1. Philosophia, seu sapientiae studium (hoc enim latine sonat) a Pythagora primum nomen accepit [1]; idque, utpote modestiae et veritatis plenum, apud omnes postea generatim invaluit. Et sane si ad naturae notitiam comparandam tempore egemus et

1 Pythagoram fuisse huius nominis inventorem, testis est Cicero *Qq. Tusc.* lib. 5, cum antea, qui in naturae contemplatione ponebant operam, non *philosophi*, idest sapientiae studiosi, sed *sophi*, idest sapientes, appellarentur.

diligentia, nec unquam absoluta ex omni parte scientia potiri possumus; rerum contemplatio, cui homo vacat, non tam sapientia, quam potius sapientiae amor, ac nisus animi ad eam comparandam vocari debet.

At quamvis inter omnes de nomine conveniat; tamen de definitione, quae rem nomini subiectam explicet, dissidens sententia est. Veteres generatim philosophiam concipiebant tamquam generalem scientiam principiorum, quibus res omnes constituuntur et vigent. Tullius eam definivit: *rerum divinarum atque humanarum, causarumque, quibus hae res continentur, scientiam* [1]; Wolfius, cognitione humana in historicam, mathematicam, et philosophicam distributa, philosophiam describit: *scientiam possibilium quatenus esse possunt* [2]; Genuensis eam esse dicit *rerum aeternarum, factarum et possibilium, earumque causarum, finium, relationum, usuum scientiam* [3]; Galluppius: *scientiam cogitationis humanae* [4]; Romagnosi: *scientiam realitatis actionumque rerum habitam per causas, quae assignari possunt* [5].

2. Hoc magis apparens, quam reale dissidium nonnulli sic exaggerant, ut Laromiguière asserere non dubitaverit, certam philosophiae definitionem possibilem revera non esse [6]. Verum non sic negotiosa res est, ut resolvi nequeat; idque fiet perfacile, si cogitabimus quid communiter eo nomine intelligatur. Atque in primis illud constat, philosophiae nomen generaliori quadam acceptione communicari solitum esse cuivis notionum systemati, quod obiectum explicet per suas causas. Nam cum res omnis rationem aliquam semper habeat cur potius sit quam non sit, sic potius quam aliter sit; humana cognitio ita in rebus quibusque scrutandis versari potest, ut causas eiusmodi et rationes anquirat. Tunc vestigationes illae philosophiae nomine in determinato aliquo genere condecorantur. Sic dicimus philoso-

1 *De Officiis* lib. 2.

2 *Discursus prael. de phil. in genere* c. 2.

3 *Artis log. crit.* Prolegom.

4 *Lez. di Log. e Met.* tom. 1, lez. 2.

5 « La scienza dell' essere e del fare delle cose per via delle loro cause assegnabili. » *Vedute fondam. sull'arte log.* l. 1, c. 1, sez. 1.

6 « Je ne puis donc pas vous dire ce que c'est que la philosophie. On a « rendu cette définition impossible. » *Leçons de philos.* par. 2, leç. 1.

phiam historiae, philosophiam poësis, philosophiam pulchrarum artium, atque ita de aliis generis eiusdem. Si igitur elementum commune ex his abstrahamus, videbimus profecto ad philosophiam generatim inspectam pertinere, ut rerum causas investiget et explicet.

Iamvero, cum res omnes aliud non sint nisi *homo, mundus, Deus;* philosophia sic in his scrutandis versatur, ut non quomodocumque eas speculetur, sed altissima quadam consideratione; prout nimirum notiones quasdam supremas suppeditant, quae in singulis inferioribus scientiis latitent. Nomine enim philosophiae semper intellecta est scientia quaedam generalis, cuius dictamina in reliquas omnes dominarentur, eisque vim tribuerent, leges imponerent, ac finem indicarent. Ex quo factum est ut scientiae dignitatem maxime attingeret, et in ceteras naturales disciplinas, quasi scientia scientiarum, principatum aliquem iure proprio sibi adscisceret. Ipsa enim virtute sua penetrat quodammodo et pervadit notiones omnes et fundamenta ceterarum scientiarum, quae angustius obiectum et humiliori ratione considerant atque ideo ad philosophiam, si non ut partes ipsam constituentes, certe ut derivationes applicationesque revocantur.

Quae cum ita sint, philosophia generatim definiri posset: *scientia supremarum veritatum naturali lumine comparata.* Quod ultimum idcirco ponimus, ut a theologia, quae non a lumine naturae sed a Fide principia accipit, secernatur.

3. Atque id non ita intelligi debet quasi mens hominis ad plenam eiusmodi scientiam reapse pervenerit, vel sit unquam perventura. Perfectus enim sapiens alius revera non est nisi Deus, qui omnia cognitione sua infinita comprehendit; cognitio autem humana inter absolutam scientiam et omnimodam ignorantiam medium quoddam tenet iter. Qua in re praeclare Lactantius: « Alii « putaverunt sciri posse omnia; hi sapientes utique non fuerunt: « alii nihil; ne hi quidem sapientes fuerunt. Illi quia plus ho- « mini dederunt, hi quia minus. Utrisque in utramque partem « modus defuit. Ubi ergo sapientia? Ut neque te omnia scire pu- « tes, quod Dei est; neque omnia nescire, quod pecudis [1]. » Id-

1 *Divin. Inst.* l. 1, c. 6.

circo philosophia, ut supra monuimus, non a sapientia sed ab amore sapientiae sibi nomen adscivit.

Ad finem vero philosophiae quod spectat, hic in veritatis notitia morumque honestate reponitur, et, quod consequens est, in hominis beatitate, quae nonnisi in veri et boni possessione consistit. Unde sapienter Plato in Gorgia asseruit nullam aliam homini esse causam philosophandi, nisi ut beatus ac felix evadat.

4. Hinc patet quid de utilitate huius disciplinae dicendum sit. Nam si philosophia supremam, intra naturae limites, scientiam importat; si scientia bonum intellectus est; si utile dicitur quidquid bonum affert: nemo non videt philosophiam utilissimam esse iudicandam.

Praeterea homo ad beatitudinem tendit, honesteque vivendum; ex quo tamen perversis, quae sensibus oriuntur, cupiditatibus deterretur. Quare ut equos domitoribus tradi, sic eum effraenatum animi perturbationibus, in gyrum veluti rationis et doctrinae duci oportet; ut perspecto fine a natura proposito, quidque sibi decorum sit quidve turpe, ad virtutis normam se suasque actiones temperet. Id autem in naturae ordine fieri aliter nequit, nisi homines exstent praecellentes, qui sapientiam adepti, suam ceterorumque vitam moresque documentis accommodis informare nitantur.

Quid vero dicam, si homines, non per se tantum, sed prout civitatem constituunt, cogitemus? Societatis perfectio, civilisque cultus ex scientiarum artiumque explicatione resultat; hisque remotis, non tam hominum congregatio, quam potius lustra ferarum haberentur. Atqui, teste Tullio, philosophia est *laudandarum artium omnium procreatrix, et quasi parens* [1], disciplinae autem ceterae, scientiaeque, vel eius sunt partes vel ab ipsa tamquam rivuli ex fonte scaturiunt. Maximus igitur usus est philosophiae ad finem perfectionemque civitatis, quae difficile dictu est quantopere ex illa decoretur. Potissimum id dicendum est de arte illa maxime sociali, nimirum eloquentia, quae nonnisi ex pectore philosophiae pleno, tamquam flumen aureum, erumpit. Profecto princeps ille oratorum Tullius fatebatur se quidquid

1 *De Oratore* lib. I.

polleret in arte dicendi, id non a rhetorum scholis, sed a porticibus academiae hausisse.

Huc accedit quod si res quaevis iisdem causis servatur incolumis et augescit, quibus gignitur; respublicae nonnisi per rectam philosophiam sartae tectaeque servari novaque incrementa, naturae cursu, nancisci possunt; cum ab ipsa primitus constabilitae sint et aequis legibus instructae.

Quid plura? Ipsa orthodoxa et supernaturalis Religio, etsi philosophia absolute non egeat, ea tamen non mediocriter adiuvatur. Philosophia enim dum Dei notitiam suppeditat, aperitque officia, quibus erga supremam omnium causam devincimur, planum veluti ad Fidem sternit iter. Itemque, cum nonnulla, quae Religio tradit, naturali roboret ratiocinatione, ex. gr. animi spiritualitatem, immortalitatem, vim liberam; hominum imbecillitati opitulatur, eosque firmiores reddit in Fide. Denique cum haereticorum incredulorumque sophismata ex naturae penu deprompta dissolvat; id facit, quod ad Fidei defensionem non parum interest. Quapropter mirandum non est, si Ecclesia verae philosophiae studium assidue promoverit, Ecclesiaeque Patres ac Doctores, non modo excellentis ingenii magnitudine, sed etiam praeclara eruditione ornati atque doctrina, ut fulgidissima scientiarum sidera semper emicuerint.

Qua in re praetermittere non possum Cousinii [1], aliorumque rationalistarum audaciam, qui inter religionem et philosophiam perpetuas inimicitias exerceri, atque huius incrementa ab illa assidue praepediri asserunt. Cuius calumniae falsitas vel inde apparet, quod veritas veritati non opponitur [2]. Si ergo de vera philosophia sermo sit; ea veritati Fidei adversari nequit, sed potius famulatur et subditur; quippe cum naturale lumen, utpote

1 Opere supra citato. *Leçon deuxième.*

2 Ad rem S. Thomas: « Illud idem quod inducitur in animam disci« puli a docente, doctoris scientia continet; nisi doceat ficte, quod de Deo « nefas est dicere. Principiorum autem naturaliter notorum cognitio nobis di« vinitus est indita, cum ipse Deus sit auctor nostrae naturae. Haec ergo prin« cipia etiam divina sapientia continet. Quidquid igitur principiis huiusmodi « contrarium est, est divinae sapientiae contrarium: non igitur a Deo esse « potest. Ea igitur quae ex revelatione divina per fidem tenentur, non pos« sunt naturali cognitioni esse contraria. » *Contra Gentes* l. I, c. VII.

inferius, supernaturali subiici, ab eoque, ne erret, temperari debeat. Cousin autem eiusque consortes propterea decipiuntur, quod propriae mentis insaniam et impiam blaterandi licentiam cum vera philosophia confundant.

Incassum vero rationalistae ad historiam appellant; quae potius contrarium probat, si quid probat. Nam lucta, quae viguit inter philosophiam et profanam religionem gentilium, ostendit philosophiam superstitioni adversari, ac proinde orthodoxae religioni consonam esse. Haec autem etsi delirantium sophistarum placita semper damnaverit, coargueritque eos qui falsa pro veris aut incerta pro certis tradere praesumebant; tamen veram verecundamque sapientiam semper aluit suoque fovit patrocinio; quod qui negat, eum vel mendacem vel peregrinum in historia esse oportet.

Denique, quod addunt rationalistae, philosophiam, sceptro potitam, religioni amicam manum porrigere ut ipsam sustentet; non minus impium, quam monstruosum est. Est quidem impium; nam iuvamen eiusmodi ad hoc tandem reduceretur, in sententia rationalistarum, quod sacrosancta Religionis dogmata in placita mere philosophica permutarentur. Est autem monstruosum; quia Religionem, quae a Deo immediate procedit, philosophiae, quae procedit mediate, obnoxiam faceret: ac proinde praepostero ordine dominam ancillae subiiceret.

His igitur expositis, quanta sit philosophiae bonitas intellectum puto; a qua si quando damna potius in Religionem et genus hominum dimanarunt, id humanae imbecillitati ac malitiae, quae rebus quibusque optimis abuti potest, non philosophiae tribuendum ingenio est. Praeclare Verulamius: « Si quis depravationem scientiarum et artium ad malitiam et luxuriam et similia obiiceret; id neminem moveat. Illud enim de omnibus mundanis bonis dici potest, ingenio, fortitudine, viribus, forma, divitiis, luce ipsa, et reliquis. Recuperet modo genus humanum ius suum in naturam, quod ei ex dotatione divina competit, et detur ei copia; usum vero recta ratio et sana Religio gubernabit [1]. »

1 *Novi Organi* l. 1, aphor. 124.

Articulus II.

De Philosophiae origine et progressu aliquid delibatur.

5. Philosophia non fortuitum quoddam inventum est, sed rationis germen ab radice pullulans quae ipsi humano generi altissime inhaeret. Nam si res quaevis ad se perficiendam necessario nititur, atque ad actiones sibi consentaneas vi naturae rapitur; intelligentia ratioque humana a pervestigatione rerum, ex quarum notitia perficitur, abstineri nequit. In hanc igitur, quantum cuiusque conditio ac vis ingenii fert, homo erumpit necessario. Et quoniam in toto hominum genere deesse nequeunt qui acriore polleant intelligentia, nec ita aliis muniis distineantur, ut naturam contemplari non vacet; fieri nequit quin ex humana multitudine paulatim philosophi et, ut consequens est, philosophia enascatur. Hinc apparet philosophiam non potuisse in societate humana diutissime desiderari; quemadmodum putant ii, qui rati philosophiae principium in *reflexione* reponi, tardiora nimis illi largiuntur exordia; perinde quasi humanum genus reflexione antea caruerit.

Immo vero si quis ad rationem philosophiae non lentum progressum ex propriaque ortam industria vestigationem requirat, sed evidentem rerum scientiam per naturales causas explicatam sufficere intelligat; ea ipsum mortalium primum non proprio studio acquisita sed divino accepta beneficio informatum fuisse fatebitur. Deus enim est providus; nec ei, quem adulta certa aetate et tamquam universae generationis parentem et magistrum condebat, tantum scientiae tum speculativae tum practicae negare potuit, quantum non modo ad hominis perfectionem ac se tuendum dirigendumque, sed etiam ad progeniem disciplina imbuendam necesse erat. Quae sententia inde etiam patet, quod si ad antiquissimas aetates regrediamur (quae, utpote rerum primordiis propinquiores, earumdem aperiunt originem) philosophia primitus theologiae implexa cum ipso humano genere succrevisse conspicitur. Orientalis enim sapientia omni historia antiquior est. Graecia vero ab Oriente hausit scientiam; ex qua deinde Romana et Alexandrina dimanavit.

Incunabula igitur philosophiae in Oriente fuerunt, quem prisci sapientes semper ut magistrum suspexere, atque illuc, erudiendi gratia, saepe longas peregrinationes aggressi sunt. Earum gentium Sinenses, Assyrii, Aegyptii potissimum praestiterunt, et maxime Indi; apud quos speculatio omnes fere formas induit, et innumera procudit systemata [1].

Sapientum vetustissimi memoria praecipue celebrantur e Chaldaeis (quos Tullius *antiquissimum doctorum genus appellat* [2]) Berosus; ex Aegyptiis Trismegistus; apud Persas Zoroaster; apud Indos Vyasa et Buddas; apud Sinenses Lao-tseu et Confucius, Sanchoniaton Phoenicius, Zamolxis et Anacharsis Scythae, aliique penes alias gentes non pauci.

6. Inter Orientales nationes omitti non debet Hebraeorum gens, quae utpote paternarum traditionum studiosissima et sacrorum bibliorum ornata institutis, prae reliquis populis abundavit sapientia. Nec vero audiendus est Brucker, qui proprie philosophos in ea extitisse negat, etsi permultos vere magnos et doctissimos politicaeque prudentiae eruditos floruisse fateatur. At ego sane nescio quare philosophi nomen negandum sit Moysi ex. g. et Davidi, praecipueque Salomoni, *cuius sapientia praecedebat sapientiam omnium orientalium et Aegyptiorum . . . et disputavit super ligna a cedro, quae est in Libano, usque ad hyssopum, quae egreditur de pariete, et disseruit de iumentis et volucribus et reptilibus et piscibus* [3].

7. Ex Oriente philosophia migravit in Graeciam, quo feliciori insita solo fructus eos protulit, quos iure omnis mirata est aetas. Omnium veterrimi, qui proprie scholas fundarunt, Thales

1 Sex potissimum recensentur in tria binaria distributa: duo *Nyaya*, duo *Mimansa*, duo *Sankhya*. Philosophia *Mimansa* exordium suae vestigationis ducit a revelatione, et systema quod efformat appellatur *Vedanta*, quasi amplificet et compleat *Vedas*, libros nimirum quibus continebatur doctrina sacra. Philosophia autem *Nyaya* exorditur a principio cogitante; philosophia *Sankhya* a contemplatione naturae. Mirum sane est quomodo infantiam humanitatis scrutantes, eam abundasse sapientia, et primis hominibus immensam lucem coruscasse reperiamus. Id aperte refutat eos qui primos homines barbaros fingunt.

2 *De Divinatione* cap. 1.

3 *Regum* lib. 3, c. 4, v. 30-33.

habentur et Pythagoras, primus e Mileto, alter e Samo. Ille enim postquam celeberrimas orbis plagas peragrasset, in Ionia docere publice coepit; hic, post diuturnam peregrinationem, ingentem doctrinae vim adeptus Italiam appulit, ac Crotonae, in sinus Tarentini urbe celebri, gymnasium aperuit. En famosissimae illae duae et primae philosophorum haereses, Ionica una, altera Italica; quibus subinde tertia accessit, nimirum Eleatica, Xenophane auctore, quae ex Italica omnium maturrime profecta est. Ex hac porro manavit Atomistica, duce Leucippo eiusque auditore Democrito.

Ut harum sectarum variam innuamus indolem, Ionica, quae ad naturam spectabilem contemplandam maxime contulit operam, empirismo fuit propensior; contra Pythagoras, excelsiore animo utens, rationalismo atque idealismo studuit, tum Mathesim magno opere excoluit. Eleatica Italicum idealismum praetervecta et ad rerum vestigandam originem potissimum incumbens, in idealem quemdam pantheismum, recenti Germanorum vix absimilem, delapsa est; cui Atomistica effraenum sensismum et empirismum opposuit.

At processu temporis, occasione praesertim dissidentium opinionum, philosophia in sophisticam degeneravit, apparentem nimirum sapientiam quorumdam, qui etsi non tam re quam nomine essent philosophi, omnia tamen se scire profiterentur. Ex horum numero celeberrimus fuit Protagoras, qui docebat scientiam hominis mensuram esse rerum; quod deliramentum egregie Aristoteles in sua metaphysica confutavit.

8. Atque in tanto discrimine philosophiae Socrates Athenis illuxit, quem Tullius *philosophiae parentem* appellat [1]. Is incredibili ingenii magnitudine praeditus sophistarum conatus perditos vindicavit, et meliori proposita philosophandi methodo, ingenia praeclara educanda suscepit, quibus tunc Graecia erat refertissima. Ex tanti viri disciplina quamplures exorti sunt sapientes, quorum alii in gerenda republica, alii in promovenda philosophia operam collocarunt. E quibus Aristippus Cyrenaicae scholae auctor, Euclides Megarensis, Phaedo Eliensis, An-

1 *De Finibus* lib. 2.

tisthenes Cynicae (unde Stoica deinceps Zenone duce manavit) potissimum recensentur. At nemo ex his comparandus est Platoni, qui Socratis mentem plus ceteris assequutus, Academiam instituit, talesque ingenii sui partus edidit, quos nulla unquam interimet aetas; quamvis luce revelationis carens in turpissimos quosdam errores corruerit. Ex huius vero schola prodiit Aristoteles Peripateticae sectae auctor, qui una cum Platone omnes vetustatis sapientes facile superavit. Hos inter id discriminis interest, quod Plato in synthesim et obiectivitatem idearum inclinet, Aristoteles contra in experientiam et analysim propendeat.

Sub id temporis exortus est etiam Pyrrho, qui scepticismum acriter propugnavit; et Epicurus, qui atomisticae scholae placitis Cyrenaicorum voluptatem, in qua finis ultimus hominis reponeretur, adiunxit; quamvis nonnulli turpitudinem hanc ab Epicuro in asseclas detorquent, illum de voluptate non sensili sed morali loquutum esse interpretantes.

9. Ceteris successu temporis sectis extinctis, quatuor tantum, Academica, Aristotelica, Stoica, Epicurea florebant, cum Graeca philosophia in ceteras etiam gentes coepta est propagari. Roma potissimum et Alexandria notatu sunt dignae; quarum prima inter alios quamplures Senecam in stoicis, Lucretium in epicureis, Tullium in aristotelicis simul et platonicis (utraque enim doctrina, immo et stoica etiam, in morali praesertim, delectabatur) enumerat; altera vero exorta Neoplatonicorum secta inclaruit, quae etiam eclectica nominata est. Porro Neoplatonismo initium fecit Potamon. Quod systema eo animo excogitatum est, ut christianae Religioni in dies se propaganti agger obiiceretur, et syncretismo doctrinae ex Platonis potissimum et Pythagorae placitis ad mysticum sensum male detortis, et innumeris superstitionibus adiectis conflabatur. Praestantiores illinc prodiere Plotinus, Porphyrius, Iamblichus, Plutarchus, Proclus. At alius longe melior eclectismus auctores habuit Ecclesiae Patres, tum eos qui, gymnasio in ipsa Alexandria per Ammonium constituto, publice docuerunt (quales sunt Athenagoras, Pantaenus, Clemens Alexandrinus, Origenes); tum eos, qui alibi privatim philosophati sunt, ut Iustinus, Eusebius, Arnobius, Irenaeus, Tertullianus, Augustinus, aliique permulti; qui non, ut nonnullis falso arridet,

Platonici, sed revera eclectici putandi sunt, et quorum numerum quodammodo claudunt Cassiodorus et Boëtius.

Sub eadem fere aetate, qua Neoplatonismus coepit, Aenesidemus et Sextus Empiricus, duo post Pyrrhonem scepticismi propugnacula, floruerunt.

10. Assiduitate bellorum et barbarorum incursu, philosophiae studium, proprie dictum, sicut etiam litterarum, aliquandiu delituit, cum a laicis omnino neglectum, a solis ecclesiasticis in coenobiis praesertim coleretur. Tandem, tempestate illa residente, Ecclesiae opera et incitamentis scientiarum artiumque disciplina sensim et pedetentim coepit redintegrari. Exorditur inde aetas scholasticae philosophiae, sic appellatae quod universim in scholis traderetur. Haec saeculo undecimo a tribus potissimum summis viris, Anselmo, Lanfranco, Petro Lombardo, scientifica forma donata est. Maximum tamen incrementum accepit ab incredibili illo et quasi divino S. Thomae ingenio, qui decimo tertio salutis saeculo Aristotelis philosophiam diligentissime purgavit, profundissimis auxit commentariis, atque contra incredulos ad Religionem tuendam validissime retorsit.

Innumeri sunt non modo doctrina, verum et sanctitate praestantes, qui tum ante S. Thomam, tum maxime post, sapientiae et eruditionis laude claruerunt. Qua in re cordatus nemo a nota temeritatis Bruckerum defendet, qui generatim omnes scholasticos e philosophorum albo expungendos putat, hoc praetextu quod philosophandi libertate caruerint [1]. At nemo non videt haec propter odium in Catholicam Ecclesiam ab homine haeretico prolata esse. Scholastici enim etsi philosophiam theologiae, ut par est, subiicerent, tamen magna libertate philosophati sunt. Quod si Aristotele prae ceteris utebantur, idcirco hoc fecisse dicendi sunt, quia vetus sapientia in illius philosophi scriptis cumulatius contineretur, et quia propter Arabas Hispaniae dominantes aristotelica doctrina tunc temporis magna auctoritate gauderet. Ceterum sicut negari non potest in eorum libris ea vitia comperiri, ad quae temporum illorum conditio detrudebat; sic fateri cogimur eos verae solidaeque sapientiae documentis refer-

1 *Hist. crit. phil. a Christo nato ad nostra tempora* per. 2, par. 2, lib. 2, cap. 3, sec. 2.

tos fuisse [1]. Ad Bruckeri autem calumniam propulsandam satis superque est scrutari vel unius S. Thomae Aquinatis volumina immortalia, quae nemo, qui aliquid sapiat, inter summorum philosophorum opera non cooptabit.

11. Venio nunc ad tempora innovationis philosophiae, in qua triplex genus hominum distingui debet. Alii enim contra scholasticam aliquid novitatis dumtaxat moliti sunt; alii eam aperto bello petivere; alii sua sede ac statu tandem dimoverunt. Inter primos praecipui habentur Raymundus Lullius Hispanus, et Laurentius Valla Italus. Inter secundos tres potissimum Brucker enumerat, Brunum, Cardanum, Campanellam, quorum ingenia heteroclita appellat, nec tanti facit, quanti eos nonnulli nostrae aetatis leviter eruditi haberi vellent. Praesertim Brunum vituperat, quem, etsi acri ingenio atque incredibili imaginatione instructum dicat, tamen sic depingit: « Verum enimvero obstabant infelici philo-« sopho iudicii paupertas, imaginationis lascivia, et ineptus mos « consarcinandi veterum hypotheses, ut novam philosophiam ef-« fingeret, quae inde monstrum magis, quam aptum et rationale « systema prodiit. Nempe systemate atomistico veterum, potissi-« mum scholae Italicae, cum systemate emanativo coniuncto, « usurus, cum videret Pythagoreos utrumque etiam sequi, et no-« vum tamen dare vellet, eiusmodi *philosophumena* dedit, quae, « dum nova affectat, partim obscura, incerta et nihil significantia « sunt, partim intolerabilia, absurda, et, si verum dicendum, in-« terdum impia [2]. »

Huic numero accenseri etiam possunt Telesius, Ramus, Paracelsus, aliique, qui saeculo decimosexto scholasticam oppugnarunt.

12. Tertii generis hominum, qui posteriore saeculo floruerunt, omnium fere eruditorum iudicio, Baconus a Verulamio duxit agmen. Hic non systematibus compingendis, sed contraria philosophandi methodo proponenda, philosophiae instaurationem proclamavit. Totus autem in eo fuit, ut, syllogismo reiecto suffectaque

1 Confer hac in re Vict. Cousin, *Hist. de la philos.* tom. 1, leçon 2. Quo in loco homo minime suspectus nimiam Scholasticorum philosophandi libertatem demiratur.

2 *Hist. crit. phil. a temp. resusc. in Occ. lit.* etc. per. 4, part. 2, lib. 1, cap. 1, §. 13.

inductione, mentem a rationali contemplatione ad experientiam revocaret. Quod praeceptum in empirismum trahit; cuius proinde vitia mox enata, iure a criticis baconianae methodo tributa sunt. Eodem fere tempore, quo Baconus in Anglia suum organum Aristoteli opponebat, quamplures alibi bellum sunt prosequuti, praesertim Cartesius in Gallia, Leibnitius in Germania, in Anglia Lockius.

At hi etiam (quae rerum humanarum conditio est) suas vices subivere, aliis subinde nova systemata molientibus. Nam Cartesius, cui propter doctrinae novitatem, quam ante alios tradidit, plurimosque fautores, quos in Gallia praesertim nactus est, immutatae philosophiae initium tribui solet; non multo post tempore coeptus est fastidiri, Lockio pedetentim philosophiae campum occupante. Is utpote faciliora docens, styloque fere populari atque ad Baconi praescriptum accommodate, saeculo arrisit plurimum. Quare etiam Leibnitius, qui profundiore delectabatur sapientia, unius fere Germaniae terminis coactus est contineri. Sic castris potitus est Lockius, in Anglia praesertim et in Gallia. At cum doctrina haec, periculorum plena, scepticismi et materialismi semina praeberet; fieri certe non poterat ut haec diu occulerentur. Ex ea proinde in Anglia per Berkeley idealismus, per Hume scepticismus emersit; in Gallia per Condillac sensismus prodiit, quem, ut consequens erat, Helvetius, Tracy, Cabanis in perfectum materialismum commutarunt. Italia eclectica quadam philosophandi methodo potius usa est; quamvis gallicis lenociniis, ut tempus ferebat, illecta Condillachii sensismo non parum ipsa etiam macularetur.

Tunc aliquando sapientes cum eiusmodi teterrima monstra exoriri conspicerent, de doctrina, quam hactenus suspexerant, in suspicionem adduci coepere; et ad principia, quibus illa nitebatur, expendenda animum appulerunt. Hinc in Scotia sub finem elapsi saeculi nova secta prodiit, duce Thoma Reid eiusque discipulo Dugald-Stewart, quae sensus naturae communis a Buffier ante traditi patrocinium suscipiens contra Humii scepticismum dimicavit, et minutam, sed nimis empiricam, facultatum animi tentavit analysim. In Germania vero Emmanuel Kant criticam rationis purae molitus, idealismum transcendentalem omni sceptici-

smo perniciosiorem excitavit, quem postmodum Fichte discipulus eius absolvit, et Schelling atque Hegel e subiectivo in obiectivum converterunt. In Gallia denique Cousin eclectismum excitavit, seu melius syncretismum; systema nimirum quod partim empirismo anglico, partim rationalismo germanico coagmentatur.

13. Ex his sapiens quisque probe intelligit quam rebus in arduis philosophia versetur, quantaque egeat cautione. Duo enim ultima systemata, quae nominavimus, idealismus absolutus Germaniae et eclectismus Galliae, multo pestilentiora ceteris revera sunt. Illud enim praeter alias absurdas opiniones, fatalismum et pantheismum inducit; hoc vero quamquam probatissimo atque optimo nomine lateat, tamen non paucos nocentissimos errores atque in primis apertum naturalismum et arrogantem rationalismum involvit. Et quamvis in praesenti fere corruerit, supersunt tamen pestilentissima semina quae plantavit, et quibus adhuc scientiae inficiuntur; ut nihil dicam de perditissima Sansimonianorum haeresi, ad Religionem non minus quam ad philosophiam et societatem etiam pervertendam excogitata, et cuius reliquiae pestiferae Gallorum passim scripta commaculant [1].

Error qui generalius nunc offenditur, pantheismo continetur, quem tandem protestanticus rationalismus parturivit, et ad quem

1 Ut quisque videt, sectas potius et systemata famosiora indigitare animum induximus, quam homines qui praecipue philosophiae laude claruerunt. Horum enim longe fusior catalogus extitisset. Sic ut hoc loco nonnullos e recentioribus innuam, qui prae ceteris mentione dignantur, e Germania Reinhold, Bouterwek, Bardili, Krug, Baader, Kraus, aliique transcendentali methodo usi nova ferme systemata pepererunt, iis tamen, quae supra commemoravimus, ad rem quod attinet, vix dissimilia. In Belgio Ahrens Germanicum pantheismum nova simulatum forma, etsi verbo neget, re tamen obtrudere satis aperte videtur. In Scotia William Hamilton Scotisticam scholam iam pene collapsam sustentare atque aegre fulcire nisus est, non tam novi roboris additamento, quam potius adversis systematibus diruendis. In Italia, inter multos qui recenseri potuissent, elapso saeculo Genuensis et Gerdil philosophiam illustrarunt; nostra vero aetate Romagnosi, Rosmini, Galluppi, Taparelli magnam ingenii et eruditionis laudem sunt assequuti. In Hispania Balmes inter summorum philosophorum nomina meruit cooptari. In Gallia Jouffroy, Damiron, Michelet, Guizot, Lerminier, Leroux, De La Mennais ac multi alii; quorum nomina, si Berard, Bonald, aliosque bonos aut saltem indifferentes excipias, nescio utrum plus laudis, propter pauca vera quae tradunt, quam vituperii, propter multa perversa et falsa quae addunt, sint meritura. Qui plura cupit, adeat

facile adducunt nova illa, quae in Italia etiam a nonnullis vel seductis vel seductoribus proponuntur. Inter haec potissimum eminet Giobertiana ontologia, quae Germanorum deliramenta novo quodam apparatu reproducit [1]. Dum enim mentem a subiectiva consideratione idearum ad obiectivitatem quamdam independentem et absolutam contemplandam transferre nititur; omnem veritatem et realitatem entibus finitis adimit, solo Ente infinito adstructo, ut proprio loco demonstraturi sumus. Eius autem summa haec est: obiectivitas cum in rebus mutabilibus et contingentibus inesse nequeat, intuitum immediatum exquirit ideae ipsius entis supremi et necessarii, in quo rationes intelligibiles contineantur rerum productarum; quae proinde nonnisi vi huius intuitus tanquam in propria ratione intellectae percipiuntur, cum ceteroquin seorsum in seipsis intelligi nequeant. Hinc cum res eiusmodi iam existentes creatione subsistant, vi cuius cum supremo Ente communicationem habent; medium naturale, quo perspici a mente possint, ipso actu creationis continetur. Ad hunc igitur aciem suam intendere intellectus humanus debet, ut rerum effectarum propriam notitiam hauriat. Ex quo deducitur, primigeniam mentis nostrae cognitionem, qua ceterae omnes informantur, hac formula exhiberi: *Ens* (nempe Deus) *creat existentias* (nempe mundum).

Atque haec de toto philosophiae decursu, eiusque diversis systematibus delibasse sufficiat.

Articulus III.

De Philosophiae partibus, deque ordine in his servando.

14. Non ea nobis est mens, ut diversas philosophiae partitiones, quae ab aliis afferri solent, improbemus; sed ut illam proponamus, quae nobis magis arridet et hodierno ordini disciplinarum melius accommodatur. Cuiusque enim disciplinae partitio, etsi fundamentum accipiat ab obiecto quod respicit, in se tamen arbi-

Tennemann *(Manuel de l'hist. de la philos.)*, De Gerando *(Hist. des systèmes comparée)*, Buhle *(Hist. de la philos. moderne)*, Galluppi *(Lettere Filosof.)* aliosque qui de hac re fuse scripserunt.

1 *Introduzione allo studio della filosofia.*

trio permissa res est. Modo id quod dividit exaequet, eiusque respectibus rite respondeat, reprehendi non potest. Nos etiam in *Elementis philosophiae* italice conscriptis aliam partitionem sequuti sumus, atque hic etiam in praecedentibus editionibus illam tradidimus, quae Platoni placuit, philosophiae tres partes decernenti: unam quae in disserendo, alteram quae in moribus informandis, tertiam quae in naturae eiusque causarum contemplatione versaretur [1]. Cum enim sapientissimus hic totius antiquitatis philosophus conspexisset Thaletem ab eoque conditam Ioniae scholam se naturae contemplandae addixisse, contra vero Pythagoram eiusque asseclas intellectualibus dedisse operam, Socratem denique moralibus fere unice se continuisse; omnium trium harum partium summam faciendam esse existimavit, ut ad plenam cumulatamque scientiam pateret aditus.

At opportunius fortasse erit praesenti scientiarum evolutioni, si hac in re sequenti modo procedamus. Scientiae nomine non aliud intelligitur, nisi systema quoddam seriesque notionum ordine et unitate gaudens, quae reflexione et demonstratione acquirantur. At notiones ab obiectis speciem sumunt. Ergo philosophiae partitio instituenda est iuxta diversitatem varietatemque obiectorum quae ipsi speculanda proponuntur. Iam vero obiecta eiusmodi posita sunt aut in motibus animi, aut in rebus ipsis, ad quas motus illi referuntur. Iterum motus animorum duplices sunt: alteri cogitationis, alteri appetitus. Illi in vero exquirendo versantur, hi ad bonum assequendum impellunt. Res autem, quae huiusmodi motus terminant, aut entis rationem exhibent (sub quo respectu merae contemplationi respondent), aut aequi et iusti ideam suppeditant (sub quo respectu honestae laudandaeque appetitionis materiam efformant). Quatuor igitur disciplinae ex hac generali consideratione exsurgunt: nimirum *Logica*, *Metaphysica*, *Moralis* et *Ius naturae*. Quae enim motus animi, prout in verum tendunt, contemplatur, atque media praebet quibus finem hunc

1 Hanc Platonis partitionem sic exposuit Tullius: « Fuit ergo iam a Platone accepta philosophandi ratio triplex; una de vita et moribus; altera de natura et rebus occultis; tertia de disserendo, et quid verum et quid falsum, quid rectum in oratione pravumque, quid consentiens, quid repugnans iudicando. » *Academ.* l. I, n. 6.

consequamur, *Logica* dici potest; quippe mere rationalibus cognitionibus constat. Quae obiectum huius tendentiae, nempe ens, scrutatur quoad naturam et principia et leges quibus continetur, *Metaphysica* audit; quia cognitionibus meram physicam superantibus coalescit. Quae motus animi, quibus ad bonum adipiscendum malumque vitandum incitamur, examinat, regulasque praescribit, quas hac in re sequi oportet, *Moralis* dicitur; quatenus mores informat. Tandem quae externam materiam horum motuum in societate hominum definit ut iustitiae ratio servetur, *Ius Naturae* nuncupabitur; quatenus obiectum exhibet socialis ordinis, quo humana regitur operatio. Sic quod respectu intellectus est Metaphysica, respectu voluntatis erit Ius naturae; et quod respectu Metaphysicae Logica est, respectu Iuris naturae erit scientia Moralis. Nam quemadmodum ratio considerando ordinem ponendum in actibus intellectus exhibet Logicam, sic considerando ordinem ponendum in actibus voluntatis praebet Moralem; et quemadmodum Metaphysica reale obiectum intellectus extra mentem in mundo positum, sic Ius naturae obiectum voluntatis in visibili hominum societate contemplatur.

Praeterea si philosophiae finem consideramus (ex quo res quaevis metienda est) adstructa partitio non minus probabilis apparebit. Etenim philosophia ad hominem perficiendum dirigitur. Humana autem perfectio quatuor in rebus potissimum vertitur. Harum una est ut ratione in cognoscendo rite utamur (cui muneri Logica suppetit). Altera, ut voluntatem ad bonum appetendum in semetipsa ordinemus, appetitionesque omnes rationi obedientes efficiamus (atque ad id Moralis informat). Tertia, ut dignoscamus quid cuiusque rei natura sit, quaeque causa, ex quo quidque gignatur ab eoque sit consequens (et ad hoc suppetit Metaphysica). Denique, ut nos consideremus tanquam partes mundi socialis, atque dispiciamus quid sub hoc aspectu consentaneum appetitioni sit, quid decorum aut turpe, ac proinde lege Dei impositum aut prohibitum (atque ad id Ius naturae praesto est).

His quatuor disciplinis, quae proprie dictam philosophiam praebent, aliae duae propter nimiam affinitatem adiungi debent, videlicet *Mathesis* et *Physica*. Quarum prima, utpote scientia quantitatis, in ratione incrementi et decrementi contemplanda

versatur; altera, utpote scientia naturae corporeae, phaenomena mundi adspectabilis eorumque leges investigat.

Reliquae vero scientiae, quae angustiore circulo continentur, et non tam generalia principia, quam potius eorundem applicationes et magis concreta ac peculiaria obiecta respiciunt, ex adstructis ceu ex fonte rivuli deduci possunt; quippe ex iis suas vitales ideas et praecipua axiomata mutuantur. Sic, ut quibusdam exemplis utar, *Politica* seu scientia administrandi rempublicam, *Iurisprudentia* seu legum disciplina, ex morali philosophia, unde sumunt principia, derivantur. *Botanica* seu scientia vegetabilium, *Zoologia* seu scientia animantium, e Physica dimanant. *Astronomia* et *Mechanica*, utpote ex Physicae ac Mathesis notionibus coalescentes, ab iisdem disciplinis proficiscuntur.

15. Superest ut de optimo, qui in ipsis tradendis servandus est ordo, aliquid eloquamur; qui etsi maximi momenti sit, non parum tamen a plerisque turbatur. Ad vitium hoc cavendum, haec prae oculis regula habenda est. *Ea disciplina, quae ad ceteras dirigit, vel ex qua aliae principia sua mutuantur, praeire debet.* Cuius praecepti necessitas emergit ex eo, quod secus evidentia, sine qua nulla est scientia, a notionibus exularet, quas discendo consequimur. Non enim consectaria intellectui evidenter patere possunt; nisi antea principia, unde fluunt, atque ea, quae ordine praecedunt, clare notuerint. Ex quo facile erit iudicare quamnam disciplinam praeire oporteat, quamque subsequi. Logica enim, quae in eo est, ut documenta tradat, quibus mens in veritate capessenda regatur verumque a falso secernat; haud dubium est, quin ante reliquas praecipi debeat. Quí enim fiet, ut in difficili ad ineundum scientiarum calle impune gradiamur, nisi prius semitas illuc ducentes, quidve in itinere vitandum, quidve sequendum sit, probe noverimus? Profecto scientia quae modum procedendi docet communem omnibus scientiis, ante alias tractanda est. Apposite Augustinus: « Quomodo ratio ad alia fabricanda transiret, nisi prius suas regulas et praecepta, quasi quaedam machinamenta distingueret, notaret, dirigeret, proderetque ipsam disciplinam, quam dialecticam vocant? Haec docet discere, in hac se ratio demonstrat, quae sit, quid velit, quid valeat; sola vult scientes facere; nec solum vult, sed etiam po-

« test [1]. » Hinc intelligitur, quantum a natura recedant Cousiniani eorumque imitatores, qui philosophiam a Psychologia inchoari volunt, nullis Logicae praeceptis ante explicatis; atque ita adolescentes sensui tantum naturae permissos ad alias scientias condiscendas transferunt. Hi profecto iis videntur similes, qui, non comparatis antea instrumentis, opus elaborandum aggrediuntur.

Pro ceteris vero disciplinis, certissimum est Physicae atque Ethicae principia ex Metaphysica quoad partem non exiguam derivari. Notiones enim generales circa corporum elementa, motum, proprietates, Metaphysica aperit; quae item voluntatis humanae et Supremi Numinis naturam, cuius notitia Ethicae pernecessaria est, manifestat. Contra vero inter Physicam et Moralem, vel Mathesim et Metaphysicam, nullus interiectus est nexus discenti investigandus; qui tamen maximus adest inter Mathesim puram et mixtam, quae sine illa addisci non potest.

Quae cum ita se habeant, ordo in disciplinis servandus is omnino esse videtur, ut primo loco Logica condiscatur; deinde sequantur Mathesis et Metaphysica; tum accedant Physica et Moralis cum Iure naturae; Mathesi autem mixtae, quae puram subaudit, nonnisi post eius disciplinam detur opera.

1 *De Ordin.* lib. I, c. 18.

INSTITUTIONES LOGICAE

PROLEGOMENON

Rectum disciplinarum ordinem postulare diximus, ut a Logica in docendo ducatur exordium [1]; *atque hoc, si paucos excipias, omnium plane sapientum auctoritate firmatur. Rationi igitur, et exemplo geramus morem.*

Logicam, si vocis etymon spectas, rationalem disciplinam *interpretaberis; ea enim ad recte cogitandum acuteque disserendum mens instituitur. Ad rem autem quod attinet, illam iure definies sic, ut esse dicatur:* facultas seu scientia, qua mens in exquirenda vel demonstranda veritate dirigitur.

Partienda necessario videtur in innatam, *et* acquisitam. *Illa est dispositio quaedam et facilitas recte ratiocinandi animo ingenita, quam quisque a natura sortitur; haec distinctior notitia perfectiorque usus mediorum ad verum capessendum idoneorum, quem studio et exercitatione consequimur.*

Ex his perspicuum sane est Logicam acquisitam, quam etiam artificiosam appellant, non perinde a naturali differre, quasi diversa plane sit facultas et novum quoddam cogitandi genus inducat. Revera enim eadem est ac naturalis, sed dilucide nobis enucleata et distincte perspecta. Quare easdem, atque illa, complectitur veritatis investigandae regulas, hoc tantum discrimine, quod naturalis nonnisi confusam et minus completam earum notionem habeat; contra artificiosa illas distincte explicet et cumulate. Id vero omne opus reflexionis est. Homo enim vi naturae ad verum investigandum, et amplectendum informatur; quod dum quaerit, normas aliquas sequitur, quibus cogitandi facultas adstringitur. At cum in semet reverti mens ope reflexionis valeat, leges eiusmodi diligenter perscrutari et ex-

1 *Praenotion.* art. 3.

planare profecto potest. Hinc Logica acquisita emergit; quae idcirco non aliud quidquam addit naturali, nisi distinctam et accuratam notitiam mediorum, quae mens sponte adhibet, cum verum assequitur et declinat errorem.

Ex quo patet quantae necessitatis ea sit ad scientias comparandas. Nisi enim distincte et plene regulas, quas in vero inquirendo servari oportet, ante noverimus; aegre admodum nec sine errandi periculo mediis ad cognoscendum datis uti possumus; praesertim cum de rebus difficilioribus agitur a captuque vulgari remotioribus.

De hac ergo Logica acquisita nobis in praesens agendum est; cuius praeceptiones ex rationis animadversione profectas primus Aristoteles ad scientiae formam exegit. Quod opus egregium ita perfectum absolutumque ex eius manibus emersit, ut nihil ei posthac ad nostra usque tempora addi vel detrahi oportuerit. Ratiocinandi enim regulae, quas proponit, tanta veritate et severitate gaudent, ut nullum sophisma confingi possit, quod earum luce non detegatur. En quomodo de ipsis loquitur Kant: « Logicam inde ab antiquissimis temporibus hoc tutum iter instituisse, inde potest perspici, quod ei post Aristotelem ne « passus quidem retro ponendus fuerit; nisi fere remotionem « subtilitatum inutilium quarumdam, dilucidioremque constitu- « tionem rerum, quae pertractatae erant, pro emendatione ha- « bueris; quae vero magis ad elegantiam scientiae faciunt, quam « ad certitudinem. Est etiam notatu dignum eam ad hoc ipsum « tempus ne ullum quidem passum potuisse progredi, ideoque « perfectam omnino absolutamque videri [1]. »

Cum Logica tota versetur in mentis operationibus ad veri indagationem dirigendis, hae quidem hoc nomine obiectum ipsius constituunt; id enim obiectum disciplinae cuiuspiam nuncupatur, quod illa sibi ad considerandum assumit. Quare veteres dicere solebant: obiectum Logicae esse ens rationis, *nimirum ordinem et dispositionem, qua actus rationis insigniri debent in motu, quo ad veritatem detegendam feruntur. Qui certe ordo non ens quoddam reale est, extra mentem existens; sed in acti-*

1 *Critica Rationis purae*. Praef. poster. Ex versione Gottlob Born.

bus tantum rationis viget, et a ratione ipsa progignitur. Veritatis autem assequutio est finis, quem Logica spectat.

Claritatis gratia Logicam in duas partes dispescimus. Nam ordo ille rationis, quo actus mentis nostrae in veri, *quod immediate non pateat, investigatione aut demonstratione donari debent, ad ratiocinium tandem reducitur; quod reapse generale instrumentum est veritatis detegendae vel demonstrandae. Huius igitur exclusiva tractatio primam Logicae partem constituet, quae etiam* dialectica *nominatur, et dici poterit:* ratiocinii scientia. *Adsunt praeterea nonnullae quaestiones, quae revocari quidem ad metaphysicam possent, sed nimis arcte cum Logica colligantur. Huiusmodi sunt, quae ideam veri, ad quod mens nostra tendit, vias quibus illuc adducimur, certitudinem quam inde acquirimus, motiva quibus in hac adeptione nitimur, atque alia his similia enucleant. Alteram igitur Logicae partem primae illi subiungemus, quae eiusmodi controversias complectatur, et rudiorem illam tractationem absolvens altius quodammodo mentem promoveat eamque abstractioribus metaphysicae investigationibus quasi disponat. Haec, si placet, definiri posset:* scientia eorum quae ad rite ratiocinandum inserviunt.

Denique quoad quaestionem illam utrum Logica ars sit vel scientia, dicimus eam utrumque esse sub diversa consideratione. Cum enim ars nihil sit aliud nisi quaedam ordinatio rationis qua media disponuntur ut ad debitum finem actio humana perveniat; profecto Logica quae actus ipsos rationis dirigit ut verum assequantur, artis notionem includit. Immo hoc nomine dicenda est ars artium, quippe quae influat in omnes artes. Cum enim actus ipsos rationis ordinet; id ordinat, a quo artes omnes proficiscuntur.

Habet pariter dignitatem scientiae; siquidem per demonstrationem procedit; demonstratio autem scientiam parit, quae quidem nihil est aliud quam cognitio per demonstrationem acquisita.

LOGICAE

PARS PRIMA

Ratiocinii elementa proponuntur.

Ratiocinii nomine ea operatio significatur, qua mens ex una veritate nota in alterius ignotae notitiam devenit; pone ex. gr. cum quis ex Aurorae ortu imminentem Solis ascensum supra horizontem derivat. Quare ab Augustino definitur a certis ad incertorum indagationem nitens cogitatio [1]. Esse autem in nobis operationem huiusmodi tam certum est, ut confirmatione non egeat; siquidem quisque in se eam iugiter experitur.

Hic animi motus tribus constat elementis: *apprehensione, iudicio, deductione*. Nam cum mens veritatem unam ex alia ratiocinando deducit; necesse est profecto ut iudicium aliquod proferat, ut ex prolato iudicio ad aliud derivandum faciat gradum. Itemque cum iudicium in hoc versetur, quod aliquid obiecto proposito mens tribuat aut neget; haberi minime potest, quin obiectum aliquod percipiatur. Sic in exemplo, quod supra commemoravi, nequit animus solem propinquantem inferre, nisi matutinae luci ortum tribuat; neque id ipsum affirmare potest, nisi lucem, quam ortam esse dicit, perspiciat. Necesse est igitur ut prius caelum matutina luce dealbescens contueatur; deinde, ut hanc intuens mente veluti dicat: *lux exorta est*. Sic tandem ex effectu causam eliciens inferre poterit: *sol ergo mox horizontem subiturus est.*

Iam ex his operatio illa, qua res mere percipitur, dicta est *apprehensio;* per ipsam enim obiectum ab intellectu quasi prehenditur. Adiungi autem solet verbum *simplex*, ut significetur nihil per eam affirmari aut negari.

1 *De Immat. anim.* c. 1.

Altera operatio, qua rei perceptae aliquid mente tribuitur aut negatur, *iudicium* audit; quia mens affirmatione sua aut negatione de re percepta, quasi instar iudicis, sententiam fert.

Tertia, qua inde aliud derivatur, appellatur *deductio* vel *discursus;* propterea quod intellectus ab uno in aliud iudicium quasi incitetur et decurrat.

Facta partitio omnes omnino cogitandi motus, prout cognitionem aliquam sibi implicant, revera complectitur; qui certe ad aliquam ex recensitis operationibus revocari possunt. Quaecumque enim mentis est cogitatio, ea quidem aut iudicium aliquod continet aut nullum. Si posterius hoc contigerit, talis operatio ad simplicem apprehensionem reducitur. Sin erit alterum, tunc aut iudicium illud menti innotuit per sese, et cogitatio eiusmodi ad secundam classem pertinebit; aut perspectum est ope comparationis cum alio iudicio, et talis actus ad ultimum partitionis membrum cooptabitur.

Quae cum ita sint, intelligitur sane Logicae muneris esse de singulis his disserere, ut mentem ad rite ratiocinandum informet. Quare iuxta bonae methodi leges a simplicioribus exordientes, primum de apprehensione ac signis, quibus exterius illa exprimitur; deinde de iudicio et enuntiatione, qua iudicium foras profertur; tum de discursu eiusque variis significandi formis, triplici capite eloquemur.

CAPUT PRIMUM

DE SIMPLICI APPREHENSIONE EIUSQUE SIGNIS.

ARTICULUS I.

De idea eiusque differentiis.

1. Prima mentis operatio seu *simplex apprehensio,* ut ante diximus, in eo cernitur, quod mens obiectum aliquod mere percipiat et contempletur, nihil tamen affirmet aut neget. Ut si quis historiam perlegens res gestas ibi enarratas mente dumtaxat re-

volveret, iudicium vero ferret nullum. Solet etiam haec, prout ad obiectum repraesentatum refertur, *conceptus, notio, intuitio, idea*, promiscue appellari; quamvis nonnulli philosophi, Kantiani praesertim, non eamdem his vocibus significationem subiiciant. At, huiusmodi somniatoribus omissis, prudentiores Logicos sequimur, qui *ideae* nomine id, quod diximus, frequentius significant, eaque definiri posset: *perceptio mentis obiectum aliquod repraesentans*; vel: *similitudo obiecti in mente existens*. Mens enim cognitione sua obiectum ipsum in se quasi depingit, et idealiter reproducit.

Porro de *idearum* natura, origine, earumque tum a *sensilibus perceptionibus*, tum a *phantasmatibus* distinctione ad Psychologiam disserere pertinet; hic tantum ea degustamus, quae scitu videntur necessaria ad eiusmodi operationem intelligendam, prout ratiocinii elementum constituit.

2. Quia idea circa aliquod obiectum semper versatur, atque actu mentis continetur; idcirco sequitur ut idearum *differentia* duplici ex fonte oriri possit, ex diversitate nimirum aut *obiecti* aut *modi* quo obiectum idem attingitur. Priorem differentiam *obiectivam*, alteram *subiectivam* vocamus; deque utriusque variis speciebus loquemur aliquid.

3. Idea ratione modi, quo obiectum diverse percipitur, seu quoad differentiam subiectivam, dividi potest: in *claram* et *obscuram*, in *distinctam* et *confusam*, in *completam* et *incompletam*, in *adaequatam* et *inadaequatam*. Huius partitionis (saltem his verbis expositae) tria membra Leibnitius invexit, qui de cognitione ita scripsit: « Est ergo cognitio vel *obscura*, vel *clara*; et « *clara* rursus vel *confusa*, vel *distincta*; et *distincta* vel *inad*« *aequata*, vel *adaequata* [1]. » His quartum membrum interseruit Wolfius, *distinctam* ideam in *completam* et *incompletam* partitus, antequam in *adaequatam* et *inadaequatam* divideret [2].

Idea *clara* ea dicitur, quae obiectum ita repraesentat, ut ab aliis secernatur; contra vero, quae *obscura* audit. Sic idea sideris cuiusdam, ex. gr. *Iovis*, quam habet astronomus, *clara* est;

1 *Medit. de cognitione, veritate et ideis*. T. 2. Oper. edit. Genev.
2 *Phil. rat*. p. 1, sec. 2, c. 1, §. 92.

contra rudis, qui caelum stellans suspiciens sidus illud discernere non valet, ideam tantum *obscuram* possidet. Ideam *distinctam* nuncupabis quae objectum ita offert, ut eius constituentia et notas praecipuas distinguere et numerare possis. Et quidem, si omnia enumeres, *completa* erit; secus appellabitur *incompleta*. Quae autem notio obiectum ita refert, ut eius characteres non distinguat, *confusa* audiet. Sic qui figuram aliquam geometricam, ex. gr. triangulum, distinguit a ceteris, at eius characteres enuntiare non valet, ideam confusam habet. Contra, notio distincta erit, si obiecti elementa designantur. Quod si in his enumerandis elementis aliquid omittatur, idea erit distincta quidem, sed incompleta; erit autem completa, si omnia plane recenseantur. Exemplo sit notio trianguli rectanguli qua illud concipitur ut figura plana tribus rectis comprehensa totidemque angulis, quorum unus sit rectus. Denique cum notae, quibus obiectum constat, saepenumero in alias resolvi possint; qui obiectum ita concipit, ut possit omnes eius characteres enuntiare, donec ad simplicissimos deveniatur, qui per alias *notas* illustrari non debeant; is *adaequatam* ideam habere dicitur; secus habebit ideam *inadaequatam*.

Media, quae ad ideas ex *obscuris claras*, et ex *confusis distinctas* faciendas valeant, in *definitione* ac *divisione* potissimum sunt posita; de quibus proinde in fine huius capitis eloquemur.

Atque ex iis partibus, quae differentiam subiectivam spectant, quemadmodum divisio idearum repetatur, satis dictum est; sequitur ut de obiectiva idearum diversitate, ea nimirum quae ex obiectis desumitur, dicendum sit.

4. Idea quoad *obiectum* considerata dividi potest:

Primo, in *positivam et negativam*. Illa rei entitatem, ex. gr. idea *hominis:* haec eius negationem, ex. gr. idea *non hominis,* repraesentat. Fatemur tamen ab idea *negativa positivam* subaudiri. Nequit enim intelligi negatio, nisi id, quod negatur, sit ante perspectum.

Secundo, in *singularem et universalem*. Prior obiectum aliquod *singulare* et *individuum*, ex. gr. *Petrum;* altera *universale*, seu quod in pluribus singularibus inveniri potest, menti offert; quemadmodum esset idea *hominis in genere considerati*.

Qua in re observandum est ideam, quo est generalior, eo esse simpliciorem notisque paucioribus coalescentem. Atque ideo quantum eius *extensio* seu amplitudo augetur, tantum remittitur *comprehensio* seu complexus *notarum*, quibus obiectum determinatur. Sic idea *hominis* ideam *animalis* comprehensione antecellit; quippe non modo vitam et sensum, sed etiam rationem exhibet. At idea *animalis* ideae *hominis* quoad extensionem praestat; siquidem pluribus attribui potest, nimirum non modo singulis individuis naturae humanae, sed etiam ceteris animantium speciebus.

Tertio, in *concretam et abstractam*. Idea *abstracta* dicitur, quae aliquid, quod cuipiam subiecto inest, absque eo, menti obiicit, ut ex. gr. notio *albedinis*. *Concreta* vero ea est, quae aliquid prout subiecto inest, seu subiectum ipsum prout aliqua determinatione afficitur, repraesentat. Sic se habet idea *albi*.

Quarto, in *collectivam et distributivam*. Illa est, quae pluribus simul acceptis tribuitur, ut idea *exercitus;* haec vero quae pro pluribus seorsum sumptis usurpatur, ut idea *militis in genere;* quae ut tribuatur individuis, quibus exercitus constat, minime postulat ut *collectim* sumantur.

Quinto, in *directam et reflexam*. Prior est, qua obiectum a nostra perceptione distinctum; altera vero, qua ipsa nostra perceptio aut animi modus aut subiectum ipsum cogitans attingitur. Sic notionem, qua *rem quamlibet tibi extrinsecam* percipis, directam dices; reflexam vero, qua *tuam ipsam cogitationem* apprehendis.

Sexto, in *realem et logicam*. Illa obiectum extra mentem aliqua ratione existens vel existendi capax; hac obiectum repraesentatur, cui mens dumtaxat, aliquo tamen fundamento nixa, existentiam tribuit. Sic idea *hominis* realis est, idea *generis* vel *speciei* logica.

His adde ideas, quas *associatas* appellant, seu quae ratione nexus alicuius, quo colligantur, se vicissim revocant. Multiplex adest associationis huius fons: *similitudo*, *contiguitas*, *coëxistentia*, *causalitas*, et generatim quaecumque *relatio* aut *oppositio*. Sic quae similia inter se sunt, quae effectus et causae respectum habent, et generalius quae aliqua relatione aut oppositione

invicem se respiciunt, tali inter se vinculo quoad cogitationem tenentur, ut, unius idea nobis occurrente, alia statim excitetur. Exemplo sint ideae *parentis* et *filii*, *virtutis* et *vitii*, *caecitatis* et *visus*, *possibilis* et *impossibilis*, aliaeque quamplures.

Denique a nonnullis dividi etiam solet idea in *sensibilem*, *phantasticam* et *intelligibilem*. Prima est, quae rem sensibus subiectam refert; ex. gr. idea solis aut corporis cuiuscumque. Secunda est quae rem non sensibus subiectam, sed in imaginatione tantum existentem obiicit, ut si quis montem aureum cogitaret. Quamvis nomine ideae phantasticae quandoque ea intelligitur, quae commentitia sit et in chimaerarum numero. Idea demum intelligibilis nominatur quae rem nec sensibus nec imaginatione usurpatam offert, cuiusmodi esset idea spiritus. At omnino hac in re notandum est ideam, etiam cum sensibilis aut phantastica appellatur, non ideo hoc nomine designari, quod non ad mentem sed ad sensibilitatem, aut imaginationem pertineat. Idea enim semper actus mentis est et elementum iudicii; nunquam vero sensatio aut phantasma, quod in bruto etiam animante, iudicandi vi prorsus experte, reperitur. Sed idcirco dumtaxat sensibilis aut phantastica nominatur, quia circa obiecta sensuum aut imaginationis versatur.

Haec omnia sunt diligenter advertenda, ac subtili mentis acie in rerum contemplatione distinguenda, si in percipiendo confusionem, in iudicando falsitatem, in ratiocinando erroneam illationem cavere velis.

Articulus II.

De idearum signis.

5. Cum animi nostri sensus cogitationesque animo ipso lateant, nec per sese ceteris patefiant; homo, qui ad societatem cum aliis coëundam enascitur, idoneis mediis a provido naturae Auctore instructus est, ut ideas suas aliis, quibuscum vivit, manifestet. Haec media *signa* quaedam sunt; sic enim nominantur quaecumque ad res alias innuendas sive natura sive voluntate sunt instituta. Omnibus vere signis, quibus conceptus nostros

et affectus animi patefacimus, maximopere *vocabula* praestant. Etsi enim *suspiria*, *gemitus*, *nutus*, sensa animi nostri significent; minime tamen id efficiunt eadem facilitate, perspicuitate, distinctione ac varietate, quae vocabulorum propria est. Quamquam non diffitear *gestuum loquelam*, si vivax sit, vehementius commovere, propterea quod imaginationem vividius feriat, et rem veluti ponat ob oculos.

Vocabulum definiri potest: vox articulate prolata ad ideam aliquam significandam. Ex quo intelligitur, ope vocabulorum proxime et immediate *conceptus*, vi autem conceptuum *ipsa obiecta* significari.

6. Ad originem sermonis quod spectat, nemini dubium est quin, etsi vis loquendi ingenita nobis sit, verborum tamen determinatio ab arbitrio generatim pendeat. Secus si quodlibet determinatum verbum determinatam rem natura sua innueret; qui fieri posset ut verbum idem apud diversas gentes, quibus certe eadem natura inest, non idem exprimat? De hoc nulla est controversia; at quaestio in eo est utrum absolutae necessitatis fuerit ut sermo aliquis primis hominibus a Deo communicaretur, an homo sermocinandi tantum virtute ornatus sermonem ipse repererit vel saltem reperire potuerit. Qua de re in contrarias sententias philosophi distrahuntur. Nonnulli enim non modo possibilitatem, sed factum etiam tuentur, atque hominem sermone destitutum sermonis auctorem fuisse autumant. Alii id neutiquam evenire potuisse arbitrantur, cum sermo sine usu intelligentiae efformari nequeat, et ad usum intelligentiae sermonem necessarium esse putent.

Equidem sic existimo: ad *absolutam possibilitatem* quod attinet, hominem per se potuisse ex insita propensione et facultate loquendi, quam accepit, determinatum sensum vocibus quibusdam tribuere, et sic sponte sua efformare sermonem. Quid enim repugnasset ut homo rem sensibus occurrentem nutu aliquo commonstraret aliis, atque ex innata vi loquendi sonum syllabis quibusdam distinctum proferret et ad commonstratam rem significandam libere determinaret? Expressis autem rebus sensibilibus, ad insensibiles significandas gradatim pervenire impossibile sane non erat; cum ad has exprimendas nomina quaedam ex rebus

materialibus, propter analogiam, quam homo inter utrasque perspicit, transferri facile potuissent.

At si non de *absoluta* et *abstracta possibilitate*, sed de *facto* loquimur, rem aliter contigisse certum est. Nam ex sacris litteris indubie colligimus elementa sermonis primo homini a Deo tributa esse, quantum saltem sufficeret ad *domesticam* societatem, in qua ille conditus est, retinendam. Cuius rei congruentia vel inde patet, quod si, ut supra dictum est, ad divinam pertinuit providentiam opportuna scientia instruere *protoparentem;* hoc multo magis de usu sermonis dicendum sit, cuius longe maior necessitas imminebat. An sapienter cogitari poterit totius generis humani parens et magister, qui quasi principium et fundamentum constituebatur futurae societatis civilis et sacrae, sine actuali copia illorum mediorum, quae ad munus hoc adimplendum tantopere requirebantur?

Accedit, quod eruditorum vestigationes, qui de origine linguarum tractarunt, huc tandem concludendo devenerunt, ut omnes linguae tamquam dialecti linguae cuiusdam primitivae, quae perierit, habendae sint. At si sermo inventio esset humana, singulae familiae, quae diversis populis originem dederunt, linguam sibi omnino propriam atque ab aliis radicitus discrepantem creavissent.

7. De utilitate vero, quam ex sermone pro rerum intelligentia mens capit, permulta fabulati sunt philosophi quidam, in primisque Condillachius. Putarunt enim illum esse necessarium ad *analysim* et *synthesim* idearum habendam, nec sine ipso ideas generales efformari posse. Quin etiam eo progressi sunt, ut dicerent ipsam intelligentiam nonnisi ex usu loquelae progigni. At enim haec esse ridicula optimus quisque iudicabit, modo cogitet non posse loquendi usum concipi nisi iam antea intelligentia subaudiatur. Non enim quia loquimur intelligimus, sed viceversa quia intelligimus loquimur. Unde bruta, quia intelligentia carent, idcirco loquendi facultate privantur. Quod si intelligentia e sermone non pendet, poterit illa quidem suis uti viribus ad ideas sive dividendas sive componendas sive etiam abstrahendas, quin idcirco sermo velut causa aut instrumentum adhibeatur. Sed de hac re fusius erit in Metaphysica disputandum.

Vera igitur emolumenta sermonis his continentur: I. Praeterquam quod ad ideas communicandas inserviat, ac proinde veluti vinculum sit societatis; intellectui subvenit, quatenus loco phantasmatum verba ut signa sensibilia in imaginatione substituit. II. Memoriae opitulatur ad ideas semel habitas revocandas. III. Mentis attentionem figit detinetque in obiecto, quod exprimit, quae secus ad alia contemplanda statim raperetur. IV. Mentis opificia conservat, efficitque, ut illa postquam contemplationis suae partus vocabulis scriptura exaratis ad retinendum tradiderit, soluta curis ad nova speculanda impune progredi possit. Hae potissimum utilitates e sermone in hominem proficiscuntur; ceterae, quae a nonnullis nimium exaggerantur, sine fundamento ponuntur, et animo humano sunt dedecori.

Denique ad dotes loquendi quod attinet, sermo sit *perspicuus, usitatus, brevis;* non ea tamen *brevitate,* qua obscurior sententia fiat; sed ea, quam rite descripsit Tullius, ubi inquit brevitatem appellandam esse cum verbum nullum redundat, vel cum tantum verborum est, quantum necesse est [1].

Articulus III.

De terminis eorumque partitionibus et usu.

8. Nomina, prout propositionem componunt, *termini* appellantur a *terminando,* propterea quod, ut observat D. Thomas, quodammodo propositionem circumscribant. Propositionis enim, ut dicetur inferius, tria sunt elementa: *subiectum, attributum, copula.* Iam vero *subiectum* et *attributum* nomina quaedam sunt, quae vi copulae seu substantivi verbi *sum, es, est,* invicem affirmantur aut negantur, et propositionem veluti expleent, clauduntque. Exemplo sit istaec propositio: *animus est simplex;* in qua, ut perspicis, nomina *animus* et *simplex* terminorum munere funguntur, et per copulam *est* mutuo colligantur.

Terminus tribui potest:

[1] *De orat.* lib. 2.

I. In *complexum* et *simplicem*. Hic est, qui unico constat vocabulo, ut *homo;* ille, qui pluribus, ut *homo virtute praeditus*. Saepe enim subiectum aut attributum propositionis non una, sed pluribus simul iunctis vocibus coalescit; ex. gr. *homo virtute praeditus valde honorandus est.*

II. In *significantem* et *inanem*. Ille est, qui aliquid reapse *non chimaericum* significat, ut *caelum*, *tellus* etc.; hic vero, qui aut est sine mente sonus, aut aliquid impossibile sibique contradicens exprimit, ut *circulus quadratus*, aut *mons sine valle*, hisque similia, quae utpote contradictoriis constantia notis, nihil revera repraesentant, sed *apparentem* dumtaxat et *deceptricem* exhibent ideam.

III. In *fixum* et *vagum*. Ille rem aliquam constanter significat, ut *templum;* hic modo hanc, modo aliam pro loquentis arbitratu rem exprimit, ut *natura;* quae vox nunc ad adspectabilem mundi machinam, nunc ad rei essentiam, nunc ad ipsum mundi auctorem significandum usurpatur.

IV. In *univocum* et *aequivocum*. Prior est, qui pluribus rebus iuxta eamdem significationem tribuitur, ut *animal;* alter qui iuxta significationem diversam. Atque hic quidem aut *a casu*, aut *a consilio* duci *potest*. *A casu* quidem, cum res, quibus tribuitur, nullam inter se relationem habent, cur eadem voce fruantur. Exemplo sit nomen *gallus,* cum hominibus transalpinis, et certo volucrum generi attribuitur. *A consilio* autem, qui etiam *analogus* dici solet, cum terminus, etsi rebus diversis non eadem significatione detur; tamen illae aliquam relationem inter se aut analogiam servant, aut ordinem ad eumdem effectum habent. Sic risus non modo homini, sed virenti etiam prato tribuitur, quia quemadmodum *homo ridens,* ita *pratum amoenum* intuentes exhilarat. Similiter *sanitas* non solum de animante, sed etiam de *cibo, medicina, colore,* dici assolet; quia etsi proprie nonnisi in animante insit; tamen a cibo, qui sanus dicitur, conservatur, a medicina in integrum restituitur, a colore autem indicatur.

Denique in *positivum* et *negativum,* in *singularem* et *universalem*, in *concretum* et *abstractum* dividitur terminus; prout ideam positivam vel negativam, singularem vel universalem, concretam vel abstractam significat.

9. Cum terminus extra propositionem variam significationem suscipere possit; diligenter considerari debet ad quamnam potius in propositione determinetur. Quare consentaneum erit diversos hic enumerare modos, quibus termini usurpari queunt. Itaque terminus vel pro *sono* tantum oris sumitur, ut si dicas: *homo est vox;* vel pro *re a sono distincta,* ut si dicas: *homo est animal.* Prima acceptio non incongruenter *usurpatio significationis materialis* nominaretur, altera *usurpatio formalis.* Iterum usurpatio materialis esse potest vel *naturalis* vel *artificiosa*, prout terminus sumitur ad sonum vocis innuendum secundum id quod habet a natura, ut in exemplo nuper allato: *homo est vox;* vel secundum id quod habet ab *arte*, ut si dicas: *homo est nomen tertiae declinationis.* Vicissim usurpatio formalis esse potest vel propria vel metaphorica, quatenus usurpantur termini in significatione aut propria aut aliena. Exemplum primi generis erit: *Philippus fuit parens Alexandri;* exemplum vero posterioris: *Socrates fuit parens philosophiae.*

Deinde dividi potest in *realem* et *logicam.* Harum prior habetur, cum terminis utimur ad significandum aliquid secundum modum *realem* existendi, ut si dicas: *homo est liber;* altera vero cum aliquid significamus secundum modum existendi *mentalem,* ut si dicas: *homo est species.* Homo enim *speciei* notionem induit per mentis considerationem.

Tertio dividi potest in *particularem* et *communem.* Particularis est acceptio termini pro aliquo vel aliquibus singularibus quae complectitur, ut *quidam homines sunt sapientes;* communis est acceptio termini pro omnibus inferioribus quae continet, ut *omnes homines sunt ratione praediti.* Atque hic videndum est utrum vox *omnis* particularia, quae termino communi continentur, revocet *collectim,* ut si dicas: *omnes planetae sunt plus septem;* aut *divisim,* ut si dicas: *omnes planetae moventur circa solem,* quod de singulis seorsum verum est. In priori casu usurpatio significationis vocari potest *collectiva,* in altero *distributiva.*

Haec non futilia aestimanda sunt, sed cum utilitate considerantur ad sophistarum, qui nunquam desunt, deceptiones cavendas. Variata enim in ratiocinio usurpatione significationis, argumentum fallax evadit ac pluribus, quam tribus, constans terminis.

Articulus IV.

De Definitione et Divisione.

10. Ratio potissima qua mens utitur, veluti instrumento, ad rerum ideas claras, et quoad potest, distinctiores efficiendas, definitione et divisione continetur. Cum enim definimus aut dividimus, aciem attentionemque mentis ad notas rei simpliciores partesque, unde illa coalescit, sensim conferimus; ex quo omnis perspicuitas et distinctio idearum emergit. Permultum igitur interest, ut breviter quidem, sed quantum satis est, de his eloquamur.

Definitio dici potest cum Tullio: *oratio quae id, quod definitur, explicat quid sit* [1]; seu, quod idem sonat: *obiecti, de quo quaeritur, dilucida explicatio.* Duplex autem a recentioribus communiter post Leibnitium proponi solet: una quae, rei notione tantum illustrata, eam non declaret esse possibilem, atque hanc *nominalem* appellant; altera, quae praeter conceptum, rei possibilitatem etiam exhibeat, indicata ratione qua gigni illa possit, atque hanc *realem* vel etiam *geneticam* nominant [2]. Sic, eorum sententia, qui circulum definiret: *figuram quamdam planam in se redeuntem, cuius omnia puncta aeque distant a puncto aliquo intercepto,* is definitionem nominalem praeberet. Sin contra circulum diceret: *figuram ex motu lineae rectae, sese circa fixum punctum vertentis, in plano descriptam*, definitionem realem efficeret.

At mihi, quamquam distinctio aliqua facienda videtur inter definitionem quae conceptum rei, et eam, quae rei genesim explicat, superiorem tamen nominalem appellare non placet; tum quia sic vox deesset idonea ad definitionem innuendam, quae rei nomen exponit; tum etiam quia hinc ansa daretur confundendi definitiones, quae nomen tantum rei describunt, cum iis, quae conceptum ipsum complicatum per simpliciores evolvunt ideas;

1 *Top.* c. 26.

2 Vide Gennensem *in Arte Logico-Critica,* l. 2. *Appendix* Wolfii *de methodo mathematica.*

quod perperam fecisse videtur Lockius. Quocirca aliquantulum hinc recedere consentaneum iudico, atque locum eiusmodi clarius ac distinctius definire.

11. Cum itaque quaeri possit aut quid sit nomen rem aliquam designans, aut quid sit ipsa res vel conceptus nomine patens; definitio in *nominalem* dispescitur et *realem*. Illa vim nominis, haec rei naturam et notionem describit. Iam vero definitio nominis triplici ratione perfici potest. Primum, interpretando sensum vocis ex consuetudine et usu communi, ut si dicas: *sol est astrum illud, quod accessu recessuque suo diem aut noctem efficit*. Deinde explicando nomen ex etymologia et origine, ut si dicas: *theologia est sermo de Deo*, et *providus est quasi procul videns*. Denique si, his omissis, sumatur nomen quasi sonus indifferens, declareturque quid per ipsum significari velit, ut si dicas: *nomine naturae intelligo principium operationis internum*. Atque postrema haec, praesertim cum nomen vagum aut ancipitis significatus inciderit, usui esse solet quam maxime ad pugnas verborum vitandas. Nisi enim ante constiterit quid nomine rei intelligendum sit, disceptatio incerta erit et nihil proficiens. Cavendus tamen est abusus vere intolerandus, quo nomina iam determinata apud omnes, sine ulla ratione ad novam significationem torquentur: quod incredibile dictu est, quantam confusionem afferat. Etenim cum verba influxum fere magicum in cogitationem exereeant; qui sine necessitate sensum verborum immutat, is proprios conceptus obscurat seque aliis, quibuscum loquitur, incomprehensibilem reddit.

12. Quod autem ad realem definitionem attinet, haec non est aliud quam rei ipsius aut ideae, quae illam exhibet, clara explicatio. Rem enim explicare aliter non possumus, nisi quatenus certa quadam idea continetur; idea autem rem ipsam, quae concipitur, repraesentat. Efficitur vero haec definitio enumerando notas obiecti per ideam repraesentati, et quidem eo numero, ut sufficiant ad ipsum a ceteris discernendum.

Quod cum ita sit, profecto intelligitur magnam esse definitionis realis et nominalis differentiam. Haec enim in voce dumtaxat explananda; illa in notione ipsa complexa per simpliciores ideas, et in obiecti natura per eiusdem characteres evolvenda

versatur. Ex quo fit ut definitio nominalis saepe ex loquentis arbitrio pendeat, definitio vero realis non item. Nam cum nomina indifferentia per se sint ad rem unam aut aliam significandam, poterit sane quis, modo id moneat, ea pro lubito ad obiectum quodcumque exprimendum inflectere. Et quamquam, si a communi vocis sensu absque valida ratione recedat, ineptum se prodat ac temerarium; tamen culpandus absolute non est, neque adversus ipsum inutili litigio conflictari oportet. At contra, nemini definitiones reales ad arbitrium compingere licet; ideae siquidem et rerum notae ex nostro arbitratu non pendent. Quare si forte realis definitio proprias obiecti notas non exhibeat, aut alio peccet vitio; acceptari minime debet, sed iure in controversiam vocatur.

His pro rei perspicuitate notatis, quotuplex definitionis realis genus sit innuamus. Atque eam triplicem esse posse nemo non videt. Prima est, quae rem explicat per principia naturam constituentia, sive haec metaphysica sint, ut cum aliquid definis per *genus* et *differentiam* [1], ex. gr. si dicas: *homo est animal ratio-*

1 Quoniam *generis, differentiae, speciei, attributi* et *accidentis* facta mentio est, quid quaeque earum notionum sit, summatim placet innuere. Itaque quinque his vocibus quintuplex respectus innuitur, quo aliqua idea universalis particularibus, quae complectitur, attribui potest. Nam ideam universalem eam esse diximus, qua continetur notio pluribus competens. Iamvero quod notio quaedam sit multis communis, id ex quinque capitibus oriri potest. Nam eiusmodi notio vel exprimit aliquid ad essentiam pertinens, vel exprimit aliquid *essentiae superadditum*. Et quidem illud *ad essentiam pertinens*, seu *principium essentiale*, esse potest vel constitutivum totius essentiae, vel constitutivum partis determinabilis essentiae, vel constitutivum partis determinantis. Itemque cum conceptus universalis exprimit aliquid essentiae superadditum, id vel cum essentia ita nectitur, ut ab ea necessario resultet, ac proinde eidem soli et semper insit; vel cum ea nexum hunc non servat, sed prorsus accidentale est.

Quinque igitur modis notio universalis sua particularia respicere potest. Si respicit primo modo, appellatur *species*, quam definies: *notionem communem, plura respicientem tanquam integrum constitutivum essentiae*. Talis est idea *animalis rationalis* respectu hominis, quae certe totam hominis essentiam repraesentat. Si respicit secundo modo, appellatur *genus*; quod definies: *notionem communem plura respicientem tanquam id in quo essentiae diversarum specierum inter se conveniunt*. Talis est idea *animalis* respectu hominis, quae eius quidem essentiam exprimit, at secundum partem

nale; sive sint physica, ut cum rem definis per ea quibus physice constituitur, ex. gr. si dicas: *homo est compositum quoddam ex corpore et anima rationali.* Hanc definitionem *essentialem* nominabis.

Altera, quae *descriptiva*, vel *descriptio* dici potest, ea est, quae rem per suas causas aut attributa et accidentia manifestat,

illam in qua cum brutis convenit, et quae proinde quoad completum conceptum est adhuc determinabilis. Si respicit tertio modo, appellatur *differentia*, quam definies: *notionem communem plura respicientem tamquam id quod eorum essentiam determinat.* Talis est respectu hominis idea *rationalis,* quae notioni *animalis* accedens naturam humanam in sua specie determinat a ceterisque secernit. Si respicit quarto modo, appellatur *attributum*, quod definies: *notionem communem plura respicientem tamquam aliquid necessario emergens ex essentia.* Talis est respectu hominis *risibilitas*. Denique si respicit quinto modo, appellatur *accidens,* quod definies: *notionem communem plura respicientem tamquam aliquid essentiae contingenter superveniens.* Talis est *albedo* respectu hominis, quae cum eius essentia non necessario coniungitur.

Denique animadvertendum est genus dividi in maxime *remotum,* quod *supremum* appellant, *intermedium,* et *proximum,* quod etiam *infimum* vocant. Idem dicatur de specie ac differentia. Genus supremum illud est, quod supra se notionem nullam habet, quae proprii nominis genus esse possit. Talis esset ex. gr. respectu rerum diversarum notio substantiae; entis enim idea etsi universalior sit, tamen genus proprie dictum esse nequit, ut in Ontologia videbimus. Species suprema ea dicitur, quae supremo generi immediate succedit. Tales sunt, *substantia materialis*, *substantia immaterialis;* hae enim sunt species in quas supremum substantiae genus proxime dispescitur. Suprema differentia ea est, quae supremo generi copulata supremam speciem componit, ut notio *materialis et immaterialis* in allato exemplo. Genus infimum illud est, quod sub se notionem nullam continet, quae genus esse possit; ex. gr. *animal* respectu hominis saltem, nam respectu brutorum in alia genera iure dividitur. Species infima ea est, quae sub se nullam aliam speciem continet, sed individua tantum eiusdem speciei, ut ex. gr. notio *hominis*. Differentia autem *infima* seu *ultima,* aut etiam *specifica,* ea est, quae infimam speciem constituit, ut notio *rationalis* respectu hominis. Denique genus intermedium illud dicitur, quod tum supra, tum etiam infra se aliud genus habet; qualis foret notio *substantiae materialis,* notio *viventis,* aliaeque plures. Itemque species intermediae eae sunt, quae alicui speciei subiiciuntur, et in alias dividi possunt, ut *animal*. Tandem differentiae intermediae has species constituunt. Ex quibus inferes genus supremum nullo modo esse speciem, sicut species infima nullo modo est genus. Genera vero intermedia sub diverso respectu etiam species vel supremae vel intermediae dici possunt. Etsi enim, quatenus in inferiores species dividuntur, generis rationem habent; tamen, quatenus superius genus partiuntur, conceptum induunt speciei.

ut si cum Cicerone homo definiatur: *animal providum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis et consilii* [1].

Tertia, quam *geneticam* dices, ea erit, quae rei productionem seu genesim explicat, ut si cycloidem ita definias, ut dicatur esse, *curva plana genita a puncto quovis circuli cuiusdam sese vertentis supra datam rectam.*

Definitionis Leges.

I. *Definitio clarior sit definito.* Hinc cum definitur nomen, notiora vocabula; cum vero ipse rei conceptus, notiores ideae sunt afferendae. Qua in re a veritate deerrant, qui definitiones aliquas reales vitiosas putant, quod verbis a vulgari captu remotis exprimantur. Quod dum rentur, vel definitionem realem cum nominali confundunt, vel non cogitant a vulgo, ut rerum principia, ita et voces ignorari quibus illa significari solent.

II. *Definitio genere proximo, et differentia ultima seu specifica constare debet.* Id enim exigitur ad rem *distincte* a ceteris secernendam, et ad notas omnes exhibendas quibus res constat. Nisi enim propriam rei differentiam adiungas, res a ceteris, quibuscum convenit, non distinguitur: sin autem, proximo omisso genere, remotum sumas; notio, quam praebes, aliqua obiecti nota carebit. Quod si definitio non fiat per principia metaphysica, notionibus constet quae *generi proximo et differentiae ultimae* aequivaleant.

III. In *definitione nihil redundet, nihil desideretur.* Secus aut rei notio non satis evolvitur, aut voces et ideae promuntur incassum. Ut autem nihil deesse dignoscas, diligenter attende an definitio loco rei definitae substitui, cum eaque converti possit. Sic ex. gr. si bona est definitio qua dicis quadratum esse *figuram planam quatuor aequalibus lateribus comprehensam,* necesse est ut vicissim dicere possis *figuram planam quatuor aequalibus lateribus comprehensam* esse quadratum.

IV. *Res definienda quoad respectum, sub quo definitur, definitionem non ingrediatur.* Secus enim *circulus vitiosus* inducitur, atque ignotum per ignotum declarabitur.

1 *De Legibus* l. I, c. 7.

De Divisione.

13. Mentis humanae imbecillitatis est, non posse plerumque rem complexam uno intuitu distincte percipere. Quapropter ad distinctam illius ideam comparandam, opus est ut res in partes, quibus constat, distribuatur. Id divisionem constituit; quam tanti aestimavit Plato, ut asseruerit: « si nactus fuero ducem, qui re« cte partiri sciat, eius ego vestigia ut Dei cuiusdam sequar [1]. » Iam divisio, ut ex dictis elucet, aliud nihil est, nisi *totius in suas partes distributio*. Quare iuxta diversitatem *totius*, diversitas oritur divisionis.

At vero *totum* triplex est: *actuale*, *potestativum*, *modale*. Primum illud dicimus, quod ex partibus *actu existentibus* coalescit, ut homo ex anima et corpore. Unde partitio, quae rem per has explicat, non immerito *actualis* nuncuparetur. Exemplo sit istaec: *mundi alia pars est mare, alia tellus, alia aër, qui utrumque circumfluit*. Ea porro triplici potest ratione perfici, prout totius numerantur vel partes *essentiales* at *physicae*, ut anima et corpus quoad hominem; vel *essentiales* sed *metaphysicae*, ut animalitas et rationalitas respectu eiusdem; vel denique *integrantes* tantum, eae nimirum quae illius quantitatem conflant, ut parietes, pavimentum, testudo, respectu huius exedrae.

Alterum *totum* illud audit, quod cogitatur velut constans partibus, quas non *actu* sed *potestate* continet; cuiusmodi est quaevis universalis notio quoad inferiora quae complectitur. Haec enim notio etsi (ut conceptus simplicior) a particularibus, quae determinata sunt magis, considerandis avocetur; tamen aliarum notarum accessu restringi atque in varias species velut in totidem partes dispesci potest. Divisionis huius exemplum hoc sit: *animal aliud est ratione privatum, aliud ratione pollens.*

Denique tertium est *totum* illud, quod tale censetur propter modos nonnullos, ratione quorum multifariam dispartitur. Divisio id faciens tripliciter peragi potest: nimirum vel dividendo subiectum ratione *modorum*, quibus afficitur, ut corpora in *opaca*

1 In Phaedro.

et *pellucida;* vel *modum* ratione subiecti, cui inhaeret, ut album in *niveum* et *cycneum;* vel tandem *modum* unum ratione aliorum modorum, quibuscum sociatur, ut si album in *amarum* et *dulce* dispertias.

Regulae legitimae divisionis.

I. *Divisio sit brevis.* Secus enim dum rei ideam distinctiorem quaerimus, confusiorem efficimus. Unde ad partes minimas non descendat; vere enim, ut Seneca inquit, simile confuso est quidquid usque in pulverem sectum est.

II. *Fiat per membra se invicem excludentia ita, ut unum non sit pars alterius.* Quocirca vitiosa esset partitio, qua tellus in Europam, Africam, Aegyptum etc. tribueretur. Aegyptus enim est pars Africae.

III. *Quamlibet partem dividentem excedat.* Unde animal in rationale et sentiens perperam dispertiretur. *Sentiens* enim aeque extenditur atque *animal.*

IV. *Membra dividentia totum divisum exhauriant.* Proinde divisio sit eiusmodi, ut cum re divisa et vicissim haec cum illa converti possit. Haec negligitur quotiescumque praeter ea, quae recensentur, membrum aliud inveniatur pertinens ad totum, quod dividitur.

CAPUT SECUNDUM

DE IUDICIO EIUSQUE EXPRESSIONE.

Articulus I.

De iudicii ac propositionis natura.

14. Altera mentis humanae operatio *iudicium* est; quod tunc habetur cum mens, duabus ideis inter se comparatis, eas aut affirmatione coniungit, aut negatione separat. Quare ad iudicium mera idearum comparatio haud sufficit; sed opus est ut ideis, quae mutuo conferuntur, intellectus assensus vel dissensus ac-

cedat. Etsi enim idearum clara perceptio et mutua comparatio ante requiritur, eamque iudicium fere semper consequitur (adeo cum illa colligatum est et velut implicitum); contingit tamen interdum, ut mens plures ideas inter se componat et conferat, quin tamen iudicium proferat; propterea quod illarum nexum non deprehendit.

At enim in quo iudicium seu mentis assensus vel dissensus est positus? Equidem existimo ipsum nil esse aliud, nisi perspicientiam vel intuitum convenientiae aut discrepantiae idearum, quae comparantur. Mens enim triplici modo se habere potest, cum duas ideas contemplatur, nimirum aut perspicit eas inter se congruere, aut perspicit eas inter se dissidere, aut neutrum perspicit. Si hoc tertium acciderit, tunc adhuc in simplici apprehensione versabitur; sin primum vel alterum, tunc illud ipsum erit iudicium. Nam perceptio omnis veluti quaedam dictio mentis est, qua mens id, quod percipit, idealiter sibi exprimit. Proinde idem est prorsus percipere aliquid, atque id ipsum verbo mentis asserere. Hoc ipso igitur quod mens convenientiam vel discrepantiam idearum perspicit, eam sibi asserit: quae assertio idem est atque assensus vel dissensus. In intuitione igitur convenientiae vel discrepantiae idearum mentis assensus vel dissensus, seu iudicium iure ponitur [1].

Qua in re hallucinantur Storchenau aliique, qui contendunt perceptionem eiusmodi distingui a iudicio ipsique praeire [2]. At hi evidenter in circulum vitiosum irruunt. Nam iudicium actus quidam cognoscendi est. Quaero igitur ex ipsis quid proprie per actum eiusmodi cognoscatur? Non aliud reponere possunt, nisi concordiam aut repugnantiam idearum. Nam praeter hanc et ipsas

1 In hanc sententiam valde propendet Balmes, ubi ait: « Il giudizio è « la stessa percezione della identità. Non nego che in ciò che chiamiamo assenso evvi alcune volte alcun che di più della semplice percezione della identità; ma non comprendo come, al vederla evidentemente, abbiam bisogno « di qualche cosa di più per acconsentire. Ciò che chiamasi assenso, adesione « dell'intelletto, sembra essere una specie di metafora; come se l'intelletto si « attaccasse, si unisse alla verità, quando essa se gli presenta. Ma in fondo « dubito molto che intorno all'evidente siavi altra cosa che percezione della « identità. » *Filosof. fondament.* vol. 2, lib. 5, cap. 3. Traduz. del P. Falcco.

2 *Log.* p. I, c. 8.

ideas, quae conferuntur, nihil est tertium, quod assignari possit. Ergo iudicium, seu iuxta ipsos mentis assensus vel dissensus, nonnisi in perspicientia convenientiae vel discrepantiae idearum collocatur.

Quibus expositis intelligitur quid notitiae per iudicium additur simplici apprehensioni. Additur nimirum intuitio pugnae vel convenientiae idearum quae comparantur; cum antea apprehensione simplici nonnisi contemplatio sola earumdem contineretur.

Illud etiam fit manifestum, iudicium, etsi sit simplex quidam actus mentis, tamen ratione obiecti et modi, quo in nobis gignitur, complexum haberi. Nam in nexu vel discrepantia duarum idearum cogitanda versatur; ad quod duabus ideis comparandis mens pervenit. Id vero compositionem quamdam seu synthesim idearum importat. Atque de distincta iudicii notione satis quidem dictum est.

15. Signum seu expressio externa iudicii *propositio* vel etiam *enunciatio* nominatur; quae proinde definiri potest: *oratio aliquid affirmans aut negans.*

Ex quo perspicitur eam duobus constare terminis: altero, qui exprimat id de quo aliquid enuntiatur, atque ideo *subiectum* propositionis audit; altero, qui idipsum exhibeat quod enuntiatur, quique idcirco *praedicatum* vel *attributum* dicitur. Termini, si soli sumantur, propositionem nullam efficiunt. Ita si dicas: *Tullius, orator,* etsi aliquid mente agites, tamen nihil affirmas aut negas. Contra si dicas: *Tullius est orator,* propositionem habebis. Termini igitur soli non sufficiunt, et *materiam* dumtaxat propositionis praebent; sed tertia quaedam vox necessaria est, quae nexum utriusque significet, eosque coniungens ad aliquid affirmandum vel negandum inflectat, Porro ea vox, ex munere quo fungitur, *copulae* nomen duxit, et substantivi verbi *sum, es, est,* praesenti tempore revera continetur; quippe cum praesentem actum significet, quo mens de subiecto pronuntiat attributum.

Propositionis igitur tria sunt elementa: *subiectum, attributum, copula;* quorum duo priora hoc tertio invicem colligantur. Sic in superiore exemplo, *Tullius* foret subiectum, *orator* attributum, *est* copula; quae si non ad affirmandum sed ad negandum adhibeatur, particulam *non* praeviam habet.

Ad propositionis structuram plenius noscendam considerare oportet, posse terminos non una tantum sed multiplici voce coalescere. Id ubi contigerit, termini non erunt simplices sed complexi. Sic propositio haec: *vir honestus est omni adversa fortuna securus*, complexis constat terminis. Vicissim aliquando subiectum vel attributum desiderari videtur, cum tamen non sit ita, sed in verbo implicitum lateat, ex quo resolutione quadam evolvi potest. Exemplo sint haec: *ille legit, es tristis, disco;* quae revera propositiones sunt: his enim aequivalent: *ille est legens tu es tristis, ego sum discens.* Hinc etiam apparet copulam quandoque non expressam haberi, sed vel adiectivo verbo vel substantivi tempore non praesenti implicitam esse. Sic propositio: *mundus existit*, in verbo *existit* continet copulam et praedicatum; verti enim potest in hanc: *mundus est existens.* Itemque haec: *Alexander fuit Persarum debellator*, sensum eiusmodi complectitur: *Alexander est is qui fuit Persarum debellator;* atque haec est propositionis illius dialectica expressio.

Sed de structura propositionis satis; ad reliqua pergamus.

Articulus II.

De propositionum partitione.

16. Ad propositionem conflandam duo exquiri diximus, *copulam* nimirum et *terminos;* illa a dialecticis dicitur *forma* propositionis, hi *materia.* Verum de terminis considerari insuper potest qua latitudine sumantur, atque hanc propositionis *extensionem* nominabis. Ratione itaque horum trium: formae, materiae, extensionis, diversa propositionum genera oriuntur.

Et in primis quoad formam, propositio esse potest aut *affirmans* aut *negans.* Copula enim seu forma, dum terminos iungit, reperiri potest aut sola, aut particulam *non* praefixam habens. Si primum evenerit, propositio erit affirmans, ut *virtus est amabilis;* sin alterum, propositio erit negans, ut *anima non est corpus.* Haec affirmatio vel negatio propositionis ex forma resultans, solet a dialecticis *qualitas* propositionum appellari.

Porro duobus his tertium genus accenset Kant, propositionem scilicet quae attributum negativum de subiecto enuntiet, ut: animus est non mortalis; quam ipse *infinitam* appellat. At membrum hoc vere redundat, cùm ad classem propositionum affirmantium revocetur, ad quam nil interest utrum praedicatum seu attributum positivum sit an negativum, modo copula negantem particulam nullam habeat.

Propositio affirmans negante praestantior est; quippe quae docet *quid res sit*, illa vero *quid non sit*. Ordine etiam cognitionis antevertit; siquidem negatio in affirmatione fundatur.

Secundo, ratione extensionis propositio partienda venit in *universalem, particularem, indefinitam*, et *singularem*. Universalis ea dicitur, cuius subiectum sit terminus universalis generatim acceptus, ita ut praedicatum singulis inferioribus tribuatur; quod sane innuitur per aliquam particulam, quae huius universalitatis sit nota, ex. gr. *omnis, nullus*, aliaeque similes. Unde has enunciationes: omnis homo est animal, nullum corpus est simplex, merito universales appellabis. Particularis est, cuius subiectum sit terminus universalis sed quoad partem acceptus, ita ut praedicatum aliquibus tantum ex inferioribus tribuatur; quod innuitur per particulam quae huius diminutae acceptionis sit nota, ex. gr. *aliquis, nonnullus* etc. Exemplo sint: aliquod ens est infectum, aliquod astrum non scintillat. Indefinita est, cuius subiectum terminus communis agat, at nulla affectus sit particula quae eius extensionem innuat, ex. gr. si dicas: homo est liber. Enunciatio denique singularis ea est, cuius subiectum est terminus singularis, ex. gr. Tullius est oratorum princeps.

Tertio, ratione materiae propositio dispescitur in *simplicem* et *compositam*. Simplex erit, quae unico subiecto et praedicato constat, etsi alterutrum complexum sit, modo plures terminos ope alterius particulae non connectat. Exemplum sint: sol est lucidus; vir fortis non expavet mortem. Contra propositio composita erit, si aut pluribus propositionibus coalescat, aut attributo vel subiecto constet, quae plures terminos particulae cuiusdam vinculo copulant.

Propositio composita quadruplex esse potest: *conditionalis, copulativa, disiunctiva*, et *causalis*. Conditionalis ea est, qua

plura praedicata vel plures enunciationes per particulam *si* nectuntur: ex. gr. si est homo, est animal. Dici solet etiam *hypothetica;* cum contra ea propositio, quae absolute praedicatum subiecto tribuit, *categorica* vocitetur. Ex huiusmodi praedicatis vel enunciationibus illa, quae per particulam *si* quodammodo suspenditur, appellatur *conditio* vel *antecedens;* altera, quae ex huius positione consequitur, *conditionatum* vel *consequens* audit. Porro veritas huius propositionis in nexu inter conditionem et conditionatum intercedente reponitur. Quare dummodo hic nexus adsit, conditionalis enunciatio veritatem habet, etiamsi tum conditio tum conditionatum falsa sint. Exempligratia si dixeris: *Si Deus non esset, mundus non existeret;* veram propositionem profers, quamquam tum antecedens tum consequens falsum est. Cavendum tamen est, ne in ipsa connexione involvatur contradictio; tunc enim conditionalis contradictoria evadit, ac proinde ex ipsa utraque pars contradictionis sequitur. Sic quaerenti quid sequeretur si mundus existeret sine Deo, respondendum foret, ex contradictoria illa positione sequi aliud contradictorium, nempe quod mundus esset simul ens necessarium et contingens.

Copulativa enunciatio ea est, in qua plures termini, vel enunciationes, ope particulae *et* vel similis mutuo copulantur; ex. gr. Tullius fuit orator et philosophus. Severe iudicando, tota propositio vera non est, nisi utraque pars vera sit.

Disiunctiva propositio dicitur, quae plures terminos aut enunciationes per particulam *disiungentem* nectit, ut illud Terentii: aut amat aut odit mulier, nihil est tertium. Ad eius veritatem requiritur tum ut distributio completa sit, ac proinde absit medium; tum ut una saltem divisionis pars veritate ornetur.

Causalis denique illa dicitur, quae plures terminos aut enunciationes per particulam *causalem* iungit; ut si dicas: mundus est ens contingens, quia est ens mutabile. Ad eius veritatem requiritur, ut id, quod instar causae profertur, reapse sit causa [1].

1 Propositiones illas, quae incidentem aliam sibi adnectunt, inter compositas non recensuimus; quia etsi specie tenus videantur compositae, simplices tamen revera sunt et in simplices converti possunt. Sic propositio istaec: *animus, qui est simplex, differt a corpore,* mutari potest in hanc: *animus simplex differt a corpore.*

17. Ad genus propositionum compositarum revocari etiam possunt eae, quae *modales* et quae *exponibiles* a dialecticis appellantur: de quibus consentaneum erit aliquid summatim attingere. Iam age propositio modalis nominatur, quae enuntiat etiam modum quo praedicatum subiecto convenit. Hic autem positus est in rebus quatuor: *necessitate*, *contingentia*, *possibilitate*, *impossibilitate*. Sequentes igitur similesve enunciationes modales appellantur: homo necessario est rationalis; lapis contingenter est gravis; alter mundus possibilis est; impossibile est ut brutum ratiocinetur. Ut autem enunciatio eiusmodi vera sit, non sufficit praedicatum subiecto congruere, nisi etiam eo modo competat quo asseritur.

Denique exponibilis enunciatio vocatur, quae specie tenus simplex est, reapse autem composita; soletque proinde perspicuitatis gratia in aperte compositam propositionem verti, quae idcirco eius *exponens* nuncupatur. Harum genus triplex potissimum recensetur: *exclusiva*, *exceptiva*, *reduplicativa*. Prima est enunciatio, cui admiscetur particula excludens, *dumtaxat*, *tantum* etc. ut: Deus tantum est aeternus. Exponitur per hanc compositam: Deus est aeternus; et omne aliud, quod Deus non sit, non est aeternum. Altera est, cui interseritur particula excipiens *praeter* etc. ex. gr. omne ens liberum, praeter Deum, est natura sua peccato obnoxium. Exponitur per hanc compositam: Deus est peccandi nescius, et cetera omnia entia libera peccare possunt. Adverte tamen, saepe per propositionem exceptivam ita affirmari aliquid, ut non affirmetur oppositum de re, quae excipitur, idque a mente proferentis pendet, qui proinde in tali casu semet explicare tenetur. Atque in hoc potissimum cernitur discrimen huius enunciationis ab *exclusiva*, quae vi sua semper contrarium praedicatum parti, quam excludit, impertit. Tertia denique ea est quae particula *reduplicante* afficitur, *quatenus*, *prout*, *in quantum* etc. velut si dicas: homo, quatenus homo, est liber. Exponitur sic: homo est liber, et libertas ipsi convenit ratione humanitatis.

Articulus III.

De propositionum proprietatibus.

18. Praecipua propositionum proprietas, cuius consideratio nequit praetermitti, est *oppositio;* quam rite definies diversitatem vel pugnam duarum propositionum eosdem habentium terminos, sed vel quantitate vel qualitate vel utraque discrepantium. Hinc quatuor manant oppositionum genera. Vel enim duae enunciationes differunt qualitate simul et quantitate, et hae dicuntur *contradictoriae* [1]; vel, discrepantes qualitate tantum, ambae sunt universales, et *contrariae* nuncupantur; vel item qualitate dissident sed ambae sunt particulares, et *subcontrariae* audiunt; vel denique quantitate dumtaxat discrepant, et *subalternae* vocantur.

19. Recensita oppositionum genera his tenentur legibus:

I. Duae contradictoriae simul verae aut falsae esse non possunt; quippe cum utraque id neget quod altera affirmat. Nam particularis propositio hoc ipso quod differt etiam qualitate ab universali, huius assertionem perimit. Quare cum impossibile sit idem simul esse et non esse, nequeunt ambae hae propositiones simul perfrui veritate; secus idem obiectum, sub iisdem omnino respectibus, vi unius enunciationis esset, vi alterius non esset. Nequeunt autem esse simul falsae; quia cum sit itidem principium certum, quodlibet vel esse vel non esse; hoc ipso quod pars negans destruítur, adstruitur affirmans, et vicissim. Sic harum propositionum: *omnis homo est doctus, aliquis homo non est doctus;* alterutram veram esse oportet.

II. Duae contrariae possunt esse simul falsae (nil enim absurdi inde consequitur); at non possunt esse simul verae; secus duae contradictoriae veritate gauderent. Etenim posita veritate enunciationis universalis, ponenda etiam esset veritas particularis, quam illa complectitur. Unde harum contrariarum: *omnis homo est liber, nullus homo est liber,* si utraque vera foret, forent

1 Propositiones singulares hoc ipso, quod qualitate differant, contradictoriaè evadunt. Earum enim subiectum extensionem nullam habet; ac proinde ea, quae negat, penitus adversatur alteri, quae idem affirmat.

etiam verae hae duae particulares: *aliquis homo est liber* (quae uni ex superioribus, *nullus homo est liber* contradictorie opponitur), et *aliquis homo non est liber* (quae contradicit alteri, *omnis homo est liber*). Ergo si duae contrariae simul verae essent, verae etiam essent duae contradictoriae; atque ideo idem simul esset et non esset, quod repugnat.

III. Duae subcontrariae possunt esse simul verae (quippe cum nihil obstet); at nequeunt esse simul falsae; quia secus essent simul verae duae contrariae, quod repugnans esse superius diximus. Et sane si simul falsae essent ex. gr. hae duae subcontrariae: *aliquis homo est iustus*, *aliquis homo non est iustus*; per legem primam essent etiam verae earum contradictoriae, quae inter se contrariae sunt, ac proinde tales, ut per legem secundam simul verae esse non possint.

IV. Duae subalternae possunt esse simul verae aut simul falsae; tamen posita veritate universalis seu *subalternantis*, ponenda etiam est veritas particularis seu *subalternatae*; contra posita falsitate huius, et illa quoque falsa sit necesse est. Ratio patet; nam nequit per veritatem enunciationis universalis attributum convenire omnibus, quin hoc ipso conveniat aliquibus; ac vicissim si falsum est alicui competere praedicatum, multo magis falsum erit competere omnibus.

20. Aliquid innuam de *aequipollentia*, quae quidem aliud non est quidquam nisi duarum propositionum eadem vis eademque significatio. Ut autem noscatur modus, quo ex oppositis enunciationibus aequipollentes habeantur, ita ut una ad alterius non modo sententiam sed etiam expressionem reducatur; animadvertendum est, particulam *non* sensum invertere dictionis cui praefigitur. Quamobrem si qualitati tantum alicuius enunciationis praeponitur, eam in contrariam mutat; sin vero tum qualitati tum quantitati praefigitur, utramque in oppositam vertit. Hinc si cupis aequivalentem contradictoriae, praepone negantem particulam toti enunciationi; ita enim eius qualitatem et quantitatem mutabis. Sic ex hac propositione: *nullus homo est niger*, habebis hanc aliam: *nonnullus homo est niger*, seu *aliquis homo est niger*. Si autem aequivalentem contrariae vel subcontrariae poscis, quoniam ad id inverti debet sola qualitas, praefige par-

ticulam *non* copulae dumtaxat, in qua affirmatio continetur. Ita ex eiusmodi propositione: *omnis homo est liber*, hanc efficies: *omnis homo non est liber*, seu *nullus homo est liber*. Idem de subcontrariis experiare. Si demum mavis aequivalentem subalternae; cum ad id solius quantitatis exquiratur mutatio, praepone particulam *non* cum toti propositioni tum etiam copulae. Sic enim fiet ut sola quantitas immutetur, ut paulum attendenti patet. Nam si huius propositionis: *nullus homo est sapiens*, tum subiecto tum copulae praefigas particulam *non*, hanc conflabis: *non nullus homo* (hoc est aliquis homo) *non est sapiens*; quae subalterna est priori.

Haec dialecticam structuram respiciunt; nam ad sensum quod attinet, *aequipollentes* nominantur propositiones illae, quae licet diversis verbis eamdem omnino sententiam exhibent.

CAPUT TERTIUM

DE DEDUCTIONE EIUSQUE SIGNIS.

Articulus I.

Quid deductionis actum constituat, tum de argumentatione ac de structura Syllogismi.

21. Ut iam initio exposui, ea operatio, qua mens ex una veritate nota ad alterius ignotae notitiam pergit, deductio vel ratiocinatio appellatur, quae proinde definitur a Tullio ita ut sit *ratio quae ex rebus perceptis ad id quod non percipiebatur adducit*[1]. Qua in re duo exquiruntur, iudicia nimirum aliqua et mutuus eorumdem nexus. Iudicia quidem necesse sunt, quippe cum mens iudicando veritatem complete assequatur; nexus vero, quia nequit ex uno iudicio aliud inferri, nisi hoc ita illi implicitum et innexum esse videatur, ut veritas unius sine alterius veritate constare non possit. Secus, si nexus hic desideratur, etiamsi plura

1 *Acad.* l. 2, c. 8.

obiiciantur iudicia, nunquam tamen mens ex uno alterum derivabit. Quamquam igitur iudicia postulantur quasi materia unde constet ratiocinatio; id tamen quod proprie hanc constituit, seu ipsa ratiocinationis forma, quae actu inferendi continetur, in intuitione nexus inter unum aliudque iudicium intercedentis situm est. Atque haec consecutionis perspicientia illud est, quod ratiocinatio mero superaddit iudicio. Quare ut iudicium ex duabus ideis inter se conferendis, sic ratiocinium ex duorum vel plurium iudiciorum mutua comparatione resultat.

Ut autem appareat modus quo mens huc deveniat, exemplo rem veluti sub aspectum proponamus. Fingesis ignorare te utrum animus, seu principium, ex quo in homine emergit cogitatio, sit simplex necne. Ut rem hanc definias, quae incerta tibi esse supponitur, ad alia iudicia confugias opus est; quorum veritas cum superiore, quam anquiris, necessario vinculo colligetur. Assume igitur iudicium hoc, quod aliunde tibi notum suppetat: *principium cogitationis est simplex*. Cum autem iam scias nomine animi principium cogitationis intelligi, sic eiusmodi iudicia comparando dispones: *Principium cogitationis est simplex; sed animus est principium cogitationis; ergo animus est simplex*. Ex quo facile perspicitur, totum ratiocinii opificium in eo poni, quod iudicia nonnulla inter se conferantur ad tertium aliquod eliciendum. Qua de re duplicem utilitatem importat ratiocinatio, quatenus et ad ignoti notitiam ducit, et ipsas veritates iam notas ordine instruit, ut facilius retineantur ad scientiaeque normam aptentur.

22. Expressio, qua ratiocinium mente latens extrinsecus significatur, generatim *argumentatio* dicitur, quae proinde definiri potest: oratio qua propositio una ex alia infertur. Porro ea, unde infertur, *antecedens;* ea, quae infertur, *consequens;* ipsa consequentis ex antecedente derivatio *consequentia* nominatur. Quare consequentia, ut patet, non est idem ac consequens, potestque aliquando vera esse, quin tamen consequens sit verum, et vicissim.

Omnium completissima simul ac simplicissima argumentatio, quae ratiocinationem unam plene exprimat, syllogismo continetur; ceterae siquidem aut mutilum syllogismum exhibent, aut pluribus syllogismis constant, aut in syllogismum resolvuntur.

Quod qua ratione contingat mox dicemus; sed de simpliciore hac argumentandi forma paulo fusius ante dicendum est.

Syllogismus ea dicitur argumentatio, qua duabus positis propositionibus, tertiam consequi necesse est. Hinc perlucet, quod proxime asserui, ipsum esse completam et simplicissimam ratiocinii expressionem. Ratiocinatio enim tribus iudiciis revera constat; cum in hoc, tota quantaque est, vertatur, ut duas ideas, quarum convenientiam vel pugnam mens immediate non videt, tertiae cuidam ideae componat, ut inde cognitionem illam arripiat. Sic in superiore exemplo, cum mens ignoraret utrum animus simplex esset, tertiam assumpsit ideam, *cogitationis principium*, quacum duplicem illam conferens, ita ratiocinata est: Cogitandi principium est simplex; sed animus est cogitandi principium; ergo animus est simplex.

Ex qua consideratione patet (quod etsi saepe dictum sit, dicendum tamen est saepius) ineptire omnino eos, qui Baconum imitati syllogismum contemptui habent, ipsumque ne hilum quidem ad veritates detegendas valiturum opinantur. E quorum numero nemo mirabitur esse Locke, Condillac, Tracy; at mirabitur sane horum aculeis ex turpi Logicae ignoratione profectis suos etiam adiunxisse Stewart. Sed a philosopho penitus empirico nihil melius exspectari poterat. Ceterum qui sanioris sunt mentis syllogismum ab iniquis conatibus vindicatum dignitati suae restituerunt [1], nec quisquam in praesenti est, modo aliquid sa-

1 Vide inter alios De Gerando *Des signes et de l'art de penser*, et Galluppi *Lez. di Log. e Met.* Lez. 49 e segg.

Cousin in laudem syllogismi haec habet. « Syllogismus legitimus eximiam « subaudit culturam quam simul testatur et auget. Enimvero impossibile est « formam cogitationis nil influere in cogitationem ipsam; ac resolutione ra« tiocinii in tres terminos *essentiales*, qui ipsum constituunt, non effici dis« tinctiorem ac securiorem perceptionem relationum convenientiae et discre« pantiae, quae illos uniunt aut separant. E regione positae *maior, minor,* « *illatio*, suos veros respectus ipsae per se patefaciunt, ac sola earum certa « enumerationis vis et dispositionis legitimae vanis plane relationibus obtru« dendis repugnat, firmatque ancipitem animum, et dissipat phantasmata, « quibus imaginatio intervalla ratiocinationis replet. Rigor formae se refle« ctit supra ipsam cogitandi actionem, seque cum ipso ratiocinationis ser« mone communicat, atque illico cum ipsa generali loquela. Hinc pedeten« tim quidam severitatis et praecisionis gignuntur habitus, qui in omnes

piat, qui hanc ratiocinandi formam eiusque regulas spernere audeat.

23. Syllogismus, ut ex ipsa definitione liquet, tribus constat propositionibus; quarum duae, quae praecedunt, *praemissae*; tertia, quae infertur, *conclusio* audit. Hinc etiam elucet, tribus tantum constare terminis; tot enim ad tres conflandas propositiones exquiruntur. Iam horum illi duo, qui conclusionem efformant, *extremi*; tertius, qui una cum ipsis constituit praemissas, *medius terminus* appellatur. Iterum ex duobus terminis conclusionis ille, qui praedicatum agit, *maior extremus*, eo quod natura sua magis late pateat quam subiectum eiusque notionem perficiat; ille vero, qui est subiectum, *minor extremus* dici solet. Atque ideo ea praemissarum, in qua minor extremus cum medio comparatur, *minor propositio*; illa, in qua maior extremus cum eodem medio termino confertur, *maior propositio* nominatur. Quare cum haec soleat primo loco poni; factum est, ut generatim propositio primum prolata *maior* appellaretur. Denique propositiones, unde syllogismus constat, *materia proxima*; termini, ex quibus ipsae propositiones exsurgunt, *materia remota*; artificiosa dispositio ad inferendum requisita syllogismi *forma* audit. Verum de his satis; ad leges veniamus quibus idonea syllogismi structura temperatur.

« animi operationes migrant, et potenter in intelligentiae evolutionem in« fluunt. Sic reapse legitimi syllogismi apparitio fuit constanter in philoso« phia certum novae aetatis signum pro methodis scientiisque. » *Histoire de la philos. du dix-huit. siècle*, Leçon VI.

Romagnosi vero haec scribit: « Io non dirò nulla di quella *(della lo« gica)* del Soave, sulla quale gl' intelligenti hanno già pronunziato giudi« zio. Io mi limiterò solamente a porre attenzione al discredito nel quale « si è voluto porre il sillogismo. Questa, a mio avviso, è una grande e di« sastrosa imprudenza. Io stimo grandemente l'analisi, e mi lusingo, dopo « i miei scritti pubblicati, di essere creduto; ma nello stesso tempo sono « obbligato a dichiarare che io stimo anche sommamente il sillogismo, e ne « raccomando fervorosamente l'esercizio sì in punto ginnastico che in punto « di trattazioni. » *Ac paulo inferius addit:* « Una normale acconsentita e « sanzionata equivale a una misura e a una moneta accreditata. Togliere « o screditare il sillogismo egli è lo stesso che vietare o screditare l' uso « delle normali, e gettare le genti nello stato di una errante barbarie. » *Operum* t. 12. *Dell'uso della ragione nell'amministraz. dell'incivilimento.* Ragione dell'opera.

Articulus II.

De legibus syllogismi.

24. Syllogismus duplicis generis est: simplex et compositus [1]. Ille est qui propositionibus simplicibus, hic qui vel alterutra vel utraque composita praemissa conflatur. Exemplum primi

1 Haec partitio emergit ex consideratione materiae seu propositionum, quibus syllogismus coalescit. At praeter hanc, aliam considerabant veteres quae ex apta dispositione, seu forma, syllogismi desumi potest, quaeque omnes modos enumerat quibus ratiocinari mens possit. Ne igitur peregrini in hac materia esse videamini, haec summatim accipite.

Tres termini, quibus propositiones, unde constat syllogismus, conflantur, certe multifariam inter se disponi possunt respectu illationis deducendae. Huiusmodi apta terminorum quoad inferendum dispositio, *syllogismi figura* nominata est. Quot igitur modis termini in syllogismo disponi possunt, tot diversae syllogismi *figurae* habeantur necesse est. At vero haec diversa ratio disponendi terminos triplex est. Nam vel hi ita collocantur, ut medius terminus in praemissis *bis praedicatum*, vel ut *bis subiectum*, vel ut *semel praedicatum, semel subiectum* agat. Si hoc ultimum fiat, talis dispositio *prima figura* vocatur; si primum, *secunda;* sin demum alterum, *tertia* exsurgit. Exemplum primae figurae sit: *Omne rationale est liberum; Sed omnis homo est rationalis; Ergo omnis homo est liber*. Exemplum secundae sit: *Nullum corpus opacum transmittit lucem; Sed crystallus transmittit lucem; Ergo crystallus non est corpus opacum*. Exemplum tertiae: *Omnis spiritus gaudet intelligentia; Sed omnis spiritus est substantia; Ergo aliqua substantia gaudet intelligentia*.

Praeterea animadvertendum est, primam figuram concludere posse non modo *directe*, sed etiam *indirecte*. Conclusio *directa* dicitur, cum termini illationis eumdem locum in ea occupant, quem occupabant in praemissis; ita ut terminus qui fuit in praemissis praedicatum, sit praedicatum in conclusione; itemque qui subiectum erat in praemissis, subiecti munere fungatur in conclusione. Conclusio *indirecta* audit, cum contra termini in conclusione sedem habent diversam ab ea, quam habuerunt in praemissis. Exemplo sit hic syllogismus: *Omne rationale est liberum; Sed omnis homo est rationalis; Ergo aliquod liberum est homo*. Hoc autem contingere non potest, nisi in prima figura. Nam duae reliquae terminos ita habent, ut alter eamdem sedem occupet, atque occupabat in praemissis; alter vero diversam, ut paulum attendenti patet. Tribus igitur figuris quarta addi potest, ea nimirum quae indirecte concludit.

Hinc sexaginta quatuor emergunt syllogismorum *modi*. Est enim *syllogismi modus* artificiosa praemissarum secundum *qualitatem* vel *quantita-*

generis sit: Quod est simplex, in partes discerpi nequit; sed animus est simplex; ergo in partes discerpi nequit. Exemplum vero generis posterioris sit: Si mundus mutationibus afficitur, non est a se; sed quod a se non est, aeternum esse non potuit; ergo si mundus mutationibus afficitur, aeternus esse non potuit. De utroque igitur hoc genere syllogismorum proprias leges exponere ac breviter demonstrare debemus. Quod ut faciamus, primum de syllogismo simplici, deinde de composito disseremus.

Principium omnium legum syllogismi simplicis, et veluti fundamentum artis ratiocinandi veteres omnes post Aristotelem in duobus axiomatibus situm esse perspexere, quae *dictum de omni, et dictum de nullo* nominabant. Primum sic enuntiari potest: quidquid generatim et complete alicui notioni tribuitur, tribui etiam debet particularibus quae continentur in illa. Secundum: quidquid generatim et complete de aliqua notione negatur, negandum etiam est de particularibus quae continentur in illa. Verum post innovatam philosophiam iis a plerisque duo haec suffici coepta sunt: primum, quod *identitatis principium* vocant, quae conveniunt eidem tertio, ea conveniunt inter se; secundum, quod *repugnantiae effatum* appellant: quorum alterum congruit uni tertio, alterum vero non, ea inter se non conveniunt. Tamen etiam

tem dispositio. Quocirca tot exoriantur oportet, quot dispositiuras in syllogismo praemissae nancisci possunt. Hae autem dispositurae ad quatuor et sexaginta sunt numero; quippe cum in quavis figura sint sedecim. Nam figura quaelibet vel ita suas praemissas disponit, ut ambae sint universales; vel ut ambae sint particulares; vel ut maior sit universalis, minor particularis; vel denique viceversa. Itemque quilibet horum syllogismorum variari iterum potest quadrifariam. Si enim sumitur ex. gr. utraque praemissa universalis; hae vel erunt ambae affirmantes, vel ambae negantes, vel maior affirmans et minor negans, vel contra. Singula igitur quadripartitae superioris divisionis membra quadruplicari possunt. Sed quatuor quater sumptum suppeditat sexdecim. In quavis ergo *figura* hunc numerum habebis; qui cum denuo in quadruplum duci debeat (siquidem figurae sunt quatuor), supputatis omnibus, sexaginta quatuor exsurgent syllogismorum *modi*.

At non horum singuli ad inferendum valent; non enim omnes, sed novemdecim tantum syllogismi regulas servant. Quod qui videre cupit, adeat Wolfium vel Galluppium fuse haec explicantes, aut melius veterum dialecticorum Summulas.

tum non defuere qui veterum sententiam retinendam ducerent; inter quos praecipue Wolfius, qui postquam duo illa sanxerat principia, haec ait: « Habemus adeo firmum et inconcussum « fundamentum, cui omnis de syllogismo doctrina superstruen- « da, a veteribus dudum animadversum, a recentioribus vero « nonnullis neglectum, quod non satis fuerit intellectum [1]. » Sed hac aetate, nemo fere est in Logica diligentius aliquanto versatus, qui veteribus non suffragetur, satis intelligens vim omnem syllogismi in hoc sitam esse, quod particulare aliquod ab universali deducatur. His praeiactis, de generalibus simplicis syllogismi regulis dicamus; quae memoriam iuvandi gratia his octo versiculis a dialecticis inclusae sunt:

Terminus esto triplex: maior, mediusque, minorque.
Latius hos, quam praemissae, conclusio non vult.
Nequaquam medium capiat conclusio oportet.
Aut semel aut iterum medius generaliter esto.
Utraque si praemissa neget, nihil inde sequetur.
Ambae affirmantes nequeunt generare negantem.
Nil sequitur geminis ex particularibus unquam.
Peiorem sequitur semper conclusio partem.

Prima igitur lex est: *In syllogismo ne sint plures quam tres termini.* Ratio manifesta est; tota enim syllogismi structura et vis eo nititur, quod duo *extrema* conclusionis, nimirum subiectum et praedicatum, cum *medio* termino comparentur; quae comparatio fit in praemissis. Ad id autem nonnisi tres termini requiruntur, nimirum subiectum et praedicatum conclusionis, et medius, quicum utrumque illud in praemissis conferatur. Si quartus additur, syllogismi opificium demitur atque ideo omni robore destituitur.

Secunda: *Nullus terminus latius pateat in conclusione, quam in praemissis.* Etenim secus illatio aliquid complecteretur non contentum in praemissis; nimirum ampliorem illam termini extensionem, qua caruerunt praemissae. Quocirca illatio quoad hanc partem ex praemissis non flueret. Praeterea syllogismus

1 *Phil. ration.* part. 1, sec. 3, c. 1, §. 353.

eiusmodi quatuor constaret terminis. Terminus enim, qui latius patet in conclusione, proprie vereque differt ab eo qui minus patebat in praemissis.

Tertia: *Medius terminus'ne ingrediatur illationem*. Eius enim partium est comparari in praemissis cum subiecto et praedicato illationis, ut videatur utrum hi inter se conveniant necne. Munus autem illationis est non comparare medium cum extremis, sed ipsa extrema simul affirmatione coniungere, aut negatione seiungere, propter eorumdem comparationem cum medio in praemissis factam.

Quarta: *Medius terminus in una saltem praemissarum distributive sumatur*. Ex ipsa syllogismi natura id claret. Nam aliter illatio *dicto de omni et dicto de nullo* non niteretur. Sumpto siquidem medio non quoad totam suam latitudinem, sed quoad partem dumtaxat, contingere poterit ut praedicatum conclusionis conveniat aut discrepet huic parti tantum, quin tamen sub illa subiectum illationis contineatur. Ius igitur exinde non erit ad idem praedicatum de hoc subiecto affirmandum aut negandum. Non enim in ea parte medii termini, quae cum praedicato illationis comparata est, sed in alia, quae omissa est, includebatur. Exemplo res fiet illustrior. Sumatur hic syllogismus: *equus est animal; homo est animal; ergo equus est homo*. Ut quisque videt, medius terminus *animal*, qui in neutra praemissa distribuitur, non quoad eamdem sui partem cum subiecto et praedicato illationis comparatur. Cum enim dicitur *equus est animal*, id verum est de aliqua specie animalis; itemque cum additur *homo est animal*, verum etiam hoc est, sed de alia animantis specie. Quare extrema cum eodem medio revera non conferuntur; atque ideo vi structurae syllogismi huius deduci nequit mutua extremorum convenientia vel discrepantia.

Ut autem pateat utrum medius in praemissis revera *distributive* accipiatur, haec duplex regula spectetur oportet: subiectum in omni et sola propositione universali *generatim* seu in tota sua latitudine sumitur, praedicatum vero nonnisi in sola propositione negativa.

Quinta: *Ex duabus praemissis negantibus nulla sequitur illatio*. Nisi enim alterutra praemissa affirmet alterutrum illatio-

nis terminum convenire cum medio; nequit inferendo deduci eidem congruere vel dissidere terminum alium, qui per unam praemissarum separatus est a medio, quicum comparabatur. Atque hoc ex natura dimanat principiorum, quibus tota syllogismi vis innititur.

Sexta: *Ex utraque praemissa affirmante derivari nequit illatio negans*. Illatio enim, cum sit veluti praemissarum effectus, nequit complecti quidpiam, quod in neutra contineatur praemissa.

Septima: *Ex duabus praemissis particularibus nihil evincitur*. Nam hae praemissae particulares possunt esse vel ambae affirmantes, vel ambae negantes, vel una affirmans et altera negans. Nihil horum ad illationem derivandam pollet.

Etenim fac in primis ambae praemissae sint affirmantes. Profecto cum in particulari affirmativa neque praedicatum neque subiectum propositionis distribuatur; in eiusmodi syllogismo medius terminus nunquam generatim accipitur, contra regulam quam numero quarto sanximus. Ex eo igitur nulla sequi potest illatio.

Quod si utraque praemissa sit negans, laeditur regula quinta, quae ne utraque praemissa sit negans interdicit. Ergo tum etiam ex duplici particulari deductio legitima fluere nequit.

Restat igitur ut una praemissarum sit affirmans, altera negans. Sed neque tum illatio ulla sequi potest. Etenim, cum in particulari negativa praedicatum dumtaxat generatim sumatur; medius terminus (qui per regulam quartam in alterutra praemissarum generatim accipi debet) illum locum occupet necesse est. Ergo pro conclusionis terminis non alia superest praemissarum sedes, nisi situs subiecti et praedicati in propositione particulari affirmativa, et subiecti in propositione particulari negativa. Sed in tribus his sedibus terminus numquam sumitur generatim. Ergo termini conclusionis nonnisi particulariter sumerentur in praemissis.

Hoc posito, sciscitor utrum illatio deduci velit affirmans an negans? Si secunda optio eligitur, aliquis terminus latius patebit in illatione quam in praemissis (contra regulam secundam); praedicatum enim negativae illationis generatim sumeretur, cum

nonnisi particulariter, ut dixi, sumptus sit in praemissis. Sin autem prima optio arridet, illatio non sequetur omnino debiliorem partem praemissarum, contra id quod mox statuemus.

Octava: *Conclusio sequitur debiliorem partem*. Id intelligitur quoad praemissas; ac proinde si alterutra praemissa negatione constet, conclusio erit negans; aut si una praemissa sit particularis, illatio etiam particularis esse debebit.

Ratio primi est, quia cum alterutra praemissa est negans, termini conclusionis ita se habent quoad medium, ut eidem non ambo conveniant; sed alter conveniat, alter discrepet. Hoc autem non est fundamentum convenientiae illorum terminorum, seu illationis affirmantis; sed est fundamentum discrepantiae, seu illationis negantis.

Ratio vero secundi est, quia posita alterutra praemissa particulari, si illatio esset generalis, aliquis terminus latius pateret in illatione, quam in praemissis; contra praescriptum secundae legis. Et sane duae hypotheses fieri possunt: vel utraque praemissa erit affirmans, vel tantum alterutra. Si ambae affirmabunt, nullus terminus illationis in ipsis sumitur generatim. Nam unica sedes acceptionis universalis esset locus subiecti illius praemissae, quae universalis est; hic autem situs usurpabitur a *medio*, qui semel saltem in praemissis distribui debet. At si illatio fieret universalis, *subiectum* huius generatim sumeretur. Latius ergo pateret in illatione, quam in praemissis.

Sin alterutra erit negans, idem sequitur incommodum, nisi illatio sit particularis. Nam in praemissis eiusmodi, quarum una tantum sit universalis, itemque una tantum sit negans, vix duae sedes comperiuntur, in quibus terminus generatim accipitur: nimirum locus subiecti propositionis universalis, et locus praedicati propositionis negantis. Iam vero alterutram sibi vindicat *medius terminus*, qui semel saltem in praemissis *distribuendus* est, seu generatim sumendus (reg. IV). Ergo una sedes dumtaxat distributionis universalis pro illationis terminis relinquitur. Unus igitur illationis terminus distribuitur in praemissis. Iam quaero, si illatio universalis deduci velit, eritne haec affirmans, an negans? Affirmans esse non poterit, quippe cum alterutra praemissa sit negans, et, ut paulo ante dictum est, si una prae-

missarum est negans, negantem etiam illationem esse oporteat. Illatio igitur erit negans. At in propositione universali negante *distribuitur* tum subiectum tum praedicatum. Ergo illatio eiusmodi duos habebit terminos universales, quorum unus tantum, ut diximus, universalis fuit in praemissis. Aliquis igitur terminus magis patebit in illatione, quam in praemissis. Quare ut hoc vitetur, ea etiam hypothesi conclusio particularis esse debet.

Hae leges, ut dixi, pro quolibet syllogismo simplici et categorico valent abunde [1]; compositus autem peculiares sibi leges vindicat, quas iam innuamus.

25. Syllogismi compositi tres potissimum species recensentur: *conditionalis, disiunctivus, copulativus*. Porro *conditionalis* (qui etiam *hypotheticus* dicitur) is est, qui utramque vel alterutram praemissam conditionalem habet; ut: si illuxit, solis ortus propinquat; atqui illuxit; ergo solis ortus propinquat. Dupliciter argui potest: ex positione antecedentis ad positionem

1 Paulus Costa in opere cui titulus: *Del modo di comporre le idee ecc.* c. 22, §. 4, asserit ad veram ratiocinationis formam diiudicandam unum satis esse praeceptum, e medio pulsis regulis, quae communiter tradi solent. Eius haec sunt verba: « Perciò è che a distinguere la forma apparente dalla verità basterà una regola sola, lasciate da parte tutte le altre, « che i dialettici insegnano. La regola è questa: poni mente se l' attributo « della minore sia identico col soggetto della maggiore, o identicamente in-« clusovi, e se la conseguenza esprima questo rapporto, portando seco l'ag-« giunto del predicato espresso nella maggiore. La serie de' giudizii, che « manca di questa proprietà, è sofisma verbale. » Ut verum fatear, non parum obscura haec praeceptio esse videtur. Hoc autem ipsam iubere opinor: ut terminus, qui in *minori* est attributum, in *maiori* fiat subiectum, conclusio autem idem attributum habeat ac propositio *maior*, non ampliando extensionem suorum terminorum. Verum haec locum habere non possunt, nisi in eo genere syllogismorum, quos veteres *primae figurae* nominabant. Quare cum, praeter eos, aliae syllogismorum species inveniantur, quae ad reliquas figuras pertinent, regula non satis generalis est.

Alii hanc unam statuunt legem: *altera praemissarum conclusionem contineat, altera eamdem in ea contineri doceat*. Perbelle quidem. At hoc ipsum quaeritur quandonam id in syllogismo, qui multiplex esse potest, locum habeat. Id enim nec ubique nec semper facile apparet. Quamobrem ad hoc diiudicandum regulae illae, quas supra commemoravimus, sapientissime sunt a dialecticis excogitatae, quae proinde contemni sine imprudentiae nota non possunt.

consequentis, veluti cum dicas: si loquitur vivit; sed loquitur; ergo vivit. Vel ex negatione consequentis ad negationem antecedentis; ut: si dies est, lucet; atqui non lucet; ergo non est dies. Ratio harum legum est, quia ex vero non sequitur nisi verum. Contra non posset ex falsitate antecedentis inferri falsitas consequentis, vel ex veritate huius, veritas illius; quippe ex falso *per accidens,* ut aiunt, deduci potest aliquando verum; ut si dicas: omnis substantia est composita; sed lapis est substantia; ergo lapis est compositus. Maior propositio falsa est; tamen consequens est verum.

Syllogismus *disiunctivus* audit, si praemissam aliquam continet disiunctivam; ex ipsaque per exclusionem ceterarum partium, quae distribuuntur, inferri potest pars relicta; ut: vel degis in Europa vel in Africa; non in Europa; ergo in Africa. At curandum est ne divisio partium, quae numerantur, manca sit; secus negatione ipsius, argumentum eluditur.

Syllogismus *copulativus* nominatur cum una saltem praemissa copulativa constat. Hic autem si talis erit ratione praedicati, quod plura de subiecto collectim neget, ex positione unius partis attributi inferri poterit exclusio alterius; ut si dicas: nemo inservire poterit Deo et pecuniae; atqui multi inserviunt pecuniae; ergo non inserviunt Deo. Viceversa vim non habuisset, si dixisses: atqui multi non serviunt pecuniae; ergo serviunt Deo. Possent enim alio turpari vitio. Atque haec hactenus. Alias enim partitiones non prosequor, ne praecepta nimium excrescant; cum praesertim pleraeque sint ratiocinandi formae, ad quas diiudicandas sat erit generales syllogismi leges applicare, et sensum propositionum expendere.

26. Inspectis legibus, reliquum est ut aliquid dicamus de fallaciis. Hae autem non aliud sunt, nisi *argumentationis vitia;* quibus qui inficitur syllogismus, is *sophisma* vel *paralogismus* appellatur.

Prima itaque fallacia latissime patens est violatio legum, quas descripsimus, quae idcirco prae oculis haberi debent. Praesertim animadvertendum est ne syllogismus quatuor revera constet terminis, qui specie tenus tres esse videantur. Quod fit ancipitum vocum abusu, *usurpatione* significationis in syllogismo

eodem variata. Exemplo sit illud dialecticis tritum: canis latrare potest; sed aliqua constellatio est canis; ergo aliqua constellatio latrare potest. Ad hanc fallaciam detegendam opus est ea reminisci, quae de terminis eorumque proprietatibus supra docuimus.

Altera est fallacia *sensus compositi et divisi*, quae tunc incurritur, cum propterea quod duo praedicata nequeunt alicui subiecto simul competere, infertur ea neque seorsum convenire posse, vel viceversa; ut si dicas ex. gr. impossibile est vigilantem dormire; sed Petrus vigilat; ergo impossibile est Petrum dormire. Dissolvitur distinguendo sensum compositum a diviso.

Tertia est fallacia *figurae dictionis;* qua delinquitur, cum quia res diverso modo se habens vel sumpta sub diverso respectu eadem dictione nominetur, arguitur perinde quasi eodem modo eodemque respectu acciperetur. Ex. gr. ille sepultus hodie est, qui nudius tertius tecum colloquebatur; at is erat homo vivens; ergo sepultus est homo vivens. Reponitur illum eumdem, at non eodem modo se habentem, sed morte peremptum, seu, quod idem sonat, eius cadaver sepultum esse.

Quarta est fallacia *petitionis principii,* cum ad aliquid probandum, id ipsum, quod probari debet, ut certum assumitur. Ex. gr. si quis animum humanum nunquam esse periturum ostenderet ex hoc principio, quod animus dissolutioni corporis in perpetuum sit superstes. Huc revocatur *circulus vitiosus,* qui in eo situs est, ut quis ratiocinando tandem in idem recidat quod vitabat, aut duarum propositionum alteram vicissim per alteram demonstret.

Quinta est *ignoratio elenchi* seu argumentationis; qua peccatur cum quis extra controversiam evagatur et demonstrando rem aliam evincit, quam sit ea quae in quaestione versatur. Accidit id plerumque cum disputantes se mutuo non intelligunt, aut cum dolose alter alterius sententiam in alienam interpretationem torquet.

Sexta, *assumptio non causae pro causa,* vel *causae partialis pro totali.* Exemplum erit si quis eo quod non pauci philosophi humano generi nocentes fuerint, inferret philosophiam per se esse malam; vel quia phaenomenon unum aliud sequitur,

deduceret posterius a priori procedere, quasi hoc pacto ratiocinans: *hoc post illud, ergo ex illo.*

Haec accurate sunt cogitanda, si bonus ratiocinator esse velis. Etsi enim fallaciae, praesertim cum ex ambiguitate dictionis enascuntur, ita sunt putidae et pueriles, ut nonnisi stupidum hominem capiant; tamen nonnunquam fucatae sunt et latentes adeo, ut prudentem etiam decipiant, nisi diligéntiam adhibeat.

ARTICULUS III.

De ceteris argumentandi generibus, quae facile ad syllogismum reducuntur.

27. Integra ac simplicissima ratiocinii expressio, ut diximus, est syllogismus, quippe qui tria refert iudicia, quot revera ratiocinatio comprehendit. At aliae exstant argumentationes, quae a syllogismi aut integritate aut simplicitate desciscunt, utpote cum aut iudicium aliquod reticeant, aut plura exprimant, quam una ratiocinatio complectatur. Potissimum recensentur: *Enthymema, Sorites, Epicherema, Polysyllogismus, Dilemma.* De singulis pauca.

Enthymema, argumentatio est duabus propositionibus coalescens, quarum una infertur ex alia; ut si dicas: animus humanus est spiritualis; ergo est immortalis. — Iisdem legibus ac syllogismus gaudet; quia reapse syllogismus quidam est detruncatus, seu cuius una praemissa reticetur. Haec autem etsi ore non exprimatur, mente tamen revera profertur. Nequit enim mens conclusionem inferre, quin celerrime praemissas intueatur, unde illa consequitur.

Sorites, seu acervalis ut a Tullio nominatur [1], argumentatio est pluribus propositionibus ita constans, ut semper praedicatum praecedentis fiat subiectum sequentis donec formetur conclusio, in qua subiectum primae cum praedicato ultimae copuletur. Exemplum sit: homo personali dignitate ornatur;

1 *De Divin.* l. 2, c. 4.

qui personali dignitate ornatur, iuribus destitui nequit; qui iuribus destitui nequit, is in mancipium converti non potest: ergo homo in mancipium converti non potest. — Huius argumentationis infrequentior est usus; quippe, propter nimiam propositionum congeriem, mentem impedit quominus dilucide vim illationis perspiciat.

Hoc argumentandi genere, quod Tullius, rei dialecticae apprime peritus, captiosissimum appellat [1], ratus est Tracyus simplicissimam omnium germanamque ratiocinii expressionem contineri. Verum errorem ipsius facile perspicies, si cogitaveris soritem nil esse aliud, nisi acervum syllogismorum; ita tamen, ut horum aliquae praemissae et intermediae omnes illationes omittantur.

Ut autem vitium omne in usu soritis declinetur, caveas primo ne praedicatum propositionis praeviae, dum subiectum insequentis evadit, aliquantulum immutetur. Deinde ne aliqua propositio falsa vel ambigua intermisceatur. Denique ne solis negativis enunciationibus constet; tunc enim sorites resolvendus foret in syllogismos ex meris negativis coalescentes, ex quibus, ut dictum est supra, nihil sequitur. Quod si difficilior ad iudicandum aliquando sorites occurrerit, ipsum resolve in syllogismos, quos mutilat et comprehendit; atque ita indubie et facile intueberis vitiosusne sit an secus.

Epicherema est syllogismus, cuius vel alterutri vel utrique praemissae probatio adiungitur. Exemplum hoc habe: quodlibet ens spirituale est incorruptibile prorsus; nam partibus caret, et a materia non pendet. Atqui animus humanus est spiritualis; siquidem est intelligens. Ergo animus humanus est incorruptibilis prorsus. — Ut vides, iisdem legibus, quibus simplex syllogismus, regi debet.

Polysyllogismus est argumentatio, in qua uni completo syllogismo alter ita subnectitur, ut conclusio praecedentis fiat praemissa sequentis. Exemplo sit: Quod est immutabile prorsus, caret principio et fine; sed Deus est immutabilis prorsus; ergo Deus caret principio ac fine; sed quod ita se habet, est aeter-

1 *Acad.* l. 2, seu *Lucull.* c. 16.

num; ergo Deus est aeternus. — Ut patet, aliud revera non est, quam multiplex syllogismus, et ideo iisdem atque ille gaudet legibus.

Dilemma, quod revera ad syllogismum disiunctivum reduci potest, est argumentatio ita bifariam distributa, ut utraque eius pars assumatur atque ad concludendum adhibeatur. Cuiusmodi est illud Tertulliani in Apologetico: Vel nocentes sunt christiani, vel innocentes. Si nocentes, cur inquiri prohibes? Si innocentes, cur delatis poenam irrogas? — Ad eius rectitudinem duo cavenda sunt. Primum, ne inter distributionis partes detur tertium, ut ex. gr. in dilemmate Socratis morituri, sic aientis: Aut in morte sensus omnis adimitur, ut in somno; aut animus ad feliciora loca migrat. Si primum, suaviter quiescam. Sin alterum, felicius vivam cum Orpheo, Ulysse, ceterisque praeclaris viris. Ergo mori expedit. — Nil concludit dilemma istuc; quippe cum tertium adsit, nempe ad aeternam miseriam demigratio. Deinde videatur ne retorqueri possit contra ipsum qui illo utitur. Sic accidit in illius dilemmate, qui alteri persuadere conabatur ne rempublicam administrandam susciperet, ita ratiocinatus: Vel male vel bene administrabis. Si primum, Diis displicebis; sin alterum, hominibus. Ergo hoc munus suscipere non expedit. — Quod qui ipsum interrogaverat sic in eumdem retorsit: vel bene vel male, ut dicis, administrabo. Si primum, placebo Diis; sin alterum, hominibus. Utroque igitur eventu id muneris expedit.

Articulus IV.

De Inductione.

28. Inductio dicitur argumentatio qua enumeratione singularium universale aliquod infertur; ut si, quia singillatim haec et haec corpora gravitate donari conspicis, id de omnibus corporibus in genere affirmandum esse deducas.

De hac argumentationis specie separatim loquimur, propterea quod prima fronte a syllogismo penitus differre videtur, eique opposita constare natura. Syllogismus enim hoc habet proprium, ut particulare aliquod ex universali derivet. Nam illatio ad quam

devenit non est nisi principii alicuius universalis ad peculiare subiectum applicatio. Contra, inductio in hoc tota vertitur, ut ex inspectione casuum particularium, phaenomenon aliquod exhibentium, ad generalem quamdam legem statuendam assurgat. Quare maximopere inservit scientiis experimentalibus, eaque nituntur axiomata physicae tantum certitudinis.

At si rite perpenditur, inductio a syllogismo essentialiter non discrepat. Forma tantum diversa est, sed res est eadem. Nec mirum id cuipiam videri debet; siquidem syllogismo generalis processus ratiocinantis animi continetur; nulla autem argumentatio extra processum eiusmodi evagari potest. Quare maximopere deerravit Baconus, qui sola inductione laudata, syllogismum diris devovit; quae sententia si praevaleret, Logica penitus pessumdaretur. Clarissime id patebit ex iis, quae mox dicturi sumus.

Inductio dividi potest in eam quae per enumerationem completam, et eam quae per enumerationem incompletam procedit. Illa est quae individua singula recenset; ut si quis planetas omnes lucem a sole mutuari inferret, propterea quod, observatione instituta, de singulis id comperiatur. Hoc ubi contingit, inductio in syllogismum manifeste resolvitur. Ad substantiam enim quod pertinet, sic procedit: Planeta *A*, planeta *B*, planeta *C*, planeta *D*, et sic de aliis, ut experientia constat, lucem a sole recipiunt; atqui hi sunt planetae omnes hactenus cogniti; ergo planetae omnes hactenus cogniti lucem a sole recipiunt.

At plerumque omnia particularia circumspicere et periclitari impossibile est. Tunc inductio contenta est enumeratione incompleta; siquidem non omnium particularium, sed nonnullorum tantum observatione aut experimento nititur. Haec etiam inductio ad syllogismum tandem refertur; quod per se clarebit, si eius processus intime penetretur.

Huiusmodi inductio, quae non in omnium sed aliquorum enumeratione fundatur, diligenter cavere debet ne temere pauciores casus observet quam par sit ad aliquid generatim de omnibus inferendum. Tunc enim vitiosa esset inductio, a veritate aliena, et ad concludendum omnino impar; quippe cum in sophisma incideret, quo perperam ab individuis ad speciem et a specie ad

genus fit illatio. Nam etsi quod commune esse convincitur, idem individuis omnibus insit necesse est; non tamen contra quod individuis inest, idem continuo commune esse convincitur. Ut hoc ex inspectione individuorum constet, requiritur sane ut ostendatur phaenomenon illud in individuis procedere non a proprietate aliqua individuali aut a fortuitis circumstantiis, sed a proprietate quae toti speciei communis sit, atque ideo in omnibus individuis vigeat. Tot igitur individua examinari debent, ac tamdiu observatio et experimenta iteranda sunt atque continuanda, donec ad id liquido dignoscendum perveniatur. Tunc tantum enumeratio illa incompleta individuorum ius dabit ad idem asserendum de tota specie et ad legem universalem affirmandam, qua regantur etiam individua nondum observata; atque id infertur vi illius axiomatis: *eaedem causae physicae eosdem semper producunt effectus*, aut quod idem sonat: *leges naturae sunt constantes.*

Ut quisque videt, in eo casu inductio convolutum sibi habet syllogismum, in quem proinde evolvi potest. Huic enim ratiocinationi aequivalet: Facta experientia manifestavit phaenomenon *B* in individuis, quae observata sunt, procedere non a casu aliquo aut ex individuali quadam proprietate, sed a lege naturali aut aliqua proprietate specifica quae omnibus individuis inest. Atqui leges naturae sunt constantes, et eadem causa physica eumdem semper gignit effectum. Ergo quotiescumque occurret individuum eiusdem speciei, seu praeditum eadem specifica proprietate, idem phaenomenon procul dubio exsurget. Videant Baconiani sitne hic syllogismus an secus.

Inquies: nullam in his difficultatem cerni, sed explicari oportere quo pacto in individuis observandis aut experiendis detegi possit phaenomeni causa, ut certum evadat illam non esse sitam in fortuita aliqua aut individuali rei circumstantia, sed in natura ipsa aut proprietate specifica. Repono, hanc notitiam obtineri diligentia observationis et experimentorum, quae instituuntur; et potissimum olfactu quodam quasi venatico mentis, qui praeceptis non acquiritur, sed dono traditur a natura. Ceterum ut principio aliquo communi dirigaris in rebus saltem usitatioribus, canonem hunc accipe et animo radicitus fige: *Ea est ha-*

benda causa phaenomeni cuiuslibet, quae ubi adest, phaenomenon adest; ubi demitur, phaenomenon cessat; ubi crescit, phaenomenon crescit; ubi decrescit, phaenomenon decrescit. — Hoc axiomate illustratus, non aegre definire poteris in casibus peculiaribus quaenam sit phaenomeni causa, si multiplices experimenta et observationes, variando subiecta particularia et adiuncta quae rem comitantur. Nam si constanter plura individua alicuius speciei, in ceteris diversa et solum convenientia in certa quadam qualitate, idem offerunt phaenomenon; licet varientur tempus, locus et reliquus circumstantiarum apparatus: indubium erit, phaenomenon illud nonnisi ab ea qualitate procedere, et, ut consequens est, in reliquis etiam individuis esse oriturum, quae eadem qualitate ornantur. In hoc etiam, ut vides, semper syllogismis nixus progrederis; nec passum ullum tendere posses, si syllogismo destituereris.

Plura praecepta huc non congero; qui ea cupit adeat Elementa philosophiae a me italice conscripta, ubi hanc materiam fusius aliquanto tractavi [1].

Ad inductionem revocari potest argumentatio ex analogia vel paritate deprompta, cum nimirum aut simile ex simili infertur (quod pertinet ad paritatem); aut ex paucis observatis ad nondum observata fit gradus, quae etsi non perfectam, aliquam tamen cum illis servant similitudinem vel etiam proportionem. Eiusmodi quoque argumentatio syllogismo nititur, cuius praemissam hoc agit principium: *ubi eadem aut consimilis ratio militat, idem aut consimile iudicium ferendum est.* Ut autem ab hoc argumentandi genere error omnis arceatur, sedulo considerandum est utrum inter ea, pro quibus instituitur, vera similitudo aut proportio vigeat necne. Quae profecto talis esse debet, ut ad idem *attributum* utrisque concedendum aut negandum sufficiat. Quod quia difficile factu est, idcirco solam coniecturam haec ratiocinatio plerumque suppeditat.

[1] *Elementi di Filosofia; Logica* cap. 4, art. 1 e 2. Item cap. 2, art. 2.

LOGICAE

PARS ALTERA

SEU

DIALECTICAE ALTIOR ILLUSTRATIO

PROLOGUS

Asseruit Kant ad Logicam non pertinere nisi generales, quibus mens in cogitando dirigitur, regulas investigare. Hinc eos vituperavit, qui tractationem de variis cognoscendi viribus aut certitudinis formis, pro rerum obiectarum diversitate, aut consimiles locos Logicae interserunt [1]. *Id si ita esset, ad solam dialecticam, quae iam tractata est, disciplina haec restringeretur. At ipse Kant alibi* [2] *non modo Logicam in universalem (quae regulas cogitandi absolute necessarias complectatur) et particularem, quae determinatae alicuius scientiae propria sit, distribuit; sed illam etiam, quam universalem dixit, in puram et applicatam partitur, atque superiorem in sola cogitandi forma versari, ad posteriorem vero pertinere contendit ut de attentione animi, de ortu erroris, de persuasione et haesitatione mentis, aliisque id genus disserat. Haec quo pacto consentiant inter se non cernitur satis, et studiosius aliquanto fortassis inquireremus, nisi notum esset Kant a rebus mutuo pugnantibus terreri parum.*

Quidquid de ipsius sententia sit (de qua parum sollicitos esse oportet) perspectum ratumque est Logicae muneris esse non modo formulas aperire, quibus mens tenetur in investigatione veritatis, sed etiam nonnulla adiungere, quae cum illa per-

1 *Critica Rationis purae.* Praefatio posterior.

2 *Crit. Rat. purae. Logica Transcendentalis,* Introductio n. 1.

tractatione arctissime colligantur. Huiusmodi sunt quae veri conceptum, motiva assentientis animi, criterium diiudicandae veritatis; methodum procedendi in scientiis, atque his similia respiciunt. Horum notitia magnopere necessaria est ad clariorem distinctioremque efficiendam cognitionem rerum, quae in dialectica traditae sunt, et ad adolescentes praeparandos suaviterque disponendos pro altioribus subtilioribusque notionibus, quibus postea in Metaphysica daturi sunt operam. Accedit exemplum tum recentiorum tum veterum, qui semper, prout temporum conditio tulit, idem factitarunt. Aristoteles ipse, Logicorum antiquissimus, ita in suis de re logica libris ratiocinii praecepta tradidit, ut simul non pauca identidem immiscuerit, quae de ignorantia, de scientia, de certitudine, de'errorum causis, atque aliis eiusmodi argumentis agerent [1].

Apte igitur prudenterque postquam spinosiora illa, quae ad Dialecticam pertinebant, accurate satis, ut arbitror, prosequuti sumus; hanc alteram Logicae partem subnectimus, quae superiorem veluti perficiat et absolvat.

Qua quidem in re duo vitia vitanda sunt: unum ne temere in metaphysicam segetem Logica falcem iniiciat, utriusque disciplinae terminis male permixtis; alterum ne omittantur ea, quae huius facultatis sunt maxime propria. Id itaque reputantes totam huius loci quaestionem sic partimur, ut primum de veritate, quantum logicorum interest, variisque quoad ipsam humanae mentis statibus; deinde de viis, quae ad rerum notitiam patent; tum de indiciis diiudicandae veritatis, et unde philosopho exordiendum sit quave methodo procedendum, disputemus. Quibus in rebus ad dialecticam conformata philosophandi ratione potissimum utemur. Detestabilis enim errorum lues, quae hodie scientias non parum inficit, eo fonte praesertim derivata videtur; quod severum hunc philosophandi morem perosi, ad amoeniorem quamdam, at certe minus tutam, academicam disserendi formam sapientes deflexerint.

1 Consule eius *de Interpretatione, Elenchorum,* et *Topicorum* libros.

CAPUT PRIMUM

DE VERITATE MENTISQUE HUMANAE QUOAD ILLAM STATIBUS.

Hanc disceptationem quatuor articulis complectemur. Primo, veri notionem, mentisque ad verum nitentis status; tribus vero reliquis de his separátim quae scitu necessaria sunt explicabimus.

Articulus I.

Quid veri notio, et quotuplex mentis status circa ipsum.

29. Veritatem, ut quisque sibi est testis, non modo *conceptibus*, sed etiam *signis*, quibus illi extrinsecus exprimuntur, et praeterea *obiectis* ipsis tribuere consuescimus. Sic verum sermonem, veras res, veras ideas nominamus. Hinc profecta divisio est in veritatem *logicam*, *moralem et metaphysicam* [1].

Veritas logica conceptus afficit, ponitur que in convenientia cognitionis cum obiectis quae perspiciuntur. Nam ea cogitatio, quae obiecto consonat, vera habetur; quae contra obiecto dissidet, falsa nuncupatur. Sic cum quis solem cogitat ut corpus immani praeditum magnitudine, cognitioni inest veritas; quippe quemadmodum cognoscitur, ita est obiectum. Contra cognitio falsa foret, si cum Epicureis sol cogitaretur esse pedalis.

Metaphysica veritas ponitur in hoc quod obiectum ea omnia habeat, quae ad naturalem eius constitutionem pertinent. Cum enim aliquid, ex. gr. aurum, verum esse dicimus, nihil aliud innuere volumus, nisi rem illam iis constare notis, quae ad eius naturam constituendam spectant. Et quoniam veritas cognitioni potissimum tribuitur, et res in tantum eiusmodi notionem induunt, in quantum ad mentis notitiam aliqua ratione referun-

1 Haec recentiorum partitio congruit adamussim cum veteribus, qui veritatem trifariam partiebantur: *in essendo, in significando, in cognoscendo*. Primam rebus inesse asserebant, alteram signis, tertiam cognitioni. Confer, si lubet, Suarez *Metaphysicae* t. 1, initio disputationis octavae.

tur; veritas metaphysica definiri poterit congruentia rei cum notis ipsam constituentibus, quatenus illa vel actu cognoscitur vel saltem cognosci potest. Res enim quaevis idcirco ea possidet, quae eiusdem propria sunt; quia ideis Dei archetypis conformatur. Hoc ipso autem quod ea possideat, ad idoneam sui cognitionem in nobis gignendam accommodata est. At de hoc alibi uberius.

Demum moralis veritas in concordia sermonis vel signorum cum sententiis animi collocatur. Illum enim veridicum appellamus, qui id tantum verbis exprimit, quod mente concipit. Qui contra aliud mente agitat, aliud verbis exprimit, is mendax nominatur. Est ergo *mendacium* verbum vel signum ideae loquentis absimile.

Ex quibus elucet veritatem semper in aliqua convenientia reponi, semperque ordinem quemdam ad mentem involvere; atque ideo sapienter a S. Thoma generatim descriptam esse: *adaequationem rei et intellectus*. « *Per conformitatem intellectus et rei veritas definitur* [1]. »

Eodem recidit generalis illa definitio Augustini, quae dicit *verum esse id quod est* [2] (intellige *in quantum est*). Quae, si deinceps *conceptibus*, *sermoni*, *rebus* applicetur, cum iis definitionibus, quas paulo ante tradidi, facile congruet. Nam voces, *in quantum voces*, nimirum prout sunt, conceptus exprimunt; iis proinde consonare debent. Itemque res naturae, *in quantum res*, propriis vigent constituentibus, perque ea divinis ideis congruunt et consentaneam sui notitiam nobis ingenerant. Denique cognitio, *in quantum cognitio*, obiectum circa quod versatur refert, ab eoque nequit dissidere, quin hoc ipso a cognitionis ratione deficiat. Merito igitur *voces, res, conceptus*, quatenus sunt, idest si sunt id quod esse debent, *vera* sunt; dicique sapienter potest, *verum esse id, quod est, prout est*.

Hinc existit, ut verba (quippe quae ab arbitrio proferentis pendent), et cogitationes humanae nonnullae (utpote errori obnoxiae) falsitate turpari queant; res contra cum necessario divinas ideas imitentur, nunquam proprie et respectu divinae mentis falsae sint. At quoad nos eo sensu dumtaxat falsae aliquando dicun-

1 *Summa Theol.* p. I, q. XVI, art. II.

2 *Soliloquiorum* lib. 2, c. 3.

tur, quod etsi per se ad veram sui notitiam gignendam aptae sint, tamen ob ea, quae circumstant, ac propter imprudentiam cogitantis, notionem a se discrepantem ingenerent.

30. Reliquis duabus praetermissis, logica tantum veritas accuratius disputari postulat. Haec itaque, ut diximus, consensus est aut similitudo conceptuum cum obiectis, ac proinde in concreto spectata aliud non est quidquam, nisi cognitio suo obiecto consimilis. Huc itaque philosophi labor omnis atque cautio contendat oportet, ut rerum notitiae, quas consectatur, rebus rite consentiant; idque sonat assequendae veritatis studium. Neque tamen existimes necessarium esse ut obiectum, cui conformari cognitio debet, sit semper ab ipso cognoscente distinctum. Nam cum mens in semet *reflexione* redire possit suosque motus attingere; habebitur plane concordia mentis cum obiecto, etiam cum cognitio in animo ipso eiusque affectionibus cogitandis versatur. Haec quidem certa rataque videntur esse atque eiusmodi, ut facile a quopiam intelligantur.

Illa subtilior est quaestio, sed neutiquam praetermittenda, utrum veritas simplicèm etiam apprehensionem an iudicium dumtaxat afficiat; quae tanti momenti est, ut mirandum sit eam passim a philosophis negligi. Ut igitur hanc breviter resolvamus, principio dicimus veritatem aut falsitatem praecipue et plene iudicio tantum inesse. Animus enim, cum cogitat, sibi quodammodo loquitur, atque ideo conceptus, quem efformat, *mentis verbum* nuncupatur. Atqui eloquium, nisi duo elementa affirmando coniungat, aut negando separet, nec falsitatem proprie nec veritatem continet; eiusmodi autem mentalis affirmatio aut negatio iudicium constituit. Ergo nonnisi in iudicio veritas aut falsitas proprie reperitur. Cuius rei indicium manifestum habetur ex ipso sermone, qui donec terminis solum constet et propositionem nullam efficiat, nec verus nec falsus habetur.

Itemque si veritas logica, de qua loquimur, affectio est cognitionis, moraturque in similitudine quadam mentis cum obiecto; in ea operatione proprie insit oportet, quae completa sit cogitatio et mentem plene faciat obiecto consimilem. At vero istiusmodi partes non competunt, nisi iudicio; tum quia completa obiecti cognitio iudicio proprie continetur, ad quod simplex

apprehensio ut eius inchoatio et elementum dirigitur; tum etiam quia notae, quae in obiecto coniunctae sunt aut disiunctae, nonnisi per iudicium ita se habere cognoscuntur. Ergo nonnisi in iudicio propria cognitionis cum obiecto similitudo cernitur. Sic cum virtus in se laudabilis sit, nonnisi ea cognitio huic obiecto assimilabitur, quae idipsum exprimat; quod nonnisi per iudicium efficitur.

At quamquam haec rata sint, tamen si non plene, ratione certe aliqua veluti manca et inchoata, simplici etiam apprehensioni veritas inest. Primum, quia simplex apprehensio cogitatio quaedam mentis est. Quare circa obiectum aliquod necessario versatur; repugnat enim cogitatio, qua nihil percipitur. Similitudine igitur aliqua obiecti fruatur oportet, quicum idcirco revera consentit. Nequit enim perceptio non assimilari obiecto illi, quod percipitur, cum perceptio ipsa sit eiusdem similitudo quaedam; repugnat autem similitudo quae nulli rei assimiletur. Quoad obiectum igitur, non quod referri velit, sed quod reapse refertur, apprehensio etiam simplex veritatem habet.

Deinde mens cum obiectum simpliciter apprehendit, ita in eo cogitando sistit, ut ipsum cum aliis non confundat; sed solum ea, quae ipsi insunt, contempletur. Ergo ex hoc capite etiam simplici apprehensioni imperfecta veritas tribui potest. Mens enim iam tum obiecto incipit conformari, atque ideo rationem veritatis saltem ex parte induit. Immo etiam haec inchoata veritas adeo simplici apprehensioni intima est, ut eam perpetuo comitetur. Perceptio enim, ut concipi nequit, quin obiectum aliquod repraesentet; sic nequit obiectum aliquod repraesentare, quin continuo eidem conformetur.

31. Hisce explanatis, elucere etiam potest quid de sensibus quoad veritatem dicendum sit. Hi enim cum iudicium nullum proferant, sed simplicem potius aequiparent apprehensionem; veritatis vel falsitatis subiectum proprie esse non possunt. Dicuntur tamen aliquo modo falsam aut veram habere perceptionem, tum quatenus menti ad falsum aut verum iudicium proferendum materiam vel occasionem ministrent; tum etiam quatenus pro termino cognitionis suae obiectum ipsum compositum habeant. Sensus enim proprietates corporum non abstracte sed concrete

attingunt; seu perceptione sua corpora referunt prout qualitatibus quibusdam ornantur. Sic oculus percipiendo colorem in pariete, percipit parietem ipsum prout colore suffunditur. Ergo sensus, etsi non iudicando, exercitio tamen sui actus proprietates corporum quas spectant, in tali potius quam alio subiecto inesse testantur; quod imitationem quamdam et veluti umbram iudicii videtur amplecti. Atque haec de veritate, quoad Logicam attinet.

32. Venio nunc ad varios definiendos *status*, in quibus mens respectu veritatis capessendae versari potest. Mens enim cum ad obiectum quodpiam comparatur, illud aut ratione aliqua attingit, aut nulla. Quod non attingit, id ipsa *ignorare* dicitur. Quorum autem ignoratione non tenetur, ea aut ita detegit ut iisdem sine titubatione assensum praestet; aut assentitur quidem sed non plene, propterea quod oppositum probabile etiam appareat; aut denique nulli assensum parti praestat, sed haeret anceps. Atque horum trium si primum accidit, mens dicitur esse *certa;* si secundum, *opinari;* si tertium, *ambigere*. Status itaque mentis quatuor recenseri debent: *ignorantia*, *dubium*, *opinio*, *certitudo*.

Ut hos animi status definias, ignorantiam dices: *statum mentis, in quo nullum iudicium aut idea rei habetur*. Haec esse potest vel universalis, si circa omnia versetur, ut in infantibus; vel particularis magis minusve extensa, si veritates aliquae pauciores pluresve nesciantur, ut in ceteris hominibus et in creata quavis intelligentia. Status vero dubii is audiet, *per quem mens lancis instar aequis ponderibus utrinque libratae, obiecto neque assensum adhibet neque inhibet*. Et quidem si id evenit, eo quod ex neutra parte ratio, a qua mens moveatur, eluceat, dubium erit negativum; quod proinde ab ignoratione vix aut ne vix quidem differre videtur. Sin dubitat quia utrinque ratio aliqua intellectum in suam partem inclinat, dubium erit positivum. Opinionis status, qui medius est inter dubium et certitudinem, is nuncupabitur, in quo *mens obiecto assensum quidem adhibet, at non sine formidine oppositi et haesitatione quadam*. Hic status dici etiam solet probabilitatis. Sed melius probabilitatis nomine pondus momentorum, quibus ad assensum non certum impelli-

mur; assensum vero hunc ipsum opinionis vocabulo significabis. Denique certitudinis status ille erit, *in quo animus obiecto firmiter adhaeret, sine ulla dubitatione aut oppositi sollicitudine*. Quae quidem adhaesio per se nonnisi verum respicit; hoc enim tantummodo vim habet attrahendi mentem sic, ut ab eius assensu omnem titubationem excludat. At quoniam mens adhaerere aliquando potest falso, quod debitae considerationis defectu verum appareat; efficitur hinc ut persuasio quaedam innascatur in animo, quae vocis abusu appellari quoque solet certitudo, cum in se opinionis ambitum non praetergrediatur. Sic contingit aliquando ut quis non dubitet de re, quae ceteroquin a veritate discedit. Quod si perdurat firma illa animi sententia, etiam cum detegitur error; nec certitudo nec opinio vocanda est, sed obstinatio mentis et pertinacia. Idem proportione quadam dici potest de evidentia quae per se ex sola veritate renidet, quamvis negligentia spectantis credatur nonnumquam esse evidens quod evidens reapse non est.

Sed tum de evidentia tum etiam de certitudine, quae in obiectis naturali lumini respondentibus cum ipsa arcte connectitur, fusiore aliquanto sermone dicendum est. Iis itaque integrum articulum destinamus.

Articulus II.

De certitudine et evidentia.

33. Scopus mentis nostrae in veritatem conantis is est, ut rerum certam evidentemque notitiam consequamur. Age iam *certitudo* in quadam immobilitate mentis obiecto adhaerentis proprie sita est. Significat enim quietem, qua mens afficitur, in cognitione quam acquisivit. Quod autem eiusmodi quies menti competere debeat, clarissimum est. Nam omnis potentia conquiescit in possessione boni ad quod tendit; bonum autem mentis est veri cognitio. Cum igitur mens assequitur cognitionem veri, fieri non potest quin expleta ex hac parte tendentia, qua mens ad illud ferebatur, in eius adeptione quietem inveniat, idest certitudine gaudeat.

At quoniam certitudo ex actu mentis ad ipsum obiectum, quod respicitur, transferri solet; hinc in obiectivam dividitur, et subiectivam. Nomine certitudinis obiectivae intelligitur *stabilitas obiecti orta ex motivo ad assensum trahente*; nomine vero certitudinis subiectivae intelligitur *stabilitas ipsius assensus obiecto adhaerentis propter motivum quo obiectum firmatur*. Sic libertas humana, animi simplicitas, sexcentaque alia, per se inspecta, obiective certa dicuntur. Iudicium vero, quo mens ita his obiectis adhaeret, ut simul existimet ea aliter esse non posse, certitudinem tibi exhibet subiectivam.

Utraque certitudo dispesci potest in metaphysicam, physicam et moralem. Nam tum firmitas adhaesionis, tum stabilitas motivi ad assensum trahentis fundari potest vel in ipsa rei natura nexuque praedicatum inter subiectumque necessario intercedente; vel fundatur in constantibus naturae legibus et facti ipsius experientia, vel denique fundatur in hominum testimonio atque legibus quibus humani mores temperantur. Horum si primum contingat, certitudo erit metaphysica, ut in his veritatibus: *totum maius est parte; non datur effectus sine causa*. Sin alterum eveniat, certitudo erit *physica*, ut quoad has propositiones: *existunt corpora, ignis stipulae admotus illam comburet*. Si denique tertium habetur, certitudo erit *moralis*, ut in his iudiciis: *Caesar extitit, Alexander Persas debellavit*.

Evidentia pariter in *obiectivam* tribuitur et *subiectivam*. Nam motivum infallibile quadam veluti luce in se collustratur, et quadam capacitate pollet apparendi intellectui nostro, si eidem obiiciatur. Haec lux obiectum afficiens, seu etiam haec capacitas apparendi, evidentiam obiectivam constituit. Quod si obiectum certum et evidens menti proponatur, in ipsa mente quoddam lumen exsurgit perceptionem ipsam perfundens, atque vivida quaedam et clara obiecti repraesentatio. Hoc igitur lumen, haec claritas apparentiae, quae mentem afficit, evidentia subiectiva seu formalis appellatur. Cum vero evidentia et certitudo intimo nexu inter se copulentur, quemadmodum ex ante dictis manifestum est, consequitur ut etiam evidentia in *metaphysicam, physicam et moralem* partienda sit.

Demum tum certitudo tum evidentia in *immediatam* et *mediatam* dividi potest. Immediate certa et evidentia dicuntur, quae animo sine demonstratione, statim ac proponuntur, apparent. Huiusmodi sunt tum ea quae conscientia per se testatur, ut *cogito, existo, dolore afficior*, hisque similia; tum quae sensus referunt, ut *corpora sunt gravia, dies est, sidera collucent;* tum denique quae complectimur intelligentia, ut *nequit idem simul esse et non esse; quae sunt eadem uni tertio, sunt eadem inter se;* ceteraque prima, quotquot exstant, principia. Mediate autem certum vel evidens dicetur id, cuius veritas non simul atque animo obiiciatur patet, sed ratiocinatione indiget, debetque ex aliunde notis demonstrari. Huiusmodi sunt hae veritates: *animus humanus est immortalis, Deus existit* aliaeque quamplures quas ratiocinando consequimur.

34. Quaeret fortasse quispiam utrum certitudo una alteri praestet, an omnia obiecta et iudicia eodem firmitatis gradu potiantur. Qua in re existimarunt nonnulli, certitudinis nullam esse absolutam et internam diversitatem, sed relativam dumtaxat ad educationem et peritiam mentium diversarum; ita ut aequalitas ex. gr. quadrati hypotenusae cum quadratis cathetorum certior in se non sit, quam Caesaris in Gallos victoria; sed primum geometrae, alterum philologo firmius habeatur. Verum haec minuenda opinio est. Etsi enim effici quandoque possit ut pro dispositione animorum et mentis exercitio certitudo diversimode attemperetur, negari tamen nequit quin diversitas aliqua absoluta certitudinis ex ipsa obiectorum natura et essentiali intelligentiarum varietate desumenda sit. Sic nemo, nisi prorsus insanierit, se eamdem ac Deus habet rerum certitudinem possidere opinabitur; quod etsi imprudenter Genuensis in Metaphysica asseruerit, mox tamen in Logica retractavit [1]. Sic etiam nos firmiorem assensum veritati metaphysice certae adhibemus, quam iis quae physica tantum aut morali certitudine ornantur.

Id tamen ne intelligas de exclusione dubii, quae, cum individua sit et in mera negatione posita, gradus non habet; sed intelligi debet de positiva perfectione actus adhaerentis obiecto,

1 *Artis Logico-crit.* l. 3, c. 1, §. 12.

et de ipsa vi motivi impellentis ad assensum. Quod sapienter advertit Suarez his verbis: « Licet certitudo per privationem explicetur, quam significat infallibilitas, nihilominus non consistit formaliter in privatione, sed in positiva perfectione, quae potest esse maior et minor, iuxta excellentiam actus et causarum eius: sicut substantia immaterialis magis vel minus perfecta quoad spiritualitatem esse potest; licet privatio materiae, quae nomine immaterialis substantiae significatur, in omnibus aequalis esse videatur [1]. »

Et sane, ut exemplis rem velut ob oculos statuamus, sumantur tria iudicia, quorum primum certitudine metaphysica, alterum physica, tertium morali constet. Sint igitur haec: *totum quamlibet excedit partem; magnes attrahit ferrum; Scipio subegit Afros*. Ut quisque optime perspicit, harum propositionum prima nititur identitate aut connexione necessaria, quae praedicatum inter et subiectum viget; nequit enim conceptus unius sine contradictione a conceptu alterius separari. Quare eius oppositum ita repugnat, ut ne a Deo quidem, qui contradictoria non facit nec rerum essentias immutat, fieri possit. Secunda propositio institutae experientiae fidit et constantiae legum naturalium; quae tantae necessitatis non sunt, ut contrarium omnino repugnet. Proinde a Deo sic volente inverti possunt eventuque frustrari. Tertia demum historicorum fulcitur testimonio et stabilitate legum moralium, quarum applicatio in casu illo peculiari constantiam legum physicarum subaudit, et ordinem ad libertatem includit. Quod etsi, ut suo loco dicetur, rei certitudinem non demat; minus tamen arctum reddit nexum inter attributum subiectumque propositionis, efficitque ut obiectum absoluta non gaudeat necessitate. Quae cum ita sint, nemo est qui non videat tres enumeratas certitudinis species eiusmodi esse, ut non modo differant inter se, verum etiam una aliis sit praestantior; atque, ut ex dictis patet, moralis cedat physicae, utraque autem metaphysicae.

35. At idemne dicendum erit, si certitudo supernaturalis Fidei cum quavis naturali certitudine conferatur? Ex iis, quae

[1] *Tractatu de Fide*. Disp. 6, sec. 3, §. 8.

nuper exposui, responsum patet. Nam Dei testimonium, quo Fides innititur, longe stabilius assentiendi motivum perfectiusque lumen menti sufficit ad veritates credendas, quam quaevis evidentia naturae. Quare si certitudo eo maior est, quo nobilius lumen intellectui affulgeat, motivumque adhaerendi magis firmum atque a falsitate plus alienum ad assensum trahat; quisque perspicit certitudinem divinae Fidei qualibet naturali certitudine maiorem esse.

Et sane divina auctoritas, qua ad credendum impellimur; magis est errandi nescia, quam quaelibet metaphysica evidentia rationis. Itemque lumen Fidei, quo mens illustratur, quamlibet naturalem intelligentiae lucem exsuperat; siquidem ad ordinem longe sublimiorem pertinet. Ad rem laudatus Suarez, qui postquam asseruisset Fidem divinam certitudine naturali, quaecumque haec sit, longe superiorem esse; sic prosequitur: « Ratio « autem proprie sumitur ex altioribus causis, quibus nititur certitudo Fidei; fundatur enim in prima Veritate, quam fallere « vel falli impossibilius est quam naturalem scientiam hominis « errare. Item pendet certitudo Fidei ex lumine infuso et divino, « quod longe excellentius est, quam lumen naturale intellectus. « Huiusmodi ergo lumen etiam confert excellentiorem certitudi- « nem.... Denique quatenus Fides pendet ex voluntate, ut iam « dicam, nititur in speciali motione Spiritus Sancti, quae efficax « est ad praestandam excellentiorem certitudinem. Unde etiam « fit, ut certitudo Fidei non admittat deliberatam dubitationem « in intellectu, etiamsi mille argumenta occurrant, quibus homo « satisfacere nesciat, nisi ad Fidem confugiendo; quod est etiam « apertum signum maioris certitudinis [1]? »

Denique quaeri posset utrum certitudo ab evidentia separetur aliquando, seu utrum aliquid possit nobis certum haberi, quin tamen idem sit evidens. Qua in re distinctione est opus. Nam aut sermo est de obiectis, quae humanum captum non excedunt, quibus proinde vi naturalis luminis assensum praestamus; et quoad haec fieri nequit ut evidentia a certitudine seiungatur. Nulla enim est causa cur obiectum eiusmodi, si rite

1 Loc. cit. §. 14.

proponatur, evidenter apparere non debeat; cum et in se evidentiam habeat, et intelligentiae nostrae viribus sit consentaneum, ac menti nonnisi per aliquam evidentiam applicetur. Sin autem sermo sit de obiecto, quod nostram intelligentiam superet, vel etsi non superet, fide tamen divina credendum sit; tunc procul dubio certitudo ab evidentia separari potest. Nam cum Deus ad effectum aliquem producendum naturalibus mediis non indigeat, applicare optime potest sine evidentia motivum indubitate movens, atque ita assensum certum et firmissimum a mente nostra elicere, quin evidens apparentia obiecti ad assentiendum nos adigat. Sic accidit in assensu supernaturali, quem veritatibus revelatis praestamus, quemadmodum Theologi fuse explicant.

Solvuntur difficultates.

36. At enim contra diversos gradus certitudinis, quos statuimus, sic forte obiicies: Certitudo quaevis sita est in indivisibili, nempe in mera dubitationis carentia. Atqui quae sunt eiusmodi, gradus nullos includunt, atque ideo unum ab alio superari minime potest. Ergo certitudo in qualibet veritate idem robur habet, nec una alteri praestat.

Respondemus distinguendo *maiorem:* Certitudo quaevis sita est in indivisibili seu in mera dubitationis carentia, quoad partem negativam et exclusionem defectus, *concedimus;* quoad perfectionem positivam, ex qua illa exclusio emergit, *negamus.* Distinguo pariter *minorem;* quod est eiusmodi, idest si quoad omnem sui partem in mera negatione ponatur, gradus non habet, *concedimus;* secus, *negamus.*

Certitudinis diversitas ac unius praestantia prae altera non in dubii vacuitate, sed in positiva perfectione adhaesionis ac varietate motivi trahentis ad assensum reponitur. Quod cum explanatum sit satis, hic fusius explanari non eget.

Instabis: Saltem certitudo Fidei certitudini naturali non praestat, sed potius cedit. Nam certitudo naturalis est eiusmodi ut invitos etiam cogat; contra vero Fides nonnisi volentes inducit.

Resp. *Distinguo:* Invitos etiam cogit, causa maioris firmitatis *nego;* causa evidentiae qua fruitur, *concedo.*

Cum mens facultas sit necessaria, a vero evidenter proposito assensum cohibere non potest; idque si faceret, iam a sui natura descisceret. Contra, ubi evidentia deest, medium desideratur quod ordine naturae idoneum sit ad intellectus extorquendam adhaesionem. Ex quo efficitur, ut veritas naturalis evidenter apparens mentem adigat ad assensum; non ita veritas supernaturalis, quae Dei obscure revelantis testimonio fulciatur. At hinc non aliud infertur, nisi priorem assensum esse necessarium, utpote evidentem; alterum vero liberum, utpote evidentia orbatum. Nos autem praestantiam Fidei prae certitudine naturali non ex evidentia et necessitate assensus, sed a nobilitate luminis supernaturalis, quo mens instruitur, atque ab excellentia motivi desumpsimus; quae certe affatim praestabiliora esse in Fide quam in scientia naturali nemo, nisi amens, inficiabitur.

Articulus III.

De probabilitate.

37. Plerumque non modo in vitae usu, verum etiam in scientiis ipsis certitudinem assequi non possumus; sed probabilitate dumtaxat contenti esse debemus. Abs re itaque non erit aliqua hic de illa summis labiis degustare.

Probabile, ut ipsum nomen indicat, idem est ac dignum quod probetur, sicut amabile dignum quod ametur. Solet autem probabile interne vel externe censeri, prout vel interno aliquo motivo ex ipsa rei natura desumpto, vel testantium affirmatione roboratur. Tunc itaque obiectum aliquod interne probabile nuncupabis, cum urgenti ac valida ratione, licet non omne dubium excludente, suadetur; externe autem, cum gravi auctoritate vel aliis quibusque externis firmatur momentis. Quod si quando res verisimilitudine tantum ac levi admodum ratione, vel unius aut alterius parum fide digni testimonio nititur; tunc vix aut ne vix quidem nomen illud sibi vindicat, et leviter probabilis, vel etiam improbabilis appellatur. Nequit enim dignum approbatione dici, quod viri prudentis assensum non meretur;

vir autem prudens nonnisi gravi momento permotus rei non certae assensum praestat.

38. Cum sola certitudo, et quidem ex ea parte, qua dubium excludit, in indivisibili sita sit; probabilitas, quae profecto certitudo non est, extensionem quamdam et latitudinem habet, intra quam spatiari potest ac maior esse vel minor, prout magis minusve firmis aut auctoritatis aut rationis ponderibus roboretur. Quocirca assensus his adhibitus, quem opinionem appellavimus, magis minusve probabilis esse potest.

Qua in re arbitrantur aliqui probabilitatem minorem unius propositionis in conflictu maioris, qua contradictoria forte gaudeat, prorsus elidi et improbabilem reddi. Sed hi vehementer errant. Nam etsi evidens certitudo propositionis cuiuspiam contradictoriam falsam efficiat, eique omnem probabilitatem adimat; simile tamen non contingit cum de mera probabilitate utcumque maiori respectu minoris est quaestio. Utrinque enim motiva militant prudentis assensus; grave autem et sufficiens motivum suo robore non destituitur, tametsi cum graviore conferatur. Magis enim et minus, ut fert effatum, speciem rei non commutat; nec dignitas inferior in dedecus degenerat, eo quod a maiori dignitate superetur; nec subobscurior lux in tenebras vertitur, si cum vividiore luce confligat.

Solent etiam nonnulli ad varios probabilitatis gradus determinandos certitudinem in aliquot secare particulas, quasi unitatem in totidem *fractiones*. Verum id improbandum omnino videtur. Certitudo enim, utpote quae quoad dubii exclusionem in indivisibili moretur, nequit in partes ullas dividi; nec rerum quoad speciem differentium potest una ceu fragmentum alterius considerari. Sic inepte cogitaretur imaginatio bruti veluti *fractio* rationis humanae. *Fractio* enim per alterius *fractionis* continuatum additamentum unitatem vel aequiparat vel etiam superat; imaginatio autem belluina nullius imaginationis perfectioris accessione rationem hominis unquam aequabit. Quod generatim de omni re diversae speciei, et proinde de probabilitate etiam respectu certitudinis sentiendum est. Quinam igitur probabilitas tamquam certitudinis frustum fingi poterit? Si id fieret, essentiale discrimen utriusque tolleretur, et certitudo ex probabilita-

tum congerie coagmentaretur. Quo errore nihil est in scientiis perniciosum magis; nam certitudinem omnino demeret, solumque summum gradum probabilitatis relinqueret.

Articulus IV.

De humanae ignorantiae atque errorum causis.

39. Breviter nos hinc expediemus; quod enim tempus in humanae ignorantiae scrutandis fontibus teritur (quorum plerisque remedium per praecepta adhiberi nullum potest), id ad eamdem depellendam satius est transferre. Ignorantiae igitur, quae in cognitionis carentia reponitur, causa est primum ipsa naturae conditio. Homo enim scientiis orbatus nascitur, ad quas pedetentim comparandas industria, labore, sensuum ministerio atque sedula mentis cogitatione indiget. Est hinc ut non parva temporis intercapedine, dum adolescat, rerum fere omnium ignoratione teneatur. Deinde cum fit aetate provectior et ad scientias appellit animum, etiam tum ad multorum notitiam non assurgit, sive ratione limitum, quibus mens humana definitur, sive defectu experientiae, ex qua scientia hominis exorditur. His mederi incommodis, aliisque, quae omnia referre supervacaneum puto, in nostra potestate non est. Illa potius innuamus, quibus remedium aliquod afferri potest.

Ex horum numero est primum tum inertia quaedam animique torpor, tum voluptatum appetitio. Ille a laboribus absterret, qui ad scientias artesque addiscendas suscipiendi sunt; haec mentem alienat et sensuum oblectamentis affixam acie destituit ac perdit. Unde fit ut miseri hi homines, silice propemodum stupidiores, nihil fere, quod sensum superet, intelligere valeant.

Altera ignorantiae causa ordo praeposterus studiorum est. Non pauci enim sunt nostra praesertim tempestate, qui, morae impatientes, aut pueruli ad philosophiae studia se conferunt, antequam facilioribus disciplinis, aetati consentaneis, mentem ad altiora disposuerint; aut in plures scientias easque dissitas, quibus nec tempus nec ingenium suppetit, simul incumbunt. Quo

fenore? Ut mens praemature adhibita et aggerie idearum ultra vires oppressa, leviter aut ne leviter quidem erudiatur.

Tertia ignorantiae causa ex immodico abstractarum subtiliumque cognitionum contemptu repetitur. Fato enim nescio quo haec sententia multorum animos occupat: quidquid supra sensum extollitur, quidquid experientia oculorum vel tactus non est exploratum, quidquid ratiocinatione nititur, quidquid universalem cognitionem exhibet, quidquid in summa altum sapit; nonnisi deliramentum, chimaeram, inanem subtilitatem esse. Quo vitioso more efficitur ut mens torpeat, ac nobilioribus neglectis notionibus, ignorantiae tenebris teneatur. Cavendum quidem est, ne speculationis illecebra mens irretita nimis magnum studium multamque operam conferat in res obscuras ac difficiles easdemque non necessarias. At curandum pariter est, ne ea omittantur, sine quibus pleraeque disciplinae non scientiam sed factorum indigestam historiam praeseferrent.

Quarta causa ex inepta studiorum electione dimanat; saepe enim fit ut nullo scientiarum delectu, quin spectetur quo ingenium ferat, ad ea studia adolescentes propellantur, ad quae non natura, non consilium, sed casus, temeritas, libido ducit. Hinc usu evenit ut et in his operam oleumque perdant, et ceteris disciplinis non imbuantur, ad quae idoneum ingenium sortiti sunt. Antequam igitur quis huic potius quam alteri disciplinae penitus hauriendae se dedat, consideret quaeso quid valeant humeri, quid ferre recusent, nec omnes posse omnia.

40. Ad errorem vero quod attinet, hic non est aliud quam assensus falsae propositioni adhibitus, vel dissensus verae; quae pestifera cognitionum lues vario ex fonte dimanat [1].

[1] Baconus notiones falsas *idola* nominat, earumque quatuor genera recenset: *idola tribus, idola specus, idola fori, idola theatri*. Idola tribus fundata esse ait in ipsa hominum natura, seu melius, ex ea occasionem sumere, atque horum septem fontes assignat. Primus est inclinatio mentis ad maiorem ordinem et aequalitatem credendam in rebus, quam reapse sit. II. Animi aversatio ab iis, quae semel admissis contradicunt. III. Quod iis, quae subito et facile mentem feriunt, homo maxime moveatur ceteraque illis esse similia opinetur. IV. Quod mens semper ulterius gliscat, nec facile conquiescat. V. Affectuum vis, quae ad id, quod volumus, vehementer inclinat. VI. Sensuum illecebrae; unde fit ut ea, quae in sensus incurrunt,

Primum ex praeiudicio, seu anticipata quadam animoque alte defixa opinione, qua qui semel animum imbuerit, eam haud facile poterit dedoceri. Remedium erit, sapiens quaedam et moderata dubitatio, qua in nullius verba iuretur, nec quidquam admittatur, nisi aut per se evidens sit, aut legitima ratiocinatione constet, aut fide dignorum auctoritate fundetur, iuxta materiae, de qua agitur, diversum genus.

Alter erroris fons est affectuum dominatus; siquidem, ut optime Aristoteles inquit, quisque iudicat prout afficitur; tanta vis est voluntatis ad intellectus iudicia perturbanda. Id vitii effugere qui volet (omnes autem velle debent), quantum in ipso est conabitur ut in iudiciis ferendis mens, ratio, consilium, non cupiditatum inclinatio dominetur.

Quamplures fontes, ut brevi dicam, ad negligentiam quamdam, seriae considerationis defectum, nimiam propriae perspicacitatis fiduciam passim reducuntur; ex quibus usuvenit, ut argumenta utrinque militantia nihil aut leviter perpendantur, ac temere iudicium properetur. Hoc vitabit quis, si sibi

anteponamus iis quae sensum effugiunt, licet validiora sint, et rerum invisibilium considerationem negligamus. VII. Inclinatio mentis ad abstracta.

Idola specus ea dicit, quae ex individui singulari natura et conditione proveniunt, sive in eius temperamento, sive in educatione et assuetudine fundamentum habeant. Potissimum inde exurgunt: I. Quod peculiari scientiae, quam quisque adamat, reliquas facile mancipet et accommodet. II. Quod ingenia, cum alia quidem sint acuta et apta ad rerum notandas differentias, alia sublimia et idonea ad notandas similitudines, haud aegre in alterutrum labantur excessum. III. Quod sint qui nimium in admirationem antiquitatis rapiantur, et qui penitus sint ad novitates effusi. Quod certe in magnum scientiarum detrimentum cedit.

Idola fori, quae ex societate mutua hominum ingenerantur, potissimum ortum habent ex verborum fallacia, saepe ex captu vulgi pendentium. Atque id dupliciter contingit. Primum cum nomina rerum, quae non sunt, adhibentur, ex. gr. *fortuna*, *casus*, hisque similia; deinde cum nomina confusae significationis et male definita commiscentur.

Tandem idola theatri ea dicuntur, quae ex falsis dogmatibus philosophiarum et praeposteris demonstrationum regulis emergunt. Cui incommodo ut resistamus, duo proponit adiumenta: primum ut fundamento philosophiae in principiis naturae constituto, rationalium simul et empiristarum excessus caveatur; deinde ut inter pronuntiandi praefidentiam et acatalepsiam medium veluti tendatur iter.

diffidat, adhibeatque ad considerandas res et tempus et diligentiam.

Denique errorum fons late patens Logicae est neglectus, cuius severitate posthabita, academico stilo, saepe sub eloquentiae lenociniis, turpissima sophismata propinantur. Logicae igitur sedulo vacandum, atque ea, quae forte academicorum ritu disputata reperies, ad dialecticam erunt normam exigenda. Ita fortassis non pauca videbis, quae si verbórum spolientur fuco, nullam argumenti vim, immo etiam ne constantem quidem sibi sententiam retinebunt. Hoc praeceptum maximi momenti est hac praesertim tempestate in libris recentium auctorum volutandis.

CAPUT SECUNDUM

DE VIIS QUAE AD VERUM ASSEQUENDUM PATENT.

Ad rerum notitiam capessendam, atque ideo ad veritatem in cognitione positam comparandam tres viae nobis a natura propositae sunt: immediata obiecti intuitio, discursus rationis, testium fide dignorum renunciatio. Etenim obiecta cognitionis, quotquot excogitari possunt, vel sunt per se evidentia, atque eiusmodi ut immediate ab aliqua cognoscendi facultate attingantur, vel contra per se non patent, sed usu tantum et adminiculo alterius cognitionis innotescunt. Si primum accidit, tunc ea intueri dicimur; quatenus sic percipimus, ut ipsa sibi quodammodo fidem faciant, nulla alia interposita cognitione. Sin alterum, tunc ea obiecta in duplicem classem dispesci debent. Nam vel sunt eiusmodi ut per comparationem cum aliis veritatibus iam perceptis inferri possint; et ad id suppetit rationis discursus. Vel cum nulla alia veritate a nobis cognita, saltem quoad nos, intrinsecus colligantur; et tunc nonnisi per testimonium aliorum, qui ea noverint, accipi poterunt. Recte igitur tres vias pro veritate nanciscenda nobis datas numeravimus, de quibus triplici articulo disseremus.

ARTICULUS I.

De intuitione.

41. Intuitio versari potest vel circa *ideam*, vel circa *factum*, et quidem factum aut *internum* aut *externum*. Pro triplici hoc munere exercendo triplici facultate donati sumus: intelligentia, sensibus, conscientia. Intuemur ope intelligentiae ideam aliquam seu, melius, obiectum per ideam repraesentatum, quotiescumque mentem exercemus in contemplanda realitate aliqua quoad proprium conceptum, consideratione avocata ab exercitio actualis existentiae. Aliis vocabulis, intuemur ideam cum cogitando spectamus obiectam rem non prout in semet ipsa subsistit et individualibus conditionibus afficitur; sed prout intelligibile quiddam est, et rationem menti suppeditat a facto experientiae per se minime dependentem. Ita est cum cogitas notionem substantiae, notionem qualitatis, notionem causae, notionem infiniti, in iisque rimandis attentionem animi defigis.

Contra intueris factum, cum existentiam aliquam peculiarem, prout actu in rerum natura exstat, contemplaris, seu eventum aliquem ordinis physici. Et quoniam eiusmodi existentia esse potest vel ipsum subiectum cogitans eiusque affectio, vel res a subiecto cogitante distincta; idcirco est ut factum, quod spectas, esse possit aut internum, aut externum. Si enim te ipsum cogitantem atque ideo existentem, aut dolorem et laetitiam, qua forte afficeris, advertas; factum percipis internum, et facultas quae id praestat, appellatur conscientia; quae reflexione mentis supra seipsam atque supra subiectum, cui inhaeret, constituitur. Si vero corpora, quae te circumstant, eorumque diversa phaenomena attingis, factum contueris externum; quod quidem sensibus primum usurpas, deinde intellectu diiudicas. Unde iure meritoque intuitio dividi potest in intellectualem, psychologicam, sensibilem.

Hinc duplex ordo habetur in scientia: ordo idealis et ordo experimentalis. Primus exsurgit ex intuitione idearum; posterior ex intuitione factorum; qui rursus in experientiam internam et

externam dispescitur, prout renunciatione conscientiae aut sensuum constat.

42. In utroque ordine mens iudicia colligit; hoc tamen discrimine, quod in ordine ideali iudicia prodeant necessitate et universalitate ornata; in ordine experimentali iudicia exiliant particularia tantum et contingentia. Ratio huius diversitatis est, quia ideae, utpote ab existentia et individuali concretione praescindentes, aliquid obiective necessarium et universale suppeditant; contra vero facta, conscientiae aut sensuum ope percepta, nonnisi concretam et contingentem veritatem obiiciunt. Sic idea substantiae, idea causae, idea infiniti haec iudicia progenerant: *substantia non eget subiecto cui inhaereat; causa prior est effectu; infinitum mutationi non subiacet.* Experientia autem interna et externa fundamentum praebent his iudiciis: *ego cogito, existo, mutationibus afficior; corpora sunt, moventur, ordine gaudent.* Prima identitate nituntur idearum, posteriora autem facto ipso experientia comperto. Quapropter illa appellantur *rationalia,* quia mere rationis seu mentis sunt opus; vel etiam *necessaria*, quia praedicatum subiecto necessitate attribuunt; vel etiam *pura*, quia ab experimento minime pendent; vel etiam *analytica,* quia ex resolutione ideae subiecti aut praedicati enascuntur. Altera vocantur *empirica* aut *experimentalia,* quia experimento fundantur; vel etiam *contingentia,* quia subiecto praedicatum contingenter copulant; vel etiam *synthetica*, quia attributum extra notionem subiecti positum huic adiungunt. Tertium genus invexit Kant, iudicia nimirum *synthetica a priori;* sed ipsum in primo Ontologiae capite refutabimus; in praesenti quae dicta sunt sufficiant, ne tironum captus plus aequo gravetur.

43. Ut patet, evidentia, qua utrumque hoc genus iudiciorum gaudet, immediata est, cum non ex aliis iudiciis derivetur, sed solum simplicem apprehensionem ideae, aut facti cuiusdam perceptionem praeviam habeat. Sic ut hoc iudicium analyticum: *totum maius est parte* proferas, profecto non indiges nisi apprehensione ideae *totius*, quod aliud non est nisi aliquid pluribus constans partibus. Ex eius proinde intuitione et analysi eliciendo ideam *partis* eamque cum praecedenti idea *totius* comparando,

illico excessum huius respectu illius perspicies, ac totum superare partem pronuntiabis. In quo iudicio praedicatum *maius parte* idem omnino est ac subiectum *totum*, sed diversa tantum ratione repraesentatum.

Itemque ut efformemus iudicia secundi generis, nimirum experimentalia, etsi non sufficiat sola contemplatio idearum; tamen non aliud requiritur nisi praevia perceptio facti cuiusdam. Profecto ex sola idea abstracta corporum nunquam inferre possemus ea, sibi relicta, deorsum ruere. At postquam sensibus factum hoc apprehendimus, effici nequit ut mens iudicium eiusmodi, pro casu saltem illo particulari, non pronuntiet. Ab eo enim proferendo cohiberi non potest, statim ac perceptionem illam complexam sensibilitatis in duo elementa partiatur, subiectum nimirum et attributum, eademque simul coniungenda esse videat, non quidem ob necessitatem internam sed ob coëxistentiam facti in ipsa sensuum renunciatione perspectam. Exemplo rem illustremus. Quando quis iudicat se ad aliquid faciendum libere determinari, iudicium experimentale profert. Ad id vero proferendum quid opus est? Ut persentiscat vi conscientiae se ita illam actionem elicere, ut possit, si velit, ab ea se abstinere. Idem dic de iudiciis, quae circa phaenomena externa versantur; quae profecto ut exsurgant sat est sensuum perceptioni concretae considerationem mentis advertere.

44. Hinc manifeste consequitur non posse mentem in eiusmodi iudiciis proferendis errare, nisi una ex his tribus hypothesibus fiat: nimirum vel quod ipsa mens vitiosa sit et ad errorem inclinata, vel quod conscientia aut sensus falsam ipsi perceptionem obiiciant. At conscientiam in propria perceptione falli, ne ipsi quidem sceptici revera tuentur; qui etiam cum certitudinem omnem ablegant ac solas apparentias admittunt, testimonium saltem conscientiae apparentias illas referentis detrectare non possunt. Sensus vero, etiam cum sint rite dispositi recteque adhibiti circa obiecta ad se pertinentia, errori esse subiectos nemo dicet, nisi is qui naturae incassum reluctando ea inficiari velit, quae maxima perspicuitate notescunt. Quid enim magis perspicuum est et maiorem fidem sibi ipsi faciens, quam id quod nos propriis sensibus usurpamus?

Quo pacto idealistae refelli possint, veracitatem sensuum quoad mundi corporei existentiam impugnantes, in Cosmologia videndum erit; in praesenti considerare sufficiat non posse veracitatem illam impugnari, quin pari ratione veracitas aliarum facultatum periclitetur. Hoc vero si fieret, iam homo non ut ens naturale sed ut ens monstruosum et praeposterum spectaretur, de quo nec nos nec adversarii loqui aut disceptare possemus, nam loquendo et disceptando falleremur.

Atque id multo magis dicendum esset, si prima hypothesis seligatur, nempe quod mens ipsa in errorem tendat. Id enim fingi nequit, nisi universalis tendentia ad errorem in homine adstruatur; quandoquidem mens facultas universalis cognoscendi est, cum omnia iudicia immediata proferat, et ratiocinationi principia et fundamenta ministret. Quare eius ad falsum inclinatione adstructa, nihil prorsus scientiae superesset, atque homines non modo brutis sed ipsis stipitibus inferiores efficerentur.

Solvuntur difficultates.

45. Licet difficultatum solutio in hac materia magnopere pendeat ex distinctiore notitia facultatum animi (quae res in Psychologia tractabitur); nihilominus pro tironum exercitio nonnullas obiectiones hic tangam, quae facile responsum admittunt.

Obiicitur ergo primum: Mens humana limitibus circumscribitur. Hinc suapte natura fallibilis est atque imbecillitatis plena. Ergo in iudiciis omnibus ferendis decipi potest. Saltem in singulis casibus possumus dubitare utrum tunc praecise mens fallatur.

Respondeo revera esse imbecillitatis plenam obiectam difficultatem. Etsi enim limitibus definita sit mens hominis, tamen intelligentiae conditionem habet, ut ipse fatetur adversarius. At quinam intelligentiae natura persisteret, si semper deciperetur, quod certe peius est quam si nihil unquam intelligeret? Ex eo igitur, quod finita mens sit, non sequitur eam semper errare posse; sed sequitur tantum eam non ad omnia se protendere ac deceptioni esse obnoxiam in obiectis non immediatae sed mediatae evidentiae, quatenus ipsis assentiatur quin legitima ratiocinatione demonstrentur. Quare adversario sic dialectice respondebis: Mens

humana fallibilis est *concedo;* ergo in omnibus iudiciis decipi potest, *nego*. Et nego etiam quod in singulis casibus possimus dubitare utrum tunc praecise mens fallatur. Nam vel agitur de primis principiis rationis, et in his proferendis errare intellectus nequit; vel agitur de illationibus, et errorem mens cavere potest resolvendo illationes in principia, ut dicetur inferius [1].

1 « La sola ragione divina è assolutamente infallibile, perchè essa sola è « infinita, semplicissima, sempre in atto. Identificandosi con la intuizione di « tutto il vero, essa non può per conseguenza deviarne, senza deviare dalla « sua medesima essenza. Ogni altra ragione creata è essenzialmente fallibile, « cioè tale che assolutamente parlando può scostarsi dal vero, la cui intui- « zione non costituisce la sua natura. Ciò ha luogo non solamente per la ra- « gione individuale, ma ancora per la ragion generale, e universalmente, per « ogni intelligenza creata, cioè distinta dalla divina. Ma la fallibilità dice « potenza, non atto. Fallibile adunque è quella ragione che può fallire al- « cuna volta; ma non è necessario che essa sempre e attualmente fallisca. « Anzi questa medesima possibilità di cadere in errore può benissimo esi- « mersi dal venire all'atto per gratuito beneficio soprannaturale, come nei « beati; o per assistenza peculiare di Dio, come nella Chiesa a rispetto dei « dommi e della morale. In ambedue questi casi la infallibilità non dicesi ori- « ginaria e assoluta, ma partecipata e relativa.

« Se la ragione individuale, considerata nei puri termini della natura, « errasse sempre e in tutto, non sarebbe più dono di Dio, nè immagine della « verità increata; non essendo beneficio ciò che sempre ci danneggia, nè im- « magine quella che non si assomiglia mai, neppure in parte, al prototipo. « Che più? Cesserebbe in lei perfino l'idea di ragione, non potendosi dir ra- « gione una facoltà che nulla mai percepisce, e non percependo mai nulla « quella che non ha mai percezioni conformi all'obbietto. E senza ciò, che « cosa è finalmente l'errore? Una deviazione dall'atto naturale. Non può dun- « que attribuirsene la possibilità a una virtù conoscitiva, se non presuppo- « nendo che il contrario, cioè il vero, ad essa naturalmente compete. Dunque « lo stesso concetto di fallibilità involge che il vero sia l'atto proprio e na- « turale della ragione che si dice fallibile, nè senza un tal presupposto, la « possibilità stessa dell'errore troverebbe luogo. Di che segue, essere al tutto « impossibile che la ragione individuale non possegga mai il vero; essendo « contraddittorio che una *natura* manchi dell'atto *naturale*, o che sia atto « *naturale* quello che non *nasce* giammai.

« Si dirà: la ragione individuale possiede il vero alcuna volta, ma non « ha mai certezza di possederlo.

« Chi ripigliasse in tal modo, mostrerebbe di non intendere ciò che dice. « E vaglia il vero, che cosa significa la certezza, se non il riposo e la quiete « della mente nella propria cognizione? Ora è egli concepibile che la mente « non riposi nè quieti nell'atto a lei naturale, quando l'atto naturale non

Obiic. II. Potest homo, sicut reapse est, generatim propensus esse in malum. Ergo similiter in falsum. Sed generali in falsum propensione admissa, nihil certi pro intelligentia superest. Ergo.

Resp. *Dist. Ant.* potest homo, sicut reapse est, in malum esse propensus, per rationalem appetitum, *nego;* per appetitionem sensilem, *subd.* in malum, quod sit eiusmodi respectu sensibilium facultatum, iterum *nego;* respectu rationis, *distinguo rursus,* quae propensio ab ipsa ratione verum bonum appetente corrigi possit ac temperari, *conc.;* secus *nego.*

Cum homo animo constet et corpore, intellectu et sensu, duplicis generis appetitiones habet: rationales, quibus ad bonum menti consentaneum impellitur; et sensiles ad bona tantum corporea inclinantes; quibus obsequi, etsi rationi aliquando malum sit, sensibus tamen non est ita. Quare appetitio quaevis in suo genere semper ad bonum tendit; quamquam non raro bona sensuum bono mentis adversentur, idque ex naturali imperfectione hominis oboriatur. Cui incommodo natura optime cavit, portionem sensilem rationi subiiciendo, quae agnoscendo verum et diligendo bonum, inferiorem appetitum moderaretur atque ad sibi serviendum flecteret. Falsa est igitur generalis hominis ad malum propensio; ac multo magis falsa esse debet universalis incli-

« è altro se non quello che termina e quindi appaga la tendenza del subbietto « operante? Ogni natura riposa nel possesso del proprio bene; ed il bene del« l'intelletto, come si è detto, è il vero. Dunque o bisogna negare che il vero « sia naturale alla mente, distruggendo così perfin la possibilità dell'errore; o « ammesso che le sia naturale, è forza concedere che la mente possa e debba « possedendolo riposarvisi, cioè averne certezza.

« Sapientemente adunque quel sommo, *qui nil molitur inepte*, stabili« sce che la mente di ciascun uomo pel lume della propria ragione ha cer« tezza dei primi principii: *per lumen naturale intellectus redditur certus « de his quae lumine illo cognoscit, ut in primis principiis* (S. Tommaso « *Contra Gentes* lib. III, cap. 154). Ed altrove aggiunge esser proprio di sif« fatti principii che non solo sieno veri, ma altresì che dalla mente sieno rico« nosciuti per tali: *proprium est horum principiorum ut non solum vera « sint, sed etiam ut vera esse videantur.* Per la qual cosa la mente nel per« cepirli, non può in guisa alcuna negare ad essi l'assenso, nè trovar ombra « di dubbio: *invenitur aliquod verum in quo nulla falsitatis apparen« tia admisceri potest, ut patet in dignitatibus; unde intellectus non « potest subterfugere quin illis assentiatur* (2 Dist. 23, art. 2). » Civiltà Cattolica Seconda Serie, vol. II, art. *Della certezza filosofica* n. VIII.

natio ad falsum; quae ex eo etiam repugnat, quod ne peculiaris quidem esse possit. Etsi enim bonum, respectu diversarum facultatum, bono queat aliquando reluctari; tamen verum numquam vero opponi potest. Non enim, ut bonum, *relativum* est, nempe in congruentia cum natura perficienda consistens; sed plane *absolutum* est, nimirum in convenientia vel discrepantiae *praedicati* cum *subiecto* repositum.

Obiic. III. Ut certo constet evidentiam iudiciorum immediatorum rite esse comparatam, debet hoc profecto per normam aliquam diiudicari. Ergo eorum veritas obiectum est non intelligentiae, sed rationis. Insuper, eorum certitudo ab usu pendet debitae attentionis, et idonea dispositione mentis. Non igitur immediate patet, sed aliunde colligitur.

Resp. *Nego primum Ant.* vel, si magis lubet, *dist.* debet hoc diiudicari per normam aliquam ab ipsa evidentia illorum iudiciorum non distinctam, *conc.;* distinctam, *nego.* Quemadmodum lux solis, ut conspiciatur, alia luce non indiget, sed spectabilis est per se; sic evidentia iudiciorum, quae immediate patent menti, nihil a se diversum exquirit ad plenam gignendam certitudinem. Unde haec iudicia sibi ipsa sunt veritatis norma; nec unquam fieri potest ut mens, modo valeat, in eorum perspicientia hallucinetur. Quod vero requiratur diligens mentis attentio, idearumque penetrans intuitio, et mentis conformatio valens; haec non sunt nisi conditiones requisitae, non autem principia ex quibus iudiciorum immediatorum veritas ratiocinando derivetur. Quocirca sic alteram obiectionem distingues: Eorum certitudo pendet ab usu attentionis etc. tamquam a conditione, *conc.;* tamquam a demonstrationis principiis, *nego.*

Obii. IV. Multi erronea docent, tamen ea sibi immediate esse evidentia asseverant. Ergo mens, dum in iudiciis immediatis versatur, decipi potest.

Resp. Eiusmodi homines id asseverant ore dumtaxat, non vero interna animi persuasione, quae omne dubium excludat. Studio enim abrepti partium, dum sua tueri placita non possint aliter; ad iactatam confugiunt evidentiam; at fide non bona, sed simulate ac fallaciter. Nihil proinde ex ipsis ad intelligentiae vim debilitandam desumi potest.

Obiic. V. Conscientiae veracitas demonstrari non potest. Ergo nutat. Deinde, ut certi simus nos conscientiam habere huius vel alterius affectionis, alia indigeremus conscientia; et pro hac iterum alia, atque ita progressus instrui posset sine fine. Ne igitur in absurdum eiusmodi delabamur, dicendum est potius non esse conscientiae fidendum.

Resp. Obiectio in falso hoc fundamento nititur, quod quidquid non demonstratur, id minime sit certum; quo quidem nihil absurdius dici potest. Ut enim ostendemus inferius, nisi quaedam essent veritates ita per se notae et certae, ut ratiocinatione firmari non egeant; ne demonstrando quidem certi quidpiam afferri unquam posset. Etenim demonstratio principia subaudit indubia, quae aliunde minime deducantur. Iam vero in horum numero haberi debet conscientiae testimonium, quo nobis nihil est intimius, nihil evidentius. Quare quod non demonstretur, id ex summa ipsius oritur perspicuitate, quae aliunde derivari non postulat. Nec inde quidquam eius firmitati detrahitur; quemadmodum non tenuatur, sed commendatur potius solis claritas, quod alia luce non collustretur. Sic igitur *distingues antecedens:* Conscientiae veracitas demonstrari non potest, quia non eget, utpote immediate patens, *conc.;* cum egeat, *nego.*

Ad alterum repones conscientiam tum sui tum aliarum facultatum actus testificari, nec proinde alieno egere subsidio. Cum enim vis quaedam sit reflectendi, et pro obiecto habeat quamlibet animi affectionem; in semet, quamdiu lubet, redire potest atque ipsum suum consciendi actum iterum iterumque pertingere. Ut igitur de conscientia certi simus, non nova opus est facultate, sed novo dumtaxat eiusdem facultatis actu.

Obiic. VI. Conscientia nec affectionum internarum causas, nec modum, quo excitantur, nec cuius naturae sint, nec sanguinis circulationem et alia eiusmodi manifestat. Ergo non est medium satis idoneum assequendae veritatis.

Respondemus, ea quae obiiciuntur extra conscientiae obiectum reperiri. Conscientia enim nonnisi existentiam subiecti cogitantis ac modificationum eius attingit. Horum vero naturam, causas, discrimen, genesim explicare rationis est; quae eiusmodi res ex indubiis edisserat principiis, notarum, unde obiectum constat,

contemplatione aliisque factis innixa. Sanguinis autem circulatio non adverti dicitur a nonnullis, quia assuetudinem generat. Nam aequabilis semper est et continua, ac simili fere semper modo nos afficiens. Ut autem sensatio peculiaris obiecti, quod internum est, advertatur, hanc conditionem postulat: ut interrumpatur, aut varietur, ut sic discerni a ceteris possit. Secus notam discriminis nullam obiiciet. Hinc est ut si quando motus sanguinis celerius peragatur et corpus diverso modo immutet; sensatio interna, quae inde emergit, per conscientiam seorsum attingatur; contrarium autem accidat, quando circulatio consueta ratione perficitur nec quidquam novi affert. Idem dicunt de reliquis. At nos eiusmodi responsionem non satis veritati congruam ducimus. Nam circulatio sanguinis, calor vitalis et similia, quae ad organorum dispositionem pertinent, obiectum sensationis non esse videntur; siquidem sensatio, ut exerceatur, organa rite disposita subaudit, et supra proprium actum vel principia eiusdem non reflectit. Motus autem corporis, qui nulla sensatione attinguntur, ne indirecte quidem a conscientia referri possunt. Verum haec, cum in Psychologia tractanda sint, hic perturbato ordine anticipari non debent.

Obiic. VII. Amentes et somniantes putant affectiones habere, quas non habent. Ergo fallax est conscientiae testimonium.

Resp. Difficultas haec statum quaestionis omnino migrat et elabitur. Nos enim de homine loquimur, prout, remotis impedimentis, in debita facultatum suarum dispositione reperiatur; illa eos inducit, qui praeter statum ad rite cognoscendum et iudicandum idoneum plane sint. Sed ut haec mittamus, difficultas vanescit ex eo, quod error ille in somniantibus et amentibus non conscientiae testimonio, sed imaginationis perturbationi adscribendus est. Conscientia enim, cum attingere nequeat nisi id quod reapse nobis insit, deceptioni quae obiicitur non intervenit. Illi tamen inde falluntur, quod ea, quae aestuante et exlege imaginatione concipiunt, tamquam reapse praesentia et realia existiment. Quod unde oriatur in Psychologia dicendum erit.

Obiic. VIII. Sensus referunt in corporibus inesse colorem, saporem, odorem ceterasque qualitates, quas *secundarias* vocant. At vero hae in illis minime insunt. Nam quidquid ad sensatio-

nem pertinet, in sentiente est dumtaxat. Ergo sensuum relatio fallax est.

Resp. Haec difficultas, quam nonnulli magnifaciunt, tota quanta est puerili nititur aequivocatione. Sensus enim non ipsam sensationem coloris etc. corporibus inesse testantur, sed sensationis obiectum, quod illam in nobis excitat. Hoc autem verissimum est. Quare merito Buffier in sua Logica Cartesium atque Malebranchium reprehendit quod se inepte iactarint, tamquam communis cuiusdam erroris detectores, statuerintque ceu rarum propriae philosophiae inventum: calorem, odorem et similia in sentiente esse tantum, et nullo modo in obiectis. At cum lucem afferre vellent, non aliud praestiterunt, nisi ut rei satis per se clarae caliginem quamdam offunderent. Nam cum de calore, odore, ceterisque corporum qualitatibus loquimur, duo distinguenda sunt, quae habent quidem inter se aliquam analogiam et ordinem, sed tamen maxime differunt. Unum est ipsa caloris aut odoris sensatio; alterum proprietas aliqua obiecti, quae sensationem excitat. Primum in sentiente est, posterius vero in corporibus. Quis autem adeo delirus aut stipes fuit, ut unum cum altero confunderet, et in igne sensum caloris, qui est in nobis, inesse indicaret? Apposite hoc loco Reid: « Rudis ait, ignis est calidus, nix « frigida, saccharum dulce; id nostri testantur sensus, et inficiari « absurdum est. Philosophi dicunt: calor, frigus, dulcedo non « sunt nisi sensationes in nobis; eas in igne, in nive, in sac- « charo inesse statuere absurdum est. Contradictio magis est ap- « parens quam realis; progignit illam abusus vocabuli ex parte « philosophorum et confusio idearum ex parte vulgi. Cum inquit « philosophus nil esse caloris in igne, quid ipse intelligit? Ignem « sensatione caloris destitui. Nae is vera loquitur, seque si expli- « cet, vulgus non dissentiet. Verum hic homo se perperam expri- « mit; reapse enim in igne inest qualitas, quae calor nominatur; « atque tum philosophi tum vulgus multo saepius qualitatem, « quam sensationem nomine illo significant. Eamdem igitur vo- « cem aliter philosophi proferunt, aliter vulgus interpretatur [1]. »

1 *Essais sur les facult. de l'homme; Essai* 2, ch. 17.

Articulus II.

De rationis discursu.

46. Ad ea, quae immediate non patent, discursu rationis assurgimus, modo cum iis quae immediate percepimus logico nexu copulentur, nimirum ita ut haec vera esse nequeant, nisi illa etiam vera sint. Sic conspecto mundo, de Dei existentia certiores efficimur; quatenus ratiocinando cognoscimus non posse mundum extare, nisi extet Artifex qui ipsum condiderit. Hinc ratiocinatio magno usui in scientia esse solet; non enim aliter, nisi eius adminiculo naturas rerum, principia, causas detegimus, cum nonnisi phaenomena et effectus nobis immediate manifestentur. Quo autem artificio iudicia disponi debent ut veritas una ex alia inferatur, quae regulae servandae sint, quot vitia cavenda, id omne in dialectica explicavimus. Hic aliqua tantum addimus, quae huius medii cognitionis clariorem notitiam efficiant.

47. Mens praemissis assentiens nequit non assentiri conclusioni, quae ex illis iuxta logicae regulas derivetur. Cum enim conclusio in praemissis contineatur; si mens assensum cohiberet a conclusione, quam actu derivat a principiis certis et evidentibus, a vero evidenti refugeret. Hoc autem contra eius naturam est. Nec in tali operatione animus falli dici potest, nisi rationem non esse rationem, pugna conceptuum, inepte putemus. Et sane quomodo effici posset ut mens, servatis ratiocinandi regulis, in illatione deducenda decipiatur, si illatio propter assertas praemissas, in quibus convolvebatur, asserta iam est, nec aliud quidquam exprimit, nisi mentis id distincte pervidentis intuitum? Profecto error et deceptio non aliter fingi potest, nisi mentem in ipsis iudicandis praemissis errasse ponatur; quod quantum a veritate discedat superiore articulo dictum est. Ad rem S. Thomas: *Certitudo scientiae tota oritur ex certitudine principiorum. Tunc enim conclusiones per certitudinem sciuntur, quando resolvuntur in principia* [1]. Ut autem ratiocinando conclusio rite inferatur,

1 *Quaestio de veritate* art. 1.

non modo Logicae regulas servari oportet; sed etiam praemissae, quibus illa nititur, certae et evidentes esse debent; sunt enim hae veluti causae in ipsam influentes.

« E veramente l' intelletto umano non è solo una virtù in-
« tuitiva, ma altresì una virtù deduttiva. Questa sua seconda
« funzione sorge necessariamente dalla prima, in quanto l'animo
« umano intuendo l' obbietto, ravvisa le relazioni e i rispetti
« che lo rivestono. Così egli si forma i principii, e dai principii
« muove a svolgere passo passo le illazioni che in quelli sono
« racchiuse. Germinate in lui le idee in virtù della spontanea sua
« attività e della presenza dell'obbietto riferitogli dai sensi, l' in-
« tuito dell' immediato rapporto che corre tra esse idee gli porge
« i primi principii della conoscenza. Ma i principii stessi son
« paragonabili tra di loro manifestando nuove relazioni; di che
« nuovi veri ci si appalesano nell'ordine astratto. Questi astratti
« pronunziati posson poscia applicarsi agli oggetti dell'esperienza
« e così rivelarci una lunga serie di verità nell'ordine concreto
« che prima essi nella loro universalità racchiudevano virtual-
« mente. In tal modo l'animo umano fa passaggio da un giu-
« dizio ad un altro concatenato col primo e dipendente da quello.
« Ciò facendo egli dicesi ragionare. Nel quale atto ci ha come
« un riverberamento e una diffusione di luce che raggiata dai
« primi principii, folgoranti per loro stessi, si stende di grado
« in grado ad illustrare le inferenze fin dove esse si prolungano
« e s' intreccian tra loro, come anelli d' una stessa catena inno-
« dati l' uno nell' altro. La mente umana non può a meno di
« non averne evidenza e certezza, purchè segua col suo sguardo
« intuitivo il filo della loro connessione; nè ad assicurarsi di
« averlo seguito ha d' uopo di altro se non di riandarlo novel-
« lamente, sciogliendo le illazioni nelle premesse onde furono de-
« rivate, il che si fa colla Logica.

« In tal guisa procede la scienza nell' uomo. Acconciamente
« il Dottor S. Tommaso: « *Il cammino che tiene la ragione per*
« *giugnere allo scoprimento d'un vero prima ignorato si è di*
« *muovere da principii generali noti per loro stessi facendone*
« *l'applicazione a punti determinati, e proceder così a conclu-*
« *sioni più particolari e da queste ad altre con loro connesse :*

« *Processus rationis provenientis ad cognitionem ignoti in in-*
« *veniendo est ut principia communia per se nota applicet ad*
« *determinatas materias, et inde procedat in aliquas particula-*
« *res conclusiones et ex his in alias* (*De Magistro* art. 1)[1]. »

48. Age vero, ratiocinium eiusmodi, idest quod a certis evidentibusque procedit praemissis, *apodicticum* seu *demonstrativum* dici solet. Sunt vero huius genera quatuor: I. Demonstratio *a priori*, cum effectus notitia ex notitia causae suppeditatur, ut si libertatem hominis ex eius rationalitate demonstres; II. Demonstratio *a posteriori*, cum contra causa probatur ex effectu, ut si extare Deum ostendis e rerum creatarum existentia; III. Demonstratio *directa*, ea nimirum, quae ex una subiecti notione ad aliam inferendam pergit; ut si ex animi spiritualitate eiusdem perpetuitatem elicias; IV. Demonstratio *apagogica* aut *indirecta*, quae rem ex absurdis alias consequuturis ostendit, ut si futuram vitam ex perturbatione ordinis, de qua secus divina providentia incusaretur, deducas. Harum praestantissima est demonstratio a priori; quandoquidem in ipsa mens plene conquiescit; in caeteris adhuc irrequieta persistit, non quidem quoad exclusionem dubii, sed quoad sciendi cupiditatem exinde obortam, quod rei nondum perfectam scientiam sibi comparaverit. Tunc enim, ut praeclare Aristoteles, vere scimus, cum rei causam dignoscimus. Haec appellabatur a veteribus demonstratio *propter quid;* quae autem a posteriori procedit, demonstratio *quia* dicebatur.

Alia etiam partitio magni momenti est, qua ratiocinium tribuitur in *purum*, *empiricum* et *mixtum*. Primum est, quod solis praemissis rationalibus constat, velut si dicas: *ex aequalibus summis, aequalibus demptis partibus, quae supersunt sunt aequalia; atqui in omni triangulo summa angulorum aequat duos angulos rectos; ergo si duobus triangulis aequalis angulus demitur, summae angulorum, qui supersunt, erunt aequales.* Alterum est quod solis experimentalibus iudiciis coalescit; ut ex. gr. *ignis stipulae admotus illam comburit; atqui huic stipulae ignis admovetur; eam igitur comburi oportet.* Tertium

1 CIVILTÀ CATTOLICA Seconda Serie, vol. II, art. *Della certezza filosofica* n. VIII.

dicitur, quod altera rationali, altera experimentali praemissa constat; cuiusmodi esset haec ratiocinatio: *nequit existere ens contingens nisi existat ens necessarium; atqui entia contingentia existunt; ergo existere oportet ens necessarium.*

Inter has ratiocinandi species hoc interest discrimen, quod prima nonnisi relationes quasdam inter ipsas ideas detegit, sed per se ad realem rerum existentiam inferendam minime valet; contrarium vero dicendum est de reliquis. Nam ratiocinatio empirica tota quanta est in realitate ipsa iudicanda et conferenda versatur. Ratiocinatio autem mixta veritatem quamdam puram et rationalem veritati alteri experimentali realem existentiam includenti applicat. Quare ostendit eas ipsas in rebus existere relationes, quae inter ideas intercedunt. Veritates enim purae et theoreticae sunt, ut ita dicam, conditionate practicae, quatenus id quod absolute de ideis asserunt, asserunt etiam de rebus, modo conditio, quam includunt, realis reddatur. Sic cum dicis: *ens contingens extare nequit sine ente necessario,* eiusmodi propositio idem affirmat atque haec conditionalis: *si existit ens contingens, exstare debet ens necessarium.* Quare cum postea vi minoris propositionis empiricae existentiam entis contingentis asseras; consequens est ut in illatione realem entis necessarii deducas existentiam. Ex quo plane intelligitur quantae utilitatis sit haec ratiocinandi species; per ipsam enim ex iis, quae experientiae subiecta sunt, ea, quae per experientiam non attinguntur, facile et necessario deducimus.

Denique recenseri potest ratiocinatio *ad hominem*, qua nimirum ex ipsius adversariorum principiis aliquid contra ipsos ostendimus; et ratiocinatio *hypothetica*, idest qua hypothesis assumitur quaedam, ex ipsaque phaenomena explicantur. At haec non est veri nominis demonstratio, et vix probabilitatem exhibet. Tamen utilis est quandoque ad aliquam explicationem effectuum, qui apparent, afferendam quotiescumque vera causa detegi nequit.

49. Demonstratione acquiritur *scientia,* quae idcirco describi solet: *cognitio certa et evidens per demonstrationem comparata;* quamquam interdum hoc nomine intelligatur habitus ad illam inclinans, et latiore etiam sensu cognitio quaevis certa et evi-

dens, sive ratiocinatione, sive sola experientia, aut intuitione idearum acquisita. Porro scientia dividi praesertim solet in *theoreticam* et *practicam*; illa est quae in rei contemplatione simpliciter sistit; haec vero quae ipsam rei notitiam ad operationem dirigit.

Solvuntur difficultates.

50. Obiicitur I. Si ratiocinatio verax esset, nullus error in scientiis comperiretur, nulla dissentientium philosophorum discrepantia.

Respon. *Dist.* nisi ex pertinacia, praeiudiciis, partium studio, ceterisque errandi capitibus adstruerentur tamquam principia, ea quae reapse principia non sunt, immo nec ipsis eorum auctoribus videntur eiusmodi; tum etiam nisi pro ratiociniis paralogismi et sophismata haberentur, *concedo;* secus, *nego*. Errores huiusmodi et dissentiones non inde oriuntur, quod mens in rite ratiocinando fallatur; sed unice ex eo, quod statuantur instar principiorum effata, quae vix hypotheses dici possunt, immo etiam saepe exaestuantis ingenii deliramenta. Vel etiam inde proficiscuntur, quod, etsi vera iaciantur principia; tamen de recta ratiocinandi via mens deflectat. Quae duo vitia si semper vitarentur, nullus hercle in scientiis error, aut dissidium dominaretur. Verum haec beatorum felicitas, non praesens hominum conditio est. Attamen in hoc voluntas hominis non natura accusari debet; natura enim suppeditavit media detegendi errorem; quod facile fiet si illationes resolvantur in principia a quibus deducuntur, principia autem non habeantur nisi ea quae evidenter et immediate notescunt.

Obiic. II. In ratiocinando memoria utimur; haec autem fallax est. Ergo saltem hoc nomine est error in ratiocinatione pertimescendus.

Resp. *Dist. Maior.* in ratiocinando memoria utimur semper, *nego;* aliquando, *subd.* ita ut in potestate rationis sit, ea, quae illa refert, ad trutinam revocare pro lubito, *concedo;* secus *nego*. Item *Dist. min.* memoria fallax est, quatenus labi potest et ea, quae alias arripuit, non satis reminisci, idque ipsa testante conscientia, *concedo;* quatenus, sufficienti attentione adhibita, potest

evidenter referre falsum, *nego*. Obiectio non una ex parte vacillat. In primis, verum non est in omnibus ratiociniis usum esse memoriae. Cum enim illationes ex principiis primis et per se evidentibus proxime deducuntur, tunc mens eodem tempore praemissas et conclusionem inde manantem contuetur, nec opus est ut alia memorando revocet. Deinde etiamsi in ratiociniis longioribus, quibus remota admodum ab iudiciis immediatis illatio deducitur, adiuvari mens memoria debeat; tamen ratiocinationes ante institutas, et memoriae commendatas, iterum, si velit, ad examen traducere potis est. Denique iactata memoriae fallibilitas plus aequo exaggeratur. Haec enim fallibilitas in hoc unice sita est, quod multa olim leviter cognita obliterentur, non pauca etiam dubitando meminerimus, atque id ipsum conscientiae evidenti testimonio manifestatur. Nunquam vero in hoc consistit, quod, nullo intercedente impedimento, referat tamquam certam rem dubiam, aut alias non perceptam. Quod si quando hoc nonnullis accidit, id non ex natura illius facultatis, sed ex imprudentia temere iudicantis atque ex debitae considerationis carentia contingere dicendum est. Memoria enim et ipsa cognoscendi facultas est, ad ideas praeteritas revocandas data. Nulla autem facultas circa proprium obiectum, si rite adhibeatur, falli potest.

Obiic. III. Si vis ratiocinii perpenditur, videbitur profecto ipsum illuc revocari, ut particulare ex universali deducat: quippe cum omnes ratiocinandi modi ad syllogismum aliquem reducantur. Atqui haec progrediendi ratio naturae hominis refragatur, cuius est ex particularibus ad universalia devenire. Ergo etc.

Resp. *Conc. Maior*. Ad *Min*. *Dist*. cuius est ex particularibus ad universalia devenire in obiectis apprehendendis, *conc.*; in inferendis iudiciis, *nego*. Adversarius duo inter se admodum diversa confundit: ordinem rerum percipiendarum, quae cognitioni praebent initium, et ordinem iudiciorum deducendorum. Illum talem esse largimur, ut a particularibus ad universalia gradiamur. Omnis enim cognitio humana a sensu incipit; sensus autem circa particularia versatur, a quibus mens suas ideas universales ope abstractionis efformat. Verum hoc quia longam explicationem exigeret et ideologiae materia est, in pro-

prium locum differimus; hic tantum aliquid innuisse sit satis. At cum contra non de cognitionibus generatim acquirendis, sed de deducendis veritatibus agitur, animus noster inversum pergit iter. Ab universalioribus nimirum iudiciis, quibus implicitum saltem praebeamus assensum, ad minus universalia descendimus; idque ex ipsa ratiocinii natura repeti debet, ut ex iis, quae in tertio dialecticae capite dicta sunt, satis superque colligitur. Nec huic rei obest quidquam, quod aliquando in demonstrationibus analytica methodo confectis (quales potissimum sunt eae, quae ex. gr. in algebra aliquando fieri solent) aliter factitari videatur. Nam si accurate demonstrationes illae perpendantur, et ad formam dialecticam revocentur, patebit profecto eas semper ab aliqua generaliori praemissa suam deductionem elicere.

Articulus III.

De auctoritate.

51. Plura, quae captum nostrum superant, vel locorum dissociatio aut temporum lapsus nobis absentia facit, scire aliunde non possumus, nisi ex aliorum, qui ea noverint, testimonio. Quare insita nobis a natura est propensio quaedam ad fidem ceteris hominibus habendam, ita ut de rebus, quae a scientibus gravibusque viris enarrentur, fidentia quaedam ac firma animi confisio in nobis emergat. De hac tertia acquirendae cognitionis via in praesens dicemus breviter, ipsamque in certis rerum adiunctis ad plenam certitudinem nos adducere statuemus. Sed ante claritatis gratia pauca, quae huc faciunt, explicanda sunt.

Testis is dicitur, qui aliquid tamquam a se cognitum alteri quocumque signo manifestat; et, cum de factis agitur, esse potest vel *oculatus*, si rem propriis oculis usurpavit; vel *auritus*, si ex aliorum excepit narratione. Actio vero, qua rem testatur, *testificatio* vel *testimonium* dicitur. Vis denique, quam testimonium habet, seu ipsum testimonium prout vi praeditum est nos movendi ad assensum rei assertae, *auctoritas* audit;

quae divina esse potest vel humana, prout Deus vel homo est qui testatur.

Cum testimonium nequeat ad assensum impellere, nisi testis scientiam certam habeat rei, quam enarrat, et verax in dicendo sit; ex scientia et veracitate testis auctoritas, quam eius testimonium habet, constituitur. Iam vero adhaesio, quam rei assertae adhibemus propter auctoritatem testantis, *fides* dicitur; quae definiri posset: assensus, quo tenemus vera esse, quae dicuntur, propter dicentis auctoritatem. Hic assensus esse potest vel tantum probabilis, vel etiam certus, prout dubium omne excludit vel aliquod relinquit. Sed certitudo eiusmodi non est nisi moralis; quippe cum non in absoluta rei necessitate, sed in legibus, quibus mores testantium diriguntur, innitatur [1].

Qua in re animadverte certitudinem moralem quandoque strictiore, quandoque latiore significatione usurpari. Cum pressius sumitur, tunc reapse talem firmitatem sonat, quae nullum dubitandi relinquit arbitrium. At cum laxiore sensu accipitur, tunc nonnisi gravem probabilitatem significat, ac talem quae ad rectam prudentemque operationem loco certitudinis haberi possit. Insuper auctoritas humana versari potest vel circa *dogmata* vel circa *facta*, prout vel veritatem ad scientiam pertinentem, vel eventum testatur aliquem.

52. His antea notatis, ad propositum veniamus. Principio itaque dicimus in re scientifica testimonium sapientum, et in arte peritorum pro rudibus normam esse, cui omnino acquiescendum sit; pro doctis vero et eruditis, etsi grave habeat pondus, tamen rationi concedere. Utraque pars assertionis prudenti cuilibet oppido liquet.

Nam, ad primam quod attinet, cum rudes veritatem, de qua sermo est, per se detegere aut demonstrare nequeant; nisi illius notitia destitui malint, omnino oportet ut in auctoritate

1 Hinc est ut si testis sit eiusmodi, ut eius scientia et veriloquium non lege aliqua quae operationem gubernet, sed omnimoda oppositi repugnantia fundetur; tunc eius testimonium indirecte saltem certitudinem parit metaphysicam. Id evenit de divino testimonio; nam quod Deus omnia sciat, et mentiri nequeat, ita certum est ut oppositum omnino repugnet.

fide dignorum conquiescant, de quorum scientia et veriloquio dubitare prudenter non possint. Hinc ortum est illud iam tritum sermone proverbium: *peritis in arte credendum est.*

Altera vero pars non minus apparet; quandoquidem docti homines in disciplinis, quibus dant operam, non fidem quaerunt sed scientiam; quae non auctoritate nititur, sed rationum momentis. Contra utpote in ea rerum speculatione versati, idonei sunt prorsus ad argumenta perpendenda, quae pro veritate illa militant. Haec igitur prudenter exquirere possunt et debent, nec pecudum ritu duci, aut sine causa pronuntiatis aliorum fidere. Apposite Augustinus: « Ad discendum dupliciter ducimur: « auctoritate, ac ratione; tempore auctoritas, re autem ratio « prior est. Aliud est enim quod in agendo anteponitur; aliud « quod in appetendo aestimatur. Itaque quamquam bonorum « auctoritas imperitae multitudini videatur esse salubrior; ra- « tio vero aptior eruditis [1]. »

53. Secundo assero, in *re facti* auctoritatem generatim inspectam, etsi plena non sit, haberi oportere ut normam approbatione dignam, quamque in iudicando (ubi ratio interna haberi nequit) et in operando sequamur.

Demonstratur: illud tale censendum est, quod plerumque non fallit et natura sua necessarium est ut hominum vita coniunctioque servetur. Atqui eiusmodi est auctoritas. Nam quod testimonium fidem merentium, etsi ad plenam auctoritatem non assurgat, plerumque non fallat, experientia in primis persuadetur. Conscientia enim cuique patefacit, nos inclinatione naturae ad veritatem testandam adduci; sensus autem admonent res quamplurimas, cum nobis deinceps praesentes factae sunt, narrationi respondisse adamussim quam antea ab aliis hominibus susceperamus. Ergo experientia tum interna tum externa nos docet testes saepenumero referre veritatem.

Cui experientiae accedit ratio, quae auctoritati fidem generatim deberi ex ipsis legibus, quibus sponte mores hominum temperantur, ostendit. Hae autem in duabus sunt positae. Prima est: *hominem natura sua verum scrutari et amplecti;* nihil

1 *De ordine* lib. 2, c. 3.

enim animis nostris tam innatum est atque insitum, quam veri cupiditas. Ad rem Tullius: « Omnes trahimur et ducimur ad « cognitionis et scientiae cupiditatem, in qua excellere pulchrum « putamus: labi autem, errare, nescire, decipi, et malum et « turpe ducimus [1]. » Quare quo prudentior diligentiorque est testis, hoc remotior erroris ac deceptionis fit metus. Altera lex est: *hominem nonnisi boni cuiuspiam amore ad appetendum et operandum impelli*. Hinc existit, ut mendacium (quod non per se bonum et appetendum, sed turpe potius et indecorum est) nequeat allicere hominem, nisi specie aliqua utilitatis; quae ubi deerit, omnis mentiendi removetur suspicio. Ut enim fert proverbium: *nemo gratis est malus*. Praesertim vero fraus nulla erit pertimescenda, cum de frugi et constanti viro sermo est, qui non turpi utilitate, sed honestatis legibus moveri solet. Similiter ex hac morali lege consequitur, ut si quando mendacium damno potius mentienti futurum sit, aut eiusmodi est ut facile detegi plectique possit, nunquam hominem, qui haec cogitat, ad mentiendum adducat. His itaque praeiactis, cum nos, etiam in auctoritate non plena, coniicere evidenter possimus, utrum testis ea prudentia instructus sit, quae periculum errandi admodum probabili ratione removeat, eaque probitate ornetur vel saltem in iis versetur circumstantiis, quae mentiendi seiungant causam; auctoritati fidem habeamus oportet, nisi intoleranda mentis pertinacia peccare volumus.

Quod vero fides auctoritati praestanda necessaria sit ad vitae usuram, nil manifestius. Nisi enim testantibus fideremus, nec vias incedere, nec amicorum consortio uti, nec parentibus honorem impendere, immo vero nec sermonem cum aliis conferre possemus; atque ideo omnis civilis cultus, omne foedus, omnis vitae consuetudo adimeretur. Quamobrem sapienter Augustinus asseruit: *totam hominum vitam naturaliter in fide fundari* [2]; et subinde: *etsi auctoritate decipi miserum sit, longe tamen esse miserius ab eadem non commoveri* [3].

1 *De Officiis* lib. 1, c. 6.
2 *De utilit. credendi* c. 12.
3 *Ibid.* c. 16.

54. At (idque tertio assertum sit) quaedam contingunt rerum adiuncta, in quibus auctoritas plena omnique maior evadit exceptione, ac proinde veram certitudinem omne prudens excludentem dubium suppeditat. Hoc ex legibus moralibus, quas proxime commemoravimus, aperte fluit. Nam ex *prima lege*, ut dixi, homo natura sua ad verum cognoscendum impellitur, a quo non deficit nisi *per accidens*. Si igitur aliquando constet nullum interfuisse impedimentum, quod errandi occasionem praeberet; certa erit testium scientia. At vero id constare reapse potest aliquando. Cum enim de facto agitur simplici, perspicuo, cognituque facillimo, quod multorum attentionem excitet, atque a plerisque narretur prudentibus et diligentibus, eo tempore potissimum, quo alii, quorum intererat, refellere eos potuissent; error profecto timeri nequit. Sensus siquidem non sunt fallaces; ac si quando decipiuntur, id ex aliquo impedimento contingit, quod aliquando accidit in uno vel altero, sed non in pluribus, et saepe difficile non est discernere utrum adfuerit revera vel secus. Semoto autem impedimento, non superest nisi natura, quae certe ad errorem non inclinat. Constare igitur potest de certa testium scientia. At non minus constare poterit de veriloquio. Nam per *secundam legem* homo nonnisi boni alicuius amore ad operandum adducitur. Ergo ut testes in mentiendo conveniant, hoc eos aliqua utilitatis spe illectos facere oporteret. Atqui id quandoque non contigisse certum est. Etenim si forte testes, aetate, studiis, moribus, aliisve conditionibus differunt; certe tunc nequeunt eadem impelli cupiditate ad mendacium. In tanta enim adiunctorum varietate nequit eadem utilitas oriri ex fraude una, quae nonnullis quidem prodesse potest, omnibus vero non potest.

Huc adde, quod si testes rem confirment apud eos, quorum intersit mendacium detegere, quique facile hoc possint, sumptis etiam de mentiente poenis; impossibile iterum mendacium videatur. Homo enim non mentitur, nisi ut audientibus illudat ac falsum pro vero tradat; quod in talibus adiunctis se consequi non posse cognoscit. Maxime vero pondus testimonii augetur, si illi qui mendacium detegere debent et possunt impune, non contradicant. Denique si facti enarratio sit eiusmodi, quae non commoda et ho-

nores testi afferat, sed nocumenta potius, iacturam bonorum, infamiam, tormenta, mortem etiam; tum longe certius erit illum ad factum enarrandum nulla cupiditate moveri potuisse. Animadverti igitur evidenter potest, nullam quandoque testibus adesse causam mentiendi. Ergo nisi effectum sine causam progigni posse putemus, mendacium tunc excludi penitus fatendum est. Ut igitur de scientia, sic constare etiam aliquando potest de testium veriloquio. Atqui ex testium scientia et veriloquio auctoritatis vis coalescit. Ergo haec quandoque esse potest eiusmodi, ut ad plenam faciendam fidem, gignendamque veri nominis certitudinem valeat.

55. Verumtamen ut hac dote polleat auctoritas, conditiones quaedam necessariae sunt, quemadmodum ex ipsa demonstratione, quam fecimus, patet; quae tamen non omnes ubique et semper, sed aliquae pro rei opportunitate et usu, iudicio prudentum, exquiruntur. Has brevitatis gratia ad tres reduco. I. *Factum sit eiusmodi ut testibus innotescere rite potuerit.* Id fiet primo si *possibile* fuerit non solum in se, quatenus repugnantia non laboraverit, sed etiam quoad adiuncta quae ipsum necessario comitantur; deinde si fuerit *illustre*, nimirum non modo sensibus obnoxium, verum etiam tale, quod attentionem et diligentiam contuentium excitarit. II. *Testes communiter sint plures.* Nam illa cupiditatum pugna, ex qua conspiratio in mendacium evidenter excluditur, haberi non potest, nisi in diversis hominibus, qui sicut individuas differentias sibi vindicant, peculiarem habitum, incessum, lineamenta, vocem; ita proprias pro singulorum conditione appetitiones habent. Dixi *communiter;* quia accidere aliquando potest, ut unus testis plenam faciat fidem, si singularem iustitiam prudentiae coniungat praecellenti; aut rem coram iis enarraverit qui eventui interfuere, et quorum maxime intererat mendacium coarguere. Tunc enim testis specie tenus est unus, sed re vera est multiplex; tot nimirum coalescens, quot factum habuerunt perspectum nec obstitere narranti. III. *Evidenter appareat testes non potuisse ad mentiendum adduci.* Id patebit si conditiones et mores singulorum perpendantur, nec partium studio testes laborent, et praesertim si enarratio est talis ut ipsis obfutura sit potius vel certe nil profutura.

56. Quae pro auctoritate in factis sensilibus generatim ostendimus, applicari etiam debent separatim traditioni orali et historiae. Est autem *oralis traditio* testium continuata successio, rem non scriptis sed ore transmittentium. Haec si characteres habeat ad auctoritatem plenam necessarios, indubiam pariet fidem propter argumentum idem, quod supra dixi; quia tunc causa illius testimonii nec error nec conspiratio in mendacium, sed facti dumtaxat veritas esse potest. Tamen ut robur habeat, requiritur primum ne sit *interrupta*, nimirum sit talis ut saltem in se ab ultima linea ascendere possit ad ipsum initium in testibus facto coaevis et oculatis situm. Deinde necesse est ut sit *ampla*, plures nimirum testes amplectens. Quod si monumenta etiam publica, statuae nimirum, numismata, templa, atque alia id genus, aut institutae caeremoniae in facti memoriam accedant; mirum in modum vis traditionis augescit. Denique sit *uniformis*, nimirum eiusmodi, ut testimonia, unde coalescit, consentiant inter se, saltem quoad facti substantiam et adiuncta praecipua, quibus afficitur, licet differant in adiunctis secundariis quae ad facti substantiam minime pertinent.

57. Idem fere dicendum erit de historia, seu *enarratione factorum scriptis commendata;* cui ad faciendam fidem tria plane requiruntur: *authenticitas, veritas, integritas.* Porro authenticam esse historiam constabit primum, si temporum, quibus tribuitur, institutis, moribus, opinionibus sit conformis; deinde si scriptoris, cui adscribitur, indoli, doctrinae, stylo, (aliunde cognitis) plane respondeat; postremo, si non alteri, a coaevis potissimum fide dignis scriptoribus, opus adiudicetur. Veritas autem historiae constabit, si scriptor idonea scientia ad factum internoscendum et iudicandum fuerit instructus, et probitate ornetur in historico requisita. Quae quidem in hoc cernitur, ut non potuerit vel certe non voluerit peculiari aliqua ratione mentiri. Ad hoc vero diiudicandum, ea quae generatim de testibus diximus, facile accommodari poterunt. Denique constabit integritas, codicibus potissimum inter se comparandis, consulendisque iis, qui sint maximae auctoritatis, ac de quorum depravatione vel mutilatione nulla prudens suspicio innasci animo possit. His ornata dotibus historia indubiam gignet certitudinem.

Quae ut vigeat etsi omnino requiritur, ut scriptor ab aliis historicis fidem merentibus (qui aut eventui interfuerint aut rem a constanti amplaque traditione excipere potuerint) non impugnetur; tamen argumento, ut aiunt, negativo, quod a silentio aliorum, etiamsi facto coaevi fuerint, repetatur, minime laeditur. Ut enim argumentum huiusmodi historiae fidem frangat vel debilitet, ostendi oporteret non modo historicos, qui factum reticuerunt, illius notitiam habere debuisse; verum etiam eiusdem enarrationem scopo, quem sibi praefixerant, iudicasse necessariam, nec ullam vidisse causam, qua ad reticendum impellerentur. Horum enim si quid desit, posteriores historici (modo conditionibus, quae errorem et mendacium excludant, instruantur), fidem certam faciunt; quippe qui, prioribus nil enarrantibus, rem tamen potuere ab orali traditione suscipere.

Solvuntur difficultates.

58. At enim obiic. I. Nullum etsi plurium testimonium suppeditare potest veri nominis certitudinem. Etenim quilibet homo natura sua fallibilis est. Ergo etiam plurium collectio; quod enim convenit partibus, convenit etiam toti. Atqui testimonium collectionis fallibilis certitudinem nullam praestat.

Resp. *Neg.* I. *Ant.* Ad *pr. Tr. Ant. Dist. Cons.* ergo etiam collectio plurium fallibilis est fallibilitate, de qua constat ad actum non esse adductam, quando auctoritas plena est, *conc.;* de qua id non constat, *nego.* Ad *alteram probationem, dist.* quod convenit partibus, convenit etiam toti, cum sermo est de perfectione aliqua, *transeat;* cum de defectu, *subd.* quod convenit partibus simul sumptis, convenit etiam toti, *conc.*, quod convenit partibus seorsum acceptis, iterum *dist.* si collectio nihil confert ad defectum impediendum, *conc.*, si confert, *nego.* Ad *min.* etiam *dist.* testimonium collectionis fallibilis non dat certitudinem, si sit fallibilitatis eiusmodi, quae pro rei adiunctis ad actum reduci possit, *conc.* secus *nego.* Responsum ex iis, quae explanata sunt in thesi, oppido liquet. Nam fallibilitas dicit potentiam non actum; in auctoritate autem plena talia concurrunt adiun-

cta, quae liquido ostendunt potentiam illam in casu ad actum non devenisse.

Instabis: Atqui collectio in casu nihil confert ad impediendum defectum. Et sane: quod naturale est, nulla re eximi potest. Atqui fallibilitas homini est naturalis. Ergo per collectionem eximi nequit.

Resp. In primis posset argumentum in adversarios ipsos retorqueri. Eo enim (si valeret) totius humanae cognitionis certitudo labefactaretur; quod certe adversarii, nisi sceptici omnino sint, minime vòlent. Et re quidem vera, si quia homo natura sua fallibilis est, numquam deceptionis periculum abesse potest; id non in sola auctoritate locum habet, sed etiam in usu omnium mediorum, quibus ad cognoscendum instructi sumus. Verum ut directe respondeamus, largimur ultro in *maiori* propositione id, quod naturale est, removeri nequaquam posse; at *minorem* sic distinguimus: fallibilitas abstracta et remota, quae ratione circumstantiarum impediri potest quominus in actum prodeat, naturalis est homini, *conc.*; fallibilitas, quae actu fallat, quaeque nunquam ne in actum exeat impeditur, *nego*. Capacitas deficiendi homini naturalis in hoc consistit, ut, nisi certa caveantur impedimenta, deficere homo possit. Proinde conditionem habet, quae tolli potest, et in plena auctoritate reapse tollitur. In ea enim actualis causa defectus alia esse non posset, nisi aut testantium illusio aut mentiendi voluntas; quae duo in auctoritate plena penitus removentur.

Obiic. II. In testium multitudine non invenitur, nisi individuorum collectio. Ergo ad fidem faciendam non adest nisi auctoritas cuiusque individui collectim sumpta. Sed auctoritas singulorum individuorum non praebet nisi probabilitatem. Ergo in multitudine non invenitur nisi summa probabilitatum, ex qua profecto certitudo emergere nulla potest.

Resp. *Nego*. I. *Ant.* vel si lubet. *Dist.* In testium multitudine non invenitur nisi individuorum collectio, iis comitata adiunctis quae deceptionem et conspirationem in mendacium, seu deficiendi causas, vetant, *concedo;* his adiunctis destituta, *nego*. Similiter *dist.* *Consequens:* ergo ibi non adest nisi au-

ctoritas cuiusque individui, ab actuali defectu libera, *concedo;* eo implexa, *nego.* Ad subsumptam propositionem iterum *dist.* auctoritas cuiusque individui non praebet nisi probabilitatem, cum certo constat eam ab errore et mendacio immunem esse, *nego;* cum id non constat, *concedo.*

In tantum auctoritas singulorum seorsum accepta communiter probabilitate dumtaxat fruitur, in quantum plerumque constare non potest ab uno homine errorem et mentiendi voluntatem abfuisse. At hoc optime constat cum plura individua diversorum studiorum, qualia superius descripsimus, simul in re narranda conveniunt, propter rationes in thesi expositas. Quocirca eorum testimonium non est summa probabilitatum; quae tunc esset, si individua collectim sumpta retinerent errandi et mentiendi periculum quod separatim habebant. Verum id per collectionem, idoneis instructam notis, removeri satis dilucide constabilitum est.

Obiic. III. Auctoritatis robur generationum successu, volventibus annis, sensim imminuitur. Ergo saltem ad antiquissima gesta testanda aut nullam aut fere nullam vim habet auctoritas.

Resp. *Nego Ant.* Nam mutatione temporum vis auctoritatis non mutatur. Quapropter, modo non interrumpatur fidelis transmissio facti, seriesque testium fide dignorum; non minus pondus habet remotissima rei enarratio, quam habuerat proxima. Idem enim motivum assentiendi iugiter perseverat. Sic non minori certitudine apud nos constat transacta imperii romani existentia, quam apud atavos, qui nos, quoad longissime fingi potest, praecesserunt. Immo etiam, si vera loqui fas est, quae diuturnitate temporis inveteravit traditio, potius maiori robore firmatur. Commenta enim delet dies; veritas unice temporis edacitatem superat. Accedit igitur aetatum lapsu hoc etiam argumentum in favorem rei enarratae; eiusque firmitas inde insuper fit validior, quod tot viri prudentes atque critici, qui saeculis vertentibus deesse nequeunt, narrationis non evicerint falsitatem; quod, nisi illi subesset veritas, contingere non potuisset.

CAPUT TERTIUM

DE METHODO.

Homo initio suae existentiae scientia prorsus orbatur; ad quam pedetentim sibi comparandam observatione, industria, labore, tentamine, discursu eget. Opus est igitur ut operationes eliciat, easque ordine donet, quemadmodum finis, seu scientiae quam inquirit, adeptio postulat. Hinc methodi notio enascitur. Nam ordinata illa operationum series, seu ordo ipse illis operationibus adhibitus intuitu finis seu scientiae adipiscendae, *methodus* nominatur. De hac in praesenti capite tribus articulis eloquemur.

Articulus I.

De analysi et synthesi.

59. Methodi generatim duae sunt species: altera qua ab universalibus ad particularia procedimus, et ab elementis ad compositum; altera qua contra a singularibus ad generales veritates, et a composito ad eius partes considerandas regredimur. Harum viarum alterutram homo, dum in rerum notitiam pergit, ineat necesse est. Porro in prima componit; in altera resolvit. Quare, a graeco fonte detortis vocibus, processus hic dictus est *analysis*, ille *synthesis*. Resolvit analysis, eo quod principia universalia et elementa, ad quae devenit, iis conditionibus liberat, quibus antea coarctabantur. Contra, componit synthesis, propterea quia, dum ad particularia descendit, notiones generales novis conceptibus vestit et determinat, elementaque simul iungit, ut compositum inde conficiatur.

60. Hinc elucet, quae mentis operationes constent analysi, et quaenam synthesi. Nam abstractio, exempli causa, qua vel idea generalis e particularibus velut educitur, vel proprietas remoto subiecto consideratur; inductio, qua enumeratis singularibus veritas universalis colligitur; mutationes algebraicae, quibus quan-

doque formulae minus late patentes in generaliores vertuntur; ad analysim pertinent. Contra cum effectus ex causis demonstrantur; cum axiomata singularibus obiectis applicantur; cum denique ratiocinatio instituitur (in qua, ut suo loco dictum est, semper peculiare ex universali deducitur); haud dubium est quin synthesis aliqua adhibeatur.

61. Quapropter nulla est scientia, quae analyticis aut syntheticis mentis operationibus utatur unice; sed necessario utrasque coniungit. Ac sane si scientia non abstractiones sed res sectatur, debet profecto a factis ipsis experientiae proficisci et indagatione sagaci eorum rimari conditiones, tum saepe a complexis ad simpliciora procedere pedetentim, ut rerum elementa et leges detegat quibus individua reguntur. Praeterea sive res, sive abstractas inde ideas contemplemur, progredi certe nequimus, quin obiectum in suas partes tribuamus, et inductione quandoque utamur. Id vero omne ad analysim pertinet. Contra, quomodo scientia veri nominis haberi potest, nisi notiones, quas complectitur, ordinentur atque ad caput unum, ex quo reliqua dimanent, revocentur; seu quod idem est, nisi unitatem in multitudine convolvi, et lex generalis individuis applicari monstretur? Quo pacto solidum idearum systema conflabitur, nisi internus notionum nexus et compositi ex simplicibus derivatio ostendatur? Enimvero qui aliter faceret, is tantum disiecta facta colligeret, vel saltem specie tenus connexa, ac turbam sine ordine proferret in medium. Ad summam, historiam non scientiam suppeditaret. Praeterea qua ratione mens hominis in vero exquirendo procederet, nisi universalia principia, et ideas quibus regitur, identidem obiectis adiungeret, et ratiocinatione uteretur, qua, ut vidimus, inductio ipsa fundatur? Haec autem, ut quisque perspicit, ad synthesim pertinent.

Quae cum ita sint, nomine processus analytici vel synthetici in scientiis non is intelligi debet, qui nunquam componit, aut nunquam dividit (hoc enim, ut diximus, effici nequit); sed ille ea voce usurpatur, qui aut speculationem ab iis, quae minus simplicia sunt, auspicatus, gradatim ad universaliora ac simpliciora devenit, in iisdemque sistit cogitatu (ut persaepe in algebra et sublimiori calculo cernere est); aut vicissim contem-

plari incipit simplicia, in quae forte compositum partitus est, ut sic pedetentim rei complexae distinctam acquirat notitiam, atque hanc revera pro fine sibi praestituit; cuiusmodi exemplum illustre Euclidis geometria exhibet.

62. Solet etiam analysis *inventionis* dici, synthesis vero *doctrinae* methodus. Quod non ita intelligendum est, quasi analysis nunquam in docendo adhibeatur; synthesis vero nunquam ad inveniendum valeat. Experientia enim contrarium aperte ostendit. Sed intelligendum est ita, quatenus in investigando plerumque analysi, in docendo potissimum utamur synthesi.

Nam cum in rerum universitate consideranda nobis per se non pateant nisi individua et composita; qui primum detegere in his novam veritatem studet, communesque naturae leges causasque rimari; is a concretorum consideratione examen inchoat et quaquaversus rem contemplando diligenter considerat num consimilis aliqua in omnibus ratio aut latens elementum appareat. At contra qui veritatem adeptus, eam cum aliis communicare studet atque aliorum institutioni dat operam; is longiorem illam, qua ipse vagatus est, viam saepenumero omittens, continuo obiectum, de quo agitur, ponens ob oculos illudque, si opus est, evidenti divisione partitus, a partium seu elementorum dilucida explanatione orditur, atque paulatim ad distinctam compositi cognitionem auditores adducit. Ceterum quod in omni inventione adhibenda sit aliqua synthesis, nemini dubium esse potest. Nam inventio non fit nisi ratiocinando; ratiocinium autem ad synthesim revocatur, siquidem applicatione constat veritatum generalium.

63. Ex his facile deduci potest quaenam methodus sit in tradendis scientiis praeligenda. Qua in re duo distinguenda sunt maxime: nimirum singulae quaestiones, quae ad integram aliquam disciplinam pertinent, et earumdem ordinatio et structura, qua in unum quasi corpus conflantur. Etenim si de hac quaeritur haud dubium est quin synthesis sit adhibenda. Nisi enim in quaestionibus disponendis, quae ad disciplinam pertinent, simpliciora et generaliora prius pertractentur, atque ex illis gradatim ad composita et particularia fiat gradus; nec ordo nec distinctio et nitor idearum in addiscente gignitur, sed potius

confusio quaedam et incondita notionum farrago, quae nescio utrum deinceps corrigi possit.

Contra cum de singulis quaestionibus agitur, saepe aliter iudicandum est. Earum enim aliquae synthesim, aliquae analysim potius exquirunt. Quare sedulo considerandum est quid cuique magis conferat tum ratione ordinis tum ratione perspicuitatis. Cum enim talis conditionis quaestio occurrit, quae facile et ordinate per analysim explicari possit, tunc ea methodo uti praestabit. Magis enim percellit animos auditorum et maiorem delectationem affert. Sin vero res incidat, quae ut analytice tractetur, per longas ire ambages opus esset, nec inde satis claritatis sperari posset; tunc ad eam tradendam synthesis magis expediet. Hanc procedendi rationem, quae in forma disciplinae instruenda synthesim adhibet, in singulis autem explicandis quaestionibus modo analysim modo synthesim, iuxta rei opportunitatem et naturam, modo utramque simul miscet; *methodum mixtam* nominabis. Atque ea nos in processu disquisitionum nostrarum utemur. Sic enim haec instituimus commentaria, ut scientiae adeptioni et adolescentium utilitati cautum esse velimus quam maxime. Ad huius itaque nonnullas statuendas leges accedamus.

Methodi leges.

I. *Res disceptanda dilucide proponatur, ac definitione, quae nomen explicet, a ceteris secernatur.* Ut enim scite Tullius, « omnis, quae a ratione suscipitur, de aliqua re institu- « tio debet a definitione proficisci; ut intelligatur quid sit id, « de quo disputatur [1]. » Et sane nisi id ante constiterit, incerta et caligans tota erit disceptatio.

II. *Quaestio diligenter distribuatur in partes, quas complectitur.* Non enim distincta rei notitia acquiri potest, nisi elementa singula considerentur; elementa autem considerari nequeunt, nisi separatim constituta ad se animi contemplationem revocent.

1 *De Officiis* lib. I, c. 2.

III. *Quae partes ad quaestionis substantiam minime pertinent, resecentur, et in alium potius locum omittantur.* Cum enim mens nostra satis angustis limitibus circumscribatur; si attentio in plura dispergitur, nimium debilitatur et confunditur. Quare diligenter curandum est ut quaestio quaeque, quam ad considerandum assumimus, quoad fieri potest, simplicissima reddatur.

IV. *Minutatim elementa, quae remanent, consideratione in partes omnes versa, expendantur.* Tantum enim claritatis cognitio totius habebit, quantum in eam conferet cognitio partium. Nec vero satis erit partes in se contemplari, sed etiam oportebit ut ordo et relatio unius ad alteram accurate considerentur.

V. *Ab iis principium fiat, quae lumen reliquis afferunt et generaliores notiones suppeditant.* Ita enim quibusdam veluti gradibus mens ad perspicuam totius quaestionis solutionem, quae proprie scientificam notitiam praestet, perducetur.

VI. *Ex fonte proprio, unde dimanat, obiecti notio firmetur.* Hinc si de reali obiecto, quod immediate percipiatur, sermo est; ex conscientia vel ex experimento sensuum explicationis eius initium sumi debet. Sin vero obiectum ideale proponitur, ex intelligentia et ratione explicatio deducatur.

VII. *Principia, quae ad considerationem iuvandam arcessuntur, idonea sint et certa, proinde vel per se evidentia esse debent vel iam antea evidenter demonstrata.* Haec enim sunt veluti faces, quae ad obiectum illustrandum adhibentur, et quibus mentis acies in intimam rei naturam penetrat, aut ea detegit, quae remota sint quidem, sed cum re praesenti intime connexa.

Articulus II.

De dubitatione Cartesiana.

64. Cartesius transferendam putavit ad philosophiam eamdem methodum, qua Protestantes utebantur in religione. Hi hominem individuum a traditione omnis anteactae aetatis, et a Fide universalis Ecclesiae seiunxerunt, eique in propria personalitate

« non nisi putissimo sophismate contineri. Etenim si hae facul-« tates possent esse fallaces, nae ipsae possent eum fallere in « hac ipsa ratiocinatione, et in illatione ad quam devenire ni-« titur, nimirum quod non fallant. Haec illatio non est aliud, « quam earumdem facultatum, quae in quaestione versantur, « de se ipsis iudicium, quod proinde vim nullam habet. Ad-« versus nostrarum facultatum veracitatem difficilis est ad ex-« cogitandum difficultas, quae simul conscientiam ipsam non « impetat; et quisquis iudicio diffidit et rationi, quae dono re-« cepit a Deo, is in tali suo scepticismo cogitur permanere, do-« nec de insania convalescat, aut novas facultates, quibus an-« tiquas iudicet, sortiatur a Deo. Si istaec propositio: *facultates* « *nostrae non sunt fallaces*, in primorum principiorum numero « non habetur; in absolutum scepticismum, et sine remedio « delabemur. Principium enim huiusmodi demonstrari non pos-« set; contra si ipsum non est indubium, nihil posset esse « certum [1]. »

Hanc Reidianam illationem esse verissimam nemo negabit. Nam qui in omnimodae dubitationis labyrinthum se semel detruserit, is nullius Ariadnae filo illinc poterit extricari; sed aut pugnantia inter se loqui cogitur, aut in perpetuo mansurus est scepticismo. Dubium enim huiusmodi expelli aliter nequit, nisi multa non modo ad conscientiam, sed ad alias etiam facultates pertinentia, ceu inconcussa et evidenter cognita praemittantur. Et sane quo pacto circa alia obiecta examen aut ratiocinationem inchoare possumus; nisi vim comparandi ideas, vim iudicandi, vim ratiocinandi, ceterasque facultates ad veri cognitionem requisitas fallaces non esse pro certo iam ante habeamus?

Reponet fortasse Cartesius id ex Dei veracitate deduci. Verum quis non videt, id in primis ratiocinando deduci; atque propterea vim ratiocinandi, principia quibus ratiocinatio nititur, leges quas servat, atque alia id genus, ut firma et rata in certorum numero subaudienda iam esse? Deinde quonam modo ex Dei idea aliquid certi inferri poterit, nisi saltem intelligen-

1 *Analyse de la log. d'Arist. Essai* 6, ch. 2, *Oeuvres* tom. 1.

tia, quae Dei notionem exhibeat, circa suum obiectum non decipi praesupponatur? Quid plura? Ipsa veracitas conscientiae, sine intelligentiae veracitate implicita, constare nequit. Nisi enim tamquam indubium ponatur ante, non posse idem simul esse et non esse (quod principium intelligentiae obiectum est) iactatum illud inconcussum: *cogito, ergo sum*, profecto nutabit. Ergo qui semel in universalis dubitationis baratrum se coniecit, aut ibi perpetuo moraturus est, aut si illinc exitum parat, ea, quae negavit, iterum fateatur oportet. Quod quidem palam fecit ipse Cartesius, qui cum e dubio universali in rerum certitudinem emergendi viam aggrederetur, tot volens et prudens certa constituit, quae suum dubitationis systema prorsus evertunt. Egregie id observat Royerd-Collard; qui analysi Cartesiani progressus instituta omnes veritates, quas ille, veluti sui oblitus, tamquam indubias ratiocinandi gratia vel affirmat vel subaudit, ob oculos ponit. Quae, ne in longum abeam, referre omitto; qui volet, Collardium adeat [1].

Iure igitur concludere possumus: a Cartesio pro methodo philosophandi dubium introductum esse sine methodo, sine regula, et sine remedio praeter nudam contradictionem. Non modo igitur philosophia, sed plane caret sensu communi. Dubium enim generale introducit, et ad ipsum repellendum non aliud medium nobis suppeditat, nisi rationem ipsam quae de omnibus dubitat, semet etiam non exclusa. Et talis sophista restaurator scientiarum praedicatus est? Proh pudor et insania mentium humanarum!

66. Quae contra Cartesium disputata sunt, ostendunt etiam improbandos esse eos, qui conscientiam tantum propria niti evidentia, cetera vero cognoscendi media per conscientiam demonstrari opinantur. Haec sententia falsitate laborat. Conscientia enim ceterarum facultatum existentiam actionemque, neutiquam tamen veracitatem testatur. Eiusmodi veracitas vel tanquam per se nota haberi debet, vel si demonstrationem exigeret, aliunde probanda esset. Sic, exempli causa, conscientia patefacit me nunc obiectum aliquod oculis usurpare; ex quo testimonio cer-

1 *Critique de Descartes. Fragments*. Operum Reid. tom. 3.

tior fio mihi facultatem inesse spectandi obiecta quaedam a me diversa, meque in praesens eiusmodi actionem elicere. At me in ea perceptione non falli, id conscientia minime dicit; sed notum est per se, quatenus nulla facultas, dum vi naturae operatur, circa obiectum, quod pertingit, decipi potest aut locum dubitandi relinquere. Idem de intelligentia; idem de vi ratiocinandi dicatur. Cavendum est igitur sedulo, ne in sola conscientia conquiescentes, de aliis cognoscendi facultatibus demonstrationem veri nominis expetamus. Id enim si fieret, scepticismus iterum vitari non posset, sed de omnibus dubium incideret, aut saltem in *egoismo*, quo *solam nostri nostrarumque affectionum existentiam* cognitam habeamus, iugiter esset permanendum.

Articulus III.

Utrum omnia in philosophando demonstratione aut definitione egeant.

67. Id, ex quo alterum procedere conspicimus, *principium* nominamus. Sic sol est principium lucis, aurora diei. Principium igitur demonstrationis id erit, unde exorditur demonstratio. Porro varia sunt principiorum genera; alia enim *prima* dicuntur et *nota propter se;* alia vero *secundaria* et *demonstrationi obnoxia*. Itemque ex principiis primis alia sunt *communia*, seu quae a quolibet homine percipiuntur terminorum significationem intelligente, ut: *totum est maius sua parte;* alia autem *propria*, seu quae nonnisi a peritis in ea scientia, ad quam pertinent, capiuntur, ex. gr. *omnes anguli recti sunt aequales;* aut *angelus non est in loco*. Denique principia alia sunt *experimentalia*, seu observatione aut experimento comperta, ut ex. gr. *corpora sunt gravia;* alia *rationalia*, seu quae per immediatam intuitionem idearum percipiuntur, ut: *quidquid fit, sui causam habet*. Haec facilia sunt captu, et ex iis, quae alibi diximus, satis elucent.

His praeiactis, sedulo considerandum est atque ut ratum exploratumque habendum, non posse quemquam philosophari, nisi

principia aliqua demonstrationi non obnoxia, sed manifesta propter se admittenda esse intelligat. Secus effectum quaereret sine causa; quo nihil absurdius fingi potest. Etenim scientia, in quam per philosophiae studium adnitimur, cognitione certa et evidenti constat ex praemissis aliquibus derivata, quae idcirco tanquam illius causae considerari debent. Quapropter si omnia in philosophia demonstranda essent, omnia rationem haberent effectus; atque ideo causam aliquam postularent. In ordine igitur scientiarum series quaedam indigesta effectuum constitueretur, cuius nulla excogitari posset causa. Haec enim si et ipsa demonstrationem exigeret, effectus rationem haberet, ac proinde intra seriem illam contineretur.

Quod argumentum hac etiam forma proponi potest. Fac, sis, principia etiam prima in philosophando demonstrationi esse obnoxia. Iam nova veritas opus erit, quae praemissae munere fungatur, ut principia illa per ipsam demonstrentur. At vero tunc de hac iterum redibit quaestio, utrum evidens per se sit ac suapte luce sine demonstratione menti innotescat, an rursus egeat demonstrari. Horum primum adversarius eligere nequit, quin sibimet contradicat, ac suam ipse assertionem destruat. Alterum igitur seliget. Sed tunc in novas se adiget angustias, et semitam percurrere inchoabit limite prorsus destitutam. Nam si praemissa omnis eget demonstrari, nunquam ad exitum devenitur, nec proinde unquam evidens obiecti cognitio acquiritur demonstrando. Series enim infinita percurri nequit.

Quare aut cognitio omnis evidens et certa de medio est repellenda; aut si demonstratio ulla viget ac scientia, admittenda sunt necessario aliqua prima principia in ordine cognitionis, quae innata fulgeant luce eamque ab aliis non mutuentur, sed potius aliis impertiant: eo ferme pacto, quo si adsunt corpora illuminata, adesse quoque debent corpora quae sint lucida propter se. Quapropter harum veritatum non demonstratio, sed terminorum dumtaxat et idearum petenda explicatio est, tum difficultates, quae forte oggeruntur, modo adversarius aliquid certum ratumque tribuat, solvendae erunt.

68. Nec vero inepte suspicandum est: principiis his per se notis caece et sine ratione nos assentiri. Nam veritatibus istius-

modi, etsi deest demonstratio, adest tamen motivum assensus stabilius fortasse vel saltem aeque stabile ac sit demonstratio. Motivum huiusmodi est immediata obiecti evidentia, seu rei ipsius evidens intuitio. Ex quo elucet talem assensum non esse caecam quamdam fidem, sed esse perspicientiam lucidissimam, quae per se fulget, et alia obiecta illuminare potis est. Deinde ita mens hisce principiis sine demonstratione assentitur, ut in tali assensu omnino conquiescat; quippe cum nullam ibi demonstrationis necessitatem contueatur; immo vero eam pro tali obiecto ineptam et absurdam esse videt. Ut enim praeclare inquit Sanctus Thomas: « proprium est horum principiorum, quod non « solum necesse sit ea per se vera esse, sed etiam necesse est « videri quod sint per se vera. Nullus enim potest per se opi« nari contraria eorum [1]. »

69. Intelligi hinc potest quantum a veritate discedat Theodorus Jouffroy, qui principium et fontem certitudinis humanae in actu fidei caecae reponit, quam naturali veracitati facultatum nostrarum adhibeamus [2]. Et re vera, si cognoscendi exordium non evidentia, sed caeca quadam fide constaret; nulla certe cognitio posterior, quae illinc emergit, evidenter eluceret; quandoquidem nulla perfectio in processu scientiae reperiri potest, qua caret principium unde illa derivatur. Atque ita evidens rerum notitia a mente humana exulabit, omniaque ad caligantem quamdam fidem testimonio naturae habitam reducentur. Quod dogma perniciem scientiis afferens ex Reidianae scholae instinctu atque Kantii formalismo revera dimanat. Id itaque reiicientes observamus in primis sciendi actum primigenium, ex quo mens seriem suarum cognitionum inchoat, in veracitate facultatum nostrarum cogitanda minime versari. Haec enim cognitio quaedam est reflexa, quae aliam directam praeeuntem exquirit. Sed eiusmodi primus actus obiectum aliud ab animi facultatibus diversum respicit, quod quale sit in psychologia vestigabimus. Certitudo autem veracitatis facultatum nostrarum

1 *Analyt. poster.* lib. I, lec. 19.

2 « Le principe de toute certitude et de toute croyance est d'abord un « acte de foi aveugle en la veracité naturelle de nos facultés. » *Cours de droit naturel* t. I, leç. 9.

in ceteris cognitionibus latet implicita, ac postea reflexione animi in semet redeuntis evadit explicita. Deinde notandum est eiusmodi reflexam cognitionem, etiam cum reditu illo animi fit explicita, non esse actum caecae fidei, sed evidentem veritatis cuiusdam intuitum. Cognoscendi enim facultates per se non falli, principium quoddam est per se notum, quod terminos consideranti evidenter apparet. Si enim contrarium fingitur, in apertam conceptuum pugnam fit lapsus, ipsaque cognoscitivae facultatis notio obliteratur.

70. Haec, quae de demonstratione diximus, definitionibus etiam accommodari debent. Nam si omnia definitionem exigerent, mens in infinitum, ut aiunt, definiendo procederet, nec unquam ad operis exitum deveniret. Ex quo illud absurdissimum consequeretur, ut si notio quaevis per alias clariores describenda esset, definitio omnis et descriptio de medio pelleretur. Ne igitur in hanc absurditatem delabamur, fateamur oportet aliquos dari conceptus primitivos, qui per se clari sint et patentes. Hi autem ut intelligantur, non aliud exquirunt nisi ut obtutum attentionemque mentis in ipsis defigamus; sed si definiri vellent, non clariores distinctioresque, sed obscuriores ac magis confusi evaderent. Sic incassum caeco nato colores definires, qui contra nullo negotio a vidente distinguuntur. Sic etiam frustra notionem entis explicandam assumeres apud eum, qui negaret se intelligere quid sit ens. Nam quamcunque definitionem afferres, haec profecto subaudiret iam notum conceptum entis qui utpote generalissimus in ceteris latitat et in alium simpliciorem resolvi nequit.

Ad rem Pallavicinus: « Concetti evidenti ed indefinibili sono « quelli che cadono sotto l'immediata esperienza dell' intelletto. « Per esempio il caldo, la bianchezza, non possono dichiararsi « con parole più manifeste a chi sa la lingua, essendo cotali « nomi imposti ad alcuni oggetti, che noi per esperienza sen- « tiamo. Sicchè dar non puossi loro definizione che ci faccia « più chiaramente intendere di che si parla. Solo ci si possono « di vantaggio manifestare intorno a cotali oggetti le cagioni « da cui essi procedono, gli effetti che da essi derivano, ed « altri aggiunti di lor natura. Il che sagacemente vide Aristotile,

« mentre egli nel definire o le cose che si fanno immediata-
« mente palesi al senso esteriore, come il caldo, il freddo, l' umi-
« do, il secco, o gli affetti dell' animo nostro, che sotto l'espe-
« rienza interna ci cadono, come l' ira o il dolore; altro non
« fe che spiegarne i loro effetti e le lor cagioni; nè gli diè mo-
« lestia in ciò il veder talora essere i vocaboli della definizione,
« che egli apportava, più oscuri che il definito. Perciocchè non
« intese di rendere colla definizione il definito più chiaro, ma
« d'aggiunger qualche nuova contezza della natura di lui [1]. »

CAPUT QUARTUM

DE VERITATIS CRITERIO.

Tribus articulis de hac re disseremus. Primum, in quo situm esse putemus generale veri criterium; deinde, quid de sensu naturae communi; tertio, quid de scepticis, qui omne criterium denegant, sentiendum sit disputabimus.

Articulus I.

Quodnam sit criterium veri.

71. Κριτήριον graece, latine idem est ac *iudicatorium*, seu id vi cuius profertur iudicium. Quare a philosophis usurpatur ad significandam regulam et fundamentum recte iudicandi, seu rationem illam qua verum a falso discernimus. Huc fere recidunt omnes definitiones, quibus veri criterium ita describitur, ut esse dicatur aut iudicium et tessera veritatis, aut nota veri et falsi, aut ratio sufficiens, qua intelligatur cur praedicatum subiecto tribuendum sit vel ab eo removendum.

Quamvis philosophi vix in criterio veritatis definiendo discrepent; dissident tamen non parum, cum decernunt in quo tandem reponatur et quotuplex sit. Nam, ut de veteribus si-

1 *Del Bene* lib. 2, c. 7.

mul ac recentioribus attingam aliquid, Plato in solis ideis intelligibilibus, seu communibus quibusdam aeternisque formis, ex quarum participatione singularia omnia in orbe existentia dimanarent, criterium quodlibet contineri arbitratus est. Epicurus, in hoc etiam sensibus blandiri volens, sensuum fidem; Aristoteles consensum aut omnium, aut plurium, aut maxime peritorum; Stoici evidentiam seu comprehensibilem apparentiam pro criterio habuere.

Inter recentiores vero Cartesius ideam claram et distinctam tanquam unicum criterium statuit; Malebranche eam evidentiam, quae intellectum ad assensum, voluntate etiam obnitente, raperet. Genuensis triplici evidentiae, intellectus, sensuum, auctoritatis, duo alia superstruxit, nimirum conscientiam et sensum optimorum communem. Storchenau quatuor criteria admisit, sensum intimum, sensum naturae communem, testimonium sensuum externorum, auctoritatem Dei hominumque. Leibnitius logicae dumtaxat regulas criterium veritatis esse voluit [1]; ipsumque sequutus est Wolfius, qui postquam hanc propositionem sanxit: *ad verum a falso discernendum regulae logicae sufficiunt:* hanc subnectit illationem: *non alio igitur criterio veritatis opus est* [2]. Denique ne plura consecter, Rosmini ideam entis; Gioberti formulam idealem, supremum veri criterium putaverunt. Cui plus minus accedunt ceteri ontologi, cum aut in Deo ipso aut in rationibus aeternis divinae mentis, a nobis directe et immediate perceptis, criterium eiusmodi collocant. Sic diversa diversos sententia distraxit. At quidquid de eorum opinione sit, quid consentaneum veritati magis videatur dilucide proponamus.

72. Et in primis id iure notandum est, veritatis criterium non esse cum cognoscendi mediis subiectivis confundendum. Haec enim sunt veluti fontes, ex quibus rerum notitia in nobis emergit, et proprie in facultatibus animi posita sunt. At criterium nota quaedam esse debet et intrinsecus character obiecti se nobis manifestantis, quo in eo diiudicando innitimur, dum assensum *vero* praestamus, atque a *falso* cohibemus.

1 *Medit. de cognitione, veritate et ideis.*
2 *Philos. Ration.* part. 2, sect. 1, §. 546.

Praeterea advertimus, non peculiaria criteria (quae ex applicatione et determinatione criterii communis emergunt ac tot esse possunt, quot motivi species iudicium mentis extorquent), sed ipsum generale criterium a nobis hic quaeri, quod in omni assensu implicitum latet et communem quasi legem indicit reliquis.

Sic quaestione proposita, asserimus generale hoc veritatis criterium in evidentia reponi ontologice inspecta, et ad cognoscentem relata.

Nam si sedulo rem perpendamus, videbimus profecto in quavis veritate assequenda proferendoque iudicio evidentiam semper esse, quae ad se convertit et rapit assensum. *Certitudo quae est in scientia et in intellectu est ex ipsa evidentia eorum quae certa esse dicuntur.* Sic altissimus christianae philosophiae magister [1]. Ergo si certitudo est ex evidentia, evidentia erit principium et causa certitudinis. Eius igitur erit criterium; quaeque enim res optime per suam causam iudicatur.

Profecto veritas, quaecumque ea sit, aut nobis ipsa se offert, propriis sibique internis fulta momentis; aut contra ex aliorum testimonio colligitur. Si hoc posterius acciderit, procul dubio motivum, quo ad certitudinem ducimur, aliud nullum erit, nisi testantium auctoritas a nobis evidenter perspecta. Hinc enim ad fidem obiecto habendam adducimur, quod evidens sit testes ea scientia et eo veriloquio ornari, quae ad pondus eorum testimonio tribuendum sufficiant. Quod si veritas sit eiusmodi, quae ipsa nobis se manifestet, tunc accidere id poterit vel deductione ex aliis notioribus, vel propositione ipsa veritatis, quae sponte sua nobis immediate notescat. Si fiat deductione ex aliis, tunc certe in tantum deductae veritati assentimur, in quantum ea ex certis praemissis iuxta legitimae ratiocinationis regulas fluere evidenter conspicitur. Atque hic ipse nexus perspicue cognitus regula est, qua iudicium nostrum temperamus. Ergo tunc etiam criterium veritatis in evidentia reperitur. Denique si obiectum non ex alio deducitur, sed sponte patet per sese, longe manifestius erit non aliunde nos, quam ex evidentia quae ipsum

1 S. Thomas 3 *Distinct.* q. 2, a. 2.

afficit ad assentiendum adduci. Nam obiectum eiusmodi, sive conscientia, sive intelligentia, sive sensibus proponatur (prout aut internum est, aut externum sed intellectuale, aut externum sed sensile); non alià de causa menti satisfàcit, nisi quia semetipsum intuenti animo evidenter offert.

Rem totam exemplis illustremus. Quaeratur scilicet a te cur certus sis extare Londinum, animum esse immortalem, te nunc actu cogitare, tria ter addita aequare novem, caelum stellis ornari. Si vera loqui velis, repones profecto te idcirco Londini existentiam indubiam habere, quia illa tot testibus confirmatur, quos non falli nec fallere perspicuum est; immortalitatem animi compertam ducere, quia ex certis principiis recta ratiocinatione infertur; tria ter addita aequare novem, quia identitas evidenter viget inter duo illa aequationis membra; praesentis tuae cogitationis certiorem te esse, quia id perspicue apparet conscientiae; scire caelum distingui stellis, quia sensus rite dispositi sic evidenter perspiciunt. At vero responsum eiusmodi pro his quinque veritatum generibus (quibus caeterae veritates sunt consimiles) non aliud motivum exhibent, nisi ipsius rei evidentiam obiecto peculiari implicitam et illius conditionibus veluti definitam. Ergo, si commune elementum, quod in iis convolutum est, evolvas et a peculiaribus adiunctis liberes; non aliud nisi evidentia supererit. In hac igitur generale veritatis criterium iure constituetur.

78. At, ut quisque per se facile perspicit, evidentia haec *obiective* seu *ontologice* accipienda est.

Nimirum intelligi ea debet pro obiecti ipsius realitate et veritate, quae vim habeat se manifestandi et actu hanc manifestationem exerceat. Longe enim ab eorum opinione sumus, qui illam mere *subiective et psychologice* sumunt, videlicet pro dispositione quadam animi et determinatione ad verum. Etenim etsi firmitas mentis, obiecto adhaerentis, ex intima eius determinatione ad verum oriatur; tamen haec determinatio est radix quidem, unde ex parte subiecti actus pullulat, sed minime motivum est quod directe et per se ad assensum impellit.

Motivum assentiendi ex obiecto non ex subiecto prodire debet; nisi cum Protagora dicere velis, scientiam in nobis esse

mensuram obiectorum, non obiecta mensuram scientiae. Aut nisi cum Reidianis et Kantianis opineris cognitionem omni valore *absoluto* destitui, *relativa* dumtaxat certitudine ornari. Et sane in ea sententia ratio ultima cur veritati propositae assentimur, in hoc cerneretur, quod sic natura determinati sumus. Quare scientia omnis ad fidem quamdam rationali nostrae naturae habitam reduceretur; ac proinde scientiae nomine privanda esset, quae non a persuasione seu *convictione* subiecti, sed a realitate obiecti dignitatem et veritatem habet. Ex quo patet eiusmodi opinionem, quae primo aspectu innocens videtur, funditus excussam ad interitum certitudinis nos adducere. Nam Kantii renovat scepticismum, quo cognitio humana sola phaenomenorum et apparentiarum sphaera contineatur, non alio assensibus animi supposito fulcro, nisi subiectiva necessitate mentis, quae ad sic cogitandum conformata sit natura sua.

Ut igitur perniciosam hanc doctrinam propulsemus, iterum affirmamus motivum assentiendi et iudicandi veritatem non inde haberi, quod sic determinati sumus; sed in hoc praecise perni, quod obiectum ita sit et evidenter appareat; seu, aliis verbis, quod propriae realitatis ac veritatis manifestatione se ipsum cognoscenti patefacit. Sic ex. gr. si quaeritur abs te cur iudices *totum esse maius parte;* verum responsum erit: *quia totum eo ipso, quod totum est partem excedit; idque in eius notione continetur.*

At quoniam ab obiecti veritate et realitate mens moveri minime potest, nisi ex ea reapse rapiatur, et rapi ab ipsa nequit nisi illam actu suo contueatur; idcirco congruenter adiunximus: evidentiam, quae veritatis criterium sit, talem esse debere, ut ad cognoscentem actu referatur. Quare etsi potissimum per elementum ontologicum explicanda sit evidentia (quippe cum in eo proprie motivum assentiendi contineatur), tamen ex parte subiecti psychologicum etiam elementum includit. Nisi enim mens generali determinatione ad verum afficeretur, nunquam obiecto etiam evidenti praestaret assensum [1].

1 « Per fermo se per principio della certezza vuol significarsi ciò onde « procede in noi l'assenso certo, ossia se vuol significarsi quel motivo e quella

Sed, ut dixi, haec est potius conditio quaedam ad usum criterii requisita, non vero criterium ipsum in se spectatum. Atque haec pro temporis angustia de communi veritatis criterio disputasse sufficiat.

Articulus II.

De sensu naturae communi.

74. Ut perennis et constans testatur experientia, extant in toto hominum genere iudicia quaedam stabilia, uniformia et

« ragione per cui noi aderiamo senza esitanza all'obbietto; ciascun vede ch'esso « non può essere altro se non la verità stessa oggettiva, val quanto dire l'entità « reale o possibile della cosa a noi idealmente presente, che ci si rivela ed ap- « palesasi. Così quando tu aderisci col tuo intelletto a questo vero: *ogni ef- « fetto suppone una causa,* tu sei mosso a quell'assenso dalla ragione stessa « di effetto idealmente intuíta; la quale scoprendosi per quel che è, ti dà ad in- « tendere che essa dicendo nel proprio concetto un essere che riceve l'esisten- « za, involge necessariamente l'esigenza di un principio che le comunichi co- « testa esistenza. Laonde il concetto di effetto si risolve in quest' altro: cosa « che esige una cagione; e tale analisi genera necessariamente il giudizio: l'ef- « fetto esige una cagione. Lo stesso devi dire allorchè dal concetto di sostanza « (che si risolve in ciò che è per sè cioè in sè) si viene al giudizio: la sostanza « non ha bisogno di subbietto per esistere; lo stesso di tutti gli altri pronun- « ziati universali ed astratti della ragione. Più manifesta è la cosa quando « trattasi di obbietti concreti, nel giudizio de' quali la mente nostra si fonda « sopra l'essere attuale che intuisce.

« Vero è che l'obbietto non potrebbe muovere il nostro assenso, se non « fosse da noi percepito; perchè la causa per operare richiede d'essere con- « giunta col suggetto in cui dee esercitare la virtù sua. Ma tal percezione è sol- « tanto un requisito, una condizione necessaria, acciocchè il principio produt- « tore in noi della certezza possa applicarcisi; non è la ragion formale costitu- « tiva di esso principio. Incontra all' intelletto in questo fatto della certezza « quel medesimo che all'appetito in ordine al godimento. L' una e l'altra di « queste cose esprimono il riposo e la quiete della potenza nell'acquisto e pos- « sesso del proprio bene. Or come il principio generatore del gaudio non è se « non l'obbietto conveniente e capace di soddisfar la tendenza, quantunque si « richieda qual condizione l'atto del possederlo; così l'acquiescenza della men- « te, che costituisce la certezza, è propriamente prodotta dal vero che a noi ap- « parisce, quantunque ad ottenere sì fatta apparizione si ricerchi l'atto della « facoltà conoscitiva; non potendosi manifestare se non ciò che è presente. » Civiltà Cattolica Sec. Serie, vol. III, pag. 66. *Dell'evidenza individuale.*

communia, quae aetate non contabuere, sed cum ipsis saeculis quodammodo inveterarunt. Eiusmodi sunt potissimum, quae ad vitam humanam alendam tuendamque et ad mores dirigendos maxime pertinent. Exemplo sint haec praesertim: Existunt corpora; leges naturae sunt constantes; Deus existit; cultus ipsi impendendus est; honestum a turpi distinguitur; colendi sunt parentes; animus humanus fato corporis est superstes; praemia iustis, poenae nocentibus in futuro aevo retribuentur; atque alia generis eiusdem.

Iudicia haec, quae Aristoteles *communes sententias* appellavit, nonnisi a natura proficiscuntur. Si enim effectus congruentem sibi postulat causam; effectus universalis, permanens, uniformis, causam pariter uniformem, permanentem, universalem exposcit. At vero in hominibus loco, natione, tempore, institutis, moribus, atque aliis, quae individua viritim spectant, inter se differentibus, maximopere variantur ea omnia, quae aut natura non sunt aut non ex ipsa dimanant. Iudicia igitur istiusmodi explicari aliter nequeunt, nisi quatenus naturam ipsam auctricem habeant et quasi fontem.

Age iam, vis illa a natura rationali proveniens, seu ipsa ratio naturalis prout sponte sua in eiusmodi iudicia unanimiter prorumpit, *sensus communis* appellatur. Quae vero iudicia ab ipso dictantur, hos praesertim characteres sibi adsciscunt: I. Universalitatem, diuturnitatem, constantiam; et quidem apud gentes non modo barbaras verum etiam cultas, ita ut crescente cultura non obliterentur sed potius consolidentur. II. Convenientiam cum rationis principiis, ad quorum trutinam si revocentur, non evanescant, sed potius magis magisque elucescant. III. Exclusionem ceterarum causarum, ex quibus eorum origo repeti posset; quales sunt ignorantia, praeiudicium, corruptela morum, superstitio, utilitas conquisita, et cetera eiusmodi. Quod itaque iudicium his instructum est notis, id ad sensum communem pertinebit; quod contra his notis caret, id aliunde ducet originem.

75. His rite constitutis, elucet iudiciis a communi hoc naturae sensu dictatis falsum subesse non posse. Cum enim illa, ut diximus, a natura rationali ortum derivent; tale sortiuntur

principium, quod labi revera non potest. Natura enim rationalis suapte vi ad verum capessendum et dictandum conformata est; quod qui neget, is totum cognitionum humanarum aedificium, ut domum male materiatam immo fundamentis destitutam, evertit. Quare patet validissimum argumentum ex hoc communi sensu desumi posse ad veritates, pro quibus militat, comprobandas. Tunc enim testimonio ipso naturae docemur; siquidem, ut scite Tullius, *omni in re consensio omnium gentium lex naturae putanda est* [1]. Nec errore, ex contingenti aliqua causa aut impedimento proveniente, iudicia illa affici possunt. Id enim characteribus, quibus insigniuntur, excluditur; et praesertim ex universalitate quam habent. Natura enim in uno vel altero deficere aliquando potest, in omnibus vere non potest; maxime cum nulla apparet causa, quae huic defectui explicando par sit [2].

76. At sedulo eorum fugienda opinio est, qui sensus communis naturae nomine, vim, nescio quam, ab intelligentia et ratiocinatione diversam interpretantur, qua homines in iudicia quaedam, non per se immediate evidentia, nec comperta experimentis, nec ratiocinio derivata, prorumpant. Enimvero haec opinio *Reidianam inspirationem* restaurat et *iudicia synthetica a priori* Kantiana, quae fuse in Ontologia refellentur. Certe si mens sine motivo obiectis assentiri nequit, eo fere modo quo oculus sine luce corpora spectare non potest; quo pacto fiet ut iudicia proferat rationalia, quin ea aut per se evidentia esse conspiciat, aut aliunde ratiocinando derivet? Qua sufficienti ratione, quae in obiecto posita sit, nitetur? aut quo assentiendi motivo, ut ad assensum istiusmodi rapiatur? Erunt illa iudicia quaedam caeca ex fundo rationis emergentia, quibus nulla evidentia, sed fides dumtaxat nostrae naturae habita contineatur. In eundem igitur scopulum impingemus, quem supra de criterio

1 *Tuscul.* l. 1.

2 Ex communi naturae sensu patrimonium illud efficitur, quo universum hominum genus natura dotavit, quodque ad vitae usum singulis oppido hominibus praesto est. In eo enim distribuendo natura nemini defuit. Quare in eiusmodi cognitione omnes generatim homines aequiparantur, nec praestantissimus inter philosophos rudem hominem ac vulgarem antecellit.

disserentes evitare curavimus, ut certitudinis et veritatis iura illaesa servarentur. Haec iura servari nequeunt, nisi sensum communem naturae non pro caeco quodam instinctu, sed pro ipsa intelligentia et ratione humana sumamus, quamvis non prout in uno alteroque individuo, sed generatim prout in ipsa humanitate explicatur, sine artis praesidio sed sola evolutione naturalis ingenii.

77. Nec obiicias sic esse non posse, propterea quod iudicia non pauca difficiliora communis sensus complectatur, quae a rudibus ratiocinando deduci nequeant. Nam si res accurate consideretur, videbuntur ea faciliora esse fortassis, quam putantur, et captui etiam rudium accommodata. Rudes enim eo ipso, quod ratione pollent, iudicia illa ex communibus rationis principiis aut a natura manantibus appetitionibus eliciunt; prona quidem, licet vulgari imperfectaque ratiocinatione, propter carentiam disciplinae. Et re quidem vera, quae difficultas tanta captum hominis ratione utentis omnino superans reperitur in hoc, quod Dei existentia ex mundo visibili; animi immortalitas ex felicitatis desiderio; retributio futura post mortem ex improborum prosperitate praesenti eruatur? Idem dic de ceteris exemplis quae afferri possent.

Nec vero obest quidquam quod rudes ratiocinia eiusmodi explicare plerumque nesciant. Multa enim in doctis etiam contingunt hominibus, quae, si explicari velint, magnam ingerunt difficultatem. Aliud enim est actionem exerere, aliud ipsam sibi vel aliis enucleare. Illud quoad principia, de quibus agitur, utpote humano generi necessarium, natura indidit; hoc, utpote non absolute in omnibus requisitum, arte et disciplina comparandum reliquit. Quare, cum vulgus hac destituatur, mirum esse non debet si in rudibus quod ex arte et disciplina pendet desideretur.

Atque haec sufficiant; ut nihil dicamus de primitiva revelatione hominibus facta, cuius reliquiae quamvis obscuratae et erroribus admixtae apud ethnicas etiam gentes plus minusve servatae sunt. Haec primitiva traditio, quam nemo sanus in dubium revocat, originem explicat multarum veritatum; quae licet altiores, tamen omnibus fere populis, utcumque rudibus, innotuerunt.

78. Altera significatione, a praecedenti diversa admodum, sensum naturae communem interpretatus est De-Lamennais [1], eum nimirum intelligens pro consensu et auctoritate humani generis quamlibet veritatem testantis; ipsumque sic acceptum pro norma statuit universali et unico veritatis criterio, sine quo nullius obiecti certitudinem, ne excepta quidem suimetipsius existentia, assequi unquam homo possit.

Verum hac sententia nihil absurdius afferri poterat aut humanae scientiae perniciosius. Principio enim si, ut auctor eiusque schola comminiscitur, nihil certi nobis constat, nisi ceterorum hominum consensione firmetur; nonne in perenni dubio et scepticismo omnino ineluctabili tota vita humana versabitur? Impossibile enim est reliquorum hominum sententiam, quantum satis sit ad consensum universalem conflandum, percontari; nec homines ad id faciendum a natura reapse impelluntur, quemadmodum ex communi eorum consuetudine patet, et quisque sibimet est conscius. Quare argumento, ut aiunt, ad hominem, De-Lamennais redargui posset. Nam si, iuxta ipsum, id quod communis sensus dictat, ratum est atque indubium; cum sensus communis dictet posse per privatam evidentiam certitudinem acquiri, quin antea quid ceteri sentiant innotescat; hoc ut indubium et ratum habendum erit. Et re sane vera, si ante exploratum consensum nihil est certum; rudes omnes, qui maiorem partem generis humani constituunt, certitudine privabuntur. Hi enim profecto consensum universalem, qui ad omnia tempora et loca se protendit, nesciunt, quippe historiam et philologiam ignorant. Soli igitur sapientes, et quidem eruditissimi, certitudinem nancisci poterunt. Sed ne hi quidem fortuna hac gaudebunt. Nam illud universale testimonium per individuales suas facultates percipere et iudicare deberent. Ex De-Lamennais igitur sciscitamur utrum istae individuales facultates in eiusmodi perceptione et iudicio certitudinem praebeant necne? Si praebere reponit, se ipse refellit. Nam sic fatebitur individuas hominis facultates suppeditare aliquando certitudinem, quin universalis accedat consensio. Sin vero non praebere ait, tunc de

1 Vid. *Essai sur l'indifférence en matière de Religion*, t. 2; et *Defense de l'Essai* etc.

ipso universali testimonio dubitabitur, atque ideo in ineluctabili persistendum erit pyrrhonismo.

Itaque fateor equidem ab individuali sensu pertinaciam esse removendam, in quo non parum peccasse videntur Cartesiani. Fateor etiam individualem evidentiam, si quando evidentiae universali repugnet, continuo ut deceptricem esse reiiciendam [1]. At hoc non impedit quominus ipsa, cum rite adhibetur studioque partium ac praeiudiciis vacat, ceu norma veritatis habenda sit. Immo etiam si vera iudicare volumus, haec pugna, cum accurato et sincero examine utimur, possibilis plane non est. Nam aut in immediatis fingitur iudiciis, et haec nequeunt apparere aliter quam sunt; aut in illationibus, et hae etiam utrum rectae sint necne prudenti cuipiam et veritatis amatori dilucide innotescet, si ad trutinam ratiocinium revocet ipsumque in principia, unde progreditur, resolvat.

Nulla igitur ratio est cur nos, contradicente et repugnante natura, Lamenniano systemati assentiamur; quod auctor ipse, plus quam par aut honestum erat, exemplo suo confutavit; siquidem a vere universali auctoritate se seiungens, non modo peculiari suo indulsit ingenio, sed etiam de spatio curriculoque deflectens sapientiae nefaria sensa et pestilentissima absurda turpiter amplexus est.

Articulus III.

De scepticismo.

79. Theodorus Jouffroy duplicem distinguit scepticismum: alterum *facti*, quem reponit in ignoratione earum quaestionum, quae potissimum humanitatis intersunt; alterum *iuris*, quem de-

1 Egregie huc faciunt Augustini verba sic aientis: « Veritas nec mea est « nec illius aut illius, sed omnium nostrum; quod ad eius communionem pu- « blice vocas, terribiliter admonens nos, ut nolimus eam habere privatam, ne « privemur ea. Nam quisquis id, quod Tu omnibus ad fruendum proponis, « sibi proprium vindicat, et suum vult esse, quod omnium est; a communi « propellitur ad sua, hoc est a veritate ad mendacium; qui enim loquitur men- « dacium, de suo loquitur. » *Confess.* lib. 12, cap. 25.

finit: animi ad nihil admittendum dispositionem, ortam ab examine mediorum, quae ad attingendam veritatem habemus et ex quo quispiam ad hanc deveniat illationem: *nihil posse certo cognosci* [1]. Posterior hic, ut vides, ad philosophos pertinet; de quo propterea nonnihil attingam.

Primus itaque philosophorum, qui scepticismum apertius professus est, Pyrrho habetur [2], ex quo *pyrrhonismi* ductum est nomen. At omnium maxime scepticorum causam scientifico (si ita loqui fas est) apparatu egit inter veteres Sextus cognomento Empiricus, inter recentiores vero Baylius, qui prolixe refutatus est a Crusaz, cum Petrus de Villemandy Sextum Empiricum aliosque antiquos pyrrhonistas sumpserit refellendos. Qui sequuti sunt sceptici, hi bifariam dividuntur. Alii enim de omnibus omnino dubitandum esse voluerunt; alii autem vel de rebus tantum sensu perceptis, vel de solis obiectis naturalibus, exclusis iis, quae divina auctoritate firmantur. Age vero quid de capitali hac philosophiae labe, meo iudicio, sentiendum sit gradatim aperiam.

80. Ac principio quidem aio perfectum scepticismum ex vera animi sententia chimaeram esse, aut certe delirium. Fieri enim nequit ut quis, dum mentis est compos, de omnibus sincere dubitet. Cum enim ad obiecta, quae aut immediate ab aliqua cognoscendi facultate percipiuntur, aut legitima ratiocinatione ex immediate perceptis derivantur, pro certis habenda vi naturae incitemur; esse profecto non potest ut de his mens sana dubitet. Natura enim exui nequit, et omnes adversos conatus, qui in ipsa nulla ratione fundantur, plane superat. « *Necesse* « *est* (ad rem Tullius) *ut libram ponderibus impositis deprimi,* « *ita animum perspicuis cedere* [3]. »

1 « Le scepticisme c'est une disposition de l'esprit à ne rien admettre, « fondée sur un examen des moyens que nous avons d'atteindre la vérité, « qui a abouti à cette conclusion, que nous ne pouvions rien connaître « avec certitude. Voilà la rigoureuse définition du scepticisme. J'appellerai « ce scepticisme-là, qui est le véritable, scepticisme de droit. » *Cours de droit naturel* leç. X.

2 Vid. Sextum Empiricum *Hypotyp.* lib. 1, c. 1.

3 *Acad.* lib. 2.

Quare qui perfectum scepticismum profitentur, ipsi sibimet contradicant oportet; et licet non verbo, re tamen ostendunt se plurima tamquam certa atque indubia admittere. Et re quidem vera, nonne istiusmodi homines usibus vitae communis et humanae se accommodant? Nonne cibo statis horis reficiuntur, somnos capiunt, vitant pericula, negotia contrahunt, cum aliis sermocinantur, locant vel conducunt, valetudinem curant, propulsant iniurias, damnum inferentibus irascuntur? Quomodo haec facerent, nisi multa (ne dicam innumera) vel obiecta, vel principia, vel criteria pro certis atque inconcussis haberent?

Hinc de his hominibus ridicula prorsus enarrantur; ut de Pyrrhone, qui cum pollicitus esset se deinceps in via nec equos nec currus nec ulla occurrentia pericula vitaturum; tamen cum rabido cane invaderetur, fugam arripuit. Qua de re cum postea ab amicis argueretur, respondisse fertur: *difficilem esse naturam exuere, conandum tamen.* Simile accidit Diodoro, qui motum localem denegabat. Is cum aliquando humi procidisset, eique humerus amotus esset; continuo medicum, a quo curaretur, arcessivit. At facetus medicus proprium eius sophisma in ipsum retorsit, inquiens casum illum minime contingere potuisse, quippe cum aut procubuisset loco ubi erat, aut loco ubi non erat. Verum ille moerens, per Deum deprecari medicum coepit ut, missis nugis, curam festinaret.

81. Deinde assero, cum homine, qui perfectum scepticismum sive sincere sive simulate profitetur, disputari non posse. Nequit enim institui disputatio, nisi aliqua certa et inconcussa velut fundamentum, cui nitamur, ante habeantur. Sic credendum est in primis nos veritatem aliquam assequi posse; quod nisi ratum ante sit, nihil certe proficit demonstratio. Itemque pro certo habendum est demonstrationem, si legitima sit, ad veritatem capessendam nos adducere. Ex quo sequitur ut etiam tamquam vera existimanda sint principia, quibus innititur demonstratio, et a quibus in ratiocinando exordimur. Subaudiendum est pariter nos non in somno aut delirio, sed in vigilia et sanitate versari, atque alia his similia; de quibus si ambigas, demonstratio ipsa et illationes, quae derivantur, simul vacillent necesse est. At vero perfectus pyrrhonismus, si sibi constans

esse velit, de his omnibus dubitationem includit. Unde crudum, ut aiunt, laterem lavant ii, qui perfectos scepticos convincere, eosque vigiles esse mentisque non captos demonstrare conantur.

Enimvero ad disputandum cum scepticis quod attinet, haec retinenda animo sententia est: eos, si aliqua ceu firma et indubia, seque in vigilia et sanos esse largiuntur, ac proinde si perfectos pyrrhonistas non agunt, ex iis, quae admittunt, coargui posse, saltem demonstratione ad hominem. Sin autem se de omnibus prorsus dubitare profiteantur, tunc probe observandum est utrum id ludicre an serio dicant. Si ludicre dicunt, ludicre etiam irridendi sunt; sin autem serio, tamquam mentis egeni perito medico tradi debent, ut curentur helleboro.

82. Denique si non ad eos, qui omnia negarent, convincendos, sed ad rem alioquin certam explanandam apud eos, qui dogmatici sint, rationes nonnullae postulantur, quibus scepticismus refutetur; ea afferri possunt, quae ostendant scepticismum dum generale dubium sancit, sibimet ipsum dissidere atque in patenti repugnantia versari.

Atque id non modo patet ex eo quod sceptici certitudinem, quam verbis inficiantur, praxi et operatione profitentur; sed etiam quia in oppugnatione ipsa dogmatismi se dogmaticos faciunt. Nam ad scepticismum obtrudendum ratiocinatione utuntur; atque ideo illius vim et principia pro certis assumunt. Secus irritos conatus exererent, nec eorum dubitatio examine niteretur mediorum, quae ad cognoscendum habemus. Itemque cum dicunt nos a sensuum relatione decipi, omnesque cognitiones inania esse phantasmata, non paucas veritates statuunt; nimirum sui existentiam, facultates cognoscendi, harum repraesentationes fallaces, obiecta his non respondentia, aliaque, quibus petitione principii atque sententiarum pugna peccare produntur.

Tum etiam argumentatione, ut aiunt, *ad hominem*, scepticismi adsertores coargui possunt, cum in ipsa dubitatione, quam adstruunt, veritatis certitudinem includant. Quod peracute, ut solet, praestitit Augustinus his verbis: « Regulam ip-
« sam, quam vides, concipe hoc modo: omnis, qui se dubi-

« tantem intelligit, verum intelligit, et de hac re quam intelligit « certus est; de vero igitur certus est. Omnis igitur, qui utrum « sit veritas dubitat, in se ipso habet verum, unde non du- « bitet; nec ullum verum nisi veritate verum est. Non itaque « oportet eum de veritate dubitare, qui potuit undecumque du- « bitare [1]. » Similiter ex dubitatione ipsa, quam sceptici tuentur, sumpto principio, monstrari potest eos conscientiae testimonium inconcussum habere, atque ideo alicui veritati confidere. Id vero scepticismum evertit. Quod si conscientiae etiam testimonium detrectabunt, tunc ex alia parte suum systema destruent, quatenus, labefactata conscientia, ipsa etiam corruit dubitatio. Ergo quo se cumque vertent, proprium systema diruent. Apposite Victor Cousin: « Qui reiicit, *inquit*, conscientiae testimo- « nium, is labefactat quidem universam philosophiam, sed una « simul ipsum scepticismum evertit. Tunc enim ubi est amplius « ius dubitandi? Dubitatio saltem dubitandi actum subaudit, « hoc unico motivo innixum, quod eiusdem conscientia habea- « tur. At haec ipsa conscientia, quam scepticismus nequit non « agnoscere ut se adstruat, ipsum, dum agnoscitur, plane « destruit [2]. »

Quo autem pacto, subaudita conscientia quae dubium saltem referat, scepticismus refutari possit, atque ad existentiam aliquam admittendam adigi, subtilissime ostendit S. Augustinus; cuius locum male imitatus est Cartesius usu non relativo sed absoluto; siquidem ad certitudinem pro philosophis generatim tuendam transtulit methodum, quam ille pro solis scepticis refutandis docuit. En Sancti Doctoris verba: « Nam et sumus, « *inquit*, et nos esse novimus, et id esse, ac nosse diligimus. « In his autem tribus, quae dixi, nulla nos falsitas verisimilis

1 *Lib. de vera religione* c. 37, n. 73.

2 « Qui rejette la témoignage de la conscience ébranle, il est vrai, toute « philosophie, mais en même temps le scepticisme lui-même. Car où est « alors le droit de douter? Douter c'est supposer au moins que on doute, « par cet unique motif, qu'on en a conscience; et cette conscience, que « le scepticisme ne peut pas ne pas reconnaître pour s'autoriser lui même, « en l'autorisant, le renverse. » *Leçons sur la philosophie de Kant*. Avant propos.

« turbat. Non enim ea, sicut illa quae foris sunt, ullo sensu « corporis tangimus, velut colores videndo, sonos audiendo, « odores olfaciendo, sapores gustando, dura et mollia contre- « ctando sentimus. Quorum sensibilium etiam imagines eis si- « millimas, nec iam corporeas, cogitatione versamus, memoria « tenemus, et per ipsas in istorum desideria concitamur. Sed « sine ulla phantasiarum, vel phantasmatum imaginatione lu- « dificatoria, mihi esse me, idque nosse, et amare certissimum « est. Nulla in his veris Academicorum argumenta formido di- « centium: quid, si falleris? Si enim fallor, sum. Nam qui non « est, utique nec falli potest; ac per hoc sum, si fallor. Quia « ergo sum si fallor, quomodo me esse fallor, quando certum « est me esse, si fallor[1]? »

1 *De Civ. Dei*, lib. 2, c. 26.

FINIS LOGICAE.

METAPHYSICA GENERALIS

SEU

ONTOLOGIA

PROLOGUS

Falsa perniciosaque existimatio nonnullos occupat, metaphysicam, utpote speculationis tantum regione vagantem, nil plane in mores influere, nullaque ex ipsa in hominum genus commoda vel incommoda derivari. Quare nobilissimae huius disciplinae quasi taedio quodam capti, eam parvi pendunt et deserunt, aut parum in ceteras scientias, praesertim practicas, influere opinantur. Verum hos in errore versari seque ipsos eludere prudens quisque facile iudicabit. Mediocris enim consideratio oppido sufficit, ut cognoscatur quanta eius sit necessitas, nedum utilitas.

Etenim metaphysica nihil est aliud, nisi rerum materiam transcendentium, seu non corporearum scientia. Quapropter aut res omni materiae concretione solutas (quales sunt animus humanus et Deus) ad contemplandum assumit; aut res materia quidem coalescentes considerat, at non prout sensus movent, sed prout ratione attinguntur, et materiae concretionem et ambitum omnino transiliunt. Hinc est ut principia maxime generalia contempletur, atque iis solvendis quaestionibus det operam, quae hominis maxime intersunt, et in quibus tota actionum humanarum series caput habet et quasi fontem.

Quare, si particularia ex universalibus pendent, si ex fonte scaturiunt rivuli; nemo non videt metaphysicam in ceteras di-

sciplinas, easque potissimum quae ad mores pertinent, summopere operari, atque in societatem universam et, si ita loqui fas est, in ipsas opificum officinas rusticorumque mapalia suam efficacitatem exerere, suasque qualitates diffundere. Atque hoc quod ratio suadet, experientia confirmat. Nam constanter compertum est in quavis reipublicae parte turpificatos extitisse animos aut bene moratos, prout metaphysica (quam longe ab humanis moribus indocti putant) vera aut falsa decreta pronuntiarit. Ex quo plane intelligitur quantopere intersit diligentem huic disciplinae operam dare, eiusque recta et solida fundamenta iacere. His ad illum perniciosum eripiendum errorem ante constitutis, operi manum admoveamus.

Ad praesentis disciplinae nomen quod attinet, ipsum ductum videtur ex titulo: μετὰ τὰ φύσικα *qui nonnullis Aristotelis libris praefixus reperitur, sive eius opera, sive, ut critici volunt, opera illorum, qui eos digesserunt ordinaruntque. Cum enim hi cetera Aristotelis scripta, quae peculiare argumentum tractarent, in summam contulissent; quae superfuerunt, quia res varias et universalioribus notionibus imbutas spectabant, in quatuor et decem libros partiti sunt, eoque nomine distinxerunt. At quidquid de origine sit, certum est metaphysicae nomen disciplinae quam tractare hic aggredimur, valde accommodatum esse, atque ideo iure apud sapientes invaluisse. Iuxta enim vim vocis idem sonat, ac disciplinam, quae* trans *vel* ultra *physicam sit, idque ex eo, quod obiectum eius in altiore et nobiliore sistat gradu, quam quo obiecta physicae constituta sunt. Obiectum enim illud, ut supra dixi, aliud revera non est, nisi ens aut ab omni materia liberum, aut praecisione mentis extra materiam cogitatum.*

Ex quo evidenter emergit, hanc scientiam maxime esse possibilem. Ea enim obiecta considerat, ad quae scienda ineluctabili vi naturae incitamur, et quorum summota notitia, non solum ceterae disciplinae vacillant, sed tota hominum vita et operatio incerta redditur et fundamentis destituta. Quare si ceterae constant scientiae, si rationalis natura quidquam valet (quod nemo nisi amens inficiabitur); metaphysica in possibilium numero haberi debet. Nec vero possibilis tantum, sed rea-

lis etiam scientia existimanda est. Cum enim ens ipsum ad contemplandum assumat, obiectum habet, quo nihil reale magis comperiri potest aut rerum naturae intimius. Quidquid enim cogitationi obiicitur, quidquid ad realem naturam pertinet, quidquid a meris apparentiis differt; id omne profecto entis ratione continetur. Cum igitur Metaphysica hanc entis rationem sive seorsum in se, sive in praecipuis eius veluti partibus contempletur, id considerat quod maxime obiectivum atque reale est, et quo intrinsecus viget quidquid aliquo pacto subsistit. At vero obiecti realitas, ut quisque novit, realitatem constituit disciplinae; Metaphysica igitur inter reales scientias haberi debet.

Quod cum ita sit, Metaphysicae notiones non perinde dici debent abstractae, *quasi in iis versentur dumtaxat, quae animo tantum agitantur, atque solo idearum quasi labyrintho se continent; sed idcirco sic nominantur, quia, etsi ea respiciant, quae ipsis rebus insunt, tamen aut generatim communes omnibus rationes, aut obiecta extra materiam posita, aut in ipsa materia ea tantum attingunt, in quibus mens a sensilibus materiae mutationibus cogitationem amovet.*

Quibus expositis, sponte sua sequitur quaenam ipsi sit adhibenda partitio. Obiectum enim incorporeum in primis est Deus; deinde animus humanus, qui quidem in praesens non seorsum a corpore extat separatus, sed una cum ipso efformat hominem. Hae duae igitur quasi partes necessario ad disciplinam hanc pertinent, quarum altera theologia, *altera* psychologia *nominatur. Praeterea ipsa natura corporea, ut diximus, incorporeo quodam modo considerari potest, prout eius conditio, origo, natura, atque alia inquiruntur, quae rationi tantum se patefaciunt. Tertia igitur haec pars metaphysicae adiungenda est, quam* cosmologiam *dicemus. Et quoniam hae tres disciplinae ens contemplantur, prout ad primarias sui descendit partes et quasi species; tota haec triplex disquisitio* Specialis Metaphysica *nuncupabitur. Verum praeter hanc, pars alia constituenda est, quae ceteris antevertat, quaeque ens ipsum generatim inspectum et communia omnibus attributa per-*

tractet. Atque hanc ex munere, quod exercet, Metaphysicam generalem *nominamus, Wolfius* ontologiam *dixit.*

Bifariam igitur Metaphysicam in generalem *et* specialem *dispescimus, atque hanc iterum tripartita illa divisione, quam innuimus, in* cosmologiam, psychologiam *et* theologiam *tribuimus. Quae quidem partitio a Verulamio etiam insinuatur, qui postquam philosophiam in tres doctrinas dispesci oportere docuisset, de homine, de Deo, de natura; continuo addidit his disciplinam aliam praeituram esse, quae veluti truncum, in quo rami illi vivunt, exhibeat, quamque* philosophiam primam *nuncupavit* [1].

Ex his, quae tractata sunt, satis elucet ex quanam adstructarum metaphysicae partium inchoandum sit. Nam si universalia particularibus sunt implicita, eorumque notitia demonstrationis et doctrinae ordine anteponitur; bonae methodi lex omnino postulat ut ab Ontologia ducatur exordium. Atque haec iure meritoque philosophiae ianuae et fundamento assimilari potest, sicut logica duci et instrumento comparatur. Etenim ut Logica mentem in vero exquirendo dirigit, ipsaque ad scientias veluti fabricandas utimur; sic Ontologia ad philosophiae quasi theatrum introducit, atque eas notiones explanat, quae reliquarum disciplinarum principia et elementa suppeditant. Quod cum ita se habeat, optimus quisque perspicit partem hanc primariam philosophiae non esse pingui minerva, ut aiunt, exequendam, sed peracute et solerter; nec sufficere ut lexici *cuiusdam instar vocabula quaedam explicet, quae passim recurrunt in scientiis. Sed opus plane est ut philosophiae totius veluti fundet initium, idque ea soliditate et dili-*

1 « Convenit igitur partiri philosophiam in doctrinas tres: doctrinam « de Numine, doctrinam de natura, doctrinam de homine. Quoniam au« tem partitiones scientiarum non sunt lineis diversis similes, quae coëunt « ad unum angulum, sed potius ramis arborum qui coniunguntur in unò « trunco (qui etiam truncus ad spatium nonnullum integer est et conti« nuus, antequam se partiatur in ramos); idcirco postulat res ut prius« quam prioris partitionis membra persequamur, constituatur una scientia « universalis, quae sit mater reliquarum, et habeatur in progressu doctri« narum tamquam portio viae communis, antequam viae se separent et « disiungant. » *De dignitate et augmentis Scientiarum* l. 3, c. 1.

gentia, quae tantae moli excitandae conveniat. Ut vero ad id, quoad possumus, enitamur, quatuor capitibus theoriam hanc complectemur. Primo, ens ipsum generatim acceptum tum in sui notione tum in proprietatibus, quibus afficitur, considerabimus. Deinde de praecipuis classibus eloquemur, in quas ens dispesci solet. Tertio de causis, quae communiter in ente vigent, dicemus. Tandem, his simplicibus notionibus explicatis, ad iudicia quae inde efformantur, quaeque scientiarum principia sunt, discutienda gradiemur.

METAPHYSICA GENERALIS

SEU

ONTOLOGIA

CAPUT PRIMUM

DE ENTE EIUSQUE GENERALIBUS PROPRIETATIBUS.

Quatuor articulis caput hoc comprehendimus. Primus quid entis notio ferat quotque eius generalia attributa sint edisseret: tribus vero reliquis tria entis attributa separatim scrutabimur.

Articulus I.

De conceptu entis eiusque proprietatum numero.

1. Ut alias dictum est [1], dantur in cognitione humana nonnulli conceptus, qui perspicui per se sunt et manifesti sic, ut definitione non egeant. Immo etiam si maxima simplicitate et universalitate gaudent, definiri non modo non egent, verum etiam nequeunt. Etenim definitio iis dumtaxat conceptibus adhibetur, qui, utpote convoluti et implexi, in alios simpliciores, atque ideo generaliores, resolvuntur; quod certe in notiones simplicissimas atque universalissimas minime quadrat.

In harum numero certe *entis* notio praecipue habenda est; quae profecto adeo claret per sese, ut verbis effici clarior minime possit. Et sane entis ideam maxime esse generalem exinde constat, quod haec ad alias omnes notiones prorsus se appli-

1 *Logicae* par. 2, c. 3.

cet et adiungat, easque veluti suo sinu complectatur. Nihil enim est, quod non sit ens, quodque in tantum, in quantum ens est, non cogitetur. Esse autem simplicissimam exinde patet, quod ultimum sit elementum, in quod quaevis alia idea complexa resolvatur. Ex quo fit ut ceteris conceptibus collustrandis et dissolvendis deserviat; ipsa vero per aliam notionem collustrari et dissolvi nequeat. Sic, ut exemplo utar perspicuo, si quis posceret: quid homo sit? responderi optime posset; esse *animal rationale*. Si ulterius quaereret: quid sit animal? reponeretur; esse *vivens sensu praeditum*. Si instaret iterum: quid vivens? ei diceres: *substantia*, *quae se movendi interno gaudet principio*. Percontanti denuo: quid substantia? adderes: *ens in se existens*. At cum ad notionem *entis* ventum fuerit, progredi ulterius definiendo non potes; nisi vitioso, ut aiunt, circulo obvolvi velis.

Et re quidem vera, quicumque conceptus feratur in medium, is implicitam sibi habet et penitus inclusam notionem entis. *Esse enim*, ut sapienter S. Thomas, *formale est respectu omnium quae in re sunt* [1]. Unde quod est color respectu visus, est ratio entis respectu intelligentiae. Quemadmodum visus nullum obiectum intueri potest, nisi colore suffusum; ita mens nihil capit, nisi quatenus entis rationem participat. Conceptus igitur entis sponte sua perlucet menti, sicut color sponte sua spectabilis est oculo. Quare si quis entis notionem ignorat, is omnia ignoret necesse est.

Nihilominus si non veram definitionem, sed qualemcumque declarationem, explicandi gratia postules, dici poterit *ens* generalissime acceptum esse *quidquid aliquo modo per se et positive intelligitur*, seu *quidquid intelligibile proprie est*. Quod autem nullo modo intelligitur, ut contradictorium; aut si intelligitur, non intelligitur proprie et per se, sed improprie et per aliud, *nihilum* dices. Huiusmodi sunt negationes quae nonnisi per suum oppositum intelliguntur.

2. Ens sic amplissime sumptum dividi potest in *reale* et *logicum*, quod veteres *ens* etiam *rationis* nominabant. *Ens reale*

1 *Summa Theol.* I. p., q. VIII, a. 1.

illud erit quod intelligitur ut res aliqua, seu quod tale est ut extra mentem vel existat vel saltem existere possit. Exemplo sit homo, aut sol alius; quorum primus actu exstat, alter exstare posset. Contra *ens* erit *logicum*, si non exstat nisi in mente, eo quod vel mere conceptus sit vel ordo positus in conceptibus; ut definitio et syllogismus quae certe nonnisi in actibus animi definientis et ratiocinantis vigent. Omisso ente logico, ens reale, ut patet, dispesci poterit in actuale et possibile, prout existentiam in se actu habet vel potentia tantum. Sic possibile ens dicitur, si cogitas mundum alium a praesenti diversum; actuale vero si cogitas astra, tellurem, animalia ceterásque substantias, quibus haec rerum universitas coagmentatur. Attamen ad pugnam verborum vitandam adverte, a nonnullis hoc secundum, nempe quod actu extra mentem subsistit, ens reale dumtaxat dici; quod autem possibile tantum est, aut, praecisa existentia concipitur, ideale nuncupari.

Praeterea ens dividitur in *infinitum* et *finitum*, in *substantiam* et *qualitates*, in *absolutum* et *relativum*, in *simplex* et *compositum*, ceterasque classes, ad quas ea omnia quae vel sunt vel animo agitantur, revocari possunt. Sed de his in sequenti capite disseremus.

Quod concrete dicitur *ens*, abstracte dicitur *essentia*; quae nihil est aliud nisi id, quo ens est id quod est. Unde solet etiam *quidditas* appellari.

3. Inquirebant hic veteres utrum notio entis *generica* dici possit, an tantum *analoga*. Haec, quae crassioribus intellectibus visa est fere quaestio de lana caprina, maximum usum habet pro pantheistarum refutandis argumentis. Eam igitur omnino praetermittere non debemus.

Itaque nomine *generis* illa proprie notio usurpatur, quae in eadem omnino ratione convenit *speciebus*; ita ut differentiae *specificae*, quibus determinatur, non in ipsa veluti partes contineantur, sed aliunde revocentur. Sic conceptus animalis genus est, propterea quod ita variis suis speciebus (ex. gr. homini et aquilae) competit, ut hae non discrepent in ipsa notione animalitatis (quae conceptu viventis sensu praediti absolvitur prorsus), sed discrepent vi differentiae cuiusdam sumptae extra no-

tionem animalitatis. Rationalitas enim ex. gr. quae specifica differentia hominis est, non tamquam pars animalitatis cogitari debet, sed cogitanda est ut proprietas longe nobilior, quae animalitatem perficiat atque ad gradum evehat altiorem.

Id dici non potest de conceptu entis; qui ita ad singulas entium descendit classes, ut hae in ipsa ratione entis varientur. Differentiae enim, quibus determinatur, non aliunde arcessuntur, sed ipsam rationem entis participant, extra quam nihil est. Sic cum substantia differre dicitur ab accidentibus in eo quod sit res non alteri inhaerens sed per se stans, differentia illa *per se stans* conceptum entis non egreditur; est enim profecto aliquid quod positive intelligitur; quidquid autem positive intelligitur, conceptu entis continetur. Impossibile est igitur differentias ullas nancisci, quae extra conceptum entis repetantur; quemadmodum ad genus habendum requireretur. Praeterea genus proprie dictum, cum ad singulas descendit species, variari non debet vi differentiae specificae in ipsa notione generica. Sic rationalitas adiecta animalitati non diversificat ipsam animalitatem; quae, in quantum talis, in homine et bruto consimilis est. Id non accidit de notione entis; nam differentiae quae illam deinceps coarctant, eam variant in ipsa ratione entis. Cum enim ex. gr. ens generatim acceptum in ens a se et ens ab alio dividitur, illud *a se* et *ab alio* non relinquit consimilem in subiectis, quae afficit, praeviam notionem; sed eam ita intime penetrat, ut omnino diversam efficiat. Nam entitas ipsa in creaturis dependentiam dicit, in Deo viceversa dicit independentiam. Quod non est de generibus proprie dictis; siquidem rationalitas, quae determinat hominem, non est ipsa animalitas, sed gradus alter naturae qua subiectum informatur.

Quare conceptus entis proprie genus dici nequit. Non enim est eiusmodi, ut ipsi obiective respondeat ratio aliqua, quae aequo modo conveniat singulis entibus, et per differentias extra se sumptas determinetur. Sed notio dicenda est universalis analoga, quatenus etsi abstractione mentis ad tantam universalitatem evehi possit, ut omnia sub ea ratione indiscriminatim repraesentet; tamen obiective ipsi non respondet nisi ratio diversa entitatis, quae propter solam *analogiam* considerari potest ut una eadem-

que in singulis entibus. Sic cum notio entis a finito et infinito praescindere atque utroque generalior esse dicitur; id non fert in illis obiectis participationem ullam eiusdem perfectionis aut saltem rationis, quae aequo modo se habeat; sed importat tantum existentiam alicuius analogiae in realitate utriusque entis propria. Quae quidem analogia in eo sita est, quod entia finita, licet limitibus undique adstringantur, tamen reapse sint, et entitate sua Infinito, eo modo quo possunt, assimilentur; quemadmodum vestigium assimilatur homini qui ipsum impressit, aut imago assimilatur prototypo, cuius aliqua lineamenta utcumque refert.

Hinc tamen non sequitur posse ens considerari ut praedicatum aliquod quod natura saltem antecedat Deum. Nam ens absolute sumptum, quatenus defectum omnem et limitem excludit, totum quantum est identificatur cum Deo. Ad rem S. Thomas: « Propter hanc tamen analogiam, non sequitur ens esse prius utroque, Deo scilicet et creatura; sicut prius est ens substantia et accidente, de quibus analogice dicitur. Ad cuius evidentiam est sciendum, quod quando tota ratio analogica reperitur in altero eorum de quibus praedicatur, sicut tota ratio entis absolute in Deo reperitur; tunc non erit praedicatum prius utroque, cum praedicatum non excedat subiectum [1]. »

4. Nomine generalium entis proprietatum ea intelligimus attributa, quae de ente quolibet pronuntiari possunt. Quae idcirco eius *proprietates* vel *affectiones* dicuntur, quia singulorum entium sunt propria eorumque notitiam veluti consequuntur. Revocari autem commode possunt ad tres potissimum: *unitatem, veritatem, bonitatem.* Cuius numeri haec ratio afferri posset. Proprietas entis esse nequit aliquid reale et positivum ab ipso ente distinctum. Id enim omnino repugnat; conceptus siquidem entis, utpote maxime universalis, omnia complectitur. Ergo cum entis attributa quaeruntur, non quaeritur positio et realitas ab ipso ente distincta eique quodammodo superaddita. Contra vero nec quaeritur aliquid mere a mente confictum. Quia quidquid tale est, id in rebus non invenitur, sed mente dumtaxat cogi-

1 Opusculo 42. *De natura generis.*

tatur; cum contra aliqua adsint quae cuilibet enti, remota mentis consideratione vel fictione, competunt; ut de tribus recensitis satis superque constat. Etenim, etsi mens nihil de rebus cogitet, tamen quaelibet res in se vera est, bona est, unitate gaudet. Cum igitur entis attributa ex una parte non debeant aliquid mere fictitium, ex alia vero esse non possint ab ipso ente distincta; restat ut sint vel aliqua negatio cuilibet enti communis, vel respectus et relatio ad tertium aliquod, quod, etsi notione entis continetur, tamen sit eiusmodi ut semet aliaque cetera entia respicere possit. Atqui nulla alia negatio in quolibet ente considerari potest, nisi vacuitas divisionis (omne enim ens in se divisum non est, licet a ceteris divisum sit); nullus respectus cuilibet enti communis adest, nisi is, quem entia quaeque ad vim cognoscendi atque appetendi habent (siquidem ab aliquo saltem intellectu omne ens cognoscitur, omnisque realitas ab aliqua voluntate vel iam diligitur vel certe diligi potest). Ergo haec tria tantum ut affectiones entis considerari possunt; videlicet eius *indivisio*, *relatio ad intellectum*, *relatio ad voluntatem*. Iam vero horum primum exprimit unitas, alterum veritas, tertium bonitas. Haec igitur tria: *unitas*, *veritas*, *bonitas* generalissimae entis proprietates dici debent.

Quod si quis plures obtrudere velit, propterea quod alii respectus negationesque in ente considerari possint; ipsas exinde respues, quod sint eiusmodi, ut vel cuilibet enti non competant, vel ad tres commemoratas ipsamve notionem entis commode revocentur, quemadmodum ex dicendis facile iudicium erit.

Articulus II.

De unitate.

5. Unitas definiri potest *carentia divisionis*, seu notio enti attributa, quatenus in plura, quae divisum aequiparent, dividi nequeat. Quamvis vero rebus simplicibus proprie conveniat, tamen lato sensu etiam compositis competit. Haec enim licet divisioni subiaceant, tamen dividi nequeunt in plura quae eiusdem rationis sint ac totum quod dividitur. Sic aula ex. gr. unitate frui-

tur, quia licet dividi possit in parietes, pavimentum, testudinem; vel etiam, si lubet, in alia angustiora conclavia: tamen dispesci nequit in plures aulas quae eiusdem amplitudinis sint atque illa quae dividitur. Sic etiam individuum quodlibet est unum, quia in plura discerpi nequit. Si enim in plura discerperetur, individui notio corrueret; quod idcirco tale nuncupatur quia indivisum est in se et divisum a quolibet alio. Inquies: dividi in plura poterit, si partibus constabit inorganicis, quae eiusdem naturae sint ac totum, ut in lapide vel metallo. At in hoc etiam casu impossibilitas divisionis, propria cuiusque entis, locum habet; nam partes quae per divisionem disiunguntur, magnitudine saltem a toto differunt; ac proinde nova erunt individua diversae rationis ab individuo, quod ante propter earum coagmentationem exsurgebat. Quamobrem recte unitas in quadam indivisibilitate consistit, perque eam merito explicatur.

Nec vero quia unitas per terminum negantem, nimirum *indivisibilitatem,* exprimitur, in mera negatione poni putanda est. Saepe enim usuvenit, ut voce nos negante utamur ad aliquam positivam perfectionem significandam, cui negatio imperfectionis alicuius adnexa sit. Sic cum animum immaterialem dicimus, negante hoc vocabulo positivam animi perfectionem innuimus, ex qua resultat ut materiam omnem excludat. Idem in praesenti incidit. Unitas enim, quae per *indivisibilitatem* exponitur, ipsam rei entitatem seu perfectionem importat, quatenus haec divisioni quae imperfectio quaedam est, non subditur.

6. Ex unitatis definitione consequitur tot reperiri species unitatis, quot exstant indivisibilitatis species aliae aliis perfectiores.

Porro summa indivisibilitas, atque ideo perfectissima unitas, ea est, per quam aliquid ita est unum, ut neque ex partibus coalescat, neque pars ullius compositi aut subiectum esse possit modificationibus suscipiendis obnoxium. Hanc appellare possumus unitatem *simplicissimam* aut *maximam*, quae propria est Dei solius. Omnia enim creata entia composita sunt, vel licet sint simplicia, tamen aut ad substantiam unam compositam efformandam dicunt ordinem, aut saltem modificationibus quibusdam afficiuntur. Sic spiritus, quamquam simplicem naturam

habet, tamen cogitationes appetitionesque mutabiles suscipere potest, a quibus aliqua ratione perficitur.

Alia unitatis species ea est, per quam aliquid ita non est compositum, ut tamen ad compositum aliquod constituendum ceu pars concurrat, aut saltem modificationibus nonnullis afficiatur. Sic animus humanus compositionis quidem est expers, sed ad hominem una cum corpore constituendum ordinem habet et cognoscendi atque appetendi modificationes induit. Hanc rite dixeris unitatem *simplicitatis*, quae propria est omnium rerum creatarum, quae a partium admixtione sint liberae.

Tertia est unitas *compositionis*, quae entibus ex partibus coalescentibus convenit. Hinc unus est homo, licet animo et corpore constet; unum est templum, licet lapidibus caementoque conficiatur. Verum haec minus proprie est unitas, ac potius multiplicitas unitate praedita quam vera unitas dicenda foret.

Denique adiungi potest unitas moralis aut ordinis, quae in multitudine ordinata, seu uni subiecta capiti, aut una instructa dispositione vel relatione ad finem aliquem conspiciatur. Sic unitate fruitur civitas, unitate fruitur exercitus, unitate fruitur opus quodpiam arte factum. Unitati autem opponitur multiplicitas, quae nihil est aliud, quam entitatum sine ullo nexu congeries.

7. Huc revocanda est *identitas*, quae vel *unitas* quaedam est, vel ex *unitate* resultat. Definiri autem potest: *convenientia entis cum seipso;* siquidem ens quodvis, cum sibi ex necessitate conveniat, idem est sibi ipsum.

Ad identitatis partitionem quod attinet, ea primum dispescitur in *physicam* et *moralem*. Illa habetur cum ens idem dicitur, eo quod eius physica realitas perseverat; sic animus perpetuo vivens perpetuo erit sibi idem. *Moralis* vero vocatur identitas, cum ens sibi constat in existimatione hominum, etsi physica eius constituentia varientur, aliaque loco aliorum sensim sine sensu succedant, ita ut mutatio considerationem effugiat. Sic domus, quae temporis decursu sic pedetentim ex integro instauratur, ut id sensui non appareat; etsi nulla vetus pars supersit, nihilominus morali existimatione censetur eadem, utut physice sit diversa. Secundo dividitur identitas in *essentialem* et *accidentalem*, prout ens in essentialibus vel accidentalibus sibi consonat

permanetque. Tertio, cum convenientia istaec spectari possit vel quoad notiones genericas, vel quoad constitutiva specifica, vel denique quoad determinationes numericas individuamque rei entitatem; identitas partienda est etiam in *genericam*, *specificam*, et *numericam*. Sic inter hominem et belluam generica, inter diversos homines specifica, inter unum hominem et seipsum numerica identitas intercedit. Denique identitas alia est *realis*, alia *rationis*; quarum prima habetur cum ens sibi est idem quoad rem ipsam; altera vero cum non modo re, sed etiam conceptu sibi congruit.

8. Cum notionibus *unitatis* atque *identitatis*, conceptus etiam nectitur *similitudinis*, quae semper in aliqua unitate vel identitate fundatur. Est autem similitudo *concordia distinctorum*; atque ideo ibi viget, ubi entia numero differentia in aliqua perfectione vel charactere conveniunt. Proindeque, quae similia vocantur, ea licet numero discrepent; tamen aut specie, aut genere, aut saltem analogia, eadem sint oportet. Nihilominus frequentior tulit usus ut similia ea strictius dicerentur, quae vicissim in qualitate consentiunt, ut duo corpora albedine suffusa; quae autem in quantitate consonant, ea proprie non *similia* sed *aequalia* nuncuparentur, ut duo metalla, utraque centum librarum pondo.

9. Qua in re cum de similitudine facta mentio sit, silentio praeteriri nequit celebris inter Leibnitium et Clarkium exorta contentio: utrum duo entia inveniri possent perfecte similia, seu quae solo numero discreparent [1]. Vehementer negabat Leibnitius; unde hoc principium statuit: *fieri non posse ut duo individua solo numero differentia in hoc mundo exstent*. Affirmabat Clarkius; nullam siquidem hac in re adesse repugnantiam contendebat. Nos Clarkio adstipulandum censemus. Id enim fieri a Deo potest, quod intrinsecus repugnantiam non involvit; nullam autem hic esse repugnantiam ipse Leibnitius veritate adactus largiebatur.

Nec argumenta de carentia rationis sufficientis pro utrisque entibus in diverso loco sistendis, aut de experientia in omnibus

1 *Recueil. de lettr. entr. Leib. et Clark*. Op. Leibnitii Tom. 2. Editione Genevensi.

dissimilitudinem aliquam patefaciente (quibus ille ad hypothesim suam utebatur) evincunt aliquid. Nam ad primum quod spectat, individua loci determinatio non a natura rei, quae conditur, sed a supremi Conditoris pendet libertate. Quare ut Dei voluntas cum ens quodvis crearet, tali loco prae alio libere constituit, licet alibi collocare potuisset; sic si novum ens conderet superiori prorsus consimile, ipsum in alio distincto loco (quod pro primo facere poterat) constitueret. Unde huius diversae collocationis *ratio sufficiens* in libertate ipsa divina continetur; nullus enim determinatus locus cum essentia ullius creaturae necessario connectitur. Ad experientiam vero reponimus ipsam non esse tanti, ut ad omnia in orbe existentia se porrigat; et quamvis porrigeretur, impossibilitatem tamen oppositi non ostenderet. Non enim quod non est, id continuo fieri non posse convincitur; siquidem a *non esse* ad *non posse*, ut fert proverbium, non datur illatio.

10. Identitati opponitur distinctio, quae esse potest vel *realis*, vel *rationis*. Prima, ubi una et simplex viget entitas, non reperitur; importat enim differentiam saltem numericam inter ea, quae tali modo distinguuntur. Poscit autem bifariam dividi: in distinctionem *substantialem* et in distinctionem *modalem*. Illa viget inter substantias numero saltem separatas, ex. gr. *duos lapides;* vel inter principia substantiam compositam constituentia, quorum unum entitate sua non est aliud, pone *animum humanum* et *corpus*. Appellari autem debet *adaequata*, si eorum, quae distinguuntur, unum non sit pars alterius, ex. gr. si sumas duos individuos homines; *inadaequata* vero, si unum instar partis ad aliud efformandum concurrit, ut si *animum humanum* cum *toto homine* compares. Modalis autem, seu accidentalis distinctio ea dicitur, quae intercedit inter substantiam eiusque modificationes vel accidentia, aut etiam inter unam modificationem et aliam. Sic inter ceram eiusque figuram, interque figuram coloremque distinctio viget *modalis*.

Distinctio autem rationis unitati rei simplicis aut etiam physicae identitati neutiquam adversatur. Vel enim mere a mente dependet, vel accipit quidem ab obiectis fundamentum, attamen a ratione perficitur. Huius vero triplex genus discerni debet,

nimirum *formalis*, *virtualis*, *mere mentalis*. Prima viget ubi res simplex ac partibus physicis carens ita varios gradus perfectionis complectitur, ut horum unus obiective non involvat perfectionem alterius. Sic gradus *sensibilitatis* in animo humano a gradu *intellectualitatis* distinctione formali secernitur. Secunda viget, cum una simplicissima entitas licet in se prorsus non distincta, tamen propter sui excellentiam pluribus aequivalet, ac proinde distinctionis fundamentum considerationi praebet. Sic attributa divina distinguuntur inter se. Utraque appellata est distinctio *rationis ratiocinatae*; eius enim fundamentum extra rationem reperitur. Demum tertia, seu distinctio *pure mentalis*, ea est, quae a mente dumtaxat pendet, obiectum idem duplici idea, confusa una, altera distincta, sibi obiiciente; quin ullum in rebus inveniat fundamentum. Quare haec distinctio *rationis ratiocinantis* dici etiam solet. Talis est distinctio, quae intercedit inter *hominem* et *animal rationale*; nulla enim est alia diversitas, nisi quod idem obiectum prius exprimitur idea confusa, deinceps distincta.

Articulus III.

De veritate.

11. Veritatem hic spectamus prout rebus inest, quibus aliqua ratione competere ex ipsa loquendi consuetudine patet. Dicimus enim saepenumero: haec est vera virtus, hoc verum animal, hic verus amicus, atque his similia; quibus effandis reale obiectum a fallaci vel simulato distingui volumus. Moris autem loquendi magna philosopho habenda ratio est; ubi enim communis est, naturam auctricem habet et magistram, communemque ordinem cognoscendi manifestat.

Age nunc de hac veritate, quam veteres *transcendentalem*, recentiores *metaphysicam* appellant, confuse admodum disseruit Wolfius eam definiens: ordinem eorum, quae enti conveniunt [1]. Equidem secundum ea, quae in Logica attigi, entis veritatem

[1] *Ont. log.* Part. 1, sec. 3, c. 6, §. 459.

sic in complexu eorum, quibus ens constituitur, reponendam censeo, ut respectum aliquem seu relationem ad cognitionem includat. Aurum enim ex. gr. idcirco appellatur verum, quia eiusmodi est, ut, si concipiatur tanquam aurum, vera exsurgat cognitio. Idem dic de reliquis, quae vera nuncupantur. Unde haec denominatio rebus quidem ipsis iure tribuitur, earumque realitatem importat, sed semper respectum quemdam involvit ad intellectum, ex cuius analogia derivatur. Atque hoc videtur voluisse Augustinus, cum inquit: *verum est, quod ita se habet ut videtur cognitori, si velit possitque cognoscere* [1]. Quibus verbis sat luculenter expressit ad entis veritatem convenientiam exquiri quamdam rei cum mente, quae illam contempletur vel saltem contemplari queat.

Explicatio istaec veritatis divinae etiam naturae quadrat; quae in tantum vera nominatur, in quantum veram sui notitiam in intellectu divino, cum quo unum idemque est, necessitate gignit. At evidentius apparet in rebus creatis, quae in tantum propriam sortiuntur realitatem ac sunt id quod sunt, in quantum ideis Dei archetypis assimilantur. Quapropter earum entitas a relatione ad cognitionem saltem illam, ex qua pendent, separari non potest. Ex quo efficitur ut philosopho, rerum naturas perscrutanti, relatio eiusmodi, ad entis veritatem requisita, in veritatis definitione praetermittenda non sit. Nec tamen putandum est *ens verum* ad divinum dumtaxat intellectum ordinem includere, ad nostrum vero nequaquam. Nam entia etsi non omnia nec semper actu cum mente nostra conformentur; tamen eiusmodi sunt ut eidem apta sint conformari, ac veram sui tribuere cognitionem. Quare, ut sapienter observat S. Thomas, ens *verum* dicitur potissimum et primo per ordinem ad divinum intellectum, secundo autem minusque proprie respectu intellectus creati. Etsi enim quaeque entia huic etiam adaequari possint, a quo certe apta sunt attingi, nihilominus nonnisi ad mentem divinam relationem habent *maximam, necessariam* atque *essentialem*. Maximam quidem, quia a divina mente tantum tali cognitione continentur, ut ea perfectior nequeat excogitari; necessariam vero, quia nulla res effugere valet divinae mentis intuitum; essen-

1 *Soliloq*. lib. 2, c. 5, n. 8.

tialem denique, quia cum entia creata, quotquot sunt, a divinis ideis pendeant, vi suae naturae respectum ad divinam mentem habent, cum qua per cognitionem necessario adaequantur. En S. Doctoris verba: *Verum, ... est bonum intellectus. Unde de quocumque dicatur verum, oportet quod hoc sit per respectum ad intellectum, voces quidem sicut signa, res autem sicut ea, quorum intellectus sunt similitudines. Considerandum autem quod aliqua res comparatur ad intellectum dupliciter, uno modo sicut mensura ad mensuratum, et sic comparantur res naturales ad intellectum speculativum. Et ideo intellectus dicitur verus secundum quod conformatur rei; falsus autem, secundum quod discordat a re. Res autem naturalis non dicitur esse vera per comparationem ad intellectum nostrum, sicut posuerunt quidam antiqui existimantes rerum veritatem esse solum in hoc quod est videri. Secundum hoc enim sequeretur quod contradictoria essent simul vera, quia contradictoria cadunt sub diversorum opinionibus. Dicuntur tamen res aliquae verae et falsae per comparationem ad intellectum nostrum, non essentialiter vel formaliter, sed effective, in quantum scilicet natae sunt facere de se veram vel falsam aestimationem, et secundum hoc dicitur aurum verum vel falsum. Alio autem modo res comparantur ad intellectum sicut mensuratum ad mensuram, ut patet in intellectu practico, qui est causa rerum. Unde opus artificis dicitur esse verum, in quantum attingit ad rationem artis; falsum vero in quantum deficit a ratione artis. Et quia omnia etiam naturalia comparantur ad intellectum divinum sicut artificiata ad artem, consequens est ut quaelibet res dicatur esse vera, secundum quod habet propriam formam, secundum quam imitatur artem divinam. Nam falsum aurum est verum orichalcum. Et hoc modo ens et verum convertuntur, quia quaelibet res naturalis per suam formam arti divinae comparatur* [1].

12. Ex dictis elucet etiam falsitatem in rebus nullam proprie reperiri. Quaeque enim res illam entitatem sortitur, quae non solum per se, sed in determinatis etiam adiunctis, quibus afficitur, cognita a Deo est fuisse habitura; ac proinde divinae

1 In *Perihermenias* lib. I, lect. 3.

ideae necessario respondet. Item, quoad nos ens quodvis idoneum est veram sui notitiam parere. Quod si quando falsitatem ingenerat; id non ex eius natura sed ex imprudentia iudicantis oritur, qui de obiecto a se nondum rite perspecto iudicium profert. Nihilominus, quoniam obiectum aliquod in talibus quandoque versatur adiunctis, ut falso iudicio facile det ansam; *per accidens*, ut aiunt, et quasi vocis abusu falsum dicitur. Sic orichalcum ex. gr. appellatur aliquando falsum aurum, quia huius ideam ex errore nobis facile ingenerat, quae obiecto, ad quod refertur, non respondet.

Articulus IV.

De bonitate.

13. Bonum, utpote unus ex conceptibus transcendentalibus et simplicibus, proprie definiri nec indiget nec potest; atque est eiusmodi, ut omnes vel imperiti ipsum distincte norint. Et sane si omnes vel rudissimi in bonum feruntur (siquidem nullus est qui bonum qua bonum est non velit), signum profecto est bonum ab omnibus dignosci; ignoti enim nulla cupido. Nihilominus, quoniam etiam hae notiones, quae immediate sub intelligentiam cadunt, possunt quandoque vel per alios conceptus, per se aeque notos sed audienti notiores, vel per effectus et proprietates declarari; id nos in praesenti quoad bonitatem praestabimus.

Itaque notio bonitatis, reponenda videtur in aptitudine quam res habet ad subiectum aliquod perficiendum augendumque, ex quo emergit ut appetitione sit digna. Quare bonum proprie voluntatem respicit, nec nisi metaphorice ad res alias appetendi vi destitutas refertur.

14. Ad eius autem partitionem quod spectat, primo dividi potest in *absolutum* et *relativum*. Illud est quod per se appetitur, eo quod natura sua enti congruat ipsumque perficiat, ut *sanitas;* alterum vero quod non propter se, sed tantum in certis rerum adiunctis aut tamquam medium pro fine aliquo consequendo, appetitionem allicit, ut *medicina.* Secundo dispesci

potest in bonum *sensibile* et *rationale*. Primum est quod corpus attinet, ut *cibus*; alterum vero quod spiritum, ut *scientia*. Tertio tribuitur in *physicum* et *morale*. Primum est quod *physice* ens perficit, ut *vita*; posterius vero quod *moraliter*, ut *virtus*.

Sed praecipua boni divisio in ea cernitur, qua illud in honestum, delectabile, et utile dispartitur. Nam quod bonum enti congruat et appetitionem alliciat, id ex tribus partibus oriri potest. Vel enim congruit ratione sui, vel ratione alterius boni, ad quod consequendum subvenit. Si postremum hoc contingat, bonum *utile* habebitur, qualis est ex. gr. medicina, quae propter sanitatem appetitur, ad quam servandam vel restituendam valet. Sin erit alterum, tunc bonum illud vel appetentiam movet, nulla ratione habita delectationis quae inde oboritur, sed tantum quia decet estque per se rationi consentaneum; et huiusmodi bonum appellatur *honestum*. Talis est virtus, quae diligenda foret, etiamsi nullum oblectamentum afferret. Quod si bonum aliquod diligitur ratione delectationis, quae inde provenit, *delectabile* nuncupatur; pone ex. gr. si quis animum recreandi gratia rusticatum pergat.

15. Bono opponitur malum, quod a S. Augustino per eius privationem explicatur, sic aiente: *nihil aliud est malum quam privatio boni; sicut nihil aliud est caecitas, quam privatio luminis* [1]. At quoniam bonum, cuius remotio malum est, in perfectione aliqua reponitur; malum non incongruenter diceretur *carentia perfectionis subiecto debitae*. Qua in re animadvertendum est ipsam a simplici negatione differre. Simplex enim negatio nullam in subiecto exigentiam oppositae realitatis subaudit. At contra, malum non quamcumque perfectionis absentiam, sed eius, quae subiecto debeatur, significat. Unde quamvis in se, si absolute spectetur, nihil sit; tamen, ratione subiecti et inclinationis eius, quam notat, differt a nihilo.

Malum post Leibnitium dividi coepit in *metaphysicum*, *physicum*, et *morale*. At primum huius partitionis membrum redundare videtur. Etenim Leibnitius, et qui eum sequuti sunt,

1 *Soliloq*. c. 3.

malum metaphysicum appellant ipsam rerum creatarum limitationem, seu altioris perfectionis carentiam, quae rebus quibusque finitis, utcumque perfectis, aliqua semper inest. Verum haec, utpote mera negatio, rationem mali ex supra dictis habere nequit; nec facile alicui persuadebitur posse quidpiam genuina idea concipi ut malum, propterea quod perfectione privetur, quam habere non debet. Sic sol ex. gr. malus perperam haberetur, quia ratione non fruitur; homo iniuria diceretur malus, quia alis ad volandum destituitur, aut altiore non gaudet perfectione. Restat ergo ut malum proprie in physicum et morale distribuatur, prout perfectione physica aut morali subiectum privat. Ceterum si quis ipsos limites perfectionis rerum creatarum nomine mali metaphysici velit designare, modo se explicet, uti poterit iure suo; nos cum re ad vocabula tantum pertinente non conflictabimur.

Deinde malum respectu creaturae rationalis consideratum dividi solet in *malum culpae* et *malum poenae;* prout vel est inordinatio in actione aut omissione libera voluntatis, vel est quaelibet alia carentia boni ob culpam contracta aut inflicta. Tertio malum dispesci potest in *absolutum* et *relativum;* prout aliquid vel per se malum est, eo quod sit privatio boni debiti; vel in se proprie bonum est, sed respectu alterius malum dicitur, eo quod ipsi inferat detrimentum. Sic iustitia iudicis quamquam optima sit propter se, tamen respectu nocentium mala nominatur, quippe cum eos debitis plectat poenis.

16. Quaestiones aliae, quae existere hoc loco possent, praesertim circa originem mali, in Theologia naturali, cum Manichaeos confutabimus, persequemur. Quaeri tantum hic posset quodnam ex recensitis maius sit malum. Responsum manifestum est. Nam in primis nemo non videt malum mere relativum, vocabuli tantum abusu malum dici, sed proprie esse bonum, ut in iustitia vindicis exemplum habes. Sin malum physicum cum morali comparetur, procul dubio malum morale maius esse videbitur; quippe cum imperfectio sit facultatis nobilioris, et a libertate procedat. Denique si malum culpae cum malo poenae conferatur, culpam profecto multo admodum poena deteriorem dices. Nam in primis poena non infligitur nisi ob culpam. Unde

ortum est proverbium: non est malum puniri, sed effici poena dignum. Secundo malum culpae privat rationalem creaturam debito ordine ad Deum, cuius offensam et iniuriam continet; quare limite quodammodo carentem malitiam amplectitur, ratione infinitae personae quae laeditur habeturque contemptui. Malum vero poenae nonnisi in detrimento quodam creaturae situm est, atque ideo immenso intervallo a malo culpae discedit. Ex quibus consequitur ut homo, si ratione duci velit, multo certe libentius detrimentum quodvis subire debeat, quam vel levissima culpa infici.

17. De bono eiusque opposito explicavimus; nonnihil modo de rationibus quibusdam bono valde affinibus delibabimus. Et primum de idea *perfecti*. Notio perfecti licet saepe cum notione boni confundi soleat, ab ea tamen separanda videtur. Perfectum enim revera illud dicitur, cui quoad sui naturam conditionemque et finem propositum nihil deest. Sic ex. gr. navigium perfectum nuncupabis, si in ipsius structura et partibus nihil desideratur, quod ad artefactum illud pertineat et ad velificandum requiratur. Sin contra vitiosum erit.

Ideae perfecti notio *ordinis* succedat. Porro ordo generatim definitur ab Augustino: *parium dispariumque sua cuique loca tribuens dispositio* [1]. Speciatim vero dici potest: *mediorum in finem consentanea relatio vel directio*. Tunc enim aliqua ordinata appellantur, cum disponuntur vel moventur prout exigit finis quem sibi quis assequendum praestituit. Exemplis res fiet illustrior. Militum aciem, cum pugnandum erit, ordine instructam dicimus, si ita milites distribuuntur et collocantur, ut victoria de hoste facile ferri possit. Operationes hominis ordinatas asserimus, cum ita se invicem excipiunt, ut fini obtinendo conducant. Ubi id deest, confusio habetur et perturbatio. Ex quibus elucet, ordinem in hoc cerni, ut unitate quadam multitudo donetur; ipsumque diiudicari oportere ex fine operi proposito, cui quo magis congruit, eo ordo est perfectior. Cum autem finis possit esse vel universalis vel peculiaris, prout toti praefigitur aut parti; consequens est ut ordo etiam in universalem et peculia-

1 *De Civit. Dei* l. 19, c. 13.

rem partiendus sit. Ille est, qui in omnibus simul partibus totum aliquod constituentibus spectatur, hic vero, qui in singulis seorsum inspicitur.

18. Valde longiorem tractationem requireret notio pulchri, de qua tamen, ne brevitatis limites transiliantur, pauca innuemus. Pulchrum itaque, ut paululum attendenti patet, a conceptibus supra enumeratis oppido differt. Nam unitas, veritas, bonitas, conceptus sunt transcendentales, qui rebus omnibus in quantum entia sunt conveniunt; non ita pulchritudo, quae certe non cuilibet rei competit. Ordo autem et perfectio licet ad pulchrum constituendum requirantur, nihilominus non sufficiunt. Non enim quidquid perfectum est aut ordinatum, continuo pulchrum dicitur. Ut pulchrum habeatur, in primis requiritur ut obiectum multitudine quadam et certa oppositione elementorum, saltem virtualium, constet; quae in unitatem conspirent totius cuiusdam efformandi, iuxta perfectionem, quam illius natura sibi vindicat. Unde concentus quidam partium diversarum tum inter se, tum respectu totius, quod perfectum exurgat, ad pulchritudinem exhibendam necessarius omnino videtur. Deinde opus est, ut harmonia haec actu a contemplante comprehendatur, et contemplatione ipsa intuentem oblectet. Hoc enim maxime differt pulchrum a bono, quod bonum assequi cupimus, pulchrum autem contueri; nec eius usum aut adeptionem, sed contemplationem dumtaxat avemus in eaque suaviter conquiescimus [1].

[1] Scite ut alia multa, notat hoc Pallavicinus sic aiens: « La bellezza non « diletta in quanto affermata, ma in quanto veduta o appresa vivacemente. « Però quando anche io sapessi (come avviene talvolta ne' sogni più leggieri) « di sognar in quest'ora; e che però nè questo viale sì nobilmente ameno, « nè que' graziosi scompartimenti di fiori, nè quelle statue così leggiadre « fossero altro che una impastatura di larve notturne; tuttavia, se ne du- « rasse in me la stessa vivace apprensione, durerebbemi insieme lo stesso « piacere. Il proviamo tuttodì nelle favole, che raccontate da espressivo « scrittore, o rappresentate da istrioni sagaci dilettano con la bellezza loro, « benchè altro di sè, che la prima apprensione, non introducano in noi ben « certi della lor falsità, come si è dimostrato. E, perchè l'occhio o gli « altri sensi non errano mai, nulla essi affermando, che in ogni inganno « d'apparenza non resti vero, come ieri ne dichiarò il P. Andrea; e la « prima apprensione non è capace nè di verità nè di errore (suppongo « ciò secondo la più comune e più vera filosofia); però nulla rileva al va-

Sic caelum sideribus ornatum distinctumque cum forte per sudum suspicimus, pulchrum appellamus, sola eius intuitione contenti. Quare complacentia et delectatio quam pulchritudinis perspicientia affert, nonnisi ad cognoscendi facultatem pertinet, nec quidquam commune retinet cum facultatibus appetitivis proprie dictis. Quae cum ita sint, pulchritudo describi posset: varietas in unitatem totius cuiusdam perfecti conspirans, in cuius comprehensione mens conquiescat.

19. Facultas, qua pulchrum discernimus atque iudicamus, *gustus* nominatur; desumpta metaphora a sensu illo, quo ad sapores deprehendendos donati sumus. Nec vero ab intelligendi facultate distinguitur, sed eadem atque illa est, prout peculiare hoc munus exercet et capacitate ornatur eiusmodi peculiare obiectum diiudicandi. Hinc est ut gustus quoad aliquem inferiorem gradum in omnibus hominibus inveniatur; at quoad exquisitiorem quemdam sensum abstrusiusque iudicium, saepe magnum exquirat ingenium, et delicatam veluti texturam animi. Harmonica enim comprehensio partium et conceptus perfectionis obiecto debitae, qui ad pulchritudinem diiudicandam requiritur, saepe abstrusior est, quam vulgaris intelligentia ferat. Immo etiam quandoque ad eiusmodi iudicium rite proferendum artis peritia et disciplina necessaria est, cum videlicet de obiecto agitur ad artem aliquam pertinente. Tunc enim pulchrum nonnisi ab iis plene deprehenditur et iudicatur, qui in ea arte, ad quam obiectum spectat, versati sint. Sic frustra contenderes ut divini poëmatis Aligherii pulchritudo gustetur ab homine qui naturali cuidam comprehensivae facultatis praecellentiae idoneam poësis ac philosophiae et theologiae notitiam non adiungat. Idem dic de exquisito quodam concentu aut eleganti aliquo aedificio, aut quocumque alio opere affabre elaborato; quod profecto longe

« gheggiatore del bello per verificar le sue cognizioni, che l'oggetto da lui « appreso sia o non sia di fatto, qual ei nell'animo se 'l figura. Che s'e« gli per una tale visione o vigorosa apprensione s' induce a stimarlo pre« sente con un atto di giudizio, il gusto nondimeno della bellezza non « sorge da così fatto giudizio, ma da quella vista, o da quella viva ap« prensione, la quale potrebbe restar in noi, emendato ancora l'inganno della « credenza. » *Del Bene* libro 3, cap. 53.

pulchrius videbitur ei, qui artium illarum regulas callet, quam ei qui imperitus est et vulgaris.

20. Ad partitionem pulchri quod attinet, in primis dispesci potest in *ideale* et *reale*. Pulchrum ideale dicitur quod typicam quamdam perfectionem exhibet; quatenus concipiatur ut perfectum exemplar, cui quo magis aliquid conformetur, eo pulchrius evadat. Et quoniam exemplar eiusmodi considerari potest vel in Deo vel in homine; hinc pulchrum ideale dividitur in *pulchrum ideale divinum* et *pulchrum ideale humanum*. Facultas vero excogitandi typos eiusmodi, eosque extra se in certam materiam transferendi, *genius* dicitur; atque exinde magni artifices nominantur. Pulchrum vero reale illud est quod ipsam obiecti entitatem in se inspectam attinet, et dividi posset in *corporeum* et *incorporeum;* prout vel in dotibus, quae sensu et phantasia attingi possunt, fundetur; vel in rebus intellectualibus aut moralibus conspiciatur. Primum a quopiam iudicari poterit, qui idonea quadam animi habitudine ad ipsum gustandum naturaliter ornetur; alterum exquisitiorem gustum postulat; siquidem spiritualis pulchritudo tanto sensilem antecellit, quanto animi dotes et lineamenta praestantiora sunt quam corporis [1].

Denique ad *sublime* quod attinet, eius notio ingenerari videtur ex excessu quodam relativo pulchritudinis respectu facultatis apprehensivae; quatenus nimirum sic apprehendatur a mente ut comprehendi plene nequeat propter praegrandem magnitudinem qua ornatur. In hoc sensu optime dicitur sublime in aliqua semper *infinitate* fundari. Hinc non tam admirationem, ut pulchrum, sed stuporem potius ingenerat, et animum vehementer

1 Ex his, quae diximus, luculenter apparet nos omnino recedere ab iis quae docet Gioberti in suo specimine *(Saggio sul bello)* ubi pulchrum definit: iunctionem individualem typi cuiusdam intelligibilis cum elemento phantastico, ministerio aestheticae imaginationis peractam. Quae definitio inde potissimum probanda non est, quod pulchrum auferat a rebus mere spiritualibus; immo etiam a rebus corporeis prout physice exstant et extra aestheticam imaginationem in se relucent. Ut omittam originem quam assignat typis intellectualibus, quos ex *formula sua ideali* derivat, nec aliunde efflorescere opinatur, nisi ex intuitione Dei et immediata communicatione spiritus creati cum Creatoris intelligentia. Quod cum originem idearum attingat, proprio loco examinabimus.

percellit et quasi supra se ipsum attollit, magnis excitatis affectibus praeter ordinem consuetum. Duae autem species a Kant recensentur: sublime *mathematicum* nimirum et *dynamicum* [1]. Primum notione nititur spatii aut temporis; alterum potentiae seu vis, quae esse potest physica vel moralis.

Scientia quae pulchri et sublimis investigationem instituit, a recentioribus *aesthetica* nominata est.

CAPUT SECUNDUM

NOTIONES PRAECIPUAE QUAE DIVERSAS ENTIUM CLASSES RESPICIUNT.

Duo philosophi, Aristoteles et Kant, texere tentarunt catalogum notionum quas determinatis entibus iudicando attribuimus. Hinc primus decem, alter duodecim categorias recensuit. Sed si processus Aristotelis cum processu Kantiano conferatur, videbitur sane posterior non esse nisi infelix parodia superioris. Nam Aristoteles centrum faciens in ente reali et individuo rationes obiectivas investigavit, quae illi competunt; Kant vero iudicii analysim instituens modos diversos respexit quibus a mente proferri soleat. Quare ut Aristotelica consideratio obiectiva, sic Kantiana subiectiva potius dicenda est. Atque is in hoc etiam confusionem incurrit. Nam cum iudicium circa obiectum aliquod semper versetur, Kant respectum unum ab alio non satis discernens elementa obiectiva cum subiectivis perperam commiscuit, ac propterea ad series omnino hybridas constituendas devenit.

Libenter comparationem hanc prosequerer; nisi Institutionum limites prohiberent. Quare ipsam in alium locum differo. In praesens neque Aristotelicam enumerationem examinare, neque aliam tentare praesumimus; sed eiusmodi vestigatione praetermissa, contenti sumus aliquos tantum, eosque praecipuos, innuere conceptus, qui ad diversas rerum classes spectant. Ens itaque generatim inspectum aliquo horum modorum potissimum cogitari potest,

1 *Critica facultatis iudicandi aestheticae* part. 1, lib. post. §. 24 et seq.

nimirum ut possibile vel existens, ut necessarium vel contingens, ut mutabile vel immutabile, ut temporaneum vel aeternum, ut finitum vel infinitum, ut simplex vel compositum, ut substantia vel modus, ut absolutum vel relativum. De his igitur, et si quae alia cum iisdem forte nectuntur, septem articulis disseremus.

Articulus I.

De possibilis notione.

21. Possibilitas idem est atque existendi capacitas. Duplex autem considerari potest: *interna* et *externa;* prout in re, quae dicitur possibilis, capacitas illa resultare concipitur ex notis rem ipsam constituentibus, aut ex virtute causae alicuius a qua produci res possit. Nam si notae seu characteres unde ens aliquod constituitur (ut ex. gr. animalitas et rationalitas in homine) non pugnant inter se, nihil erit ex parte ipsius cur existentia condecorari nequeat. En possibilitas interna; cuius proximum fundamentum non aliud est nisi non repugnantia rei seu contradictionis absentia. At cum agitur de ente quod non existat natura sua, non sufficit mera possibilitas quae ex hac non repugnantia proveniat; sed causa necessaria est quae ipsi existentiam largiri possit. Si igitur res in se possibilis ad hanc causam referatur, a qua existentiam mutuari queat, possibilitas exsurget externa. Sic harum propositionum: *substantia potest esse composita, novus mundus a Deo condi potest;* prima affirmat possibilitatem internam, altera vero possibilitatem externam. Nam prima huic aequivalet: *non repugnat substantia composita.* Secunda autem non aliud sonat, nisi hoc: *novus mundus potest recipere existentiam;* subintellige: per actionem primae causae. Ut vides, in utroque casu existentia respicitur; in secundo quidem directe, in primo autem indirecte. Nam cum dicitur: *substantia potest esse composita*, idem est ac si diceretur: *si existeret substantia composita, nihil absurdi contingeret.*

Ut patet, possibilitas, sive in uno sive in altero sensu sumatur, rationem entis subaudit; non enim dicitur possibile nisi

aliquid; aliquid autem idem est quod ens. Quare si notio possibilis severe accipiatur, cum ente generalissimo et abstractissimo converti nequit; sed omnino requiritur ut ens ipsum aliqua determinatione affectum concipiatur, ut possibilis notionem induat. Nam possibilitas externa non modo subaudit internam, sed etiam respectum includit ad causam, a qua produci res possit. Non igitur aeque protenditur ac notio entis; ens siquidem latius se porrigit, cum respiciat etiam id, quod per se est et dependentiam non habet ab ulla causa. Idem proportione quadam dici potest de possibili interno. Nam possibilitas interna, ut diximus, respectum includit ad existentiam sub conditione inspectam; idem quippe sonat ac nullum provenire absurdum si res existeret. Ergo, cum etiam existentia rationem entis complectatur; possibile, quod cum ipsa confertur, minus late patere debet quam ens. Ex duobus enim extremis invicem comparatis nequit alterutrum aequiparare amplitudinem notionis illius, quae in utroque reperitur. Nihilominus si possibilitas non ita stricte sumitur et cum relatione ad existentiam, conceptu saltem ab ipsa distinctam; sed mere accipitur pro simplici non repugnantia rei, tunc eamdem amplitudinem participat, quam ens. Ubicumque enim viget ratio entis, viget etiam contradictionis absentia.

22. Ad possibilitatis internae notitiam procurandam satis est intuitio idealis. Mens enim cum ideas contemplatur, experitur profecto earum alias simul coniungi posse, alias vero non posse, eo quod se invicem demunt. Sic si ideam montis cum idea praesentiae vel absentiae vallis componat, advertit plane montem cum subiecta valle optime concipi, at montem sine valle nequaquam. In primo rationem entis servari videt, in altero prorsus perimi propter conceptus sibi mutuo contradicentes. Quare illud ut possibile, hoc ut impossibile cogitat.

Contra, possibile externum dignosci nequit, nisi agnita virtute causae, a qua res ad existentiam adduci possit. Et quoniam scimus, Deum esse efficacitatis infinitae; hinc respectu ipsius omnia quae interne possibilia sunt, possibilia sunt etiam externe. Non ita est respectu causarum creatarum, quae finita tantum vi potiuntur. Quoad ipsas igitur nonnulla tantum possi-

bilia sunt possibilitate externa, quae, ut peculiari nomine designetur, dici solet possibilitas physica. Itaque possibilitas physica non erit aliud nisi capacitas existendi, quam res habet respectu causarum secundarum, quae mundo continentur. Huic denique addi potest possibilitas moralis quae consideratur non tantum vi causae, sed etiam vi circumstantiarum morumque qui causam ipsam temperant quoad gignendum effectum.

23. Hinc intelligitur quid sint diversae impossibilitatis species, quidque vario possibilis vel impossibilis nomine designetur. Nam quidquid in suis notis nullam conceptuum pugnam involvit, eo quod illae consentiant inter se, *interne* vel *metaphysice possibile* nominatur; velut si mundum cogites alium. Contra, quidquid in notis rem constituentibus repugnantiam habet, *impossibile interne* et *metaphysice* dicitur; ut si circulum fingas tribus constantem lineis. Quod si ea, quae interna possibilitate gaudent, causam habeant, a qua produci ad existendum possint; *externe* etiam possibilia nuncupantur; et si haec causa ordine rerum creatarum contineatur, *physice* etiam *possibilia* dicuntur. Secus est de *impossibili externe* vel *physice*. Denique si id, quod interne et externe possibile est, existendi retinet habilitatem, etiam cum adiuncta propensionesque causae spectantur, *possibile morale* vocatur. Ideirco *moraliter impossibile* erit, quod etsi vi causae fieri absolute possit; tamen huius naturali inclinatione circumstantiisque inspectis, vel nunquam vel raro et cum difficultate fiet, pone ex. gr. odium parentis in liberos [1]. Ex quibus eruitur possibilitatem internam esse *absolutam*, ex-

[1] Reiicimus hic absurdam opinionem [illegible], qui comminiscitur impossibile morale id nuncupari, quod licet in se repugnantiam non involvat, tamen cum divina natura aut perfectionibus pugnet. [illegible] haec sunt verba: « [illegible] impossibilia moralia vocari [illegible], quae [illegible] sunt possibilia naturaliter, sed tamen, quia cum Dei natura pugnant, fieri a Deo nequeunt, velut eum [illegible] peccati esse auctorem » *[illegible]* [illegible] non videt haec et similia hoc non modo divinis attributis repugnare, sed internam seu metaphysicam impossibilitatem involvere? Certe Deus [illegible], peccati auctor, conceptiones mutuo repugnantibus coalescit, [illegible] propositionis ponit, ni evidenter eamdem [illegible].

ternam *relativam*, quippe quae rem, quae cogitatur, egreditur, virtutemque respicit causae. Itemque sequitur ut impossibile interne *nihilum* sit omnimode; siquidem pugnantes notae, quibus constat, mutuo se destruunt, ac proinde ne in conceptu quidem relinquunt aliquid. Contra vero interne possibile (etiam cum nondum exstat), etsi physice sit nihil, metaphysice tamen est quidpiam. Cum enim notis, quae simul conciliantur, coalescat, in mente saltem et in conceptu subsistit.

24. Existunt hoc loco quaestiones quaedam subdifficiles, quae originem et discrimen attinent ipsius possibilitatis, quaeque omnino praetermitti non debent. Sunt enim qui internam rerum possibilitatem omnino de medio pellunt, externam dumtaxat relinquunt. Existimant enim res dici possibiles respectu tantum divinae potentiae, a qua quidquid fieri possit, id possibile revera audiat. Alii vero illam dependentem faciunt a divina voluntate et arbitrio, statuuntque res in tantum esse huius naturae vel alterius, in quantum Deus sic eas esse voluit; qui proinde si aliter voluisset, possibilia fuissent ea, quae nunc ob notas mutuo pugnantes impossibilia iudicantur. Primam sententiam docuit Okam [1], secundam Cartesius [2]. Alii demum internam rerum possibilitatem sic tuentur, ut eam non modo a Dei potentia et voluntate, verum etiam ab intellectu et essentia non pendere existiment. Sic opinari videntur Genuensis et Storchenau, quorum alter docet mundum pendere quidem a Deo quoad existentiam, at minime quoad

1 In 1 *Dist*. 33, quaest. 2.

2 Is in *Responsionibus ad sextas obiectiones* n. 6, sic loquitur: « Repugnat enim Dei voluntatem non fuisse ab aeterno indifferentem ad omnia, « quae facta sunt, aut unquam fient, quia nullum bonum vel verum, nullumve credendum, vel faciendum, vel omittendum fingi potest, cuius idea « in intellectu Divino prius fuerit, quam eius voluntas se determinarit ad « efficiendum ut id tale esset. Neque hic loquor de prioritate temporis, sed « ne quidem prius fuit ordine, vel natura, vel ratione ratiocinata, ut vocant; ita scilicet ut ista boni idea impulerit Deum ad unum potius quam « aliud eligendum. Nempe exempli causa non ideo voluit mundum creare in « tempore, quia vidit melius sic fore, quam si creasset ab aeterno; nec voluit tres angulos trianguli aequales esse duobus rectis, quia cognovit aliter fieri non posse, etc. Sed contra, quia voluit mundum creare in tempore, ideo sic melius est quam si creatus fuisset ab aeterno; quia voluit

essentiam [1]; alter vero asserit in absurda hypothesi Dei non existentis posse res quoad conceptum essentiarum permanere fruique possibilitate interna, licet quoad possibilitatem externam interirent [2]. Harum sententiarum nulla prorsus probanda est, sed quid eiusmodi in re existimandum sit variis propositionibus gradatim aperiam.

Propositio I.

Possibilitas interna rerum non pendet ab intellectu nostro, neque a rebus in mundo existentibus.

Probatur prima pars. Nam intellectus noster passive potius se habet quam active respectu possibilium quae contemplatur. Sentit enim veritates illas, quae rerum essentias spectant, sibi imponi et quodammodo praecipi, quin in potestate sua sit eas invertere vel saltem debilitare. Sic dum concipit circulum vel totum, videt primum differre a triangulo, alterum vero superare partem, quin possit talium rerum naturam in contrarium flectere, aut aliquid earumdem notioni detrahere. Sentit insuper conceptus illos pro omnibus, qui intelligentia fruantur, eosdem esse oportere ac pro singulis casibus, qui contingere possint, fore valituros. Denique animadvertit veritates illas non tum exordiri, cum ipsi contemplandae obiiciuntur; sed antea idem fuisse quod sunt in praesens atque in posterum pariter idem esse futuras. Immo perspicit, veritates illas obiective subsistere, etiamsi ipse existentia privaretur; et, quod maius est, etiamsi omnis intellectus creatus in nihilum abiret. In summa veritates illae, quae possibilia interna constituunt, nobis obiiciuntur immutabilitate et universalitate quadam praeditae; cum contra intellectus noster (idem dicatur de quocumque intellectu creato) sit naturae contingen-

« tres angulos trianguli necessario aequales esse duobus rectis, idcirco iam « hoc verum est, et fieri aliter non potest; atque ita de reliquis. » In eamdem sententiam loquitur saepe alias. Quapropter iure a Cudworto (*Syst. intell.* c. 5), et a Clarkio (*Exist. de Dieu* c. 1) gravissime reprehenditur; eius enim sententia si praevaleret, Metaphysica rueret funditus, quae tota quanta est in veritatibus immutabilibus versatur.

1 *Elem. Metaph.* part. 1, cap. 1, def. 16.

2 *Ont.* sect. 2, cap. 1, §. 36.

tis et individuae. Ergo, nisi effectum causa praestantiorem effingas, intellectus noster earum veritatum principium et fons esse nequit.

Probatur secunda pars. Huic idem argumentum aptari posset. Nam entia quotquot mundum exornant, individualitati, mutabilitati, temporis mensurae subiiciuntur. Ergo, per se tantum inspecta, originem explicare nequeunt necessitatis, universalitatis, aeternitatis, quam eorum essentiae, ut possibiles consideratae, praeseferunt. Nec pro universalitate saltem hac explicanda ad congeriem recurras individuorum, quae vi inductionis adduntur et summam conflant. Nam universalitas, quae possibilia afficit, omnem collectionem individuorum existentium praetergreditur, cum non modo se extendat ad ea quae observata non sunt, verum etiam ad ea quae nondum exstant. Itemque quamvis tota rerum machina nunquam extitisse, vel in nihilum redire fingatur; tamen possibilia superesse concipiuntur. *Erit veritas, etiamsi mundus intereat* [1]. Immo in ipsis rebus, quae actu sunt, possibilitas natura saltem antecedit earum existentiam; in Deo enim tantummodo possibilitas cum existentia confunditur, cum Deus sit ens a se. Cetera vero entia, quae productione exstant, produci nequeunt nisi ea non repugnare subaudiatur.

Brevi: possibilitas rerum existentiam praecedit et transilit, eaque corruente permanet. Ab ipsa igitur pendere non potest.

Propositio II.

Interna rerum possibilitas pendet a Deo.

Probatur. Rerum possibilitas profecto est aliquid. Eam enim intelligimus, de ipsaque ratiocinamur. Nihilum autem per se nec intellectionis nec ratiocinii obiectum esse potest. Ergo cum a mente nostra et a rerum creatarum existentia non pendeat, a Deo pendeat necesse est. Secus praeter Deum, aliquid independens daretur, quod repugnat. Nec dicas rerum possibilitatem non esse aliquid physicum, sed ideale dumtaxat. Id enim verum est,

1 S. Augustinus *Soliloq*. II, 2.

sed argumentum non infirmat; nam etiam in ordine ideali repugnat ut aliquid cogitetur independens a Deo. Praesertim vero quod possibilia istaec in suo conceptu et characteribus considerata realitatem involvunt finitam, quae sine dependentia ex principio quodam externo explicari non potest. Nam quidquid independens est, hoc ipso confiniis caret; limites enim, qui fingerentur, rationem nullam haberent, cum nil seipsum limitet.

Praeterea, si possibilia independentia essent a Deo, ubi, quaeso, ante rerum creationem substitissent? Non quidem in se; secus figmentum Platonis restitueretur, opinantis ideas rerum formas esse quasdam aeternas, quae ipsae per se starent. Ergo extiterint necesse est in alterius entis vel intellectu vel potentia vel voluntate; nullus enim alius modus concipi potest. At praeter divinum intellectum et potentiam et voluntatem; nullus est alius intellectus aeternus, aut aeterna potentia, aut aeterna voluntas. Ergo possibilia in horum aliquo ab aeterno extitisse, atque idcirco ab uno vel altero vel tertio dependere dici debent.

Propositio III.

Interna rerum possibilitas non pendet a divina potentia.

Probatur. Interna rerum possibilitas est aliquid ideale, non physicum. Sed potentia gignit esse physicum. Ergo interna rerum possibilitas non pendet a divina potentia.

Nec dicas hanc dependentiam intelligendam esse hoc sensu, quatenus possibilia exsurgant non actione divinae potentiae, sed per respectum ad ipsam. Nam si ita esset, potentia divina limitibus coërceretur; quod repugnat. Et re quidem vera, si entia quaevis in tantum essent possibilia, in quantum Deus producere illa posset; eorum opposita ideo impossibilia dicerentur, quia Deus eadem creare non posset. Sic quemadmodum quaerenti: cur circulus rotundus non repugnat, responsum daretur in ea hypothesi: quia Deus illum facere potest; pari ratione contrarium percontanti cur circulus quadratus repugnet, respondendum esset, quia Deus illum facere nequit. Atque ita similiter in ceteris impossibilibus ratio desumenda foret ex ipsa di-

vina virtute. Divina igitur virtus, sine ulla obiectiva ratione, sed tantum respectu sui dicenda esset aliqua posse, alia vero non posse. Id autem imbecillitatis et limitum conceptum involvit.

Praeterea, si res ideo essent possibiles quia fieri a Deo possent; ideo Deus diceretur omnipotens, quia facere posset ea omnia quae posset. Quod cum de quavis causa utcumque finita dici valeat (siquidem omnis causa facere potest ea omnia, quae potest); certe aut omnes indiscriminatim omnipotentia praeditae dici deberent, aut Deus dici non posset omnipotens. Quorum utrum absurdius sit haud equidem scio.

At haec omnia evanescunt, si cum saniore philosophia statuatur res interna perfrui possibilitate, antequam ad divinam potentiam referantur. Petenti enim tunc causam cur aliquid Deo impossibile sit, ex. gr. *creatio hominis irrationalis* vel *lapidis cogitantis*, responsum in promptu erit: quia haec et similia entis rationem non habent. Notis enim mutuo pugnantibus seque invicem destruentibus constant, atque ideo nihil in obiecto relinquunt; nihil autem effici nequit. Apposite S. Thomas: « Quia « potentiae activae obiectum et effectus est ens factum; nulla « autem potentia operationem habet ubi deficit ratio sui obie- « cti, sicut visus non videt deficiente visibili in actu; oportet « quod Deus dicatur non posse quidquid est contra rationem en- « tis in quantum est ens. . . . Contra rationem entis est quod « entis rationem tollit; tollitur autem ratio entis per suum op- « positum, sicut ratio hominis per oppositum eius vel partium « ipsius; oppositum autem entis est non ens; hoc igitur Deus « non potest, ut faciat simul unum et idem esse et non esse, « quod est contradictoria esse simul [1]. » Quamobrem, ut sapienter concludit, eiusmodi obiecta congruentius dicuntur non posse fieri, quam Deus non posse illa facere.

1 *Contra Gent.* l. 2, c. 25.

Propositio IV.

Interna rerum possibilitas non pendet a divina voluntate, ut Cartesius volebat.

Probatur. Si rerum possibilitas a Dei voluntate penderet, aliquid intrinsecus repugnans obiectum esse posset divinae voluntatis et potentiae, exempli causa circulus quadratus, aut animal sensu carens. Si enim Deus ita voluisset, haec per Cartesium possibilia fuissent, atque ad existendum idonea. At vero hoc perabsurdum est, et a ratione alienum maxime. Nam eiusmodi obiecta ne in conceptu quidem sunt aliquid; quandoquidem, cum notis inter se reluctantibus constent, hae se invicem demunt, et quod una ponit, alia destruit. Nihil ergo realitatis in obiecto eiusmodi relinquitur. *Nihilum* igitur *absolutum* in hypothesi cartesiana obiectum esse posset et terminus Divinae voluntatis et potentiae. Atqui id vehementer repugnat, ipso fatente Cartesio; qui saepe asserit actionem divinam terminari non posse ad non ens. Ergo possibilia interna pendere nequeunt a divina voluntate.

Secundo, scientia est de necessariis; cognitionem enim importat absolutam et immutabilem. Proinde non circa rerum existentias sed circa rerum essentias proprie versatur. Atqui Cartesiana opinio ipsis rerum essentiis contingentiam et mutabilitatem tribuit. Ergo scientiam proprie dictam omnino pessumdat.

Denique accedat sensus communis naturae testimonium. Quisque enim naturae ductu cum sitne possibile aliquid an secus ambigit, non rei conceptum deserens ad divinam confugit voluntatem; sed in conceptu ipso sistens diligenter observat utrum res in suis notis essentialibus contradictionem involvat necne. Ex qua cogitandi ratione illud perspicuum fit, nos a natura doceri rerum possibilitatem internam non e divino arbitratu, sed ex ipso earumdem conceptu ac notis, quibus coalescunt, emergere.

Neque cum Cartesio occurras inquiens Dei potentiam nullis circumscribi limitibus; atque ideo non posse etiam ad ea, quae ob conceptuum pugnam impossibilia existimantur, non protendi. Nam, ut paulo ante dictum est, nulli limites divinae virtuti figuntur ex eo, quod contradictoria ne a Deo quidem fieri posse

dicantur. Obiectum enim actionis cuiusque est ens; quod autem repugnat intrinsecus, id entis ratione prorsus caret. Infinita autem Dei virtus in hoc cernitur, quod omnia efficere possit, quae ad existendum sunt idonea, seu quae repugnantiam sibi non implicant.

Propositio V.

Interna rerum possibilitas proxime pendet a divino Intellectu, remote a divina Essentia.

Probatur prima pars. Possibilia nihil aliud sunt quam rationes quaedam intellectae. Ergo ab aeterno nonnisi in mente divina extiterunt, ut ideae rerum creabilium. Et quoniam terminus extrinsecus actu existens, a quo ideae illae determinari potuissent, nullus erat; ipsa mens divina eisdem originem dare debuit. Possibilia igitur a mente divina suam idealem existentiam et determinationem repetunt, tamquam a totius idealitatis principio. Ad rem Leibnitius: « Verum est in Deo non modo « esse fontem existentiarum, verum etiam essentiarum quatenus « reales sunt, aut eius quod in possibilitate reale est. Propterea « intellectus Dei est regio veritatum aeternarum aut idearum, « unde dependent, et sine ipso nihil realitatis foret in possibi- « litatibus, et nihil non modo existeret, sed nihil etiam possi- « bile foret [1]. »

Probatur secunda pars. Ordo mentalis et logicus a reali et physico anteceditur, eoque aut proxime, aut remote saltem, nititur. Quapropter mens in ideis rerum quarumlibet sibi efformandis fundamentum accipere debet ab existente aliqua realitate. Ergo cum Deus ex aeternitate possibilia omnia perspexerit; debuit profecto in possibilibus concipiendis ad existens aliquod respicere obiectum, cum quo possibilia illa relationem habe- rent, et ex quo eorumdem concipiendorum quasi exordium et fundamentum sumeretur. Atqui obiectum eiusmodi ab aeterno existens, ex cuius contemplatione ad aliarum rerum cogitationem Deus deveniret, aliud esse non potuit, nisi ipsamet Divina essen-

1 *Princip. philosophiae* §. 43 Oper. t. 1.

tia. Ergo possibilia quaeque a Deo sic pendeant necesse est, ut tandem a divina essentia tanquam a prima radice et exemplari processerint. Apposite iterum Leibnitius « Etenim opus est, ut si quid « realitatis in essentiis, aut possibilitatibus, aut potius in veri-« tatibus aeternis fuerit, haec realitas fundetur in aliqua re exi-« stenti et actuali, et consequenter in existentia Entis necessarii, « in quo essentia includit existentiam et in quo sufficit esse pos-« sibile ut sit actuale [1].

Id autem quo pacto concipi debeat, sic dilucide et breviter explicandum videtur. Supereminens divinae mentis intuitus divinam naturam plene et adaequate cognoscit. Eam proinde permeet necesse est quoad omnes modos ac respectus, quos includit. At vero divina essentia id sibi adsciscit, ut non solum sit pelagus realitatis omnis, limite et imperfectione carentis, verum etiam ut referri multifariam possit et sine numero imaginibus pro-

1 Loco superius citato §. 44. Omnium praestantissime dependentiam hanc explanare videtur Lessius sic loquens. « In obiecto omnipotentiae Divinae « duplicem considerari posse possibilitatem: intrinsecam et extrinsecam, re-« motam et propinquam. Intrinseca possibilitas est aptitudo ipsius rei, seu « non repugnantia ad existendum. Eadem dici potest possibilitas remota, « ratione enim huius dicitur res possibilis etiam si non consideretur ulla « potentia, qua possit produci; sicut color est in se visibilis etiamsi nullus « sit visus, qui possit illum videre. Hanc possibilitatem habet res quodam-« modo a Deo, non quidem per actionem aliquam liberam vel necessa-« riam, qua Deus rem illam in *esse possibili* producat (*esse* enim possi-« bile, qua tale, non potest esse terminus productionis nec potest habere « causam effectivam); sed habet eam a Deo tamquam a causa quasi exem-« plari. Essentia enim divina, quatenus est tali modo imitabilis et com-« municabilis, est ratio per modum radicalis ideae cur humana natura sit « possibilis et habeat tale esse obiectivum et potentiale. Idem censendum « de reliquis omnibus possibilibus. Itaque ipsa essentia est prima radix « omnis esse obiectivi et possibilitatis intrinsecae omnium possibilium; et « pendet ab essentia Divina tamquam a prima et originali omnium idea, « a qua singula suam speciem et rationem conceptibilem in suo gradu « et ordine varie limitatam habent, modo iam explicato. Itaque omnia pos-« sibilia continentur in essentia divina tamquam in originali radice, et quasi « in exemplari *virtuali* et *radicali;* in sapientia tamquam in exemplari « *formali*, in quo etiam existunt *obiective*, modo perfectissimo et illu-« strissimo; magis enim ibi fulgent, quam in suis naturis creatis; in po-« tentia tanquam in causa effectrice. » *De perfectionibus moribusque divinis lib.* 5. c. 2. §. 10.

pius remotiusve prototypo accedentibus rapraesentari. Ergo divina mens essentiam divinam perspicit non modo prout in se infinita et simplicissima est, sed etiam prout forinsecus imitabilis est et aliquam sui similitudinem condendi capax. Hinc innumeros efformat conceptus rerum distinctarum, quae pro suo quaeque modulo divinas perfectiones et naturam plus minus multimodis imitari possent. Hi conceptus vel ideae non quoad realitatem subiectivam, quam habent in Deo, sed quoad terminum obiectivum, quem exprimunt, inspectae, possibilia constituunt et repraesentant, ad quorum deinceps imitationem creantur quaecumque creantur. Quare sapienter Boëthius cecinit.

. . . . Tu cuncta superno
Ducis ab exemplo, pulchrum pulcherrimus Ipse
Mundum mente gerens, similique ab imagine formans [1].

Solvuntur difficultates.

25. Obiic. I. Adstructa sententia favere videtur pantheismo. Etenim per eam res possibiles nil aliud forent, nisi ipsae divinae ideae ac divina essentia participabilis. Deinde conceptum creationis laedit; res enim non crearentur ex nihilo, sed sui possibilitatem supponerent.

Resp. Haec nonnisi imperitissime possunt obiici. Etenim sententia, quam tuemur, longissime abest a pantheismo, sicut longissime illinc abfuere Doctores catholici, qui prope omnes eam docuerunt. Ratio autem, quae opponitur, vocis ambiguitate nititur. Nam essentiae possibiles non ipsa realitate subiectiva divinarum idearum constituuntur, sed terminis tantum illarum idearum, qui in iis continentur ut obiecta. Non enim actus cognitionis divinae, quae cum Deo unum idemque est; sed quod actu illo concipitur et idealiter exprimitur, rerum essentiam possibilem efformat.

Notio autem creationis hoc importat, ut nulla physica realitas, ex qua tamquam ex subiecto res fiat, praeiaceat. At mi-

1 *De Consolatione Philosophiae.*

nime postulat ne interna rei possibilitas ante adsit. Quae quidem sic praecedit, ut res condenda, e nihilo plane educatur. Non enim inepte putandum est, Deum, cum aliquid creat, id ex ipsa interna possibilitate quodammodo extrahere, aut possibilitati existentiam coniungere, ut ex utraque compositum aliquod confiet. Sed revera, id omne, unde obiectum physice constat, producitur; eius vero possibilitas divinis ideis comprehensa, eadem, quae ante erat, immota permanet.

Obiic. II. Concipere optime possumus internam rerum possibilitatem, quin de intellectu aut natura divina cogitemus. Atqui id, quod concipi potest absque alio, neutiquam ex eo pendet.

Resp. Argumentum hoc in primis contra ipsos adversarios optime retorqueretur. Nam pari modo parique forma contra Dei existentiam aut aliam certissimam veritatem sic ratiocinari quis posset. Concipere possumus existentiam rerum, quae mundum hunc adspectabilem formant, quin simul cogitemus de existente Deo; ergo existentia mundi a Deo existente non pendet.

Verum ut directe respondeamus, sic obiectas propositiones distinguimus: optime possumus internam rerum possibilitatem concipere, idest eius naturam rimari, quin ratiocinando ad divinum intellectum et naturam veniamus, *nego;* concipere illam possumus, idest apprehendere, avocando cogitationem a Deo, *subd.* et hoc ostendit possibilitatem non esse cum Deo connexam quoad quamlibet apprehensionem, *concedo;* quoad rem ipsam aut plenam eius notitiam, *nego.* Quemadmodum, licet ex rerum creatarum existentia inferre ratiocinando cogimur existentiam Dei, qui prima sit earumdem causa; tamen apprehendi absolute possunt res creatae, quin simul apprehendatur Deus: sic quamquam ex possibilitate rerum devenire oportet ad divinam naturam et intellectum, cuius ideis illa continetur; tamen fas est hanc apprehendere, quin Deus una illico apprehendatur. Verum hoc ostendit non esse hic mutuam connexionem quoad omnem concipiendi modum, non autem quoad naturam ipsam et dependentiam in re. Utrum vero haec adsit, ratiocinio vestigandum est, non simplici apprehensione intuendum.

Obiic. III. Intellectus etiam divinus supponit obiectum, non facit. Ergo possibilia a Divino saltem intellectu pendere non possunt.

Resp. *Dist. Ant.* Intellectus divinus supponit obiectum primarium, quod sit fundamentum ceterarum idearum, *conc.*; secundarium, *subdist.* supponit *virtualiter*, ut aiunt, quatenus in primario aliqua ratione contineatur, *conc.*; complete et iam perfecte in se constitutum, *nego*.

De mente divina cum loquimur, duplex distingui debet obiectum: primarium, quod aliud non est, nisi ipsamet Dei essentia; et secundarium, quod in rebus ceteris a Deo distinctis positum est. Porro primum, cum sit velut principium et exordium cognitionis omnis, cognitionem divinam ordine praecedit omnino, nec ullo pacto a Dei mente pendere dici potest. At alterum, utpote quod vi primarii percipiatur, opus non est ut ante divinum intellectum explete et plene praecedat, sed sufficit ut praecedat implicite, prout aliquo modo in primario continetur, ex cuius contemplatione mens divina fundamentum accipiat. Quod qua ratione explicandum sit, superius enucleavimus. Cuius rei exemplum etiam in creato artifice videmus; qui cum ideam opificii alicuius efformat, non eget ut illud ipsum opus praesupponat, secus non esset inventor sed merus imitator; sed ei sufficit ut alia adsint obiecta, e quibus contemplandis ad novam ideam excogitandam deveniat. Porro respectu supremi artificis, nempe Dei, fundamentum omnium idearum divina essentia est, quae praecellenti quadam ratione omnia complectitur, estque prototypon quod cetera, quotquot creata sunt aut creari possunt, pro suo modulo imitantur. Quocirca non diximus rerum possibilitatem ab intellectu divino unice pendere, sed ab intellectu simul et essentia.

Obiic. IV. Futura contingentia conditionata iuxta meliorem theologorum sententiam per modum termini in se omnino praesupponuntur, quin a divino intellectu aut essentia pendere dicantur. Ergo idem putandum erit de possibilibus.

Resp. *Transeat. Ant. Nego Cons.* et *paritatem*. Dispar valde est ratio cum de futuris eiusmodi ac de possibilibus sermocinamur. Illa enim, utpote quae proxime relationem habeant ad liberam determinationem voluntatis creatae, ex qua pendent; cognosci aliter nequeunt, nisi in actuali eiusdem determinatione, seu in se ipsis sub conditione futuris, ut suo loco dicetur. At

possibilia ordinem non involvunt, nisi ad divinam essen a qua ceu ab exemplari supremo continentur; atque idec divinum intellectum hoc modo tantum praecedunt, quem: dum satis luculenter explicavimus. Transmisi autem *antea* quia, cum possibilia, ac proinde ipsa essentia et vis libera turae rationalis sit imperfecta quaedam imitatio naturae divi ea omnia, quae inde procedunt, remote saltem in naturam ipsa... divinam refunduntur.

Articulus II.

De essentia et existentia.

26. In rebus existentibus contemplandis, quae aut sensu aut conscientia aut ratione pertingimus [1], duo considerari possunt: existentia aut essentia. Vel enim cogitamus ea prout sunt id, quod sunt et non aliud, vel prout extra cogitationem actu sunt in seipsis. Si hoc secundum cogitamus existentiae notionem concipimus, quae etsi definitionis non indiga, describi tamen potest: actualitas qua res in se extra mentem, seu in ordine reali sistitur. Sin vero spectamus primum, essentiae conceptum habemus; quae aliud non est quidquam, nisi id quo aliquid est id quod est. Quare a S. Thoma appellari solet: *quod quid est,* aut etiam *quidditas.* Quod si longiorem eius declarationem cupis, essentiam dices esse id quod ita rei cuiusque est proprium, ut eam faciat esse id quod est et non aliud, ac sine quo res nec extare nec concipi potest.

27. Essentiae dici solent esse *immutabiles, indivisibiles, aeternae.* Immutabiles quidem, quia in convenientia notarum, quibus constant, sic sunt, ut aliter esse non possint, quin contradictoria consequantur. Sic triangulum etsi, prout in tali materia et subiecto est, mutari possit (quatenus actione cuiusdam agentis destruatur, aliaque figura eius loco succedat); tamen in suo conceptu et in notis, quibus coalescit, variari nequit, quin simul sit triangulum et non triangulum, quod repugnat. In-

1 Sensu quidem corpora; conscientia nos nostrasque affectiones percipimus; ratione vero res illas, quae demonstratione inferuntur.

divisibiles vero appellantur, quia neque minui possunt nec augeri, quin conceptus illius determinatae essentiae perimatur. Sic cum animalis essentia in eo moretur, ut sit substantia vita sensuque praedita; complexus hic notarum pro ea re ita est individuus, ut si notam unam sustuleris, ex. gr. sensum, iam non animal habeas sed plantam; si aliam addideris, ex. gr. rationem, non merum animal, sed hominem confles. Postremo aeternae dicuntur, non quatenus sempiternam in se habuerint existentiam (id enim soli Deo competit), sed quatenus in se abstracte cogitatae praescindunt a tempore et a Deo ex aeternitate fuerint cognitae.

28. Cum ad essentias definiendas vel explicandas, earum constituentia recensentur, afferri solent partes vel *reales* vel *notionales*. Partes *reales* appello, quae physice distinctae sunt, ut si hominis essentiam constare dicas ex corpore organico et anima rationali. Partes vero *notionales* nomino, quae notione tantum differunt et distinctione formali, ut si hominem dicas esse animal rationale, explicando eius essentiam per genus proximum et differentiam specificam. Profecto genus non partem exprimit quae physice distincta sit ab aliis, sed totam essentiam repraesentat, notione tamen indeterminata. Sic *animal* non solum corpus significat in homine (corpus enim per se vita et sensu caret), sed significat corpus et animam quoad perfectionem et vires quasdam dumtaxat, abstrahendo a ceteris sublimioribus viribus et gradu realitatis quae in conceptu *rationalis*, qui munere differentiae fungitur, continentur. Sed sive partes physicae, sive notionales (quae etiam metaphysicae dici solent) perhibentur, semper essentia realis obiecti exprimitur et definitur.

29. Atque hoc loco perniciosissimus Lockii error reiici debet, qui reales essentias nobis omnino ignotas esse comminiscitur. Ait enim nos non cognoscere nisi essentias nominales, quas non ad rei constitutionem spectare dicit sed opus esse mentis humanae, quae compendii gratia res varias ad nonnullas reducat classes et generalibus quibusdam nominibus significet [1].

1 *Essai phil. concern. l'entend. hum.* liv. 3, ch. 3. Mira est prorsus et Lockio vere digna doctrina de essentiis, quam ipse exhibet citato capite. Ex quo absurda nonnulla summatim depromam, ut iudicetur quam sapienter philosophi nomen huic sophistae tributum sit! In primis itaque de de-

Haec delirans opinio inde orta videtur, quod Lockio perspectum non fuerit verum discrimen inter sensum et intellectum, cuius est solius essentias attingere [1]. Qua adstructa ignorantia, mirandum plane non est, si deinceps dubium de possibilitate materiae cogitantis inducat ex eo, quod materiae essentiam non cognoscamus. Verum error eiusmodi (quo pestilentior nullus in scientias potest invehi) eripiendus omnino est, utpote qui et experientiae, et rationi et iis etiam, quae Lockius concedit, repugnat maxime.

Et sane experientia constat nos saepe vel intelligentia vel vestigatione vel ratiocinio in aliquos devenire conceptus, qui physica rerum nonnullarum constituentia satis clare et distincte re-

finitione loquens, generatim asserit eam nihil esse aliud, nisi unius vocabuli ope plurium aliorum explicationem (§. 10). « Car la définition n'étant, « comme il a été dit, que l'explication d'un mot par plusieurs autres. » Deinde statuit ideas generales non esse nisi simplices productiones mentis nostrae (§. 11). « Lors donc que nous laissons à part les particuliers; les « généraux, qui restent, ne sont que des simples productions de notre es« prit, dont la nature générale n'est autre chose que la capacité que l'en« tendement leur communique, de signifier ou de représenter plusieurs par« ticuliers. » Tum progressus ulterius ait essentias nil esse aliud quam ipsas ideas abstractas (§. 12). « D'où il parait clairement que les essences de cha« que espèce de chose ne sont que ces idées abstraites. » Quarto adiungit duas species posse esse eadem ratione unam tantum speciem, sicut duae diversae essentiae possunt esse essentia unius speciei (§. 15). « Car deux es« pèces peuvent être avec autant de fondement une seule espèce, que deux « différentes essences peuvent être l'essence d'une seule espèce. » Quinto essentiam partitur in realem, quam confundere omnino videtur cum entis existentia (§. 15), « premièrement, l'essence peut se prendre pour la propre « existence de chaque chose; » et nominalem, quam ut merum figmentum scholasticorum traducit (ibid.), « en second lieu, la doctrine des écoles s'é« tant fort exercé sur le *genre* et l'*espèce* qui y ont été le sujet de bien des « mots, le mot *d'essence* a prèsque perdu sa première signification, et au « lieu de désigner la constitution réelle des choses, il a prèsque été entiè« rement appliqué à la constitution artificielle du *genre* et de l'*espèce*. » Postremo concludit essentias reales nobis esse ignotas (§. 18). « Et cette con« stitution nous est inconnue, de sorte que n'en ayant point d'idée, nous « n'avons point de nom qui en soit le signe. »

Portentum sane doctrinae, quod iure peperit Lockio eas laudes, quibus ad coelum usque elapso saeculo evectus est!

1 *Haud possunt oculi naturas noscere rerum.* LUCRETIUS *De rerum natura.*

praesentant, et quibus allatae superius essentiae definitiones congruunt adamussim. Sic notio, quae hominem exhibet ut substantiam e corpore organico atque animo intelligente et immateriali coalescentem, vel ut animal ratione praeditum; id revera repraesentat, quod hominem in determinato entium gradu a ceteris distincto constituit, et fons veluti est, ex quo reliqua hominis attributa scaturiunt. Idem dicatur de conceptu, quo animal cogitatur ut substantia vivens sensu et motu spontaneo fruens; idem de conceptu substantiae eam exhibente tamquam ens in se existens; idem de notione animi qua concipitur ut substantia simplex, quae sit primum vitae cogitationisque principium; idem de sexcentis aliis, quae commemorari possent.

Deinde nisi sceptici esse volumus, fatendum est nos reales rerum differentias et discrimina cognitione pertingere, quibus naturae non paucae inter se optime discrepant. Nam perspectum satis nobis est hominem vi intelligendi, ratiocinandi, abstrahendi, aliisque facultatibus praeditum esse, quibus omnino privatur brutum. Itemque animal sensu perfrui, quo destitutae sunt plantae; et plantas vi vegetandi gaudere, qua omnino cetera inferiora carent corpora. Atqui certum est has rerum proprietates reales esse et ad physicam earumdem constitutionem pertinere. Non enim quia cogitamus aut loquimur, proprietates istae illis insunt et differunt inter se; sed contra quia insunt et differunt, idcirco eas sic esse perspicimus et asserimus. Ratione igitur horum (idem dic de aliis), quae nobis comperta sunt, substantiam unam a reliquis iure secernimus, concipimusque ut realitatem, quae horum attributorum differentium inter se sit radix. Quamdam igitur realis constitutionis rerum nonnullarum cognitionem habemus, quae id, quod nomine essentiae usurpatur, nobis exhibet.

Fateor equidem id de omnibus dici non posse, et innumeras esse naturas, quae nos latent omnino. Quis enim tantum sibi sumat, ut omnium peculiarium specierum animantium, aut plantarum, aut corporum, naturas distincte explicare se posse arbitretur? Fateor etiam quoad determinatas substantiarum essentias, notitiam, quam adipisci in praesenti vita possumus, non esse intuitivam et a priori, sed arguitivam et a posteriori. Non

enim essentias nude in seipsis et independentèr a phaenomenis contuemur, sed eas vi proprietatum et accidentium, quibus vestiuntur, attingimus; eo ferme modo quo causas cognoscimus per effectus. Verum haec non vetant quominus de nonnullis substantiis vere distincteque essentias cognoscamus, licet per respectum et proprietates et actiones et phaenomena, quorum quidditatem immediate intelligimus.

Denique ut ex iis ipsis, quae Lockius statuit, doctrinam eius coarguamus, sic ratiocinór: Si, eo fatente, essentias rerum per genus et differentias explicamus; earum realitatem vere dignoscimus. Genus enim et differentia non sunt, ut insinuat Lockius, opus dumtaxat mentis nostrae; sed idipsum, quod in rebus est, repraesentant, adiecto labore mentis, qui tamen quod in obiecto est non pervertit nec immutat. Sic notio *generica* animalis, quae substantiam exhibet vita, motu intrinseco et sensu praeditam, id refert, quod in ente eo nomine designato reapse inest. Opus autem mentis in hoc cernitur, quod obiectum *universaliter* repraesentet, et praecisa aliqua proprietate essentiali, quae deinceps ad speciem concipiendam instar *differentiae* adiungitur. Sed hoc non destruit elementum vere obiectivum, quod in idea illa continetur, et quód cum rebus ipsis a mente cogitatis convenit.

30. Acriter disputatum est quondam a philosophis, differretne non solum conceptu sed etiam re existentia ab actuali et physica rerum essentia, an secus. Breviter (quoniam res non videtur esse tanti, ut nos detineat) dicimus existentiam, etsi ratione et conceptu ab actuali rei essentia discriminetur; ab ea tamen neutiquam re differre. Essentia enim actualis, seu quae non ut possibilis cogitatur, sed ut in rerum natura physice extra mentem posita, hoc ipso existens est, quin opus habeat actualitate ulla aut forma, a se entitate distincta, et per quam existens constituatur.

Articulus III.

De notione entis necessarii et contingentis, mutabilis et immutabilis, temporanei et aeterni.

31. Has notiones una coniungimus, propterea quod arctissimo inter se vinculo colligantur, atque aliae nectuntur ex aliis. Ut itaque ex iis, unde reliquae manant, exordiar; *necessarium* dicitur illud, quod ita est, ut nequeat non esse. Quod contra ita est, ut possit non esse; *contingens* appellatur. Hinc quoniam aliquid duplici pacto nequit non esse, nimirum vel absolute et independenter a quacumque libera conditione, vel hypothetice seu aliqua conditione libera supposita, necessitas bifariam dispescitur: in *absolutam* et *hypotheticam*. Sic necessitas, qua circulo competit rotunditas, absoluta; necessitas, qua, supposita creatione, mundus non potuit non existere, hypothetica nominatur. Prima vocitata est etiam *antecedens*, altera dicta est etiam *consequens*, eo quod suppositionem aliquam consequatur. Illa cum contingentia neutiquam sociatur; apertissime enim repugnat quidpiam absolute omnique conditione semota necessarium esse, idemque contingens. At altera necessitas, nimirum hypothetica, contingentibus etiam competit; quippe etiam id, quod contingenter est, dum est nequit non esse, seu hypotheticam necessitatem induit. Denique absolute necessarium bifariam sumitur, sensu videlicet rigido, quatenus suae necessitatis rationem aliunde non repetat sed in se babeat (qualis tantum est Deus); vel mitiore sensu, quatenus eius necessitatis ratio ex alio necessario, quicum connectitur, derivetur. Huiusmodi sunt veritates omnes necessariae ac rerum essentiae possibiles, quae absolutam quidem necessitatem habent, at eius rationem sufficientem in divina natura et intellectu, quibuscum necessario connectuntur, agnoscunt; atque idcirco sub hoc respectu a perfecta absoluti ratione deficiunt.

32. Hinc intelligitis quid nomine entis necessarii, quidve contingentis veniat. Ens enim necessarium idem est ac necessarium quoad existentiam, seu id cuius existentia absolute est ne-

cessaria. Contra, ens contingens id dicitur, cuius existentia contingens est, seu quod ita existit ut possit non existere. Quare cum collectio existentiarum contingentium nonnisi in existentia aliqua necessaria rationem sui sufficientem habeat; ex entium contingentium existentia (ut in theologia naturali videbimus) existentia entis necessarii demonstratur. Nam quemadmodum ens necessarium rationem sufficientem cur existat habet in se, cum sit natura sua determinatum ad existendum; sic contra ens contingens rationem sufficientem existentiae, quam recipit, extrinsecus habere debet. Cum enim contingentia dicat indifferentiam ad existendum vel non existendum; si ens contingens vi sua existeret, esset suapte natura determinatum ad existendum, ac proinde foret quoad existendum indifferens et non indifferens. Id vero conceptuum pugnam includit. Quare quidquid est ens contingens, id externam causam poscit, a qua ad existendum determinetur. Quae quidem ratiocinatio non pro uno tantum aut altero, sed pro qualibet entium contingentium serie est valitura.

33. Conceptui necessarii et contingentis admodum affinis est notio *mutabilis* et *immutabilis*. Quidquid enim est necessarium, id, in quantum eiusmodi, immutabilitatem etiam sibi vindicat. Secus est de contingente; quod, ut tale est, mutationi subditur. Est autem mutatio *ex uno in alium statum veluti transitus;* mutarique ens dicitur, *cum incipit se habere aliter, quam ante erat.* Quamobrem capacitas mutationis suscipiendae vigere nequit, nisi in ente, quod circa id, in quo mutari potest, sit indifferens; seu quod circa rem illam se habeat contingenter. Contra, in iis, in quibus ens ita est, ut nequeat non esse, seu in quibus *necessarium* est, mutari non potest. Hinc elucet, aliquid esse posse mutabile vel quoad existentiam, vel quoad ea, quae existentiam consequuntur; itemque aut interne, aut externe. Mutabile quoad existentiam illud erit, quod existentiam suscipere potest vel amittere; idque nonnisi in entibus contingentibus locum habet. Haec enim, utpote suapte vi ad existendum indifferentia, quemadmodum nunquam existentiam recepissent, nisi a Deo condita essent; sic, si Deus permanere ea nollet, in nihilum iterum relaberentur. Mutabile vero quoad ea, quae existentiam consequuntur, id dicitur, quod in affectionibus sibi inhae-

rentibus variatur estque quoad perfectionem augmenti vel decrementi capax. Haec etiam mutationis capacitas entium dumtaxat contingentium est propria, nec ulla ratione in ente necessario reperitur. Quod enim natura sua determinatum est ad existentiam, determinatum est etiam quoad ea quae intrinsecus existentiam comitantur et afficiunt.

Utraque mutabilitas, quae exposita est, interna dicitur, quippe cum ipsum ens, cui tribuitur, aliqua ratione variandum subaudiat. Considerari tamen praeterea potest mutabilitas quaedam externa, ex eo quod ens in se reapse non immutetur, sed extrinsecus tantum novam relationem et novum respectum induat. Cuiusmodi esset exempli gratia, si, me circa immotam columnam ambulante, illa cum prius dextrorsum mihi esse diceretur, stare deinceps dicatur sinistrorsum. Patet enim evidenter in columna nullam interne factam esse mutationem, sed externe tantum quoad denominationem et respectum. Mutatio potius, si qua fuit, in me contigit, qui ex uno loco in alium discessi. Mutabilitas eiusmodi nullam imperfectionem includit, atque ideo enti etiam necessario non repugnat.

34. Venio nunc ad conceptum aeternitatis et temporis, quibus duae diversae durationes significantur. Porro duratio non est aliud nisi *existendi permansio*, seu *perseverans entis existentia* [1]. Ex quo patet eius conceptum, utpote universaliorem atque abstractiorem, non esse cum conceptu temporis confundendum; ut faciunt ii, qui quamlibet durationem successioni admixtam esse opinantur, speciem cum genere perperam commiscentes.

Ut diversae dantur species existendi, sic diversae sunt species durationis. Iam age ens necessarium, cuius notionem descripsimus, ita exstat ut suapte natura undique sit immutabile. Non modo enim principium aut finem existendi suscipere nulla ratione potest, verum etiam nullas vices quoad existentiam subit.

1 Perseverandi conceptus, qui duratione quavis continetur, negative per *non cessationem* explicatur. Hinc tamen minime inferendum est, ipsam durationis notionem negativam esse. Est enim reapse positiva, admixtam tamen habens negationem eiusmodi; siquidem existentiam exprimit, quae non desinat, sed permaneat.

Haec itaque duratio Entis necessarii et omnino immutabilis, proprie *aeternitas* nuncupatur [1]; atque a Boëthio definita est *interminabilis vitae tota simul et perfecta possessio* [2]. Quae quidem descriptio optima est et veram aeternitatis notionem exhibet. Nam in eo, quod dicitur *interminabilis*, significatur carentia principii et finis, exorta ex ipsa illius Entis natura. Per *vitam* exprimitur existentia eiusdem Entis, quae utpote perfectissima, cum vivendi actu confunditur. Denique cum additur *tota simul et perfecta possessio,* mutatio omnis et interna vicissitudo excluditur. Ex quibus elucet durationem hanc soli Deo competere, qui solus habet existentiam adeo stabilem et mutationis expertem, ut vi suae naturae initio et fine careat, nec in suis internis perfectionibus varietur.

In aeternitate nulla est partium successio [3], nec *transactum* aut *futurum* proprie reperitur, sed tantum *praesens*. Quod Plato acute perspexit inquiens in Timaeo: *erat et erit non recte aeternae substantiae assignatur*. Attamen aliquo sensu solemus quandoque sine errore has etiam voces enti aeterno tribuere, cum dicimus ipsum *esse*, *fuisse*, et *futurum esse*. A quo loquendi modo ut error omnis arceatur, observandum est in conceptu praeteriti et futuri contineri simul positionem aliquam et nega-

1 Hoc adnoto, quia minus proprie duratio etiam entis contingentis et mutabilis, aeternitas quoque vocari posset, si non solum fine sed etiam initio careret; quam tamen impossibilem esse alias demonstrabimus. Atque hoc sensu agitatur quaestio: possibilisne sit mundus aeternus? Immo vero quandoque etiam duratio, quae initium habet, si finem non sit habitura, solet aeternitas vocitari. Sic animus humanus aeternus dicitur, eo quod aeternum posthac sit duraturus.

2 *De Consolat. Philos.* lib. 3, prosa 2.

3 Graviter in hoc erravit Genuensis, qui (*Metaph.* p. 2, c. 11, pr. 144) imprudenter asseruit in aeternitate, etsi successio physica nulla sit, adesse tamen successionem metaphysicam. Quod dum dixit, non consideravit profecto informari mente non posse conceptum successionis cuiusque, quin notio diversitatis in existendo et mutationis cuiusdam una pariter concipiatur. Ac proinde ubi haec deest, illam etiam istinc exulare omnino oportet. Fortasse deceptus est ex eo, quod nos, rebus temporaneis assueti, phantasiae lusu in ipsa aeternitate fluxum quemdam et extensionem imaginamur. At totum hoc non in iudicio et conceptu mentis est, sed in repraesentatione phantasiae; diligenti autem philosopho cavendum est ne iudicium et ideam mentis cum phantasmate imaginationis confundat.

tionem. Cum enim aliquid dicitur extitisse, existentia ipsi tribuitur ante praesens tempus. En affirmatio. At eiusmodi existentia fluxisse intelligitur, et nunc neutiquam permanere. En negatio. Similiter cum dicitur futurum, item existentia habenda asseritur, atque in hoc positio adstruitur. Haec tamen existentia nondum habita esse subauditur, et in hoc negatio adnectitur. Iam age istae notiones quoad partem illam negantem aeternitati non conveniunt; conveniunt autem quoad affirmantem. Antequam enim tempus praesens adveniret, reapse eadem, quae nunc est, stabat aeternitas; ac postquam praesens hoc tempus fluxerit, aeternitas eadem permanebit, omni tamen mutatione summota. Ex quibus etiam illud apparet: aeternitatis notionem a nobis efformari per remotionem quorumcumque limitum et mutabilitatis a durationis idea; non vero, ut Lockius inepte dixit, per iugem temporis additionem [1]. Sed iam ad conceptum temporis veniamus.

35. Quamquam tempus iugiter metimur, eoque visibilia omnia nosque ipsi continemur; tamen eius notio difficillima est ad definiendum [2]. Nihilominus, quantum de obscura hac re dici potest, tempus proprie nihil aliud esse videtur, nisi *duratio entis successivi* vel *mutabilis*. Nam tempus durationem esse quamdam perspicuum est. Eo enim rerum aliquarum in existendo intelligimus perseverantiam. Continenti vero et iugi mutationi permisceri non minus apparet. Nam extensionem et partes includit, quarum nulla permanet, sed omnes fluunt assidue. Hoc autem nonnisi mutationis proprium est. Ad hanc igitur pertinet

1 *Essai concern. l'Entend. hum.* liv. 2, ch. 12.

2 Pulchra sunt Augustini verba, quibus festive hanc difficultatem exponit, sic inquiens: « Quid enim est tempus? Quis hoc facile breviterque « explicaverit? Quis hoc ad verbum de illo proferendum vel cogitatione « comprehenderit? Quid autem familiarius et notius in loquendo commemoramus, quam tempus? Et intelligimus utique cum id loquimur, intelligimus etiam cum, alio loquente, id audimus. Quid est ergo tempus? Si « nemo ex me quaerat, scio; si quaerenti explicare velim, nescio. Fidenter tamen dico scire me quod, si nihil praeteriret, non esset praeteritum « tempus; et si nihil adveniret, non esset futurum tempus; et si nihil esset, non esset praesens tempus. » *Confess.* lib. 11, c. 17.

tempus; atque ea omnia, quae mutationi subduntur, in tempore sunt et temporis spatiis dimetantur.

Qua in re animadvertendum est ens quidem omne contingens mutationibus quibusdam, ut diximus, esse obnoxium. At hae mutationes esse possunt vel instantaneae, vel successivae. Nimirum vel esse possunt huiusmodi ut illico perficiantur, quin interstitium ullum habeatur inter potentiam et actum (qualis est mutatio quae in entibus spiritualibus cernitur, cum operationem aliquam eliciunt); vel possunt esse tales, ut fiant cum mora et fluxu veluti quodam continuo. Eiusmodi est motus localis corporum, aut aliae quaevis eorumdem successivae mutationes [1]. Iam vero superiores illae mutationes, quas innui, tempore proprie dicto non videntur contineri; sed earumdem duratio aut appellabitur *aevum*, aut si appellatur *tempus*, intelligitur *improprie*, seu quatenus sit *duratio creata* quae ab aeternitate differt, et aliquam mutationem includit. Verum posteriores, quae longe imperfectiores mutationes sunt, duratione sua tempus constituunt;

1 Hae mutationis rationem maxime continent. Nam subiectum, quod afficiunt, non repente ad terminum, in quem tendit, ferunt; sed in via potius constituunt, qua ad illum ducitur. Quare subiectum ita actuant, ut in aptitudine adhuc aliqua respectu termini relinquant. Exemplum habes perspicuum in motu locali. Hic, si acute consideretur, in ipso transitu corporis ex uno loco in alium cogitandus est; atque in eo praecise cernitur, quod res, quae movetur, a puncto, unde discessit, in terminum, ad quem indeterminate ferri concipitur, provehatur; illum tamen nondum attigerit. Sic cum corpus, motu accepto, a loco ubi antea quiescebat, in alios indefinite fertur; ratio motus inde habetur, quod ita corpus illud in punctis spatii, quod percurrit, inveniatur, ut ibi non sistat, sed migret in alia. Secus si ab ulteriori tendentia cogitationem avocas, non motum, qui peragitur, sed qui peractus est, cogitabis. Idem dic de ceteris successivis mutationibus. Sumatur ex. gr. calefactio. Mutatio corporis, quod calefit, in ipsa inductione vel evolutione calorici sita est, qua corpus illud ex eius carentia ad ipsum in determinato gradu acquirendum sensim adducitur. Secus non calefactio, sed calefactum corpus cogitabitur. Unde eiusmodi motus seu transmutatio ab Aristotele definiebatur: *actus entis in potentia, quatenus in potentia*. Est enim veluti actuatio imperfecta per quam subiectum, quod movetur seu transmutatur, constituitur in statu medio inter meram potentiam et actum perfectum. Aliis verbis, motus seu mutatio, proprie dicta, est quidem actus, nam subiectum immutat, sed ita est actus ut ulteriorem actum respiciat, quem nondum attigerit.

in ipsasque ea omnia apte quadrant, quae in conceptu temporis insunt. Atque haec de tempore delibasse sufficiat.

Tantum finem faciens observo, nos ex consideratione temporis, quod est in rebus, consuetudine adduci ad tempus aliquod imaginarium cogitandum; quod concipimus velut intervallum quoddam durationis successivae initio et fine carentis, quae ab aeternitate fluxerit. In hoc ludicro phantasmate duo distinguere oportet: elementum intellectivum et elementum imaginarium. Primum non aliud est nisi possibilitas ipsius temporis realis, quae mentis abstractione concipitur, ac proinde limitibus caret et determinatione quavis propria rerum existentium; quemadmodum accidit in omnibus possibilibus cogitandis. Alterum est admixtio phantasiae, quae conceptum illum in nobis comitatur, et quae successionem aliquam actualem illi adiungit. Porro ex confusione unius elementi cum alio ansam desumpsit Kant existimandi tempus esse intuitionem quamdam puram, seu *a priori* in nobis enascentem, tamquam formam sensibilitatis internae.

Articulus IV.

De conceptu finiti et infiniti, simplicis et compositi, aliisque affinibus notionibus.

36. Finitum, ut ipsum nomen innuit, id intelligitur quod limitibus circumscribitur; infinitum contra, quod est confinium ac limitum expers. Hi conceptus ex ipsa consideratione obiectorum realium evolvuntur. Nam, sive nos ipsos per conscientiam, sive obiecta alia creata per ceteras cognoscendi facultates attingimus, ea in sui perfectione et viribus non ad omnia se protendere, sed ab aliis superari, ac tum ad augmentum tum ad decrementum recipiendum idonea esse videmus. Ex quo fit ut eadem quibusdam coërceri limitibus concipiamus, quod omne, ut patens est, finiti notionem exhibet. Haec autem notio, ut perspicis, non omnino negativa est nec praeviam infiniti notionem exigit, quemadmodum Cartesiani contendunt; sed partim est affirmans partim negans, et ab ea determinanda mens auspicari optime potest. Primum quidem clare patet, nam notio finiti dum

ex una parte affirmat realitatem aliquam (qua certe ens quodvis constare debet); ex alia removet ulteriorem perfectionem, qua ens, de quo agitur, caret. Alterum vero probatur; quia negatio, quam includit, satis est ut fundetur in perceptione alterius realitatis, qua ens quodvis finitum destituitur aliisque concedit. Habita vero finiti notione, ad infiniti conceptum assurgimus non per iugem additionem finiti, ut Locke opinatur [1], sed ope abstractionis quae in re, quam contemplamur, limites plane omnes ac terminos abiiciat. Et sane infiniti notio simplicissimum obiectum offert et terminis undique absolutum; quod autem plurium elementorum additamento conflatur, maxime compositum est et a limitibus omnino non vacat. Ergo si synthesi plurium finitarum perfectionum infiniti notio formanda esset, ea nunquam exsculpi in animo posset; sed compositum semper aliquod et finitum cogitaretur. Non sic igitur sed analysi potius, qua avocatione mentis in conceptu rei, quam contemplamur, limites omnes et defectus resecentur, idea infiniti perficitur.

Huius abstractivae facultatis adminiculo non modo ideam infiniti in determinato genere, ex. gr. virtutis, extensionis, durationis; sed etiam infiniti undique absoluti omnique parte completi notionem procudimus. Cum enim realitas et perfectio suapte vi ad hunc potius aliumve gradum non adstringatur; a notione entis limites quoscumque aut defectus secernimus, atque ens quoddam nobis repraesentamus, quod omnem puram perfectionem realitatemque in se ita simplicissime complectatur, ut terminis nullis coarctetur. Huius vero deinceps realem existentiam ex entium finitorum existentia evidenter inferimus, quemadmodum in Theologia naturali patebit.

Nihilominus mens nostra potest hac in re inverso etiam itinere progredi; quatenus postquam ideam entis generalissimi et indeterminati a rebus abstraxerit, mox ab illa ad infinitum et finitum simul concipiendum deveniat. Cum enim a maxima illa indeterminatione obiecti ad aliquid cogitandum se flectit, quod possibilis saltem notionem obiiciat; statim sibi duplicem realitatis ordinem obversari conspicit: ordinem entis necessarii et infiniti,

1 *Essai philos. conc. l'entend. hum.* liv. 2, ch. 15.

ordinem entis contingentis et finiti; prout notioni illi abstractissimae notionem independentiae atque ideo carentiae limitum, aut dependentiae et limitationis adiungit.

37. Notionem infiniti simplicissimi et undecumque perfecti non nisi enti necessario competere quisque per se facile iudicabit. Ens enim contingens, ut ex superioribus patet, non solum ex alio quoad existendum pendet, sed etiam ratione multiplici mutabilitatem includit, atque ideo augmenti et decrementi est capax. Excludit igitur necessario a se independentiam ac necessitatem existendi et immutabilitatem, quae sunt perfectiones maxime; ideamque suppeditat confinium quorumdam quibus teneatur, et ex quorum veluti mutatione fiat, ut perfectione aliqua spoliari aut nova augeri possit. Praeterea quodlibet ens contingens non est ipsa absoluta realitas, sed huius participatio et quasi rivulus; conceptus autem eiusmodi notionem sibi implicat coarctationis, confinium, mensurae. Ens ergo contingens, non nisi numeris quibusdam adstrictam realitatem habet. Quare perfectio infinita si possibilis est (esse autem possibilem ex eo patet, quod nullam conceptuum pugnam includit), nonnisi in ente necessario reperiri potest. Denique ens contingens distingui profecto debet ab ente necessario; tum quia diversissima est utriusque natura et notio, tum etiam quia huius illud effectus est; effectus autem distinguitur a causa. Carere igitur debet iis constituentibus, quibus natura ipsa entis necessarii physice constat; quippe cum res quaevis per ea a ceteris secernatur et differat, per quae constituitur. Atqui infinita perfectio et simplicissima realitas, omnibus absoluta limitibus, id revera est, quod ens necessarium physice in se constituit; quemadmodum in Theologia naturali videndum erit. Hoc igitur in nullo ente contingente et creato inveniri unquam potest. Quamobrem omne ens contingens finitum est, et omne ens finitum contingens est.

38. Ens omne contingens, quod semper, ut diximus, finitum in natura ac perfectione est, possidere nequit vim infinitam seu activitatem sine fine potentem. Activitas enim ex essentiae realitate emergit, ac proinde principium, unde fluit, superare nequit. Ut illud omittam, activitatem, utpote quae tanquam medium ad finem aliquem attingendum datur, a fine, quem respi-

cit, mensuram accipere. Finis autem entis circumscripti, cum finitam naturam perficere debeat, subiective seu prout ipsum afficit, nonnisi limite adstrictus et determinatus est.

Nec huic veritati quidquam obest quod creatura rationalis pro fine habeat Deum ipsum, qui certe infinitus est. Nam illa non aliter quam finite obiectum hoc consequitur. Proinde actio, qua ipsum attingit et ad quam activitas eius intellectualis ordinem habet, ita obiectum illud respicit, ut subiective et entitate sua finita sit. Vires autem agendi mensuram desumunt a fine, non prout hic in se est, sed prout adeptione capitur ac subiectum afficit, quod circa ipsum operatione sua versatur.

39. Compositum id dicitur, quod ex pluribus constat simul iunctis; quod vero ita est, ut ex pluribus non coalescat, simplex appellatur. Ex quo liquet conceptum *simplicis* non esse omnino negantem et in sola partium exclusione situm; sed positionem includere, nimirum ipsam entis realitatem, ex qua exclusio partium, seu negatio compositionis, emergat. Cum vero simplex composito, ut patens est, opponatur; ex diversis compositi speciebus diversitas etiam simplicis innotescit. Porro compositum triplex cogitari potest: *reale*, *logicum*, *metaphysicum*. Primum est, quod ex partibus realiter diversis; alterum, quod ex partibus sola cogitatione distinctis; tertium quod ex partibus distinctione formali discriminatis exsurgit. Iterum compositum reale esse potest aut *essentiale*, ut homo, qui ex anima et corpore constat; aut *modale*, ut substantia modis affecta, ex. gr. globus eburneus, qui ex figura rotunda et ebore conformatur; aut denique *integrale*, quod ex partibus non ad rei essentiam sed ad quantitatem pertinentibus coalescit, ex. gr. corpus humanum, quod variis conflatur membris.

40. Compositum ratione quantitatis (quae in hoc cernitur quod res augmenti vel decrementi sit compos) dupliciter haberi potest: aut ope numeri seu collectionis unitatum, aut ope extensionis seu positionis partium extra partes. Hinc quantitas exsurgit *discreta* vel *continua*. Porro *continuum* esse potest vel proprie dictum, quod etiam *mathematicum* vocant, vel improprie dictum, quod appellant *physicum*, sed melius diceretur contiguum. Primum est, quando partes, quae extenso insunt, non

propriis sed communibus gaudent limitibus; quatenus non quaeque pars suis ornetur extremitatibus, quibus alterius extremitates tangat; sed omnes uno, ut ita dicam, volumine contineantur, et unum solidum revera conflent, quod, si divisio accedat, in plura discerpi possit. Alterum vero, seu contiguum, contra se habet. Non enim vera unitate substantiali, sed accidentali tantum fruitur; ac proinde partes, quibus coagmentatur, singulae propriis terminis concluduntur, licet ope affinitatis cuiusdam aut alia quavis vi mutuo cohaereant.

Limes autem extensionis, qua corpora afficiuntur, eorumdem figuram exhibet.

41. Duo corollaria hinc manant. Primum est: omne ens compositum finitum esse actu [1]. Nam quaevis pars, quae revera actu ipsi inest, finita est; siquidem iunctione aliarum incrementum accipit, et a toto composito superatur; infinitum autem constans partibus, quae in se finitae sint, chimaericum est et repugnans. Unde emergit, omne ens compositum esse contingens, nec nisi in ente necessario omnimodam simplicitatem inveniri. Secundum est: dari non posse extensionem ullam aut numerum actu infinitum. Quod quidem evidenter elucet non modo propter generalem compositi rationem, quam nuper ediximus, verum etiam propter peculiarem conceptum quantitatis: ad quam, ceu species, magnitudo molis et multitudo unitatum pertinent. Est enim de notione quantitatis, ut augmenti et decrementi sit capax; id autem notioni infiniti omnino repugnat. Quare si extensio aut multitudo actu infinita daretur, aliquid esset quod, quia *quantitate affectum*, augeri et imminui posset; quia *infinitum*, augmentum et decrementum omne respueret. Qui conceptus, ut quisque videt, non minus inter se pugnant, quam rotunda quadratis.

1 Hoc diximus, quia infinitum in potentia, quod aiunt, seu potius indefinitum, enti composito non repugnat. Ens enim compositum, licet actu semper finitum sit; potest tamen ulterius usque augeri, quin ad fixum ullum terminum deveniat. Sic quantitas divisibilis est in infinitum, quia in quotcumque secetur partes, potest iterum in alias minores dissecari, quin partes ullae extensae assignari possint, quae absolute nequeant dividi.

Solvuntur difficultates.

42. Inquies I. nos habere ideam spatii cuiusdam et extensionis infinitae, quae concipitur ut capacitas recipiendorum corporum, trinam habens dimensionem, in *longum*, *latum*, et *profundum*, nullis terminis circumscriptam.

Resp. Ne ansa detur errandi, consentaneum est de notione hac aliquid innuere. Mirum enim est quantopere in ea delirarint philosophi, quotque absurda protulerint. Nonnulli enim, ut Clarkius, eo progressi sunt, ut dicerent huiusmodi expansionem infinitam, ipsam esse immensitatem Dei. Alii vero, ut Gassendus, opinati sunt, ipsam aliquid esse incorporeum, non tamen spiritum, triplici dimensione constans, sed improductum et a Deo independens. Alii existimarunt spatium substantiam quamdam esse corpoream, vel saltem reale aliquid, sed a rebus concretis absolutum. Denique, ne omnes recenseam, Kant ratus est spatium generatim esse intuitionem quandam puram, seu ab experientia independentem, et formam sensibilitatis externae, vi cuius singula corpora extensa esse cogitaremus. Vere delirantium insomnia, quae omnino a veritate discedunt! Nam Kantii opinio idealismum inducit, et extensionem corporum obiectivam a cognitione nostra prorsus ablegat. Ceterae autem opiniones rem confingunt, quae simul composita sit et simplex, necessaria et ad creata pertinens, incorporea et dimensionibus constans. Ad summam, monstrum creant pugnantibus undique notis ac multimodis absurditatibus scatens.

Ut itaque rem hanc explicemus, animadvertendum est corpora, quae adspectabilem hanc rerum universitatem conflant, apte disposita esse inter se et ordinata, ita ut alia aliis contineantur. Quare corpus quod intra suas dimensiones aliud continet, erga illud vices gerit receptaculi cuiusdam, quod ipsum circumscribat et amplectatur. Corpus autem quod nullo alio continetur, ipsum sibi est receptaculum sui. Hinc notio in nobis spatii realis ingeneratur, quatenus concipimus dimensiones corporis unius aliud circumdantis, quas inter corpus aliquod locari potest; aut etiam concipimus dimensiones superficierum eiusdem

corporis, quod continet seipsum, quas inter substantia illius revera locatur. Et sane cum spatium metiri volumus, aliud revera non facimus, nisi quod distantias eas dimetamus, quae aut inter extremas partes superficierum eiusdem corporis, aut inter superficies alterius corporis, quod illud ambit, intercedunt. Quapropter spatium reale non est aliquid absolutum ab ipsis corporibus extensione gaudentibus; sed obiective consistit in ipsis dimensionibus extensionis illius; prout inter se distant et substantiam corporis; quod afficiunt, continent. Aut, si de spatio non interno, sed externo sermo est, a dimensionibus constituitur corporis circumstantis, prout ad corpus aliud inter illas collocandum referuntur. Vacuum vero quod inter eas superesset, si corpus contentum in nihilum redigeretur, revera nihil est; et in tantum mensurae capax concipitur, in quantum distantiae corporum, quae illud intercipiunt, cogitantur, vel cogitatur extensio corporis, quod ibi locari posset.

Ex hac *spatii realis* notione, quam apprehendere solemus in corporibus, ad *spatii imaginarii* conceptum assurgimus; quod concipimus veluti capacitatem locandorum corporum, sine mutatione aut terminis, eique imaginando trinam addimus dimensionem, longitudinis, latitudinis, altitudinis, eo ferme modo, quo eam actu apprehendimus in natura. Verum hic conceptus nihil reale extra cogitationem positum revera repraesentat; sed partim ex notione possibilitatis cuiusdam, partim ex phantasmate imaginationis componitur. Nam quatenus capacitatem collocandorum corporum amplectitur, nil aliud reapse exhibet, nisi ipsam possibilitatem spatii realis, quod proxime descripsimus. Hoc ipso enim quod corpora sunt possibilia, ac si existerent, spatium reale praeberent; eius capacitas seu possibilitas mente informari potest. Et quoniam possibilia corpora nullo numero coërcentur, idcirco est quod haec capacitas ut infinita vel melius indefinita concipiatur. Itemque cum rerum possibilitas, ut alias diximus, immutabilis sit et aeterna; hinc etiam fit ut capacitas abstracta corporum collocandorum, ut quid aeternum et sine mutationis vicissitudine repraesentetur. Denique, quia sic capacitas illa in possibilitate tantum inspecta ab actuali existentia corporum non pendet; idcirco est quod ut absoluta et rebus ceteris non innixa

cogitetur. Atque id omne ad intelligentiam pertinet. Huic vero ideae phantasma imaginationis adiungitur; quatenus haec, cum nihil nisi corporeo modo repraesentare valeat et actum intelligentiae in capacitate, quam diximus, cogitanda comitetur; trinam illi affigit dimensionem, sub concreta quadam et sensibili forma. Atque ita ex mixtione utriusque conceptionis fallax aliquod procuditur spectrum, quo qui parum diligenti examine cogitationes suas perpendit, facile hallucinatur. At accurati philosophi est imaginationem ab intelligentia scite secernere ad cavendas deceptiones. Hinc ut ad obiectam difficultatem redeam ipsamque concludam aliquando, aio nihil posse ab idea hac spatii imaginarii pro eiusdem adstruenda existentia desumi. Evidenter enim ex ea parte, qua imaginaria est, nihil probat; cum, ut patet, non quidquid imaginatione confingitur, id continuo in existentium aut possibilium numero haberi oporteat. Ex qua autem parte ad intelligentiam pertinet, non aliquid infinitum revera, sed indefinitum exhibet, ab ipsa possibilitate spatii realis non diversum.

Oppones II. Potentia reduci potest ad actum. Atqui datur infinitum in potentia, ut supra concessum est; nam quantitas sine fine augeri et dividi potest. Ergo multitudo aut extensio actu etiam infinita dari debet, vel saltem possibilis est.

Resp. *Dist. Maior*. Potentia reduci potest ad actum eo modo, quo ad illum habet ordinem relationemque, *conc.;* secus, *nego.* Ad *min.* pariter *dist.* existit infinitum in potentia quatenus exstat aliquid, cui quodcumque decrementum vel incrementum finitum accedat, hoc nunquam est ultimus terminus, quem transilire non liceat, *conc.;* quatenus detur aliquid, quod incrementi vel decrementi absolute maximi habeat capacitatem, *nego.*

Quo sensu infinitum, ut aiunt, in potentia admitti debeat satis dilucide innuimus supra. Non enim id perinde intelligendum est, quasi res adsit vel capacitas, quae molis aut numeri, aut qualiscumque realitatis actu sine terminis habendae sit compos. Id enim omnino repugnat. Verum ita intelligi debet, ut aliqua exstent, quae novi quidpiam semper suscipere possunt, quin unquam extremum adveniat, quod ulterius progredi conceptu saltem vetet. Sic divisibilitas in infinitum quoad quantita-

tem datur hoc sensu: non quatenus inveniatur habilitas ad divisionem in partes actu infinitas, sed quatenus in quotascumque particulas corpus extensum dissecetur, hae iterum sine fine in alias atque alias discerpi possint et novis limitibus affici, qui a prioribus differant. At hoc ita contingit, ut partes, quae actu habentur, semper finito numero contineantur, limesque actu determinatus finitam semper claudat quantitatem. Idem dicatur de mole iugiter augenda; in qua nullus quidem attingitur terminus, quem absolute excedere non liceat; sed tamen quaecumque moles actu habeatur, ea semper confiniis certis circumscribitur.

Articulus V.

De substantia et modificationibus.

43. Experientiam sive externam sive internam consulentes entia sic exstare deprehendimus, ut licet quaedam, quae ad ipsa spectant, varientur; ipsa tamen in sui natura immota supersint ac maneant. Sic per conscientiam novimus cogitationes in nobis volitionesque, aliaque, quae nos afficiunt, permutari novisque succedentibus evanescere; nos tamen ipsos eosdem usque persistere. Sic iterum exteriorem naturam contemplando, animantia, plantas et corpora non viventia mutationes assiduas suscipere contuemur, quin tamen ipsa exstare desinant. Hinc duplicis generis realitates concipimus: alias, quae in se non sunt sed subiectum aliquod afficiunt; alias, quae illis substant ac veluti fulcimen exhibent. Superiores appellantur *qualitates*, *accidentia*, *modi;* posteriores vero dicuntur *substantiae* eo quod *stent sub* accidentibus: easque ita illis subiacere intelligimus, ut fulcro alio non indigeant in existendo. Secus enim si ipsae etiam subiectum, cui inhaereant, exigerent: tunc aut progressus fieret in infinitum; aut si tandem aliquando ad fulcrum aliquod deveniatur, quod in se non in alio existat, hoc proprie erit quod appellatur substantia. Quoniam vero intelligimus id praecise ad rationem substantiae generatim acceptae pertinere, ut alteri rei non insideat in existendo; quod autem modificationibus substet, id non ex conceptu ipso substantiae sed ex eo tantum procedere

quod substantia sit creata et mutabilis: hinc in generali eius definitione primum tantum includimus, dicimusque substantiam esse *ens per se stans*, seu *non indigens alia re*, *cui tamquam subiecto inhaereat*; accidens vero esse *aliquid alteri inhaerens*, seu *indigens subiecto aliquo quod afficiat*.

44. Non defuerunt, qui vel periculosam et ancipitem, vel plane falsam substantiae definitionem tradiderunt. Ac primum Cartesius substantiam dicit esse *rem quae ita existit, ut nulla alia re indigeat ad existendum* [1]. Quae definitio in bonam partem torqueri potest, si ita intelligatur, ut substantia non rem aliam, ex qua pendeat tamquam a causa; sed eam tantum excludat, ex qua pendeat ut a subiecto cui inhaereat. Et sane in hoc sensu a Cartesio prolatam esse libenter existimamus [2]. Attamen satis accurata non est, qualis definitio esse debet; propterea quod si severe, ut verba sonant, accipiatur, Deo dumtaxat competet, qui unus ex nulla re quoad existentiam pendet [3]. Quare ea abusus est Spinoza ad pantheismum excitandum.

Multo nocentior est Cousiniana definitio, qua dicitur *substantia* esse *ens quod nihil ultra se in ordine ad existendum subaudit* [4]. Haec profecto non nisi increatae substantiae, Deo nimirum, congruit. Et sane sophista gallus unitatem illinc substantiae derivavit, ceteris entibus in classem phaenomenorum coniectis. Ipsa igitur vi verborum et ipsius auctoris iudicio ad pantheismum adducit. Quare tam absurda et monstruosa est,

1 *Principiorum Philos.* p. 1, n. 13.

2 Elici hoc potest ex verbis ipsis Cartesii, qui postquam definitionem illam protulit, continuo subiungit: « Et quidem substantia, quae nulla « plane re indigeat, unica tantum potest intelligi, nempe Deus. Alias vero « omnes nonnisi ope concursus Dei existere posse percipimus. Atque ideo « nomen substantiae non convenit Deo et illis *univoce*, ut dici solet in « scholis. » *Loco nuper citato.*

3 Advertit hoc Leibnitius, qui in examine principiorum Malebranchii de ea sic loquitur: « Cette définition de la substance n'est pas exempte « de difficultés. Dans le fond il n'y a que Dieu seul qui puisse être conçu « comme indépendant d'autre chose. Disons-nous donc, avec un certain « novateur trop connu, que Dieu est la seule substance, dont les créatures « ne soient que les modifications? »

4 *Filosofia di* V. Cousin tradotta ed esaminata dal Bar. Galluppi. *Ontologia* pag. 98.

quam absurdum et monstruosum est systema illud, ad quod fundandum inservit.

45. Accuratius examen exigit Lockii opinio, qui comminiscitur substantiam nihil esse aliud, quam *congeriem idearum simplicium sensu perceptarum*; seu, ut obiective id explicet, *complexum qualitatum, quas sensu percipimus, ignota ratione coëxistentium* [1]. Harum vero subiectum figmentum mentis esse dicit, inde exortum, quod illas rei qualitates ut in alio existentes concipere assueti simus.

Verum hoc haud est, ut philosophum decet, naturam scrutari; sed inepte verba proferre, quae ignorantibus fucum faciant. Quo enim pacto qualitates substantiam formare possunt, si earum conceptus ne mente quidem exprimitur, sine notione subiecti cuiusdam, quod in se sit et illis afficiatur? Sane notio qualitatis relativa est, notio substantiae absoluta. Quomodo igitur relativum constituet absolutum; si relativum non modo subaudit absolutum, sed etiam sine illo intelligi nequit? Praeterea qualitas exigentiam involvit subiecti cui inhaereat et quod ea afficiatur. Si qualitates multiplicentur, multiplicabitur exigentia subiecti quod eas fulcire debet ac sustinere. Unde igitur subiectum istud habebitur, si solae qualitates feruntur in medium?

Sed ad luculentiorem Lockii refutationem percontor ex ipso, utrum qualitates illae, quarum acervo substantiam exhiberi ait, alicui subiecto revera inhaereant necne? Si primum dicit, dirempta lis erit. Nam subiectum hoc appellabitur substantia, quippe quod illis qualitatibus substet; idque proinde non commentitium sed aliquid reapse existens dicendum erit. Sin alterum responsum det, nihil melius pro se lucrabitur. Nam tunc hae qualitates, utpote nulli subiecto inhaerentes, subsistent ipsae per sese, quamvis invicem copulatae. Ergo cum id nomine substantiae designemus, quod subsistit in se; qualitates ipsae dicendae erunt substantiae; atque ideo conceptus substantiae non inter fictiones mentis, sed in realium notionum numero habendus erit. Quaestio dumtaxat eo tunc devolvitur, ut disceptetur utrum quas vulgo appellamus substantias, hae revera sint aggeratio sub-

1 *Essai phil. conc. l'ent. hum.* l. 2, ch. 23.

stantiarum necne. Verum hoc scopo, de quo hic agimus, nihil obest; aliamque tangit disputationem, de qua alibi sermocinabimur. Denique ipse Lockius semet oppugnare videtur, cum invitus fateatur ideam substantiae universale subiectum esse sermonis humani. Quomodo enim, si ita est, notio substantiae a mente humana exulare aut chimaera esse poterit? Num chimaera esse potest ea notio, in qua omnis sermo fundatur, et qua proinde genus humanum carere nequit?

46. Lockius duo obiicit: primum, idearum nostrarum fontes non esse nisi sensationem et reflexionem; ac proinde, cum harum neutra ad notionem substantiae suppeditandam valeat, hanc in fictitiis habendam esse [1]. Deinde, nos, cum substantiam cogitamus, nihil aliud mente versare, nisi collectionem qualitatum, quarum ideas per sensus accepimus [2]; in hac igitur qualitatum congerie conceptum substantiae reponi.

Respondeo, obiectione prima non notionem substantiae ex albo idearum expungi, sed idearum originem a Lockio effictam incompletam et absurdam ostendi. Rectius enim sic est ratiocinandum: habemus, ut conscientia et ratio testatur, substantiae notionem; atqui haec, quemadmodum et aliae complures, neque a sensibus neque a reflexione repeti potest; ergo hi non sunt genuini fontes idearum. Lockius contrarium fecit. Cum enim ex commentitia, quam adstruxerat, origine idearum notionem substantiae derivari non posse conspiceret; hanc devovit, ut commentum illud retineret.

Secunda difficultas omnino neganda est. Etsi enim, cum substantias creatas determinate concipimus, earum modificationes aliquas mente versamus; tamen falsum est nos nonnisi harum congeriem conceptu tunc informare. Nam, praeter hanc congeriem, optime concipimus realitatem in se existentem, quae qualitatum illarum subiectum sit, et cuius notionem notio qualitatum non ingrediatur sed comitetur tantum et circumstet, ita tamen ut facile ab ipsa secerni possit. Cuius rei quisque sibi est testis, quippe qui inter notionem accidentium, utcumque collectim sumantur, et notionem substantiae, quae illis afficiatur, compara-

1 *Essai phil. concern. l'ent. hum.* l. 1, ch. 5.
2 *Ibid.* l. 2, ch. 23.

tionem instituit, atque utrinque discrimen et oppositionem adesse deprehendit.

47. Aliud, quod praesenti in re minime praetermittendum est, distinctionem attinet inter substantiam eiusque modificationes. Nam creatas substantias non cogitatione nostra tantum, sed re etiam mutari omnes fatentur. Sic pilam impulsu accepto moveri; deinceps aliquo resistente corpore motum rursus amittere; marmor actione artificis ex quadrato rotundum effici; animum nostrum ex appetitione una ad aliam flecti, tum ex insciente scientem fieri perspicuum est. Has mutationes, atque earum consimiles, reales esse minimeque a mente confictas nemo non dicit. At in explicanda ratione, qua modificationes in hoc se habeant ad substantiam, permagna adest discrepantia. Nonnulli enim existimant hinc physicum et reale discrimen inter substantiam et modos non inferri. Sed sufficere arbitrantur, si modificationes in conceptu tantum a substantia distingui dicantur, in re autem et concrete ipsamet esse substantia, quae in alio statu se habeat. At, ut verum fatear, hi verbis iocari videntur. Si enim mutationem illam realem esse, et non in ideis nostris sed in obiecto ipso peractam esse concedunt; aliquid profecto ab obiecto quod mutatur, discessisse, atque aliquid eius loco suffectum fuisse fateantur oportet. Id vero non aliud fuit, nisi *modus* seu *accidens*; substantia enim permansit eadem. Ergo *modus* vel *accidens* aliquid obiectivum et reale est, quod substantiae adiungi potest vel demi, quin substantia dematur, vel rursus producatur. Ergo aliquid a substantia realiter diversum, ac proinde distinctum sit, necesse est. Nihil enim separari potest ab eo, a quo realiter non differt; nec differre potest realiter, si item realiter non distinguitur. Ergo si mutatio in rebus creatis peragitur, et modos seu accidentia respicit; modi seu accidentia a substantia realiter distinguuntur [1].

1 Militat etiam pro hac sententia Galluppius, inter alia sic scribens: « Questo filosofo (Bayle nimirum) conviene dell' esistenza de' cambiamenti. « Ora se in una sostanza nulla vi ha di distinto da essa stessa, come si « può ammettere il cambiamento? Quando si dice la sostanza *A* è cambiata, « che cosa s' intende con ciò? Che si è prodotta una sostanza diversa da *A*? « In questo senso la sostanza *A* non è cambiata, ma un' altra sostanza è

Ergo, dicet aliquis, *accidentia absoluta* restituis? Respondeo, me restituere sensum communem, a quo, nisi amentibus, peregrinari non licet. Sensus autem communis dictat ridiculum esse, nedum absurdum, tum fateri mutationes reales in mundo, quin aliquid reale adveniat vel discedat; tum etiam velle ut aliquid reale adveniat vel discedat, quin a subiecto realiter distinguatur. Nec vero hinc consequitur *accidentia* appellanda esse *absoluta* in proprio sensu. Absolutum enim est illud quod respectum et ordinem ad aliud non involvit. Id autem quoad existentiam optime cadit in substantiam, quae existit in se nec fulcro indiget in quo nitatur. Sed proprie non convenit accidentibus; quae licet realiter distincta sint a substantia, ea tamen indigent ut sustententur; cum tota quantaque sunt ad substantiam afficiendam et modificandam referantur. Unde non *absoluta*, sed potius *relativa* dici debent. Quod si eo nomine accidentia intelligas a substantiis distincta, et quorum aliqua ab illis separata servari possint virtute divina; modo te explices, nihil vetat quominus utaris iure tuo.

ARTICULUS VI.

De supposito et persona.

48. In substantiae notionem redeuntes, tria quoad ipsam considerare possumus: primum quod existat et quidem in se; alterum, quod vi aliqua ad operandum idonea perfruatur; tertium, quod se possideat, sitque sui iuris in existendo. Primum proprie et praecise notionem constituit *substantiae*, de qua superiore articulo satis dictum est. Alterum conceptum praebet *naturae* [1], quae definiri potest *substantia* vel *essentia prout vim*

« stata creata; laddove la prima è stata distrutta. . . . Se alla sostanza *A* è « inerente il modo *B*, allora che questo cessa, e vi succede il modo *C*, io « vedo bene che lo stato accidentale di *A* è cambiato, o sia che il suo « modo di esistere è cambiato. Questo cambiamento si riferisce esattamente « alla sostanza, perchè i modi sono della sostanza e le appartengono. » *Saggio Filosof.* vol. 6, c. 2, §. 17.

1 Vocabulum naturae, utpote per se vagum, ad alios etiam sensus torqueri solet. Sic nonnunquam significat Auctorem ipsum naturae, nonnun-

ad operandum includit. Postremum denique ideam *suppositi* praebet, quod revera non est aliud, nisi substantialis natura prout se ipsam possidet nec cum altero se communicat, atque ideo plenum est et adaequatum suarum operationum principium. Modus autem sic consistendi in se, ex quo fit ut substantia semet cum nemine participet, sed se ipsa possideat, *subsistentia* nominatur. Quare suppositum concipi debet ut resultans ex substantiali natura et subsistentia, potestque definiri ita, ut dicatur esse *substantia undique completa, sui iuris et alteri incommunicabilis*. Quae tamen, si intelligentia perfruitur, non simpliciter *suppositum*, sed peculiari et digniore nomine *persona* nuncupatur, quam rite definies: *substantiam rationalem completam, sui iuris et alteri incommunicabilem*.

Hae definitiones illis congruunt adamussim, quas in libro *de duabus naturis* Boëthius tradidit, vir non modo philosophiae sed etiam theologiae apprime consultus. Porro is suppositum descripsit: *naturae completae individuam substantiam; personam vero: rationalis naturae individuam substantiam*. Ubi tamen adverte vocem *individuam* non pro *singulari* tantum, sed pro *incommunicabili* ab eo usurpari; quandoquidem id reapse omnino *individuum*, seu non divisum in se et divisum a quolibet alio, dicendum est, quod non modo singularem naturam praebeat, sed etiam alteri nullo modo se communicet. Natura autem, utcumque singularis concipiatur, adhuc tamen communicabilis est.

49. Atque hoc loco duplex emergit quaestio perutilis, et iis, qui operam daturi sunt theologiae, valde necessaria. Prima est: utrum persona in rebus creatis concrete spectata (idest tanquam subsistens rationale sui iuris) re differat a natura [1]; altera,

quam rerum creatarum universitatem, nonnunquam rei cuiuslibet essentiam, quae per definitionem explicatur, nonnunquam essentiam substantiae solius, quandoque etiam rei alicuius nativitatem, atque his similia.

1 De substantiis creatis hoc quaerimus; quia in Deo, qui maxima gaudet simplicitate, subsistentia a natura distinctione non *reali*, sed *virtuali* tantum discriminatur.

In hanc vero quaestionem, fortasse philosophi nunquam devenissent, nisi Fidei mysteria occasionem dedissent. In Christo enim una est persona, duplex natura. Unde humanitas in eo quamvis individua et singularis, tamen quia a Verbo hypostatica unione assumpta est, personàm de se non constituit.

num subsistentia ex negatione tantum, an ex positione quadam emergat. Et ad primam quod attinet, subsistentiam in creatis non cogitatione tantum, sed obiective et distinctione saltem modali a natura secerni, apud omnes in confesso est. Re enim vera, natura creata quamquam singularis sit et completa, tamen, si praecise in ratione notisque naturae tantum spectatur, omnimodam incommunicabilitatem nondum praesefert. Etenim mentis obtutum in ea figentes, etsi pervideamus ipsam, eo quod completa sit atque integra, non posse per modum partis alteri naturae coniungi; tamen in ea nihil adhuc conspicitur, quod vetet ne ipsamet cum altero se communicet, ut *natura*. Quamdiu enim quoad essentialia tantum principia licet singularitate affecta cogitatur; nondum plene se possidere concipitur, sed optime posse a nobiliore quodam assumi supposito. Sic de individua Christi humanitate a *Verbo* assumpta factum esse docet Fides. Si igitur in notis naturae singularis, sic nude sumptae, nihil adhuc reperitur, per quod hanc ultimam speciem *incommunicabilitatis* habeat; necesse est ut aliqua exstet realis distinctio inter naturam sic acceptam, et eamdem iam sistentem in semetipsa, talique modo terminatam, ut alterius revera non sit, sed ipsamet se possideat. Et quoniam natura rationalis sic constituta, *subsistentia in concreto* vel *persona* nominatur, haec ab illa realiter discriminetur oportet.

Ad alteram vero quaestionem quod pertinet, diversa animos sententia distraxit. Alii enim personam vel subsistentiam in concreto haberi reputant per solam negationem unionis naturae singularis cum ente nobiliore. Quare naturam creatam hoc ipso quod a superiore aliquo principio non assumitur, sed sibi ipsa relinquitur, personam constituere dicunt et adaequatum suarum operationum principium. Secus vero si aliter accideret. Idque ex eo probant, quod hic modus sufficiat ad realem distinctionem inter personam et naturam constituendam et facilior sit captu. Alii contra ad personam constituendam, praeter naturam, positivam aliquam entitatem modalem requirunt, quae accessu suo naturam sic terminet, ut eam reddat sui iuris et alteri incommunicabilem. Atque id probare nituntur ex eo, quod plus quid-

dam est persona seu natura in se subsistens, quam simplex natura tantum; tum etiam quia secus natura in nihilo differret a supposito, quippe hoc illi nihil adderet, praeter negationem unionis cum alio. Utraque sententia suos fautores habet, atque ad dogma Incarnationis explicandum satis est. Quare quae magis lubet, quisque amplectatur.

50. Ad theoriae coronidem iuvat Lockii opinationem circa personae identitatem breviter coarguere. Is enim postquam absurda non pauca materialismo (ut in more habet) faventia quasi iocans protulit, commentitiisque fabellis locum dare sua philosophia non indignum putavit; ad identitatem personae explicandam devenit, eamque reponi docuit in conscientia propriarum actionum, seu in actu quo quis operationum, quas elicit, sibimet est conscius [1]. Cuius sententiae falsitas adeo patet ut expositione non egeat. Tamen claritatis gratia duo breviter observamus.

Primum est, tantum abesse ut conscientia nostrarum actionum identitatem personae constituat; ut ne cogitari quidem possit conscientia eiusmodi, nisi antea personae identitas subaudiatur. Nam quo pacto conscire possumus illas actiones esse nostras, nisi reapse iidem simus, qui eas conscimus et qui eas emisimus? Profecto nisi id iam ratum ante sit, conscientia huiuscemodi sine errore atque deceptione cogitari non potest. Per-

1 « Lorsque nous voyons, que nous flairons, que nous méditons, ou que « nous voulons quelque chose, nous le connaissons à mesure que nous le fai- « sons. Cette connaissance accompagne toujours nos sensations et nos perce- « ptions présentes; et c'est par-là que chacun est à lui-même ce qu'il appelle « soi même. On ne considère pas dans ce cas si ce même soi est continué dans « la même substance, ou dans diverses substances. Car puisque la conscience « accompagne toujours la pensée et que c'est là ce qui fait que chacun est ce « qu'il nomme soi-même, et par ou il se distingue de toute autre chose pen- « sante; c'est aussi en cela seul que consiste l'*identité personelle*, ou ce qui « fait que un être raisonnable est toujours le même. Et aussi loin que cette « conscience peut s'étendre sur les actions ou les pensées déjà passées, aussi « loin s'étend l'identité de cette personne: le soi est présentement le même « qu'il étoit alors; et cette action passée a été faite par le même soi que celui « qui se la remet à présent dans l'esprit. » *Essai phil. concern. l'ent. hum.* l. 2, ch. 27, §. 9.

sonae igitur identitas conscientiam praecedit, et circulo vitioso obvolvitur qui illam per hanc constitui autumat.

Alterum est congeries absurdorum, quae ex Lockiano commento derivarentur. Nam in ea sententia deliri et amentes, qui praeteritarum actionum oblivione capiuntur, in personam aliam converterentur; non enim conscientiam haberent illarum actionum, per quam persona eadem constituitur. Praeterea quotiescumque conscientia actionum nostrarum interrumpitur, ut in somno; persona etiam tunc cessaret, et quamdiu ille status perseveraret, nulla foret. Immo, si vera loqui volumus, persona in nobis mutatione perenni varianda esset iugiter. Nam in tantum per Lockium eadem permaneret, in quantum immutata in ipsa persisteret conscientia praeteritarum actionum. At commemoratio istaec nunquam una eademque in homine durat; tum quia anteactas operationes omnes unico actu nunquam reminiscimur, tum quia plurium actionum praeteritarum memoriam in dies amittimus. Postremo si eadem conscientia ex una intelligente substantia in aliam transferretur (quod Lockius impossibile non esse dicit), posset tunc profecto eadem persona in diversis distinctisque substantiis reperiri.

Atque haec nonnulla sunt rationi absona, quae ex lockiana sententia scaturiunt; ut missa faciam absurda illa graviora et pestilentiora, quae contra Fidei dogmata derivantur. Felix philosophia, si talibus instauratoribus permitteretur!

Articulus VII.

De relatione.

61. Quemadmodum ea, quae ita concipi possunt, ut alia, ad quae forte referuntur, simul intelligi non oporteat, *absoluta;* sic ea, quae cogitari nequeunt, quin alterius rei ideam simul excitent, seu quorum natura est, ut ad aliud referantur, *relativa* dicuntur. Exemplum primi generis sit *homo;* qui ut consideretur, opus non est ens aliud, cum quo comparetur, una simul cogitare. Exemplum vero generis posterioris sit *pater;* qui certe apprehendi cogitatione non potest, quin alterius rei,

nempe filii, notionem simul revocet [1]. Iam age hic ordo, quo res una refertur ad aliam, seu haec determinatio, qua res non absolute in se sed vi comparationis cum alia intelligitur, *relatio* appellatur. Eiusmodi est notio ex. gr. *aequalitatis*, quae tunc habetur, cum res una confertur cum alia re, quam aequiparat.

In relatione tria considerari debent: *subiectum*, *terminus*, *fundamentum*. Subiectum dicitur illud, quod refertur ad aliud; id vero, ad quod refertur, est terminus; ratio denique ob quam refertur, seu id ex quo relatio resultat, fundamentum relationis nominatur. Sic, ut exemplo rem declarem, in relatione similitudinis, quae inter duo corpora alba intercedit, corpora albedine suffusa *subiectum* et *terminus*, ipsa albedo, vi cuius similia dicuntur, *fundamentum* relationis diceretur.

52. Relatio in logicam et realem dispescitur. Illa est quae a mentis consideratione pendet; altera quae in rebus ipsis viget, tametsi nulla mentis accedat consideratio. De utriusque veritate dubitari non potest. Nam ad primam quod attinet, evidens est posse mentem respectus varios et ordines invicem in suis ideis efformare, velut si notionem aliquam universalem cum individuis, quae illa complectitur, forte comparat; aut obiectum unum idemque cum seipso confert, atque ita illi identitatis relationem tribuit. Ad alteram vero quod pertinet, non minus certum est quamplura reperiri quae ante omnem mentis operationem respectum et ordinem habent inter se. Sic effectus omnis et causa relationem et ordinem unius ad alterum includunt, quem a mentis consideratione non recipiunt sed potius menti contemplandum obiiciunt.

Atque harum relationum realium existentia ex ipsa creatorum entium conditione resultat. Rerum enim universitatis constitutio poscit ut certus nexus adsit et ordo unius rei ad aliam et omnium ad supremam Causam, a qua pendent et iugiter conservantur. Iam vero hic ordo relatio quaedam est. Relatio

1 Alio sensu usurpari etiam solent hae voces, quatenus nomine *entis absoluti* id intelligatur, quod dependentiam nullam involvit, nec ut existat exposcit aliud; *relativum* vero, quod contra se habet. Qua acceptione ens absolutum nonnisi Deus dici posset; res vero creatae, cuiusvis naturae sint, entia relativa nominarentur.

enim, ut dixi, in respectu et habitudine unius ad aliud tota quantaque est, versatur. Ergo cum talis ordo realis sit, et non in mente tantum sed in rebus a Deo conditis inhaereat; relatio realis, quae ipsam rerum naturam afficiat, negari plane non potest.

Nec difficultatem ingerit quod ad eiusmodi relationem percipiendam comparatio semper aliqua requiratur, quae actus est mentis. Nam vi comparationis huius relatio non conditur, sed detegitur; ac proinde ordo relationem efficiens in rebus ipsis, quae comparantur, exstet necesse est.

53. At enim quae conditiones necessariae sunt ut relatio sit realis et a logica distinguatur? Repono, eas esse quatuor.

Prima est, ut subiectum, cui relatio tribuitur, aliquid reale sit. Evidens enim est non posse realem ordinem subiecto commentitio aut logico inhaerere; siquidem quidquid in subiecto aliquo inest, eius conditionem sequitur.

Secunda est, ut fundamentum, unde relatio exsurgit, reale etiam sit. Nequit enim quidpiam causam excedere, a qua procedit.

Tertia, ut terminus, quem relatio respicit, actu sit. Cum enim munus relationis in hoc ponatur, ut rem unam ad rem aliam referat, nempe subiectum ad terminum; hunc actu exstare necesse est, ut ordo inter ipsum et subiectum actu intercedat. Quod dictum intelligas de respectibus iis, qui proprie adventitii sunt et internam rerum naturam non attingunt. Neutiquam vero extendi debet ad eas relationes, quae proprie tali classe non continentur, et quarum munus non est terminum respicere dumtaxat, sed praeterea rei, cui insunt, naturam determinare; qualis esset ex. gr. ordo ac relatio facultatis cuiusdam ad suum obiectum. Hae enim relationes seu respectus dari possunt, antequam exstet terminus; eoque sublato, sunt superstites.

Quarta conditio est realis distinctio inter fundamentum et terminum. Subiectum enim non refertur ad terminum, nisi quatenus fundamento relationis afficitur. Ea autem, quae invicem referuntur, ordinem et oppositionem habent inter se; ordo autem et oppositio nonnisi inter res distinctas cerni potest. Advertendum tamen est relationem a fundamento, unde resultat, minime distingui; sed esse fundamentum ipsum prout non absolute

cogitatur, sed subiectum, cui inest, ad terminum refert. Sic relatio similitudinis, quae inter duo alba corpora intercedit, ab albedine revera non differt; sed hoc unice addit, quod albedo unius corporis non absolute sed in ordine ad albedinem alterius respiciatur. Hinc est ut sola positione fundamenti relatio emergat, modo adsit terminus, ad quem subiectum referri debet.

54. Relatio potissimum reducitur ad convenientiam vel discrepantiam, quae inter plura entia intercedit, aut ad dependentiam effectus et causae. Sic similitudo vel aequalitas ponitur in convenientia qualitatis vel quantitatis; secus diversitas vel inaequalitas. Sic etiam relatio patris in filium, et vicissim, habetur ratione vitae, quam huic ille generatione largitus est, hic contra ab illo recepit. Denique observari debet relationem aliam esse mutuam, aliam vero non mutuam. Sic relatio aequalitatis ex. gr. inter duas aequales quantitates mutua est; relatio inter creaturam et Deum mutua non est. Nam licet creatura realem relationem habeat ad Deum, Deus tamen nonnisi rationis relationem habet ad creaturas. Creatio enim, quae huius relationis fundamentum est, non aliquid novi in Deo ponit, sed in creaturis tantum, ut suo loco dicetur. Tum etiam relatio mutua vel est eiusdem appellationis, vel diversae. Sic relatio patris et filii est mutua quidem, sed appellationis diversae; relatio similitudinis inter duos albos parietes mutua est et appellationis eiusdem.

CAPUT TERTIUM

DE CAUSIS.

Disceptatio de causis ad ontologiam maxime pertinet, tum propter connexionem quam habet cum entis conceptu (omne enim ens aut causa est, aut saltem ex causa gignitur); tum etiam quia ceterae scientiae, quarum principia tractari hic debent, in causarum praesertim investigatione versantur. Longe enim sumus ab iis, qui causarum studium a philosophia exulare volunt; siquidem veri nominis scientia acquiri nequit, nisi rerum cau-

sae detegantur. Quare harum neglectus pervertit ea, quae sunt scientiae fundamenta, et naturae reluctatur, quae, ut inquit Seneca, *curiosum* nobis ingenium dedit, idest causas sciendi cupidum. Ne autem brevitatis terminos transiliamus, totam quaestionem tribus absolvemus articulis. Primum de notione causae generatim; deinde de efficientium creatorum activitate; tandem de causa finali, quae omitti nequeunt, edicemus.

Articulus I.

De notione causae.

55. Etsi causae nomen efficienti potissimum tribui soleat, tamen ea vox latius evagatur, et generatim significat quidquid concurrit et confert ad productionem alterius. Hoc universalis causae notio importare videtur. Id vero, quod producitur, nominatur *effectus;* et actualis influxus, quem causa quaevis in suo genere ad existentiam effectui impartiendam exerit, *causalitas* nuncupatur.

Causarum quadruplex est genus: *materialis, formalis, efficiens* et *finalis*. Quae partitio ex ipsa rerum observatione colligitur. Nam in nova rei cuiuspiam effectione, cuius exempla innumera contuemur, quatuor considerari possunt. Primum, ens illud cuius actione effectus gignitur. Deinde, subiectum in quo ens eiusmodi operatur ad effectum producendum. Tertio, realitas illa, quidquid sit, quae per talem actionem in subiectum inducitur. Tandem, bonum illud, quod agens (si ratione sit praeditum) ex actione sua consequi studet, aut ad quod procurandum (si ratione privatur) a supremo Ordinatore dirigitur. Ponite ante oculos artificem, qui solidam Alexandri effigiem e marmore exsculpat. In hoc exemplo, ut videtis, quatuor cogitari debent: artifex ipse, qui statuam elaborat; marmor, ex quo signum illud exsurgit; dispositio partium, quam marmor recipit ad Alexandri referendam figuram; denique scopus, quem sibi sculptor in operando praestituit. Iam vero horum primum *causa efficiens*, alterum *materialis*, tertium *formalis*, quartum *finalis* nominatur. Ergo quatuor vigent causarum genera. Et quoniam aliae,

quotquot excogitabis, ad aliquam ex recensitis facile reducuntur; adstructa partitio plena est omnesque complectitur.

Et sane, etsi alicui fortasse videri posset divisione hac nec instrumentum, quo in operando quandoque utimur, nec causam exemplarem aut obiectivam contineri; id tamen falsissimum est. Nam instrumentum ad causae efficientis genus revocatur. Etsi enim virtute et motu ex principali agente accepto operetur; tamen aliquid vi etiam sua in effectum confert, vel saltem actionem illam exercet, ad quam a principali causa elevatur. Exemplum habes in penicillo, quod a pictore ad pingendum adhibetur. Obiectum vero, circa quod scientia vel actio aliqua versatur, ad causam formalem reduci potest. Quamquam enim eo nomine id pressius intelligatur, quod intrinsecus subiectum actuat; tamen latiore sensu quidquid speciem realitatemque alterius aliquo modo metitur et determinat, causa eiusdem formalis dicitur. Quare cum obiectum sit quod actioni vel scientiae speciem elargitur, propter ordinem quem hae ad ipsum involvunt (in tantum enim actio vel scientia talis est, in quantum circa tale versatur obiectum); efficitur hinc ut obiectum etiam causa formalis, sed externa, vocetur. Denique causa exemplaris reduci potest tum ad finalem, quia eius imitatio ab artifice intenditur; tum ad formalem, quia extrinsecus saltem effectum ad sui similitudinem producendum determinat, cum artifici suppeditet formam effectui tribuendam in eoque delineandam.

56. At, ut diximus, causae nomen praecipue efficienti tribuitur, quae definiri potest: *ens aliquod, quod actione sua reali et physica novam producit existentiam* [1]. Qua definitione a ce-

[1] Etsi aliquando, apud Graecos praesertim, principium quodvis active influens *αἰτία* nimirum *causa* soleat nominari; tamen severiori acceptione utriusque conceptus oppido differt. Quamquam enim omnis causa principium sit, tamen non omne principium est causa. Et quoniam hoc discrimen valde notatu dignum est pro iis, qui theologiae operam daturi sunt; utile erit ipsum aliquantulum enucleare.

Principium igitur generatim intelligitur *id a quo aliquid utcumque procedit*. Qua in re animadvertendum est in primis, ad notionem principii pertinere, ut inter ipsum et id, quod procedit, consecutio aliqua et nexus intercedat. Qui quidem si exterior est dumtaxat et sine influxu actionis unius in alterum, denominatio principii latius sumitur tribuiturque rebus

teris causarum generibus apte distinguitur. Nam cum dicitur: *actione sua reali et physica*, secernitur a finali, quae non physice in effectum operatur, sed efficientem bonitate sua allicit, suique amoris appulsu ad effectum moliendum inclinat. Cum

quampluribus, quae intrinsecus non connectuntur. Sic ratione successionis negotium, unde cetera inchoamus, eorumdem principium dicitur; aurora, unde dies exorditur, eius principium appellatur. At vero si inter principium et id, quod ex ipso procedit, non qualiscumque nexus externus adsit, sed interna connexio et verus actionis influxus; tunc huius vocis usurpatio pressior erit magisque propria.

Sed principium eiusmodi, quod idcirco sic nominatur quia actuose influit, nullum est in rebus creatis, quod hoc ipso rationem causae non induat. In creatis enim nullum est agens, quod possit actione sua eamdem numero naturam, quae in ipso est, communicare cum eo, quod ex ipso procedit. Hoc enim infinitam exquireret perfectionem, et humano captu incomprehensibilem foecunditatem. Quocirca creatis in rebus quidquid ex aliquo principio oritur, idem effectum esse oportet. Semper enim naturam ac realitatem recipit a realitate sui principii numero saltem distinctam, ac proinde dependentem existentiam mutuatur. Tantummodo in augustissimo Trinitatis Mysterio, docente Fide, exemplum habemus principii cuiusdam, quod actuose in aliam personam influit impertiendo naturam, nec tamen est eius causa, propterea quod eidem non naturam a se distinctam, sed suam propriam impartitur.

Deinde observandum est ad principium pertinere ut respectu eius, cuius est principium, aliquo modo sit prius; secus nequaquam id esset, unde hoc procederet. Ut autem intelligatur quonam pacto principium prius esse oporteat, considerari debet triplicem posse praeeundi rationem, quam *prioritatem* appellant, cogitari. Una dicitur *temporis*, qua quidpiam alteri duratione antecedit ipsoque nondum exstante exstat; sic dies prior est nocte. Altera dicitur *naturae*, per quam aliquid etsi simul exstet cum alio; tamen est eiusmodi, ut hoc ab ipso, quoad existentiam, pendeat. Sic sol se habet quoad lucem, quae simul quidem viget, attamen ab eo dependens est. Tertia dicitur *originis*, per quam quidpiam ita sit, ut aliquid ab ipso exoriatur; licet hoc neque tempore sit posterius, neque naturam dependentem accipiat.

Sic a Fide docemur in Deo se habere Patrem respectu Filii, et utrumque respectu Spiritus Sancti. Iam vero ad rationem principii haec postrema prioritas sufficit, etsi duae ceterae superiores desint.

Denique inter principium et id, cuius est principium, distinctio realis intercedere debet, siquidem haec inter se mutuam relationem habent atque oppositionem; nihil autem sibimet opponi nec ad seipsum referri potest.

His explanatis, intelligitur differentia, quae inter causam et principium proprie dictum viget. Nam principium, cum internum est, naturam prin-

vero adiungitur: *novam producit existentiam*, separatur a materiali et formali, quae non aliquid a se diversum gignunt, sed ipsae effectum intrinsece constituunt. Sic statua ex. gr. ex materia marmoris et artificiosa partium structura conflatur.

57. Notionem etiam causae pervertit Lockius more suo. Eam enim in sola praecedentia unius phaenomeni respectu alterius ponit; quia hanc tantummodo attingunt sensus [1]. Seu, aliis verbis, notionem causae prorsus eliminat; quae certe non in successione sed in dependentia consistit, per quam id, quod non erat, vi alterius esse incipiat.

Lockium sequutus est Hume ad scepticismi caliginem scientiis offundendam. Lockianis enim principiis insistens, sic causae efficientis conceptum a cognitione nostra ratiocinando expungit: Cum ideae, inquit, non sint aliud, nisi imagines impressionum, quas experimur; nequeunt continere nisi id, quod percipimus aut sensibus aut conscientia. Iam vero horum neutrum nos causalitatem docet. Sensus enim non referunt, nisi iuges successiones phaenomenorum; quae quidem ostendunt unum aliud consequi, at minime alterum ex altero gigni. Conscientia vero nec quid sit vis quae agit in corpore, nec naturam animi et corporis aut vinculi quod utrumque iungit, refert; nec causas detegit aliorum phaenomenorum, quae contingunt in nobis. Ergo etiam vi conscientiae consecutio tantum unius rei post aliam, non vero earumdem connexio mutua et dependentia deprehenditur [2].

Verum hae sceptici hominis argutiae vanae sunt. Ipse enim duo impetit: notionem causae generatim, et certitudinem activitatis causarum secundarum. At quoad notionem causae generatim, ea neque a conscientia neque a sensibus attingi debet; sed proprie ab intelligentia, occasione phaenomenorum, quae ac-

cipiato communicat, sed eam non producit; secus vero est de causa. Itemque ad principii notionem sufficit origine tantum praecedere id, cuius est principium; at causa effectum praecedere debet, si non tempore, saltem natura. Aliter enim non produceret novam existentiam, ac proinde a causae definitione desciaceret.

1 *Essai sur l'ent. hum.* livr. 2, ch. 26.

2 *Essais philos.* Essai septième.

cidunt in rerum natura. Nam, cum phaenomena naturalia contuemur, successiones iuges et mutationes accidere conspicimus, seu continuum transitum a non existentia ad existentiam. Hinc notio exsurgit effectus, qui aliud non est quidquam nisi id quod esse incipit, seu quod a non existentia transit ad existentiam, atque ideo existentiam aliunde recipit. Hinc, cum mens conspiciat existentiam eiusmodi non posse a nihilo derivari (positio siquidem nequit a negatione procedere), eam deducendam esse perspicit ab alia existentia, quae vi sua efficiat ut sit id quod ante non erat. En causae efficientis notio; immo etiam existentia causae cuiusdam in genere ex ipsa phaenomenorum serie, quam sensus referunt, vi intelligentiae et rationis educta.

Ad activitatem vero causarum secundarum quod pertinet, eam in sequenti articulo demonstrabimus. In praesens animadvertere sufficit, argumenta quae profert Humius incassum aërem verberare. Nam si de externa experientia sermo est, haec non seorsum per se accipi debet ad activitatem corporum demonstrandam, sed quatenus ratiocinio praebet initium; in quo principia rationalia ex fine et ordine generatim inspecto et sapientia Conditoris desumantur. Sin sermo est de conscientia, haec, ut videbimus, aperte testatur influxum virium nostrarum in actiones, quas elicimus. Cuius testimonii veracitas non infirmatur ex eo quod conscientia non referat illa etiam, quae Humius commemorat. Nam horum notitia extra ambitum conscientiae vagatur. Conscientia enim in primis non attingit nisi factum, non naturas vel quidditates, quae aut intelligentiae obiectum sunt, si immediate patent, aut rationis, si discursu deduci debent. Deinde, inter ipsa facta, per conscientiam non attinguntur, nisi ea quae interna sunt et ad vires vel cognoscendi vel appetendi pertinent, non vero illa quae a viribus mere physicis proficiscuntur.

58. Tandem ad causae efficientis partitionem quod attinet, ea dispescitur: I. In efficientem *per se* et efficientem *per accidens*. Illa est quae vere et suapte vi influit in effectum, ut ignis respectu combustionis; haec autem, quae coniungitur cum causa vere influenti, ipsa autem nihil influit, ut fulgor qui in igne relucet. II. In *physicam* et *moralem*. Prima est, quae ipsa per

se vires suas in effectum exerit, ut qui rem aliquam per se facit; altera vero est quae alium ad operandum impellit, sive iussu, sive consilio, sive etiam non prohibitione: ex. gr. si quis rei cuiuspiam agendae aliis dat mandatum. III. In *principalem* et *instrumentalem*. Illa est, quae effectum gignit per virtutem eiusdem vel altioris perfectionis, quam sit effectus; haec vero quae ad effectum producendum concurrit per virtutem inferioris ordinis, quae proinde elevari indiget ac regi a causa aliqua superiore. Sic se habet calamus ad scribendum, utpote qui motu manus et artis regimine indiget; contra autem scriptor, qui calamo utitur, causa principalis scripturae diceretur. IV. In *primam* et *secundam*. Illa est, quae ex altiore causa in operando non pendet, ut Deus; haec vero quae secus se habet in agendo, ut quodvis creatum efficiens. V. In *proximam* et *remotam*. Illa est quae sine intermedia causa in effectum influit; haec vero quae aliis intercedentibus agit. VI. In *univocam* et *aequivocam*, quarum prima effectum eiusdem perfectionis atque ipsa est; altera vero effectum perfectionis inferioris producit. VII. In *totalem* et *partialem*, prout vel sola in suo ordine ad effectum sufficit, vel effectui praestando est impar et alterius consortio iuvatur. Denique, in causam *necessariam* et *liberam*. Illa est, quae positis omnibus ad agendum requisitis nequit non agere, sed necessario exerit actionem; haec vero, quae positis omnibus ad agendum requisitis, potest agere vel non agere, aut etiam se ad contrariam actionem flectere.

Requisita ad agendum nominantur conditiones illae et adiuncta, sine quibus actio sequi non potest, neque agens ad operandum expeditur. Huiusmodi essent ex. gr. (ad combustionem quod attinet) siccitas subiecti comburendi, admotio ignis, atque horum similia. Qua in re illud est etiam animadversione dignum, causam in triplici statu cogitari posse: in *actu primo remoto*, in *actu primo proximo*, in *actu secundo*. Dicitur esse in actu secundo, cum operando suam activitatem exercet. Dicitur in actu primo remoto, cum prout activitate praedita est consideratur, aliqua tamen conditio deest ad agendum necessaria. Denique dicitur in actu primo proximo, cum praeter activitatem omnia adsunt requisita, quae illam ad operandum expediunt.

Articulus II.

De activitate causarum secundarum.

59. Est Occasionalistarum dogma, duce Arnoldo Geulinx et post ipsum Nicholao Malebranche, creaturas omni activitate privari, sed meras occasiones esse, quarum intuitu Deus unice omnia, quae fiunt in rerum universitate, peragat. Porro Occasionalistae in duplicem partem abiere. Alii enim omnibus omnino creatis agentibus, ne spiritibus quidem exceptis, vim operandi ademerunt, atque idcirco *rigidiores* vocantur; alii vero corporibus tantum actionem omnem denegarunt, solis spiritibus concesserunt, et propterea *mitiores* dicuntur. Nobis adversus utrosque pugnandum erit, et postquam generatim sive spiritus sive corpora, modo sibi consentaneo, veras esse causas probaverimus, thesim hanc ab ipsorum argutiis vindicabimus.

60. Principio quidem contra occasionalistas rigidos impetum facimus, asserimusque spiritus vera perfrui activitate, ac propriorum effectuum non esse occasiones sed causas. Constat id evidenter vel ex solius conscientiae testimonio; quae exploratum cuique facit animum revera agere. Quisque enim indubie persentiscit se ita intrinsecus moveri atque agi, ut id non ex activitate aliena externoque impulsu, sed ex vi sibi propria animoque insita oriatur. Sic dum volumus, dumque intelligimus, aut vires alias quascumque animi sive cognoscendi, sive appetendi, sive etiam movendi corpus exercemus; perquam vivide experimur, operationes eiusmodi non modo in nobis, verum etiam a nobis gigni, atque ita nos afficere, ut a principio ad naturam ipsam nostram pertinente proficiscantur. Quod conscientiae testimonium infringi nequit aut debilitari, quin simul evidentia omnis atque certitudo una pariter repudietur. Nisi igitur rationem ipsam exuere aut in delirantium numero haberi velimus, inficiari non possumus animum nostrum (idque pro ceteris etiam valet spiritibus) vera perfrui activitate, operationumque nostrarum non occasionem nos esse sed causam [1].

[1] De animis reliquorum hominum hoc patens est, siquidem consimilem nobis naturam habent; ubi autem natura eadem, ibi idem iudicium de

Praeterea si non animus noster, sed solus Deus in nobis operaretur, omnis libertas actionum nostrarum, omne meritum aut demeritum, omne denique discrimen inter honestum et turpe corrueret. Si enim Deus facit quaecumque fiunt, flagitium, scelus, et quidquid indecorum est, homini perperam imputatur. Immo vero nihil flagitiosum existimandum esset, quippe cum Deus flagitiose non agat. Atque ita ordo moralis, virtutis studium, communis consuetudo, societas denique ipsa funditus pessum iret.

Postremo, ne plura consecter, si natura quaevis ad finem aliquem sibi accommodatum consequendum dirigi debet, idque ex sapientia Conditoris derivatur; nemo non videt hoc potissimum dicendum esse de animo, qui longe praestabiliorem, quam ceterae res creatae, naturam habet. Iam vero quo pacto intelligi potest naturalis istaec et innata ad finem directio, sine viribus quibusdam natura insitis, quibus subiectum ad finem propositum rapiatur, eumdemque adipisci contendat?

61. Quo loco iam vides dilatatum esse argumentum, atque ad ipsa corpora iam nos esse ratiocinando porrectos. Haec enim ad finem aliquem spectare oportet, et proinde iis instructa esse agendi viribus, quibus ad illum nitantur assidue. Et quoniam pro spiritibus ab interna experientia deprompsimus rationem; pro corporibus observatio externa suppeditet, fulta tamen ratiocinio. Nam quid notius in natura magisque compertum est sensibus, quam torrere ignem, solem illuminare, germinare plantas, frondescere, fructus edere, ceteraque, quotquot sunt, corpora suis quaeque gaudere actionibus? Quae sensilis experientia non ipsa seorsum per se sola accipienda est, sed prout communi naturae sensui iungitur, cui, ut in logica diximus, falsum subiectum esse non potest. Et re quidem vera istaec invariata, uniformis, constans et universalis experientia, qua determinatos effectus, determinatis quibusdam adhibitis causis, sequi conspicimus; talis est, ut generatim in omnes, qui occasionalismi praeiudiciis imbuti non sunt, iudicium firmum inducat existi-

attributis ferendum est. De spiritibus vero excellentioribus argumentum fiet a *minori* ad *maius*. Quod enim perfectionis est, si in naturis viget inferioribus, id multo magis superioribus, nisi aliquid obstet, tribuendum erit.

mandi ea phaenomena ex activitate interna illarum causarum revera procedere.

Accedat huc ratio, ex sapientia Dei conditoris et gubernatoris deprompta. Nam cum corpora spectemus iugiter constanterque ad determinatos edendos effectus adhiberi, recte inferri debet ipsa eorumdem veras esse causas; stultum siquidem foret ineptumque rebus uti in operando, quae reapse ad ponendum effectum vi sua nihil conferunt, nec ullam actionem exercent. Audiatur S. Thomas: « Contra rationem sapientiae est ut sit aliquid frustra in operibus sapientis. Si autem res creatae nullo modo operantur ad effectus producendos, sed solus Deus operatur, frustra essent adhibitae ab ipso aliae res ad producendos effectus. »

Denique quid plura? Si verum esset occasionalismi systema, omnis rerum naturalium scientia e medio pelleretur, nec ulla ratio nobis posthac suppeteret ad rerum creatarum essentias internoscendas. Eas enim non aliter cognoscimus, nisi per attributa et proprietates; proprietates autem per effectus et operationes attingimus. At occasionalismo semel admisso, nullus nexus intrinsecus inter operationes, quas conspicimus, et substantias creatas exstaret amplius. Inepte igitur et iniuria ex operationibus, quas eliciunt, naturam rerum creatarum argueremus. Et sane in systemate, quod refellimus, effectus operationesque mundanae nequaquam a natura rerum creatarum procederent, sed tantum a Deo, eiusque libera voluntate; qui entibus creatis, vi propria ad effectum nil conferentibus, tamquam meris occasionibus uteretur, quique proinde arbitratu suo quibuslibet uti potuisset. Ex eo igitur, quod animi cogitent, non magis liceret inferre illorum simplicitatem, quam coagmentationem; et vicissim ex proprietatibus corporum utrum composita sint necne definiri non posset. Sed hoc constaret dumtaxat, superioribus ad simplices effectus edendos, posterioribus ad compositos Deum tamquam occasionibus uti. Quae ratiocinatio cum pro singulis rerum generibus valeat; manifestum exinde fit, absurdo occasionalismi commento deterrimum in scientias scepticismum induci.

Immo inducitur pantheismus; si enim Deus unice agit, cur non dicimus Deum unice existere, creaturas vero non esse nisi

phaenomenon? Profecto existentia, sine operatione, scopo destituitur; quidquid autem scopo destituitur, inutile et prorsus vanum videtur.

Solvuntur difficultates.

62. Occurrit I. Malebranche inquiens ideam causae efficientis repraesentare quid divinum; et licet causae secundae dicantur agere dependenter a prima, inde tamen sequi eas considerandas esse saltem ut divinitates inferiores, eo ferme modo, quo minores Deos olim finxerunt ethnici. Deinde, creaturae, si agerent, vim infinitam haberent; quod certe Dei solius est proprium.

Resp. Idea causae efficientis supremae, idest independentis et infinitae, repraesentat quid divinum; fatemur ultro. At idipsum minime dici potest de idea causae efficientis secundariae, idest dependentis et limitatae. Haec nil divinum repraesentat, neque quoad Deos maiores neque quoad Deos minores, quos eruditionis gratia, ut puto, Malebranchius obiicit. Nos autem creatis agentibus ita activitatem tribuimus, ut eam non modo una cum existentia aliunde receperint, sed etiam non exerceant sine concursu causae primae. Quod quidem non Divinitatem arguit, sed tantum existentiam; quae certe sterilis esse non debet.

Ad alterum vero repono, vim infinitam requiri non ad quamlibet actionem, sed ad eam qua effectus ex nihilo omnino tum sui tum subiecti educatur. Causis autem secundis non haec operandi vis (quae Dei solius est propria) conceditur; sed actio, qua aliquid ex nihilo sui tantum, non vero ex nihilo etiam subiecti efficiant. Porro eiusmodi efficientia tantum abest ut virtutem infinitam postulet, ut, quemadmodum Suarez scite observat, theologi et philosophi laborent potius in excogitandis rationibus, quibus *a priori* convincant ad rem ex nihilo condendam vim infinitam exquiri.

Instabis: Deus est qui omnia facit. Ergo creaturae nihil operantur.

Resp. *Dist. Ant.* Deus omnia facit ut causa unica, *nego;* ut causa prima, *concedo. Nego* autem omnino *consequens*. Adversarii propositio ancipiti laborat sensu. Nam si ita intelligitur

Deum omnia facere, ut ceterae causae ab operando prorsus vacent; falsa est propositio, neque unquam demonstrari poterit. Sin autem ita Deus omnia facere dicatur, ut causa sit non unica, sed prima; vera quidem erit affirmatio, sed contra nos nihil evincet. Nam ad rationem causae primae non pertinet causas secundas excludere; verum ita admittere, ut hae ex ipsa pendeant, eaque concurrente operentur, ipsa autem a nemine pendeat.

Instabis iterum: Causa prima integra est et adaequata. Quae autem est eiusmodi, consortium ceterarum excludit.

Resp. *Dist. Maior*. Causa prima integra est et adaequata in suo ordine, *conc.;* in omni ordine, *nego*. Pariter *Dist. min*. Causa integra et adaequata excludit consortium ceterarum causarum eiusdem ordinis, *conc.;* alterius, *nego*. Eo quod Deus est causa adaequata in ordine primi agentis, admitti omnino nequit aliud agens quod instar primae causae una simul operetur. At non inde consequitur exclusio causarum inferioris ordinis, quae agant ut secundae per virtutem acceptam a prima causa ex ipsaque in operando pendentem.

Instabis denuo: si tantum Deus ageret, idem sequeretur effectus. Ergo actio causae secundae redundat. Atqui nihil frustra in operibus sapientis esse debet. Ergo etc.

Resp. *Dist. primum Ant.* idem sequeretur effectus, quoad meram rei substantiam, *transeat;* quoad dependentiam et finem, *nego*. Tum *nego consequens*. Etiamsi in hypothesi, quod Deus tantum influeret, idem effectus quoad sui realitatem exsurgeret; tamen hic non eamdem dependentiam et relationem, quam nunc habet, retineret, neque eumdem procedendi modum includeret, neque ad eumdem finem spectare posset. Aliud enim est produci a solo Deo; aliud produci simul a creatis agentibus sub illius influxu operantibus. Hoc autem valde commendat sapientiam bonitatemque artificis, quod non modo ipse per se agat, sed etiam suis effectibus agendi vim largiatur.

Obiic. II. Spiritus operando et movendo corpora semetipsos conservarent, vel Deum ad sui conservationem cogerent. Nam existerent in diversis locis; haec autem existentia conservationem postulat.

Resp. *Nego primum Ant.* Ad *probationem distinguo minorem:* haec autem existentia postulat conservationem habitam ab ipso ente quod conservatur, *nego;* habitam a Deo sic libere volente, *concedo.* Fateor equidem spiritus non posse operari nec proinde corpora movere, nisi in existendo conserventur. Verum haec conservatio non ab illis, sed a Deo procedit, et quidem libere. Deus enim hoc ipso quod libere res creavit, libere etiam conservat. Necessitas enim hypothetica, seu quae consequitur actum liberum, libertati non adversatur.

Obiic. III. Corpora sunt inertia. Ergo saltem haec non agunt.

Resp. *Dist. Ant.* Sunt inertia, idest per se indifferentia ad motum vel quietem, et idcirco statum non mutant nisi impulsu exterioris causae, *conc.;* idest sunt inepta ad motum exequendum, accepta vi et determinatione a principio aliquo externo, vel sunt incapacia cuiuslibet actionis, *nego.* Obiectio statum quaestionis elabitur et ambiguitate ludit illius vocis *inertiae;* quae quidem in tantum corporibus inanimis attribuitur, in quantum incapacitatem importat se determinandi quoad motum localem inchoandum vel finiendum. Quod si ita accipitur, ut significet absentiam cuiuscumque actionis; neque corporibus vita carentibus competet. Haec enim revera agunt, sive per vires a principio quodam essentiali emergentes, sive per vires eorum naturae superadditas. Quorum neutrum hic definimus, cum utrumque ad occasionalistas refutandos sufficiat.

Articulus III.

De causa finali.

63. Quod vetus Epicuri et Democriti aliorumque, qui inde profecti sunt, opinio tulit, causas finales utpote luxuriantis ingenii figmenta, a naturae consideratione eliminandas esse; id recentiores nonnulli instaurare voluerunt, magno scientiarum detrimento. In primis Baconus a Verulamio etsi eas veras esse et in metaphysicis inquisitione dignas putaverit; in physicis tamen omnino steriles immo perniciosas vocavit; eoque inconside-

rate progressus est, ut atheismi ansam exinde Aristoteli (qui certe hac nota inuri nequit) datam dixerit [1]. Consimili fere ratione Cartesius causas finales concedit quidem, at nullum ex ipsis desumi posse argumentum in rebus naturalibus opinatus est; propterea quod fines, quos Deus in rerum universitate molienda habuit, sine temeritate investigari nequeunt [2]. Ulterius Spinoza processit, causasque finales ceu hominum commenta naturam evertentia sprevit [3]; quam sententiam recentiores athei magna consensione susceperunt. Ex quo iam intelligi potest utra opinio faveat atheismo.

Ad hos cavendos errores, principio dicimus causas finales non esse commentitias sed reales; idque ut pateat, sat est mentis aciem ad nos ipsos nostrumque operandi modum flectere. Quoties enim ut rationales agimus, semper ab aliquo bono ad agendum allicimur, quod actionibus nostris praestituamus; mentisque impotem ducimus eum, qui temere nullumque scopum sibi proponens operationem aggreditur. Unde illud effatum: *Sapientis est agere propter finem.*

Quod vero ex fine a Deo rebus creatis praestituto, optime desumi possit ratio ad res etiam physicas explicandas illustrandasque, evidenter patet consideranti Deum, utpote sapientissimum et non ex temeritate sed ex intelligentia operantem, direxisse res quaslibet ad finem non modo universalem, verum etiam peculiarem et proprium singularum. Porro hi fines etsi aliquando nos latent, saepe tamen manifestari possunt et reapse manifestantur vel ex principiis naturalibus, vel ex constanti creaturarum operatione, vel ex ipsarum structura, vel dispositione, vel ordine. Fine autem perspecto, nil melius haberi potest ac magis conducens ad plenam cognitionem eorum, quae rem attinent in qua cognitio versatur. Ex fine enim iudicium pendet

1 *De Dignit. et Augmentis Scientiarum* c. 2.

2 « Ita denique nullas unquam rationes circa res naturales a fine, quem « Deus aut natura sibi proposuit desumemus; quia non tantum debemus nobis arrogare, ut eius consiliorum participes nos esse putemus, sed ipsum « ut causam efficientem rerum omnium considerantes etc. » *Princ. phil.* p I, num. 28.

3 *Ethic.* part. 1, append. ad prop. 36.

mediorum. Nam causa efficiens, quae intellectu et voluntate operatur, sicut non potest quidquam agere, nisi finem aliquem sibi proponat; sic fine praestituto, media decernit ac necessario procurat. Ut enim patens est, qui efficaciter vult finem, pari efficacia vult etiam media, quae conducant ad finem. Quare finis non modo causa veri nominis est, verum etiam causa prima est relate ad effectum; ex eo siquidem motus omnis exorditur, et norma suppeditatur ad quam perfectio et partes operis, quod effici debet, conformentur.

Nec quemquam moveant accusationes illae cartesianae et baconianae de arrogantia in finibus naturae scrutandis ac de periculo atheismi. Non enim iure macula temeritatis is aspergitur, qui caute riteque investigat quod Deus ipse investigari manifestarique voluit. Occasio autem atheismi non hinc, sed e contraria potius philosophandi methodo timenda est; siquidem causarum finalium inquisitio supremam quamdam intelligentiam artificem mundi patefacit; at harum neglectus casum et temeritatem inducit. Unde Aristoteles et Plato, qui causas finales vestigarunt, opus naturae opus intelligentiae esse dixerunt; Democritus et Epicurus, qui illas ablegarunt, fortuitum atomorum concursum commenti sunt.

64. Horum itaque falsam opinionem reiicientes, de causae finalis notione, quae scitu necessaria sunt, breviter innuamus. Finis itaque definiri potest *id cuius gratia aliquid fit*, vel *id propter quod efficiens operatur*. Eius vero *causalitas* in hoc sita est, ut alliciat appetitionem agentis atque ad sui amorem pertrahat. Unde in triplici statu considerari potest, nimirum in actu primo remoto, cum nondum appetitum movet, sed in se ut bonitatem includens inspicitur; in actu primo proximo, cum eius bonitas per intellectum cognoscitur; in actu secundo, cum post cognitionem, voluntatem actu allicit.

Ad eius divisionem quod attinet, dispescitur I. In finem *ultimum, proximum*, et *intermedium*. Primus est, qui ultimo; secundus, qui proxime et immediate intenditur; postremus, qui inter utrumque medium locum occupat. II. In finem *principalem* et *accessorium;* ille est qui praecipue, hic qui secundario et concomitanter desideratur.

III. In finem *qui*, et in finem *cui*. Ille est bonum ipsum quod appetimus, hic subiectum cui bonum aliquod volumus. IV. In finem *obiectivum* et *formalem*. Primus est obiectum, quod cupimus; alter, actus per quem ipsum consequimur. V. In finem *operis* et finem *operantis*. Ille est; ad quem opus natura sua spectat; hic quem agens sibi assequendum praestituit. Sic quoad horologium indicatio horarum est finis operis, lucrum artificis est finis operantis.

65. Duo supersunt enucleanda, nimirum sensus huius duplicis effati: *quod est primum in intentione est ultimum in executione;* et: *omnia operantur propter finem*. Ad illud itaque intelligendum, adverte ordinem intentionis nihil esse aliud, nisi seriem actuum voluntatis, qui circa finem et media versantur, prout haec in mente tantum existunt; ordinem vero executionis esse seriem actuum voluntatis et ceterarum operandi virium, quae finem et media attingunt, prout exequimur. At certum est nos primo appetere finem, atque ex eius desiderio ad media appetenda et seligenda moveri. Proinde finis primus est in intentione. In executione autem viceversa se res habet. Nam primo media adhibemus, deinceps vi illorum finem consequimur. Proinde finis est in executione postremus.

Ad alterum vero quod spectat, videlicet omnia operari propter finem, observa rebus omnibus esse praestitutum aliquem finem, in quem quaeque suis tendunt actionibus, sed multimodis. Nam agentia ratione fruentia hunc finem percipiunt ac semetipsa in illum dirigunt. Agentia vero intellectu destituta nequeunt percipere finem, vel si per cognitionem sensilem apprehendunt, (ut est in brutis) neutiquam tamen illum sub ratione finis dignoscunt. Quocirca non se in eumdem ducunt, sed ducuntur ab Auctore naturae, qui finem novit eisdemque praefixit.

CAPUT QUARTUM

DE AXIOMATIBUS.

Hactenus notiones, quae ens sive in se sive in suis praecipuis partitionibus respiciunt, explanavimus; nunc aliquid addendum de iudiciis quae ex iis notionibus efformantur, et scientiarum principia exhibent. Quinque autem articulis disceptationem integram exsolvemus. Primum dicemus de diversa iudiciorum classe, prout axiomatum virtute decorantur. Deinde utrum omnia iudicia vel axiomata ad aliquod unum reduci possint, ex quo pendeant vel quo innitantur. Tertio principium causalitatis, quo axiomata experimentalia nituntur, vindicabimus. Denique duobus postremis articulis Kantii atque Humii doctrinam refellemus.

Articulus I.

De diversa iudiciorum classe prout ad axiomata constituenda evehuntur.

67. Memoria hic revocandum est, quod in Logica docuimus: iudicia immediata, quotquot sunt, bifariam dispartiri, nimirum in ea, quorum veritas elucescit ex ipso idearum nexu, et in ea quae non item, sed facto ipso et experientia fundantur. Exempla primi generis sint: *partes simul sumptae aequant totum; si ab aequalibus aequalia demas, quae supersunt sunt aequalia*. Exempla autem generis posterioris esse possunt: *cogito, dolore afficior*, et reliqua quotquot conscientia refert; aut: *extant corpora, ignis adurit, aër est gravis*, atque similia, quae immediata sensuum renunciatione notescunt. Prima multimodis nominantur [1]; iure autem dici possunt *iudicia a priori*, quia ex experientia non pendent; vel *analytica*, quia ex resolutione ideae subiecti aut praedicati enascuntur. Altera, etsi diversas etiam denominationes sortita sint, commode tamen vocari pos-

1 Vide *Logicam* part. 2, cap. 3, art. 2.

sunt *iudicia a posteriori*, quia experientia praebentur; vel *synthetica*, quia attributum extra notionem subiecti positum eidem adiungunt [1].

Huius bipartitae divisionis ratio evidens est; quia pro iudiciis immediate ferendis nihil aliud in obiecto inest, quod mentem ad assensum moveat, nisi aut relatio ipsa idearum convenientiaque vel repugnantia praedicatum inter et subiectum necessario intercedens, ut in his iudiciis: *totum maius est parte; nihil, quod incipit esse, existit virtute sua;* aut factum ipsum experientia compertum, ut: *loquor, aqua refrigerat;* quae certe nisi conscientia aut sensibus factum testantibus proderentur, nunquam comparatione idearum assequeremur. In *mei* enim idea profecto non est ut actu nunc loquar; ex *aquae* autem conceptu, qualem acquirimus, refrigerandi vim, antequam experiamur, nequimus elicere.

67. Haec cum ita sint, videndum est quomodo iudicia eiusmodi universalitatem induant, ut ex ipsis principiorum seu axiomatum classes constituantur.

1 Iudicia omnia, quae synthetica sunt, *a posteriori* vocamus, idque iure meritoque. Ut enim contra Kant mox videbimus, nullum est syntheticum iudicium, quod experimentale non sit.

Has vero denominationes ad iudicia mediata, quae ratiocinio deducuntur, transferre facile erit. Nam si iudicium mediatum sit eiusmodi, ut per ratiocinium *purum* ex duobus iudiciis analyticis deducatur; nemini dubium esse potest, quin ipsum quoque analyticum censendum sit. Sic si dicas: *quidquid simplicem naturam habet, caret partibus; atqui quidquid caret partibus, discerpi et dividi nequit; ergo quidquid simplicem naturam habet, discerpi et dividi nequit;* certe veritas haec illata eadem, qua praemissae, necessitate pollet; et quamvis mediate, ex idea tamen subiecti resolutum praedicatum habet. Si vero per ratiocinium empiricum ex duplici experimentali iudicio deduces aliquid, ut si dicas ex. gr. *aestati succedit autumnus; atqui modo est aestas; ergo post erit autumnus;* clarum est deductionem istiusmodi non esse nisi veritatem empiricam, quae physicae tantum sit certitudinis. Denique cum per ratiocinium mixtum ex praemissis, altera rationali, altera experimentali, illatio ducitur, veluti si dicas: *non existit ens contingens, nisi existat Ens necessarium; atqui existunt entia contingentia; ergo existit Ens necessarium;* aperte vides illationem, non esse nec mere rationalem, nec experimentalem tantum, sed mediam quodammodo, et hypotheticae necessitatis quoad nos. Nimirum talis est, ut vi praemissae necessariae repugnet oppositum, facta tamen hypothesi veritatis praemissae experimentalis, ex qua etiam pendet.

Atque in primis illud constat, iudicia quaelibet analytica suapte vi necessitatem et universalitatem includere. Etenim talia sunt, ut non modo sua luce pateant, sed etiam ut universim ad omnes casus possibiles se protendant. Cum enim in iudiciis eiusmodi attributum sit e notione subiecti, cum eoque absoluta necessitate copuletur; ubique, et semper eidem iungatur oportet: nec potest uspiam inesse notio *subiecti*, quin ibidem notio adsit *attributi*. Exemplum habes in iudicio saepe usurpato: *totum maius est parte*. In eo enim *subiecti* idea ideam *attributi* sibi implicat. Quare reperiri nusquam subiectum potest eodem attributo non praeditum. Quot igitur iudicia sunt analytica, tot axiomata seu principia scientiârum habentur; hoc enim nomine intelliguntur iudicia per se nota et universalitate fruentia.

At contra in iudiciis syntheticis non ita contingit. Horum enim nonnulla circa singularia et individua obiecta versantur; atque ideo non modo *universalitatem* non habent, sed ne induere quidem possunt. Huiusmodi sunt ex. gr. *ego cogito*, *sol nunc horizontem illuminat*, et quotquot alia rem individuam, prout individua est, respiciunt. Cetera vero, quae ita non sunt, quaeque non *singularia* sed *particularia* vocantur, possunt quidem ad universalitatem attolli, at non ope idearum, quibus constant, sed inductionis adminiculo. Cum enim praedicatum habeant extra subiecti notionem positum, nequeunt generalia esse vi sua. Itemque cum sola *experientia* nitantur, universalia censeri non possunt, nisi legitima plurium casuum enumeratio id gradatim de omnibus persuadeat. Sic cum lapis aliquis non suffultus deorsum ruere primo conspicitur; non potest hoc continuo de omnibus certo asseri, sed necesse est experientiam de pluribus consectari. At quoniam fieri nequit ut individua omnia periclitemur, quae axiomate universali comprehenduntur; idcirco est ut quaestio exsurgat qua ratione axiomata eiusmodi certa esse possint.

68. Qua in re nonnulli cum Wolfio existimant ea prout ad casus extenduntur, de quibus experientia nondum facta est, probabilia tantum esse, non certa; indubia autem haberi, si ad casus tantum iam exploratos restringantur. Unde certitudinem illis tribuunt relativam.

Verum huic opinioni acquiescere minime possumus. Etsi enim non raro res ita se habeat; tamen saepe etiam axiomata inductione fulta omnimodam universalitatem cum certitudine veri nominis exhibent. Sic ex. gr. cum ignem adurere, aut corpora gravia esse affirmamus; id de omnibus omnino intelligimus, atque ita ut certissime putemus non esse nec ullum fore individuum, cui praedicatum illud non competat; sub hac tantum exceptione, nisi Deus in casu quodam peculiari prodigium patrare velit; quod certitudinis quidem physicae proprium est, eam tamen non infirmat.

Quare aliter explicanda res est. Atque cum iudicii universalitas per solam enumerationem casuum comparari nequeat (quippe haec semper peculiaris est et ad determinata individua coarctatur), opus est ut dicamus ei principium quoddam analyticum subvenire, quod absolutam universalitatem includens iudiciis quibusdam experimentalibus observatione dilatatis universalitatem communicet. Et sane quod huc confugere opus sit, evidenter elucet. Nam si effectus superare causam nequit; iudicii universalitas nunquam a singularibus, sed ab universali quodam prodire debet; universale autem per se nonnisi iudicium aliquod analyticum esse potest.

Hoc vero iudicium analyticum, quod ad universalitatem his iudiciis impertiendam, post idoneam casuum peculiarium observationem accedat, principio *causalitatis* continetur: *nihil contingit absque causa;* vel, si melius lubet, principio rationis sufficientis: *nihil est sine ratione sufficienti,* in quod ipsum principium causalitatis resolvitur. Etenim postquam observatio talis de pluribus individuis facta est, ut eluxerit phaenomenon aliquod constanter et uniformiter rem aliquam comitari (utcumque individua, de quibus experientia instituitur, quoad numerum aut peculiares qualitates conditionesque varientur); profecto patet phaenomeni illius causam neque determinationes eas peculiares, neque fortuitas circumstantias esse posse. Haec enim pro individuorum varietate mutantur, effectus autem constans et uniformis constantem et uniformem exigit causam. Hinc mens vi principii causalitatis aliam phaenomeni causam quaeret. Et cum praeter adventitias circumstantias et peculiares indivi-

duorum proprietates, nihil aliud iure assignari possit, nisi aut ipsa eorumdem natura, aut lex in illis a Deo constabilita; ex his phaenomeni causam mens repetet. At vero natura omnibus inest, etiam proinde iis, de quibus nondum instituta experientia est; leges autem, quibus res in mundo temperantur, stabilitate fruuntur. Ergo phaenomenon, quod hinc ducit originem, non modo in individuis, de quibus habita experientia est, sed in iis etiam, quae nondum observata sunt, vigere oportet; modo eandem naturam habeant aut eodem ordine contineantur. Iure igitur iudicia synthetica (si sufficiens inductio praecedat) vi principii causalitatis generalia evadunt. Vi enim huius principii phaenomena particularia, quae observantur, ad naturam omnibus communem, aut ad ordinem a Deo in rebus constabilitum, tamquam ad propriam causam, revocantur; atque adeo ipsis applicantur duo illa principia, quae innuimus in Logica: *Causae naturales eosdem semper producunt effectus, Leges naturae sunt constantes* [1].

69. Verum, ut quisque videt, magna cautio in his efformandis axiomatibus adhibenda est, ne observatio non satis idoneum suppeditet fundamentum. Non enim utcumque sufficit nonnulla explorare individua, sed tam diligens tamque studiosum examen exigitur, ut evidenter appareat phaenomeni causam aliam esse non posse, nisi aut illorum individuorum naturam aut ordinem a Deo sancitum in rebus. Qua in re praeclare Verulamius: « Inductio, inquit, quae procedit per enumerationem « simplicem, res puerilis est, et precario concludit, et periculo « exponitur ab instantia contradictoria; et plerumque secundum « pauciora, quam par est, et ex his tantummodo, quae prae« sto sunt, pronuntiat. At inductio, quae ad inventionem et « demonstrationem scientiarum et artium erit utilis, naturam « separare debet per reiectiones et exclusiones debitas, ac de« inde post negativas tot, quot sufficiunt, super affirmativas « concludere [2]. » Opus est igitur in primis obiecti non perfunctoria sed accurata consideratio, ita ut illius, quoad fieri potest, plena obtineatur notitia. Deinde omnino oportet ut obie-

1 Prima Part. c. 3, art. 4 *De inductione*.

2 *Novi Organi* l. 1, aphor. 105.

ctum, quod observatur, rite secernatur ab iis, quae circumstant, ne forte quod aliunde provenit, ipsi errando tribuatur. Ubi autem dilucide perspectum est quid proprie ad obiectum pertineat; tum demum plenum et sufficiens casuum peculiarium examen instituendum est, observatioque iteranda, pro rei, qua de agitur, conditione.

Nec vero sola observatio sufficit, sed experientia etiam saepe iungenda est. Quas inter hoc interest, quod observatio dicatur, cum examinantur phaenomena prout a natura offeruntur; experientia autem, cum naturae periculum de industria instituitur, resque ad phaenomena exhibenda compellitur.

Ut vero rite fiant experimenta, necesse est praeter eas praeceptiones, quas pro observatione tradidimus, has insuper adhibere. Primum, variari ea debent, obiecto in diversis conditionibus et adiunctis constituto, ut quaquaversus effectus, qui ab ipso prodit, appareat. Tum saepenumero experimenta invertenda sunt, ut dispiciatur utrum, diverso processu, consimilis aut contrarius eventus exsurgat. Tertio, sumpta semel experientia produci debet, ut constantia phaenomeni dignoscatur; nec non ad res diversas vel consimiles extendenda est, ut manifestetur utrum a peculiari an a communi aliqua lege vel proprietate effectus fluat. Postremo, quoad fieri possit, instandum est, atque examen experimentumque urgendum, ut phaenomeni intensitas eiusque causarum idonea mensura determinetur. Haec potissimum servanda sunt, ut legitima sit inductio et ratiocinationi, quam diximus, det locum ad generalia axiomata vi observationis et experientiae colligenda.

70. Ut itaque ea, quae disceptavimus, velut in summam conferamus, duo sunt iudiciorum genera: *analytica,* quae intuitione et analysi idearum habentur; *synthetica,* quae facto ipso et experientia nituntur. Prima, cum insitam universalitatem et necessitatem exhibeant; suapte natura sunt axiomata. Altera, cum non necessitatem sed contingentiam praeseferant, et universalitatem per se non habeant; ratiocinatione egent, principio causalitatis innixa, ut ad universalitatem evehantur. Quare vocari poterunt *principia inductiva* et *a posteriori,* vel etiam, si lubet, *syntheticorum* nomen retinebunt; quippe quae, etsi uni-

versalitatem induerint, semper tamen praedicatum includunt extra notionem subiecti positum, eique superadditum.

Articulus II.

Utrum principium aliquod sit, ad quod reliqua revocentur.

71. Asseruit Leibnitius ratiocinia duobus veluti magnis superstrui principiis, quorum unum sit effatum contradictionis: *non potest idem simul esse et non esse;* alterum vero pronuntiatum rationis sufficientis: *nihil est sine ratione sufficienti* [1]. Primo inniti docuit veritates necessarias, seu iudicia analytica; posteriore veritates contingentes, seu iudicia quae synthetica nominavimus. Haec Leibnitii doctrina non distincta satis est, et quoad secundam potissimum partem, nisi in bonum sensum torqueatur, subabsurda etiam esse videtur. Totam igitur quaestionem accuratius expendamus.

Atque in primis illud sedulo cogitandum est: non perinde primum unum inquiri posse principium, quasi ipsum tantum notum sit propter se, alia vero omnia ex eo postulent demonstrari. Id enim aperte repugnat; non modo quia iudicia analytica immediate percipiuntur intellectis terminis; sed etiam quia, ut alias diximus, institui nequit ratiocinatio, quin antea non pauca in certorum et evidentium numero habeantur. Saltem enim iudicia duo, quae in ratiocinando praemissarum munere fungantur, ante ratiocinium quodvis admitti debent; ut nihil dicam de principiis iis, in quibus ipsa ratiocinandi forma fundatur. Verus igitur sensus, quo primum aliquod principium absolute et universaliter vestigatur, is unice esse videtur: ut certum statuatur iudicium, quod ceteris velut implicitum sit, et generalem conditionem exprimat quae in quovis assensu mentis subaudiatur.

Quaestione sic proposita, claret principium eiusmodi pervulgato contineri contradictionis effato: *nequit aliquid simul esse*

1 *Theses in Gratiam* Prin. Eugenii §. 31 et seq. Op. t. 2, ed. Genev.

et non esse. Et sane si idea entis in quolibet conceptu latet implicita, profecto in omni iudicio implicitum latere debet iudicium illud, quod ex idea entis immediate consequitur. Atqui tale est contradictionis principium. Nam per ipsum nihil aliud enuntiatur nisi repugnantia quae viget inter *ens* et eius negationem, nempe *non ens;* idque generalissime, prout ad omnem rerum ordinem se protendit. Unde non fundatur nisi in ipsa notione entis; siquidem mens cognoscendo *ens*, cognoscit etiam *non ens;* intellectio enim se habet ad opposita.

Praeterea illud iudicium haberi debet tamquam implicitum ceteris et tamquam conditio omnibus praesupposita, quod non modo evidentissimum est atque universalissimum, sed etiam adeo necessarium, ut nihil supra. Atqui tale est principium contradictionis. Ergo etc. Et re quidem vera quod hoc principium sit evidentissimum atque universalissimum manifestum est. Nam eadem claritate innotescit qua idea entis, et iuxta illius amplitudinem se protendit. Est etiam maximae necessitatis; siquidem continet primam veluti legem qua intelligentia in iudicando temperatur; a qua si recederet, omnis illico cogitatio corrueret, et quivis obiectorum ordo sus deque verteretur.

72. Quod si contradictionis principium non respectu omnium iudiciorum, sed tantum pro iudiciis analyticis consideretur; aliam etiam praerogativam sibi vindicat. Est enim veluti communis formula, in quam eorum veritas ultimo et indeterminate resolvitur. Etenim iudiciis analyticis, etiamsi immediate pateant, mens idcirco assensum praestat, quia in illis identitatem terminorum, nexumque necessarium inter duas ideas sic perspicit, ut contrarium cogitari non posse videat. Hanc autem impossibilitatem idcirco videt, quia videt non posse idem simul esse et non esse. At haec ipsa est enuntiatio contradictionis effati, quemadmodum ex terminis constat. Ergo hoc principium communem legem exprimit, qua mens in quovis iudicio analytico proferendo adstringitur. Et sane si iudicia ex. gr. resolvuntur, quibus mens affirmat *totum esse maius parte*, aut *effectum postulare causam;* apparebit profecto nihil aliud tandem illis affirmari, nisi *totum* non posse esse simul *totum* et *non totum*, nec *effectum*

esse simul *effectum* et *non effectum;* quod generali expressione idem est ac dicere *non posse idem simul esse et non esse.*

Hinc fit ut iudicia analytica per principium contradictionis apud pertinacem hominem declarari saltem indirecte possint demonstratione, ut aiunt, *ex absurdo;* modo ille notionem obiecti, de quo agitur, admittat. Nam si quis ex. gr. concessa idea totius, negaret totum superare partem, sic ipsum coarguere posses: Quid est totum? Complexus partium. Ergo dicit partem et aliquid aliud praeter ipsam. Atqui id significat maius esse parte. Ergo, si hoc negas; in tantum negas, in quantum vis totum esse totum et non totum, seu idem simul esse et non esse. Quare principium contradictionis est veluti lydius lapis ad analytica iudicia internoscenda. Ea enim in hoc numero haberi debent, quae nisi vera essent, idem simul oporteret affirmari et negari.

73. Venio nunc ad iudicia synthetica seu veritates contingentes, quas aliqui, Leibnitium sequuti, principio rationis sufficientis fundari, in ipsumque resolvi posse existimant. Verum haec reiicienda opinio est. Quamquam enim verum sit veritates eiusmodi semper circa obiecta versari, quae utpote contingentia, non modo rationem cur existant, sed etiam causam postulant; tamen falsissimum est nos vel implicite ab illo principio moveri ad assensum his adhibendum. Sed ratio vera et fundamentum, quo in eiusmodi assensu nitimur, in experientia ipsa sive interna sive externa positum est. Et sane si quaererem a te cur de tua existentia sis certus aut quare nunc diem esse non dubites; haud certe reponeres: quia *nihil est sine ratione sufficienti;* sed reponeres te propterea certiorem esse de obiectis illis, quia primum conscientia, alterum sensus tibi evidenter referunt. Experientia igitur est harum veritatum auctrix et suada; atque in hanc illae dumtaxat resolvuntur.

Nec vero officit, quod res contingentes nexum quemdam cum aliqua sui ratione sufficienti habeant. Id enim omne rerum earumdem existentiam respicit, non vero cognitionem; quam quidem nos in praesenti ordine non a priori et ex causa, sed a posteriori et ex facti ipsius intuitione consequimur.

Nihilominus si non de quibuslibet veritatibus contingentibus sermo sit, sed de iis quae inductione ad universalitatem evehuntur; fatemur ultro eas aliquo sensu in principio rationis sufficientis indirecte saltem niti. Nam, ut alias diximus, inductio in universalitate illis impartienda, principio causalitatis regitur. Nam in tantum detegit causam phaenomenorum, quae scrutatur, esse vel ipsam subiecti naturam, vel legem a Deo constabilitam; in quantum mordicus adhaeret huic principio: non datur effectus sine causa. At hoc principium (quod principium causalitatis appellatur), non est aliud nisi coarctatio quaedam principii rationis sufficientis, ac proinde communi usu saepe cum ipso confunditur. Ergo, si Leibnitiana doctrina hac benigna interpretatione leniatur, admittenda plane est. Sed tunc ad ambiguitatem tollendam, sic proponenda foret: Iudicia universalia, ex quibus ratiocinia pendent, duobus magnis superstruuntur principiis; quorum unum est effatum contradictionis: *non potest idem simul esse et non esse;* alterum est principium rationis sufficientis: *nihil est sine ratione sufficienti*. Primo innituntur axiomata analytica, altero axiomata synthetica seu experimentalia. Pro illis non praesupponitur nisi intuitio idearum; pro his vero requiritur intuitio facti cum legitima enumeratione casuum particularium, eo modo quem de inductione disserentes innuimus [1].

Solvuntur difficultates.

74. Adversus ea, quae de reductione iudiciorum analyticorum ad principium contradictionis docuimus, haec fortasse aliquis opponet.

Obiic. I. Effatum contradictionis est *negativum*. Ergo non est primum in genere principiorum. Pr. Ant. Iudicium negativum posterius est positivo; siquidem negatio in affirmatione fundatur. Itemque effatum contradictionis est *modale;* modus autem subaudit rem, quam afficit.

Resp. *Dist. Ant.* Effatum contradictionis est mere negativum, *nego;* est negativum admixtum affirmatione, *concedo;* et

1 *Logicae* par. 1, c. 3, art. 4.

nego *consequens*. Ad *probat*. *Dist*. Iudicium mere negativum posterius est positivo, *conc.*; iudicium admixtum positione, *nego*. Ad alteram difficultatem *Dist*. Effatum contradictionis est *modale*, per *modum* omnino identificatum cum ipsa notione simplici, *conc.*; per *modum* ab ea distinctum, *nego*. Ad *probat*. *Dist*. modus *proprie* dictus, nempe qui a re distinguitur, subaudit rem, *conc.*; modus *improprie* dictus, nempe qui a re non differt, *nego*.

Principium contradictionis ita negatione constat, ut constet etiam affirmatione. Docet enim ea, quae sunt, ita esse, ut simul non esse nequeant. Hoc autem, ut quisque videt, ad positivam entis et cognitionis perfectionem pertinet. Nec quidquam obest, quod negatio affirmatione nitatur: siquidem principium contradictionis revera in positiva cognitione fundatum est, nimirum in perceptione entis, ad cuius conditionem pertinet, ut, dum est, repugnet non esse. Atqui id ipsum per effatum contradictionis pronuntiatur.

Quod autem modali propositione exprimatur, hoc eius *prioritati* non nocet. Nam hic modus consistit in repugnantia quam *ens* habet respectu *non entis* seu negationis eiusdem. Haec autem repugnantia non differt ab ipsa notione *entis*, quae certe excludit *nihilum*, et quidem necessario. Profecto intellectus cum percipiat quidditatem obiecti, quod apprehendit, nequit non percipere eodem actu modos illos et determinationes quae ad quidditatem ipsam rei pertinent. Sic cum percipit substantiam, hoc ipso percipit quod sit *per se stans*; hoc enim notionem ipsam substantiae ingreditur. Quoniam igitur necessaria exclusio *nihili* ab *ente* confundatur cum ipsa quidditate entis; iudicium modale, quod id exprimit, non requirit aliud iudicium praevium quod versetur circa rem simpliciter inspectam; quemadmodum iudicium, quo dicitur *substantia esse ens per se stans*, non requirit aliud iudicium circa ipsam; cum modus *per se stantis* ad obiecti quidditatem pertineat. Ceterum principium contradictionis spoliari posset externa forma modali et proponi sub forma simplici, retenta eadem sententia. Exponi enim posset hoc modo: *Ens repugnat non enti*; quod idem sonat ac *nequid id, quod*

est, non esse, dum est. Quod autem eiusmodi iudicium, quacumque forma vestiatur, sit primum a mente prolatum, sic brevissime suaderi potest: Iudicium resultat ex comparatione duarum idearum. Atqui ideae, quae primo explicantur, sunt idea entis et idea non entis. Ergo illud iudicium est primum omnium, quod resultat ex comparatione ideae entis cum idea non entis. Atqui ex hac comparatione non aliud resultat nisi repugnantia unius cum altero. Ergo principium, quod id exprimat, est primum iudicium quod mente profertur.

Obiic. II. Principium contradictionis evidentiam subaudit, seu hoc iudicium: *quidquid continetur in idea clara et distincta verum est.* Ergo non est omnium primum.

Resp. *Dist. Ant.* Subaudit evidentiam tamquam characterem et proprietatem quodlibet iudicium verum concomitantem *conc.*; tamquam principium, ex quo ratiocinando indirecte saltem inferatur, *nego.*

Etsi principium contradictionis hoc ipso, quod verum est et notum sponte sua, evidentiam, et quidem quae maxima sit, praeseferat; tamen ne indirecte quidem infertur ex ea perspicuitate, qua fulget. Sed assensum rapit immediate propter nexum praedicatum inter subiectumque intercedentem. Et sane quomodo ex evidentia inferri posset; si, principio contradictionis non praesupposito, ipsa evidentia corrueret? Haec enim certe simul esse posset evidentia et non evidentia, nisi implicite saltem mens contradictionis effato firmiter adhaereret.

Obiic. III. Nisi verum esset in principio contradictionis praedicatum unum idemque esse cum subiecto, mens ipsi neutiquam assentiretur. Ergo principium *contradictionis* praevium habet principium *identitatis;* videlicet: *quod est, est;* seu: *A aequat A.*

Resp. *Dist. Ant.* Et haec identitas est conditio quodlibet iudicium necessarium afficiens, *conc.;* est iudicium, ex quo alia iudicia derivantur, *nego.*

Videre acie mentis attributum aliquod subiecto congruere, atque hoc ipsum affirmare, idem est. Proinde mens principio contradictionis assentiens non innititur visione identitatis terminorum tamquam praemissa, ex qua illius principii certam eruat cognitionem, sed tamquam requisito ad hanc eliciendam ne-

cessario. Quapropter identitas terminorum, atque horum necessarius nexus est conditio iudicii analyticis insita, non vero constituit effatum, ex quo illorum veritas inferatur. Atque hoc inde magis apparet, quod istiusmodi identitatis effatum in principiorum numero haberi nequeat. Revera enim nugatorium est, nec ulla ratione ad inferendum valet. Nequit enim exinde syllogismus conflari, quin minor propositio prorsus idem exprimat quod illatio; ut ex. gr. si diceres: *quod est, est; atqui tu es; ergo tu es.* Qua ratiocinatione nescio an possit aliquid ineptius excogitari.

75. Adversus ea, quae diximus de resolutione axiomatum syntheticorum seu experimentalium in principium causalitatis vel rationis sufficientis, sic fortasse quis obiiciet: Si ea theoria vera esset, axiomata experimentalia haberent certitudinem metaphysicam, saltem quoad universalitatem suam; nam principium causalitatis, a quo eam derivarent, certitudinis est metaphysicae.

Respondeo negando illationem. Nam axiomata experimentalia formantur quidem adminiculo principii causalitatis vel rationis sufficientis, at subaudiunt experientiam facti et enumerationem casuum peculiarium, tamquam fundamentum quo innitantur; quod profecto non suppeditat nisi certitudinem physicam. Unde, etiamsi haberi vellent ut conclusiones duarum praemissarum, quarum una sit principium rationis sufficientis, altera factum experientia compertum; tamen certitudinem physicam non excederent: *conclusio enim sequitur debiliorem praemissarum partem.*

Articulus III.

De principio causalitatis.

76. Causalitatis effatum sic enuntiari potest: *quidquid fit, sui causam habet*, vel *omnis eventus subaudit causam;* vel etiam *non datur effectus sine causa.* Qua quidem in re sedulo notandum est, quod etsi plerumque communi usu principium eiusmodi cum principio rationis sufficientis confundi soleat; tamen

ab eo non parum differat. Subiecta enim et attributa utriusque diversa sunt. Nam rationis sufficientis effatum ait: *Nihil esse quod rationem sufficientem cur sit non habeat;* effatum vero causalitatis affirmat: *Nihil effici absque causa.* Iam vero *esse* non est idem quod *effici.* Deus enim est, sed minime efficitur; siquidem *effici* importat novitatem existendi, seu transitum a non existentia ad existentiam. Itemque *ratio sufficiens* non est idem quod *causa;* illa enim latius patet, ac generatim significat id unde est, ut aliquid sit potius quam non sit; causa autem minus vagatur, et significat agens aliquod, quod rei a se distinctae existentiam producit. Quare etsi quidquid causae notionem habet, idem continuo est etiam ratio sufficiens; non tamen contra, quidquid est ratio sufficiens idem continuo habet notionem causae. Sic optime dicitur Deus sibi esse ratio sufficiens cur existat; at minime dici posset Deus esse suimetipsius causa. Atque haec ad distinctam huius effati notionem explicandam dicta sint: modo eius vim ab adversantium conatibus defendamus.

77. Quod vix credi posset, non defuerunt homines, qui effatum adeò perspicuum debilitare ac de medio prorsus pellere conati sunt. Hume in primis causalitatis principium inde impetit, quod germanam notionem causae ab animo obtineri non posse dicat. Verum hunc praecedenti capite refutavimus, ubi de causae efficientis conceptu disseruimus. In praesens, quidquid sit de fonte, unde notio haec dimanat; eam nobis evidenter inesse sufficiat; quod quidem communis conscientia testatur. Quisque enim optime sentit se hoc iudicium mente proferre atque ad suas actiones temperandas adhibere.

Potius cum alio hoste congrediendum est, qui intimam principii causalitatis vim et certitudinem evertere tentavit. Hic est Beguelin, qui in actis Academiae Berolinensis principium causalitatis, quod cum principio rationis sufficientis perpetuo confundit, utpote obscurum atque demonstrationis incapax, incertum esse contendit. Atque hinc constabilire nititur, saltem ut possibilem, hypothesim *fortunae* vel *casus* (du hazard); quo nomine intelligit existentiam vel eventum aliquem, qui exsurgat sine

ulla causa [1]. Ut ordinate procedamus, primum veritatem principii causalitatis tuebimur, deinde adversarii argutias dissolvemus.

78. Et ad primum quod attinet, res adeo in promptu et explorata est, ut nonnisi hominis pervicacissimi temeritas ad disputandum nos adigat. Enimvero quis tam suae rationis est impos, ut explicatis perceptisque terminis, quibus principium causalitatis constat, se de eius veritate dubitare serio affirmet? Opinabitur igitur quispiam sanae mentis homo corpus ad quietem motumve inertiae lege indifferens sine impellente aliquo moveri; aërem absque luce illuminari posse; segetes sine semine enasci; arcam pecunia carentem, nulla iniiciente manu, ingenti auri vi impletum iri? Delirantis sunt haec insomnia, quae quamquam per iocum ore proferri possint, mente tamen nequeunt agitari. Principium enim: *quidquid fit, causam habet*, in analyticis est; quandoquidem sic praedicatum cum subiecto complexum habet atque iunctum, ut, si unum sustuleris, alterius simul notionem perimi et evanescere necesse sit. Et sane, res quae efficitur seu quae a statu possibilitatis ad statum graditur existentiae, notionem exhibet rei, quae aliquid recipit, nimirum existentiam; quae certe merae possibilitati quidpiam aliud superaddit. Plus enim certe est actu exstare, quam possibile esse dumtaxat. At profecto conceptus rei, quae existentiam accipit, correlativum habet conceptum rei quae existentiam hanc elargiatur; nihil enim nihil dat. Age nunc realitas existentiam alteri elargiens, causa illius est ac ratio sufficiens. Ergo causae existentia et necessitas quoad rem, quae exstare incipit seu quae fit, cum eius notione necessario nectitur. Quae ratiocinatio, seu melius conceptuum explicatio, dum effatum, de quo agitur, in analyticorum probat haberi numero, Beguelini simul absurditatem elidit. Nam pronuntiati illius non modo veritatem, sed etiam absolutam necessitatem ostendit.

At ad pervicaciam hominis magis retundendam optimum erit veritatem huius principii ex ipso contradictionis effato deducere,

1 Consulatur egregia Gerdilii dissertatio: *Réflexions sur un memoire de M. Beguelin concer. le principe de la raison suffisante.* T. 4 operum.

cuius vim inconcussam Beguelin ipse fatetur. Propterea enim axiomata Matheseos in certis habet, quia ex illo derivantur, nec aliud quidquam sunt, quam ipsum contradictionis principium diversis exhibitum terminis et peculiaribus entis conditionibus accommodatum. Quae omnia si in illis vera sunt, procul dubio pro nostro etiam effato vim habent. Etenim si aliqua contingens existentia sine causa efficiente prodiret, certe res istiusmodi aut a sui *possibilitate* existentiam reciperet, aut a *nihilo*. Utrumque autem principio contradictionis adversatur. Nam si a sui possibilitate effectus ille reciperet existentiam (quod auctor subaudire videtur, cum asserat existentiam, ut sit, non egere nisi sola interna possibilitate); tunc praeterquamquod omnia possibilia hoc ipso exstarent (haberent enim quod ad existendum sufficit), in apertam conceptuum pugnam labendum foret. Nam certe existentia *maius* quiddam est quam nuda possibilitas, eique determinationem actumque existendi applicat et adiungit. Ergo si ad existendum sufficeret possibilitas, *minus* sufficeret ad constituendum *maius*. Quod ipse Beguelin contradictorium agnoscit. Loquens enim de principio: *totum maius est parte,* pronuntiatum hoc ex contradictionis effato idcirco derivat, quod huic propositioni aequivalet: *maius nequit esse minus*. At mirum est, quomodo id ipsum pro causalitatis effato non contueatur. Evidenter enim si possibilitas (quae, ut diximus, minor est quam existentia) ad existentiam sola sufficeret, *minus* sufficeret ad *maius;* proinde idem esset simul *minus* et *maius*, seu *minus* et *non minus*. Qui conceptus pugnant inter se.

Idem fiat ratiocinium, si adstruitur existentiam eiusmodi suppeditari a *nihilo*. Nam *nihilum,* cum non sit aliquid, certe minus est quam existentia; quae, quidquid sit, profecto est aliquid. Praeterea si nemo dat quod non habet; *nihilum* utpote omni realitate privatum, nequit certe hanc impertiri; nisi pugnantibus ideis statui velit illam a *nihilo* haberi simul et non haberi.

Solvuntur difficultates.

79. Sed quibus argutiis Beguelin deliramentum illud tutetur videamus. Primum itaque sic occurrit. In effato causalitatis, vel rationis sufficientis fit transitus ad existentiam *realem*, cuius notio est valde obscura; contra in principio contradictionis existentia *idealis* respicitur. Ergo hoc ut absolute certum haberi potest, non illud.

Resp. *Dist.* primam partem antecedentis: in effato rationis sufficientis fit transitus ad existentiam *rèalem*; hoc est eius veritas pendet ab aliqua reali existentia, ex cuius experientia colligitur, ut est de axiomatibus experimentalibus, *nego*; hoc est enuntiat generatim et *abstracte* nexum necessarium inter existentiam entis contingentis et eius causam, ita ut ex reali illius existentia inferri debeat huius etiam realis existentia, *conc. Transmitto* aliam partem *antecedentis*, et *nego* tum *consequens*, tum rationem additam.

Si principium *nihil fit sine causa*, logice resolvatur, huic aequivalet: *omne, quod fit, est habens causam.* Quare non aliud facit, nisi ut enuntiet necessarium nexum seu identitatem inter duas ideas abstractas, ideam nimirum entis contingentis et ideam exigentis causam. Quocirca est principium reapse analyticum et a priori, eodem ferme modo ac principium contradictionis. Nec contra obstat, quod ex ipso, posita reali existentia entis contingentis, inferatur realis existentia eius causae. Nam hoc valet etiam pro contradictionis effato; ex quo similiter, posito quod aliquid *realiter* exstet, deducitur etiam *realiter* non posse non esse. Transmisi autem alteram partem antecedentis, quia si hoc sensu intelligatur, principium contradictionis respicere idealem existentiam, quatenus hanc respicit *abstracte* et *independenter*, quoad suam veritatem, ab actuali existentia rerum creatarum, vera est propositio; sed locum habet etiam pro causalitatis principio. Etsi enim nil creatum existeret, semper tamen verum esset hoc axioma: *nihil fieri nec fieri posse sine causa.*

Sin autem quispiam sic antecedens illud interpretetur, ut existimet contradictionis effatum veritatem suam non de existentia

obiectiva, sed de idea ipsius dumtaxat pronuntiare; falsa est propositio. In cognitionibus enim directis non percipimus ipsas ideas, sed obiecta idearum. Proinde, ut scite observat Gerdilius, respectus, qui sunt inter ea, quae mens concipit, sunt etiam inter res ipsas; mens enim dum cognoscit, respectus eiusmodi non creat sed detegit.

Denique falsissima est addita ratio, quae aiebat notionem existentiae realis esse valde obscuram. Id enim pro sceptico fortasse verum erit, sed non pro homine sano qui percipit profecto nihil esse magis evidens et clarum, quam notionem existentiae realis. Ceterum, sive haec notio obscura sit sive clara, certe clarissimum est per existentiam aliquid superaddi nudae possibilitati; ac proinde aliquam necessario requiri causam, quae rem antea possibilem ad existentiam transferat.

Obiic. II. In demonstrando principio rationis sufficientis, circulus vitiosus offenditur. Etenim demonstrare aliquid, idem est ac rationem eius sufficientem afferre.

Resp. Antequam ad solutionem proxime veniam, duo advertite. In primis: principium rationis sufficientis demonstratione non indigere, cum sit axioma per se notum. Deinde Beguelin argutia illa, qua utitur, vel sibimet contradicere, vel nimis probare, et viam ad scepticismum sternere. Nam si demonstratio omnis principio rationis sufficientis, ut vult, innititur; profecto principium eiusmodi aut inconcussum habendum est, aut omnis demonstratio corruit. Ergo vel Beguelin sibi ipse non est consentiens, vel e medio omnem demonstrationem tollit.

His obiter dictis, respondeo directe, *negando antecedens*. Ad *prob.* vero *dist.* demonstrare aliquid, idem est ac rationem eius sufficientem proferre, hanc semper inferendo ex hoc principio: *nihil est sine ratione sufficienti, nego;* hanc inferendo ex alio quovis principio, quod licet in se sit ratio sufficiens cognitionis certae illationis, tamen non constituit principium illud: *nihil est sine ratione sufficienti, conc.* Tum *nego consequens.*

Ut vel logicae tirones sciunt, tunc circulus vitiosus incurritur, cum ad aliquam illationem deducendam assumitur ipsa illatio tamquam principium demonstrandi. Sic in casu, si quis ad probandam veritatem principii rationis sufficientis, assumeret

ipsum principium, tamquam praemissam ratiocinii; is profecto circulum vitiosum offenderet. At nulla est petitio principii, quoties, in eo demonstrando, aliud assumitur principium, licet hoc in se sit ratio sufficiens illationis.

Obiic. III. Posita absoluta necessitate principii rationis sufficientis, in fatalismum incidendum foret. Nam in primis omnes veritates, quae illius ope deducuntur, essent etiam absolute necessariae: sicut evenit in veritatibus, quae ex principio contradictionis inferuntur. Deinde nulla causa libere operaretur. Nam sicuti, adstructo *rationato*, adstruenda esset *ratio sufficiens*; ita adstructa *ratione sufficienti*, adstruendum esset etiam *rationatum*.

Resp. *Nego I. Ant.* Ad primam vero rationem *dist.* si procederent etiam ex *minori* absolute necessaria, *conc.*; si autem ex *minori* contingente, *nego*. Beguelin dum ita ratiocinatur, palam facit se in Logicae praeceptis parum esse versatum. Ut enim saepe dictum est, tum illationis veritas absolutam habet necessitatem, cum ex duplici praemissa absolute necessaria consequitur. At cum syllogismus alterutra praemissa contingente constat, quae hypothetica tantum teneatur necessitate; tunc, licet altera praemissa absolute sit necessaria, tamen illatio contingens est et nonnisi hypotheticam necessitatem exhibet.

Quare, ut ad rem nostram veniamus, cum ex. gr. posita luce, inferimus existere eius causam, ex. gr. solem, huius existentia vi illius ratiocinii non aliter nobis constat nisi necessitate hypothetica; altera enim praemissarum, a quibus pendet, est veritas contingens. Quocirca si quando, post demonstratam causam ex effectuum existentia, ostendi insuper velit existentiam illius esse necessariam; adiungi debet ratiocinium constans duabus praemissis necessariis. Neque id mirum videri debet, cum ex ipso principio contradictionis illationes sint quandoque hypotheticae non absolutae necessitatis. Cum enim ex. gr. ita ratiocinamur: *impossibile est idem simul esse et non esse; atqui sol est; ergo non potest non esse;* haec impossibilitas non existentiae solis est ex hypothesi existentiae ipsius, quae, dum est, nequit non esse. Qua in re animadvertendum est principia applicari iuxta naturam et exigentiam subiecti quod assumitur.

Quoad alteram difficultatem de libertatis iactura, nego prorsus assumptum. Principium enim illud non nisi hoc affirmat: posito rationato, ponendam esse rationem sufficientem. Utrum vero, posita ratione sufficienti, debeat poni an possit etiam non poni rationatum; id ex eo pendet quod ratio illa necessaria sit vel libera. Si enim necessaria est, rationatum necessario ponitur; contra vero si est libera. Unde propositio istaec: posita ratione sufficienti poni debet rationatum, distinguenda est hoc pacto: si ratio sufficiens sit causa necessaria quoad rationatum ponendum, *conc.*; sin libera, *nego*.

Nec vero instet Beguelin, si ita foret, iam rationem illam non esse amplius sufficientem, propterea quod eidem deesset aliquid, quod ad rationatum ponendum exquiritur. Nam cum de causis liberis agitur, hae non ideo ab operando abstinent, quia complemento aliquo carent, sed quoniam liberae in agendo sunt, rationatum possunt ponere vel non ponere ex interna sibi virtute atque activitate, quin ullum eis complementum desit. Sic accidit voluntati humanae, quoad actus liberos exerendos. Ad conceptum autem rationis sufficientis oppido sufficit, ut completam vim habeat ponendi rationatum; licet aliquando, quia libera est, rationatum non ponat. Verum de hac re, cum de libertate agemus, fusius erit disserendum.

Articulus IV.

Kantii iudicia synthetica a priori repudiantur.

80. Criticismi transcendentalis auctor Kant nova obtrudit iudicia, quae *synthetica a priori* nominat, quibus veluti fundamento firmisque nexibus, totus quantusque est, detestabilem suum idealismum superstruxit. Maxime igitur interest novam hanc et repertam doctrinam de medio repellere, quae totam hominis scientiam ad caecum quemdam instinctum omni evidentia destitutum reduceret. Sed prius Kantii sententiam et processum innuamus.

Hic itaque per criticam transcendentalem investigare et definire praestituit fontes, originem et limites rationis purae, seu

elementorum cognitionis, quae ab experientia non pendent [1]. Huiusmodi analysim perficere intendit per cognitionem transcendentalem, seu quae, non tam de obiectis (quorum realitatem ut menti inaccessam et prorsus incognitam praetermittit), quam potius occupetur de cognoscendi modo, et quidem in quantum cognitio procedit a priori.

Id auspicatus observat primo, iudiciorum mentis nostrae duo genera reperiri, alia quae subiecto tribuunt praedicatum in eius notione contentum, etsi latenter; alia, quae subiecto praedicatum extra eius notionem positum copulant. Prima, utpote quae notione subiecti explicanda et veluti dividenda proferuntur, appellavit *analytica* vel etiam *explicativa;* eorumque hoc profert exemplum: *corpora sunt extensa.* Altera, quippe quae praedicatum non ex subiecti notione eruunt, sed eidem veluti quid accedens adnectunt, *synthetica* vel etiam *extensiva* nominavit, ut si enunties: *omne corpus est grave.* Iam vero posteriora haec subdividenda censuit in *iudicia synthetica a posteriori,* et in *iudicia synthetica a priori.* Illa esse dixit ea, quae experientia nituntur; altera vero, quae non in experientia fundantur, sed ex ipso animo profluunt sponte sua, vi quarumdam formarum menti inhaerentium, quas ex instinctu nos excitati materiae nostrae cogitationis applicamus. Exempli instar profert enuntiatum hoc: *quidquid fit, causam habeat opus est.* Quod effatum non esse analyticum inde probat, quod notio *eius quod fit,* seu *effectus,* conceptum *causae* non includat. Non esse vero syntheticum a posteriori, seu per experientiam habitum, propterea dicit, quia non modo cum universalitate, quae omnem excedat experientiam, verum etiam cum necessitate rem pronuntiat. Erit igitur generis cuiusdam tertii, ad quod quae pertinent, ea licebit *synthetica a priori* nuncupare. In his autem situm esse dicit scopum ac finem speculationis nostrae; propterea quod ex ipsis scientia omnis revera procedat, quae mentem nostram cognitione proprie dicta amplificet.

Sic ille suam de iudiciis doctrinam sancit; ad quam confirmandam non alias rationes affert, nisi quod deinceps praecipuas

1 *Critica Rationis Purae ex versione* GOTTLOB. BORN.

scientias theoreticas percurrens, varia promit exempla, quibus totidem iudicia *synthetica a priori* contineri existimat [1]. Sed antequam ea singillatim referamus, operae pretium erit huius commenti absurditatem animadvertere, quae quidem ex ipsa humanae mentis natura facile innotescit.

81. Mens enim cum cognoscendi vi constet, nequit profecto unquam assentiri obiecto, quod nec in se, nec in alio contuetur. Itemque, cum eius actus omnis, obiectum cognitione attingens, in perspiciendo sit positus; iudicium proferre non potest, nisi rem ita se habere acie sua deprehendat. Quocirca, ubi non de fide auctoritati praestanda, sed de iudicio agitur spectante ad scientiam; necesse est, ut mens ab aliquo motivo aut ratione obiectum intrinsecus afficiente ad assensum pertrahatur. Atqui in iudiciis hisce Kantianis nullum menti obversaretur motivum, nullaque obiectiva ratio, quae mentem ad assensum flecteret; siquidem nec evidenti idearum nexu, nec percepta experientia, nec ratiocinatione legitima per Kantium iudicia illa niterentur. Ergo iudicia eiusmodi naturae mentis humanae penitus adversantur.

Itemque in Kantiana opinione mens nostra obiecto assentiretur, quod non videt. Nam nexum inter praedicatum et subiectum (qui esse deberet obiectum iudicii quod profertur) neque in experientiae regione lustrata, neque in mutua relatione conceptuum, neque in ratiocinii deductione mens conspiceret. Esset igitur actus eius omni luce privatus et, ut ita dicam, irrationalis; qui proinde ex fundo rationis contra ipsius rationis naturam dimanaret, quo certe nihil absurdius fingi potest.

Praeterea ex eiusdem Kantii verbis haec opinatio refelli potest. Is enim statuit mentem in eiusmodi syntheticis proferendis

1 *Critica Ration. purae*. Instit. V. Theoriam hanc deprompsisse videtur Kant ex Reid eiusque schola *instinctum* quemdam, ex quo iudicia sensus naturae communis fluerent, adstruente. Ea enim reapse iudicia quaedam essent caeca, universalia tamen et necessaria, quae neque experientia, neque ratiocinio, neque immediato idearum nexu perciperentur; sed ex fundo ipso rationis emergerent. Quae quidem opinatio, ut patet, a Kantiano systemate vix abludit. Quare mirandi plane sunt ii, qui Kantii quidem iudicia synthetica a priori reiiciunt; sensum tamen naturae communis Reidiano ritu explicatum probant.

iudiciis, eorum absolutam necessitatem pronuntiare. At vero pronuntiatio mentis cum ipsa intuitione confunditur. Ergo mens necessitatem horum iudiciorum absolutam, hoc ipso quod pronuntiat, contuetur. Sed iudicia, quorum necessitas mente conspicitur, in analyticorum sunt numero. Ergo nisi Kant secum ipse pugnare velit, fateri cogitur iudicia, quae *synthetica a priori* nominat, cum analyticis convenire. Nec vero exemplum pronuntiati illius: *quidquid fit, causam habet,* Kantio quidquam suffragatur. Cordatus enim quisquę perspicit iudicium eiusmodi in analyticis haberi; quandoquidem in ipso ad notionem praedicati subiecto tribuendam opus non est conceptum subiecti egredi ac deserere. Et re sane vera, quid aliud sibi vult *eius quod fit,* seu *effectus,* notio, nisi quod realitas una antea non existens exstare incipiat, atque (quod idem sonat) existentiam suam ab alio, natura saltem prius existente, mutuetur? Certe nequit quidpiam perfectione ulla, qua prorsus caret, augescere, quin eam ab alio recipiat; cum nihilum nihil det. Secus carentia realitatis realitatem gigneret, atque ideo negatio aequaret positionem. Ex notione igitur effectus evolvitur notio exigentiae cuiusdam causae quae illi existentiam tribuat. Ergo in *principio causalitatis* ex notione subiecti evolvitur notio praedicati; quod per ipsum Kant proprium est iudiciorum analyticorum.

Exempla, quae Kant adducit, refelluntur.

82. Ut plenius Kant refutetur, optimum factu erit exempla etiam, quae ex singulis promit scientiis, in examen adducere. Is igitur in primis asserit mathesim puram in iudiciis syntheticis a priori totam versari; producitque exemplum pro Arithmetica effatum hoc: *quinque plus septem aequant duodecim;* quod iudicium dicit non esse empiricum, quippe cum notitiam omnino necessariam contineat. Nec esse analyticum; quia numeri duodeni conceptus non ideo mente informatur, quod septenos quinosque simul iunctos colligatosque cogitamus. Sed opus esse ait summae illius conceptum deserere, atque ad externum migrare adminiculum, velut ad digitos quinos aut ad puncta quina; cuius quinarii unitates pedetentim septenario adiicientes duode-

num numerum ex illis coalescere contueamur. Pro Geometria vero profert pronuntiatum hoc: *linea recta est omnium brevissima, quae inter duo data puncta duci possint.* Hoc non esse iudicium analyticum inde probat, quod e conceptu *recti*, qui ad qualitatem pertinet, elici nequeat notio *brevitatis*, quae spectat ad quantitatem. Proindeque etiam hic opus esse ait visione aliqua, quae rei conceptum iuvet. Deinde asserit Physicae etiam, ipsique Metaphysicae iudicia inesse synthetica a priori, exemplaque affert in physicis duo haec pronuntiata: *in omnibus mutationibus mundi corporei eadem manet materiae quantitas*; et: *in quovis motu communicando actio et reactio est semper aequalis*. In metaphysicis vero adducit propositionem hanc: *mundus aliquando primordia ceperit necesse est* [1].

Verum enimvero, pace hominis peracuti, haec admodum futilia sunt, et non tam ad ratiocinandum, quam ad cavillandum excogitata. Ad primum enim quod attinet, summa illa: $7+5=12$, iudicium aperte complectitur analyticum. Patenter enim uterque eius terminus eandem ideam continet, nempe unitatem bis et decies assumptam, etsi diversa relatione et signi expressione exhibitam. Et sane ibi subiectum nihil est aliud nisi praedicatum in duo elementa resolutum; siquidem *septem* et *quinque* non aliud sunt nisi partes numeri *duodecim*. At iuxta ipsum Kant iudicium est analyticum, quotiescumque aut praedicatum enascitur ex resolutione subiecti, aut viceversa subiectum oritur ex resolutione praedicati. Idem dic de aliis quibusque summis. Nec hilum officit, quod interdum, in maioribus praesertim numeris supputandis, ad externa signa confugere opus sit, ex. gr. ad digitos vel scriptionem. Id enim non assumitur, ut ad pronuntiati veritatem quidpiam conferat, sed ut memoriae subveniat, sistatque phantasiam, ne hac illac dispergatur. Agitur enim de ideis iis inter se comparandis, quae admodum complexae sunt, quaeque idcirco exigunt ad unitatem aliquam expressionis adduci, atque externis affigi signis, ne intellectum confundant, aut ne memoria labantur. Quare id omne, quod hinc capitur adiumenti, non ipsum iudicium spectat, sed idearum conferenda-

[1] *Critica Rationis Purae.* Instit V.

rum distinctam intelligentiam; ad quam statim ac mens pervenit, iudicium profert illico, propter nexum in illis evidenter perspectum.

Idem fere dicendum est de exemplo geometrico: *linea recta est brevissima omnium, quae inter duo data puncta duci possunt*. Propterea enim quis ad hoc percipiendum visione aliqua externa quandoque utitur, ut facilius qualitatem idearum mutuo conferendarum mente capiat; quae, cum circa quantitatem versentur, sensilibus repraesentationibus ad intelligendum iuvantur plurimum. At notio maximae brevitatis ex ipso lineae rectae conceptu evidenter elicitur. Cum enim linea recta, aequaliter inter extrema puncta extendatur; quisque videt eam breviorem esse curvis omnibus, quae iisdem terminis continentur. Illa enim tantundem spatii decurrit, quantum praecise inter data puncta intercipitur. At contra ceterae lineae, quae rectae non sunt, flexuosum pergunt iter, atque aut hinc vel inde subsultant, aut alia quavis ratione deflectunt. Quapropter magis extenduntur punctaque plura percurrunt, quam quae duo data extrema interiacent. Quod autem Kant adiungit non posse *brevitatem* ex notione *recti* deduci, propterea quia illa spectat ad quantitatem, haec vero ad qualitatem; sophisma est plane putum. Non enim ex conceptu *recti*, sed *lineae rectae* praedicatum illud eruitur; linea autem recta quantitas est tali *modo* affecta, quo ab illis, quae rectae non sunt, *distinguitur*. Hic autem *modus* nec *quantitas*, nec *qualitas* dici potest, sed quantitatis *differentia*. Nihil autem vetat, immo necessarium est, ut diversa attributa ex diversis rebus in tantum emergant, in quantum hae differentiis sibi propriis determinantur.

Cetera vero exempla, quae profert, nihil moramur; sat enim elucet ea iudicia aut experientia aut immediata relatione idearum aut ratiocinatione praeberi. Sic pronuntiatum illud: *in motu communicando actio et reactio sunt aequales*, ex inductione et experientia esse collectum vel leviter eruditi norunt. Decretum vero alterum: *mundus aliquando primordia cepit*, non in principiis, sed in illationibus ratiocinio duductis continetur. Tertium denique: *in omni mutatione corporea eadem manet materiae quantitas*, ex ipsa mutationis notione, quatenus ab annihilatione

distinguitur, derivari nemo non videt. Si enim in mutationibus corporeis, quae actione fiunt efficientium creatorum, nil uspiam in nihilum redigi potest (ad hoc enim virtus infinita requiritur); subiectum harum mutationum, nempe materia, nunquam vi earum perire potest nec aliqua sui parte vel quantitate destitui.

Ergo Kantianum commentum non solum naturae mentis nostrae adversatur; sed etiam omni probabili aut saltem apparenti ratione destituitur. Quare, ut male materiatum aedificium, mole ipsa ruit sua.

Articulus V.

Humii de principiis experimentalibus doctrina reiicitur.

83. Si Kant excedendo, Hume detrahendo nobis repugnat. Nam acer hic scepticismi instaurator concedit sane axiomatum experimentalium, quatenus ad similes effectus ex similibus causis expectandos se protendunt, internam in mente hominum persuasionem; at fundamentum ex obiecto desumptum, seu obiectivam eorumdem certitudinem, vehementer negat. Ait enim, experientiam, qua haec iudicia nituntur, quaeque iunctionem subiectum inter et attributum eorum aperit, vim nullam habere, nisi quoad illa individua quae iam explorata sunt. Ad alia vero, quae nondum experti sumus, veritas pronuntiatorum experimentalium produci non potest, nisi tacite subaudiatur similitudinem certam ac ratam haberi inter eventura phaenomena et ea quae iam praeteriere. Quare firmum ante animo capiatur oportet effatum hoc: *transacto futurum erit consimile*. Atqui id firmum non esse dicit; propterea quod neque immediata relatione idearum, neque experientia fulciatur. Non relatione idearum; quia nulla pugna conceptuum in eo est, quod futurum transacto sit absimile. Non experientia; quia futurum nondum accidit, ac proinde nondum experientiae potuit esse subiectum. Hinc, sceptica solutione utens, ex *more et consuetudine* tantum repetit internam animi persuasionem, qua veritatibus illis adhaeremus [1]. Haec ad

[1] *Essais Philosoph. sur l'entendement humain* t. 1, Essai IV et V.

summam Humii ratiocinatio est, qua axiomatum experimentalium ac ratiocinationum, quae inde procedunt, firmitatem de medio pellere enititur.

84. Verum haec sceptici hominis conamina contra veritates, quae ad vitam hominis alendam tuendamque tam sunt necessariae, prudentiores acutioresque philosophi diligenter propulsare studuerunt. Thomas Reid, qui, ad Humii scepticismum vitandum, sensus communis adscivit adminiculum, iuxta ea principia, quae sectatur, fundamentum et robur similitudinis futurum inter et transactum comperire sibi visus est in caeco quodam naturae instinctu, quo vi quadam ineluctabili ad ita iudicandum incitaremur [1]. Verum ex iis, quae de sensu naturae communi in Logica, et quae superiore articulo contra Kantii *iudicia synthetica a priori* disputavimus, perlucet abunde defensionem hanc Reidianam probari non posse. Quamquam enim inest in animo naturalis ad recte vereque iudicandum determinatio; huic tamen respondeat opus est ex parte obiecti fundamentum aliquod et ratio, qua mens in cogitando moveatur. Secus, iudicia, quae proferimus, caeca essent, irrationalia, et naturam ipsam mentis evertentia.

Nec exemplum ductum ab infantibus evincit aliquid. Fatemur enim eos sine ratiocinatione moveri ad expectandos similes effectus a consimilibus causis. At tunc non ut rationales operantur, sed instinctu tantum feruntur imaginationem consequente,

1 Eius haec sunt verba: « Constitutio ipsa naturae instinctu quodam « nos adducit ad tribuendas toti speciei qualitates quas in individuis ex- « perti sumus. Vi instinctus huius nos citissime scimus ignem comburere, « aquam refrigerare, corpora decidere, panem enutrire. » Et clarius etiam sub eiusdem capitis initium: « Dum naturam in diversis suarum produ- « ctionum generibus easdem externas qualitates multitudini individuorum « impartientem contuemur; certo ferimur instinctu, qui experientiam praeit, « ad credendum individua illa similia etiam fore quoad qualitates eas, « quae minus apparent, quaeque nondum nobis compertae sunt. Sic in- « fans, cui semel incidit digitum lucerna comburi, timet ne dolor redeat, « si lucernae alteri aut flammae cuivis iterum manum admoveat; et quod « consequens est, is vim comburendi toti speciei flammarum tribuit. Indu- « ctio istaec, quae ex ratiocinatione non proficiscitur, quamque ratam non « facit ratiocinatio etc. » *Oeuvres complet.* t. 4. *Essais sur les facult. de l'esprit. hum.*, essai V, chap. IV, trad. par Jouffroy

propter *meram associationem phantasmatum*, quae in brutis etiam reperitur. Quaestio autem nostra non in hoc vertitur: utrum, dum sola imaginatione operamur, possimus instinctive eadem expectare phaenomena, iisdem causis apprehensis. Sed quaestio versatur in hoc: quodnam sit fundamentum quo nititur et fons unde fluit nostra rationalis persuasio et certum iudicium mentis, quando prout ratione praediti sumus operamur. Hanc investigationem omittere et ad instinctum confugere, idem prorsus est atque hominem destituere rationali certitudine, qua ornatur.

85. Galluppius existimat similitudinem inter futurum et praeteritum vi experientiae certam haberi, atque ideo effatum illud *futurum transacto simile erit* empiricam dicit esse veritatem [1]. Quam sententiam sic nititur persuadere: quoad longissime mens nostra respiciat spatium praeteriti temporis, et memoriam aetatis recordetur ultimam; haud dubium est, quin consciat se constanter consimiles effectus a similibus causis expertam fuisse. Unde in continuata serie annorum, qui praeteriere, naturae cursus semper sibi uniformis et constans apparuit. At vero totum hoc tempus, quamquam praeteritum sit respectu instantis in quo nunc vivimus, tamen tanquam futurum considerari debet respectu primi instantis ex quo exordium cepit. Ergo, cum in toto eius decursu eventuum similitudinem mens deprehenderit, similitudo inter futurum et transactum experimento fuit obnoxia. Veritas itaque experimentalis dicenda est, totaque Humii ruit ratiocinatio.

Haec quidem meliora sunt; sed non omnino satisfaciunt. Nam etsi probent futurum transacto fuisse consimile; utrum tamen deinceps similitudo haec permansura sit, reapse non probat. Reponere autem posset Hume (ut revera reponit, solutionem Galluppii quasi praesentiens [2]) se non de quolibet futuro loqui sed praecise de illo quod proprie futurum est, seu quod phaenomena respicit, quae nondum evenere. Hoc certe experientiam prorsus elabitur.

86. Quae cum ita sint, Humii cavillatio aliter solvenda videtur. Et in primis observo non satis accurate dici principia

1 *Lezioni di Log. e Met.* tom. 1, lez. 32.

2 Loco supra citato, parte 1, c. 3, art. 4.

experimentalia subaudire similitudinem inter transactum et futurum. Nam similitudo haec potius infertur ex veritate principiorum experimentalium. Nam, statuta veritate ex. gr. huius principii: *omnis ignis adurit,* iure infertur stuppam combustum iri, si igni admoveatur, seu futurum in hoc genere phaenomenorum simile fore transacto. Idem dic de ceteris exemplis quae afferri possent. Ex quibus profecto apparebit similitudinem inter futurum et transactum corollarium esse principiorum experimentalium, quatenus in sua generalitate casus etiam respiciunt qui nondum evenere. Unde pronuntiata experimentalia prout ad phaenomena nondum praesentia se porrigunt, non subaudiunt, sed inferunt similitudinem futuri cum transacto.

Hac animadversione praemissa, dicimus hanc similitudinem, quam impugnat Hume, cum non distinguatur ab ipsa universalitate principiorum experimentalium, eodem fundamento subsistere, quo universalitas illa nititur. Eiusmodi autem fundamentum, ut in Logica diximus, his duobus principiis continetur: *eaedem causae naturales eosdem semper producunt effectus,* et: *leges naturae sunt constantes.* Ergo vi horum principiorum similitudo inter futurum et transactum innotescit. Et sane, futurum quod simile transacto praedicitur, vel situm est in effectibus, qui a consimilibus causis necessario agentibus [1] expectantur, ut: *aqua etiam posthac sitim restinguet;* vel in permansione constanti alicuius ordinis, quo mundi machina gubernatur, ut: *cras iterum orietur sol; lapides non suffulti decident.*

Iam vero si de primo genere sermo est, iudicium eiusmodi sic efformari videtur: Postquam iterata experientia compertum est aliquem effectum ex determinata causa progigni constanter, continuo mens vi principii causalitatis iudicat illum neque ex fortuitis rei adiunctis, quae iugiter variantur, neque ex individuis differentiis, quae pro singulorum varietate in singulis diversae sunt, posse procedere. Effectus enim constans, perpetuus, immobilis, causam exigit quae item constans sit, perpetua, im-

1 Hoc dicimus, quia si causae sunt libertate fruentes, illo non continentur effato: *futurum erit simile transacto*. Hae namque propter vim liberam, pro lubito se determinant; atque ideo sub iisdem rerum adiunctis possunt contraria operari, quemadmodum in psychologia demonstrabimus.

mobilis; secus daretur effectus maior causa, vel, aliis verbis, daretur effectus sine causa. Ergo causa horum effectuum necessario ipsa erit natura, quae individuis omnibus communis est. At vero eaedem causae physicae seu naturales eosdem semper producunt effectus. Nam sunt causae necessariae, et *causae necessariae, positis requisitis ad agendum, nisi Deus impediat, necessario operantur*. Ergo cum posthac eiusdem naturae individua observantur (quae externis qualitatibus facile dignosci poterunt), similis erit expectandus effectus.

Sin vero sermo erit de altero phaenomenorum genere, quod diximus; in eo mens sic ratiocinari videtur: Iugis experientia hactenus docuit solem apparenti suo motu constanter confectos iterare cursus, vel lapides deorsum tendere. Est ergo id non fortuitus quidam eventus sed lex quaedam naturae. At leges naturae sunt stabiles; nam a Deo procedunt sapientia sua mundum administrante, et sapientia administrationis stabilitatem exigit. Ergo, nisi Deus in casu particulari praeter ordinem operari velit, sol statis temporibus posthac pariter orietur; lapides, qui nondum explorati sunt, deorsum etiam tendent; seu, aliis verbis, futurum simile erit transacto. Idem dicatur de reliquis.

87. Ex indagine, quam instituimus, apparet iudicium illud, *futurum simile erit transacto*, aliter niti duobus principiis, quae supra dixi, si in *abstracto* spectetur, et aliter si consideretur in *concreto*. In abstracto enim independens omnino est ab experientia, et per ratiocinium *purum*, ut aiunt, ex illis derivatur. Cum enim generatim asseritur debere in natura futurum assimilari transacto, nullae praemissae experimentales, sed rationales tantum adhibentur. Sic enim ex. gr. ratiocinamur: administratio mundi sapiens esse debet; atqui sapientia exigit ordinem et constantiam; ergo leges, quibus mundus administratur, debent esse constantes; ergo futurum, quod in permansione ordinis consistit, transacto respondeat opus est. Aut similiter: causa necessaria necessarium ordinem habet ad effectum; ergo si haec cursum suae naturae sequi permittitur, effectum, conditionibus positis, certo progignet; ergo futurum, quod in effectibus a necessariis causis oriundis positum est, transacto secundum ordinarium naturae cursum assimilabitur. Quapropter effatum istud

absolute et in abstracto prolatum rationale est prorsus et certitudinis metaphysicae. Verum non ita est, cum similitudo illa sumitur in concreto, prout nimirum in quolibet rerum ambitu seorsum accepto locum obtinet et peculiares rerum respicit ordines; ut si ex. gr. dicas; *dies in posterum erunt eiusdem durationis, quaelibet aqua refrigerabit;* atque alia generis eiusdem. Tunc enim in applicatione ipsa pendet ab experientia; quae per iteratam observationem nos docuit rem illam, ex. gr. aquam, esse causam necessariam refrigerii; mensuram diei non esse fortuitum aliquod, sed, in ordine, quo Deus mundum administrat, contineri, etc. Quare, dum in applicatione effatum illud sumitur, non in iudiciorum analyticorum, sed in axiomatum experimentalium numero habendum est et physicam non excedit certitudinem. Praesertim si observetur quod similitudo, de qua agitur, in applicatione ad singulos rerum ordines, semper conditionem subaudit, modo *Deus legibus consuetis in aliquo casu non deroget.* Quae conditio certitudinem illorum axiomatum (quae physica est) non infirmat, sed possibilitatem dumtaxat miraculorum importat.

FINIS ONTOLOGIAE.

CONSPECTUS

LOGICAE PARS ALTERA

SEU

DIALECTICAE ALTIOR ILLUSTRATIO

METAPHYSICA GENERALIS

SEU

ONTOLOGIA

FINIS CONSPECTUS.

			ERRATA	CORRIGE
Pag.	11.	v. 2.	Boëtius	Boëthius
	65.	20.	compereriatur	comperiatur
	93.	6.	discrepantiae	discrepantia
	126.	19.	indicium	iudicium
	»	23.	iudicium	indicium

IMPRIMATUR

Fr. Dom. Buttaoni Ord. Praed. Sac. Palatii Apost. Mag.

IMPRIMATUR

Fr. A. Lici Archiep. Iconien. Vicesgerens.

METAPHYSICA SPECIALIS

INSTITUTIONES
PHILOSOPHICAE

MATTHAEI LIBERATORE

SOC. IESU

EDITIO OCTAVA

NOVIS CURIS EMENDATA ET AUCTA

VOL. II.

METAPHYSICA SPECIALIS

ROMAE

TYPIS S. CONGREGATIONIS DE PROPAGANDA FIDE

1855.

Philosophiae autem obiectum triplex: Deus, Natura, Homo, *et triplex itidem radius rerum. Natura enim percutit intellectum* radio directo; *Deus autem, propter medium inaequale (creaturas scilicet)* radio refracto; *homo vero sibi monstratus et exhibitus* radio reflexo.

BACONUS A VERULAMIO.
De dignitate et augmentis Scientiarum l. 3, c. 1.

METAPHYSICAE SPECIALIS

PARS PRIMA

PROLOGUS

Si naturam optimam ducem sequi volumus, sic Philosophia instituenda est, ut non ideas tantum abstractasque notiones sectetur, sed ad res ipsas vestigandas opportune transferatur. Mens enim, cuius perfectio, quaesita consilio et arte, philosophiam praebet, ad obiecta non creanda sed speculanda incitatur; nec in meris idearum relationibus, sed in rerum, quae sunt, legibus, natura, causis detegendis, tamquam in fine sibi proprio conquiescit. Immo vero in tantum idearum abstractarum vestigationem curat; in quantum ex illis lucem attingit, qua rerum concretarum inquisitio perficienda est. Cum igitur primam harum partium hactenus in Metaphysica generali prosequuti simus; ad alteram nunc veniamus oportet, qua res ipsas existentes cogitatione versemus.

Quo loco praestantissimus plane, cum materiae gravitate tum sciendi utilitate, ante oculos conspectus panditur; qui certe vel maxime tepentes animos exsuscitare debet ac maiores ad rem capessendam efficere. Inchoanda enim est vestigatio de tribus illis nobilissimis obiectis: mundo, anima humana, Deo; *ad quae internoscenda mens nostra cupiditate maxima revocatur et rapitur.*

Vix enim explicatione facultatum nostrarum intellectivae vitae auras bibimus; sollicitari nos penitus persentiscimus, ut cuius naturae simus, cuius originis, quem finem praestitutum habeamus, quid sperare post vitam hanc oporteat, cognitione assequamur. Hinc ad scientiam, quae hominem contemplatur, ingenti amore propellimur.

Verum cum semet homo consciendo advertit; ita seipsum iam cogitantis vitae initio perspicit; ut undique compositis quibusdam rebus, quas corpora nominamus, circumsepiri se videat atque in motibus suis terminari. Atque eorum unum secum intime copulatum sentit, cetera vero sibi quidem non permixta sed assidue aspectibus obversari atque eam conflare machinam intelligit, quae data ipsi est quasi domus quam habitet et in qua dominetur. Hinc ad eius capessendam scientiam acri desiderio exstimulatur et ab interiore aditu ad erumpendum veluti foras vehementer allicitur. Duplex igitur humanae cognitionis obiectum, unum ex alio nexum in eoque quodammodo convolutum existit, quorum alterum in subiecto ipso cogitante situm est, alterum in rebus extra animum cogitantem positis.

His tertium accedit, sine quo duorum, quae diximus, scientia manca admodum foret nec animi nostri cupiditatem expleret. Nam homo se contuens atque alia quae foris circumfluunt, ea perpetuis obnoxia esse mutationibus et limitibus undique circumscribi perspicit. Et quoniam quidquid est eiusmodi, a se exstare non posse diiudicat; ad supremam quamdam naturam, confinium et mutationis expertem, cogitandam evehitur, ex qua utriusque illius generis rerum origo, tamquam a causa, unde fluxerint, repetatur.

Quare analysi cognitionum nostrarum instituta, tria illa, quae diximus, obiecta emergunt; quae ab humana cogitatione separari minime possunt, et ad quorum vestigationem posterior haec Metaphysicae pars, ut ante innuimus, se convertit. Quare etiam pro obiecti varietate tres eius constituendae erunt partes: quarum una de mundo, altera de anima, tertia de Deo disseret.

Iam age, in harum partium tractatione, auspicandum ducimus a mundo, cogitationis nostrae sequuti ordinem. Homo

enim, antequam ad Deum ratiocinatione aut ad animum reflexione attingendum se adiungat, in corporum perceptione detinetur. Quod ita esse facile dabit qui probe consideret non posse causae notitiam haberi, nisi antea effectuum praecesserit contemplatio; nec posse cognitionem reflexam exerceri, nisi cognitio directa anteiverit. Cum igitur Deus ut causa ex rerum creatarum cognitione deducatur, et animus noster nonnisi reflexionis ope pateat; consequens est ut primi actus cognitionis, quam exercemus, in corporibus percipiendis occupentur; hoc enim ex tribus obiectis superioris partitionis est tertium, quod duobus aliis exclusis relinquitur.

Haec itaque non ignobilis philosophiae pars Cosmologia *nuncupatur, ab obiecto, quod respicit, nomen adepta. Quare describi potest*: mundi generatim inspecti scientia. *Cuius quidem definitionis vox prima rem exprimit, in qua contemplanda praesens disciplina versatur; quippe mundus (graece κοσμός) nihil est aliud quam complexus seriesque entium corporeorum, quibus adspectabilis haec rerum universitas conflatur. Voces autem posteriores modum explicant, quo illa obiectum istud attingit, et terminos quibus coërcetur. Cosmologia enim, prout ad Metaphysicam pertinet, non singula minutatim scrutatur; sed collectim de universis communes notiones exhibet. Quae vero ad corpora sive coelestia sive terrestria enucleatius explicanda pertinent, eorumque vel motus dimetiuntur, vel leges describunt, ea in variis Physicae partibus (quae applicatae magis disciplinae sunt) tractantur. Immo etiam institutionum (quibus hic studemus) natura poscit, ut has ipsas generales notiones non plenissime et cumulate persequamur quantum patent; sed parce et ad Metaphysicae indolem accommodate. Quae profecto non aliam vestigationem exigit, nisi eam quae interna potius rerum principia rimetur et rationes ultimas assequatur. Ex quo quantum iucunditatis mens capiat amplificari non eget. Quamquam enim quaevis naturae cognitio consentanea menti est, eaque potiri animus vehementer avet, tamen dubitari nequit quin interior rerum notitia ceteris omnibus antecellat. Eleganter Cardinalis de Polignac in suo* Anti-Lucretio:

Quorsum igitur nos corporibus circum undique septi
Materiae decus et formam externumque nitorem
Miramur tantum, summoque in cortice rerum
Ludimus? Internam cur non penetramus in aedem
Naturae, atque adytis immitti poscimus ipsis?
Quam pulchrum est in principiis, in origine rerum
Defixisse oculos et nobile mentis acumen.
Pervolat huc sapiens, nugae sunt cetera vulgi.

Id itaque apud nos reputantes notiones eiusmodi ad ea, quae mundi vel realitatem spectant, vel naturam, vel originem, vel finem, vel antiquitatem, vel elementa in corporibus, vel leges, quibus eius tenentur effectus, revocare arbitramur. Quae omnia quatuor exsolvemus capitibus, quorum primum de mundi realitate et contingentia; alterum de origine, duratione et scopo, tertium de corporum elementis; postremum de effectibus in mundo naturalibus et supernaturalibus, quae scitu potissima erunt, edisserent.

METAPHYSICAE SPECIALIS

PARS PRIMA

COSMOLOGIA

CAPUT PRIMUM

DE MUNDI REALITATE ET CONTINGENTIA.

Pulcherrima haec rerum machina aspectu ipso sentitur; proindeque ridiculum esset eius existentiae demonstrationem serio quaerere. Nihilominus pro hominum nonnullorum pervicacia, eiusmodi quaestio penitus praetermittenda non est; sed rem, ceteroquin indubiam, demonstratione, ut aiunt, *ad hominem* confirmare, atque ab adversariorum conatibus vindicare debemus. Deinde mundi interna conditio explicanda est; num cum ipso absoluto et infinito ente confundi possit, an diversus ab eo discretusque sit. Demum si ab ente infinito secernitur, num inchoatam ex alieno principio et contingentem originem sortitus sit, an existat virtute sua et fatali quadam necessitate naturae. Hinc itaque sit initium: et mundi sive realitatem, sive distinctionem a Deo, sive contingentiam, sive originem quatuor exequamur articulis.

Articulus Primus

De obiectiva et reali existentia mundi.

1. De exstante mundo disceptatio duplicem apud philosophos solutionem habuit, animis in contrarias sententias abeuntibus.

Alii enim adspectabilem hanc rerum fabricam non modo in ideis, quibus afficimur, sed etiam obiective in semet inveniri confessi sunt, eorumque sententia *Realismus* nominatur. Alii contra mundum e rerum existentium numero auferentes, in ideis tantum relinquendum putarunt; atque horum opinatio *Idealismus* dicitur.

Realistarum duplex est genus. Primum est eorum, qui ut Cartesius et Leibnitius, mundi existentiam non facto ipso et experientia, sed ratiocinatione compertam esse voluerunt; alii ipsam, utpote immediata sensuum evidentia perceptam, in veritatum experimentalium numero, tamquam rem per se notam, collocarunt.

Vicissim idealismi duplex etiam genus est: *vulgaris* et *transcendentalis*. Ille mundi extra nos existentiam negat, eiusque idealem tantum in nobis repraesentationem statuit; at animi cogitantis realitatem non aggreditur: hic ipsum etiam subiectum cogitans inter phaenomena et vanas apparentias reiicit. Priorem idealismum professi sunt veteres sceptici, qui mundum exteriorem inter figmenta animi et inanes imagines amandarunt, aut saltem realem existentiam corporum certo sciri non posse tradiderunt [1]. Hanc sententiam instauravit Berkeley, qui corpora in sensilium qualitatum complexu reponens, atque has ipsas cum sensationibus confundens, corpora in ideis tantum esse contendit; pro-

1 Vide Sextum Empiricum *Adversus Logicos*. Idealismi germina mature admodum ex innovata philosophia pullularunt. Nam Cartesius et Lockius principio illo quod adstruxere: *nos sensibus non attingere nisi nostras modificationes,* Condillachio straverunt viam, qui docuit: *corpora quoad nos aliud non esse quidquam nisi sensationum congeries*. Leibnitius notitiam mundi corporei ex evolutione virtutis cuiusdam *repraesentativae*, quae in nobis a priori et independenter ab obiectis explicaretur, repetendam duxit. At longius quam ceteri processit Malebranche, qui aperte pronuntiavit corporum existentiam non nisi Dei revelantis auctoritate nobis constare, ac propterea ad naturalem cognitionem quod attinet, non modo vehementer arduum esse et periculorum plenum, sed cerni animo plane non posse sintne corpora. Eius haec sunt verba: « Nonnisi duobus modis Deus animum alloquitur, ipsumque ad credendum adigit: evidentia et fide. Equidem assentior fidem cogere ad credendum exstare corpora, sed ad evidentiam quod attinet, ipsa mihi hac in re non integra videtur, eaque non ad aliud ineluctabiliter sciendum adducimur, nisi Deum animumque nostrum. Verum quidem est nos propensione maxima ferri, ut corpora,

pterea quod sensationes non rem aliquam extra nos positam, sed internas tantum animi modificationes referunt[1].

Alter autem, seu *idealismus transcendentalis*, a Kant excogitatus est, a Fichte vero ad perfectionem adductus. Hi, ad obiectivam existentiam quod attinet, nullum omnino delectum habendum putarunt; ideoque non modo mundi exterioris, sed subiecti etiam cogitantis realitatem e medio repulerunt. En brevi utriusque processus. Iuxta Kant, omnis nostra cognitio duplici constat elemento, materia nimirum et forma. Forma procedit ab ipsa ratione; materia ministratur ab experientia, ope impressionis quam externa obiecta in sensoria exercent. Hinc res illae, quae non subiacent sensibus, cognitionem nostram prorsus praeterlabuntur; sed cognitio quaevis nonnisi intra sphaeram empiricam seu sensilium repraesentationum spatiari potest. At in hoc quoque falsitas admiscetur. Nam obiecta experimentalia nonnisi spatio et tempore affecta nobis repraesentantur. Spatium vero et tempus formae sunt quaedam immanentes et subiectivae sensibilitatis et nullo modo obiectis inhaerent. Ergo etiam quoad cognitionem experimentalem, sive internam sive externam, non res ipsas, quae in se sunt, sed phaenomena tantum percipimus; atque ideo de rebus insensibilibus nullam, de sensibilibus relativam tantum certitudinem habemus[2].

Ulterius processit Fichte, qui non modo formam cognitionis sed materiam etiam a subiecto cognoscente derivari voluit. Qua in re sibi magis consentiens, quam eius magister, apparuit. Nam cum ageretur de explicanda cognitione a priori dumtaxat, omne elementum empiricum removendum fuit; materia autem cogni-

« quae nos circumstant, exstare putemus. Ego id Cartesio facile largior. « Sed haec propensio, utcumque naturalis sit, nos non evidentia cogit, sed « impressione tantum inclinat. Iam vero nos in nostris iudiciis liberis non « aliud sequi debemus, nisi lumen et evidentiam; ac si quando committi- « mus ut impressio sensibilis nos ducat, fere semper erramus. . . . . Profe- « cto Fides est dumtaxat, quae animo convincere potest corpora exstare « reapse etc. » *De la Récherche de la Vérité* t. 4, eclairciss. 6. Vide etiam t. 3 *De la Méthode* part. 2, c. 6.

1 *De Principiis Cognitionis humanae*. Tum *Tribus dialogis inter Hylam et Philonoum*.

2 *Critica Rationis Purae*.

tionis ab experientia procedens est elementum empiricum. Praeterea impressio sensibilis per nullius formae additionem in obiectum intelligibile converti poterat; natura siquidem propria spoliari nequit. Fichte igitur, ut fideliter rationalismo obtemperaret, omnia a ratione deducenda putavit; atque ideo, omni externa determinatione summota, rationem, non ut complexum formarum seu legum, quibus cogitatio regitur, concipiendam voluit, sed ut activitatem omnino liberam, quae se determinaret virtute sua et se determinando obiecta propriae cogitationis effingeret. Hinc a Kantianis principiis exorsus iure ad hanc illationem devenit, ut solum subiectum cogitans abstracte sumptum *(l'Io puro)* exstare diceret, quod semet atque alias res omnes a se distinctas, tamquam ludum quemdam idealem, fabricaretur [1]. Atque hae potissimum sunt hac super re stultitiae hominum delirantium, quibus sanandis vel tres Anticyrae pares non erunt.

2. Ex hac errorum farragine solum illum hic eripiendum assumimus, qui corporum existentiam respicit; reliquos suo loco refellere non omittemus. Contra idealistas itaque generatim obiectivam mundi realitatem ratione aliqua obfirmabimus, non quod ipsa egeat demonstrari (siquidem in rebus per se notis, seu in factis immediate perceptis reponitur); sed quia ad pertinaces homines coarguendos quandoque opportunum est ea etiam ratiocinando declarare, quae per se ratiocinationem non exigunt.

Contra idealistas existentia corporum propugnatur.

3. Idealistae largiuntur repraesentationes nobis obversari, quae nobis corpora tamquam vere exstantia referunt. Harum repraesentationum aliqua certe ratio sufficiens assignanda est. Percontor igitur ex ipsis: si corpora nulla sunt, quaenam erit earum ratio sufficiens? Non alia profecto, nisi aut ipsius animi innata conformatio, aut libera voluntas, aut divinus influxus. Quod si harum trium causarum nulla scite et prudenter phaenomeno illi explicando aptari potest, reliquum erit ut reprae-

1 *Theoria Scientiae.*

sentationum, quae corpora nobis obiiciunt, ratio sufficiens in ipsa corporum realitate et praesentia collocetur. Nullum enim aliud effugium adversariis patet. Atqui ita est; videlicet nulla ex tribus illis causis ratio sufficiens phaenomeni huius esse potest. Ergo quarta causa, quam innuimus, deligi debet; atque ideo realis existentia corporum indubia est. Singulas assumpti partes collustremus.

Ac primum, non potest causa illarum repraesentationum esse ipsa animi conformatio. Nam animus est simplex, immo per idealistas nulli corpori coniunctus; secus, si contrarium dicerent, iam corpora exstare concederent. At vero substantia simplex per se nonnisi ad simplicia sibi repraesentanda incitatur. Quae enim cognatio aut convenientia inter meram simplicitatem et determinationem ad composita per ideas simulanda fingi potest? Determinatio si ex naturae emergit necessitate, quin influxus ullus adveniat extrinsecus; respondens esse debet subiecto in quo innascitur et causae unde proficiscitur. In praesenti autem subiectum eiusmodi et causa non esset aliud, nisi animus omnino simplex, sine ullo commercio cum rebus compositis. Ergo nonnisi ad simplicia repraesentanda inclinaret. Unde igitur ducit originem in nobis repraesentatio compositorum? Profecto simplex et incompositum, quod operatur tantummodo vi structurae propriae realitatis, nihil praebere potest a se dissentiens in suis repraesentationibus, quae certe principio, a quo procedunt, conformari debent.

Insuper, si repraesentationes ideales corporum ab animo dumtaxat determinantur, cur corpora tamquam extra animum posita, et non potius intra animum, immo vero cum eodem confusa plane et commixta referuntur? Atque etiam si hoc omitti velit, saltem eiusmodi repraesentationes corpora in *abstracto* referre deberent, et quoad conceptum tantum, non vero *concrete* et tamquam actu praesentia. Praeterea constitutio interna animi eadem iugiter perseverat; contra repraesentatio corporum non modo variatur assidue, sed etiam ita variatur ut ordinem et dependentiam quamdam obiiciat, cuius nulla ratio sufficiens a subiecto cogitante desumi potest. Quo igitur pacto sine contradictione fingitur, ut repraesentationum eiusmodi causa omnis in

animo vigeat; et tamen non modo animus, aut ea quae animo insunt per illas non cogitentur, sed etiam cogitentur alia diversa prorsus, immo contraria, quin ulla eorum apparitio aut mutuus nexus possit per internos animi status explicari?

Sed non minora offendes incommoda, si repraesentationem corporum a subiecti cogitantis voluntate repetas. In primis enim voluntas in ignotum ferri nequit. Quare neutiquam flecti posset ad spectaculum illud sibi dandum, nisi eius notitia ante praeiret. Quare tam longe abest ut actus quidam liber subiecti cogitantis creator esse possit repraesentationum mundi visibilis, ut potius hanc praeeuntem exquirat. Accedit, quod voluntas, cum rationalis sit, a ratione aliqua moveatur oportet. Quaenam igitur erit ratio, cur *subiectum volens* ad corpora, quae nuspiam sunt, sibi tamquam praesentia exhibenda impellatur? Puto, ut sibi illudat; nihil enim probabile apparet aliud. At responsum eiusmodi indignum esse homine sano nemo non videt. Deinde si conscientiae fidendum est, apparitio mundi corporei voluntaria in nobis revera non est. Nam, etsi quisque pro lubito hoc sensu eam provocare possit, quatenus libere in iis conditionibus se constituat, in quibus alias norit se ad corpora nonnulla percipienda moveri; etsi etiam possit perceptionem habitam attentione augere, virium suarum avocatione a ceteris earumque ad obiectum, quod sentit, revocatione: tamen omnino nequit pro arbitratu obiectum ullum sibi repraesentare aut secus, sive quoad proprium corpus, sive quoad corpora reliqua quae in certis rerum adiunctis adstare sibi videntur. Immo eiusmodi repraesentatio tanta necessitate praeter voluntatem nobis imponitur; ut nobis etiam nolentibus et vehementer repugnantibus oriatur ac permaneat. Nequit igitur mundi adspectabilis apparitio congruenter explicari, sive ab interna animi constitutione repeti velit, sive a libera voluntate subiecti.

Restat ergo ut huius rei causa, in sententia idealistarum, Dei influxus sit; id enim ex tribus optionis membris est tertium, quod ipsis optandum relinquitur. At nihil profecto minus. Nam Deus per idealistas ita in nobis repraesentationes eas gigneret et quasi pingeret, ut mundus adspectabilis, qui ceu obiectum refertur, nulla in semet ratione consisteret; sed illae figmenta

quaedam essent vanaeque imagines nobis ad illudendum obtrusae. At vero Deus mendacii auctor esse non potest; esset autem mendacii auctor, si, corporibus non exstantibus, eiusmodi in nos perceptiones immitteret. Perceptio enim rei quae non est, falsitate turpatur; falsitas vero mendacium mentis est. Ea igitur opinione Deus ad errorem et ad mendacium nos flecteret. Immo etiam absolute mentiretur. Ex natura enim profecta cognitio veluti naturalis quaedam Dei revelatio est, qua summus ille veritatum fons quasi disciplina nos imbuit, atque ad cognoscendum et iudicandum adducit. Si igitur ad ea cogitanda nos adigeret, quae nulla sunt; doctori esset similis, qui contrarium eius, quod sentit eloquatur; aut etiam testem aequipararet qui rem aliter, quam evenerit, enarret aliis.

Nec Malebranchius occurrat inquiens id divinae potentiae, quae ad omnia protenditur, non repugnare. Nam oppido repugnat potentiae in Deo, quod repugnat veracitati. Potentia enim, utcumque infinita sit, in mutuo pugnantibus non versatur; sunt autem mutuo pugnantia, quae a divinis discrepant attributis. Unde quidquid divinae veracitati adversatur, idem continuo e possibilium albo expungi debet; atque idcirco divinae potentiae obiectum esse non potest.

At urget; nihil hic divinae detrahi veracitati; nam sensuum error, in sua hypothesi, corrigeretur a mente. Verum in primis stultum omnino est vi unius facultatis nos inclinare ad iudicia, quae deinceps vi alterius repudianda sint. Deinde hoc ipsum falsum apparet. Nam tantum abest ut ratio decernat, sensus fallaces esse, dum valent et impedimenta caventur; ut potius contrarium plane dictet. Denique si in sensibus rite dispositis timenda deceptio est, cur non idem de ratione suspicandum erit? Certe nullum idoneum argumentum afferri potest, quod aliis facultatibus in discrimen adductis exceptionem pro una vel altera convincat. Omnes enim cognoscendi vires aeque a natura nobis tributae sunt; atque ideo nequit aliqua labefactari, quin aliae omnes periclitentur.

Ut igitur argumentum concludam, proxima ratio quae repraesentationes corporum in nobis explicet, neque Dei voluntas esse potest, neque actus liber subiecti cogitantis, neque animi na-

turalis constitutio. Restat igitur ut ratio haec ponatur in ipsa praesentia et realitate corporum, quae, quia reapse in se sunt, ideo nobis per sensiles perceptiones tamquam vere exstantia referantur. Quod quidem generatim deduci licet, undecumque horum actuum origo repetatur; quod hic non quaerimus, quia pro praesenti controversia necessarium non est.

Haec *ad hominem*, ut aiunt, pro idealistarum pertinacia disputata sunt. Nam, ut saepe diximus, existentia corporum veritas est per se nota et factum experientia compertum. Quod quidem conscientia unicuique testatur. Quisque enim sic corpora percipit, ut se directe et immediate ea sentire sit conscius. Quae res ratione etiam confirmatur; nam id sentiri debet, quod in sentiente agit ipsumque determinat. Atqui hoc praestant obiecta corporea. Ergo ipsa obiecta corporea per se sentiuntur; atque ideo de eorum existentia dubitare non possumus, quin de ipsa sensatione dubitemus.

Solvuntur difficultates.

4. Quoniam quidquid idealistae obiiciunt, iis continetur, quae Malebranchius opponit, satis erit huius tantum argumenta refellere. Haec autem ad sequentes difficultates reducuntur.

Obiic. I. Existentia corporum refertur a sensibus. At sensus inconstantes sunt et fallaces. Iis proinde fides habenda non est. Accedit, ut aliqua nobis obversentur in somno, quae deinceps dum vigilamus falsa esse deprehendimus.

Resp. *Conc. maior.; dist. minor.* sensus sunt fallaces natura sua, *nego;* ex aliquo impedimento quod removere possumus, *concedo.*

Ad id vero quod additur, aliqua nobis obversari in somno quae deinceps expergefacti falsa iudicamus, respondeo: et hoc ipsum ostendit posse nos inanes apparentias a realibus obiectis discriminare, *concedo;* secus, *nego.*

Vel adversarius intelligit sensus suapte vi fallaces esse; atque id non aliter adstrui potest, nisi inepte fingendo nos fraude naturae ad errorem adduci. Et certe, si fatente Malebranchio, evidentiae acquiescendum est, acquiescendum est sensibus. His

enim tanta perspicuitas inest, ut cum rei alicuius evidentiam amplificare volumus, eam cerni oculis ac manibus attrectari dicamus. Qua loquendi consuetudine exprimimus obiecta sensuum tanta nobis claritate lucere, ut cetera accedere ad eam possint, sed eam superare non possint. Quod si sensus non natura sua, sed impedimento aliquo aut requisitae conditionis carentia falli posse dicuntur; hoc errandi periculum facile declinatur, si ad leges illas animus advertitur, quibus rectam sensuum perceptionem temperari in psychologia dicemus. Nec somniantium phantasmata catum hominem terrere debent; siquidem vigiliam a somno satis distinguimus ope conscientiae, quae sensationum nostrarum seriem ordinatam, uniformem, constantem, rationibus sufficientibus fultam referat. Ceterum, hic nos non de dormientibus, sed de vigilantibus disputamus. Qui autem serio dicit se argumento aliquo egere quo convincatur utrum in vigilia versetur an in somnio; is, cum iam in amentium sit numero, fundamento caret et conditione ad ratiocinandum necessaria. Denique, si ex somniorum illusione prudens dubium desumi posset; id contra ipsum Malebranchium retorqueretur. Si enim vigilemusne an somniemus ambigitur, ne ipsa quidem Dei revelatio, quam ad solvendam litem Malebranchius inducit, dubium expellet. Haec enim ut percipiatur, vigilantes homines non dormientes postulat.

Obiic. II. Sensiles perceptiones, ex quibus corpora exstare monemur, non ea quae sunt extra nos, sed internas animi modificationes referunt. Quo igitur ponte exinde transimus ad obiecta ipsa in semet internoscenda?

Resp. *Transeat antecedens; et nego consequens.* Quod adversarius poscit, id praesentem quaestionem praetergreditur. Etsi enim falsum sit antecedens (siquidem sensatione non subiectivam affectionem sed obiectivam existentiam attingimus); tamen haec alterius loci quaestio est, et ad idealistas (quibuscum hic loquimur) refutandos non requiritur. Argumenta enim a nobis producta superius satis evincunt sensiles perceptiones (sive obiecta externa immediate referant, sive internas animi modificationes), eiusmodi tamen esse ut repraesentatis obiectis vere consentiant, eorumque existentiae sint signum. Quare si apud sanum quem-

que plus vera ratio valitura est, quam vana cavillatio; vereri minime possumus ne sensilibus perceptionibus, quae velut instrumenta ac praesidia quaedam ad exteriorem mundum internoscendum nobis tributae a natura sunt, obiecta nulla respondeant. Quo pacto autem obiecta sensibilia internoscamus, utrum immediate an media perceptione modificationum subiectivarum, id in Psychologia videndum erit.

Obiic. III. Suspicari possumus de maligno aliquo genio, qui nos de industria in cognoscendo decipiat.

Resp. *Nego assumptum*. Terriculamentum hoc puerile est. Facultatum enim cognoscendi veracitas, sive de Auctore nostrae naturae cogitemus sive non, rata et indubia profecto manet. Nam si de illo cogitamus, ambigi nequit quin a principio summe bono ac veracissimo ortum ducamus, a quo nec in errorem induci, nec decipientis cuiusdam genii ludibrio permitti possumus. Sin ab eo avocetur cogitatio, hoc tamen maneat necesse est, facultates nostras suapte vi in cognoscendo non decipi; nisi rationalem naturam, ut supra dixi, repudiare velimus atque in amentium haberi numero. Atque id optime cavit natura, quae sic animum nostrum comparavit; ut, etiamsi conemur, tamen, ad factum quod pertinet, de certitudine obiectorum evidentium revera metuere nequeamus. Quod ita insitum cuique est; ut ipsi idealistae, licet, dum suos libellos soli lucubrant, talia exaggerent; tamen, cum a scribendo se removent, ad communem ceterorum hominum sententiam redeant. Adeo, prae suis systematibus, naturae bonitate vincuntur. Quod si ex timore maligni alicuius genii prudens incidere posset dubitatio, id omne contra ipsum Malebranchium valeret etiam; quippe cum pro sua quoque revelatione illius fraudes timeri possent. Sin vero ad hunc pellendum timorem principia rationis evidentia sibi suppetere Malebranchius affirmat; eccur nos etiam idipsum pro sensuum certitudine dicere prohibemur?

Obiic. IV. Si naturalis certitudo de existentia corporum haberetur, id potissimum contingeret de corpore, cui animus noster coniunctus est. At hoc falsum videtur. Accidit enim saepenumero ut cui brachium vel alia pars corporis amputata est, is dolorem se ibi persentiscere opinetur. Immo etiam nonnulli

sunt, qui per delirium credunt se cornuto capite ornari, aut galli gallinacei, vel lupi, vel bovis habere figuram.

Resp. *Conc. maiorem; nego minorem*, et vim rationis additae. Nos de existentia corporis, quicum animus noster copulatur, certissimi sumus ex relatione sensus interni. Huius enim ope experimur extensum quoddam, partibus mutuo distinctis coalescens, nobis intime coniungi, eiusque adminiculo nos perceptiones sensiles exercere. Habemus igitur unde certitudinem nostri corporis assequamur. Quam quidem deliria illa, quae Malebranchius obiicit, ne hilum quidem infirmant. Ea enim in iis contingunt, qui extra statum ad rite cognoscendum idoneum versantur; cum nos contra de homine loquamur, qui mentis suae sit compos et opportuna gaudeat valetudine. Itemque ille error intervenit paucis ob adiuncta quaedam rectum usum rationis praepedientia, tribuiturque causarum secundarum defectui. At error, quem nos reiicimus, communis esset et perseverans et necessarius; proinde proficisceretur ex ipsa conformatione naturae, haberetque auctorem Deum.

Obiic. V. Deus, utpote qui est sapientissimus, per media simplicissima operatur. Ergo non exigua per magna perficit, sed contra magnos fines per exigua media consequitur. Adduci igitur hinc possumus ad subdubitandum utrumne solus Deus ideas corporum in nobis creet, an ipsa corpora vere exstantia illas excitent.

Resp. *Dist. antecedens:* per media simplicissima, quae proportionata sint fini quem intendit, *conc.*; per media simplicissima quae hac proportione carent, *nego*. Quamquam divinae sapientiae repugnat facere per plura et magna, quod per pauciora et exigua facere potest, quando modus et finis utrobique est idem; id tamen haud verum est, quando modus et finis est diversus, ut in re nostra contingit. Nam si Deus solus operaretur, ordo universi corrueret, qui ex actione agentium creatorum exsurgit. Ceterum non utrum Deus an corpora ideas sensiles in nobis excitent revera hic disputamus; sed utrum ideis illis obiecta, quae referuntur, consonent. Quare etiamsi daretur Malebranchio Deum esse unice causam, quae ideas sensiles in nobis efficiat; haud tamen vis superioris ratiocinationis corrueret. Nam tum

etiam ratio cur ideae referant corpora, in ipsa existentia corporum reponi deberet; nisi Deus, ut supra dixi, mendacii et erroris insimulari velit; quo nihil potest esse absurdius. Quod vero determinatio illa ad sensiles ideas excitandas corporibus potius tribuenda sit; id simplicitati divinae operationis non opponitur, sed Dei sapientiam et virtutem commendat, quae non solum ipsa per se operatur, sed vim etiam agendi suis effectibus impertitur.

Obiic. VI. Evidentia non habetur, nisi de veritatibus necessariis. Existentia autem corporum contingens est. Ergo evidentia privatur.

Resp. *Nego maiorem*. Evidentia enim et certitudo habetur non solum de veritatibus necessariis, verum etiam de contingentibus; quae certe hoc ipso quod sunt, in quantum sunt, cognosci possunt indubie, et hypotheticam induunt necessitatem, fultam hoc principio: quod aliquid, dum est, nequit non esse. Quod cum luceat per se in promptuque sit satis, hic pluribus disputari non eget. Tantum advertimus contrarium principium, nempe quod solae veritates necessariae certitudinem habeant, dogma esse rationalistarum, quod tandem aliquando ad pantheismum et fatalismum adducit.

Articulus II.

De discrimine mundi a Deo contra Pantheistas.

5. Permagnae necessitatis est in praesens perniciosam pantheismi doctrinam accurate discutere, atque a scientiarum arcere liminibus. Incredibile enim est quantopere delirium hoc (oh turpem notam temporum nostrorum!) leves non paucorum huius aetatis hominum mentes infecerit; qui etsi verbis negent, re tamen, simulate interdum, nonnunquam etiam aperte, labem hanc iterum conantur obtrudere. Quare Spinozam, praecipuum commenti illius propugnaculum, praedicatione efferunt, et philosophiae facile principem haberi volunt. In hac itaque absurditate refellenda, quantum praesentis libelli angustiae sinunt, evigilemus.

Atque ea in re ut magis perspicuitati consulam, primum varias formas, quas phantheismus suscepit, innuam; deinde una omnes communi refutatione aggrediar; tum singillatim absurda praecipua, quae in quaque vigent, indicabo, et difficultatibus, quae afferri possent, satisfaciam.

Variae pantheismi formae.

6. Orientalibus sectis omissis, quarum placita si ad litteram explicari velint, pantheismum passim redolent; systema hoc antiquitus traditum est a Xenophane [1], qui principium illud *ex nihilo nihil fit* temere interpretatus, omnem substantiae creationem e medio sustulit; nec nisi unam, eamdemque infinitam, aeternam, et immutabilem exstare naturam, quacum cetera omnia unum idemque forent, opinionis errore putavit.

Deinde Stoici insaniae eidem accesserunt. Deum enim mundi ...am esse rati sunt; seu, mundum ipsum Deum esse dicentes, ...em in duplicem substantiam distribuerunt: spiritualem unam ...sam, quae molem hanc pervaderet motuque cieret; cor... ...lteram et extensam, quae velut pars exterior Deum ve... ...orinsecus, ac sensibus et mutationibus subderet [2].

...ecentius Baruch Spinoza, vir post reiectum Iudaismum nul... professus religionem [3], pantheismum iampridem explosum ...estituere ac pro viribus obfirmare conatus est. Opus enim lucubravit: *Ethicam geometrico ordine demonstratam*, artificiosum quidem ad illudendum, sed re ineptissimum ac pugnantibus inter se ideis plane refertum. In eo unitatem substantiae ex eiusdem ambigua definitione derivare studuit; ipsique duplex appinxit attributum, infinitam nimirum cogitationem et infinitam pariter extensionem; atque ex harum modificationibus, in

1 Vid. Vict. Cousin. *Nouv. fragm.* Xénophane et Zénon d'Elée.

2 Vid. Cudwort. *Syst. intell.* c. 9, §. 23.

3 « Exiit ergo ex communione coetus iudaici, neque tamen ulli se un« quam christianorum sectae addixit, nec sacri lavaminis unda aspersus est, « vel christianae doctrinae professionem ullam edidit, licet inter christianos « ad vitae finem viveret, et eruditissimis viris amicitia innotesceret. » Brucker *Hist. crit. philos.* etc. t. 4, part. 2, per. 3, p. 2, l. 2, c. 3, §. 8.

quas multifariam sempiterna illa natura se necessario evolveret, cetera omnia quotquot exstant, sive spiritus sint sive corpora, conflari commentus est [1].

Novissime transcendentalismus Germaniae, a Spinozismo vix aut ne vix quidem abludens, idem systema novo apparatu in medium protulit. Fichte enim statuit subiectum cogitans per se spe-

1 Ut totum Spinozae systema in pauca conferatur, haec accipite. Is itaque primum definitiones octo in antecessum collocat, quae pantheismo viam quasi sternant. Inter eas praecipue tertia eminet, qua dicitur: *Pro substantia intelligo id quod in se est et per se concipitur, seu cuius conceptus non indiget conceptu alterius rei ut formetur*. Deinde septem fabricat axiomata, ex quibus potissimum quartum adverti debet: *Notio effectus a notione causae pendet, eamque in se convolutam amplectitur*. Tum plurium propositionum ordinatam subnectit seriem, quarum in fine tribus his vocibus, *quod erat demonstrandum*, quasi quibusdam incantatoriis signis omnia, quae cupit, se perficere arbitratur. Atque earum beneficio infert in VI: *Substantiam non posse ex alia produci substantia;* in XVI: *Praeter Deum, substantiam nullam cogitari posse*. Hinc, veluti consectaria, derivat primum nonnisi unam exstare substantiam eamdemque infinitam esse; deinde rem extensam ac rem cogitantem non aliud esse nisi vel attributa Dei, vel horum attributorum modos.

Aliis verbis, totus eius processus, in pauca collatus, hic est. Primum censet naturam non ex experientia et factis esse iudicandam, sed *a priori* dumtaxat. Quod capitalissimum rationalismi praeceptum Transcendentales pantheistae sibi fideliter custodiendum assumunt; qui si diligentius in suis dogmatibus et procedendi modo considerentur, aliud revera non faciunt, nisi ut in omnibus ferme Spinozam aliter personatum iterum producant in scenam. Sed ut ad illum revertamur, is cum in rebus creatis existendi necessitatem non perspiceret, eas non esse substantias existimavit; siquidem substantia, ut definiverat, existentiam necessario includit, cum sit per se. Nec dici possent illae substantiae ab alia esse productae, quippe hoc ipsum substantiae notionem perimeret. Haec enim omnino poscit ut conceptum rei alterius, a qua pendeat, non involvat; quod autem aliunde producitur, id ex causae conceptu pendeat necesse est, cum effectus notionem causae, unde procedit, sibi implicet. Quia vero plures substantiae eiusdem attributi, seu quae in natura conveniant, dari non possunt, et ad substantiae naturam omnino pertinet existentia; idcirco est ut una tantum sit substantia eademque nullis terminis circumscripta. Sed extra rem infinitam nihil prorsus inveniri aut cogitari potest. Extensio igitur et cogitatio, quas dilucide mente versamus, tamquam illius attributa intelligenda sunt. Huius itaque infinitae substantiae extensae simul et cogitantis modos esse oportet cetera omnia, quae in mundo sunt; siquidem substantiae esse nequeunt, nec inter substantias et modos tertium quiddam intercipi potest.

ctatum ante omnem empiricam repraesentationem *(l'Io puro)* unicam esse realitatem; quae cum infinita sit et quoad virtutem nullis limitibus circumscripta, se deinceps conceptione obiectorum determinet et finitam faciat; propterea quod non aliter obiecta cogitet, quam semet in diversis veluti positionibus constituendo. Qua opinione pestifera idealis quidam, et subiectivus pantheismus continetur.

Sed Spinozae doctrinam longe expressius redintegravit Schelling, qui postquam pantheismum *egoisticum* Fichtii professus esset, illo deinde eiurato, novum procudit. Cum enim transcendens illius idealismus omnem realitatem proscripsisset, Schelling ad ipsam restituendam intuitum induxit rationis cuiusdam absolutae, quae necessaria esset, aeterna, ac finium omnino expers. Hanc porro dumtaxat realem esse, cetera vero quae realia putantur, sive subiectum ipsum sint cogitans sive obiecta quae cogitantur, non aliud esse dixit nisi veluti transeuntes rationis illius transformationes et quasi apparitiones, quibus *absolutum* (sic eam appellat) quoad substantiam idem manens se multimodis sub forma aut subiecti aut obiecti patefaceret. Id tamen omne fatali quadam necessitate evenire statuit. Nam eius iudicio absoluta ratio necessario eget manifestari sub apparitionibus illis, et cum certa lege oppositionis; siquidem finitum nonnisi per aliud finitum, quod ipsi adversatur, concipi possit. Hinc dimanant duo ordines oppositi: *realis* et *idealis*, mundus corporeus et mens; quibus quidquid realitatis subest, id omne ad substantiam illam absolutam pertinet. Quae substantia cum iugiter ad se perfectius manifestandam sponte feratur; idcirco est quod mundus, tum physicus tum moralis, ad indefinitam perfectionem et progressum nitatur; in quo cum ad ultimum ventum erit, tum tandem habebitur Deus explicitus, qui modo tantum est implicitus [1].

1 *Philosophia Naturae.*

Puncta praecipua huius doctrinae a Tennemann, teste in hac re satis idoneo, ad haec capita revocantur: « I. Non esiste che un solo essere iden« tico; ogni differenza tra le cose relativamente alla loro realità, è pura« mente quantitativa, e non qualitativa, e risiede nel predominio del punto « di veduta obbiettivo o subbiettivo, dell'ideale o del reale. Il finito pro« dotto di una riflessione tutta relativa per la sua natura non ha che una

Denique Hegel quamvis diverso exorsus principio, tamen ad eundem pervenit exitum, nempe pantheismum; qui verbis discreparet, sed re a superiore parum vel nihil differret. Is non ab Ontologia sed a Logica proficiscens, synthesim suam auspicatur a cogitatione impersonali et pura, seu quae nec subiectiva esset nec obiectiva, propterea quod praescinderet a quovis subiecto, et a quovis obiecto, et tantum includeret proprias formas et determinationes universales, ex. gr. repraesentationem entis. Haec cogitatio sic abstracte sumpta, seu haec ratio prout ratio est et ab omni persona et obiecto avocatur, est Deus seu principium rerum omnium in duplici ordine ideali et reali; qui ordines miscentur invicem, nam *quidquid rationale est, est etiam reale;* et *quidquid reale, idem est rationale.* Postquam vero hanc logicam abstractionem, seu hanc cogitationem *puram*, quae ad nullum subiectum pertineat, in realitatem convertit, eidem leges quasdam se evolvendi et determinandi attribuit, quas *momenta* appellat, et quarum adminiculo rerum universitatem construendam assumit. Hanc vero nil aliud praebere autumat, nisi positiones varias universalis illius ideae, quae cum Deo, prout *impersonalis* et quasi *in potentia* est, confunditur. Deum vero personalem effici atque subsistere ait vi perpetuae successionis formarum finitarum, in quas assidue se transformat indeterminatum illud, quod *idea* continetur. Hinc rerum et cogitationis evolutio est evolutio ipsiusmet Dei, qui proprie nonnisi in effectione et successiva explicatione entium finitorum cernitur [1]. Hoc systema compositum quoddam est ex transcendenti egoismo

« realità apparente. II. L'essere assoluto si rivela nella generazione eterna « delle cose, le quali costituiscono le forme di questo essere unico. Ogni « cosa è dunque una manifestazione dell'essere assoluto sotto una forma de« terminata, e niente può esistere, che non partecipi dell'Essere Divino. « Quindi ne siegue che la stessa natura non è morta, ma vivente e divina, « come pure l'ideale. III. Questa manifestazione dell'assoluto si è prodotta « per le opposizioni o correlazioni, che si appalesano a diversi gradi dello « sviluppo totale, in cui incontrasi un predominio diverso, ora dell'ideale, « ora del reale; queste apparizioni dunque non sono che l'espressione del« l'identità. La scienza è la ricerca di questo sviluppamento ecc. » *Manuale dell' ist. della filos.* part. 2, §. 399.

1 *Encyclopedia.*

Fichtii et absoluto realismo Schellingii, novis verborum ambagibus et obscuritatibus involutum.

Denique Belga quidam, nomine Ahrens, etsi Spinozam, Schelling, Hegel aliosque reprehendat pantheistas; eiusmodi tamen doctrinam transcendentali methodo offert, quae ab iisdem oratione discedit, re autem omnino consentit. Statuit enim ens supremum velut duplici praeditum categoria, *absoluti* nimirum et *infiniti*, ad quam revocari debeant spiritus et corpora, ex quibus rerum universitas coagmentatur. Res vero creatas nihil aliud esse dicit, nisi divinae naturae manifestationes oppositas, quarum unitas et identitas suprema Deus ipse sit, quem qui a rerum congerie discriminaret, is in *dualismum* incurreret. Quare saepius inculcat *naturam* et *spiritum* quiddam divinum esse, Deum vero unitatem et identitatem eorum omnium, quae ad illa duo rerum genera revocantur. Quapropter Deum nec pure spiritualem, nec pure corporeum dici posse; sed tertium aliquid, quod a Schellingiana *indifferentia differentium* vix aut ne vix quidem differre arbitror [1]. Aegrorum sane insomnia, quae contemptu exciperentur, nisi praesens mentium humanarum vertigo et debilitas ad seriam confutationem cogeret.

Pantheismi generatim inspecti refutatio.

7. Principio itaque Pantheismum generatim impetimus, ipsumque cuiuscumque formae sit, ad rem quod attinet, cum sana ratione vehementer pugnare dicimus. Quod quidem perfacile demonstrari potest, si vel hoc unum consideretur: eo figmento tot contradictiones conferri simul, ut arduum plane sit aliud excogitare, quod ipsi in delirando assimiletur. Et re sane vera, si mundus, ut rentur pantheistae, cum Deo unum prorsus idem-

1 *Cours de Philos. fait à Paris sous les ausp. du gouvernement* etc. Prae omnibus referre sufficiat haec verba, quae auctor habet volumine secundo citati operis pag. 268: « Le monde entier, sous tous les rapports, est « en Dieu, parce que son essence est de l'essence divine, et que l'existence « en toutes choses n'est, comme nous avons vu, que l'essence développée. « Ce n'est donc que par suite d'un raisonnement peu profond, qu'on peut « faire la distinction entre l'essence et l'existence effective du monde, pour « faire rentrer la première dans l'essence de Dieu en excluant l'autre. »

que est; natura fingitur quae necessaria sit simul et contingens, mutationis expers et particeps, absoluta ex alioque pendens, simplex et composita, infinita et terminata limitibus, una et multiplex, atque aliis generis eiusdem pugnantibus ideis coalescens. Etenim ea quidem sententia mundus ex una parte mundus esse non desinit, ex alia a Deo, ad substantiam saltem quod attinet, non differret. Notas igitur et attributa susciperet, quae divinae competunt realitati, proprietatibus retentis quas mundo quidem inesse experientia ratioque convincit. Id vero importat cumulum illum contradictionum, quem proxime commemoravi.

Ac sane, nomine Dei ens aliquod supremum et necessarium usurpatur, quod suapte vi ita exstat, ut ei non exstare repugnet. Nec vero quoad solam existentiam tanta necessitas illi competit; sed etiam quoad proprietates omnes et existendi modos, quibus ipse pro captu nostro affici concipitur. Quidquid enim in eo inest, cum ab externa causa provenire nequeat; restat ut ab eiusdem natura dimanet. At quidquid a natura proficiscitur, id subiecto necessario inest, et quamdiu illa permanet, ab eo separari non potest. Ergo ens necessarium, nempe Deus, in omni realitate, quam habet, omnimoda fruitur necessitate, ita ut undique immutabile sit nec ei quidquam addi possit aut detrahi. Tum etiam ex huiusmodi existendi necessitate, ut in Theologia demonstrabimus, eiusdem summa unitas derivatur, simplicitas maxima, vacuitas a limitibus, atque aliae id genus perfectiones innumerae. Mundus itaque si Deus esset, in existentia et modificationibus necessitatem includeret, nulli actioni subiiceretur, mutationis esset omnino expers, unitate maxima ac simplicitate polleret, et, quod uno verbo omnia complectitur, perfectionem absolutam a limitibus contineret.

Atqui vicissim nemo non videt mundum instrui proprietatibus contrariis omnino iis, quas recensuimus. In primis enim mundum contingentem esse, non necessarium, prae luce ipsa collucet. Quae enim repugnantia in mundi nunquam existentis notione conspicitur? Aut quae absurditas, si aliquae eius partes demantur et pereant; quando omnes eamdem naturae conditionem habent, atque ideo quod de singulis dicitur, de toto etiam iudicandum est? Nec minus contingentiam praesefert in modificationibus; si-

quidem non omnem realitatem, cuius est aliquando capax, actu possidet, ut entis necessarii proprium esse oporteret; nec modis omnibus, quos suscepturus est, unquam afficitur. Deinde multitudine et compositione coalescit. Multitudine quidem, quia rebus mire diversis coagmentatur; compositione vero, quia et partibus inter se dissitis et rebus materia concretis exsurgit. Tertio mutationi subditur; quandoquidem successione continua partes eius aliae intereunt, aliae renascuntur; aliae agunt, aliae patiuntur; aliae dominantur, aliae subsunt; aliae augescunt, aliae minuuntur; aliae perfectione viduantur, aliae novam recipiunt; ubique motum ac varietatem suppeditant. Denique finibus quibusdam coërcetur, tum quia partium eius quaeque terminata est (additione autem finitorum nonnisi finitum conflari potest); tum etiam quia non modo augeri minuique potest, sed etiam reipsa novis in dies incrementis vel decrementis afficitur.

Qui igitur pantheismum obtrudunt, hi mundum in existentia necessarium et contingentem, in modificationibus mutabilem et immutabilem, in substantia simplicem et compositum, in realitate finitum et infinitum adstruere adiguntur, atque ideo pugnam illam conceptuum effugere nullo modo possunt, quam supra commemoravimus. Quare, si nihil est evidentius quam non posse subiectum idem contradictoriis attributis affici; mundus a Deo distinguatur oportet: siquidem attributa Dei propria contradicunt attributis, quae mundo competunt.

Singulae separatim pantheismi formae coarguuntur.

8. Quae diximus, generatim valent adversus Pantheistas omnes, quodque in eorum systemate commune est aggrediuntur. Nunc vero peculiarem veluti eorumdem confutationem breviter degustemus, quae contra singulos viritim impetum faciat, et potissimum rationes quibus fulciuntur evertat; ut discussis fundamentis, quam labile aedificium sit appareat.

Spinoza. A Spinoza exordimur, qui omnium diligentissimus visus est, quemque ceteri mutatis vocibus, ad rem quod attinet, sequuti sunt. Adversus hunc igitur, ut omittam cetera vitia

(quibus sive in methodo, sive in argumentis peccat et quae carpere singillatim minime vacat), id unum animadverto: totum eius systema falsa niti notione substantiae, quae non modo quia gratis asseritur gratis reiicitur, sed etiam *principii petitione* delinquit. Et sane, cum substantia per se esse dicitur, et conceptu rei alterius non egere, id intelligi dupliciter potest. Primum, ut a substantia excludi velit subiectum omne cui insit et ad quod sive in existendo sive in cogitando relationem habeat. In hoc sensu vera est definitio; sed ad ea, quae vult Spinoza, ne hilum quidem derivanda subvenit. Nihil enim vetat substantiam sic intellectam ex alia produci atque ideo effectus notione teneri. Nam etsi cum absolute concipitur ut res quaedam per se stans, conceptu alterius rei non indigeat; tamen hoc non impedit quominus aliunde manaverit, ac proinde, quoties posteriore hoc aspectu consideratur, notionem causae, a qua processerit, involvat.

At longe aliter Spinoza definitionem illam interpretatus est. Sic enim ipsam intellexit, ut a notione substantiae non modo subiectum excludi voluerit, sed etiam causam. At sic accepta non amplius generalis definitio esset substantiae cuiusvis, sed substantiae increatae dumtaxat; quam nonnisi unam esse posse largimur ultro. Quare ne sophistam ageret, inverso ordine procedendum Spinozae fuisset. Ante enim nihil, quod creatum sit, notionem substantiae retinere posse evincere debuisset, ut postea sensu, quo cupiebat, definitionem institueret. Sed cum id efficiendi spe frustraretur, astu et simulatione usus est; ac principio ad circumveniendos animos definitionem, cui propter ancipitem sensum facile pateret aditus, obtrudendam censuit; deinde eius significationem male detortam ad unitatem substantiae deducendam inflexit. Verum fraus haec ex callido et malitioso verborum abusu facile detegitur; atque ideo turpissima fallacia continentem Spinozae ratiocinationem maculari clarissime patet. Quod enim ultimo inferendum fuisset, nimirum substantiam dici non posse nisi id quod a se exstat atque nullam sui causam agnoscit, id gratis initio tamquam certum assumitur. Hoc autem argumentandi vitio nullum putidius afferri potest.

Huic animadversioni, quae Spinozae commentum delet funditus, haec pro ceteris, quas ipse interserit, propositionibus adnecte. Primum: ad substantiae conceptum existentiam pertinere quidem, at non suapte vi habitam; nisi de suprema substantia, quae a se exstat, sermo sit. Deinde nullum offendi incommodum, quod plures sint substantiae, quae in aliqua perfectione suo modo conveniant. Satis enim est ut in aliis discrepent, quae ad singulas pertinent separatim. Quod si eiusdem speciei sint, oppido sufficit ut numero et differentiis iis, quae individuorum propriae sunt, secernantur; licet in reliquis omnino consonent. Denique: extra *infinitum* nihil cogitari posse quod defectu et limitibus plane vacet; at optime extra ipsum cogitantur entia limitibus circumscripta, modo ab illo quidquid habent receperint.

Fichte. In primis observandum est hunc philosophum intolerando dogmatismo sic delirare, ut pantheistici egoismi, quem obtrudit, nullam prorsus rationem afferat, quae non dico approbatione sit digna, sed speciem saltem veritatis praeseferat. Quare eius systema quo iure proponitur, eodem respuitur; qui tenor plerumque in eiusmodi explodendis insaniis, ne temporis dispendia fiant, servandus est. Deinde, τὸ *ego purum*, ad cuius comprehensionem (ut ex ipso tam reperta scientia efficiatur) sensus transcendentalis non omnibus a natura datus exquiritur; in chimaerarum haberi numero nemo non videt. Nihil enim revera est aliud, quam abstractio quaedam mentis in realitatem conversa: ad cuius absurditatem aperiendam hoc maxime facit, quod sic ab auctore suo fingitur, ut seipsum actione libera creare debeat. Quo commento nihil absurdius dici potest; idem enim ea hypothesi deberet agere antequam esset, ac proinde simul esse et non esse. Deinde, subiectum cogitans *(l'Io)* individuale cum rebus omnibus confunderetur; seu, melius, ipsum solum existeret, et cetera entia non essent aliud nisi ideales effectus logicae activitatis qua subiectum illud instruitur. Denique, ne singula commemorem, eiusmodi subiectum, cum purum est seu cum rerum extra se ponendarum repraesentatione caret, infinitum esse dicitur; cum autem repraesentatione illa afficitur, in finitum commutatur: quasi vero cogitatio limites figat cogitanti, aut natura

operando in contrarium eius, quod est, convertatur. Hae insaniae vix inter amentes narrari possent.

Schelling. Multo plura in Schellingii processu peccantur. In primis enim ut idealismus vitetur, opus non est mentem transferri ad *absolutum* contemplandum, ut ipse fingit. Ex eo enim quod, dum *contingentia* speculamur, naturae cogitantur quae esse possint et non esse, minime consequitur aliquid imminui obiectivae certitudini cognitionum nostrarum. Ad hanc enim satis superque est tum necessitas obiectorum hypothetica, quae optime perficit ut aliquid, dum sit, simul non esse nequeat; tum facultatum cognoscendi veracitas quae ad realia obiecta pertingenda vim habeant. Neque illud verum est, experimentalem philosophiam (modo a vili distet empirismo) nos in suspicionem adducere ut putemus cogitationem e materiae viribus efflorescere. Elucet enim ex evidentissimis naturae principiis cogitationem materiae repugnare, idque fuse in psychologia disputabitur. Ut nihil dicam de *intellectuali* illa *intuitione* absoluti, quam a conscientiae testimonio nobis non referri Schelling fatetur, et nihilominus praeter eius auctoritatem gratis adstruit.

Ceterum, omnia absurda quae Fichtii systema contaminant, Schellingii etiam doctrinam inficiunt. Nam hic reapse non aliud praestat, nisi quod rationem individualem activam, quam ille tamquam unicam substantiam adstruxerat, in universalem et absolutam convertat, ex eaque mundum et subiectum ipsum cogitans deducere satagit.

Hegel. Ad hunc quod attinet, praeter communes transcendentalium pantheistarum insanias, haec in ipso separatim reprehendi possunt. Primum, quod ordinem idealem cum reali commisceat. Deinde, quod logicam abstractionem ideae, remotis obiectis, in realitatem transmutet; quae quidem, avocatione mentis a rebus, cogitari potest, at re ipsa exstare non potest. Idea enim, quae nullius rei conceptio sit, figmentum est suamque ipsa deserit notionem. Denique, quod ex hac *idea*, quae logica tantum est, naturam omnem evolvendam velit, atque in entium finitorum transformatione supremam rerum causam, nempe Deum, non minus inepte quam impie collocet.

Quare de creatis increatum exsculpit, et germanissimum exhibet atheismum [1].

Ahrens. Rationes omnes, quas Ahrens pro pantheismo profert, huc tandem reduci videntur. Primum, quod Deus omnia complectatur, atque ideo mundi etiam essentia eo debeat contineri. Deinde, quod mundi existentia ab eiusdem essentia non differat, sed ipsius veluti evolutio quaedam sit. Quare si posterior in Deo aeterna fuit, superior in tempore condita esse et a Deo discriminari non potest.

At haec praepostero verborum sensu et confusione nituntur idearum. Nam Deus non perinde omnia complectitur, quasi a creatis rebus distinctus non sit, earumque conditam et limitibus affectam realitatem a se non respuat. Sed sic omnia complectitur, quatenus infinita et simplicissima constat realitate; atque ideo nihil perfectionis absolutae, omni detracto limite et defectu, intelligi debeat, quod inde absit. Essentia autem rerum creatarum in Deo est non tamquam in subiecto, cuius sit pars aut modus, sed tamquam in exemplari et causa. In exemplari quidem, quia res creatae, licet imperfectam et finitam, imitationem tamen aliquam exhibent perfectionum divinarum, prout in ontologia declaratum est. In causa vero, quia nihil bonitatis est in rebus, quod a Dei virtute et operatione non proficiscatur. Deus enim supremum principium est totius realitatis, ac vi potentissima, qua pollet, ad omnia se porrigit, *vocans ea quae non sunt tamquam ea quae sunt.*

Ad alterum quod additur, essentiam in rebus creatis ab existentia non differre; distinctione est opus. Nam si id intelligitur de essentia actuali, quae a Deo producta sit, verum asseritur. Sed essentia eiusmodi extra Deum est, ab eoque, ut ef-

1 Haec atheismi nota non immerito pantheistis universis inuritur. Nec vero audiendus est Baro de Penoën (*Hist. de la philos. Allem. depuis Leibn. jusqu'à Hégel* t. 2) qui non item existimat, sed eos *acosmismi* potius esse accusandos putat; quasi vero nomine Dei res creatas interpretari, non idem omnino sit ac Deum de medio pellere. Sed bonus hic pantheistarum defensor propterea fortassis id asseruit, quia Deum definivit: *complexum virium activitatis ac notionum abstractarum, quibus ad mundum cogitandum egemus.*

fectus a causa, omnino distinguitur, prodiitque ab infinita Dei potentia, quae cum nulla in operando egeat praeiacente materia, illam eduxit e nihilo. Sin autem intelligitur de essentia possibili, falsum profertur. Haec enim ab actuali existentia distinguitur, quemadmodum *ens ideale*, quod in mente tantum viget, secernitur a *reali* quod in se extra mentem reperitur. Nec vero existentia ut illius evolutio cogitari potest, nisi inepte fingi velit nihilum realitatem suppeditare atque ex rei vacuitate rem ipsam evolvi.

Solvuntur difficultates.

9. Obiic. I. Si mundus distinguitur a Deo; tollitur a Deo ratio infiniti. Nam ratio infiniti postulat ut eo maius nihil excogitari possit. At si realitas mundi differt a realitate divina, utriusque coniunctio aliquid cogitandum exhibet, quod utramque separatim excedit. Ergo etc.

Resp. *Nego assumptum*. Ad probationem *conc. maiorem et nego minorem*. Nam coniunctio seu potius confusio realitatis divinae cum realitate mundi non exhibet aliquid maius realitate divina, sed exhibet aliquid contradictorium nempe nihilum.

Si pantheisticae doctrinae caput diligenter expenditur, hinc tota quantaque illa est, profecta videtur, quod eius patroni conceptum infiniti mente perperam informaverint. Ad illum enim pertinere rati sunt talem realitatis comprehensionem, ut nihil prorsus extra reperiatur. Secus si extra infinitum alia entia cogitari possent, iam infinitum limitibus coërceri dicunt. Nam haec entia, quae ab *infinito* differrent, novam certe realitatem, quae illi non inesset, suppeditarent; atque idcirco infinito (quo quidem nihil maius excogitari debet) additamentum in mundo facerent. At vero captiosa haec ratio, quae fucum imperitis facere posset, exinde ut dixi enascitur, quod infiniti notio pervertatur. Haec enim reapse non postulat, ut quaeque realitas, sive infecta sit sive genita, sive terminos habeat sive respuat, in ente infinito contineatur. Immo id mire repugnat et monstrum illud efficeret contradictionibus compactum undique, quod superius contra pantheistas execrabamur. Sed id unum infiniti notio sibi

adsciscit, ut tantae perfectionis ens illud sit, ut augescere ulterius nequeat, atque ideo omnem realitatem non productam, non defectuosam, non terminatam, absolute et perfectissime complectatur. Hoc autem minime vetat ne praeter ipsum alia possint exstare entia, quae ex illo finitam suscipiant perfectionem. Haec vero entia licet numerum augeant, per se tamen perfectius ens cogitandum nullo pacto exhibent. Id enim tunc accideret, si res illae creatae et circumscriptae iunctione sua formali et intrinseca cum ente infinito aliquid locupletius et nobilius efficerent. Quod non est ita; siquidem, ut dictum est, sic chimaera potius ideis mutuo pugnantibus seque vicissim destruentibus exsurgeret. Nam inter perfectionem finitam et infinitam quoad mutuam unionem nulla societas est, immo vero summa distractio. Itaque cum finitum producitur, nova quidem res ponitur, sed quae infinito nihil prorsus adiungit, nihil detrahit; quandoquidem eiusmodi perfectione constat, quae si infinito adderetur, non melius illud efficeret, sed naturam eius notionemque perimeret. Quo facto in maximas conceptuum pugnas incideremus. Infinitum autem, sive entia finita creentur sive non, idem omnino manet in se; et tale est, ut ipso maius excogitari aliud nihil possit. Omnes enim illas realitates continet, quae defectu et terminis vacant, quaeque in ente perfectissimo simul consistere possunt.

Obiic. II. In tantum characteres mundi characteribus Dei contradicunt, in quantum Deus tamquam personalis cogitatur. Ergo si ut ens impersonale cogitaretur, contradictiones illae evanescerent.

Resp. *Concedo antecedens*. Ad consequens *nego suppositum;* nempe quod Deus cogitari possit ut ens impersonale. Ens impersonale est ens abstractum et logicum; Deus autem non est eiusmodi, sed est ens in se subsistens et reale. Immo est omnis subsistentiae et realitatis principium supremum et fons.

Fateor equidem pantheistas, si fundus systematis discutiatur, Deum non aliter concipere nisi ut summam abstractionem, quae in mente remanet, postquam a rebus creatis singulae determinationes resectae fuerint [1]. Ideoque eorum sententia, ad rem quod

1 En Deus a Schelling effictus: « L'Assoluto non è nè infinito nè finito; nè essere, nè conoscere; nè soggetto, nè oggetto: è esso ciò in che

attinet, non differt ab atheismo; quem in theologia naturali confutabimus. In praesens eos coarguimus, quasi Deum ut ens verum et existens admittant, quemadmodum verbis saltem profitentur.

Obiic. III. Argumentatio desumpta a contradictionibus quae exsurgerent, si Deus cum mundo confunderetur, contra pantheistas minime valet. Nam ipsi libenter illas concedunt; nec tamen commoventur. Et sane Victor Cousin haec habet: « Conscientiae Deus non est abstractione mentis exsculptus, rex solitarius « ultra creationem in thronum taciturnae cuiusdam aeternitatis « relegatus, et in absolutam existentiam, quae nihilo potius « assimilatur. Sed est Deus verus una et realis, substantia simul et causa, semper substantia semperque causa, cum non « sit substantia, nisi in quantum causa, et causa in quantum « substantia; idest, cum sit causa absoluta, unum et multa, « aeternitas et tempus, spatium et numerus, essentia et vita, « individuitas et totalitas, principium, finis, et medium, in « fastigio realitatis positus, et in infimo realitatis gradu, infinitus pariter et finitus, postremo triplex, hoc est simul Deus, « natura, et humanitas [1]. »

Resp. *Dist. Antecedens:* Non valet, si rationi nuntium se omnino misisse fatentur, *concedo;* si rationis aliquid retinent, ac proinde principium saltem contradictionis admittunt, *nego.*

Portenti illius patroni notionem Dei ita deformant, ut merito dubitari possit utrum ea quae dicunt, serio affirment et dum sobrii sint, an potius ludicre vel a mente prorsus peregrinantes. Idcirco distinctione est opus. Nam si constat eos a mente peregrinari; tunc medico, ut helleboro curentur, tradi debent. Sin vero sani adhuc sunt, et saltem contradictoria simul vera esse non posse largiuntur; tunc profecto apud ipsos ra-

« si confondono e spariscono ogni opposizione, ogni diversità, ogni separa« zione, come quella di soggetto e di oggetto, di sapere e di essere, di spi« rito e di natura, d' ideale e reale; è dunque indivisibilmente l'essere ed « il sapere assoluti, o l'essenza collettiva di amendue. È l'assoluta identità « dell' ideale e del reale, l'assoluta indifferenza del differente, dell' unità e « della pluralità; è l' uno, l' unità, che è al tempo stesso l' universo, la to« talità, il tutto. » Tennemann *loco superius citato.*

1 Apud Damiron *Essai sur l'hist. de la philos. en France au dix neuve siècle.*

tiocinatio superius allata valitura est. Nihil enim evidentius, quam characteres mundi cum characteribus Dei simul non posse consistere. Non enim utcumque invicem pugnant; sed ita pugnant, ut se vicissim perimant et alter alterius sibi implicet negationem. Sic finitum ex. gr. limites exquirit, quos respuit infinitum; mutabile vices subit, quas reiicit immutabile; contingens necessitate caret, necessarium contingentia; simplex partes excludit, quas compositum sibi vindicat.

Obiic. IV. Hi characteres in tantum repugnant eidem subiecto, in quantum sumuntur sub eodem respectu. Hoc autem pantheistae non faciunt.

Resp. *Neg. min.* Nam nisi quis omnem repellere intelligentiam velit, fateatur opórtet adspectum et considerationem, qua contraria illa copulantur, nulla prorsus ratione differre. Nam Deus, ut dixi, non solum quoad sui substantiam, sed quoad modos etiam, qui ipsi tribuuntur, necessitatem postulat; mundus contra in existentia et modis exhibet contingentiam. Deus quavis ex parte in iis, quibus afficitur, variari nequit, sed semper est idem; at mundus in hoc ipso longe aliter se habere manifestat, cum in suis modificationibus commutetur assidue. Deus in omni realitate, qua constat, nihil duplex aut coagmentatum includit, nec partes habet, in quas discerpi possit; mundus in realitate vicissim nonnisi ex partium distinctarum aggregatione resultat. Deus in perfectione quavis, quae ipsi inesse cogitatur, limites abiicit; mundus quoad omnia, quae complectitur, terminatur. Atque ita in ceteris, quae utrinque existunt, proferri posset antitheton. Perspicuum est igitur pugnam hanc veram esse et maximam; nec proinde posse aliter pantheismum admitti, nisi contradicentes ideae, quae se mutuo perimunt, in rem eamdem conferantur, et (quod consequens est) nisi Deus concipiatur ut Deus et non Deus, mundus ut mundus et non mundus. Uterque enim ea sententia pugnantibus illis subiaceret attributis: atque ideo sicut per unum genus, quod sibi consonat, constitueretur; ita per aliud, quod superius genus in subiecto eodem negat, destrueretur.

Adde his absurda cetera quae ex commento eiusmodi consequantur; quorum, ne longior sim, nonnulla tantum summa-

tim delibabo. In primis enim ordinem moralem evertit atque omne inter turpe et honestum discrimen pellit; siquidem eo systemate actiones omnes Deo et fato tribuuntur. Deinde, conscientiae testimonium pessumdat, quo vivide persentiscimus nos substantias esse ab aliis omnino distinctas, tum nostrarum operationum esse arbitros. Tertio, extensionem et materiam cum intelligentia et spiritu, quae vehementer pugnant inter se, in eadem realitate componit. Quarto, interminatum, quod informe adhuc est et aptum perfici ulterius et absolvi, cum proprie dicto infinito confundit; quod nonnisi actuosissimam perfectionem includit, et eiusmodi est ut additione novae realitatis augescere omnino nequeat. Denique, ne nimius dicendo sim, infinitum limitari et in finitum converti, aut ex finitorum entium congerie et generatione exsurgere fingit; quod idem est atque illum propria natura destituere et in aliam omnino oppositam commutare. Haec et alia absurda gravissima effugere si volumus (omnes autem velle debemus), pantheismi genus hoc omne pestiferum atque impium e scientiarum communitate exterminandum plane esse intelligamus oportet.

Articulus III.

Mundum eiusque materiam infectam non esse convincitur.

10. Quod nobis superiore articulo erat propositum, mundum discriminari prorsus a Deo, satis, ut opinor, ex ante dictis in perspicuis habetur. Ut itaque cuius conditionis ille sit melius patefiat, errorumque discutiantur nebulae; probandum nunc est mundum sive in se sive in materia, qua constat, non esse aliquid improductum; atque ideo indiguisse aliqua causa, unde existentiam sortiretur [1].

1 Militat haec disceptatio contra eos omnes generatim, qui quacumque ratione materiam aeternam et non productam posuere. Ex horum numero Leucippus, Democritus, Epicurus infectas atomos aeternum in infinito vacuo volitantes adstruxerunt, ex quarum fortuitis coitionibus mundum hunc emersisse rati sunt (Vid. Laërt. l. 9 et 10). Plato vero infectam materiam, sed Deo

Id autem ita esse apertissima ratio et veritas ipsa convincit. Nam si mundus eiusve materia nullam causam habuissent essentque ens quoddam infectum; profecto extitissent sponte sua naturaeque, quam possident, necessitate. Ut enim contra Beguelin demonstravimus [1], nihil turpius philosopho est, quam ut opinetur posse fieri aliquid, sine ulla causa. Quare quidquid minime productum est, seu quidquid ita exstat ut nulla causa a qua gigneretur eguerit; id sine dubio nequit esse contingens sed tamquam ens necessarium haberi debet. Etenim si secus esset, *rationatum* induceretur *sine ratione sufficienti,* nimirum determinatio ad existentiam in ente illo, sine probabili determinationis causa. Haec enim ab alio repeti non posset; siquidem ens, de quo agitur, a nemine progigni fingitur. Restat igitur ut ratio illa repetatur ab eiusdem entis natura; quae proinde contingentiam a se respueret. Nequit ergo mundus esse ens improductum, quin hoc ipso sit ens necessarium, seu natura sua determinatum ad existentiam.

Iam vero mundum non esse ens necessarium sed contingens, perfacile iudicium est. Etenim ens necessarium, utpote quod vi suae naturae exstat, non existendi capacitatem omnino negat, atque aliter se habere non potest. Repugnat enim ut non sit aut se aliter habeat. Essentia enim eius involvit existentiam, omniaque in ipso ex intima vi naturae proveniunt. Itemque simplex omnino est et undique mutationis expers; tum infinita gaudet perfectione, cui nullum incrementum vel decrementum fieri potest. At contra nemo est qui non videat, mundum non modo perfectionibus his destitui, verum etiam earum omnino contrariis contineri. Ergo hunc necessario existentem opinari, desipere est

subiectam induxit; a quo illa non quidem creata, sed in ordinem tantum redacta fuerit, aegre tamen nec quantum Artifex cuperet, ob materiae insitam pervicaciam ac divinae voluntati obsistentem malitiam. Qui denique sive opinionis errore, sive se ostentandi gratia atheismum professi sunt, materiam a se exstantem introduxerunt. Quos inter impudentissimus auctor Systematis naturae eamdem, quam olim Epicurei, recoxit crambem, atque sic opus suum elucubravit, ut aliud revera non fecerit, nisi quod poëma Lucretii solutum numeris restitueret; ut egregie ostendit Valsecchi in aureo opere: *La Religion vincitrice.*

1 *Ont.* c. 1, art. 5.

omnino ac mutuo pugnantia complecti simul. Et sane quae repugnantia in mundi non existentia se prodit, cum nullo modo, ut supra dixi, in mundi idea existentia contineatur, ipsumque non exstantem animo concipere valeamus? Aut quae simplicitas in tanta rerum distinctione, diversitate, oppositione, coagmentatione, congerie, partium quantitate, successione reperiri aut fingi unquam potest? De immutabilitate vero et infinitarum perfectionum complexu quid dicam? cum, omni investigatione summota, ipso vel aspectu sentiantur perennes vices, quas mundus in dies subit, tum naturales defectus ac limites quibus singulae eius partes et totus proinde orbis circumscribitur? Atque haec, quae de mundo dicimus, multo magis pro ipsius materia, quae plus quidem imperfecta minusque absoluta duci debet, sunt valitura. Quare si dementis est mundum hunc infectum opinari, multo ille dementior, qui quod mundo propter eius imbecillitatem tribui nequit, id mundi materiae tribuendum arbitraretur.

Deinde sic iterum argumentor: Mundanus ordo causam habet; Atqui nequit ordo mundi causam habere, nisi ipse mundus, quoad materiam unde constat, sit ens productum; Ergo mundus quoad materiam unde constat productus est.

Et sane, pulcherrima haec rerum dispositio, tantusque causarum invicem colligatarum nexus, quo fit ut singula suum locum teneant, aequabili motu incitentur et ad suum quaeque et communem omnium finem sine ulla perturbatione ferantur, indubium est, quin aliquam causam et quidem intelligentem postulent. Ordinem enim et sapientem administrationem nonnisi a ratione proficisci ipsa duce et magistra natura docemur; nec quisquam est tam rudis, qui nedum sibi persuadere sed vel suspicari possit, opus artificiose digestum et affabre elaboratum non consilio et ratiòne artificis, sed temeritate et casu fuisse confectum. Et sane, si effectus omnis debet suae causae congruere, nec quidquam in illo inesse potest, quod haec aequali aut etiam excellentiore ratione non habeat; manifestissimum est a temeritate et casu nihil nisi temerarium atque praeposterum posse progigni. Stultissima est igitur Democriti et Epicuri ceterorumque *casualistarum* opinatio adstruentium ordinatissimam hanc machinam ex atomis non productis in vacuo temere cursitantibus coaluisse.

Atque huius sententiae absurditas, praeter rationem allatam, ex innumeris aliis capitibus evinci potest, quorum ne prolixior sim nonnulla tantum attingam. Percontor itaque ex his temeritatis defensoribus utrum hae atomi per spatium disseminatae infinitae numero fuerint an finitae? Si infinitae fuisse dicantur, in manifestum absurdum incurritur. Multitudo enim huiusmodi repugnantiam involvit. Nam ex una parte ultimum sui augmentum attigisset, propterea quod infinita fingitur et idcirco talis, ut ea maior concipi nulla possit; ex alia, utpote quantitatis rationem retinens, ulterioris esset augmenti capax; siquidem proprium est quantitatis ut incrementi vel decrementi sit compos. Sin vero illae finitae dicuntur, nulla ratio probabilis reddi potest cur tali potius quam alia mensura et numero determinatae sint, nec locupletius creverint, sed sic velut in exiguum fuerint angustumque conclusae. Nam absoluta necessitas, vi cuius exstarent, latissime evagatur per sese, nec ullis uspiam tenetur angustiis. Itidem cum omnes atomi eadem absoluta necessitate vigerent et incitarentur, eadem universas figura notari et eodem impelli motu oportuisset. Quocirca eadem directione eademque celeritate per inane infinitum volitassent; et, quod consequens est, nusquam sibi invicem occurrissent, ut ad efformanda corpora copularentur. Denique illud etiam a ratione alienum est, quod dicunt, atomos ex indita necessitate ad motum ferri. Nam materia, ut compertum habetur, iners suapte natura est, seu indifferens ad motum vel quietem; ac proinde si cietur, causam a se distinctam exposcit, a qua impellatur. Constat igitur ordinationem, motum, dispositionemque materiae ab aliqua exteriore causa prodire debuisse.

Atque si hoc verum est, ipsa quoque mundi materia a se exstare non potuit. Ergo ex falsitate Epicurei commenti, Platonicae etiam opinationis falsitas derivatur. Et sane si materia, utpote infecta, ex absoluta extitit necessitate; a nulla causa, quemadmodum in existendo, sic etiam in perfectionibus reliquis revera pependit, nec alterius actioni subiecta fuit. Proprietates enim et attributa conformia esse debent essentiae cui insunt; ac proinde ubi dependentia aliqua non viget in natura, ibi etiam nulla in attributis vigere potest. Sed si materia ab aliqua causa

in ordinem redigeretur, eidem subdita foret, ab eaque quoad distributionem ordinemque dependeret. Ergo vel materia ab opifice nullo in ordinem redacta est (quod falsum esse monstravimus); vel si ab alio ordinem formamque recepit, existentiam etiam et naturam ab alio suscepisse dicenda est. Duobus his extremis arcte tenentur adversarii, nec tertium ullum possunt sperare perfugium.

Tertio, si quaelibet materiae pars contingens est, idem iudicium ferri debet de toto, quod ex partibus illis consurgit. At verum est primum; nulla siquidem repugnantia in hoc cernitur, ut aliqua materiae particula detrahatur. Verum igitur est etiam alterum; omnes siquidem materiae partes similis naturae sunt et conditionis eiusdem. Atqui ens contingens, utpote per se indifferens ad existendum vel non existendum, causam postulat per quam ad existendum convertatur. Ergo si mundi materia contingens est, nequit infecta esse ac sine causa [1].

Denique ne plura consecter, duo depromam argumenta ex Gerdilio, qui rem hanc accurate pertractat. Horum unum ex determinata materiae magnitudine, alterum ex eius efflorescit inertia [2]. Atque ad primum quod pertinet, materia mundi certe infinita non est; siquidem, ut saepe dixi, magnitudo infinita

1 Hoc argumentum eleganter expressit versibus Cardinalis de Polignac, *Anti-Lucr*. l. 3, v. 157 et seqq., inter ceteras rationes egregias, quibus continenti libro tertio et quarto sui operis Epicureum commentum insectatur. Sic autem inquit:

Scilicet haec atomus, quae nunc mihi iungitur, esse
Ut sine me poterat, poteram sic esse sine illa,
Aeternum in vacuo potuit disiuncta vagari,
Aeternum poterit. Cum ergo sit inutilis Orbi,
Ponamus non esse; ruent num cetera rerum?
Nequaquam. Non hanc igitur perstare necessum est,
Illiusque loco satis est si perstet inane.
Unius hinc atomi ratio non postulat ut sit.
Quod si unam e rerum natura expungere possim,
Expungam geminas, expungam quatuor, omnes
Denique. Namque omnes nihil excellentius in se,
Naturam quod spectat, habent, quam parvula quidquid
Ac simplex atomus revera possidet omnis.
Nulla igitur per se, si per se non fuit una.

2 *Démonstrat. Mathemat. contre l'etern. de la matière.*

repugnat. At si infinita non est, causam sui habuit, a qua definitis limitibus coërceretur. Ergo, si rationi parere volumus, cui naturae lege subiicimur, materiam ex efficiente aliquo generatam ponamus oportet. Ac re quidem vera, illa magnitudinis determinatio oriri non potuit ex ipsa natura materiae, quae plane in hoc indifferens per se est, atque ideo cuiuslibet magnitudinis recipiendae est capax; nulla enim determinata magnitudo assignari potest, quae prae ceteris cum essentia materiae necessario connectatur. Ea igitur determinatio ab efficiente aliquo externo in materiam profecta est. Ab eodem igitur materia existentiam accepit; quandoquidem sine definita extensione ac mole neutiquam exstare poterat, ac proinde eadem causa quae eius molem primitus determinavit, existentiam ipsi donare debuit.

Alterum sic proponit. Principio duo sancit effata, quorum unum est: materiam per se indifferentem esse ad motum vel quietem. Ex quo fit, ut ad alterutrum determinatio aliunde in ipsam, nimirum ab exteriore causa, induci debeat. Quod quidem experientia atque ipsius materiae notione clarescit. Materia enim aeque in uno alterove statu optime perstat, nec alterutrum potius, ut cogitetur, exquirit. Secundum est: materia vi principii contradictionis sine actuali determinatione ad motum vel quietem exstare non potuit. Hi enim duo status contradictorie opponuntur, nec aliud ullum relinquunt tertium, in quo forte materia constituatur. Hisce positis sic pergit: si materia minime producta esset, atque ideo si exstaret a se, eam instructam esse oporteret proprietatibus iis, quae ex eiusdem natura dimanant; quae vero ab eadem non dimanant, in ea neutiquam inesse possent. Fieri enim omnino nequit ut id, quod necessario exstat, iis orbetur proprietatibus, quae pari necessitate ab eius natura poscuntur. Itemque repugnat ut id, quod externo principio caret, qualitates induat quae ab eius natura non fluunt, praesertim si hae cum superioribus qualitatibus pugnent. Etenim proprietatum modus modo naturae consentaneus est, et quae cum natura intrinsecus colligantur, illinc abscedere nequaquam possunt. Atqui ex praedictis principiis primum materiam indeterminatam relinquit ad motum vel quietem; atque ideo, si materia improducta fuisset, cum tali indeterminatione exstare debuisset. Contra per

secundum principium materia exstare nunquam potuit, quin in alterutro horum statuum collocaretur; siquidem hi pugnantes inter se sunt, nec tertium aliud interpositum patiuntur. Ergo, si materia improducta fuisset, ea simul et semel determinata et non determinata ad alterutrum eorum statuum extitisset, quod apertam contradictionem sibi implicat.

Solvuntur difficultates.

Obiic. I. Contra veritatem eiusmodi, quam tam evidenter conclusimus, occurrit in primis Auctor *Systematis naturae* sic inquiens: Qui externam causam materiae admittunt, in duo labuntur absurda: unum, ut creationem credant; alterum, ut actionem admittant entis immaterialis circa materiam. At materia semper extitit atque ex tota aeternitate debuit se movere; siquidem motus ex eius primitivis dimanat proprietatibus, quales sunt gravitas, extensio, impenetrabilitas, figura etc. Deinde subiungit: Ut mundus efformaretur, nihil aliud Cartèsius postulavit, nisi materiam et motum. Ergo nulla causa requiritur ad mundi explicandam existentiam [1].

Resp. Haec partim gratis asserta, partim ignoratione plena sunt. Quamquam enim verissimum sit, hoc ipso quod materia exteriori causa indiguerit, duo illa consequi: creationem eiusdem, actionemque supremae intelligentiae eam e nihilo educentis; tamen haec esse absurda asseri quidem impudenter potest, probari vero non potest. Quod certe satis perspicuum erit inferius, cum creationem e nihilo a nefariis atheorum conatibus vindicabimus.

Ea vero, quae subdit, absurdis undique scatent. Nam in primis aeternitas etiam communicata (ut videbimus non multo post) materiae repugnat. Multo igitur magis eidem repugnabit aeternitas nativa et propria. Deinde, motus, utpote successionem involvens et numerum partium, sine contradictione aeternus

1 En impii illius verba: « Ceux qui admettent une cause exterieure « à la matière, tombent dans deux inconveniens: l'un, de croire à la création; l'autre, d'admettre l'action d'un être immatériel pour la matière. « La matière a toujours existé, et elle a dû se mouvoir de toute eternité,

fuisse dici nequit. Ipsi enim semper aliquid adiungi posset aut detrahi; quod motui aeterno, qui infinitus esset, omnino repugnat. Tertio, etiamsi aeternus fingitur, tamen ex proprietatibus materiae manare non potuit. Materia enim suapte natura est iners, nec nisi impulsu exterioris agentis ad motum incitatur. Denique ea, quae de Cartesio ait, criminosam calumniam continent. Is enim etsi mundi phaenomena ex materia et motu explicari posse duxerit, expresse tamen et luculenter Deum esse auctorem utriusque constituit. At huiuscemodi blaterones ut absurda, sic etiam calumnias in lepidis habent.

Obiic. II. Opponi potest calculus, ut aiunt, probabilitatum ex atheorum nonnullorum sententia, ut pulcherrimum hunc rerum ordinem temeritati tribuant. Sumantur, inquiunt, duo characteres, ex. gr. *A* et *R*, qui agitentur in urnula, cui foramen exiguum pateat, ex quo nequeant emitti, nisi alter post alterum ad syllabam conflandam aliquam. Profecto cum nonnisi harum alterutra conflari possit, nimirum vel *AR* vel *RA*, utra earum potius eventura sit uno iactu, aeque probabile utrinque est. At si iactus decies et millies iteraretur, totidem gradus probabilitatis exsurgerent pro syllaba *AR*, saltem semel habenda. Sumantur deinceps quatuor litterae, quibus primum Aeneidis verbum efficitur, nimirum *A.R.M.A.* Hae viginti quatuor dispositaras diversas suscipere possunt. Unde quod uno iactu illa potius emergat qua confletur vox *Arma*, id vix uno probabilitatis gradu fruitur contra viginti tres gradus oppositos. At post viginti tres iactus, probabilitas aequatur utrinque, et magna fieret pro istiusmodi dispositura semel habenda, si viginti tres iactus decies et millies repeterentur. Gradatim eadem instituatur ratiocinatio pro ceteris Aeneidis vocabulis et versibus, atque ita tandem hoc licebit concludere: Si iactus eiusmodi aeterno intervallo infinitis vicibus iterarentur, infinita effloresceret probabilitas, seu, quod idem est, certitudo pro ea litterarum dispositione exoritura, quae Aeneidem praebeat. Quod autem positum

« puisque le mouvement découle de ses propriétés, telles que son étendue, « sa pesanteur, son impénétrabilité, sa figure. . . . Pour former l'univers « Descartes ne demandait, que de la matière et du mouvement. » Pars prima, cap. 2.

est in hac una re, transferri in permultas potest; atque ideo in mundum ipsum quoad fortuitos atomorum occursus.

Resp. Captiosa haec cavillatio multis innititur positionibus, quae cum sint absurdissimae, factae ratiocinationi stabilitatem dare non possunt. Eius generis sunt infecta natura atomorum, motus eisdem ingenitus, coniunctionum numerus infinitus, declinatio et varietas incitationis, et alia multa quae sanae rationi repugnant. At his omissis, ad eam solvendam lubet afferre ingeniosam Gerdilii responsionem, qua argumentum illud contra ipsos adversarios retorquetur [1].

Is itaque observat ea hypothesi casum et temeritatem non firmari, sed potius everti funditus. Nam cum duo illi characteres ita in urnula agitari finguntur, ut per foramen exiguum alter post alterum prodeant mutuoque adhaerescant; id omne contra ingenium temeritatis ponitur. Temeritas enim, cum omnino ratione careat, atque ideo in multa dispergi, atque hac illac per omnes possibiles casus divagari possit; huiusmodi compedes nullo modo patitur. Duo igitur illi characteres, si casu temperantur, in capsula non uno aperta foramine sed innumeris foraminibus undique terebrata supponi potius debent; atque ideo quaqua versus emitti poterunt, dum agitantur.

Immo vero nec capsulae angustiis temeritas continetur. Nam, cum indifferens sit sive ad hunc sive ad quemcumque alium locum, spatiari ubique poterit; nec ulla ratio est cur ad unum locum potius, aut ad certum operandi modum determinetur. Quamobrem in quolibet spatii punctulo characteres illos collocare fas est, atque ita, ex gr. ut alter in Mercurii orbe, alter in orbe Saturni consistat, eosque ibi omni possibili varietate donari posse concedendum est. Quare illud emergit ut si duo characteres ultro citro, sursum deorsum, casu agitarentur; in quolibet iactu infinita probabilitas seu (iuxta adversariorum principia) certitudo haberetur quod syllaba *AR* non sit proditura, et nonnisi post infinitos iteratos iactus probabilitas utrinque ad aequalitatem adduceretur.

Hactenus de duobus tantum elementis; adiiciatur nunc his tertium. Certe hoc etiam ob eamdem causam infinitas disposi-

[1] *Reflex. sur un mémoire de Mr. Béguelin* etc.

turas cum duobus praecedentibus suscipere potest. Quod quidem ad oculum patet, si tria elementa concipiantur ut puncta extrema angulorum trianguli cuiusdam. In eo enim ex accessu recessuque aut inflexione dextrorsum vel sinistrorsum cuiusvis extremitatis, seu anguli, novum conflatur triangulum; cum inde semper varientur anguli et laterum collocatio.

Ergo ut aequa probabilitas vigeat pro dispositione aliqua ad arbitrium determinata, infinitae exhauriendae sunt variationes. Et quoniam quaeque mutatio instanti temporis respondet, nova aeternitas requireretur ad habendas collocationes omnes ex triplici elemento possibiles. Quare in ea hypothesi, dum sempiterno temporis intervallo illae omnes variationes explentur, quae in duobus elementis haberi possunt; per novam aliam aeternitatem varietates illae complendae essent, quae ex singulis superioribus cum tertio quodam elemento exsurgere possunt. Id vero, ut quisque videt, manifestam sibi implicat repugnantiam. Hanc itaque ut caveas, statuendum tibi erit necessario post aeternitatem iactuum diversorum, in quibus dispositurae omnes duobus elementis respondentes tentatae sint, infinitam superesse probabilitatem, seu, ut adversarii dicunt, certitudinem contra determinatam positionem ex tertio habendam elemento. Et quidem adhuc perstamus in tribus; quid vero, si quartum elementum addatur? Si quintum? Si sextum? Si carentia numero? Inepta igitur illa hypothesis contrarium eius, quod atheistae vellent, probat, si quid probat.

Articulus IV.

Prima mundi causa alia esse non potuit, nisi Deus.

11. Mundum causa aliqua indiguisse vidimus; restat, ut qualem eam haberi deceat videndum sit. Atque quo dilucidior breviorque evadat disceptatio, eam non agitamus in efficiente quodam medio vestigando, quod quasi interiectum aliquid per virtutem a suprema causa receptam mundum condiderit (id enim hoc loco nostra non interest); sed quaestionem transferimus ad

illam scrutandam causam, quae prima in efficiendo fuerit. Haec enim iure proprio nomen illud sibi vindicat, eiusque tantum investigatio ad philosophum pertinet. Utrum vero eiusmodi prima causa adspectabilem mundum immediate condiderit, an alteri causae a se productae exornandum saltem et disponendum dederit; non partium Philosophiae sed Theologiae quaestio est. Dixi *saltem exornandum et disponendum*, quia cum eius primitiva materia e nihilo educi debuerit, immediatum primae causae influxum postulavit. His praeiactis, ad propositum veniamus.

In primis illud elucet, non potuisse mundum seipsum gignere. Secus enim extitisset antequam esset, quod manifestam involvit repugnantiam. Causa igitur ratioque mundum efficiens, aliquid ab eo distinctum diversumque esse oportuit. Itaque de ea quaerimus, fueritne ens aliquod necessarium an contingens? Si illud conceditur; iam habemus quod propugnamus, videlicet primam mundi causam aliam non esse nisi ens quoddam infectum, exstans per se, quod Deum nominamus, et cuius omnimodas perfectiones suo loco sumus expositurі. Sin alterum dicitur, seu si collocatur mundi causa in ente aliquo contingente, responsum quaestioni idoneum revera non datur. Nam ut omittam quod ens huiusmodi, utpote finita tantum instructum activitate, ad mundum educendum e nihilo neutiquam valuisset; perspicuum sane est quod prima mundi causa esse non potuit. Ens enim omne contingens, ut ipsum nomen indicat, indifferens natura sua est ad existendum vel secus, ac si exstat, ita exstat, ut alias non exstare potuerit. Quare rationem sufficientem cur sit nullo modo in se habet, externoque eget principio, a quo ad existendum determinetur. Si igitur ens eiusmodi mundi causam esse contenditur, de eo iterum redibit quaestio: unde sit? Atque si tum etiam reponatur rationem eius sufficientem in ente alio pariter contingente morari, denuo huius tertii causa postulabitur; ac tamdiu redibit interrogatio, donec ad ens necessarium ventum fuerit, quod cum in se rationem sufficientem exstandi habeat, sit prima causa rerum omnium contingentium.

Nec atheistae nobis occurrant aientes declinari hoc posse, si infinita series adstruitur entium contingentium, quorum aliud ex alio nectatur, quin unquam ad ens aliquod non productum

deveniendum sit. Nam in primis istiusmodi series multitudine coalesceret infinita, quam repugnare prorsus in ontologia probatum est. Deinde, omnes causae in illa hypothesi rationem haberent aut ultimae aut mediae, quin earum aliqua esset prima. Id autem absonum est et rationi repugnans. Nam in omni serie ordinata, in qua alia pendent ex aliis, quemadmodum *ultimum* cogitari nequit sine *medio*, sic *medium* cogitari nequit sine *primo*. Ad illud enim necessariam habet relationem, utpote cum interiectae rei cuiusdam notionem afferat; quae proinde duo interiacere extrema postulat, quorum alterutrum si dematur, ipsa quoque pereat necesse est.

Sed ut negligi haec velint, illud tamen fixum ac stabile permanet, necessitatem supremae causae ne per congeriem quidem infinitam auferri. Haec enim series, quamvis infinita fingatur, semper tamen causam aliquam exposcit a qua prodierit. Nam contingentia in huius seriei partibus ad singularum essentiam pertinet. Toti igitur collectioni congruit; nec per infinitum partium additamentum removeri potest. Quod enim essentiale est partibus, id demi nequit; utcunque earum summa augeatur. Quocirca infinita istaec multitudo contingens reapse esset; et quod consequitur, causam aliquam extra se positam exigeret. Causa igitur prima, quae contingens non sit sed exstet vi propriae naturae, vitari plane non potest. Immo vero tantum abest ut entibus contingentibus sine fine multiplicatis, causae tollatur necessitas; ut haec inde infinite potius augescat. Cum enim ens contingens existendi indifferentiam vi sua exhibeat ac proinde exteriore influxu egeat determinari; idcirco est ut quo plura entia eiusmodi in medium afferantur, eo magis efficiente aliquo opus sit. Quemadmodum quo plures catenae cuiusdam ponderosae nectuntur annuli, eo plus necessitas augetur fulcri, quo illa, ne corruat, niti debet. Quare entibus contingentibus sine fine auctis, sine fine pariter augetur necessitas efficientis cuiusdam, ex quo eorum ratio sufficiens repetatur. Haec autem ratio sufficiens non nisi in ente necessario reperiri potest; siquidem id dumtaxat extra seriem illam positum est, nec causam, unde proficiscatur, exposcit.

Argumentum igitur a nobis prolatum frangi debilitarique nequit; atque generaliori forma sic brevius proponi potest. Dila-

tata notione mundi, eo nomine intelligatur tota series et collectio entium contingentium, sive haec finita fuerit sive infinita. Hoc enim non disputamus, nec ad propositum revera refert. Iam age, series eiusmodi cum ita exstet, ut potuerit non exstare (singulae enim eius partes sunt contingentes); profecto efficiente aliquo indiguit a quo gigneretur. Secus principium causalitatis evertitur, quod prohibet ut effectus adstruatur sine causa. At vero extra seriem eiusmodi non datur nisi ens necessarium, nempe Deus. In hoc igitur mundi causa stabilienda est. Aliis verbis: Prima mundi causa debet esse ita causa ut non sit effectus; secus pro se etiam causam exposceret, ac proinde non esset prima causa. Atqui causa, quae non sit effectus, est ens necessarium; seu ens existens natura sua. Ergo prima mundi causa est ens necessarium.

12. At (hoc enim dicet aliquis) quid vetat ens istiusmodi necessarium cum ipso mundo confundere, quatenus licet singulae eius partes in contingentibus sint, collectio tamen necessaria esse dicatur? Praesertim, cum videamus saepenumero partibus aliqua tribui, quae toti ex illis efformato non competant? Sic ex. gr. auri pondo duo millia ab uno homine sursum attolli nequeunt; sed attolluntur, si homines decem aut viginti vires simul conferunt. Quid ni igitur hoc etiam de mundo dicetur: eius partium singulas non esse existendo pares, esse autem si collectim sumantur?

Quaestioni huic perfacile responsum suppeditat. Etenim ens necessarium non posse cum mundo confundi, oppido patet tum propter rationes eas, quas contra pantheistas protulimus, tum maxime quia ens illud mundi debet esse causa efficiens. Efficientem autem causam a suo effectu secerni, non minus certum est, quam non posse idem se ipsum gignere. Quod autem hac in re non possit toti congruere contrarium eius, quod partibus congruit evidentissima ratione suadetur. Nam tunc dumtaxat a praedicato partibus attributo ad idem toti etiam tribuendum ius non est; cum praedicatum illud partibus competit non vi naturae sed propter adiuncta quaedam aut impedimenta, quae contingere quidem in partibus possint, in toto non possint. Sic error in usu facultatum, quae nobis a natura ad cognoscendum datae

sunt, singulis seorsum hominibus non repugnat; licet toti hominum generi repugnet maxime. Et ratio est, quia error ille non ex natura hominis sed ex adiunctis quibusdam accidit veri perspicientiae detrahentibus; quae unum vel alterum individuum praepedire possunt, totum autem hominum genus praepedire non possunt. In hoc enim natura tantum eadem et communis omnibus est, adiuncta vero pro singulorum varietate commutantur et differunt inter se.

Vel etiam tunc praedicatum conveniens partibus non convenit toti, cum de praedicato agitur, cuius oppositum singulis collectionis membris, etsi non plene, in parte tamen congruit; ut in exemplo ponderis supra relato. Singuli enim illi homines qui ad pondus attollendum coniunguntur, vim quidem non habent toti ponderi necessariam, at habent vim partialem quae parti ponderis sit par. Quare si singulorum vires una conferantur, efficitur summa, quae totum pondus aequiparat. At vero longe aliter accidit in materia, quam tractamus. Contingentia enim mundi partibus non adventitia sed essentialis est; neque sic tribuitur partibus, ut eius contrarium, nempe existendi necessitas, si non integra, saltem aliqua illis conveniat. Quare contingentia eiusmodi ita singularum partium est propria, ut ratione pari sit propria totius, nec partium additione auferri unquam possit. Sicut quia lapis intelligentia omnino caret, etiamsi infiniti lapides in summam conferantur, nunquam inde efflorescet intelligentia.

CAPUT SECUNDUM

DE MUNDI ORIGINE, ANTIQUITATE ET FINE.

Superiore disceptatione huc ventum est, ut mundum exstare quidem atque a Deo discriminari, tum ab eodem tamquam a prima causa prodiisse perspectum sit. Sequitur ut inde qua ratione prodierit intelligamus. Quaerendum igitur est utrum emanatione quadam ex ipsa Dei natura effluxerit, an ex praeiacente quadam materia sit effectus. Deinde fueritne sempiternus, an se-

cus. Quibus quaestionem addemus de fine, quem Deus in eo moliendo spectavit.

Articulus I.

Mundum non potuisse ex ipsa Dei manare substantia, neque ex alia praeiacente materia effici.

13. Emanatismi systema, quo Pythagoreorum non pauci [1] et Neoplatonicorum, in primisque Plotinus et Porphyrius docuerunt, mundum a Deo prodiisse tamquam portionem vel effluvium divinae substantiae comminiscitur. A qua sententia non multum abludunt plerique e recentibus Pantheistis transcendentalibus, quorum insaniae reiectae sunt superius. At vero opinationem istam esse absurdissimam quis non videt? Profecto per ipsam mundus eiusdem naturae, cuius est Deus, Deusque insuper partibus coagmentatus fingitur. Quare non modo argumentis iis exploditur, quibus Pantheismus supra repudiatus est; verum etiam illis, quae Dei simplicitatem tutantur.

Et sane si mundus aliquid esset ad divinam ipsam substantiam pertinens, quae pro varietate rerum sic aut aliter conformaretur; creata entia Dei natura intrinsecus constarent, atque ideo pantheistico ritu ceu illius modificationes cogitanda essent. Quod si dicatur ex Divinitate pars quaedam avulsa in novas se transformasse substantias, superior absurditas non effugitur sed augetur. Primum enim ea hypothesi Dei natura ut composita admixtione partium haberetur, atque ideo finita esset iisdemque notis gaudens, ac res creatae. Immo vero ad infimum earum gradum, nempe corporeum, deiiceretur; quandoquidem sola

1 Commentum hoc ab antiquioribus etiam temporibus duci potest. Apud Indos enim Brachmanes passim tradiderunt ex divinae substantia tum animas cum etiam corpora in rerum universitate derivari, eo ferme modo, quo aranea ex propriis visceribus telam, aut bombyx serica fila deducit. Quare creata omnia nil aliud esse aiebant, nisi extensiones quasdam divinae naturae, ortas exinde, quod Deus successione emanationum aliquarum ea, quae sinu veluti suo convolvit, explicaret. Quorum proinde desitio tum tandem habebitur, cum Deus iterum ad se ea omnia revocabit. Consule inter alios Schlegel et Tennemann.

corpora in partes divelli possunt et discerpi. Deinde pars illa divinitatis esset materia mundi; ac propterea non solum cum mundo prorsus confunderetur (quod pantheistarum est), verum etiam eidem in perfectione concederet. Materia enim, unde res conflatur et efficitur, novum aliquid, ut id fiat, suscipere debet. Quare compositum inde resultans ea certe ornatius est et locupletius; siquidem realitati, quam illa confert, determinationes eas et vires adiungit, quas materia ad ipsum conflandum induit explicatque. Sed de ineptissimo hoc commento satis; ad alterum quod erat propositum veniamus.

14. Fuit veterum, poëtarum praesertim, opinio, mundum ex incomposita quadam et indigesta rerum omnium emersisse congerie, quam chaos nominarunt.

> Ante mare et terras, et quod tegit omnia, coelum
> Unus erat toto naturae vultus in orbe,
> Quem dixere chaos, rudis indigestaque moles [1].

Quae quidem sententia quantum aberret, pluribus disputari non indiget. Chaos enim eiusmodi, seu materia ex qua mundus eductus fingeretur, aut productum ponitur a causa aliqua aut exstans per sese. Si hoc posterius dicitur; in absurdum incurritur quod supra reiecimus, cum mundi materiam infectam esse non potuisse probavimus. Sin a causa aliqua factum adstruitur, quaerimus denuo utrum causa istaec fuerit Deus nec ne. Si quis negat fuisse Deum, cogitur is in infinitum abire novis interrogationibus; quod quam absurdum sit in praecedenti articulo ostensum est. Si vero Deum fuisse hanc causam conceditur, qui prius chaos condiderit, deinceps ex ipso mundum effecerit; nihil contra nos revera profertur. Nos enim cum mundum ex nulla prius exstante materia effectum asserimus, de prima rerum loquimur molitione, mundique nomine non ornatum dumtaxat dispositionemque mirificam, qua nunc gaudet, sed totam eius accipimus realitatem. Utrum vero Deus haec ipsa corpora, quibus praesens mundi machina continetur, cum eadem, qua

1 Ovidius *Metamorph.* l. 1.

nunc instruitur, forma; an prius corporum sive coelestium sive terrestrium substantiam creaverit, deinde eam suis locis distinxerit ac pro singulorum muneribus ordinarit: id ad divinam pertinuit libertatem, atque ex revelatione sciendum est, non philosophia definiendum.

15. Haec igitur cum ita sint, illud maneat necesse est: mundum a Deo e nihilo eductum esse, idque ex superioribus veritatibus manifestissime consequitur. Luculenter enim apparet adversariis effugium omne praecludi. Nam si mundus, ut ostendimus, a Deo productus est, ita tamen ut a divina natura non effluxerit, nec a praevia quadam improducta materia generatus sit; id unum reliquum est, ut ipsum divina virtute ex nihilo emersisse fateamur. Praeter enim hunc modum nullus alius superest quo mundus prodire potuerit.

Atque cum mundum e nihilo creatum dicimus, id non perinde intelligi debet, quasi nihilum se instar materiae suppeditarit, ex qua mundus conflaretur. Id enim ridiculum prorsus esset et mutuo pugnantes ideas copularet. Sed intelligendum est ita, ut mundus quoad suam totam substantiam et realitatem divina actione productus sit, quin aliquid sui ante praeiverit, ex quo tamquam ex materia conficeretur. Sed quoniam creatio istaec rerum e nihilo est ab aliis acriter oppugnata, ab aliis subabsurde intellecta, placet hic eam peculiari articulo aliquantulum exponere atque a falsis interpretationibus vindicare.

Articulus II.

De non repugnantia creationis eiusdemque notione legitima.

16. Creationis nomine, ut iam ex proxime dictis patet, ea actio significatur, qua effectus e nihilo gignitur, quae proinde iuvamen omne praeeuntis materiae, ex qua ille fieret, excludit. Quamobrem creare aliquid, idem est atque illud sic efficere, ut nullum ante exstet subiectum, ex quo veluti deducatur [1].

1 Perspicies hinc discrimen, quod inter creationem viget et simplicem productionem. Quod quidem praeclare explicuit S. Thomas his verbis: « Est

Hunc producendi modum inficiati sunt philosophorum vetustissimi, tritum illud effatum obiicientes: *ex nihilo nihil fit;* quo in numero fuisse Xenophanem supra commemoravimus. Iis autem sic opinantibus ultro consenserunt pantheistae.

Verum creationem, prout hic a nobis explicata est, nullam sibi implicare conceptuum pugnam, sed esse possibilem, satis elucet omnibus, qui veritatem non de industria obscurare sed capessere cupiunt. Nam quae repugnantia fingi potest in eo quod quaedam, antea nullo pacto exstantia, exstare incipiant per infinitam supremi cuiusdam agentis virtutem? Profecto iactata repugnantia ex rerum producendarum existendi novitate non oritur; siquidem innumera iugiter perspicimus, quae actione etiam finitorum agentium esse incipiunt, cum antea revera non essent. Sic animus quamplures assidue in semet cogitationes appetitionesque gignit, quibus ante nullo pacto afficiebatur. Itemque exteriorem naturam in dies et horas novis effectibus exornari locupletioremque fieri contuemur. Hi certe effectus aliquid novi afferunt, sed antequam fierent profecto non erant. Experientia igitur ipsa magistra ac duce monemur, nihil absurditatis perspici in existendi novitate. Ergo creatio ex hac parte nullam includit repugnantiam.

At, dicet aliquis, repugnantiam creationi non inde inesse quod nova fiant, sed quod ita fiant, ut nullum antea subiectum adsit, ex quo nova illa deducantur; hoc certe, aiunt, secum pugnat. Verum qui ita obiicit, is ne ea quidem, quae profert, fortasse intelligit. Nam pugna conceptuum, ut rudes etiam in logica norunt, tunc habetur, cum aliquid prorsus idem affirmatur et negatur; seu cum aliquid eodem tempore eodemque respectu in re ponitur simulque demitur. At vero in creatione quam defendimus, nil tale ab adversariis ostendi potest. Non enim dum effectus condi e nihilo dicitur, putandum est ipsum nihilum materiam esse unde ille confletur; neque credi debet, id quod

« quidem duplex modus causandi. Unus quidem, quo aliquid fit praesup-
« posito altero. Et hoc modo dicitur fieri aliquid per informationem; quia
« illud quod posterius advenit, se habet ad illud, quod praesupponebatur,
« per modum formae. Alio modo causatur aliquid, nullo praesupposito. Et
« hoc modo dicitur aliquid fieri per creationem. » In lib. *De causis* lec. 18.

fit eodem durationis articulo respuere et simul induere existentiam. Horum absurdorum, quae adversarii criminose, ut solent, creationi apponunt, neutrum revera contingit. Sed id tantum creatio postulat, ut integra res ab efficiente producatur nec ullum ante subiectum exstet, quod causae activitati subveniat. Hoc autem non idem ponit simul et removet, sed tantum summam agentis virtutem inducit; talem nimirum ut ad gignendum effectum materia plane non egeat, qua iuvetur atque ad agendi modum determinetur. Hoc autem tantum abest ut creationem repugnantem faciat, ut affirmate potius eam declaret esse possibilem. Nam suprema omnium causa, ex nulla re sibi aliena in operando dependentiam habere debet. Cum enim absoluta sit in existendo, absolutam etiam in agendo esse oportet; siquidem agendi modus existendi modum sequitur. Ergo tali causae ea operatio tantum est consentanea, quae rei externae omne respuat adminiculum. Atqui eiusmodi efficiendi ratio nonnisi in creatione, seu in productione rerum e nihilo locum habet; actio siquidem, quae ex preiacente materia rem educit, a re sibi externa iuvatur et definitur in operando. Creatio igitur ad supremam causam, ut actio eius propria pertinet, ac proinde possibilis habenda est; secus prima causa actione sibi debita privaretur.

17. Ex his facile diiudicatur quam falsa sit creationis notio, quam obtrudit Victor Cousin ubi ait: « Homo non ex nihilo sed « a seipso educit actionem, quam nondum fecit sed facturus est. « En creationis imaginem; divina siquidem creatio eiusdem na- « turae est. Deus si est causa, creare potest; si vero causa ab- « soluta est, non creare non potest. Dum vero mundum creat, « eumdem non e nihilo sed ex seipso trahit; ex illa nimirum « potentia efficiendi et creandi, cuius nos imbecilles homines « nonnisi portionem habemus. Differentia autem omnis creatio- « nem inter divinam et nostram eadem prorsus est ac differen- « tia Dei et hominis, seu causae absolutae et causae relativae « generatim [1]. »

1 « L'homme ne tire point du néant l'action, qu'il n'a pas faite encore « et qu'il va faire, il la tire de lui même. Voilà le type d'une création. « La création divine est de la même nature. Dieu s'il est cause, il peut

Quo loco ut omittam necessitatem creationis quam docet, duo peccantur: primum quod Deus creatione mundum non e nihilo, sed ex se et ex sui potentia trahere dicatur; alterum, quod humanus volendi actus creatio nominetur, et eiusdem naturae fiat atque actio divina. Horum utrumque absurdissimum est.

Nam primum apertissime continet emanatismum, atque ad pantheismum recta ducit. Alterum ad rem non facit et pantheismo iterum praebet ansam. Animus enim actionem volendi in se gignit velut *modum* quemdam, quo afficiatur; ac proinde eam ex se trahere iure dicitur, cum ipse sit subiectum quod illi praeiaceat. Ex quo etiam intelligitur cur factio illa nomine creationis donanda non sit. At eadem notio Deo applicari minime potest; siquidem Deus non est subiectum rerum creatarum, easque non ut sui modificationes in se gignit, sed foris plane creat ut substantias quidem, sed finitas et a se omnino distinctas.

Solvuntur difficultates.

18. Restat ut rationibus respondeamus, quibus adversarii possibilem esse creationem oppugnant, quae quidem ad haec poterunt revocari.

Obiic. I. Ex nihilo nihil fit. Atqui creatio importat factionem ex nihilo. Ergo repugnat.

Resp. *Dist. Maior.* Ex nihilo, idest nulla praeexistente causa efficiente, nihil fit, *conc.;* ex nihilo, idest nulla praeiacente materia, nihil fit, *subdistinguo:* virtute finita, *iterum concedo;* virtute infinita, *nego.* Concedo *minorem* et nego *consequentiam.*

Effatum illud a materialistis atque atheis ad ravim usque recantatum, ancipitem sensum involvit. In primis enim sic intelligi potest, ut ex nulla causa efficiente nihil fieri posse pro-

« créer, et s'il est cause absolue, il ne peut pas ne pas créer; et en créant « l'univers, il ne le tire pas du néant, il le tire de lui-même, de cette « puissance de causation et de création, dont nous autres faibles hom« mes, nous possedons une portion, et toute la différence entre la créa« tion divine et la nôtre est la différence générale de Dieu à l'homme, « la différence de la cause absolue à une cause relative. » *Intr. à l'hist. de la phil.* Leç. 5.

nuntiet. Atque hoc quidem sensu verissima est propositio. Etenim nihil stultius in philosophia fingi potest, quam ut aliquid sine causa fieri posse dicatur. At adversus nos vim nullam habet: siquidem non nihilum sed Deum mundi facimus effectorem. Deinde intelligi potest ita, ut neget ex ipso *nihilo*, tamquam ex materia quadam, mundum conflari. Hoc etiam verum est; sed contrarium eius neque nos neque sanus aliquis, quod sciam, asseruit unquam. Postremo sic usurpari effatum illud potest, ut velit in effectione omni requirendum esse subiectum aliquod seu praeviam materiam, ex qua effectus coagmentetur vel derivetur. Atque in hoc sensu si id de causis secundis asseratur, quae finitam activitatem habent, id ultro largimur. Hae enim subiectum postulant, in quod agant et a quo ad operandum iuventur. Sin autem ad causam omnem extendi velit, ita ut etiam de prima, quae absoluta prorsus et infinita est, idipsum sanciat; falsitate turpatur nec ab atheis unquam demonstrabitur.

Obiic. II. Productionis ex nihilo nulla repraesentatio in animo formari potest. Ergo repugnat.

Resp. *Dist. ant.* Nulla repraesentatio proprie dicta, nempe imago phantastica formari potest, *concedo;* nulla repraesentatio metaphorice dicta, nempe conceptio mentis formari potest, *nego.*

Obiectio istaec imaginationem cum intellectu confundit. Eductionis enim mundi ex nihilo nullum quidem est imaginationis phantasma, at certe est idea et iudicium mentis. Hoc enim negari nequit quotiescumque nulla in notis, quae de obiecto cogitantur, repugnantia reperitur. Nullam vero hic esse repugnantiam, abunde superius explanavimus; licet, quia de sensili obiecto non agitur, repraesentatio proprie dicta efformari non possit.

Obiic. III. Per creationem mundus inde extraheretur, ubi non erat; nempe a nihilo. Hoc autem repugnat.

Resp. *Nego suppositum*, nempe creationem esse translationem rei de loco in locum.

Quaero ab adversario num quando res aliqua ex praeexistente materia efficitur, inde trahitur ubi erat? At hercle si ita esset, res non efficeretur sed transferretur. In omni igitur

productione, nec inde ubi erat, nec inde ubi non erat, effectus extrahitur; sed de non existente evadit existens propter activitatem agentis. Quae quidem activitas in hoc cernitur, ut novam rem, quae ante non fuerit, actione sua exstare faciat. Hoc autem si negatur non sola creatio sed omnis rerum productio neganda erit. Utraque enim rem novam gignit, hoc tantum discrimine, quod si nullum subiectum ante existat, sed tota res fiat, dicatur creatio; sin vero res ita gignitur ut subiectum aliquod praeiaceat, quod capacitate sua agenti adiumentum afferat eiusque definiat factionem, dicatur simplex productio.

Obiic. IV. Tandem Victor Cousin in loco supra memorato duo obiicit: primum, creationem sibimet contradicere; siquidem *hypothesis nihili* debet a mente aliqua cogitari; mentis autem cogitatio existentiam cogitantis includit. Quare per creationem existentia negatur simul et affirmatur. Alterum est: ea opinione multa enasci absurda, potissimum quod mundus infectus atque ex Deo nulla ratione pendens poneretur.

Respondeo: Hae obiectiones non plus habent ponderis, quam iocus verborum aut gratis asserendi temeritas. In primis enim falsum est in sententia creationis seu productionis ex nihilo, existentiam omnem removeri. Nam aperte statuitur arcteque defenditur existentia causae primae, quae cum infinita agendi vi et intelligentia sit praedita, ita operetur ut materia ulla non egeat. Deinde, Cousin male confundit eductionem ex nihilo cum eiusdem cogitatione. Quod quam inepte fiat, nemo non videt. Non enim ipsa creatio per sese, sed eiusdem consideratio existentiam mentis cogitantis includit. Ut omittam quod etiamsi hoc largiamur, non tamen inde existentia materiae, ex qua mundus fieret, derivaretur. Existentia enim mentis cogitantis certe nequit esse materia unde mundus confletur, nisi Ficthii deliramenta renoventur. De absurdis vero quae iactat, cum nonnisi illa tantum duo nominet, quae modo diximus; ad ea respondisse sit satis. Tandem quod de independentia mundi per transennam innuit, manifesta falsitate laborat. Quis enim est qui non intelligat, ex eo quod mundus e nihilo a Deo eductus dicatur, non modo neutiquam consequi eumdem infectum esse aut ex causa nulla pendentem, sed contrarium potius derivari? Quare sophi-

stae huius confidentia in his, quae ne speciem quidem habent veritatis, ore rotundo eructandis contemptum excitat.

Articulus III.

De mundi antiquitate.

19. Hac in re id unum philosophiae partium est, ut fueritne sempiternus mundus investigetur. Istaec enim sola quaestio ex rationis principiis resolvi potest; cetera vero quae determinatam mundi aetatem attingunt, ad alias disciplinas pertinent. Quaestionem itaque sic propositam in negantem omnino partem definimus, atque mundum nullo pacto aeternum fuisse pronuntiamus.

Quae quidem affirmatio Aristotelem in primis et Proclum aliosque coarguit, qui mundo necessariam aeternitatam opinionis errore dederunt. Deinde coarguit Robinet, qui etsi mundum a Deo distingui atque portionem divinae substantiae non esse confessus sit; tamen ex Dei natura necessario emersisse ac nullum durationis initium habuisse blateravit [1]. Quod commentum revera sequuntur nostrae aetatis rationalistae, sive eclectici sive transcendentales. In horum numero Ahrens etiam ponendus est, qui satis aperte Deum sine mundo exstare non potuisse, atque hunc proinde in tempore conditum non esse docet [2]. Postremo haec nostra affirmatio contra eos militat, qui caeco quodam delectati fatalismo, libertatem omnem sive humanam sive divinam pepulerunt. Contra hos omnes, propositiones sequentes constabilimus.

Propositio I.

Nulla est necessitas aeternae creationis mundi.

20. Si mundus ab aeterno creari debuisset, procul dubio haec aeternae productionis necessitas a natura aut Dei aut mundi

1 *De la Nature* t, I, p. 6, cap. ult.

2 *Opere superius citato.*

effloruisset. At vero neutrum dici potest. Nam ad mundum quod spectat, is aeternam originem sibi vindicare non potuit. Est enim ens contingens, seu indifferens ad existendi actum vel carentiam.

Et sane quod contingens est, id cum nulla duratione necessario connectitur, nedum aeterna sed ne temporanea quidem. Cum enim duratio existentiam sibi implicet, immo aliud non sit quidquam nisi ipsamet existèntia perseverans; sine pugna conceptuum cogitari non potest ens aliquod natura sua determinari ad durationem, quin hoc ipso natura sua determinetur ad existentiam. At vero natura sua determinari ad existentiam contingentiae repugnat, nec nisi entis necessarii proprium est. Ergo qui mundum natura sua aeternam durationem postulasse fingunt, illum contingentem simul et necessarium opinari coguntur; quod idem est, ac mutuo pugnantia commiscere.

Nec vero aeterna mundi productio ex parte Dei necessaria fuisse dici potest. Deus enim ad aliquid extra se ponendum vi naturae non cogitur, sed plena gaudet libertate. Quod etsi in theologia naturali probandum sit; tamen hic pro rei opportunitate vel inde patet, quod Deus undique absolutus sit, et ad res sibi externas nullam necessariam habeat relationem. Secus sibi non sufficeret, nec infinitus in perfectione esset; et, quod consequens est, a propria natura descisceret. Quare illud emergit, ut nulla res Deo externa cum divina existentia aut perfectione aut beatitate necessario vinculo copuletur. At si Deus existens est et perfectus et beatus, quin ulla alia exstet res; ad mundum creandum vi suae naturae non cogitur. Ergo si mundum condidit, libere condidit; atque ita, ut pro suo arbitratu praetermittere et in possibilium numero deserere potuisset. Quod si in creando mundo liber fuit; multo magis in duratione hac potius quam illa eidem impartienda liber fuisse dicendus est. Qui enim potuit nihil facere; is certe non ad aliquid hoc tempore prae alio, multoque minus ab aeternitate faciendum adigitur. Mundus ergo ita a Deo conditus est, ut ad quodcumque durationis intervallum indifferens plane fuerit, eiusque durationis extensio et principium ab Opificis libertate definiri debuerit.

Praeterea si mundus sempiternus esse debuit (undecumque haec necessitas oriri fingatur), eadem certe necessitate omnes eius partes exstare pariter debuissent. Quandoquidem par ratio viget in singulis, nec probabili causa suaderi potest cur de nonnullis fiat exceptio. Earum enim quaeque contingentis naturae est; atque ideo ceteris in existendo nec anteponitur nec posthabetur. Quare aut mundus totus initium aliquod habere potuisse dicendus est; aut si partes eius aliquae existendi initium respuerunt, ceterae etiam exordia aliquando capere nequeunt. Atqui hoc postremum falsum omnino est, ipsique experientiae repugnat, quae docet nova in dies progigni iugiter, atque alia aliis supervenientibus perpetua vice succedere. Verum igitur est primum; quod toti generatim mundo necessitatem aeternae productionis adimit.

Denique si mundus necessario ex divina natura consequeretur, necessarius certe in existendo foret. Nam quidquid ineluctabiliter ex aliquo principio necessario sequitur, eadem necessitate subsistit; eo ferme pacto, quo illatio si ex praemissis necessariis fluat, ipsa etiam necessitatem induit. At vero mundum necessarium in existendo non esse ob perpetuas, quibus subditur, vicissitudines, ne delirus quidem inficiabitur. Desipere igitur oportet eos, qui illum a Deo necessitate nexum atque ineluctabili fato manantem opinantur.

Propositio II.

Ad factum quod spectat, mundus in tempore conditus est.

21. Dicet fortasse quispiam, etsi necessitas aeternae productionis mundo non competat; tamen, ad factum quod pertinet, aeternus fuit propter liberam Opificis voluntatem, cui nullo initio durationem eius adstringere, sed immetato intervallo donare placuit. Verum ne id quidem congruenter adstrui potest. Etenim factum quodpiam nobis immediate non praesens sed antequam nos nasceremur elapsum, colligi aliunde nequit, nisi ex ceterorum hominum, qui antegressi sunt, testimonio, vel ex characteribus, quos praesefert obiectum ipsum. Iam vero sive testimonium antiquitatis, sive mundi notas consulamus, utraque

nihil magis ratum ac firmum exhibent, quam mundi non aeternam sed temporaneam productionem. Ergo ad factum quod attinet, mundus reapse non ex aeternitate conditus est, sed recentem habet novitatem.

Et sane ad historiam traditionemque quod spectat, in primis Moyses (qui non modo ut scriptor afflatus, sed etiam ut mere humanus historicus, omni est fide dignissimus omnique maior exceptione [1]) mundi creationem initio temporis peractam enarrat accurateque describit. Porro in ipsius commendationem, praeter omnes dotes historici veracissimi, illud concurrit singulare omnino ac praeclarum, quod omnes profanos historicos antiquitate antecellat, atque eo floruerit tempore, quo, non multis interiectis hominibus, primitivam traditionem circa mundi exordium facile haurire potuerit. Etenim quo tempore natus est, adhuc superstites esse poterant qui Iacobum Patriarcham viderant: Iacob autem vivente Abrahamo lucem attigit; Abrahamus vero loqui potuit cum Sem filio Noë, Noë denique cum Matusalem Adami coaevo.

Huic summae fidei testimonio ex historia desumpto, quae ceteras omnes historias auctoritate superat, accedit consensus unanimis omnium populorum totiusque antiquitatis, cuius testimonia congerit Eugubinus [2], quae in veritate hac adstruenda mire conveniunt. Qua in re illud est admiratione dignum, quod dum populi, de quibus sermocinamur, valde dissentiunt inter se utrum serius ocyus mundus inceperit, fabulasque innumeras rerum creationi infarciunt, ut sui antiquitatem prae ceteris nationibus quam longissime proferant; in hoc tamen omnes constanter unanimiterque consentiunt, ut mundum in tempore procreatum affirment. Quis vero tam mirabilem consensionem, quae aliam originem habere non potuit, nisi irrefragabilem quamdam traditionem, erroris audeat insimulare?

Quod si ad mundi characteres, eiusque veluti lineamenta considerationem flectimus, eadem veritas magis etiam roborabitur. Nam, si de specie humana loquimur, non modo nihil est quod

1 De historiae Mosaicae authenticitate consuli possunt Calmet, Huetius, Bossuet, Hookius aliique magni nominis critici.

2 *De perenni philosophia* l. 7, c. 8.

eius aeternitatem suadeat, verum etiam multa sunt quae ipsius novitatem evincunt. Et sane quid aliud nisi hominis novitatem ostendunt origines imperiorum, legislationum, populorum, quorum fere omnium exordia, incrementa, vicissitudines definire licet et enarrare? Quid apud antiquas gentes paucitas applicationum principiorum rationalium vel experientia colligendorum? Immo vero quid aliquarum notionum, quarum non difficile experimentum erat, omnimoda prorsus apud veteres ignoratio? Talis est notitia de zona torrida habitabili, quod etiam Ovidii tempore ignorabatur; de figura telluris in se redeunte, quod vel ipsa Tullii aetate aut vix, aut ne vix quidem compertum erat; de antipodum existentia, quae ad tempora nobis admodum propinqua disputata est; atque alia eiusmodi. Nonne haec generis humani primo infantiam, deinde adolescentiam, certe ortum patefaciunt? Quid plura? Inventio et incrementa artium et scientiarum, quarum aliae non adeo remotis temporibus penitus ignoratae, recentius detectae sunt, aliae rudes admodum non multo ante paulatim ad perfectionem etiam nunc et pedetentim adducuntur; satis superque generis humani, ac proinde mundi ipsius qui pro fine hominem habet, originem non modo non aeternam sed etiam non admodum vetustam esse declarant.

Hoc argumentum ipsi Lucretio, Epicuri deliramenta sectanti, vim fecit, qui proinde sic canere non dubitavit:

Praeterea si nulla fuit genitalis origo
Terraï et coeli semperque aeterna fuere,
Cur supra bellum Thebanum et funera Troiae
Non alias alii quoque res cecinere poëtae?
Quo tot facta virûm toties cecidere? nec usquam
Aeternis famae monumentis inclyta florent?
Verum, ut opinor, habet novitatem summa recensque
Natura est mundi, neque pridem exordia coepit.
Quare etiam quaedam nunc artes expoliuntur,
Nunc etiam augescunt; nunc addita navigiis sunt
Multa; modo organici melicos peperere sonores [1]:

Atque hoc quod ex historia tum positive tum negative demonstravimus, scientiae naturales mire confirmant. Nam ex geo-

1 *De Natura rerum* lib. 5, v. 325 et seq.

logicis observationibus constat, globum terraqueum magnam aliquam revolutionem subivisse (quae cum Noëtico diluvio iure confunditur), atque ex ipsa in statum, quem nunc contuemur, propemodum emersisse. Haec catastrophe ac subversio ad pauca ab hinc millia annorum (ex. gr. quatuor vel quinque) regreditur, prout ex observationibus plurimis colligitur et generatim geologi consentiunt [1]. His positis, quaeri potest utrum praeter divinas litteras ex aliis argumentis mere naturalibus probari possit ante hanc catastrophem homines extitisse? Respondemus affirmative, sed ita tamen ut non admodum propagati fuerint et consequenter non remotam nimis habuerint originem. Nam ex una parte quod homines extiterint tempore illius subversionis, evidenter patet ex traditione tanti eventus quae apud omnes gentes servata est; quod certe explicari non posset, si nemo testis illius superfuisset. Ex alia vero parte quod illi homines non multum tunc diffusi essent super terram, manifeste infertur ex paucitate reliquiarum et vestigiorum humanorum, quae reperiuntur in terrenis ante diluvium aut etiam ex diluvio formatis; cum contra reliquiae certae inveniantur multarum bestiarum sive terrestrium sive innatantium, nec non plurimarum plantarum. Hoc certe explicari non posset si copiosa hominum multitudo ubique terram inhabitasset; siquidem homo prae ceteris animantibus propriae existentiae vestigia relinquit. Etiam in regionibus, ubi silvestrem vitam agit, inveniuntur opera artis, ut arma ex lapidibus confecta et similia. Ut omittam vanum esse quod nonnulli dicunt, nimirum ossa humana citius corrumpi quam ossa brutorum, quod experientia non probatur immo potius improbatur. Tempore igitur diluvii species humana non admodum diffundebatur, atque ideo non admodum multiplicata erat; et quod consequens est non nimis antiquam iactabat originem.

Semoto diluvio, in terrenis, quae *tertiaria* appellantur, ut sunt arenariae ac marnae subappenninae, inveniuntur conchylia

1 Vide quae hac de re erudite disseruit P. Pianciani S. I. *Annali delle Scienze religiose* vol. II, fascic. VI, 1836. Esame dell'opinione del sig. Becquerel. Confer etiam egregium eiusdem auctoris opusculum, cui titulus: *In historiam Creationis Mosaicam Commentatio,* Auctore Io. Baptista Pianciani S. I.

tam integre servata, ut Brocchius persuadere sibi nequeat ea telluris strata vetusta nimis exordia cepisse [1]. Iamvero terrena illa nec ossa exhibent, nec opera humana, nec etiam partes ullas reliquas simiarum aut quadrupedum carnes vorantium; quamvis residua multa suppeditent aliorum entium terrestrium. Ergo nec homo nec bruta perfectiora longam vetustatem habent.

In inferioribus stratis fossiliferis inveniuntur plantae terrestres; sed nullum animal, exceptis aquaticis classium deteriorum. Ubique vero maris vestigia conspiciuntur. Unde videtur tellus initio aquis cooperta fuisse, quod generatim tum geologi tum interpretes divinarum Scripturarum admittunt. Ergo animantia terrestria non semper extiterunt, et consequenter aeternam originem habere non possunt.

Denique observationes omnes ostendunt in productione rerum processum fuisse ab imperfectis ad perfecta atque in his a minus perfectis ad perfectiora. Et sane in terrenis quae ante alia efformata videntur, desunt omnino fossilia organica. Si ita est, principio non extiterunt nisi corpora simplicia vel elementaria. Nunc contra vix apparent eiusmodi substantiae, nisi ars aut fortuita quaedam causa eas analysi extrahat ex mixtis vel compositis. Corpora, quae magis abundant in natura et minus quam cetera compositionem participant, ea sunt quae saltem coagmentantur ex duplici elemento; ut aqua, ex. gr. tellus, atque his similia, quorum nonnulla *alcalia fixa* vocantur, alia *oxyda metallica*. Iam vero haec ex combustione generantur; atque ideo iuxta leges naturales formari aliter nequiverunt, nisi vi conflagrationis cuiusdam immensae. Hinc sequitur orbem terrae, antequam ad praesentem statum accederet, undique conflagravisse; in quo statu nulla certe possibilis fuit vita animalis vel vegetatio. Fuit igitur tempus, quo nulla fuit super faciem terrae substantia vivens seu organis instructa. Nulla igitur ex his rebus est aeterna, sed omnes in tempore conditae sunt.

Huc tantum adducunt naturales scientiae; utrum autem ipsa globi terrestris materia per se spectata, semotis plantis et animantibus, immo semota omni vi et organismo, ab aeterno creari po-

1 *Conchylog. Foss. subappenin.* Introd.

tuerit, quaestio est quae non physice sed tantum metaphysice resolvi potest, vel etiam historice, ex testimonio praesertim sacrarum scripturarum. Dixi *materia tantum per se spectata*, quia si mundanus ordo sumitur, hic, quacumque ex parte consideretur, physicas notas offert quae eius non modo initium sed etiam non admodum remotam originem manifestant.

Propositio III.

Mundus aeternus repugnantiam involvit.

22. Haec quae disputavimus, pro fine, quem intendimus, satis superque sunt. Nihilominus alia subtilis quaestio superest, quae aeternae mundi productionis possibilitatem attingit. Qua in re ne peregrini prorsus videamini, aliqua leviter delibabo. Itaque haec controversia summorum etiam philosophorum animos in oppositas distraxit partes. Alii enim, ut S. Thomas, Suarez et Scholasticorum plerique, etsi, ad factum quod spectat, mundum in tempore productum esse concederent, tamen, quantum ad possibilitatem attinet, eius aeternam molitionem non repugnare existimarunt. Inter hos nonnulli mundum ab aeterno existentia donari potuisse autumarunt, sed quoad sola entia *simultanea*; alii id extenderunt ad entia etiam *successiva*.

Utrorumque argumenta ad hanc summam revocari possunt: quod aeterna mundi creatio neque ex parte Dei repugnet, neque ex parte mundi, neque ex parte ipsius creationis. Primum quidem, quia Deus ab aeterno virtutem habuit creandi mundum; alterum vero, quia mundus capax fuit existendi quandocumque a causa produceretur, nec ad effectus rationem pertinet, ut tempore sequatur causam, sed sufficit ut natura tantum sit posterior; tertium denique, quia creatio in instanti peragitur, nec postulat ut res creata fiat post nihilum, sed ex nihilo, idest non ex aliquo praeiacente subiecto, quod natura saltem antecedat.

Sed pace tantorum sapientum, quos summa in veneratione habemus, contrariam sententiam amplectimur, quae non minus graves nacta est fautores. Huiusmodi sunt Augustinus, Toletus, Petavius, Gerdilius, recentioresque philosophi fere omnes, qui

consensione unanimi id possibile fuisse negant. Atque ad sic iudicandum his praecipue impellimur argumentis. Primum, quia mente concipi nequit, immo etiam idearum pugnam sibi implicare videtur productio rei cuiuspiam, quae nullum habuerit durationis initium. Nam quod durationis initio careat ens necessarium, id optime concipitur; siquidem ens eiusmodi, cum productum non sit sed exstet a se, nunquam existentiam inchoasse dici debet. At in re producta et contingente nequit exordium aliquod non cogitari; nam si facta est, certe in determinato aliquo momento temporis facta est, quod saltem cum ipsa inceperit. Hoc autem de mundo aeterno dici non posset; quandoquidem aeternitas initio caret, atque ideo quidquid aeternum concipitur, ita concipitur ut nunquam inceperit.

Deinde, in hypothesi creationis aeternae adstruendum esset infinitum alio infinito maius, et quidem in eodem ordine durationis, quod repugnare videtur; quippe infinitum si exceditur, iam infinitum non est. Et sane in illa hypothesi praeterlabi debuissent infinita momenta, infiniti dies, infiniti menses, infinitae astrorum conversiones; siquidem mundi existentiam tempus metitur, tempus autem in mundo aeterno privaretur initio. Nemo autem non videt numerum mensium a numero dierum, et hunc iterum a numero momentorum superari. Accedit in hac hypothesi quod simulanda esset series infinita, quae tamen augeri posset; nimirum infinita duratio, et una pariter infiniti astrorum cursus, qui novis successionibus in dies augescunt. Id autem absurdissimum est; infinito enim additio fieri nequit.

Nec dicatur tale augmentum non anterius incidere, ex qua parte initium deest, sed incidere posterius, nimirum ex parte temporis insequentis, quod nondum revolutum est, et respectu cuius series illa finitur. Nam, ut Toletus scite observat, eiusmodi incrementum successionis reapse fieret ex parte etiam anteriori, ex qua series, de qua loquimur, infinita esset [1]. Nam si Deus mundum ab aeternitate condidisset, a tota etiam aeternitate corpora coelestia, quae assidua vice in suas moverentur orbitas, certo loco ac situ disposuisset, atque iam tum ad mo-

[1] *Comment. in octo lib. Arist. de phys. auscultatione* c. 2, q. 2.

tum incitasset, saltem incitare potuisset. Nulla certe in hoc apparet repugnantia. Astrorum igitur sumamus aliquod, exempli gratia solem, statuamusque ipsum in oriente primum collocatum, exinde, occidentem versus, motum, qui nobis apparet, arripuisse. Iam quaerimus: quanto tempore intervallum illud confecisse dicitur? Finitone an infinito? Si hoc reponitur, absurdum fingitur, nimirum finitum intervallum (spatium enim illud certe finitum est) percurri tempore infinito. Sin autem dicitur primum, argumenti vis nulla ratione declinatur. Nam iterum adversarios interrogamus: num eiusmodi expleta orbis medietate, tempus quod exinde ad nos fluxit sit finitum an infinitum. Si finitum dicitur, tempus totum finitum erit. Siquidem finitum finito additum nonnisi finitum exhibet. Sin vero infinitum asseritur, tunc (quoniam ipsi praeivisset tempus illud, quo sidus primo ab oriente in occidentem cieri coepit) infinito fieret additio ex ea parte qua infinitum ponitur, seu versus originem ipsam et exordium conversionis illius. Hoc vero contradictorium esse ipsi adversarii largiuntur.

Alia argumenta in promptu essent, nimirum quod ea hypothesi aliquid praeteriisse fingendum esset, quod nunquam fuisset praesens. Deinde quod successio cogitaretur et series sine initio, posteriora absque primo, inchoatum sine principio, atque alia generis eiusdem, quae revera animo concipi nequeunt. At ne nimis progrediar, ab his urgendis abstineo [1].

Fateor equidem ea argumenta nonnullas instantias ab adversariis pati posse, quibus ut responderemus, in magnas subtilitates eundum esset. Sed quoniam in res subtiles et obscuras easdemque non necessarias multam operam conferre nolumus, ab

1 Qui plura cupit, legat is egregiam Gerdilii de hac re dissertationem (*Demon. mathém. contre l'etern. de la matière*. Tom. 4 Op.), ubi ad impossibilitatem, de qua agimus, demonstrandam plures rationes ex Mathesi depromit. Ad rationes vero adversariorum reponimus repugnantiam, quam quaerunt, adesse ex parte creationis exigentis in ente, quod creatur, initium existendi; quod cum aeternitate conciliari non potest. Adest insuper eiusmodi repugnantia ex parte ipsius mundi, quatenus per productionem induit existentiam. Denique adest etiam ex parte eorum quae creationem eius aeternam consequerentur, quemadmodum argumentis supra allatis explicatum est.

his proponendis ac discutiendis temperamus. Potius veniamus ad respondendum iis, qui mundi aeternam productionem necessariam fuisse variis contendunt argutiis.

Difficultatibus eorum qui aeternitatem mundi comminiscuntur, fit satis.

28. Obiic. I. In primis occurrunt recentis eclectismi fautores, quorum ratiocinationem, maioris perspicuitatis gratia, per partes paulatim exponam. Primum igitur aiunt, Deum necessario creasse mundum; eo quod non modo substantia sit, verum etiam causa; immo in tantum causa in quantum substantia, et substantia in quantum causa. Tum addunt: Deum quia causa est creare posse; at quia causa absoluta est, se a creando abstinere non posse. Hinc vero mundi aeternitas, ut quisque perspicit, manifestissime derivatur.

Resp. Nemo haec legens non iudicaturus est, opinor, eos qui talia obiiciunt, aut consulto et de industria communes notiones velle pervertere, aut non satis illa, quae proferunt, intelligere. Tanta in his confusio idearum viget et pugna. In primis enim conceptum substantiae cum conceptu causae perperam complicant. Quamquam enim omnis substantia sit etiam causa (siquidem quidquid est, aliquam agendi vim sibi vindicat), tamen differens est utriusque conceptus; nec idcirco res aliqua substantia esse dici potest, quia causae notionem involvit. Nam ratio substantiae non cernitur in hoc, quod res agat; sed quod ita exstet, ut alteri non inhaereat, sed subsistat in se. Quare notio substantiae notionem causae antevertit omnino, nec, ut illa, activitatem, sed existendi modum respicit. Deinde etiamsi uterque conceptus confunderetur, tamen non ideo creationis necessitas inferri posset. Probe enim animadvertendum est discrimen inter causam necessariam et liberam; quarum prima cum effectu ita nectitur, ut ea posita effectus etiam poni debeat; altera contra non item, sed illum si velit sic producit, ut possit non producere. Per hoc enim libera est, quod habeat propriae actionis potestatem. At vero Deus, ut supra dixi, non est causa necessaria mundi, sed prorsus libera. Ut igitur quia Deus ita voluit,

mundus extitit; sic pariter, si Deus aliter maluisset, mundus nunquam extitisset.

Et sane idipsum animadvertere videntur adversarii, cum aiunt: Deum si causa est, creare posse; sin causa absoluta est, se a creando abstinere non posse. Quibus verbis se necessitatem creationis non ex ratione causae, sed ex ratione causae absolutae derivare significant. Verum dum haec dicunt, sibimet non sunt constantes sed quadrata rotundis commiscent. Nam tantum abest ut causa absoluta necessario effectum condat, ut exinde contrarium potius consequatur. Quod enim omnino absolutum est, id ut nullam dependentiam, sic etiam nullam necessariam relationem ad rem sibi externam habere debet; secus absolutum revera non esset, propterea quod conditionem a se distinctam includeret. Si igitur Deus quia causa est, et quidem potentissima, creare potest; profecto quia causa absoluta est, abstinere se a creando potest. Sic enim habet creandi virtutem, ut nulla ad producendum effectum absoluta necessitate adigatur.

Urgent: Deus suapte natura actuosus est; ergo a creando temperare nequit.

Resp. *Conc. ant. nego conseq.* Nam Deus quidem actuosus est vi naturae, cum hoc ad realitatem pertineat. Sed actuosus est ea ratione eoque modo, qui sit absolutae suae perfectioni consentaneus. Quare duplex actio in Deo distingui debet: interna una, altera externa. Illa in cognitione reponitur et dilectione, qua Deus circa se ipsum necessario versatur; atque haec operatio ab eo separari non potest. Alia sita est in productione rerum ceterarum; quae, quia contingentes sunt, cum divina bonitate, ut supra dixi, necessario non connectuntur. Unde emergit, ut ad posteriorem hanc operationem quod spectat, Deus necessario actuosus sit, non hoc quidem sensu, quatenus actu in rerum productionem necessario prosiliat, sed quatenus necessario activitatem habet ac vim easdem producendi, sub hac tamen conditione, si velit. Ratio autem cur Deus ab actione quidem externa temperare queat, non item ab actione interna, in promptu est. Nam actio interna perfectionem in ipso ponit agente; at actio externa non proprie agentem perficit, sed effectum qui producitur. Quod in ipsis etiam creatis causis aliquo modo con-

spicitur. Nam sculptor, ex. gr., cum hominem aut belluam marmore ponit, praecise quatenus agit, non seipsum sed materiam illam perficit; ac si exercitio illo actionis in se etiam perficitur, id exinde procedit quod non immediate per essentiam agat, sed per actum ab essentia distinctum.

Perstant: actio qua Deus creat, cum divina natura confunditur. Ergo separari a Deo non potest, sicut divina sapientia a Dei operatione secerni nequit. Praeterea causa relationem habet ad effectum. Sed Deus natura sua est causa. Ergo natura sua relationem habet ad effectum.

Respondemus: prima huius difficultatis pars antiquissima est et iam pridem a Scholasticis refutata. Quare adversarii dum illam opponunt, vetustissima recoquunt, silentio praetermissis solutionibus, quas doctores illi acutissimi et graves reposuere. Ea vero evertitur facile, si consideretur in actione divina creandi duo animadverti posse: realitatem ipsam qua illa constat, et relationem ad obiectum ponendum. Porro harum rerum prima cum Dei natura unum idemque est. Deus enim modificationibus non afficitur, sed simplicissima tantum substantia constat. Ea proinde a Deo abesse nequit. At altera contingens est; et esse potest vel abesse, utpote quae perfectionem in Deo nullam ponat, sed respectum tantum externum addat. Qui respectus divinam realitatem non necessario consequitur, sed a divino pendet arbitratu; siquidem exinde oritur quod Deus, absque ulla sui mutatione, simplici actu voluntatis eodemque sempiterno, mundum condere vel non condere, atque hoc tempore potius quam alio creare decernat. Et quoniam divina actio rationem creationis non induit, nisi eiusmodi accedat relatio; idcirco est, ut contingens creatio sit, licet Deus in se mutationem varietatemque intrinsecus non suscipiat. Verum haec clariora fient, cum de divina libertate atque immutabilitate invicem concilianda disseremus; in praesens ad contrarium eripiendum errorem, quae innuimus, sint satis.

Ad alteram instantiae partem perfacile responsum est. Nam causa omnis dupliciter spectari potest: ut actu ponens effectum, et ut ad eum ponendum vim tantum retinens. Si primo modo spectatur, relationem habet ad actualem effectum; si altero, re-

lationem habet ad effectum non actualem, sed vel futurum vel possibilem. Cuius disiunctionis ratio est, quia si causa est necessaria, relationem habet ad effectum reapse futurum; si causa est libera, relationem habet ad effectum mere possibilem. Iam vero Deus non primo modo, sed secundo cogitandus est vi suae naturae ut causa. Nimirum cogitandus est ut causa in actu primo, quatenus potestatem habet producendi effectum, si velit; atque ideo prout relationem habet ad effectum mere possibilem. In actu autem secundo est causa non vi naturae sed vi voluntatis, qua ad res alias extra se creandas libere flectitur. Quare sub hoc respectu relationem quidem habet ad effectum actualem, sed eiusmodi relatio procedit ab actu libero divinae voluntatis.

Obiic. II. Kant in *antithetica rationis purae* postquam thesim, *quod mundus aliquando inceperit* ex natura infinitae seriei, quae compleri reapse nequit, nisi desinat esse id quod est, evidenter ostendit; ad probandam antithesim *quod mundus initio carere debuerit*, gradum facit. Idque sic demonstrare conatur. Fingamus, ait, incepisse mundum. Profecto cum initium eius existentiam importet quae antea non erat, in ea hypothesi praeire debuisset tempus aliquod, in quo mundus non existeret. Ante igitur quam mundus exstaret, tempus quoddam vacuum praecessisse dicendum esset. At vero in tempore vacuo nulla res ad existentiam venire potest. Nam nulla quidem eius temporis est pars, quae prae alia rationem praebeat, cur res esse potius debeat quam non esse. Quamquam igitur in mundo plures series inchoari possint; ipse tamen mundus initio carere nequit, et, ad elapsum tempus quod attinet, infinitus esse prorsus videtur [1].

Resp. Negando prorsus quod quia creatio initium rei creatae importat, tempus aliquod ipsi praeire debeat. Revera enim aliud praeire non debet, nisi causa. Kant ideo decipitur, quia tempus concipit ut quid absolutum et ab existentia rerum, quae tempore afficiuntur, omnino distinctum. Quod non est ita; siquidem tempus non est aliud, nisi duratio rerum mutabilium; ac proinde sine rebus, quae mutantur, exstare non potest. Quare tota Kantii ratiocinatio commentitio nititur fundamento et idea chi-

1 *Critica Rat. Purae Dialect. Transcend.* l. 2, c. 2, sect. 2.

maerica temporis imaginarii, quod veluti vacuum concipiatur. At huiusmodi tempus vacuum reale non est, sed merus imaginationis lusus. Nec vero in tempore sive vacuo sive pleno ratio quaeri debet pro existentia rerum creandarum; sed ratio haec Deus est, qui libere in aeternitate operatur, et actione creandi rem condit e nihilo, efficitque ut exstare incipiat. Simul autem cum rebus tempus etiam creat, quod ab earum duratione mutabili nullo modo differt. Quare qui primae creationi tempus aliquod praecessisse fingit, pugnantia loquitur. Nam ante primam rerum creationem entia creata subaudit et sine rebus mutabilibus existentiam mutationis comminiscitur. Priusquam mundus corporeus formaretur, nullum omnino erat tempus, sed sola aeternitas Dei propria. Hoc optime iudicamus, licet lasciviens imaginatio successionem vacuam nobis obtrudat. Secernat igitur Kantius ab imaginatione iudicium, et non modo antithesis haec, sed universa eius antithetica evanescet.

At quaeres: cum ergo mundus antequam crearetur non fuisse dicitur, illud *ante* quo pacto intelligi debet? Repono intelligendum id esse non positive, quasi tempus aliud praefluxerit, in quo mundus non erat; sed negative, quatenus tunc tantum, cum conditus est, existendi initium mundus ceperit. Vel etiam, si lubet, referri id ad aeternitatem posset, quae, quia principio prorsus caret, individua ac simplici sua duratione cum tempore non incepit, sed hoc non exstante exstabat[1].

1 Alia argumenta, quae sive ex Aristotele, sive ex Averroë et Proclo depromi possent, ex dictis facile dissolvuntur. Ceterum si quis ea attentius amat considerare, adeat Genuensem (*Metaph*. t. 3, App. 2), qui Pererii solutiones ad duodecim argumenta Aristotelis, viginti Averrois, duodecim Procli fuse refert. Aut etiam, si lubet, adeat Card. Toletum, qui illorum praecipua sophismata proponit ac solvit. *Comm. in octo lib. Arist. de phys. auscult*. c. 2, q. 2.

Articulus IV.

De fine quem Deus in hac rerum molitione intendit, deque mundi perfectione.

24. Deum optimum maximum in hac rerum universitate molienda finem aliquem sibi proposuisse tam certum est, quam quod certissimum. Sapientis enim est non caeco impetu ac temeritate ad operandum abripi, sed consilio duci et ratione; cum eius proprium sit aliquid in operando respicere et finem certum praestituere operi, quod conficitur. Deum autem esse sapientem et sapienter operari nemo nisi atheus inficiabitur. Id igitur ratum firmumque arbitrantes, quinam hic finis fuerit, inquiramus. Qua in re ambigi profecto nequit huiusmodi finem Deum ipsum esse debuisse. Rectus enim ordo postulat, ut bona quaelibet ad optimum, ad quod suapte natura spectant, dirigantur; intentio autem et ordinatio divina non potuit non esse rectissima. Praeterea, in effectione rei finis est primum movens; nam agens nonnisi a fine ad operandum impellitur. Sed primum movens effectionis divinae non potuit esse aliquid distinctum a Deo; secus Deus non esset absolute primum rerum omnium principium. Ergo finis creationis est ipse Deus. Tertio, finis est bonum voluntatem alliciens. Sed extra Deum nullum erat bonum quod divinam voluntatem alliceret. Ergo etc.

At cum dupliciter subiectum aliquod spectari possit tamquam finis, nempe vel quatenus incremento aliquo perfectionis in semet augendum sit, vel quatenus se aliis manifestet et communicet; non primo sed secundo tantum modo Deus fuit creationis scopus. Deus enim cum sit perfectissimus ac beatissimus; nullo intrinsecus augmento perfici aut novam beatitatem lucrari unquam potest. Ut igitur se quodammodo diffunderet, atque alios propriae perfectionis et beatitatis participes faceret; seu ut se aliis intelligentiis manifestaret, ex quo eius laudatio et amor consequeretur; id finem dumtaxat constituit, quem Deus in rerum molitione intendit. Atque hoc breviore formula expressum propositione illa continetur qua creationis scopus Dei gloria fuisse dicitur. Quod qui-

dem de externa intelligendum est. Nam illa, quae interna vocatur, et in dilectione et notitia consistit, quam Deus ipse de se habet; aeterna est ac necessaria, et a rebus creandis minime pendet. Hac igitur seclusa, non aliud restat nisi exterior Dei glorificatio, ex manifestatione perfectionum eius resultans, quam proinde Deus in creatione spectasse dicendus est. Atque hoc ab ipso naturali rerum ordine persuadetur; qui mire patefacit omnia ad Dei gloriam tendere, cum singulae res creatae, quotquot sunt, vi naturae divinam bonitatem et sapientiam praedicent, ad eiusque laudationem contuentes impellant, et divinae potentiae utpote supremae causae se subiiciant.

Porro gloria definitur clara notitia cum laude. Ut Deus igitur innotesceret, et non modo verbis, verum etiam obsequio et operibus a creaturis omnibus, prout quaeque capax est, laudaretur, illud est quod scopus huic rerum universitati praefigendus et revera praefixus enuntiat.

Quod vero ad utilitatem attinet, quae magna sane ex rerum universitate redundat, eam omnem Deus in creaturas rationales transferandam voluit. Etenim totam hanc adspectabilem rerum machinam in emolumentum illius naturae concurrere oportebat, quae inter ceteras optima foret, atque relationes rerum ad earumdem usum debite faciendum internoscere, et cum supremo fine, nimirum divina gloria, congruenter copulare potuisset. Rationi factum ipsum consonat; siquidem nulla est res, quae, si recte adhibeatur, bonum aliquod homini non importet. Alia enim ad vitam eius alendam tuendamque, alia ad relaxandum animum, alia ad sanitatem servandam vel recuperandam, alia ad iustam defensionem exercendam, alia ad semet ceterosque perficiendos, omnia ad Dei notitiam et amorem comparandum, in quo summa hominis beatitas est, maximopere conferunt.

25. Hinc ratio desumi potest ad explicandam rerum, quibus machina haec coalescit, varietatem et ordinem. Nam si finis, quem Deus in creandis rebus intendit, divina gloria continetur, quae ex divinarum perfectionum manifestatione exsurgit; compertum cuique fit, hunc mundum quamdam, ut ita dicam, imaginem et imitationem Dei praeseferre debuisse ut ex ipsius con-

sideratione cognitio et laus artificis consequeretur. Iam vero Deus est unus et multiplex; unus quidem natura, multiplex virtute. Nam simplicissima eius unitas infinitis perfectionibus aequivalet, et omnem, quae excogitari potest, bonitatem detractis limitibus ac defectibus continet. Ergo mundus, utpote hanc divinae naturae unitatem, et, si ita loqui fas est, varietatem expressurus, unitate simul et varietate donandus fuit. Id autem melius fieri non poterat, quam si multiplici diversarum rerum genere constaret, quae tamen ratione ordinis aliae ex aliis nexae et invicem colligatae in unum quodammodo coalescerent. En igitur cur tanta rerum copia mundus locupletetur, omniaque tanto ordine invicem colligentur.

Deus per creationem se extrinsecus manifestat. At cum Deus sit infinitus, creaturae autem finitae; nonnisi aegre admodum et imperfecte ille ab his poterat repraesentari. Ergo ut hic defectus aliquo pacto compensaretur, necesse fuit creaturas multiplicari; ut sic facilius exprimeretur per plura, quod per pauciora vix aut ne vix quidem innotuisset. Sic peritus orator, cum uno vocabulo conceptum suum non satis significari perspicit, verba congeminat protrahitque orationem, ut copia ornatusque dicendi ideam mentis, quoad fieri potest, congruenter explicet. Non aliter Deus creatione rerum quasi disertam aliquam orationem habuit, qua apud rationales creaturas de se deque sua bonitate ac potentia copiose eloqueretur. At vero rerum varietas et multitudo nequaquam Deum satis apte expressissent, nisi eius unitatem dilucide manifestassent. Quod quidem aliter praestari non poterat, nisi ratione ordinis et mutui nexus res omnes continerentur unitate quadam, vi cuius se ab uno profluxisse principio patefacerent. Atque idcirco est, ut tanta varietas mundum exornet, atque omnia mirifice inter se apta videantur.

26. Pro coronide nonnihil hic de mundi perfectione dicamus. A Leibnitio [1] enim eiusque asseclis pro mundi *optimismo* acriter pugnatum est asserentibus, praesentem rerum universitatem ceu maximam omnium possibilium habendam esse. Haec autem opinio

[1] Vid. *Princ. Philosophiae et Theodiceae.*

minuenda videtur, utpote quae divinae admodum detrahit libertati. Hoc enim nititur fundamento, quod Deus a meliori bono, quod perspicit, ad operandum determinetur. Id vero falsissimum est. Deus enim nequit determinari ad obiectum, quod cum eius essentia necessario non connectatur; nulla autem finita bonitas utcumque melior, cum Dei essentia necessario connectitur. Sed ut haec mittamus, quae alterius loci materiam attingunt, Leibnitianae opinionis falsitas vel inde apparet, quod mundus absolute optimus repugnantiam sibi implicet. Nam divina potentia, utpote quae limite vacat, nunquam rebus quibusque creandis exhauritur. Quare quidquid facit, ita facit; ut meliora semper et locupletiora facere possit. Praesens igitur mundus est eiusmodi, ut ab aliis possibilibus numero carentibus, qui nobiliores essent pluribusque partibus instructi, facile superetur. At vero quod tale est, id certe sine pugna conceptuum optimum censeri nequit. Optimum enim supremum gradum perfectionis attingit; atque ideo nec augeri in se potest, nec se meliora patitur. Praeterea mundus optimus maximam, quae haberi posset, Dei imitationem praeseferret. Sed Deus, utpote infinitus, nunquam a rebus creatis sic exprimitur, ut nequeat perfectius, dempto fine, repraesentari. Ergo nisi desipere omnino velimus, non modo hic mundus, sed et alius quilibet, omnium possibilium optimus dicendus non est.

Haec quidem quoad absolutam mundi valent perfectionem. Nam si de relativa loquimur, quae inde oritur quod mundus in finem a Deo determinatum plene collineet; nihil vetat quominus perfectus et optimus habeatur; quatenus manifestationi divinae gloriae in eo gradu, quem Deus voluit, adamussim respondeat. Hoc immo consentaneum plane videtur; siquidem ad sapientiam (quam in Deo esse maximam nemo sanus inficiabitur), omnino pertinet ut media ad finem, qui spectatur, aptissime accommodentur. Atque in hanc sententiam loquutus est S. Thomas ubi inquit: « Universum suppositis istis rebus non « potest esse melius propter decentissimum ordinem his rebus « attributum a Deo, in quo bonum universi consistit; quorum « si unum aliquid esset melius, corrumperetur proportio ordi-

« nis, sicut si una chorda plus debito intenderetur, corrumpe-
« retur citharae melodia [1]. »

CAPUT TERTIUM

DE CORPORUM ELEMENTIS.

Ut plantae, quo spectabiliores sunt, eo altius agunt et humi occultant radices; sic plerumque res naturae quo plus patent, eo abstrusiora a captuque remotiora continent principia. Id in praesens propositum optime cadit. Etsi enim corpora assidue sensibus usurpemus et iugibus tentemus experimentis; tamen elementorum, unde constant, difficillima est investigatio. Nihilominus, quoad poterimus, tam arduam quaestionem enodare curabimus; ac primum praecipua, quae circumferri solent systemata examinabimus; deinde quid verius iudicandum sit exponemus.

Articulus I.

Varia systemata exponuntur.

27. Corpora nominantur substantiae extensione praeditae, atque ideo trina gaudentes dimensione: longitudine, latitudine, profunditate. Has vero esse compositas experientia constat: non solum quia ratione quantitatis divisibiles sunt in partes, sed etiam quia ratione generationis et corruptionis aliae in alias convertuntur. In qua conversione manifestum est substantiae quae corrumpitur aliquid permanere in substantia quae generatur (secus haec omnino crearetur); et aliquid plane desinere, secus nova substantia non exsurgeret. Sic cum ex oxygenio et hydrogenio gignitur aqua, necesse est ut aliquid horum elementorum supersit in aqua, et aliquid immutetur. Nam si nihil superesset, aqua non fieret ex ipsis, sed de nihilo conderetur; sin omnia plane

1 *Summa Theol.* 1. p. q. 25, art. 6.

manerent, aqua ab illis non differret. Nec dicas illud quod demitur non esse aliud nisi dispositionem diversam molecularum, quae variatur in aqua per commixtionem duorum illorum corporum aëriformium. Nam modo non disputamus quid sint principia constitutiva corporum; sed generatim horum compositionem testamur. Ad.quam confuse asserendam oppido sufficit ut aliquid in corpore genito inveniatur diversum ab eo, quod erat in corpore unde generatur; quidquid illud tandem sit, sive mera elementorum dispositio, sive aliquid tali dispositione praestantius. His praeiactis praecipua philosophorum systemata innuamus.

28. Scholastici ductu Aristotelis corpora ex materia et forma conflari dixerunt, intelligentes pro materia subiectum aliquod primum indifferens et determinabile, pro forma vero principium quoddam actuosum et determinans. Illud, nempe materiam, in quavis transmutatione substantiali permanere docebant, utpote quae capax esset evadendi quodlibet corpus accessu formae, vi cuius actum et determinationem acciperet; hoc autem, videlicet formam, variari affirmabant in singulis corporibus specie differentibus, et actione agentis perire in corruptione determinati corporis, ac produci in generatione alterius., Sic cum lignum comburitur, materiam ligni manere aiebant in igne qui generatur, corruente tantum forma, cui per combustionem nova forma succederet ad corpus quod producitur constituendum. Argumenta vero, quibus systema fulcirent, desumebant ex diversitate substantiali qua corpora differunt, ex. gr. aqua ab igne, et lapis a planta; et ex generatione qua alia ex aliis producuntur.

Hanc sententiam recentiores philosophi reiiciendam putarunt, tribus suffectis systematibus, quorum alterum *atomorum*, alterum *entium simplicium*, tertium denique *chymicum* appellarunt.

29. Atque ad primum quod attinet, Cartesius, Gassendus, Galilaeus aliique veterem Empedoclis, Democriti, Leucippi et Epicuri opinionem, paucis immutatis, renovarunt, aientes corpora componi ex parvis corpusculis, quae vel atomi vel moleculae nominantur. Haec corpuscula, non improducta et casu agitata, ut antiqui illi gentiles, sed a Deo condita et divina sapientia multifariam inter se disposita atque ordinata, substantias omnes materiales constituere docuerunt. Eorum igitur sententia

cum novum gignitur corpus, nulla forma substantialis revera producitur; sed atomi vel moleculae, quae iam existebant, novam disposituram et ordinem recipiunt; eo ferme modo, quo in operibus artis lapides iidem ex. gr. diversimode copulati et dispositi efformant templum, aut turrim, cum ante efformarent palatium vel theatrum. Addunt etiam nonnulli ad diversitatem corporum explicandam concurrere varietatem figurae, qua moleculae ipsae primitivae ornantur. Nam Cartesius putat eas triplicis esse generis, atque ideo triplex corporeum elementum haberi. Primum est subtilissima quaedam materia exorta ex attritu molecularum in motu quem Deus iisdem impressit, post divisionem totius massae primitus conditae. Secundum constat globulis, qui enati sunt ex abscissione angulorum a moleculis cubicis, in quas Deus initio dissecuit massam illam. Tertium triangularem formam induit striis quibusdam excavatam, propterea quod pars quaedam materiae in motu, de quo diximus, inter tres globulos interiecta iacuerit. At Gassendus innumeras figuras atomis primitivis elargitur, statuens earum alias esse cubicas, alias cylindricas, alias pyramidales, aut globosas, aut hamatas, vel uncinatas, vel alterius formae cuiuslibet. Argumenta, quibus doctrina haec sustinetur, sunt: quia in rebus physicis standum est sensibus, et quia haec hypothesis sufficit ad corporum phaenomena explicanda.

30. Systema entium simplicium, quemadmodum propositum est a Boschovich, corpora componi fingit ex substantiis quibusdam simplicibus, seu nulla quantitate affectis; numero quidem finitis, et vi attractiva (ut invicem uniantur), ac repulsiva (ad mutuum contactum impediendum) praeditis [1]. Exinde physicam corporum extensionem proficisci autumat; eamque reponit in ipsa entium simplicium multitudine per mutuas vires haerentium et certo quodam intervallo distantium. Cum autem huiusmodi entia simplicia homogenea inter se sint et eiusdem plane naturae; varietatem quae conspicitur in corporibus explicat vi diversorum modorum, quibus entia illa simplicia invicem copulantur; eo fere pacto quo alphabeti litterae ex nigricantibus punctis, sic inter

1 *Philosophia naturalis. Theoria.*

se propinquis ut earum interstitia nudis oculis non conspiciantur, conflari ac nova iterum iunctione et dispositione omnes libros, qui bibliothecam aliquam ornant, suppeditare possent. Rationes denique, quibus utitur, ad hanc demum reducuntur. Prima elementa corporum ex aliis constare nequeunt; secus non essent prima. Ergo debent esse simplicia. Cum vero non possint esse nihilum; erunt entia. Ergo erunt entia simplicia.

31. Tandem chymiae cultores hoc systema tuentur: Corporum duo sunt genera: mixta nimirum et simplicia. Corpora simplicia dicuntur, quae arte chymica in alia corpora heterogenea resolvi nequeunt, saltem adhuc resoluta non sunt; ut ex. gr. hydrogenium. Mixta vero nominantur, quae ex simplicibus diversi generis coalescunt, ut ex. gr. aër, aqua et similia. Iam vero corpora simplicia, quoniam divelli nequeunt nisi in particulas minores, donec ad minimas ventum sit quae per media physica ulterius dispartiri non possint; ex his tamquam ex elementis constare dici debent. Hae igitur minimae particulae ulterius non divisibiles, moleculae primitivae vel atomi appellantur. Mixta vero resultant ex unione simplicium, quae utrum sint diversae speciei inter se an omnino similia quoad naturam et solum differentia propter texturam partium in quas absolute, si media suppeterent, resolvi possent; id in physica non est adhuc exploratum. Vis denique qua atomi homogeneae invicem copulantur, affinitas molecularis; ea vero, qua atomi heterogeneae uniuntur, affinitas chymica nominatur.

Argumenta, quibus systema hoc persuadetur, tria potissimum esse videntur. Primum, quia in rebus sensibilibus standum est experientiae; experientia autem non aliud docet, nisi resolutionem mixtorum in simplicia et simplicium in partes minores. Secundo, quia per se sufficit ad phaenomena quaelibet explicanda. Tertio, quia cum duo corpora simplicia ad mixtum efformandum inter se uniuntur, pondus corporis mixti aequare conspicitur summam ponderum illorum simplicium. Ex quo infertur eandem substantiam cum eadem quantitate manere in mixto, quae prius erat in simplicibus.

Proposita systemata expenduntur.

32. Ut ab ultimo incipiamus, systema chymicorum, qua parte experientiam respicit, totum conceditur; at non propterea prima corporum principia revera explicat. Haec enim non experientia comparantur, sed ratiocinatione. Immo experientia comparari neutiquam debent. Nam experientia analysi sua non aliud exhibere nobis potest nisi corpora; ea nimirum de quibus quaerimus elementa. Nisi igitur ratiocinium demonstret ea corpora non esse ulterius composita quoad naturam, sed una tantum realitate constare; iactata experientia nihil concludet. Id vero systema, de quo agimus, minime facit. Nam, ut cetera omittam, cum mixta in simplicia resolvuntur, et simplicia in moleculas; unde scimus moleculas ipsas non esse compositas? Quia dicitur, ulterius scindi non possunt. At in primis ex eo quod nos instrumentis nostris aliquid partiri nequeamus, minime sequitur illud in se non esse divisibile. Deinde etiamsi moleculae illae, quae extensione fruuntur, nullam molis ulteriorem divisionem admitterent; nihil tamen inde inferri posset; cum hic non agamus de compositione quantitatis, sed de compositione naturae ipsorum corporum. Quantitas autem etsi a Cartesio cum materia confundatur, a Leibnitio tamen iure distinguitur [1].

Immo vero moleculas illas compositione aliqua naturali constare, ex unitate et activitate, qua partes eius quantitativae fruuntur, ut inferius videbimus, satis persuadetur. Sed opus non est in hac re diutius immorari; siquidem huius systematis defensores ultro fatentur se in medium non afferre nisi ea corporum elementa quae physica tantum analysi haberi possunt; subtiliorem vero essentiae corporeae vestigationem, quae non oculis sed mente perficitur, se omnino metaphysicis praetermittere.

Et sane, nisi his terminis se continerent, tria argumenta quae proferunt, nihil evincerent. Nam cum observant summam ponderum, quae in simplicibus erant, in corpore mixto, quod

1 « Quoique je n'admette point de vide, je distingue la matière de l'étendue. » *Nouveaux Essais sur l'entendement humain* l. 2, c. XIII.

inde efformatur, permanere; id quidem ostendit eamdem materiam cum eadem quantitate superesse, sed minime evincit non permutari principium aliud non ponderosum quod ad constitutionem simplicium illorum forte pertineat; itemque non probat moleculas ipsas, quibus simplicia corpora coalescunt, non esse compositas. Quod vero systema illud, nulla alia suppositione facta, explicet phaenomena plene et adaequate in dubium vocari posset; sed etiamsi concedatur, tamen non omnino satisfacit ex eo quod constitutionem primitivam corporum non satis explicet; cum semper ulterius dubitari possit an ipsae moleculae, ad quas ultimo deveniunt, sint compositae. Denique effatum illud: *in rebus physicis experientiae standum est*, distinctione indiget. Nam si intelligitur quod nihil admitti debet, nisi id quod experimenta suppeditant, falsum est; experimenta enim usque ad essentias rerum non se porrigunt. Sin autem intelligitur quod ratiocinia quae teximus fundari debent in veritatibus experimento collectis, licet illationes praebeant quae sola mente capiuntur; verum dicit sed nobiscum nequaquam pugnat.

33. Eadem fere applicari possent systemati atomorum; quod praeterea duobus urgetur incommodis. Primum est, quod gratuito et sine ulla ratione diversis figuris donat atomos; secundum, quod per meram partium texturam et dispositionem explicat varietatem vere mirabilem substantiarum corporearum. Quod sensui naturae communi adversari videtur. Quis enim sibi facile persuadebit plantam ex. gr. quae operationibus adeo praestantibus gaudet non differre ab aqua aut lapide nisi sola molecularum earumdem dispositura?

34. Quare praestantiores metaphysici in systema entium simplicium propendent potius; sed hoc etiam gravissimas incurrit difficultates. Nam in primis actionem admittit in distans: siquidem entia simplicia dum se attrahunt, nunquam ad contactum mutuum perveniunt; secus compenetrarentur. Actio autem in distans, nullo interposito medio, omnino repugnat; nam daret effectum sine causa; quandoquidem causa in loco ubi non est perinde se habet ac si omnino non esset quoad effectum in eo loco gignendum. Quare quidquid agit, aut immediate aut mediate subiecto, in quo agit, coniungi debet. Entia autem

simplicia in se invicem agerent, quin se vel saltem mediate tangerent; nihil enim reale inter ipsa interiacet.

Deinde si corpora ex mere simplicibus, quae punctorum instar partibus omnino carent, coalescunt; extensio realis corporum plane vanescit. Nam extensum ex omnino inextensis efflorescere nequit; cum nihil possit esse in toto, quod incomplete saltem non sit in partibus. Nec vero quidquam evincit exemplum, quod nonnulli proferunt, de arbore quae ex radice, trunco, ramis arborem seorsum non praebentibus, exsurgit. Nam haec separatim etsi non integram arborem, inchoatam tamen exhibent, eiusdemque atque illa naturae sunt; quamquam eam non plene contineant, sed ex parte tantum, prout proprium elementorum est. At ens simplex nullo modo extensionem possidet; ac proinde si eam in corporibus gigneret, daret id quod nullo modo habet.

Quae cum ita sint, Leibnitius, Wolfius, Galluppius sic eiusmodi systema tuentur, ut corporum extensionem non realem et obiectivam sed phaenomenicam et apparentem faciant. Verum in hoc idealistis magnopere favent, et sensui naturae communi reluctantur, qui non destruendus sed explicandus philosopho est. Et sane si extensio corporum repraesentatio quaedam est subiectiva, eo fere modo quo Kant spatium fingit esse formam sensibilitatis externae ex constitutione ipsa animi manantem, atque obiecta sensibilia vestientem; ecquid idem non suspicabimur de ipsa corporum existentia, quatenus eius iudicium ex aliqua subiectiva tantum determinatione proveniat? Certe si genus humanum quoad primum sine absurditate decipitur, cur eadem fraus et deceptio quoad alterum repugnabit?

Argumentum vero, quo systema nititur, aequivocatione laborat. Nam cum dicit: *principia corporum debent esse simplicia; ergo sunt entia simplicia;* saltu quodam transilit ab uno ad alium sensum illarum vocum *simplicis* et *entis*. Nam vocabulo *entis* potest intelligi quaecumque realitas, et potest intelligi substantia veri nominis; itemque per vocem *simplicis* potest intelligi *non compositum* et potest intelligi *non extensum*. Iamvero principia corporum debent esse realitates quaedam et quidem ex aliis non compositae. Hoc tantum fert illatio. At adversarii fal-

laciter substituunt alium sensum, nimirum quod realitates illae debent esse substantiae, et quidem extensione carentes. Id vero gratis faciunt; subaudiunt enim omnem substantiam esse simplicem, et confundunt compositionem molis seu quantitatis cum compositione naturae. Quod sane cum falsitate asseritur. Quantitas enim est proprietas essentiae, non est essentia; et quamvis in tantum exsurgit, in quantum ipsa essentia composita est; tamen diversam constituit quaestionem. Substantia autem dividitur in simplicem et compositam. Quare cum huius principia investigantur; haec non erunt substantiae sed partes essentiales substantiae; sicut cum quaeruntur elementa aedificii, falso proferrentur in medium alia aedificia minora, sed necesse est devenire ad lapides, ad caementa, ad artificiosam dispositionem, quae singula per se non sunt aedificia sed aedificii elementa materialia vel formalia.

Articulus II.

Quaestionis resolutio.

35. Ut quod veritati congruentius hac in re nobis videtur, ordine definiamus, distinctis punctis quaestionem explicabimus.

Ac primo dicimus, quaecumque sententia in hac controversia arrideat, denominationes illae *materiae* et *formae* iniuria esse reiectas. Nam etiamsi doctrina atomorum vel entium simplicium admittatur; tamen semper verum erit singula corpora ex duplici efformari principio: altero potentiali et determinabili, altero formali et determinante. Primum reponeretur in ipsa multitudine atomorum vel entium simplicium, quae per se indifferens est ad hoc vel aliud corpus constituendum; siquidem id proveniret ex textura, attemperatione, virium evolutione, quam multitudo illa reciperet. Iure igitur appellari posset materia corporum; quemadmodum lapides, quorum artificiosa dispositione efformari potest aedificium, appellantur materia aedificii. Secundum vero, nempe actus et principium determinans esset atomorum vel entium simplicium diversa proportio et temperatio, ex qua efficitur ut corpus hoc prae alio exsurgat. Iure igitur appel-

laretur forma illius corporis; quemadmodum artificiosa lapidum dispositio in aedificio construendo appellatur forma aedificii. Quaestio igitur non est agitanda: utrum corpora componantur necne ex materia et forma; id enim verum est de omni re composita, sive ad artem pertineat sive ad naturam. Immo etiam in re omnino simplici consideratur aliquando, licet minus proprie; cum ex. gr. in actu cogitandi, qui certe per se simplex est, inquirimus materiam et formam, ratione obiecti quod attingimus, et modi quo ipsum attingimus. Sed, ut ad propositum nostrum redeamus, quaestio agitanda est circa naturam illius materiae et naturam illius formae; inquirendo nimirum an satis controversiae fiat, si prima reponatur in substantiis quibusdam inextensis, aut in moleculis extensis; altera vero in mera modificatione seu dispositura partium.

36. Atque ad quaestionem sub hoc aspectu resolvendam dico secundo, materiam unde corpora efformantur non posse reponi in substantiis quibusdam inextensis. Id quamquam superiore articulo probatum sit, tamen inutile non erit hic iterum confirmare. Tria argumenta contra obiicimus. Primum, quia in tali hypothesi omnis differentia quae intercedit inter diversa corpora in meris accidentibus collocaretur, ut concedit Storchenau in sua Ontologia. Quis vero hoc sibi persuadeat de rebus tantopere inter se discrepantibus, quales sunt ex. gr. lapis et planta, ignis et aqua, aliaeque consimiles? Secundum, quia adstruenda esset actio in distans; nam ens simplex ageret in aliud quod nullo modo tangit. Quare haec sententia mentem disponit ad negandam actionem rebus corporeis, atque ad substituendum loco ipsarum Deum qui omnia operetur. Ex quo, ut ipse fatetur Leibnitius, ad pantheismum brevis est gradus. Si enim Deus unice agit in mundo, quid opus erit existentia entium simplicium? Nonne congruentius erit dicere Deum tantum obiective exstare, qui multifariam actione sua gignat apparentias in nobis? Tertium, quia realem extensionem adimit, relictis tantummodo punctis quibusdam indivisibilibus in vacuo hac illac disseminatis. Et sane extensio reapse non datur, nisi detur tandem vera partium continuatio in minoribus saltem obiecti elementis. Nam etsi quandoque contingat ut obiectum, non plene continuum, ta-

ctui aut visui continuitate praeditum appareat, interstitiis, quibus scatet, sensum elabentibus; tamen inde nil contra realitatem extensionis inferri potest, si subauditur continuitas in ipsis saltem minoribus obiecti partibus. Tunc enim illius apparentiae datur fundamentum reale, nimirum continuitas earum partium, quae mutua contiguitate maius continuum simulant. Sed si continuitas omnino tollitur non solum a toto sed etiam a partibus (ut accidit in systemate entium simplicium, quae dissita sunt et in se inextensa), nullum phaenomeni fundamentum reale supererit, atque ideo perceptio extensionis absolute fallax habenda erit.

Nec dicas eiusmodi fundamentum esse ipsam existentiam entium simplicium; nam existentia unitatum praebet numerum, non extensionem. Haec autem ut efflorescat, non sufficit dari plura entia; secus collectio spirituum efformare posset extensum: sed oportet ut dentur plura quae in aliqua sui parte se tangant vel confundant extremitates. Si enim se tantummodo tangunt, formant contiguum; sin vero confundunt mutuo extremitates ita ut sub unica mole subsistant et communibus non propriis singulorum gaudeant terminis, exhibent continuum.

37. Dico tertio: elementa extensa seu moleculae explicant quidem extensionem sensibilem corporum; attamen reputari debent esse in seipsis compositae quoad essentiam. Nam moleculae primitivae, utpote extensae, profecto partibus constant; id enim in conceptu extensionis includitur, quae positionem partium extra partes exhibet. Hae vero partes non sunt actu invicem divisae, sed potentia tantum; secus moleculae illae essent non primitivae, sed ex aggregatu aliarum coalescentes. Ergo moleculae illae sic partibus constant, ut tamen vera unitate fruantur. Quaenam igitur erit eius unitatis ratio sufficiens? Repones fortasse: Dei voluntas. At divina voluntas causa externa est et prima; nos vero proximam quaerimus et intrinsecam. Subiunges: ratio illa erit vis cohaesionis qua moleculae instructae sunt. At vis cohaesionis accidentalis est, quatenus moleculam, cui inest, iam in sua entitate et extensione constitutam subaudit, eique additur ut illa cum aliis coniungi possit ad molem amplificandam. Nos vero rationem quaerimus uni-

tatis primigeniae, quae in ipsa entitate moleculae conspicitur, quatenus partes eius vera continuitate gaudeant, permixtione et identitate limitum unius partis cum limitibus aliarum. Haec sane unitas explicari aliter nequit, nisi realitas ipsa molecularum, ex qua extensio illa primitiva emergit, subaudiatur affecta et veluti comprehensa principio aliquo simplici, seu aliqua vi essentiali, quae ipsam informet et indivisione donet quoad partes in quas ceteroquin separaretur ac diffluerent. Vel igitur principia constitutiva corporum ac proinde essentiam materiae nos prorsus ignorare dicendi sumus; vel si ex proprietatibus naturam rei colligere volumus; fatendum est corpora elementaria, quae ex aliorum mere chymica mixtione aut physico aggregatu non surgunt, duplici constare principio: altero quod sit fons extensionis et partium in quas indeterminate sunt divisibilia; altero, quod sit fons unitatis et continuitatis qua partes ipsae afficiuntur et rem vere unam licet extensam praebent. Primum appellari poterit materia in sensu physicorum, quatenus est realitas quaedam extensa; secundum appellari poterit vis primitiva vel essentialis in sensu dynamicorum, quatenus non est materia sed in materia est et materiam informat, ac per se simplicitate gaudet.

Eadem illatio deducitur, si non unitatem moleculae, sed specificam diversitatem atque activitatem inspicimus. Nam materia, qua talis, homogenea per se est ac naturae consimilis; ex eaque nonnisi extensio et partium multiplicitas efflorescit. Unde igitur in moleculis heterogeneis, si sola materia constarent, naturae diversitas emergeret et actio peculiaris qua aliae ab aliis discriminantur? Profecto praeter nudam materiam, seu realitatem extensione praeditam, principium aliud in moleculis illis insit necesse est, ex quo ipsae differentiam naturae sortiantur et vim agendi eidem naturae consentaneam. Quod quidem principium, etsi tamquam vis cogitari optime possit; tamen cogitari nequit ut vis accidentalis et adventitia, quemadmodum est de viribus attrahendi et repellendi, aut de affinitate moleculari vel chymica. Hae enim, ut dixi, moleculas iam in sua natura constitutas subaudiunt, eisque deserviunt ad nova corpora sive simplicia sive mixta progeneranda. At principium,

de quo loquimur ad ipsam constitutionem essentiae illarum moleculurum pertinere debet. Nam ad earumdem unitatem, quae cum entitate ipsa convertitur, et ad primigeniam naturae diversitatem explicandam requiritur. Quare concipiendum est ut vis primitiva et substantialis ad primam existentiam corporis vel moleculae omnino necessaria, et sine qua moleculae elementares nec unitate gauderent, nec in determinata specie collocari possent, atque ideo existendi actu omnino privarentur.

88. Ex dictis duo sequuntur corollaria. I. Vetus sententia Scholasticorum, si modo proposito explicetur, (ut reapse explicandam esse censeo); sola est quae compositionis substantialis corporum congruentem rationem assignat. Quare eius contemptus vel silentium apud recentiores philosophos, vel praeiudiciis vel partium studio vel negligentiae tribuendum est [1]. II. Haec sententia minime adversatur theoriae physicorum, qua corpora mixta ex simplicibus, et simplicia ex moleculis constare dicuntur. Sed eam quoad physicam analysim subaudiens, ulterius ad principia essentialia ipsarum molecularum metaphysice inquirenda progreditur. Utrum vero inter corpora, quae mixta dicuntur, aliqua sint quae non satis explicentur per meram compositionem simplicium, sed ad ea efformanda praeter elementorum commixtionem productio requiratur novae vis, quae unitate sua elementa illa contineat eorumque vires sibi subiiciat (ut de planta inferius dicturi sumus); id quaerere omittimus ne nimium excrescat tractatio.

1 Iam a suis temporibus Leibnitius huiusmodi contemptum mori, non rationi tribuebat: « Il semble que depuis peu le nom des *formes substantielles* est devenu infame auprès de certaines gens et qu'on a honte d'en « parler. Cependant il y a encore peut-être en cela plus de mode que de « raison. » *Nouveaux Essais* etc. liv. III, ch. 6, §. 24.

CAPUT QUARTUM

DE EFFECTIBUS NATURALIBUS ET SUPERNATURALIBUS.

Quod postremo erat propositum, de effectibus, qui naturae vires aut aequiparant aut excedunt, dicendum est. Quae quidem investigatio non parum est utilis, tum ad ea quae religionem attinent, tum ad ea quae pleniorem distinctioremque rerum mundanarum notitiam respiciunt. Quatuor autem hic expendemus. Primum, quid pro effectu naturali aut supernaturali intelligendum sit, quidque utriusque ferat conditio. Deinde, quae miraculi genuina sit potio, ac sintne miracula in possibilium numero habenda. Denique, de eorumdem principali causa, deque criteriis quibus discerni possint, aliquid breviter innuemus. Quocirca quadripartita loci huius distributio quatuor absolvetur articulis.

Articulus I.

De effectus naturalis et supernaturalis notione.

39. Praetermissa eorum opinione stultissima, qui naturam, instar cuiusdam idoli, Deo in rebus moliendis administram, aut etiam adiutricem delirando finxere (quod commentum retulisse refutasse est [1]); repeti hic memoria debet, quod alias in Ontologia de naturae notione tradidimus. Ea enim voce non aliud usurpatur, nisi essentia ipsa rei cuiuslibet, prout suarum operationum est fons. Hac usurpatione nihil vetat quin Deo etiam tribuatur. At laxiorem hanc nominis significationem, saepe contrahunt philosophi, eamque rebus tantum creatis, quatenus ad operandum pollent, exprimendis applicant. In diminuta itaque

1 Huius insaniae absurditas vel inde intelligi potest, quod sic natura tamquam res a se et necessario exstans atque ideo nulli subiecta, cuiusvis mutationis expers, infinita, uno verbo, ut alter Deus cogitanda esset. Quare figmentum hoc ne latum quidem unguem *a dualismo* vel *polytheismo* distat, de cuius vanitate in Theologia naturali dicemus.

hac acceptione, *naturae* nomen hic adhibemus, in quantum nimirum significat substantiam rei creatae prout suarum operationum idoneum principium est. Quare notio naturae notioni essentiae creatae non aliud adiungit, nisi quod res vi quadam interna affecta concipiatur, cuius adminiculo actionem emittere et effectus aliquos gignere valeat. Quod si complexus omnium earum substantiarum cogitetur, tunc id habebitur quod nomine *naturae universae* significatur.

Agedum, harum substantiarum effectus, sive ex ordine enascantur a Deo rebus imposito, sive a viribus ex essentia manantibus, constantiam servare, et simili modo iugiter accidere exploratum ratumque est. Sic ignem perpetuo calefacere, diei noctem succedere, diurnum solis cursum quatuor et viginti horarum spatio absolvi, tempestates variari, gravia levioribus subesse, aliaque sexcenta horum similia experimur assidue. Concipi igitur possunt rerum mundanarum vires velut normis quibusdam quodammodo temperatae et directae, ut constanter operentur. Hae igitur normae, seu potius ipsae rerum creatarum vires, prout constitutae sunt ad similiter operandum, *leges naturae* nominantur. Ipse autem constans modus harum actionum seque ad propositum finem collineans, *ordo naturae* audit. Denique consequutio effectuum constanter a creaturarum viribus enascentium *cursus naturae* nuncupatur.

40. Hinc distincta effectus naturalis et supernaturalis notio formatur. Primus enim is dicitur, qui a rerum creatarum viribus emergit secundum leges naturae operantium, sicut lapsus corporis non suffulti. Alter vero effectus ille est, qui a creaturarum viribus vel nullo modo vel ita proficiscitur, ut leges naturae impositas non sequatur. Quare aut non a virtute naturali et interna causae creatae sed ab efficiente quodam externo, quod in naturam universam dominetur, exoritur (cuiusmodi esset repentina scientiarum adeptio, qualis in protoparente contigit); aut a causa aliqua creata procedit, sed prout illa operatur tamquam Dei ministra praeter constabilitum naturae ordinem; velut si angelus ad hominem e vinculis liberandum, ut B. Petro accidit, mitteretur. Ex quo intelligitur effectum eiusmodi naturam excedere posse vel *absolute* vel *relative;* seu vel

quoad rei ipsius substantiam, vel tantum quoad constituti ordinis exigentiam. Erit *absolute* supernaturalis, si talis sit, ut a creatis viribus per se effici nequeat; erit supernaturalis *relative*, si quoad physicam rei effectionem procedere ab efficiente aliquo creato possit, at quia constituto ordini opponitur, nonnisi Divino imperio et voluntate contingat.

41. Atque ut tum iis, quae dicta sunt, tum iis, quae dicentur, lux maior accedat; duo breviter enucleanda erunt; quorum alterum mundani ordinis necessitatem, alterum rationem, qua naturales effectus supernaturalibus contrarii sint, respicit. Et ad primum quod attinet, fuerunt aliqui (et utinam nunc non essent) qui naturae phaenomena atque ordinem absoluta prorsus necessitate teneri opinionis errore duxerunt [1]. E quorum numero potissimum est Spinoza, qui propositione trigesima tertia primae partis suae ethicae aperte ait: res naturae non potuisse alia ratione gigni et contrario in ordine collocari quam quo constitutae in praesens sunt. Idem alias inculcat saepissime. Verum id quam stultum sit et ineptum, nemo est qui non videat. Nam ex iis, quae superius demonstrata sunt, elucet abunde mundanarum partium numerum, collocationem, motum, legesque, quas dum agitantur servant, non omnimoda et antecedente necessitate instrui. Etenim si ipse mundus contingens est atque ideo potuit non creari, quid de ordine dicendum erit, qui certe eius naturam superare nequit? An vero ordo sine rebus ordinatis subsistit, ut illius necessitas cum harum contingentia con-

1 Huc fatum referri oportet, quod iuxta Senecae definitionem nihil est aliud, quam *necessitas omnium rerum actionumque, quam nulla vis rumpat* (Lib. 2, *Natur. Quaest.* c. 36). Cui quidem necessitati alii Deum ipsum subiectum esse voluerunt; alii res creatas tantum universas, ita tamen ut ne homines quidem exciperentur. Cum enim illam in nexu et ordine causarum secundarum, praesertim in dispositione et influxu siderum, reponerent; huic ipsam voluntatem hominis obnoxiam esse rati sunt.

At qua parte Deum et hominem spectat, ea in posterioribus Metaphysicae tractatibus refelletur, cum divinam et humanam vindicabimus libertatem. Qua vero agentia mere naturalia rationisque expertia respicit, ancipiti laborat sententia. Nam si severe intelligitur, prout fatalistarum sensu intelligi debet, immane est quantum a ratione discedat. Cum enim ordo rerum creatarum, ut supra dixi, contingens per se sit, neque cum natura materiae necessario connexus; in tantum necessitatem haberet, in quantum aut Deus, qui illum con-

cilietur? At id nedum effici repugnat, sed ne intellectu quidem concipi potest.

Quaestio itaque praesens non sic agitatur, ut sitne absolute necessarius ordo mundi disceptetur; id enim aperte repugnat: sed in hoc tantum vertitur, sitne eiusmodi ordo cum rebus conditis ita necessario connexus, ut his subauditis commutari fierique contrarius nulla ratione possit? Atque id etiam verum non esse pronuntiamus. Etenim ad eiusmodi necessitatem habendam, talis colligatio inter res conditas earumque ordinem intercedere oporteret, ut illae concipi nequeant, quin hic etiam concipiatur. Quod profecto nemo sanus dixerit. Nam optime cogitamus mundum pluribus, quam nunc est, aut etiam paucioribus rebus coalescentem, maiori aut minori astrorum numero ornatum, diversis animantium generibus locupletem, aliis motuum legibus temperatum, alia corporum collocatione distributum.

An vero periret mundus eiusque notio demeretur, si duo soles coelum hoc illuminarent; si mille aut par tantum planetarum solem circumirent; si motus telluris circa proprium axem non ab occasu ad ortum sed potius ab ortu ad occasum dirigeretur; si dies non viginti quatuor horarum spatio, sed breviore aut longiore intervallo contineretur; atque ita de sexcentis aliis generis eiusdem?

stituit, orbaretur libertate, aut mundus ab administratione divina eximeretur. Utroque nihil absurdius aut stultius dici potest.

Sin autem verbi tristitia lenitate interpretationis mitigetur, intelligaturque fatum iuxta definitionem Boëthii dicentis ipsum esse *ordinem causarum secundarum divinam providentiam exequentium* (*De Consol. phil.* prosa 4); attribui rebus mundanis sine errore potest. Nihil enim creatum est, quod divinae ordinationi se subtrahat, resque omnes, quotquot libertate destitutae sunt, ita iuxta datam sibi a Deo vim ac dispositionem cientur, ut virium suarum impetum mutuumque nexum necessario sequantur. At quoniam hoc etiam sensu fatum respectu Dei nullum viget (quippe Deus, ut praesentem ordinem in rebus mundanis constabilivit, sic alium sancire potuisset atque ideo eumdem interrumpere potens est, si velit); itemque cum sophistarum abusu in malam partem torqueri soleat; idcirco sequitur ut vox eiusmodi facile usurpari non debeat, sed Augustini praecepto potius acquiescendum sit, qui ait: « Si quis Dei voluntatem vel potestatem fati nomine appellat, sententiam teneat et linguam « corrigat. » *De Civit. Dei* l. 5, c. 1.

Immo effici potuisset ut non modo res, verum etiam earumdem collocatio mutuaeque relationes manerent, et tamen ordo, in quibusdam saltem in contrarium prorsus mutaretur. Sic, ut facile exemplum afferam, si planetae in motu, quo circa solem volvuntur non iam ab occidente in orientem, sed viceversa ab oriente in occidentem ferrentur, itemque tellus dum circa suum axem cietur eamdem subiret vicissitudinem; nulla certe mutatio in corporum collocatione, distantia, mutuisque relationibus accideret; sed aeque prorsus haec se haberent ac nunc sunt, et tamen ordo in parte esset diversus; nam motuum omnium directio in contrariam abiisset. Ordo igitur praesens non modo a natura rerum, quae sunt, non exigitur necessario, sed etiam interdum cum distributione, quae nunc viget, et respectibus, qui servantur, necessitate non nectitur.

42. Idem dicatur de legibus, iuxta quas motus corporum peraguntur. Nam quae necessitas ut gravia ad centrum telluris nitentia moveantur in *ratione directa* massarum et *reciproca duplicata* distantiarum? Repugnaretne si secunda haec *ratio* e dupla in triplam mutaretur? Aut si id contingeret, num corporum natura vanesceret? Tum etiam quaenam absoluta necessitas ut corpora impulsu semel accepto, aequabili motu ferantur per lineam rectam, quae lex fundamentum ceterarum est? Absurdumne foret, si lege alia cierentur, aut si nullus ex mutuo corporum appulsu motus ultro citro communicaretur? At vero nos id optime concipimus; nec motus, utpote materiae prorsus adventitius, ullam ab ea normam aut temperationem desumit. Haec igitur omnia sicut et alia quae ad mundani ordinis constitutionem pertinent, a libera supremi Opificis voluntate proveniunt. Quare phaenomena, quae ex ordine naturae dimanant et in motibus corporum ponuntur, contingentia sunt; et hoc solo sensu dicuntur necessaria, quatenus leges a Deo cum stabilitate et constantia impositas sequuntur adamussim.

43. At enim, praeter haec, alia dantur phaenomena, quae in effectibus a viribus substantiarum emergentibus collocantur. De his igitur quid dicendum? Repono: vires huiusmodi vel a Deo pro arbitratu substantiis creatis tributae sunt, ut multi de corporibus sentiunt; vel a natura ipsarum emergunt, quemad-

modum de spiritibus constat; qui suapte vi actuosi sunt et actionem sibi tribuunt. Quid horum interroganti placeat, in praesens non interest; certe alterutrum esse debet. Age vero si primum detur, manifestum erit phaenomena illinc manantia in contingentibus esse, nec cum natura causarum secundarum necessario connecti. Si enim vires illae in substantia esse possunt vel abesse aut etiam in contrarias commutari, certe earumdem effectus conditionem sortientur eamdem. Sin alterum placeat, tum etiam phaenomenorum contingentia clarescit. Nam si inter substantiam et vim necessaria viget colligatio, id tantum consequitur ut exstante substantia, vis etiam exstet quae inde fluit. At quod actu ad agendum vis illa prodeat, id nullo pacto infertur, nisi sub ea conditione ne a supremo rerum omnium moderatore, cuius regimine singula temperantur, praepediatur. Secus, etsi vi a propria natura emergente res donetur, actionem tamen nullam eliciet, propter voluntatem supremi Numinis, quod eam ab operando cohibeat. Haec vero potestas Deo denegari nequit; siquidem ex una parte repugnantiam non involvit, ex alia requiritur prorsus a perfectione divinae virtutis atque a ratione supremi dominii quod Deus in res creatas exercet. Eiusmodi igitur phaenomena, etiam rerum universitate supposita, contingentiam retinebunt; et in tantum necessaria dici poterunt, in quantum a viribus naturae, nisi impediantur a Deo, exilient.

44. Venio nunc ad quaestionem alteram, qua petebatur quo sensu effectus supernaturales propensioni rerum naturali adversentur. Id vero aio ancipitem complecti sententiam. Nam si ea inclinatio consideretur, quam quaeque res creata ad causam supremam habet, prout nimirum divinae subditur potestati aptaque est efficere quidquid arrideat Deo; certe hoc sensu supernaturalis effectus naturae contrarius dici non potest. At si animadvertatur inclinatio, qua res conditae ad consentaneos sibi effectus propendent, nihil vetat quominus supernaturales effectus hoc sensu dumtaxat naturae adversari dicantur interdum. Reapse enim huic naturali et finitae propensioni quandoque reluctantur; velut ex. gr. cum corpus grave, volente Deo, sursum ascendit. Dixi *quandoque,* quia haec etiam oppositio haud semper accidit. Contingere enim potest aliquando ut supernaturalis gigna-

tur effectus, qui etsi naturae vires superet, tamen nulli eius officiat propensioni; ut si ex. gr. segetes nusquam satae ope solius divinae virtutis enascantur.

ARTICULUS II.

De genuina notione miraculi, deque eiusdem partitione.

45. Miraculum nominatum est a *mirando*, et ideo vi vocis rem significat admiratione dignam. Quo loco, animadvertendum est diligenter admirationem inde excitari, quod effectus conspicitur, cuius causa ignoretur. Unde est ut effectus ille praeter expectationem admirantis appareat, propterea quod is contrarium eius, quod videt, casurum fuisse existimabat.

Sic cum primum homines eclipsim solis mirati sunt, propterea oborta in ipsis admiratio est, quod huius phaenomeni causam celarentur, quatenus opinionis errore solem ea hora non obscuratum iri putarent. Verum haec causae ignoratio duplici ex capite contingere potest: ex conditione ipsa effectus, aut ex conditione spectantis. Intervenit enim aliquando, ut causa effectus, quem quis admiratur, non per se sit latens in natura, sed defectu scientiae admirantis ignoretur; quemadmodum est de exemplo eclipsis solaris quoad rudem hominem. Cum id contingit, effectus illi dici miracula nullo modo possunt.

Contra si gignitur effectus, cuius causa toto rerum creatarum ambitu non continetur (quae causa certe alia esse nequit nisi Deus); tunc effectus habebitur, cuius causa plane et absolute occulta dici potest; nempe talis quae naturales tantum causas scrutanti celetur. Hic igitur effectus proprie et simpliciter admiratione est dignus, atque ideo nomine miraculi iure insignitur; quod proinde definiri potest: *opus a Deo procedens praeter consuetum naturae ordinem.*

Qua in re observandum est sufficere ut miraculum procedat a Deo tamquam a causa saltem principali. Non enim semper est eiusmodi ut vim infinitam ad sui productionem exquirat; sed potest quandoque gigni ex vi finita, atque ideo ab agente aliquo

supermundano sed creato, quod nomine Dei operetur, seu facultate ipsi a Deo facta propter finem quem Deus praeter ordinem vult et ad quem consequendum creatura illa praeter ordinem utitur.

46. Germanam miraculi notionem pervertere conati sunt nonnulli, ut eam verbis relinquerent, sed re demerent. Quos inter Spinoza eminet, qui ratus naturae leges neutiquam mutari posse nec unquam praepediri (ut eum fatalismi delirium adigebat), consulto et de industria miraculum sic descripsit, ut cum insuetis effectibus sed naturalibus plane confunderet. Ait enim miraculum non esse aliud, quam opus naturae, cuius causam naturalem exemplo alterius rei solitae explicare non possumus [1]. Quae descriptio, ut perspicuum per se est, miris et insuetis eventibus sane congruit, qui non quod naturam excedant, sed quia naturalis eorumdem causa intuentem latet, idcirco admirationem ingenerant. In eamdem omnino sententiam, ut recte notat Wolfius, ivit Locke, qui decernit miraculum esse operationem quamdam in sensus occurrentem, quae cum spectatoris captum exsuperet ipsiusque opinione cursui naturae constituto contraria sit, ab eo pro divina habetur [2]. Nec multum abest Clarkius inquiens miraculum effectum esse consueto naturae ordini contrarium, a natura quadam intelligente, quae viribus hominem superet, extra ordinem productum [3]. Cui etiam opinioni Ioannes Clericus aliique non pauci suffragantur heterodoxi [4]. Verum hae omnes definitiones gratis et ad arbitrium effictae una collabuntur, si ostenditur possibile esse ut aliqui gignantur effectus, qui non opinione spectantis, sed per se et conditione sua causas naturales superent. Id enim si verum est, effectus huiusmodi, utpote admiratione digni, nomen miraculi iure merentur; ceteraeque descriptiones, ad quaestionem eludendam obtrusae, commentitiae erunt et cum vanitate coniunctae. Eiusmodi autem

1 *Tractatu theologico-politico* c. 6.

2 *Discursu de miraculis.*

3 *Traité de l'exist. et des attrib. de Dieu* t. 3, ch. 19.

4 Non multum hinc differt Bonnet *(Paling. phil.)*, cuius sententia miraculum non est aliud, nisi eventus quidam mirus atque stupendus ex incognita sed naturali legum harmonia et temperatione profectus.

demonstrationem faciemus non multo post, sed ante miraculorum partitio, ut est propositum, innuenda est.

47. Etsi miracula, quemadmodum supra de effectibus supernaturalibus generatim factum est, bifariam distribui possint, quatenus naturam superent vel quoad ipsam facti substantiam vel quoad modum quo fiunt; tamen longe clarior et distinctior partitio videtur, qua tripliciter a S. Thoma dividuntur, prout naturae vires exsuperant aut ratione *sui*, aut ratione *subiecti*, aut ratione *modi*. En clarissimi Doctoris verba: « Ex-« cedit aliquid facultatem naturae tripliciter: uno modo quan-« tum ad substantiam facti, sicut quod duo corpora sint simul, « vel quod sol retro cedat, aut quod corpus humanum glorifi-« cetur, quod nullo modo natura facere potest; et ista tenent « summum gradum in miraculis. Secundo, aliquid excedit fa-« cultatem naturae non quantum ad id quod fit, sed quantum « ad id in quo fit sicut resuscitatio mortuorum et illuminatio « caecorum et similia. Potest enim natura causare vitam sed « non in mortuo, et potest praestare visum sed non in caeco; « et haec tenent secundum locum in miraculis. Tertio modo « excedit aliquid facultatem naturae quantum ad modum et or-« dinem faciendi. Sicut cum aliquis subito per virtutem divi-« nam a febri curatur, absque curatione et consueto processu « naturae in talibus; aut cum statim aër divina virtute in plu-« vias densatur absque naturalibus causis, sicut factum est ad « preces Samuelis et Eliae; et huiusmodi tenent infimum locum « in miraculis [1]. » Nihil sane clarius aut ordinatius dici poterat. Quae proinde cum per se pateant in promptuque sint satis, pluribus enucleari non postulant.

1 *Summa Theologica* p. 1, q. 105, a. 8.

Articulus III.

Miracula possibilia esse monstratur.

48. Ex iis, quae, primo huius capitis articulo pro mundani ordinis contingentia explicata sunt, satis elucet in miraculis, qualia a nobis descripta sunt, nullam inesse repugnantiam. Nam si, ut dictum ibi est, ordo quem Deus mundo praefixit, absoluta necessitate non tenetur, atque ideo commutari vertique in contrarium potest; profecto nulla perspicitur repugnantia, quod Deus id efficiat aliquando. Deus enim ordini rerum creatarum non subiicitur, nec creandis rebus limites suae appinxit potestati. Derogare igitur potest consueto ordini rerum, et aliquid inopinatum efficere ad quod vires creatae non se porrigunt. At vero effectio istaec miraculum constituit; siquidem est effectus insolitus et naturae vires excedens. Miracula igitur, nisi iis, quae probata sunt, refragari velimus; possibilia esse concludendum est. Nihilominus ut veritas, quae tantopere interest, maiori in luce ponatur, dilatare orationem iuvat ac singulas miraculorum species discursu animoque lustrare.

Age iam miracula, cuiuscumque generis sint et ad quodcunque membrum pertineant tripartitae divisionis quam supra innuimus, ea certe ex aliqua trium harum partium oriri debent. Primum, ut nova res absque causis, a quibus fieri solita est, gignatur; aut nova dispositio sive in corporibus sive in elementis, unde corpora constant, producatur. Sic si repente ad sancti cuiusdam hominis iussum vel precem aqua illico ex silice prosiliret, aut caeco visus restitueretur, aut montes e loco quem occupant dimoverentur, nemo non immanes hos effectus obstupesceret. At vero si quis paulisper attendat, in hoc eos reponi perspiciet quod aut novum corpus formetur illico, aut elementa, unde constabat, aliter coëant inter se, aut corpora, quae ante erant, aliter collocentur. Nam certe ut aqua sine ullo fonte scaturiat, sat erit si e nihilo divina ope condatur aut ex materia, quae iam exstat sine solito processu formetur. Ut caeco visus recuperetur, necessarium erit ut vitiatum organum corrigatur, quod fiet aut

removendis impedimentis, quae forte inciderint, aut partibus eius solidis vel fluidis apte prout oportet invicem temperandis. Montium vero e suo loco in alienum commigratio, nihil exquirit aliud nisi eorumdem collocandorum mutationem. Iam vero quis ea Deo repugnare asseret? Num exhausta eius vis creandi est? Aut qui omnia e nihilo condidit, is novum aliquid creare impeditur? Materia autem, quam Deus sic affabre in tot corporibus tamque dissimilibus elaboravit, quae quoad structuram quamcumque et locum indifferens est, novo donari ordine et alio transferri divina virtute non poterit?

Secundo, miraculum reponi potest in hoc quod agentia mere naturalia, etiam cum conditiones omnes ad operandum requisitae praesto sunt, actionem suam exerere prohibeantur. Sic Babylonius ignis tres pueros in fornacem iniectos non combussit; idemque esset si non refrigeraret aqua, aut non nocerent venena. Haec etiam magna esse prodigia nemo non videt. Nec tamen iis ulla subesse repugnantia fingi potest; siquidem nulla substantia creata actionem habet, quae cum eius essentia unum idemque sit.

Qua in re etsi nesciremus modum, quo Deus actionem agentium physicorum praepediret; tamen nonnisi arroganter, quod nos ignoramus, id Deum etiam latere diceretur. Verum ne id quidem explicatu difficile est. Nam ut modos aliquos, qui menti occurrunt innuam, in primis cum causae creatae, ut alias dicturi sumus, operari nequeant, nisi concurrente Deo atque ad actionem opitulante; si Deus influxum negaret suum, continuo earum actio cessaret. Deinde, si hoc omitti velit, concipi profecto potest Deus, qui infinita vi pollet, talem rei alicui pro tempore tribuere activitatem, ut actioni contrarii agentis resistat eiusdemque frustretur effectum. Haec quidem mens nostra optime concipit. Id vero abunde sufficit ut a miraculis eiusmodi abesse repugnantiam ostendatur. Nam si nostrum tantillum ingenium modos aliquos excogitat, quibus nullo negotio a Deo miracula patrentur; multo magis mens divina, quae infinita intelligentia fruitur, aptiores modos excogitabit. Perspicuum est igitur etiam in secundo hoc casu miraculum esse possibile.

Denique miraculum inde haberi poterit, quod leges motus ad tempus invertantur, aut corpora, quae cientur, sui impetus ve-

locitatem vel directionem immutent. Sic contingeret, si sol in apparenti suo cursu retrorsum cederet aut illum longiore temporis intervallo conficeret. Atque hic etiam effectus nulla ex parte cum possibilitate pugnat, praesertim si in casu quodam peculiari tantum cogitetur. Nam ut motus, sic etiam eius leges materiae prorsus adventitiae sunt atque in ipsam aliunde profectae. Quapropter ut praesentes, sic etiam contrariae competere illi possunt. Deus igitur, ex cuius arbitratu manarunt, facile poterit ob finem quemdam altiorem eas invertere aut pro lubito aliter temperare. Praesertim cum exinde perturbatio nulla contingat in ceteris naturae legibus, aut in ordine universali, sed derogatio uni tantum accidat, et casum peculiarem respiciat. Ergo si tertius hic modus patrandi prodigia spectetur, ea in possibilium haberi numero negari nequit.

Generatim: suprema causa ordini a se in rebus creatis constituto non subiicitur. Ipsum igitur potest prout lubet interrumpere aut commutare. Activitate enim gaudet infinita, quae proinde omnes creaturarum vires excedit nec ullis naturae legibus adstringitur. Effectus igitur praestare potest insolitos ad quos nulla creata vis porrigatur. Ergo miraculorum possibilitas negari nequit, quin simul Deus aut eius omnipotentia destruatur.

Solvuntur difficultates.

49. Repugnantiam miraculorum ostendere conantur e pantheistarum ac deistarum grege non pauci, quorum argumenta praecipua hic ad trutinam revocabimus.

Obiic. I. In primis sic occurrit Spinoza loco supra citato. « Id quod Deus vult, seu determinat, aeternam necessitatem « et veritatem habet. Ostendimus enim, ex eo quod Dei intel- « lectus a Dei voluntate non distinguatur, idem nos affirmare « cum dicimus Deum aliquid velle, et cum dicimus Deum ali- « quid intelligere. Quare eadem necessitate, qua ex natura et « perfectione divina sequitur Deum rem aliquam ut est intelli- « gere, sequitur etiam Deum eamdem ut est velle. Cum autem « nihil nisi ex solo divino decreto necessario verum sit, cla- « rissime deducitur leges naturae universales mera esse decreta

« Dei, quae ex necessitate et perfectione divinae naturae sequuntur. Si quid igitur in natura contingeret quod eius universalibus legibus repugnaret, aut si quis statueret Deum aliquid contra leges naturae agere, is simul etiam cogeretur statuere Deum contra suam naturam agere, quo nihil absurdius. »

Tum paulo post subiungit: « Cum virtus et potentia naturae sit ipsa Dei virtus et potentia, leges autem et regulae naturae ipsa Dei decreta, omnino credendum est potentiam naturae infinitam esse eiusque leges adeo latas, ut ad omnia quae ab ipso divino intellectu concipiuntur se extendant. Secus enim quid aliud statuitur, nisi Deum naturam adeo impotentem creasse, eiusque leges et regulas adeo steriles statuisse, ut saepe e novo ei subvenire cogatur, si eam conservatam velit et ut res e voto succedant? »

Resp. Haec quae Spinoza, ad sententiam quod attinet, expilavit a S. Thoma [1], quin tamen (ut sophistis in more est) S. Doctoris responsa subiungeret; si verbositate et confusione spolientur, ad hanc veluti summam revocantur. I. Deus omnia ex necessitate intelligit. Ergo omnia ex necessitate vult; nam voluntas eius cum intellectu unum idemque est. Quare leges naturae a divina voluntate procedentes, necessariae omnino sunt ac mutationis expertes. II. Leges naturae mera sunt decreta Dei. Atqui decreta Dei necessitate ex perfectione divinae naturae sequuntur; atque ideo mutari non possunt. Ergo idem de legibus naturae dicendum est. III. Virtus naturae eadem est ac potentia Dei. Ergo virtus naturae ad omnia porrigitur, nihilque praeter ipsam accidere unquam potest. IV. Si leges naturae commutarentur aliquando, corrigerentur; id vero eas ante non perfectas fuisse monstraret, quod Opifici vitio verteretur.

Iamvero ut a primo auspicemur argumento, id divinam libertatem et scientiam tangit, quae fuse in naturali Theologia explicanda sunt. Nihilominus aliquid hic summatim delibemus, quantum ad illud solvendum sufficiat. Principio igitur falsum est omnem in Deo scientiam, obiective spectatam, esse necessariam.

1 *Summa Th.* I p., q. 16, a. 3, ob. 6; et quaest. 6 *De Pot.* a. 2, ob. 2 et 12.

Hoc enim de sola illa scientia dici potest, qua Deus se actu existantem, cetera vero tanquam possibilia contemplatur. At ea scientia, quae res creatas ut iam existentes respicit, in Deo non necessaria sed contingens dicenda est. Perfectio enim cognitionis hoc sibi vindicat, ut obiecta perspiciantur ut sunt. Sed res creatae, ad existentiam quod attinet, neutiquam ex necessitate sunt. Ergo quod sint, non necessario sed contingenter cognoscitur. Neque hoc mutationem ullam Deo affert; actus enim divinae cognitionis non mutatur, etsi mutentur obiecta, quae qualia in tempore futura sint Deus ex aeternitate perspexit. Quapropter quamvis Spinozae daremus, Deum eadem, qua intelligit, necessitate velle; nihil tamen is argumento suo proficeret. Immo vero ratiocinatio illa adversus ipsum Spinozam converti posset hac fere ratione: intellectus et voluntas in Deo unum idemque sunt; atqui Deus non omnia, quae intelligit, ex necessitate intelligit; ergo non omnia, quae vult, ex necessitate vult. Leges igitur naturae contingenter constitui ab ipso possunt, ac mutationi subiici.

Verum neque hoc iure concedendum est voluntatem in Deo nulla ratione ab intellectu distingui. Nam ut scite theologi admonent, quamquam *re* in Deo voluntas cum intellectu prorsus confundatur, optime tamen *virtute* distinguitur. Etenim nulla quidem in Deo inest compositio facultatum (quippe una prorsus et simplicissima re subsistit et agit); attamen haec una simplexque res varias vires aequiparat, ac prout obiectorum natura ipsiusque perfectio exigit, uno respectu potius quam alio operatur. Hinc efficitur ut, licet prout intellectus est circa aliqua cognitione versetur, tamen non continuo ad existentiam ipsis tribuendam voluntate feratur. Ceterum difficultas ad rem non facit. Nam sive Deus necessario velit sive libere (quod definiendum est alibi), nihil exinde contra possibilitatem miraculorum consequitur. Ad ea enim patranda non opus est ut mutet voluntatem prius habitam; sed sufficit si ita ab aeterno voluerit ordinem communem, ut nonnullas voluerit simul exceptiones determinato tempore peragendas.

Quoad alterum vero, animadverto in primis leges naturae minus proprie decreta Dei nominari. Decretum enim proprie actum divinae voluntatis significat; leges autem naturae obiectum

eius sunt et effectus. Sed quoniam nomen interdum ab actu ad obiectum transferri solet, demus Spinozae vocabulum, ac leges naturae decreta Dei nominemus. Quid tum? Eas ait ex perfectione divina necessario consequi. Quam ob causam? Quia, inquit, nihil nisi ex solo divino decreto verum est necessario. At quomodo ista, quaeso, cohaerent inter se? Nihil nisi ex solo divino decreto verum est; ergo decreta Dei ex necessitate et perfectione divinae naturae consequuntur! Nisi mens me fallat, bonus hic ratiocinator pictori est similis, qui

Delphinas silvis appingit, fluctibus apros.

Quis enim non videt, etiam in hypothesi quod veritates omnes ex decreto Dei pendeant, posse veritates contingentes adstrui, ac proinde nullum esse logicum nexum inter praemissam illam et illationem? Verum id condonemus adversario, in quo ratio saepe solita est feriari. Videamus potius an duo illa adserta non copulate, sed seorsum saltem vera sint.

Nihil profecto minus. Nam ad primum quod attinet, tam longe abest ut quae necessario vera sunt, per Dei decretum id sint, ut nulla immo sit necessaria veritas quae ex Dei decreto pendeat. An vero ut e septem deductis quatuor, reliqui summa aequet tres unitates, id Dei decretum postulavit? Idem dic de circulo ut sit rotundus; idem de toto quoad excessum erga singulas partes; idem de veritate quavis necessaria. Num haec, si Deus aliter decrevisset, commutata essent et contraria evasissent? Perperam igitur Spinoza confundit veritates necessarias cum contingentibus, quae mutuo distinguendae sunt maxime. Hae enim a Dei decreto utique pendent (ut me exstare, planetas moveri, atque alia id genus); illae vero nequaquam, sed eiusmodi sunt natura sua atque a divino intellectu divinam essentiam contemplante necessario concipiuntur. Sed, ut etiam haec missa faciamus, quid dicendum de necessitate illa decretorum in qua cardo omnis difficultatis vertitur? Id etiam falsissimum omnino est. Etenim decreta, quae mundi eiusque legum existentiam attingunt, libera Deo sunt prorsus, neque ex Dei perfectione vel sapientia necessario dimanant. Et sane Deus aeque

perfectus esset, si mundus nullus exstaret aut physicae eius leges aliter constituerentur; nec divina sapientia necessario dictat ut res finitae tali vel tali numero creentur, hoc ordine potius quam alio disponantur, hoc motu prae alio corpora incitentur.

Tertium quod ait, potentiam et virtutem naturae idem esse ac potentiam et virtutem Dei, atque ideo limitibus carere, negandum omnino est. Id enim, ut quisque perspicit, absurdissima nititur pantheismi insania, quam superius refutavimus. Audiatur hac de re Baylius: « Ad malam fidem et illusiones Spinozistarum « intelligendas, animadvertere sufficit eos, cum miraculorum pos- « sibilitatem reiiciunt, ad hanc provocare rationem, quod Deus et « natura idem sint prorsus, ita ut si Deus aliquid contra leges « naturae faceret, aliquid faceret contra seipsum; quod certe re- « pugnat. Liquido loquamini et summotis ambagibus. Dicite po- « tius quod cum leges naturae a libero legislatore, qui id quod « faceret, intelligeret, scitae non sint, sed a caeca quadam et « necessaria causa processerint, nihil contingere possit quod iis « opponatur. Sed tunc contra miracula propriam vestram the- « sim proferetis, quod manifesta principii petitio est [1]. »

Denique quarta difficultas inde vanescit, quod Deus cum miraculum patrat, leges naturae nequaquam corrigit, sed ad tempus dumtaxat suspendit vel invertit. Nec idcirco impotentes illae aut steriles dici debent; optime enim ad consentaneos sibi effectus gignendos valent. Nulla vero imbecillitas in hoc cernitur, quod vis finita ad effectum natura sua potiorem sit impar. Deus autem dum miracula operatur non legibus naturae intra naturales limites subvenit, sed in peculiari casu derogat ad effectum praeter communem ordinem obtinendum.

Obiic. II. Contra possibilitatem miraculorum haec opponit Voltaire: « Miraculum est violatio legum mathematicarum, di- « vinarum, immutabilium, atque aeternarum. Sola haec mira- « culi expositio aperte ostendit, miraculum esse quamdam in « ipsis terminis contradictionem. Fieri nequit ut mens infinite « sapiens leges faciat et eas deinde violet. Quaenam ratio im- « pellere eam posset ad suum proprium opus pro aliquo tem-

1 *Dictionario historico-critico*. Art. *Spinoza*.

« pore deformandum? Absurdum est fingere quod Deus, neque « per mundi a se conditi ordinem, neque per suas aeternas le- « ges certum quemdam finem obtinere potuerit, quodque ad ae- « ternum suum propositum implendum eas infringere conetur [1]. »

Resp. Haec declamatio eo stylo exarata est, quo delectantur ii, qui praeclare agere sibi videntur, si omnem pervertant veritatem. Hi nimirum cum fidere argumentis nequeant, ambigua falsis miscentes multis verborum involucris pestifera sua tegunt effata et quasi velis quibusdam obtendunt. At ea si detracto artificio in se spectantur, ineptissima esse cernuntur. Id quidem in praesenti accidit. Ac primo falsissimum illud est quod ait, miraculum violatione legum mathematicarum contineri. Miraculum enim his nulla ratione detrahit. Non enim si sol retrocedat aut flumen mutato cursu in caput refluat, efficitur hinc ut in circulo radii non sint aequales, aut ab aequalibus summis portionibus aequalibus utrinque deductis, quae supersunt non fore aequalia. Idem dic de reliquis generis eiusdem. Miraculum enim non mathematicas sed physicas leges respicit; earumque non violatio (id enim de derogatione, quae ab ipso ordinatore fiat, dici proprie non potest), sed mere exceptio appellanda est. Has autem physicas naturae leges divinas et aeternas nominare ambiguum est. Proprie enim non divinae, sed mundanae sunt; non aeternae, sed temporaneae. Possunt tamen hoc sensu divinae dici, quod a Deo sint impositae; aeternae vero, quod ab aeternitate sancitae sint, licet in tempore, postquam efformatus est mundus, suum exeruerint effectum. At in earum derogatione nulla prorsus repugnantia est; nec ullam sane assertor ille adesse probat, sed gratis dumtaxat et imprudenter affirmat. Nam quod ait fieri non posse ut mens infinite sapiens leges a se latas deinceps violet, insanum est. Non enim Deus leges illas ita scivit, ut eas migrandi interdum et non servandi sibi ademerit potestatem, aut mutato consilio, quod semel sanxit, deinceps invertit. Sed in sua aeternitate cum leges naturae imponendas decrevit, una pariter exceptiones eas determinavit, quas ob altiorem finem praeter illum ordinem facturus erat. Quare cum miracu-

1 *Diction. philos.* Art. *Miracles.*

lum patrat, ut si ex. gr. sideris alicuius motum interrumpat, hoc non facit quia sententiam animi in contrariam partem vertat, sed quia sic astrum illud ad motum primitus incitavit, ut simul in certis rerum adiunctis, quae praedisposuit, quiescere voluerit praeter consuetum ordinem. Nec vero factorum eiusmodi nullam idoneam fuisse causam arroganter et pleno ore sophista ille effutiat. Istiusmodi enim causae quamplures esse potuerunt, potissimum autem ut ostenderetur mundum non a se regi, sed divina administrari providentia, cuius imperio parerent omnia; tum etiam ut quaenam vera Religio esset divino suffragio claresceret, nosque ad cogitandum Deum eiusque admirandam potentiam excitaremur. Qua in re praeclare Augustinus: « Quia enim ille non « est talis substantia, quae videri oculis possit et miracula eius, « quibus totum mundum regit universamque creaturam admini- « strat, assiduitate viluerunt, ita ut nemo dignetur attendere opera « Dei mira et stupenda in quolibet seminis grano; secundum suam « misericordiam servavit sibi quaedam quae faceret opportuno « tempore, praeter usitatum cursum ordinemque naturae, ut non « maiora sed insolita videndo stuperent, quibus quotidiana vi- « luerant. Maius enim miraculum est gubernatio totius mundi, « quam saturatio quinque millium hominum de quinque pani- « bus; et tamen haec nemo miratur, illud mirantur omnes, « non quia maius, sed quia rarum est [1]. »

Denique patrantur miracula non quia ordo legesque naturae imperfectae sunt aut parum ad suos peculiares effectus consentaneae; sed ut vel idem finis excellentiori ratione obtineatur, vel ut melius aliquid, ad quod naturae vires non se porrigunt, consequatur. Id autem earumdem non imbecillitatem aut praeposterum ordinem, sed terminatam naturam certosque in operando patefacit limites.

Obiic. III. Ut ordo moralis procedit a Deo, ita etiam physicus. Atqui ille mutabilis nullo modo est; ergo hic etiam mutari nequit. Miraculum igitur fieri nullum potest. Deinde: ordo naturae in hoc cernitur, ut res creatae referantur in Deum. Atqui hunc ordinem Deus removere nequit. Ergo ordo naturae

1 *Tractatu* 24 in IOANN. n. 1.

commutari non potest. At vero id fieri ad tempus saltem oporteret, ut miracula contingerent. Ergo haec possibilia nulla ratione sunt.

Resp. Uterque ordo tum moralis, tum physicus a Deo quidem procedit, sed ita ut non omnia in utroque sint paria. Nam ordo moralis a rerum essentiis derivatur, atque ideo cum ratione hominis ac sanctitate Dei necessario nectitur, munusque suum in hoc exercet ut creaturas intelligentes divinae sapientiae et voluntati subiiciat. Id vero repelli nequaquam potest, quin ratio ipsa ac Dei sapientia et sanctitas destruatur. At ordo physicus non est eiusmodi; sed cum contingens sit, a libera Dei voluntate procedit et vim suam in hoc prodit, ut relationem instituat inter causas naturales atque earumdem effectus, creaturasque subdat creaturis. In quo profecto nulla est repugnantia, si voluntate supremi opificis aliquando aliter fiat. Quamquam enim evenire prorsus nequit, ut quivis effectus in Deum non referatur eiusque non obtemperet potestati; eidem tamen omnino necesse non est ut ex causis absolute creatis pendeat, earumque propensionem sequatur.

Atque hinc responsum etiam patet ad partem alteram difficultatis. Nam duplex ordo naturae distingui debet: *universalis* et *peculiaris*. Ille est quem res creatae omnes ad Deum habent, e cuius influxu ac voluntate omnia pendent. Hunc ordinem fatemur removeri non posse; at non eius remotio exigitur ut miracula perpetrentur. Alter autem ordo situs est in distributione rerum creatarum et emanatione effectuum a suis peculiaribus causis; atque hic, ut dixi, nihil vetat quominus a Deo aliquando removeatur vel invertatur.

Cetera quae a recentibus rationalistis adversus miracula obiiciuntur praetermitto, cum novi nihil reapse afferant; sed, ut incredulorum est mos, eamdem recoquant crambem et iisdem fere verbis ea quae Spinoza et Voltairius protulerunt nauseantes effutiant.

Articulus IV.

De criteriis miraculorum.

50. Miraculi possibilitas tam clara est ut nihil supra. Nam si Deus infinitae virtutis est; si natura pendet a Deo; potest profecto Deus aliquid in ipsa operari praeter ordinem quem illa habet ad causas naturales, et quem contingentem esse monstravimus. Nec difficultatem ingerit, quod aliquando effectus ille insolitus sit eiusmodi, ut vim finitam non exsuperet. Nam tunc etiam communi ordini a Deo in rebus constabilito adversatur, hoc ipso quod insolens sit et praeter cursum naturae. Quare licet quoad physicam effectionem ab agente aliquo supermundano sed creato procedere possit, attamen contingere nequit sine iussu et nutu supremi moderatoris, cui totus ordo naturae subiicitur. Hic autem moderator supremus non alius est nisi Deus, a quo universa natura manavit atque absoluta ditione tenetur. Cetera autem, quotquot creata sunt agentia, intra ordinem naturae concluduntur, legesque eius non commutandi aut interrumpendi potestatem habent, sed sequendi et conservandi obligatione tenentur. Quare aliquid contra ipsas pro lubito operari non possunt, nisi supremo omnium iubente vel saltem permittente gubernatore. Idque divinae providentiae et dominii proprium est.

Cum igitur supermundanum agens, potestate a Deo facta, aliquid insolitum praeter naturae cursum operatur, propter finem a Deo intentum vel approbatum; tunc agens illud non aliter operatur nisi tanquam Dei minister et servus, atque ideo effectus non ipsi sed Deo tamquam principali causae tribuendus est. Quare cum miraculum definivimus: *aliquid a Deo procedens praeter consuetum naturae ordinem,* subiunximus satis esse ut a Deo procedat tanquam a principali saltem efficiente.

At contingunt saepe tempora, cum negotiosum sit ac difficile definire utrum aliquid verum miraculum haberi debeat an contra praestigiis atque captionibus adnumerari. Tunc ad id discernendum usui sunt indicia quaedam et notae, quae idcirco miraculi criteria audiunt; eaque hic breviter indicabimus.

Iam age in miraculo falsitas innasci potest vel ex commentitia narratione, quatenus nunquam acciderit; vel ex ignoratione causarum, quatenus factum naturale sit, et, opinionis errore, supernaturale ducatur; vel ex praestigiis daemonum, quatenus hi falsa pro veris obtrudant aut aliquod gignant supra vires causarum mundanarum. His itaque periculis sic potissimum occurritur.

Primum, ut realis eventus a commentitio distinguatur, usui esse debent ea, quae pro veris factis historicis iudicandis sunt tradita. Quoties enim auctoritate plena hominum fide dignorum facti narratio obfirmatur, falsum duci nequit quin vero evidenti refragemur.

Ut autem ab effectu naturali discriminetur, adiungi animus debet ad ea quae factionem rei et causarum, quae interveniunt, plenam notitiam suppeditent. Si enim effectus sit eiusmodi, ut virtutem infinitam ad sui productionem postulet; haud dubium est quin Deus intersit, ac miraculum in veris haberi debeat. Sin effectus sit talis, ut absolute ab aliqua naturali causa produci possit; tunc diligenter considerandum est, utrum eiusmodi causae an aliae quae impares sint in casu illo peculiari adhibeantur. Nam si causae naturales adhibitae, effectui praestando impares plane sunt, profecto causam superioris ordinis nempe supermundanam intercedere patebit. Sed ad hoc diiudicandum saepe rerum physicarum peritia, naturae studium, et legum, quibus eius cursus dirigitur, profunda cognitio necessaria erit. Quae quidem cognitio non universalis esse debet, ita ut omnes omnino causas in mundo exstantes comprehendat. Id enim ad factum illud iudicandum non requiritur, et ridiculum esset postulare. Non enim ad illud producendum omnes omnino causae, quotquot in mundo exstant, sunt applicatae, sed nonnullae dumtaxat. Harum igitur causarum, quae reapse interfuerunt, idonea cognitio sufficit, ut iudicetur utrum effectus eisdem attribui possit necne.

Denique ut certi reddamur, ibi nullam mali spiritus fallaciam veteratori alicui opitulantis interfuisse, a Deo quidem non iussam sed permissam; videndum erit utrum inde error invincibilis enascatur. Si enim factum sic contingit, ut nulla praebeat

indicia quibus fallacia detegi possit, manifestum est a Deo tunc daemonis fallaciam permitti non potuisse. Quod evidentius apparet si animadvertatur prodigia semper patrari in confirmationem doctrinae cuiusdam aut sanctitatis vitae. Moralibus enim Dei attributis repugnat ut arbitrio mali spiritus permittatur opus, quod in capitalem et ineluctabilem deceptionem homines induceret.

Indicia autem, quibus fraus mali spiritus detegi posset, haec potissimum respiciunt: nimirum opus, operantem, finem, operandique modum. Quoad opus, ponderandum sedulo est utrum ratione sui vel subiecti, in quo fit, vel adiunctorum sit aliquid bonum, rectum, nullique honestati contrarium, nec divinam maiestatem vel bonitatem dedecens. Quoad operantem, necesse est ut in vitam ac mores illius, qui mirabile aliquid exhibet, animadvertamus. Etsi enim Deus homine etiam nequam uti aliquando possit ad miraculum perpetrandum, ut aliis sit profuturus; communiter tamen nonnisi probos sanctosque adhibet. Saltem, etsi ex pravitate operantis (nisi alia adsint) inferre certo nequeamus miraculi falsitatem; tamen ex illius bonitate certi reddimur fraudem omnem abfuisse, et valde urgens ac vero simillimum argumentum eruimus nulla ex parte daemonis interfuisse praestigia. Etenim malus malis utitur. Praesertim attendi debet utrum quis elato magnificoque animo et se iactando prodigium spondeat. Ubi enim id vitii est, non divina operatio, sed fraus tantum et praestigium arguitur. Superbis enim Deus non opitulatur sed resistit.

Denique quoad finem et modum operandi observatione est dignum in primis quo factum spectat, num scopus illius operis sit Dei gloria, ad quam amplificandam verum miraculum tendere debet, aut morum sanctitas disseminanda aut pia quaedam doctrina vel cultus veri Numinis propagandus, aut beneficium hominibus conferendum, aliudve decorum et honestum ac malorum spirituum voluntati contrarium. Si enim id deest, evidenter coniicitur, Deum effectus illius non esse auctorem; ab ipso siquidem nonnisi bona dimanant. Itemque ad modum quod attinet, diligenter considerari debet utrum miraculi effectionem eae comitentur circumstantiae, quae gravitatem, religionem, honestatem, divinam denique sapientiam spirent. Deus enim modo

sibi consentaneo semper operatur; ac proinde cum talia admiscentur, quae puerilia, ridicula, honestis moribus adversa, crudelitatem sonantia, superstitiosa sint; haec satis superque patefaciunt opus illud nonnisi ex diaboli arte progigni, ad incautos levesque homines decipiendos.

Quod si neque ex opere ipso, neque ex qualitate personae, neque ex fine quem opus spectat, neque tandem ex circumstantiis aliquid apparet, unde prudenter operationem daemonis coniicere possimus; tunc certum est rem nonnisi a Deo, tamquam a principali causa procedere. Deus enim permittere nequit ut malus spiritus aliquid faciat quo homines ad invincibilem errorem adducantur, putantes se Deum audire cum diabolus revera loquatur. Id utique permittere potest, quando non desunt media discernendi veritatem; sed quando media omnia ad deceptionem cavendam omnino desiderantur, divinae providentiae repugnat opus eiusmodi diaboli potestati relinquere; siquidem tum homines invincibiliter errarent, et error ille invincibilis in Deum ipsum refunderetur.

FINIS COSMOLOGIAE.

METAPHYSICAE SPECIALIS

PARS ALTERA

PROLOGUS

Praeclara illa quidem iam a primordiis ducta sapientiae et quae una cum aetatibus inveteravit sententia: universae Philosophiae summam scientia hominis contineri, eoque fere Socratis expleri praecepto: Nosce teipsum. *Cui sane quantum consilii subsit perfacile iudicari poterit, si cogitetur earum rerum omnium, quae sunt quaeque cognosci possunt, compendium quasi aliquod in homine perspici. Is enim cum quid duplex revera sit, ex duabus substantiis spiritu materiaque coalescens, atque ideo supremam inter corpora, infimam inter intelligentias sedem occupet; utriusque ordinis exstat quasi medius, atque ambo haec tam disparata rerum genera in se unus amplectitur et mira cognatione devincit. Quare cum haec duo, quae diximus, res mundanas omnes attingant; iure meritoque a nobilissimis illis veteris Graeciae sapientibus homo parvus mundus,* μικρόκοσμός, *est appellatus. Cum vero libero quo instructus est arbitrio se moderetur et regat; non similitudinem qualemcumque sed solidam velut effigiem Divinitatis refert, quae ditione sua temperat universa. Ex quo fit, ut ipse unus ad contemplandum quodammodo offerat, quidquid pene obiectum est Philosophiae; ac proinde qui in hominis notitia peccat, is in tota Philosophia peccet necesse est.*

Sed quamquam haec vera sint, tamen non omnia, quae hominem attingunt, ad disciplinam, in qua versamur, pertinere dicenda sunt. Sunt enim permulta, quae aut humani corporis structuram dispositionemque partium diversarum, aut ex iis quemadmodum opera vitae exerceantur inquirunt. Haec ad duas inferiores disciplinas, nempe Anatomiam et Physiologiam, spectant, quarum prima partium humani corporis descriptionem sectatur, altera earumdem usum a natura institutum actionesque eas, quas in statu sanitatis eliciunt, contemplatur. Verum ut per se lucet, earum facultatum utraque in externa potius hominis portione moratur, quodque minus in eo praestat contemplandum assumit. At praeter eas, quas dixi, alia suppetit hominis consideratio, quae in interiore eius natura scrutanda vertitur; nec iam illum prout aspectu sentitur, sed prout ratione animoque lustratur, sibi vindicat vestigandum. Pars eiusmodi propria est Philosophiae, et scientiam constituit ad quam tractandam accedimus; quae proinde hominem non utcumque sed quoad vitae cogitandique vim et principium speculatur. Atque haec cognitio illa esse videtur, quae effato, quod initio citavi, potissimum praecipiebatur. Praeclare Tullius: « Nimirum « hanc habet vim praeceptum Apollinis, quo monet ut se quis- « que noscat. Non enim, credo, id praecipit, ut membra nostra « aut staturam figuramque noscamus; neque nos corpora su- « mus, neque ego haec tibi dicens, corpori tuo dico. Cum igi- « tur nosce te dicit, hoc dicit: nosce animum tuum [1]. »

Quae cum ita sint, mirum esse non debet si sapientes plerique tanta rei commoti praestantia, eo processerint exaggerando ut omnem prorsus philosophiam ad solam animi humani scientiam revocarent. Quae sententia nisi lenitate interpretationis mitigetur, falsa est. Etsi enim ea scientia cum ceteris disciplinis, fere omnibus, arctissimo vinculo colligetur, ipsarumque quaedam veluti initia complectatur et quasi summam; tamen si a reliquis seiungitur, ad plenam cumulatamque sapientiam minime sufficit. Nec vero philosophi nomen is mereretur, qui scientiae de natura hominis, scientiam etiam supremi Numi-

1 *Tusculanarum Qq.* I. 1.

nis mundique adspectabilis, tum etiam rationis in verum dirigendae ac voluntatis prout finis humanae vitae exigit temperandae congruentem notitiam non adiungeret. Nihilominus id ad eius amplitudinem et praecellentiam spectat, quod ceterae omnes rationalis philosophiae partes ea vel nitantur vel illustrentur, atque in ipsa tamquam radii in centro se tangant. Quod dum mentes in magnam disciplinae huius admirationem rapit, vehementem etiam eius adipiscendae ingenerat cupiditatem.

Verum quo praeclarius aliquid, hoc difficilius; idque mirifice in rem praesentem quadrat. Dici enim vix potest quam vehementer interna haec hominis disquisitio ardua sit vestigatu atque laborum et periculorum plena. Cuius quidem difficultatis causae quamplures referri possent; ego praecipuas commemorabo.

Emergit itaque id in primis ex eo, quod animum non seorsum in se liceat contemplari, sed cum corpore, adeo nimirum dissimili contrariaque substantia, perquam intima iunctione commixtum. Ex quo fit ut nisi magnas curas multumque studium adhibeamus, utriusque naturae conditio, limites, proprietates, munia non satis, ut oportet, secernantur.

Deinde, observatio, quae ratiocinationi suppeditat fundamentum eique tamquam praeparatio diligens antevertit, hac in re adminiculo reflexionis *exercetur, quae omnium operationum cognoscendi plane est difficillima, nec nisi provectiore aetate peragitur. Unde non modo caremus conscientia primitivae evolutionis nostrarum facultatum dum sensim et pedetentim explicabantur; sed etiam in uno individuo contemplando versamur; de ceteris vero coniectura facienda est ex iis, quae ab eorumdem agendi more et consuetudine patefiunt. Quare augenda maxime diligentia est, ut idonea inde inductio possit institui.*

Accedit quod cum suimet internoscendi cupiditate perculsus homo in semet revertitur, animi vires omnes non modo iam evolutas sed etiam fere una operantes aliasque ex aliis quodammodo nexas et quasi implicitas comperit. Et quamvis analysi illas seiungat et distrahat, tamen in hoc a synthesi quadam naturali iugiter impeditur. Dum enim ex. gr. animus ad actus intelligentiae scrutandos se advertit, simul memoria, imaginatio, voluntas, vis sensilis ad agendum nituntur; quae et mentis

attentionem minuunt alioque avocant et obiecto ingerunt confusionem. Nec denique omittenda est nimia operationum animi celeritas, propter quam facile considerationem effugiunt. Atque hi potissimum sunt fontes, ex quibus tanta in hanc disciplinam redundat arduitas, atque in tam dissidentes saepenumero sententias eius cultores abeant. Quocirca praeclare Tullius locum supra laudatum ita concludit: « Hunc igitur (nempe ani« mum) nosse nisi divinum esset, non esset hoc acrioris cuius« dam ingenii praeceptum sic, ut tributum Deo sit. »

At haec ad acuendos, non ad deterrendos animos dicta velim. Nam etsi in phaenomenis hisce internis legibusque motuum animi perscrutandis negotiosa sit vestigatio; id tamen non est tanti, ut vigilantibus curis solertiaque studii superari non possit. Quae spes eo firmior futura est, quod etsi animi contemplatio, qua parte plenam notitiam phaenomenorum respicit, maiore quam ceterae disciplinae difficultate laboret; tamen ex parte illa, qua compertis phaenomenis, ex iis ad naturam conditionemque principii internoscendam assurgit, longe facilior et tutior appareat. Atque hoc ex duplici potissimum capite repetendum duco. Primum, quia animi substantia intimior nobis est, quam rerum ceterarum; deinde, quia nexus inter ipsum actionesque eius intercedens a conscientia sentitur, quod de iis, quae foris sunt, dici non potest. Quare postquam diligenti observatione operationes viresque animi detectae fuerint, planissimum patet iter ad ea, quae naturam eius attingunt. Atque haec partis posterioris facilitas abunde rependit difficultatem, quae, ut explicatum est a nobis, in superiore genere reperitur. Quare in hoc sensu iure affirmari posset: notiorem esse animum, quam corpus. Nam etsi corporum scientia, utpote vacans impedimentis iis, quae superius commemoravi, longe facilior et expeditior sit quoad phaenomenorum descriptionem; tamen ipsi anteponenda est scientia animi quoad notitiam principii. Ex quo efficitur ut in Physica mirum consensum summamque praecisionem in legibus et effectibus corporum describendis intueamur, at magnam discrepantiam quoad essentiam; contra in Psychologia licet dissensus et vitia nonnulla inveniantur in examine phaenomenorum, tamen summa consensio (si blaterones excipias)

quoad animi naturam dominetur. Atque id potissimum oritur ex eo, quod notitia naturae animi etsi fusa et recondita phaenomenorum descriptione oppido illustretur; ea tamen absolute non eget, sed ex iis quae non abstrusa aliqua ratione cernuntur, sed sunt in promptu et nullo negotio sponte veluti sua deteguntur, facile infertur.

Haec pro rei, quam tractandam suscipimus, dignitate breviter praefati, manum operi admoveamus; postquam, ut nostra consuetudo est, tractationis ordinem indicaverimus. Itaque quae ad interiorem hominis scientiam pertinent, ea trium generum esse possunt. Vel enim in eius viribus describendis explicandisque; vel in natura ipsa principii, unde vires illae emergunt, definienda; vel denique in declarandis iis, quae idearum originem attingunt, versantur. Tripartita igitur disquisitione hanc secundam Metaphysicae partem exsolvemus.

METAPHYSICAE SPECIALIS

PARS ALTERA

PSYCHOLOGIA

CAPUT PRIMUM

DE ANIMAE HUMANAE FACULTATIBUS.

Naturae, quae immediate non patent, non aliter innotescere possunt, nisi ex effectibus et proprietatibus. Cum igitur de essentia animae humanae intuitivam notitiam non habeamus, necesse est ut arguitivam nobis comparemus, indagine actionum, quas illa elicit, atque ideo facultatum quibus instruitur.

Iam age facultatum eiusmodi multiplex est genus. Homo enim supremum inter terrestres substantias locum occupans, non modo existentiam cum rebus omnibus, verum etiam vivere cum arbustis, sentire cum animantibus, intelligere cum spiritibus commune habet. De his igitur singillatim viribus, separatis articulis eloquemur.

Articulus Primus

De vitalitate.

51. Anima in hoc distinguitur a ceteris entibus, quod sit principium vitae, ac subiectum, quod informat, inter viventia reponat. Viventia autem generatim ea dicuntur, quae motum exercent suapte vi, non impulsu alieno, seu quae in seipsis ope-

rantur virtute propria. Cum enim duplex actio considerari possit: altera quae in subiecto quidem recipitur, at non ab ipso procedit sed ab exteriore causa, ut iactus lapidis aut aquae calefactio; altera quae sic subiectum afficit ut intrinsecus a principio in eo existente proficiscatur, ut vegetatio plantae: entia quae primam tantum actionem participant, non viventia; quae vero secunda gaudent, viventia nominantur.

Hinc oritur divisio in tria illa regna naturae, circa quae scientiae naturales versantur. Nam corpora, superficiem aut viscera telluris occupantia, si vita prorsus carent, *mineralia* appellantur, utpote quae materia tantum bruta et inorganica constant. Sin autem vita fruuntur, tunc aut in infimo vitalitatis gradu consistunt et vegetalia vocantur, ut plantae quae interiore motu aluntur, succrescunt, germinant; aut praeter vim vegetandi, vim etiam sentiendi possident, et animalia dicuntur, ut equi, aves et similia; quibus non modo vivere cum fruticibus commune est, sed etiam virtus inest perceptionis cuiusdam eliciendae.

52. Est praeterea his longe altius vitae genus, quod proprium est spirituum; qui non, ut corpora, vitam aliunde, ex anima nimirum qua informantur, recipiunt; sed ipsi vita sunt, substantia scilicet quae sibimet ipsa propriarum actionum est fons. Et quoniam operari ex seipso perfectissime et plene non competit nisi Deo, qui omnia actu habet, et quidem a se; efficitur hinc ut vita in altissimo gradu propria sit solius Dei, immo Deus vita sit perfectissima non solum in actu primo, verum etiam secundo, sine ulla dependentia ab exteriore principio. Viventia autem creata vitam plus minusve participant, prout propius remotiusque ad divinam perfectionem accedunt, et maiore vel minore vi gaudent se constituendi in actu virtute propria. Sic enim eo modo quo possunt propriae perfectionis complementum sibi tribuunt; sub influxu tamen divino, quemadmodum creaturarum natura fert.

Etsi vita triplici operationis genere exerceri possit, vegetatione, sensibilitate, intelligentia; tamen ea vox, cum absolute profertur, ad primam harum dumtaxat significandam adhibetur. Contingit enim saepenumero ut genericum nomen infimae tan-

tum speciei relinquatur; atque ita dixit Augustinus: *nobis vivere cum arboribus et fructetis commune est* [1]. In hoc sensu vitalitatem hic accipimus, deque ea aliquid summatim delibamus.

53. Vegetatio pro obiecto circa quod exerceatur, habet corpus ipsum principio vitae informatum, eaque ad nutritionem et reproductionem reducitur. Nam corpora vitali vi praedita, continua quadam et interna motione afficiuntur, qua alimenta intus suscepta sibi assimilant seu in propriam substantiam convertunt. Ex quo fit ut particulas, quas transpirando amittunt, assidue restaurent; tum etiam se ad convenientem statum partium suarum incremento promoveant, donec ad debitam propriae naturae molem adducantur. Et quoniam eiusmodi auctio non aliter fit nisi conversione alimenti in substantiam aliti et per eadem organa, quibus generatim nutritio perficitur; hinc est ut non adstruatur tamquam diversa operatio, a diversa virtute dimanans, sed cum nutritione ipsa confundatur. Haec enim una eademque vis et corpus alit et alendo auget, si nondum ad perfectum propriae structurae statum pervenerit. Quod secundum officium non aliter praestat, nisi assimilatione maioris alimenti quam ad solas partes amissas reficiendas necessarium foret.

Hinc apparet differentia quae intercedit inter incrementum quod recipiunt corpora bruta seu inorganica, et incrementum quod proprie fit in viventibus. Nam in illis materia bruta amplificatur et crescit non per se, sed, ut dici solet, *per accidens;* quatenus nimirum additamentum illud non requiritur a naturali conditione subiecti, sed fortuito accessu novarum partium supervenit. Deinde auctio in ea procedit per meram *iuxtapositionem* particularum quae prioribus adduntur. Sic accidit in formatione et incremento crystallorum, ubi materia succrescit hac tantum ratione quod partes partibus superimponantur. At corpora viventia amplificantur per internam susceptionem alimenti, quod applicatum distributumque singulis partibus alendis in earumdem substantiam convertitur. Unde eiusmodi nutritio vitalis dicitur. Itemque entia, quae vita fruuntur, incrementum per se requirunt, in quantum videlicet ad molem et soliditatem propriae

1 Serm. 27 *De Verb. Apost.*

naturae convenientem perduci in eaque conservari postulant. Quare eiusmodi incrementum in ipsis non est fine destitutum, ut in materia bruta; sed terminis quibusdam, pro singulorum viventium diversitate coërcetur.

54. At corpora vegetativa cum sint corruptioni obnoxia, seque perpetuo conservare nequeant; vim possident progignendi alia individua consimilis naturae ad speciem saltem conservandam. Haec vis reproductiva seu generativa nominatur, qua corpora viventia ex sua substantia aliquid formant, quod deinceps in eiusdem speciei individuum evolvatur. Sic planta semen elaborat, quod terreno idoneo commissum eiusque humoribus et elementis altum et calore solis fotum in novam plantam similem priori se explicat. Unde generatio in vera quadam emanatione consistit viventis a vivente, quod eiusdem naturae sit.

55. Valde deciperetur qui phaenomena vitae a sola dispositione particularum, quae ad partem materialem unice pertinet, aut a meris affinitatibus chymicis vel viribus physicis repetenda duceret. Hae causae conditionem naturae brutae vel mortuae, ut aiunt, minime superant; et ad summum sub determinata quadam lege operantes ad structuram et ordinem, qui in accidentali moleculorum iunctione saepe conspicitur, explicandum valent. At in viventibus effectus longe diversi et altioris ordinis manifestantur, ipsaque elementa leges omnino alias sequuntur, quam illae sint quibus temperantur, dum inorganica corpora efformant. In re hac mire consentiunt praestantissimi scientiarum naturalium cultores, qui proinde vitam inter impervia naturae arcana adnumerare coguntur. Pro omnibus commemorare sufficiat celeberrimum Cuvier, qui sic loquitur: « Vita, quae in elementa corpus vivens iugiter constituentia aut ab eodem attracta actionem exercet contrariam eius, quam sine ipsa exercerent consuetae affinitates chymicae, nequit omnino esse earumdem affinitatum effectus; nec tamen in natura alia vis cognoscitur capax uniendi inter se moleculas ante separatas. Nativitas igitur entium organicorum est maximum mysterium oeconomiae organicae et totius naturae [1]. »

1 « En effet, la vie exerçant sur les éléments qui font à chaque instant partie du corps vivant, et sur ceux qu'elle y attire, une action

Si igitur huius mysterii explicationem aliquam rationi accommodam dare volumus, fatendum omnino est vires chymicas vel physicas in operibus vitae corporum viventium considerandas esse tamquam instrumenta, quae virtute quadam altiore evehantur ad effectus praestandos, ad quos per se seorsum idoneae non sunt. Quare praeter ipsas principium aliquod simplex in vivente inesse oportet, quod viribus naturae mortuae propriis longe antecellat, quodque materiam informans virtutis illius sit fons, viresque inferioris ordinis sibi submittat et ad vitae functiones adhibeat. Principium eiusmodi ad essentiam ipsam corporis viventis pertinere debet, et eius extinctione vita omnis in eo desinit, licet supersint elementa materialia generalibus materiae inorganicae viribus instructa. Ad rem Berzelius: « Revera elementa « naturae organicae sunt indestructibilia; sed existentia proprie « dicta corporum organicorum destruitur sine reditu. Individuum « quod moritur, quodque sua elementa restituit naturae inor« ganicae, non redit unquam. Hinc sequitur essentiam corpo« ris viventis non fundari in suis elementis inorganicis, sed in « quodam alio principio, quod elementa inorganica communia « omnibus corporibus viventibus disponat ad cooperandum pro« ductioni effectus peculiaris et determinati qui pro quavis spe« cie differat. Hoc principium, quod nos distinguimus nomine « *vis vitalis* aut *assimilatricis*, non est inhaerens elementis in« organicis, nec constituit originariam aliquam eorumdem pro« prietatem, quales essent gravitas, impenetrabilitas, polaritas « electrica etc.; sed nos cognoscere nequimus quid illud sit, « quomodo nascatur, quomodo pereat. Nos itaque coniicere pos« sumus quod si terrestris globus exstaret cum suis elementis « inorganicis sine natura vivente, sed ceteroquin in iisdem cir« cumstantiis; is existere pergeret sine entibus organicis. Vis

« contraire à ce que produiraient sans elle les affinités chimiques ordinai« res, il repugne qu'elle puisse être elle-même produite par ces affinités, « et l'on ne connait cependant dans la nature aucune autre force capable « de réunir des molécules auparavant séparées. La naissance des êtres or« ganisés est donc le plus grand mystère de l'économie organique et de « toute la nature. » *Le Regne animal distribué d'après son organisation.* Tome I. Introduction.

« quaedam incomprehensibilis extranea naturae mortuae principium illud introduxit in massam inorganicam; atque hoc accidit non tamquam effectus fortuitus, sed cum varietate mirabili, cum sapientia altissima, atque eo fine ut determinati gignerentur effectus, et non interrupta successio individuorum periturorum exsurgeret, quae alia ex aliis enascantur et inter quae destructio organismi in aliquibus deserviat conservationi aliorum [1]. »

Articulus II.

De sensibus externis.

56. Medium et interiectus quasi pons, quo animus noster cum exteriore mundo communicat, sensibilitate continetur; quae proinde facultas est qua corpora eorumque qualitates apprehendimus. Dividi potest in externam et internam, prout vel corpo-

1 « A la vérité les élémens de la nature organique sont aussi indestructibles; mais l'existence proprement dite des corps organiques est détruite sans retour. L'individu qui meurt, et qui rende ses élémens à la nature inorganique, ne revient jamais. Il s'ensuit de là que l'essence du corps vivant n'est pas fondée dans ses élémens inorganiques, mais dans quelque autre principe, qui dispose les élémens inorganiques communs à tous les corps vivants, à coopérer à la production d'un résultat particulier déterminé et différent pour chaque espèce.

« Ce principe que nous désignons par le nom de *force vitale* ou *assimilatrice*, n'est pas inhérent aux élémens inorganiques et ne constitue pas une de leurs propriétés originaires, telles que la pésanteur, l'impénétrabilité, la polarité electrique etc.; mais nous ne pouvons concevoir en quoi il consiste, comment il prend naissance, comment il finit. Nous pouvons donc prévoir que si le globe terrestre existait avec ses élémens inorganiques, sans la nature vivante, mais du reste dans les mêmes circonstances, il continuerait à rester sans êtres organisés. Une force incompréhensible, étrangère à la nature morte a introduit ce principe dans la masse inorganique; et cela s'est fait non comme un effet du hasard, mais avec une variété admirable, avec une sagesse extrême, avec le but de produir des résultats déterminés et une succession non interrompue d'individus périssables qui naissent les uns des autres, et parmi lesquels l'organisation détruite des uns sert à l'entretien des autres. » *Traité de Chimie* par J. J Berzelius, 2de. Partie: *Chimie Organique.*

rum a nobis distinctorum, vel corporis in nobis cum anima coniuncti affectiones attingit. Hic de prima tantum distinctis paragraphis disseremus.

I.

Conditiones ad sensibilitatis externae usum requisitae.

Sensibilitas externa quinque constat sensibus: visu, auditu, olfactu, gustu et tactu, quorum primi quatuor determinato organo utuntur; postremus toto corpore fusus est, in partibus non modo externis verum etiam internis.

Prodituram a sensibus actionem conditionibus quibusdam natura adstrinxit, quarum prima est ut organa sint rite disposita; siquidem instrumenta sunt ad illam exercendam necessaria, vitiato autem instrumento nec actio convenienter peragi potest. Hinc accidit ex. gr. ut qui humore aliquo suffusam pupillam habeat, is alio quam revera sunt colore affici obiecta videat.

Altera conditio, arcte cum superiore connexa, ea est, ut obiectum in organa idoneam impressionem exerceat. Idque manifestum est ex eo, quod nisi obiectum praesens sit atque ita propinquum, ut influere in sensoria possit; nulla nobis innascitur sentiendi actio. Itemque nonnunquam propter nimiam obiecti vim laeditur organum atque a propria temperatione distrahitur. Sic cum quis nudos oculos in solem intendit, perstringi aciem experitur atque humentes exsiccari partes. Haec vero contingere profecto non possent, si obiectum actionem nullam exereret. Ratio autem cur eiusmodi influxus requiratur, haec reddi potest: quod sensus per sese ad hanc aliamve rem percipiendam sit plane indifferens. Quare ex obiecti praesentia eget determinari, in eaque est ratio sufficiens obiectiva sensationis et causa cur unum obiectum prae altero sentiatur. Ut enim de quavis cognitione proprium est, quamvis vitalitas actionis procedit a subiecto; repraesentationis tamen, qua actio illa informatur, determinatio procedit ab obiecto quod ipsam actu possideat. Hinc patet ad sensationem gignendam tria concurrere: vim sensilem, organum rite dispositum, obiecti praesentis influxum.

Ut autem influxus hic rite exerceatur, consentanea debet esse in obiecto proportio tum distantiae, tum magnitudinis, tum motus. Si enim obiectum propius remotiusve, quam par sit, proponatur, aut sit perexiguum vel extensionis immanis, aut denique vel ipsum vel spectator motu concitato feratur; tunc impressiones, quas in organo gignit, vel vividiores vel debiliores, quam opus sit, vel etiam nullae erunt; vel denique non eo ordine et quiete peragentur, quae sint ad obiectum rite attingendum opportuna.

Atque ex hoc, quod postremo retulimus, alterius conditionis usus emergit, nimirum ut sensorio obiectum immediate vel mediate iungatur. Haec vero coniunctio pro varietate sensationum diversa est. Nam in tactu et gustu, nisi obiecta pertingant organa, sensatio non oritur; at in tribus reliquis contrarium accidit. Quare his medium aliquod interiectum necessarium est, ope cuius sensoria cum obiecto ad consentaneam impressionem suscipiendam communicent. Iam age medium hoc pro visu radiis lucis continetur, qui ab obiecto lucido aut illuminato iaciantur vel reflectantur. Quoad auditum positum est in vibrationibus aëris, quae a percussis corporibus aliqua elasticitate praeditis excitentur. Denique ad olfactum quod pertinet, in exhalationibus cernitur adeo exilibus ut fere amplius ponderosae non sint.

57. Verum, quod maxime animadversionem excitat et diligentiam, ad legem illam sensationis pertinet, quae communicationem postulat sensoria inter et cerebrum. Compertum enim experientia est sensationem penitus aboleri; si nervuli, qui a cerebro ad sensoria protenduntur, intercidantur aut etiam comprimantur [1].

[1] Viscus illud, quod superiorem capitis internam occupat regionem et ossea huius cavitate continetur, *cerebrum* dicitur. Eiusdem massa materia quadam pulposa constat vasculis et fibris mirifice texta, tribus, quasi totidem involucris, circumtecta membranis, *pia matre, aracnoide, dura matre*. In homine maius, quam in ceteris animantibus, volumen habet, maximeque omnium ad rotunditatem accedit. Eius autem tres distingui solent partes: *Anterior*, quae maior est, in duo velut hemisphaeria se scissura quadam partiens, et proprie cerebrum nominatur. *Posterior*, quae minori magnitudine gaudet, et cerebellum dici solet. Utraque vero nectitur basi quadam, instar medullaris laminae, crassitudine quatuor circiter linearum, lati-

At unde huius coniunctionis necessitas emergit? Ad eam explicandam varias hypotheses induxerunt philosophi. Nonnulli enim existimarunt nervulos a sensoriis in cerebrum prodeuntes motum ex impressione obiectorum, recipere ipsumque pernicissime, instar chordarum vibrantium, ad cerebrum, ubi sedem

tudine duorum digitorum, longitudine prope quatuor, quae corpus callosum dicitur et cerebro substernitur seque cum cerebello participat fibrarum quarumdam adminiculo. Denique *inferior* encephali pars (quae aliud non esse videtur quam superiorum productio) instar caudae inde derivatur et per foramen occipitis in canalem spinae traiicitur. Porro huius portio superior, quae capite adhuc continetur, *medulla oblongata;* inferior, quae in spinae tubum descendit, *medulla spinalis* nuncupatur.

Ex hisce cerebri partibus albicantes quidam funiculi oriuntur, quos *nervos* nominant; quique ad sensoria protensi aut ad viscera aut ad musculos, et generatim toto diffusi corpore, nerveum systema conflant. Ita tamen ut decursu nonnullas subeant mutationes, quas ad tria genera revocant anatomici: *ganglia*, *plexus*, *anastomoses*. Prima sunt noduli quidam non eiusdem semper figurae aut magnitudinis in tractu nervorum frequentissimi. Alteri nominantur complexiones nonnullae planiores depressioresque, quae saepe in nervis occurrunt. Tertii denique generis dicuntur complexus duorum nervorum in truncum unum.

Hinc plerique nerveum systema cogitant instar arboris, cuius radix sit in cerebro, truncus in medulla spinali, rami in nervis ceteris, qui hac illac toto corpore disseminantur, eosque veluti cerebri ipsius processus quosdam haberi volunt. At alii praesertim post *anatomes comparatae* progressus, contrarium omnino sentiunt. Nerveum enim systema concipiunt veluti retem ex fibris et medullis mire contextam, quae corpus animantis undequaque pervadat ad ipsiusque structuram actionesque conducat. Nec vero ullam in ea partium reliquarum originem haberi putant, sed mutuam iunctionem tantum; ita tamen ut aliquae praestent ceteris, sintque totidem in eo systemate veluti centra. Cuiusmodi sunt ganglia, medulla spinalis, in primisque cerebrum, quod proinde habendum sit veluti ganglion in corpore praecipuum totiusque nervei systematis centrum. Atque id eo magis consentaneum videri aiunt, quod non pauca sint animantia, quae cerebro prorsus orbentur aut etiam medulla spinali, cum tamen ceteris nervis revera non careant. Huius opinionis, praeter Gall, Reil, Bérard, est etiam Cuvier, qui in suo opere (*Leçons d'Anatomie comparée* t. 2, p. 95) inter alia haec habet: « D'après cette description sommaire, on voit que la comparaison du sy« stème nerveux à un tronc et à des branches n'est parfaitement exacte. « On doit plutôt le considerer comme un réseau compliqué, dont la plu« part des fils communiquent les uns avec les autres, et où se trouvent en « diffèrentes endroits des masses ou des renflemens plus ou moins marqués, « qui peuvent être regardés comme les centres de ces communications. »

animi appingunt, deferre. At horum opinio reiicienda omnino est. Nervi enim in primis nullo pacto tenduntur, quemadmodum ad vibrandum necesse foret; sed adeo laxi sunt, ut cum praeciduntur se non modo non retrahant sed protrahant potius. Deinde neque in extremis suis partibus affixi, neque in mediis sunt liberi; sed cum ceteris corporis partibus undique commiscentur iisque penitus convolvuntur. Denique eorumdem extrema soliditate non gaudent; siquidem ex una parte cum pulpa cerebri, ex alia cum ipsa organorum materia aut textura cellulari, quae fibras musculares involvit, confunduntur.

Alii igitur congruentius existimant a cerebro fluidum quoddam, quod nerveum nominant, elaborari ad motum sensationemque exercendam in organis necessarium; quod proinde huc per nervos, internis quidusdam instructos tubulis, transvehatur. Atque hinc explicant cur sectis aut compressis nervis aut alia quavis ratione distractis, sensatio praepediatur. Alii alias hypotheses ab hac parum abludentes inducunt, ut aetheris cuiusdam elastici, electri biotici et animalis, aliasque generis eiusdem. Sed quaecumque assumatur, illud certo constat: cerebrum influxum aliquem in sensationes exercere, eiusque liberum nexum cum sensoriis ad sentiendum exquiri, idque ad debitam organi dispositionem pertinere.

II.

Quodnam sit obiectum sensuum externorum.

Obiectum visus est lux, ceterorum plane praestantissimum et maxime omnium patens. Porro huius radii cum e medio rariore in spissius densiusque sed pellucidum commigrant, de via deflectunt aliquantulum seu *refractionem* patiuntur, atque ideo in multos radiorum fasciculos dividuntur diversos colores obiicientes, quorum summa spectrum solare constituit. At vero cum in corpus opacum impingunt, aequali quo ceciderunt angulo reflectuntur, atque ita, ut si perfecta opacitate illud sit praeditum, eiusdem coloris radius qui obiectum percusserat ad oculum iaciatur; sin autem secus, pars quidem lucis, quam radius habebat, corpore non undique opaco absorbeatur, pars vero resiliat. Atque

hinc fit ut diversi colores appareant in corporibus, qui proinde ad obiectum visus et ipsi pertinent. Ex quo facile deduci potest colores proprie completeque in luce reperiri, dispositione vero aliqua praevia in corporibus, quatenus certa in illis insit qualitas, ratione cuius aut ad totam lucem aut ad partem eius dumtaxat reflectendam sint idonea. Quare obiectum proprium visus est lux aut, si arridet, lux et colores; harum vero rerum duarum adminiculo attinguntur corpora quoad extensionem, figuram, situm, distantiam, motum etc. Auditus obiecta sunt soni magna quidem varietate differentes inter se, sed qui in genus aliud non mutantur nec ratione sui obiectum diversum sensui repraesentant. Quemadmodum etiam de saporibus et odoribus dicendum est, quorum alteri ad gustum, alteri ad olfactum ceu obiectum pertinent; quique licet gradus speciesque innumeras complectantur, prout a diversis proficiscuntur corporibus, tamen uno genere continentur. Non item vero de tactu accidit, qui ad obiecta permulta et disparata revera porrigitur. Attingit enim non modo calorem et frigus, asperitatem vel laevitatem, duritiem mollitiamque, et resistentiam corporum diversorum; sed etiam harum qualitatum vi extensionem, figuram, motum, distantiam collocationemque partium distinctarum. Quare, ut patens est, circa obiecta aliqua a visu discrepat; circa alia convenit, in quibus proinde auxiliarius illi est ad errorem cavendum; atque eorum notitia ope utriusque sensus acquiri potest.

Tria his consideranda veniunt. Primum est praestantiae ordo, qui in sensibus advertitur. Liquet enim omnium praecellentem esse *visum,* quippe qui in maxime patenti obiecto versatur et innumera simul, etiam cum longissime distant, attingere potis est, ope praesertim instrumentorum; tum etiam maximopere subvenit intellectui ad scientias *inventione* acquirendas. Proximus est auditus, qui de ordine et arte mire delectatur, polletque prae ceteris ad concitandos affectus; tum sermonem percipit, qui potissimum vinculum est societatis et disciplinam affert, aptissimum nempe scientiarum capessendarum vehiculum.

Sequuntur odoratus et gustus, quorum organa peculiarem structuram requirunt toti corpori non communem, et quorum

coniunctio cum materia, circa quam exercentur, non adeo crassa est quemadmodum in tactu.

Infimus igitur est tactus, qui non modo immediatam organi cum materia externa iunctionem postulat, verum etiam maxime omnium passivus est, et saepe in organum easdem qualitates inducit quibus afficitur materia, quam attingit.

Atque haec quoad dignitatis ordinem; nam quoad ordinem evolutionis aliter omnino iudicandum est. Quantum enim coniicere possumus, primi qui expediuntur in infante, tactus et gustus videntur esse, quorum usus ad vitam alendam tuendamque potissimum postulatur. Proxime evolvi videtur odoratus et visus, postremo audiendi vis, qua non adeo mature homo indiget, sed tum demum cum aptus evadit ad loquendum disciplinamque capessendam.

Altera animadversio sapientiam respicit, quam maximam certe adhibuit natura in situ singulis sensibus destinando. Tactu enim, qui infimus plane est et ad utilia a noxiis secernenda singulis animantis partibus necessarius; totam instruxit superficiem corporis, immo partes etiam nonnullas internas. Eius tamen organum exquisitiori cura in manibus elaboravit, quibus mirificum instrumentum hominis continetur ad materiam discernendam et arte donandam, atque ideo maximam inesse iis oportuit tangendi vim. Gustui vero, qui iudicaturus erat quidnam in stomachum traiiciendum esset, quid secus; organum constituit in vestibulo canalis illius, per quem alimenta transvehuntur, ut illic discerni possent atque ad digerendum apte disponi. At vero olfactus qui auxiliaturus erat gustui, paulo altius collocatus est; et ut respirationi invigilaret, interiorem partem occupavit canalis eius, per quam respirandus aër transveheretur, ut pestilensne sit an sanus eminus iudicium esset. Tum auditum eminenti loco posuit atque hinc inde ad latera, ut soni quaqua versus facile exciperentur. Oculos denique praestantissimo omnium sensui deservituros in fronte quasi in arce locavit, ut obiecta quam longissime perspici possent; tum eorumdem et capitis et personae totius mobilitate ut circum facile flecti possent effecit. Accuratiorem vero delicatissimae structurae, quae in singulis sensoris cernitur, descriptionem hic non facimus, ad ea

quae magis intersunt properantes. Qui eam cupit, physiologos adeat.

Tertium observatione dignum est, sensus nequaquam falli in proprio obiecto rite attingendo dummodo conditiones adsint, quibus sensationem adstringi superius explanavimus. Quo vero magis ab iis conditionibus recedunt, eo magis errori sunt obnoxii. At exinde nihil in favorem scepticorum eruitur. Nemo enim non videt absurdum esse velle rectam perceptionem obiecti, etiam cum leges non servantur, quas ad obiectum percipiendum natura praescripsit. Nec rationi consonat ut ex errore, quem subiectum sentiens incurrit quando a statu normali recedit, deducatur possibilitas eiusdem etiam pro statu normali. Peculiaria vero deceptionis exempla, quae obiiciunt, praesertim quoad obiecta non propria unius sensus sed communia pluribus, uno verbo dissolves si petas ab adversariis ut exemplum aliquod afferant deceptionis quae intercesserit respectu integrae facultatis sentiendi seu cum obiectum perceptum sit ab omnibus iis sensibus, a quibus attingi poterat. Sensibilitas enim proprie una facultas est, quae in varios velut ramos per diversa organa explicatur. Quare quotiescumque obiectum aliquod diversis sensibus respondet, puta *visui* et *tactui* (quemadmodum est de motu, distantia, extensione, figura etc.) integram suam sententiam sensibilitas revera non profert, nisi reapse ope omnium illorum sensuum obiectum attigerit. Si uno tantum sensu deprehendit, incompletum veluti iudicium pronuntiat; quod an sufficiat in illo casu, ex circumstantiis definiendum est. Quare si circumstantiis id non ferentibus, homo a renunciatione unius sensus circa obiectum commune pluribus regi se patitur, periculo exponitur errandi, quod non sensibilitati, quae plene interrogata non est, sed sentientis imprudentiae tribui debet.

III.

In quo actus ipse sentiendi reponatur.

58. In primis sentiendi actus ab impressione quam obiecta in sensoriis faciunt valde distinguitur. Haec enim omnino passiva

in nobis est, quippe quae non a nobis sed ab aliena activitate proveniat; ille contra non item, siquidem non ab exteriore obiecto sed a sentientis activitate proficiscitur. Etsi enim, ut ante dixi, non efflorescat, nisi antegressa impressio sit: tamen, ea posita, ex actione quadam efficitur, qua subiectum sentiens in obiectum, quod influxit, quodammodo reagens illud sibi repraesentet. Id vero omne non obiecti quod sentitur, sed subiecti quod sentit est opus. Ipsum enim revera est quod sensationem elicit, quae utpote actio vitalis a vi interna subiecti, quod afficit, procedere debet.

Qua in re eorum coarguendus est error, qui actum sentiendi ad motum fibrillarum vel cerebri reactionem revocarunt. Inter quos Tracy adeo desipuit, ut sensibilitatem in temperie corporis reponendam, eamque in natura ubique diffusam esse asseruerit [1]. At quam inconsiderate inepteque id dictum sit luculenter apparet. Nam temperies nihil aliud profecto suppeditat, nisi dispositionem conformationemque partium diversarum, unde corpus coalescit. In ea vero non aliud cernitur, nisi aut diversarum aggregatio partium, aut ordo in mutua earumdem distantia, ex quo figura situsque dimanat. At vero nemo non perspicit inde nihil commune aut affine cum sensatione praeberi. Etenim sensatio non in figura aliqua aut externa relatione distantiae, sed in operatione sita est, qua ipsum subiectum, quod agit, intrinsecus afficitur et obiecta a se distincta deprehendit.

Nec dicas sensibilitatem in corporis temperamento collocari posse, non prout sola eius structura inspicitur, sed prout aptitudo consideratur ad ciendum motum, quod idem est ac sensationem in motu reponere. Nam toto coelo utriusque conceptus et natura distinguitur. Ac sane, motus ex temperie corporis aut externo impellente proveniens, sive actione cogitetur sive reactione, aliud nihil offert, nisi itum reditumque partium ex uno loco ad alium, variaturque directione aut velocitate dumtaxat. At sentiendi actus nihil habet eiusmodi. Per ipsum enim nihil plane transfertur, nec acceleratur aliquid aut retardatur. Itemque neque dextrorsum cietur aut sinistrorsum, nec recta pro-

1 *Tract. de Volunt.* l. 3, p. 19.

greditur aut in gyrum agitur; sed in sentiente manens diversissimas inter se res ipsi obiicit repraesentatque, deque illis foris exstantibus subiectum admonet. Praeterea motus, cum communicatur, amittitur, et ex pluribus viribus una conspirantibus exsurgere potest; tum etiam ad diversas corporis, in quo excitatur, spectat partes, quarum quaeque ab aliis omnino distinguitur. At contra sensatio in nobis ipsis ex quo coepit perseverat donec obiectum est praesens, eadem semper manet, communicari cum alio nequit aut ab alio sentiente recipi, ad unum idemque principium tota pertinet. Ego enim unus idemque totam sensationem percipio, ad me totam pertinere experior; immo vero innumeras mihi tribuo, quae disparatae inter se sunt, ac per sensoria diversissima exercentur. Denique motus, si contrarii sunt, eliduntur, inque eodem subiecto consistere nequaquam possunt. Id vero nullo pacto convenit sensationi. Idem enim subiectum sentiens dolore simul et voluptate afficitur, calore et frigore fatigatur, aspera et laevia contrectat, aliasque sine fine contrarias sensationes experitur. Sensatio igitur in motu fibrillarum aliarumque corporis partium, sine pugna conceptuum, reponi nequit.

Quae cum ita sint, mirum esse non debet si veritas haec adeo imperitis etiam elucescit, ut nemo non irrideat eum, qui diceret machinam tam artificiose elaboratam repertam esse, quae motu partium nonnullarum astra suspiciat, flores odoretur, sones audiat, laetitia exultet aut dolore tabescat. Adversarii exinde fortassis aberravere, quod motionem semper aliquam organi aut fibrillarum sensionem comitari conspexerint. At aliud longe diversum est duo invicem copulari, aliud simul confundi; nec nisi crassae nimis minervae ingenium, unum pro alio habet.

Haec igitur abiicientes, sensationem actione quadam immanente contineri dicimus qua corpora eorumque qualitates advertimus. Haec autem actio, cum omnino sit sui generis et immediatae experientiae subiiciatur, facilius intelligi potest quam explicari. Ea enim dumtaxat indigent explicatu, quae non lucent ipsa per se nec immediato attinguntur experimento. Quae autem perspicua sunt per se, ea qui illustrare studet periculum incurrit ne pro luce tenebras afferat. Quis vero est qui se non

capere dicat quid sit colores cernere, audire sonos, odores olfacere, dura aut mollia contrectare? Ab inutili igitur sensationis definitione temperantes quomodo potius obiectum attingat et qua ratione nos ad eiusdem perceptionem transferat investigemus.

IV.

Quo pacto sensationes ad externorum obiectorum notitiam nos transferant.

59. Inter peregrina instauratae philosophiae inventa non ultimum locum habet quaestio de *ponte*, ut aiunt, quo ex *subiecto* ad *obiectum* transimus; seu quo ex sensationibus, quas mere subiectivas putant, ad certitudinem existentiae corporum, quae obiecta sensationum sunt, progredimur. Hinc ad transitum hunc explicandum plerique hypothesim *imaginum* induxere; quatenus existimarent impressione obiectorum imagines quasdam in nobis gigni et ad cerebrum deferri celeriter, quas proxime attingens animus, ex ea perceptione ad externa obiecta deprehendenda perveniat. Verum sententiam hanc in commentitiis habendam esse perfacile animadvertitur. Nam hoc loco nomen *imago* aut *proprie* accipitur, aut *metaphorice*. Si accipitur proprie, quatenus significet figuram aliquam obiecti in sensorio depictam; eius falsitas evidentissima est. Eiusmodi enim imagines in quatuor sensibus, odoratu nimirum, olfactu, tactu et gustu nullae prorsus existunt. An vero quis se cogitare posse dixerit figuram odoris, figuram saporis, figuram soni gravis aut acuti, aliorumque generis eiusdem? Proferri quidem hae voces sine mente possunt, at congruenti sententia informari non possunt. In visu tantum imago quaedam exstat, quae pingitur in retina ab radiis lucis, qui in illam ex obiecto proficiscentes impingunt. Verum imago haec ad cerebrum transmitti nequit, propterea quod cerebrum luce destituitur, sine qua imago non pingitur. Nec nervus opticus, utpote qui opacitate omnino gaudet, ad illam transvehendam est idoneus. Ceterum tantum abest, ut animus imagunculam contempletur, perque ipsam obiectum attingat, ut ne conscius quidem illius sit etsi accurata utatur attentione, eaque a Keplero primum detecta fuerit.

Ad rem Victor Cousin: « Conditiones hae omnes necessariae sunt; « sed revera conveniunt ipsae in phaenomeno cognitionis formarum obiectorum externorum? Nihil profecto minus. Principio « notitia imaginis in retina depictae longe posterior quaedam acquisitio est experientiae et physiologiae. Priores homines, qui « certe figurata corpora ante se obversari crediderunt, imagines « in retina depingi profecto non noverant. Immo vero longius « etiam aberant ut imagines huiusmodi, quas ignorabant, obiectis conformes esse suspicarentur. Quare conditio, quae animo « humano praecipitur, ut imaginem in retina depictam cognitione assequatur eiusque cum obiecto conformitatem compertam habeat; a processu omnino differt, quem ille sibi relictus « systematibusque summotis exequitur vi naturae ad formas « corporum internoscendas. Deinde illud animadvertite, quod « si imago fidelis formae obiecti depicta in retina phaenomenon « perceptionis formae huius explicaret, procul dubio oporteret ut « eiusmodi imago ex retina ad nervum opticum, et ex nervo « optico transferatur ad cerebrum, quod, ut Lockio placet, aula « est ubi animus audientiam tribuit, atque ex hoc audientiae « loco in ipsum animum introducatur. Verum illa gradu quovis sisti optime potest. Ex retina opus est ut imago per nervum opticum ad cerebrum transmittatur. At age, sis, quis « ignorat nervum opticum in regione obscura morari, quae penetrari a luce nequit? Nervus opticus obscurus est; nulla « igitur imago pingi ibi potest; et ecce nos ab imagine iam desertos. Praeterea cerebrum, aula nimirum ad audientiam tribuendam constituta, in regione pariter obscura versatur; « animus, qui, iuxta Lockii theoriam, respicere ad retinam debuit, ut ibi obiecti imaginem contueretur eamque obiecto esse « consimilem caperet, animadvertere id non potuit nec in nervo « optico neque in cerebro [1]. »

Quod si nomen imago accipitur metaphorice, quatenus ipsa impressio materialis aut sensatio nominetur imago; non minori falsitate propositio turpatur. Nam etsi sensatio, quatenus aliquo modo repraesentat obiectum, eius imago metaphorice appellari

1 *Hist. de la philos.* tom. 2, leç. 21.

possit; tamen non ipsa est quae a sentiente immediate et directe percipitur. Immo hoc sine contradictione adstrui non posset. Sensatio enim dari nequit, sine re aliqua quae sentiatur. Si igitur primum, quod sentitur, esset ipsa sensatio, circulus vitiosus induceretur, et sensatio qua nil sentitur, seu sensatio *non sensatio* supponenda foret.

Nec quidquam melius proficeret is, qui diceret animum immediate et directe percipere impressiones ab obiectis in sensorio peractas et ad cerebrum delatas; ex his vero determinari ad obiecta externa sibi repraesentanda. Id enim congruenter dici nequit. Nam etsi impressio in organis peracta conditio sit, ut supra dixi, ad sensionem necessaria, etsi etiam dici possit sensu interno attingi, quatenus consentaneam vel incommodam dispositionem in corpore gignat, atque ideo cum voluptate aut dolore coniungatur; tamen ad sensus externos quod attinet, non ea a nobis percipitur, sed obiectum unde proficiscitur. Nec vero si perciperetur, ad obiecta nobis repraesentanda valeret aliquid. Ut enim id fieret, similitudo in primis aliqua intercedere deberet inter impressionem eiusmodi et obiectum a quo oritur. Quod quidem non est ita. Quae enim similitudo cogitari vel fingi potest inter impressionem organicam, quae ab adversariis ad motum revocatur, et figuram aut colores quos perspicimus? Itemque quae convenientia impressionis vel motus cum saporibus aut odoribus, quos attingimus? Idem dicatur de ceteris sensationum obiectis. Deinde quo pacto impressio organica signum nobis esse posset et imago obiecti, nisi perceptio in nobis subaudiatur, qua obiectum ipsum deprehendamus? Signum profecto et imago relationem ad rem significatam et repraesentatam habent, nec ut talia dignosci possunt, nisi ea ad quae referuntur una pariter dignoscantur. Quare haec hypothesis dum ad cognitionem obiectorum externorum in animum introducendam assumitur, eam introductam subaudit. Denique si ita esset, nos in sentiendo ad impressionem non ad obiectum cogitandum incitari primitus deberemus; cuius rei contrarium omnino in se quisque optime experitur.

His igitur reiectis, ad rem ut decet explicandam in primis considerandum est, sensationem perceptione aliqua licet imperfecta, contineri. Sentire enim atque aliquid deprehendere eadem

est res, etsi oratione diversa. Id autem perceptionis notionem importat; quae generatim accepta nihil est aliud, quam aliquid cognitione capere. Quemadmodum intelligere non est aliud nisi aliquid intellectu apprehendere, sic sentire non est aliud nisi aliquid apprehendere sensibus. Nec sane concipi animo potest, quo pacto quidpiam sentiri dicatur, quod tamen nulla ratione percipiatur.

Nonnulli, e Rosmini schola praesertim, vehementer negant sensationem posse perceptionem aut cognitionem appellari.

At inde error in eos irrepsisse videtur, quod iudicium cum perceptione aut cum cognitione generatim dicta confundant. Hinc quia iudicio (quod mentis est proprium) sensationem orbari conspiciant, eamdem perceptione etiam destitui opinantur. At haec duo, quae in homine, sensu simul et ratione pollente, semper coniungi solent, consideratione sagaci separanda oppido sunt. Iudicium enim, quo, post sensationem, obiectum ut causam eiusdem clare distincteque perspicimus, aut ipsum affirmate extra nos exstare proferimus, ad mentem pertinere sane concedimus. Verum non idcirco detrectari potest sensationem, etsi non perfecta hac ratione, aliquo saltem modo obiectum, circa quod versatur, attingere; quatenus nimirum illud simplici quadam apprehensione capiat, atque ita menti ad iudicandum proponat. Vel etiam error ille ex eo fortassis emersit, quod adversarii ducerent sensationem in solo doloris aut voluptatis experimento reponi. Sed in primis actus eiusmodi non ad sensum quemcumque pertinet, sed ad eum qui internus dicitur et cuius partium est bonam vel incommodam corporis nostri dispositionem attingere. Deinde id ipsum per perceptionem aliquam explicari debet, cui delectatio quaedam vel contraria motio in sensili appetitu respondeat.

60. Quae cum ita sint, evidenter infertur: sensibus externis obiecta ipsa, quae foris sunt, directe et immediate attingi, prout exterioribus quibusdam qualitatibus afficiuntur. Et re quidem vera, si sensibus internae animi modificationes, quae obiectum sunt conscientiae, non attinguntur, nec imagines aliquae aut organicae impressiones, quae ab obiectis in nos proveniunt; reliquum profecto est ut vel ipsa externa obiecta directe percipiantur

ac sentiantur, vel nihil. Sed extremum hoc nemo qui sanus sit asseret; siquidem sensatio et perceptio, qua nihil sentitur et qua nihil percipitur, chimaerica est et ne informari quidem mente potest. Verum igitur erit primum, sensilem nimirum perceptionem in obiectis ipsis externis deprehendendis et sentiendis immediate versari.

Nec obiectio illa, quam aliqui tanto opere exaggerant, negotium facessit aliquod, cum dicunt, si ita esset, animum extra se ferri oportere ut obiecto, quod percipit, coniungatur. Nam si res accurate perpenditur, nihil putidius aut minus aptum proferri poterat. Sensatio enim non eo actionum genere continetur, quas *transeuntes* nominant, quibus efficiens non in se sed in exteriori materia operatur. Sed actio quaedam est *immanens*, ut aiunt, qua nimirum agens operando se ipsum afficit et determinat. Quare animus cum sentit et percipit, non semet egredi ac deserere, sed in se prorsus manere debet, quippe actionem in se efficit. At cum sensatio et perceptio relationem involvant ad obiectum aliquod quod respiciant repraesententque; idcirco quaeritur quid proxime actione sensuum percipiatur. Haec autem quaestio, ut superior ratiocinatio patefecit, solvi congruenter nequit, nisi ipsa externa obiecta ea perceptione attingi dicantur. Ad quam veritatem nihil prorsus pertinet coniunctio, de qua quaerunt adversarii. Cognoscens enim non obiecto quod perspicit, sed subiecto in quod agit, coniungi debet; quod quidem subiectum in praesenti est ipse animus. Obiectum vero non iungi sed praesens fieri oportet, ut circa ipsum versari cognitio possit. Haec autem praesentia secundum naturae leges satis superque in sensatione habetur, si obiectum vel immediate vel mediate impressionem exercet in sensoria.

Articulus III.

De sensibilitate interna.

61. Ad sensibilitatem internam, cuius organa interna sunt animanti, duplicem facultatem pertinere opinamur: unam, quae generatim sensus internus; altera, quae phantasia vel etiam ima-

ginatio dici posset. Nam praeter sensus externos, qui externa corpora in nos influentia respiciunt, profecto adest nobis vis sentiendi corpus ipsum nostrum, eiusque organa, quatenus vita gaudent et bona vel mala dispositione afficiuntur. Hoc nemini dubium est. Nam quisque experitur se persentiscere tum defatigationem et pondus proprii corporis, tum resistentiam plus minusve superabilem quam opponit actibus voluntatis, tum varias indigentias, quibus premitur, et quarum sollicitatio vel satisfactio incommodum vel commodum eius statum constituunt. Sensus eiusmodi, qui toti corpori inhaeret, et pro obiecto habet ipsum corpus vita praeditum, sensus internus iure nominatur.

At praeterea est in animante, saltem perfecto, facultas reproducendi sensationes ante habitas, etiam cum obiecta earum absunt. Sic postquam elegantem picturam, aut artificiosum aedificium conspeximus, etiam cum deinceps illinc discedimus, earumdem rerum imagines revocamus ac velut in nobis ipsis iterum contuemur. Itemque ex iis, quae sensibus alias usurpavimus, saepenumero totum conflamus aliquod, cui nullum prototypon respondeat in natura. Sic ex. gr. partes diversarum rerum compositarum aut qualitates, quae discrepantibus subiectis insunt, una coniungimus, atque ita montem aureum, aut sphyngem, aut alatum equum animo contemplamur. Facultas, quae eiusmodi duplex munus exercet, promiscue *imaginatio* vel *phantasia* nominatur. Quorum nominum ea est origo, quod imaginatio dicta sit quia rerum veluti servat et producit imagines; phantasia autem a graeca voce φαντάζω, propter eandem rationem, quia nempe obiectorum apparitiones in nobis sistat ac renovet.

Sed claritatis gratia, quae de duplici hac facultate explicanda supersunt, tribus paragraphis innuamus.

I.

Sensus internus confundi non debet cum sensu fundamentali, quem nonnulli perperam obtrudunt.

62. Sunt qui opinantur praeter sensus enumeratos esse in nobis sensum aliquem fundamentalem, qui omnium sit radix et

basis, quatenus importet confusum aliquem et perennem actum sentiendi vitam corporis, ante omnem impressionem rerum externarum. Hunc actum concipiunt tamquam initialem et primitivum, et quasi ut conatum sensitivae potentiae; ad ipsumque detegendum se pervenire arbitrantur abstractione a singulis determinatis sensationibus, relicta tantum vita subiecti sentientis.

Ad eludendam vero difficultatem quae ex carentia conscientiae quoad sensum hunc fundamentalem desumi posset, exempla congerunt nonnullarum sensationum, quibus perpetuo nos affici opinantur, licet ob assuetudinem, quam pariunt, eas a nobis non adverti dicant. Tales sunt illae, quae ex motu sanguinis per venas discurrentis, aut ex calore vitali, quo corpus gaudet, aut ex pressione aëris nos circumfluentis, aut aliis similibus causis enascuntur. Quidni igitur pari ratione, praeter ceteras peculiares sensationes, quibus afficimur, anterior quidam sensus adstruatur immanens, universalis, qui pene cum ipsa vita confundatur, licet eius nullam conscientiam habeamus?

Verum haec partim gratis asserta, partim ad rem non facientia dicenda sunt.

In primis exempla illa, quae proferunt, nequaquam invicte demonstrant in nobis esse sensationes, quarum conscii nullo modo simus. Nam pressio externi aëris, cum elidatur a contraria pressione fluidorum in corpore existentium, non incongruenter dici posset nullam in nobis sensationem excitare, nisi quando aequilibrium illud abrumpitur. Calor vero organorum in statu normali animantis, si cum externo calore aequilibratur, in dispositionem ipsam subiecti sentientis convertitur; ac proinde non obiectum sensationis est sed conditio ex parte potentiae sensilis requisita, quae eiusdem actionem antecedat. Idem fere dicendum videtur de circulatione sanguinis, quae normali modo peracta ad oeconomiam existentiae subiecti animantis pertinet; existentia autem et conditiones ad ipsam spectantes operationem facultatum inde emergentium praecedunt, nec nisi reflexione attinguntur; quae, cum praeeuntem actum directum subaudiat, fundamentalis et primitiva actio esse non potest. Nec impulsus et pressio, quam sanguis decursu suo in parietes venarum exercet, ad sensationem inde exorituram satis probandam valent. Diversae

enim hypotheses fieri possent, cur id non plene sufficiat. Generatim enim cavillosum est hoc argumentum: *Fit impressio in parte aliqua corporis; ergo respondens ipsi sensatio excitatur*. Optime enim contingere potest ut impressio illa mere mechanica maneat, quin proinde sensus ullus subsequatur; propterea quod conditio aliqua desit ad sensationem excitandam necessaria. Ad quod intelligendum in memoriam revocetur id, quod diximus de communicatione inter sensorium et cerebrum requisita pro sensationibus habendis. Illa communicatio motu quodam perficitur fluidi cuiusdam pervadentis nervos, qui a cerebro ad sensorium protenduntur. Nisi igitur motus eiusmodi ab idoneis causis iuxta leges a natura praefixas excitetur, non sufficit ad sensationem habendam ut impressio aliqua utcumque fiat in organis. Sic videmus quandoque nonnullos dormire apertis oculis, quin tamen quidquam conspiciant; propterea quod in statu somni fluidum illud nerveum a motibus suis concipiendis, prout oportet, impeditur.

Concedo equidem dari quandoque sensationes, et generatim perceptiones directas in animo, quin ulla earum conscientia exoriatur. Id tum accidere arbitror, cum perceptiones vel fugaces sunt, vel debiles, vel inter se confusae, aut cum animus alio attentione distrahitur. Utrum vero praeter has causas aliae sint quae conscientiam impediant, in praesenti non quaero, ne in longam analysim sine necessitate abeamus.

Sed vehementer inficior principium generale adversariorum, nempe quod posita impressione exsurgere debeat sensatio. Nam pari modo affirmare possem quod posita sensatione exsurgere debeat eiusdem conscientia. Utrobique enim par viget ratio. Quemadmodum enim, posita impressione, per adversarios positum est obiectum sensationis; ita per me, posita sensatione, positum est obiectum conscientiae. Si igitur adversarii nullam repugnantiam vident in hoc quod, exstante sensatione, conscientia non consequatur; cur repugnare debet quod, exstante impressione, non consequatur sensatio? Praesertim cum ad sensationem habendam non sufficiat obiecti tantum influxus, sed requiratur insuper tum vita in organo tum eiusdem idonea dispositio; ad quam, ut dixi, pertinet fluidi nervei a cerebro provenientis expeditio et motus,

qui, nonnullis intercedentibus causis, deesse potest vel desinere. Profecto tria hac in re distinguenda sunt: impressio in organa, sensatio, eiusdem advertentia. Si secundum non necessario post se trahit tertium; a fortiori primum non necessario post se trahit secundum; siquidem facilius carentia cuiusdam conditionis ex parte subiecti assignari potest, quae requiratur ad actum sensus, quam quae requiratur ad actum conscientiae.

Ceterum quidquid sit de exemplis his quoad sensationes, quae conscientiám praeterlabuntur; nulla coniectura exinde desumi potest pro sensu fundamentali, prout ab adversariis concipitur, persuadendo. Hic enim revera videtur non esse aliud nisi abstractio quaedam mentis in realitatem conversa.

Nam si cogitando removemus singulas determinationes ab actu sentiendi, manet quidem ipsa sensatio generatim accepta, sed manet in consideratione mentis, nimirum in idea; et pessime philosopharetur qui hanc cum re confunderet. Vita in animante, et generatim in omni vivente, dupliciter accipi potest, nimirum vel pro ipsa essentia, quae in illo ex unione animae cum corpore constituitur; vel pro operatione, quae inde exsurgit. Si sumitur pro essentia viventis, haec non sentitur sed intelligitur, vel, melius, ratiocinando infertur. Si sumitur pro operatione; tunc aut reducitur ad exercitium vitae vegetativae aut ad exercitium vitae sensilis. Operatio vitae sensilis non potest attingi sensu illo fundamentali quem dicunt; tum quia non est obiectum sensibilitatis sed conscientiae, tum etiam quia sensus ille non esset amplius fundamentalis et primus; siquidem subaudiret exercitium aliorum sensuum, ad quos operatio illa, quae attingenda esset, pertinet. Operatio autem vitae vegetativae quatenus organismum immutat et sentientem excitat, impressiones semper determinatas in corpus inducit; atque ideo obiectum esse nequit sensus cuiusdam indeterminati, qui nescio quid referat. Profecto vita illa vel motum affert vel resistentiam vel contactum corporum externorum; et tunc sensationem tactus gignit, quae, ut diximus, ad internas etiam corporis partes nonnullas pertinet. Vel producit bonam aut malam corporis habitudinem cum dolore aut voluptate coniunctam; et haec a sensu, quem internum nuncupavimus, attingitur. Fictitius igitur est omnino sensus fun-

damentalis, quem aliqui tamquam maximum inventum recentis Psychologiae dilaudant; sicut *intuitum* Entis, qui alia chimaera est, ut maximum inventum Ontologiae praedicant.

II.

De iis quae ad imaginationem pertinent.

63. Imaginationis organum cerebro contineri videtur, quo proinde laeso, ipsa etiam perturbatur. Quamquam non immerito dici posset ex toto systemate nerveo aliqua ratione pendere; siquidem inter ceteras causas, unde imaginationis varietates existunt (quales sunt aetas, sexus, temperies corporis) potissimum eminet nervorum debilitas atque spirituum illos permeantium irritabilitas.

Ad obiectum imaginationis quod pertinet, falso duceretur phantasma nonnisi de iis, quae visu attinguntur, formari posse. Manifeste enim non modo visus sed etiam ceterorum sensuum obiecta imaginamur. Perspicuum id est ex somniis; in quibus non modo obiectorum adspectabilium, verum etiam sonorum, saporum, odorum, doloris, voluptatis, atque aliorum id genus phantasmata excitantur. Velut cum quis convivio assidere atque epulis exquisitis refici, aut in viridario perambulare, beneolentes flores olfacere, aut vulnerari, aut humi procumbere, sibi somniando videtur. Immo neque ad insomnia perfugere opus est, ut veritatem hanc testemur; ea enim ex ipsa vigilia satis superque diiudicari potest. Et sane nonne cantor in sua arte probe versatus musica signa intuitu dumtaxat oculorum lustrando, cantilenae varietates omnes sibi imaginatione simulat [1]? Nonne vestrum quisque rosam animadvertens quam alias olfecit, cuius odoris illa sit illico sibi repraesentat? Idem dicatur de reliquis

1 Cognitio omnis, ac proinde ipsa sensatio (quae certe cognitio quaedam est) potest obiecti imago metaphorice nominari, propterea quod obiectum perceptum suo modo repraesentat. In cognitione enim duo respectus considerari possunt: alter ad subiectum, a quo elicitur; alter ad obiectum, quod refert. Ratione primi respectus, actio quaedam vitalis est; ratione secundi, est expressio quaedam rei quae percipitur.

ceterorum sensuum obiectis. In quibus profecto, nisi eorum perceptiones ante habitae revocarentur, convenientia aut discrepantia, quam cum praesentibus sensationibus habent, non perspiceretur.

Sed ut haec certa rataque sint, longe tamen a De Gerando discedendum est, qui perperam opinatur imaginatione non modo sensationes elapsas reproduci, verum etiam ceteras animi operationes, quae aut ad intelligentiam aut ad conscientiam aut ad voluntatem pertinent [1]. Qui error ex doctrina Reid et Stewart derivatus est, qui imaginationem cum simplici mentis intuitione confundunt [2]. Verum haec oppido separanda sunt mutuo. Namque imaginatio vim sentiendi non superat, ut evidenter patet ex eo, quod in brutis etiam animantibus viget; quae ab excellentia praestantiaque hominis longe sunt, atque ideo intelligentia, conscientia, voluntate orbantur. Quare imaginatio distincta prorsus facultas est et longe inferior facultatibus intellectivis; ad quarum proinde obiecta se porrigere neutiquam potest. Nulla enim facultas extra ambitum obiectorum, quae vi naturae sibi competunt, evagatur. Ac sane quis pati posset rationem illam loquendi, quam probat De Gerando, ut quemadmodum sensationes praeteritas imaginari dicimur, ita etiam imaginari dicamur subiectum cogitans, ac rerum extra nos positarum existentiam? Obiecta eiusmodi revocari quidem memoria possunt; at phantasmate proprie repraesentari non possunt. Nec vero confundi debet reproductio intellectualium idearum, quae mentis est, cum reproductione phantasmatum, quae ad sensibilitatem pertinet.

Qua in re observandum est imaginationem ad ordinem vitae sensilis per se referri, atque ideo brutorum etiam, saltem

1 *Des signes et de l'art de penser* l. 1, ch. 2.

2 Horum alter inter cetera sic inquit: « L'imagination distinguée de la « conception n'est qu'une application particulière de cette faculté. On dé- « signe sous ce titre la conception des objets de la vue. » *Essais sur les facult. de l'Espr. hum.* tom. 2, Ess. 4, ch. 1. Alter vero, postquam munus phantasiae facultati, quam conceptionem nominat, tribuit, haec subiungit: « En ce sens, le mot *conception* corresponde à ce que les scholastiques « appelloient la *simple appréhension*. La seule différence est qu'ils com- « prenoient sous ce dernier mot l'apprehension des propositions générales « au lieu que je borne le sens du mot *conception* à nos sensations et aux « objets de nos perceptions. » *Elem. de la phil. de l'espr. hum.* t. 1, ch. 3.

perfectorum esse propriam. Evidenter enim bruta moventur a sensibilibus absentibus, et quod consequens est eorumdem imaginibus afficiuntur. Sic ferae sua latibula repetunt, canis audita domini voce arrigit aures atque ad ipsum currit, aves ereptos filios quaerunt; et sic de sexcentis aliis exemplis eiusdem generis. Immo bruta phantasmatum nexu atque associatione ratiocinia imitantur, quatenus excitatio unius phantasmatis aliud revocat, ex quo ad actionem instinctu propelluntur. Sic lupus audito balatu ovem imaginatur, atque exinde cursum arripit ad praedam illam capiendam.

64. At quamvis imaginatio ad sensibilitatem pertineat; nihilominus tam arcta in homine inter ipsam et intelligentiam intercedit colligatio, ut una alteram assidue comitetur. Nam quemadmodum nullius rei phantasma in nobis excitatur, quin continuo intelligendi actio consequatur; sic vicissim nihil mente apprehendimus, quod illico imaginatio sensili aliqua forma vestire non conetur, vel saltem non revocet nomen quo obiectum illud significare consuescimus. Quapropter imaginatio veluti speculum quoddam est, in quo reflectitur intelligentia, et in quo mentis conceptus corpoream quasi formam induunt.

Atque id ex ipsa conditione naturae hominis ortum ducere videtur; quatenus animus, quoadusque in statu unionis cum corpore detinetur, cogitando operari nequit quin imaginatione iuvetur. Hinc fit ut imaginatio instrumentum existat pulchrarum artium, quarum ea est vis ut mentis conceptum extrinsecus sub sensibili forma patefaciant, et vividis quibusdam coloribus veluti pingant. Quare huius facultatis praestantia maximopere confert ad praeclaros gignendos artifices et poëtas, licet sola non sufficiat sed vis quaedam potissimum necessaria sit intelligentiae non vulgaris, qua exemplar aliquod animo facile concipiatur ingenioque acri modus cogitetur quo illud exterius referri possit.

65. Ut rei perceptae phantasma excitari possit in nobis, intensus quidam gradus attentionis, saltem non reflexae, perceptioni illi, qua ante obiectum attigimus, inesse debuit. Neque ad hoc mora aliqua necessaria est; saepe enim repentinus rei cuiusdam conspectus, modo animum valde ad se revocet, altum in phantasia relinquit vestigium. Quo autem attentio obie-

cto data maior fuerit, eo facilius phantasmata revocantur. Hinc est ut quibus obiectis maxime affecti sumus, ea deinceps nobis vel invitis assidue prae imaginatione versentur. Cum vero excitatur phantasma, quo illi magis intendimus, eo vividior fit illius imago; quae in tantum augescit aliquando, ut obiectum actu praesens errando existimemus. Sic pueris et formidolosis intervenit; qui dum soli sunt, se spectra videre rentur aliquando.

Hinc etiam explicatur cur in somniis obiecta, quae nulla sunt, adstare nobis videantur. Contingit id ex acriore usu phantasiae quae tunc sola dominatur, et ex carentia alterius termini, nimirum sensationis, cum qua phantasmata comparantes, eadem a vera visione obiecti distinguamus.

III.

De somnio.

68. Quoniam de somnio facta mentio est; consentaneum erit de ipso aliquid summatim attingere. Somnia itaque, quorum regio in imaginatione sita est, statu quodam medio constant inter somnum et vigiliam. Cum enim natura ad organa, quae viribus sensilibus deserviunt, reficienda ceterasque corporis partes melius restaurandas somnum instituerit, nempe statum in quo certo membrorum sopore a sensuum exercitatione cessemus; saepe contingit ut facultates istae solvi incipiant, et praesertim imaginatio, cuius organum internum est. Porro haec cum excitatur sensilium obiectorum repraesentationes olim habitas redintegrat aut novas etiam imagines partium diversarum iunctione ludicre conficit. Hinc insomnia exsurgunt illusione plena, ac magis minusve vivacia et expressa pro ferventioris aut languidioris imaginationis conditione. Porro de iis variae a philosophis agitari solent controversiae, quae parum utilitatis habent, certe institutionum brevitatem transiliunt. Eas igitur negligentes haec tantum per transennam innuimus. I. Somniorum causa eadem est atque excitationis phantasiae. II. Excitata imaginatione intellectus ab operando non impeditur, ut evidenter per conscientiam manifestatur, quae monet nos saepe somniando ra-

tiocinari. III. Quod consequens est in somniando voluntatis etiam operationes aliquae exerceri possunt, at non liberae. Reapse enim usus libertatis perfectum exercitium rationis exquirit et nulla ex parte impeditum statum deliberandi. IV. Insomnia in iis praesertim versantur, quae magis in vigilia nos affecere, motusque voluntatis, qui tunc cientur, illis potissimum assimilantur quos vigilantes habere consuevimus. Denique si cum statu somnii loquutio coniungitur, habetur *somniloquium;* sin ambulatio et externa alia operatio membrorum, *somnambulismus* efficitur. Ex quo morbo quae phaenomena, sane mira, in hominibus eo affectis exoriantur videri potest apud pervulgatum opusculum Muratori: *Della forza della fantasia umana.*

Denique ad causas quod attinet, quibus phantasia excitatur, dicere possumus eas duplici ex fonte esse repetendas: ex parte aut animi ipsius, aut etiam corporis. Nam facultas haec, ut diximus, cerebro tamquam organo in operando utitur. Motus igitur in hac corporis parte geniti necessarii profecto sunt, ut imaginationis sequatur actio; eo ferme modo, quo impressio influentis obiecti in sensoriis externis exigitur ut perceptio sensilis efflorescat. Probabile igitur admodum est quod si quando ex concitato sanguinis motu, aut spiritibus per corpus cursitantibus, aut exhalationibus, quae e stomacho sursum feruntur, motiones in cerebro impressionesque gignantur earum similes, quae antea hanc aliamve repraesentationem phantasiae comitatae sunt, idem recurrat phantasma. Id nullum offendit incommodum et ad rationem phaenomenorum reddendam valde consentaneum videtur. Negari enim non potest quin pro diversa corporis dispositione et valetudine saepenumero in nobis phantasmatum existant varietates: quod certe a physica aliqua causa corpus ipsum afficiente repeti debet. Altera vero ratio in animo ipso ponitur atque ex vi associationis, quam in cogitando exercemus, repetenda est. Quae enim obiecta simul et cum nexu quodam inter se, sive ex interna sive ex externa relatione proveniente, cogitata sunt, eorum revocato uno alterum etiam revocatur. Sic absentis amici mnemosynon illius phantasma reproducit.

Atque ex his explicari satis potest cur infirmis et somniantibus tam parum ordinata sit phantasmatum series; siquidem in

aegritudine et somno fluida minus ordinate feruntur, et voluntas in primo casu parum, in altero nihil associationem tum idearum tum phantasmatum moderatur. Atque haec de imaginatione innuisse sufficiat; qui plura cupit, adeat Malebranche, Stewart, Muratori aliosque qui de ea re fuse scripserunt.

Articulus IV.

De intelligentia.

67. Hactenus de facultatibus quae communes homini sunt cum pecudibus; nunc de iis agendum erit, quibus homo a brutis distinguitur atque ad altiorem ordinem evehitur. Hae facultates partem hominis intellectivam respiciunt; de qua hic tractare incipimus.

Nemo est qui non sentiat se cognitione donari, qua obiecta non modo apprehendit, verum etiam iudicat; non modo concrete concipit, verum etiam abstracte; non modo contemplatur quoad existentiam verum etiam quoad essentiam; atque exinde ad eorumdem antecessiones, causas, consequutiones, effectus detegendos progreditur. Facultas, quae id praestat, intellectus vel ratio nominatur.

Hanc a viribus sentiendi esse distinctam manifestissimum est. Nam sensus, cum sint facultates organicae, seu a sensorio, in quo resident, dependentes; attingere nequeunt nisi obiecta singularia et concreta, prout sensilibus quibusdam qualitatibus implexa sunt, et in organa impressionem exercent. Nulla enim facultas se attollere potest supra conditiones subiecti a quo pendet. Hinc sensus neque universale apprehendere possunt, neque iudicium proferre ullum. Nequeunt quidem apprehendere universale; quia ad hoc abstractio requiritur, atque ideo evectio praeter individuantes materiae conditiones, quibus facultates organicae adstringuntur. Nequeunt vero proferre iudicium; quia ad hoc analysis quaedam et synthesis necessariae sunt, quatenus in re una eademque cogitanda secernantur idea *attribūti* et idea *subiecti*, atque ambae iterum mente copulentur. Id autem activitatem importat a concretione obiecti independentem; cum con-

tra facultas organica, utpote impressioni quae extrinsecus advenit contemperata, nonnisi tantum, quantum ab obiecto movetur, referre valet.

68. Intelligendi facultas generatim sumpta per totam entis amplitudinem speculando spatiatur. Nam sive corpora sumantur, aut spiritus, sive substantiae aut qualitates, sive res creatae, sive increatae; nihil horum assignari potest, circa quod aliquo pacto, intellectione aut ratiocinatione versari nequeamus. Immo vero sic circa rem quamlibet mens occupatur, ut quid ea sit introspicere satagat. Unde sapienter S. Thomas asserit obiectum intellectus esse *quod quid est,* scilicet essentiam aut quidditatem rei; atque eius etymon ab *intus legendo* deducit, quatenus non in cortice obiecti sistat, sed ipsum intus penetret ad percipiendum quid sit. Ita cum intelligimus substantiam, aut relationem, aut effectum, aut motum; sic apprehendimus obiecta eiusmodi, ut in quo sita sint, seu eorumdem naturam capiamus. Quod patet etiam in rudibus; qui si rite interrogentur, apparebit profecto ipsos intelligere substantiam tamquam aliquid quod subest accidentibus atque ideo in se subsistat, relationem tamquam ordinem unius ad alterum, effectum tamquam aliquid quod existere incipiat per actionem alterius, motum tamquam transitum ab uno statu in alium, atque ita de ceteris exemplis quae afferri possent. Quod si eiusmodi homines in se explicando laborent; id propterea accidit, quia exercitationis defectu proprios conceptus enucleare nesciunt. Quare cum ex una parte intellectus circa quodlibet ens versari possit, et ex alia sic circa ipsum versetur, ut eius quidditatem seu rationem intueri nitatur; non incongruenter dicitur obiectum intellectus esse generatim *ens sub ratione entis.*

Hinc tamen ne existimes intellectum omnium rerum, quae ipsi obiiciuntur, statim apprehendere quidditatem. Nam, cum eius cognitio, ut postea dicemus, incipiat per abstractionem a sensibus; eorum tantum immediate percipit essentiam, quae tamquam generales notiones in obiectis sensu perceptis implicantur, et quae ut inde resultent non nisi abstractione egent. Huiusmodi sunt, ex. gr. ratio entis, ratio substantiae, ratio qualitatis, ratio existentiae, ratio actionis, atque alia, quae transcendentium notio-

num obiecta constituunt. Ceteras vero quidditates, quae immediate non patent, discursu quodam detegere studet; quatenus principia quaedam universalia, ex illis universalibus notionibus efformata, applicat peculiaribus quibusdam subiectis, quae ex effectibus aut proprietatibus immediate perceptis noteseant. Sic ratiocinando inferimus naturam animi, applicando lucem principiorum rationalium huic subiecto, quod a nobis sentitur ex actibus per conscientiam manifestis; sic etiam ex proprietatibus et mutationibus corporum, ad eorum rimandam essentiam gradum facimus.

Hinc fit, ut quamvis intellectus et ratio eandem facultatem significent (eadem enim facultas esse debet quae aliquid immediate percipiat et quae ex immediate perceptis aliud inferat); tamen pro diversitate horum munerum illae voces diversimode adhibeantur, quasi distinctas facultates innuant. Quare vis intelligendi, cum aliquid immediate percipit et iudicat, nomen *intellectus* sibi retinet; cum contra deductioni dat operam, appellatur *ratio*. Nos in hoc articulo de intellectu, prout primam functionem exsequitur, loqui pergemus; prout vero exercet alteram, argumentum erit insequentis articuli. Atque, claritatis gratia, quae dicenda supersunt, distinctis numeris proponemus.

I.

Utrum intellectus universalia tantum percipiat an etiam singularia.

Cum intellectus, ut diximus, proprium sit percipere quidditatem, aperte sequitur obiectum eius directum et primum non aliud esse nisi universale. Nam quidditas rei, ut talis, praescindit a conditionibus individualibus, per quae singularia distinguuntur. Sic quidditas *animalis*, qua aliquid concipitur ut ens sensitivum, quidditas *rationalis* qua concipitur ut ens intellectivum, quidditas *hominis* qua concipitur ut ens particeps utriusque perfectionis nullum includit respectum ad hoc individuum potius quam aliud, ac proinde universalitatem exhibet.

Hac cognitione omnino privantur bruta; quae utpote sensibilitate tantum praedita, nonnisi facta quaedam concreta perci-

piunt, atque exinde ad operandum instinctu aliquo naturae moveatur. Id clarissime patet ex eo quod in suis artificiosis operationibus semper determinentur ad unum, ac progressu penitus careant. Nam aranea ex. gr. nonnisi ex una materia et consimili iugiter modo texit telam; hirundo eodem semper artificio construit nidum; apes, quae nunc vivunt, in fabricandis suis cellulis ne hilum quidem profecerunt prae apibus quae vivebant Virgilii tempore; atque ita de aliis generis eiusdem. Oritur hoc in ipsis ex carentia notionum universalium, vi quarum ratio artis abstracte concepta cuilibet materiae applicabilis appareat, et innumeros exequutionis modos obiiciat alios aliis perfectiores.

At quamvis intellectus humanus directe et primo percipit universale, indirecte tamen et secundario percipit etiam singularia. Et sane quod singularia aliquo modo percipiat, claret apertissime; nam de ipsis iudicat, dicendo ex. gr. *Ego existo; Petrus est homo*, et similia. Iudicium autem cum consistat in perspicientia nexus inter *attributum et subiectum*, nequit proferri nisi a potentia quae contineatur ambos terminos, inter quos nexus ille intercedit. Quod vero perceptio haec singularium sit indirecta et secundaria, non minus apparet. Nam nequit exerceri, nisi reflexione quadam mentis supra actus facultatum, ad quas primo et per se perceptio illa individuorum pertinet. Sic animus semet apprehendit conscientia, seu reflexione in proprios actus, ut postea dicemus. Individua vero naturae corporeae a se distincta apprehendit reditu quodam et conversione ad phantasmata sensibilia, quibus individua illa repraesentantur. Cuius rei indicium manifestum habebimus, si consideremus quaenam sit cognitio quam de eiusmodi individuis assequimur. Evidenter enim patet nos non intime penetrare quid proprie eorumdem individualitatem constituat, quemadmodum intime penetramus quid constituat rationem entis, rationem causae, rationem substantiae, ceterarumque notionum universalium. Sed circa exteriora tantum morantes, individua illa distinguimus et definimus per lineamenta, habitum, vocem, aliosque externos characteres, qui sensibus attinguntur. Cuius rei alia ratio assignari nequit nisi haec: quod individua illa non directe in se intelligamus, sed indirecte per conversionem ad sensilem repraesentationem, in

qua externae illae individuorum proprietates collectae et quasi depictae inveniuntur. Atque hoc aperte docuit S. Thomas inquiens: « Intellectus noster directe non est cognoscitivus nisi universalium, indirecte autem et quasi per quamdam reflexionem « potest cognoscere singulare [1]. » Id autem valde consonat origini idearum, quam sumus explicaturi. Nam si intellectus noster, ut postea dicemus, ideas suas universales abstrahit a rebus sensu apprehensis ac sibi per phantasma imaginationis oblatis; nequit profecto non animadvertere reditu quodam attentionis phantasma ipsum, ex quo obiectum suae cognitionis elicuit. Cum vero ibi particularia contineantur, nequit eadem non attingere.

Ex his liquido apparet quod licet cognitio nostra generatim inspecta a singularibus percipiendis auspicetur (sensus enim non versatur nisi circa singularia); tamen cognitio prout est intellectiva, ab universalibus exordium ducit. At in his percipiendis quo ordine procedit? Universaliorane prius apprehendit, an contra minus universalia? Quaestio haec perfacile solvitur, si attendatur conditio intellectus nostri quatenus de potentia transit ad actum. Nam, ut optime observat S. Thomas [2], quidquid transit de potentia ad actum, prius pervenit ad actum incompletum quam ad actum completum et perfectum. Actus autem intellectus est cognitio. Ergo intellectus noster, utpote de potentia procedens ad actum, prius acquirit de rebus imperfectam cognitionem, atque ex illa gradatim ad perfectiorem progreditur. Iam vero cognitio quo est universalior, eo est imperfectior. Ideam enim rei suppeditat indistinctam et confusam; quae deinceps additione notarum, atque ideo contractione universalitatis, distinctior et perfectior evadit. Hinc inferes in primitiva mentis nostrae evolutione ideam, quae primo affulget, esse ideam entis; haec enim omnium universalissima est et maximam indeterminationem habet; ac propterea sub hoc respectu omnium imperfectissima dici potest.

Qua in re, ne error obrepat, adverte abstractionem, qua ideam universalem procudimus, duplicem esse: unam *immediatam* et *directam*, alteram *mediatam* et *reflexam*. Prima exer-

1 *Summa Theol.* 1 p., q. 86, a. 1.
2 *Summa Theol.* 1 p., q. 85, a. 3.

cetur ab animo in motu cogitationis spontaneae et primitivae, cum videlicet proposito per sensus obiecto, mens in eo percipit quidditatem aliquam praescindendo a notis vel characteribus individualibus, quibus illa in concreto subiecto determinatur. In hoc mens instinctu et vi naturae operatur, nec in se subaudit praeviam cognitionem obiecti quod abstractione sua veluti dissolvat. Itaque de universali, quod sic efformatur, procedit ratiocinatio, superius instituta. At praeter hanc, alia adest abstractio, quae pertinet ad cognitionem reflexam, quaeque subaudit cognitionem directam mentis, et exercetur per mutuam comparationem multorum, ratione aliqua inter se convenientium, ut desertis neglectisque notis, quibus discrepant, mens abstracte concipiat id in quo invicem similia sunt. Universale quod sic efficitur ad ordinem reflexionis et scientiae proprie dictae spectat; et ideo cognitionem perfectiorem exhibet; ad unitatem enim reducit multitudinem, nimirum obiecta diversa quae iam menti obversantur.

II.

Utrum simplex apprehensio semper praecedat iudicium, an contra dentur iudicia non comparativa.

69. Ab eodem principio, quod paulo ante meminimus, resolutio huius dubii clarescit. Nam si intellectus noster, utpote procedens de potentia in actum, prius pervenit in actum incompletum quam in actum completum; necesse est ut prius simpliciter apprehendat, deinde iudicet. Simplex enim apprehensio est veluti cognitio inchoata et imperfecta; quemadmodum in Logica ostendimus [1].

Idem infertur, si natura iudiciorum nostrorum consideretur. Nam iudicium, ut saepe diximus, situm est in perspicientia convenientiae vel discrepantiae duarum idearum; ac proinde comparationem aliquam sibi implicat. Nequit enim animo perspici duas notiones inter se congruere vel dissidere, nisi altera cum altera componatur, atque utraque vicissim veluti e regione collocetur. Hinc vero consequitur primam operationem mentis nun-

1 Part. 2, c. 1, a. 1.

quam esse iudicium, sed simplicem apprehensionem; nequeunt enim inter se comparari, nisi ea quae ante percepta fuerint.

Contra hanc doctrinam Reid in primis docuit aliqua esse iudicia non comparativa sed ex instinctu quodam mentis emergentia, quae simplicem apprehensionem antevertant [1]. Longius progrediuntur Cousin [2] et Damiron [3], qui, si abstracta, praecise ut abstracta sunt, excipiantur, nullum iudicium comparativum esse aiunt; nec desunt etiam in Italia qui eamdem opinionem arcte tenent acriterque defendunt.

Sed eos in errore versari vel ex hoc uno perspici potest, quod, ipsis fatentibus, iudicium omne in synthesi quadam ideali positum sit. Synthesis autem perfici nequit, nisi elementa subaudiantur quibus constare debet compositum, quod inde exsurgit. Ergo cum elementa eiusmodi alia non sint, nisi praedicatum subiectumque iudicii; haec in intellectu praeexistant oportet ut ab eo iudicium proferri possit.

Nec quidquam contra valet quod nonnulli ex adversariis reponunt, nimirum synthesim illam non fieri ab intellectu sed a natura. Id enim falsissimum est. Nam natura non immediate operatur, sed vi facultatum; facultas autem in praesenti controversia, in qua de proferendo iudicio agitur, alia esse nequit nisi intellectus. Intellectus est igitur qui synthesim illam exequitur, atque ideo iam ante possidere debet elementa, quae per illam copulanda sunt.

Praeterea si vera esset adversariorum opinatio, latus aditus pateret Kantismo. Nam redintegrarentur iudicia synthetica a priori, e caeco quodam naturae instinctu emergentia. Et sane in eiusmodi iudiciis proferendis mens, iuxta contrariae sententiae patronos, praedicatum subiecto adiungeret, non quia propter praeviam comparationem unum cum altero convenire perspiceret, sed tantum quia ad ita faciendum adduceretur instinctu et determinatione naturae. En Reidiana inspiratio; a qua, ut omnes generatim fatentur, Kant transcendentalem suum idealismum derivavit.

1 *Oeuvres compl.* t. 2, Essai VI.
2 *Hist. de la philos. du dix-huit. siècle,* tom. 2, leç. 22.
3 *Logique* sect. 1, ch. 1.

70. At audiamus quibus rationibus adversarii nitantur. Nonnulli demonstrationem proprii nominis nullam afferunt, sed rem satis se probare arbitrantur exemplis nonnullis, quibus ostendunt in omni perceptione nostra obiectorum realium reperiri persuasionem certam de eorumdem existentia, quae explicari nequit nisi per iudicium. At hi revera aërem verberant. Fatemur enim eam persuasionem adèsse atque ex iudicio aliquo in nobis procedere. At hinc non aliud inferri potest, nisi iudicium immediate sequi post perceptionem, et quidem necessario. At quaestio non in hoc versatur, quod nemo negat; sed versatur in hoc an iudicium illud cum perceptione ipsa confundatur; quod ipsi non probant, nec probare possunt.

Ad Cousin autem quod attinet, is duas rationes adducit. Prima est, quod iudicia per comparationem habita ideas conferrent abstractas; proinde abstractam relationem inter eas detegerent, non individuam et concretam. Deinde, quod si iudicia quaevis ex comparatione procederent, abstracta concretis in cognoscendo praeirent. At id experientiae et rationi repugnare ait; quarum altera monet primas cognitiones in concretis versari, altera nonnisi ex his abstractum elici posse. Ergo prima mentis operatio non apprehensione continetur, sed iudicio; nec iudicia ex ideis, sed potius ideae ex iudiciis derivantur.

Verum hae difficultates ex neglectu accuratae analysis operationum nostrarum oriuntur. Nam existentiae, quae immediate cognoscuntur, aut corpora sunt, aut animus. Illa referuntur a sensibus, hic conscientia attingitur. At sive sensus sive conscientia consideretur, ambo obiectum referunt prout est, ac prout ad percipiendum movet. Obiectum autem non aliter exstat, nisi ut singulare et concretum, nec nisi, quatenus tale est, cogitantem per se impellit. Primus igitur actus cognitionis, sive directae sive reflexae, obiectum concretum et complexum attingit. Id tantum docet experientia et ratio. Verum haec adversario nil suffragantur. Non enim de ordine cognitionis generatim sumptae hic loquimur (quem fatemur a concretis exordium sumere); sed loquimur de solo ordine cognitionis mentalis. Iamvero in hoc ordine ab universalibus et abstractis animus incipit, quemadmodum in praecedenti paragrapho explicavimus. Quod qua

ratione contingat, suo loco dicemus; cum de origine idearum tractandum erit. Falsa est igitur ratio, quam Cousin secundo loco proposuit.

Pari modo falsum est quod obiecit primo loco, nimirum iudicia in sententia, quam defendimus, nonnisi abstractis ideis contineri. Qua in re memoria repetendum est quod superius explicavimus [1], mentem, etsi prius universale ut proprium obiectum abstrahit et contuetur, tamen conversione supra actus sive suos sive sensilium facultatum ipsum singulare percipere. Hinc fit ut universalem ideam individuo tribuere possit, quemadmodum ex illo eam prius abstraxerat. Neque in hoc errorem ullum incurrit; siquidem universale in individuis aliquo modo revera continetur, prout in ultimo psychologiae capite dicturi sumus. Processus igitur cognitionis generatim acceptae hic esse videtur: Initium fit a perceptione sensili individuum apprehendente. Sequitur perceptio mentalis abstracta, qua universale concipitur. Tum accedit apprehensio item mentalis individui, propter reflexionem mentis, ut dixi, in praeviam perceptionem sensuum. Cum vero nequeat mens non contueri in individuo (in quod cogitatione redit) inesse quidditatem, quam inde abstractam per se et universaliter contemplata erat; efficitur hinc ut iudicium exsurgat, quo concepta a mente quidditas individuo tribuatur. Sic, ut exemplo rem collustrem, sensus solem actu praesentem visione apprehendit. Mens, quae exinde rationem existentiae ex. gr. abstraxerat, cum deinceps ad sensilem illam repraesentationem reditu quodam considerationis convertitur; percipit sane astrum individuum quod eadem continetur, ipsique competere existentiam videt, propter factum ipsum sensu apprehensum. En iudicium; ad quod proferendum (cum de existentia rei concrete ageretur) duo necessaria fuerunt: primum, simplex intuitio complexi cuiusdam; deinde, resolutio huius complexi in duos conceptus; subsequente statim perceptione relationis quae inter illos intercedebat. Sic iudicium ut patet, ideas praeeuntes habuit, et ex ipsarum comparatione processit.

1 Vide quae diximus §. III.

Articulus V.

De ratione.

71. Ratio non est diversa facultas, ab intelligentia plane distincta, sed est ipsamet intelligentia quatenus in homine peculiari functione ornatur, videlicet ratiocinandi. Et sane ratiocinatio in discursu quodam mentis posita est, seu in motu quo ab uno iudicio fit gradus ad aliud. Contra actus intelligentiae, ut supra dixi, consistit in intuitione idearum atque in iis proferendis iudiciis, quae motui illi mentali, in quo discursus rationis cernitur, initium suppeditant. Quare ut ad rationem motus, sic quies ad intelligentiam pertinet. At vero id quod movetur non differt ab eo, quod antea quiescebat; siquidem quies, ut est terminus, sic etiam est initium motus. Ergo ratio ab intelligentia non differt, sed eam exprimit prout non in immediatis iudiciis sistit, sed ulterius ad alia exinde derivanda progreditur. Et quoniam mens hominis per hoc a mente angelica discrepat, quod non omnia simplici perspiciat intuitu, sed ad plurium capessendam scientiam discursu egeat; hinc optime dicitur propria hominis differentia conceptu *rationalis* contineri.

Quapropter immerito Rosminus Scholasticos reprehendit, quod hominem definiverint *animal rationale*, ac parum apte pro *rationali intellectivum* ponendum suadet [1]. Is profecto non animadvertit rationem non distingui ab intellectu, sed dumtaxat gradum eius in homine determinare; omnem autem definitionem, per differentiam ultimam entis, quod definitur, esse perficiendam.

72. Ratio velut administra intelligentiae est, ex ipsaque fundamentum et leges accipit. Nam ut ratiocinatio exerceatur, iudicia quaedam immediata, quae ad intelligentiam pertinent, antegrediantur oportet; siquidem mens in tantum ad aliquid antea ignotum deducendum procedit, in quantum veritatibus iis, quae lucent per se, assensum adhibuit. Basis igitur et fundamentum rationis in intelligentia positum est. Deinde ratio ut ex veritate

1 *Antropologia dell'Uomo* lib. 1. Definizioni.

una aliam quae latebat eliciat, hac lege intelligentiae nititur: *generale quodvis peculiaria complectitur, quae ei quasi partes subiecta sunt; et ideo quidquid illi tribuitur, his etiam tribuatur oportet*. Ex quo luculenter emergit formulam, qua ratio in agendo temperatur, ex intelligentiae dictamine petendam esse. Denique idcirco mens ratiocinationem adhibet, ut iudicium de obiecto proferat. Cognitio enim plena et cumulata iudicio quidem continetur. At quia mens non semper illico obiecti propositi quidditatem aut relationes detegit, et quamvis duas ideas ad illud pertinentes mutuo componat, haud tamen exinde eas inter se congruere aut dissidere perspicit immediate; propterea fit ut ad tertiam aliam confugiat, cuius cum superioribus nexum immediate dignoscat, atque ita duplicis huius comparationis adminiculo mutuum duorum terminorum respectum detegat. In hoc sita est ratiocinatio, atque ad hoc praecise ratio subvenit. Quare si mens omnia immediate perspiceret, ratiocinatione nullo pacto egeret, sed sola intelligentia constitueretur. Atque id non ad defectum sed ad magnam perfectionem pertineret; siquidem mens in quadam immobilitate persisteret, nec unquam pro capessenda veritate ad intermedium aliquod confugere adigeretur. Quocirca sapienter Boëthius intelligentiam aeternitati, rationem tempori assimilavit [1].

Hinc perspicuum est ratiocinationem in mera sensibilitate non reperiri; tum quia intelligentiam in subiecto, cui inest, exquirit; tum etiam quia ideis nititur universalibus. Eius enim vis omnis in hoc cernitur, ut peculiare aliquod ex generali, in quo illud convolutum latet, educat.

Articulus VI.

De memoria, attentione, associatione idearum.

73. Animus, ut cuique constat, ideas prius habitas saepe ita revocat, ut eas tamquam ante habitas iterum contempletur. Vis haec memoria nominatur.

1 *De Consol. Philos.* l. 5, pr. 4.

Ad eius gignendum actum hae conditiones requiruntur. I. Ut mens ideas ante acquisitas aliquo modo retineat. II. Ut illas iterum in se producat. III. Ut eas se percepisse alias consciat. IV. Ut proinde tempus praesens distinguat a praeterito, atque utrumque ad ideam eamdem a se perspectam referat. Quare quatuor elementis constare eius actio videtur; retentione, reproductione, recognitione idearum, et distinctione temporis diversi quoad idem subiectum et ideam.

Hinc apparet eam intellectualem quamdam esse vim a sensibilitate omnino distinctam. Nam ut ideas recognoscat, ac proinde tempus praesens ab elapso secernat, idea generali temporis informari debet eamque in praesenti ac praeterito contueri. Ex quo distinctio memoriae ab imaginatione, quae in concretis tantum moratur, patenter elucet, notescitque praecise differentia, quae utramque determinat. Imaginatio enim solis sensibilibus terminatur, memoria ad quodvis obiectum se protendit; imaginatio ideam transacti non revocat, atque ideas proprie non recognoscit, memoria vero elapsi temporis notionem exigit, ut relationem eiusdem subiecti et ideae ad diversa illius intervalla percipiat.

74. At enim si memoria ad sensibilitatem non pertinet, qui fit ut in brutis etiam reperiatur? Repono in brutis memoriam proprie dictam, qualis a nobis descripta est, non inesse, sed imaginationem dumtaxat; quae, quatenus accedente instinctu et naturali quadam associatione phantasmatum, memoriam proprie dictam imitatur, *memoria sensilis* nominari potest. Nam imaginatio, ut supra dixi, perceptiones sensiles reproducit, quamvis non recognoscat, eo quod universalibus notionibus destituitur. Cum igitur brutum reminisci videtur, id non ideo est, quia reapse perceptiones semel habitas tamquam easdem atque illas, quibus ante affectum est, recognoscat. Hoc enim intuitum relationis involvit et ideam generalem temporis, quae vim sensilem prorsus exsuperant. Sed solum phantasma alias habitum reproducit, ex quo vi instinctus vel etiam assuetudinis ad operandum impellitur. Sic feles, quae baculo semel alicubi percussa est, si deinceps in eundem locum incidit; phantasmate doloris ibi inflicti, et cum loco illo in sua imaginatione coniuncti, per-

cellitur; quo posito ex instinctu fugam arripit. Idem dic de ceteris exemplis, quibus declarari res posset. Id vero omne imaginationem non transcendit.

75. Dupliciter memoriae contingit operatio. Aliquando enim cogitationes elapsae sponte sua se nobis offerunt, quin curam ullam ad eas excitandas adhibeamus; aliquando secus pro voluntate revocantur et conatu aliquo mentis. Prima *spontanea* appellari posset, altera *voluntaria*. Immo vero addi non immerito posset memoriam aliquando ad ideam revocandam ratiocinatione iuvari et discursu quodam per alias interiectas ideas, ex quibus ultima illa nectatur. Memoria eiusmodi praestantis ingenii saepe indicium est, non item prima; a qua proinde ut distinguatur, *reminiscentiae* nomine designari posset. At unde fit ut inter tot ideas quibus perpetuo occupamur, aliquae tantum retineantur, ceterae omnino vanescant? Tum etiam quid ad eas revocandas subvenit? Ut hoc declaretur, opus est animadvertere memoriam ex duplici alia facultate pendere, *attentione* nimirum et *associatione* idearum; de quibus aliqua breviter innuenda sunt; antequam modum, quo illi opitulantur, explanemus.

76. Attentio communiter definiri solet *voluntaria quaedam animi ad obiectum aliquod applicatio*. Sed quoniam in cogitatione quavis gradus aliquis attentionis inesse videtur, haec ampliori definitione describi posset ita, ut esse dicatur *directio quaedam cognitionis qua animus certo adhaerescit obiecto*. Cum vero eiusmodi cognitionis directio voluntatem vel antevertere vel sequi possit; attentio dispartitur in mere *spontaneam* seu *directam*, et in *voluntariam* seu *reflexam*. Superior, remissiore saltem aliquo gradu, quamlibet cogitationem afficit; posterior nonnisi eas, quae ex voluntatis determinatione peraguntur. Ut quisque videt, eius intensio maximopere subvenit ad claras et distinctas ideas comparandas. Nisi enim obtutum in obiecto diligenter figamus, vix aut ne vix quidem illud perspicitur, vel saltem confusa admodum ratione cogitatur. Quia vero pluribus intentus animus debiliorem vim adiungit singulis, idcirco est ut quo magis multiplicitas crescit obiecti, eo plus pro partibus minuatur attentio, et vicissim. Quare ut complexum obiectum distincte perspiciatur, opus

est analysi, ut avocatione mentis separatae partes seorsum singulae melius considerentur. Porro hinc mentis oritur meditatio, quae nihil est aliud quam profunda quaedam et iterata mentis attentio obiecto voluntarie adhibita. Huius vero frequens exercitatio scientiam et mentis penetrationem gignit. Quare maximopere procuranda est, si quis discendo proficere velit. Quod ut fiat, causae unde pendet, animadverti debent. Earum autem una est vividior ac potentior actio obiecti, eiusque praestantia et novitas. Deinde dispositio quaedam animi, qui in contemplationem hanc potius, quam aliam valde propendeat, vel erga obiectum, in quo versatur, bene affectus sit. Sed potissima causa attentionem in nobis efficiens in voluntate sita est, quae mirum in modum ad considerationem animi ab obiecto avocandam, vel ad idem revocandam pollet.

77. Ad associationem vero idearum quod attinet, hoc nomine usurpatur vinculum illud, quo, ut experientia testatur, ideae in nobis aliae ex aliis nectuntur ita, ut una alteram consequatur eiusque adminiculo revocetur. Haec esse potest vel naturalis vel arbitraria, prout vel ab ipsa rei natura vel a lubito fundamentum accipit. Primum quidem, quia cum ordo idealis reali respondeat; hinc fit ut, quemadmodum res cognatione aliqua et nexu inter se saepe tenentur; sic etiam ideae, quibus cogitantur, nexum inter se habeant ac veluti societatem. Alterum vero, quia, ut quisque est conscius, etsi obiecta disparata sint, tamen ea potest quis, si velit, in consideratione sic mutuo colligare, ut excitata unius idea alteram post se quodammodo trahat. Sic sermonem addiscimus, ideas determinatis vocibus adnectentes. Associationis vero principia, ut alias innuimus, tria ab Humio numerantur: similitudo, temporis aut loci coniunctio, relatio causam inter et effectum. Sed licet fateamur haec esse praecipua, tamen ad ideas consociandas quamlibet relationem sufficere arbitramur, sive sit coëxistentiae, sive ordinis, sive dependentiae, sive oppositionis, sive mensurae, sive alia generis cuiuscumque.

78. His obiter explicatis ad propositum revertamur. Itaque ut obiectum memoria retinere valeamus, aliquis semper non levis attentionis gradus exquiritur. Nec ea plerumque sufficit, quae

spontanea est et in omni semper inest perceptione, sed illa exposcitur, quae a voluntate procedit et reflexum quemdam conatum animi quoad obiecti considerationem involvit. Immo etiam memoriae tenacitas gradibus attentionis obiecto adhibitae respondere solet. Quare ceteris paribus, quo intensior illa fuerit, eo firmius res apprehensa inhaeret memoriae; quo illa debilior, eo facilius res dilabitur. Ad rem Baconus: « Quae expectantur et « attentionem excitant, melius haerent quam quae praetervo- « lant. Itaque si scriptum aliquod vicies perlegeris, non tam fa- « cile illud memoriter disces, quam si illud legas decies, ten- « tando interim illud recitare et ubi deficit memoria inspiciendo « librum [1]. »

Alterum quod ad reminiscendum iuvat est associatio idearum. Inde enim fit ut, occurrente obiecto, quod una cum alio attentione quadam perceptum sit, huius etiam idea recurrat animo. Sic si templum invisas, ubi eloquentem audieris concionem aut magnum conspexeris virum, continuo horum ideae una redibunt. Haec associationis lex a Galluppio [2] sic proponitur: elapsa perceptio, si complexa erat, integra instauratur, cum pars eius excitatur in animo. Eiusmodi porro associatione idearum ars *mnemonica* nititur, quae tota quanta est versatur in mediis suppeditandis, quibus ordine quodam et nexu ideae instruantur mutuo, ut facile altera alterius adminiculo revocetur. Atque haec de memoria satis quidem dicta sint.

Articulus VII.

De conscientia et reflexione.

79. Si perpendas vim vocis conscientia idem est atque *cum scientia*, seu scientia quae cum sensu ipsius subiecti scientis societur. Quare eius actus perceptionem ipsius subiecti cogitantis, seu, ut dici solet, τοῦ *ego (dell'io)* involvat necesse est, ad ipsumque id quod deprehendit referre debet. Atque hoc omne quia reditu quodam in nosmetipsos exercemus, ideo consciendi facultas de-

1 *Novi Organi* lib. 2, aph. 26.

2 *Lezioni di Log. e Met.* vol. 4, lez. 90.

scribi potest: *vis qua cogitans in seipsum redit, seque suasque modificationes internoscit.*

Conscientia semper relationem quamdam, uti cognitam, sibi implicat, atque ideo ad vim intellectualem animi, non vero ad sensilem pertinet. Nam perceptio relationis cum ideam generalem involvat, sensibilitatis propria esse non potest. Quapropter bruta animantia, utpote intellectuali vi destituta, conscientia omnino vacant. Quin etiam homo quamdiu in infantia moratur, in qua sensibilitatem tantum et imaginationem exercet, conscientia sui privatur et instinctu tantum ducitur. At cum ad eam devenit aetatem, in qua vires intellectuales evolvit, conscientiam quoque explicat; quae gradatim distincta magis magisque evadit, dum plene adolescat.

80. Factum fundamentale et primum conscientiae non est, ut contendit Cousin, phaenomenon aliquod his tribus veluti complexum elementis: finito (quod subiecto cogitante, externoque obiecto contineatur), infinito, et respectu quo haec duo mutuo referantur [1]. Sed perceptione continetur, qua subiectum se actu cogitans et ideo existens apprehendit. Nam ad infinitum non ope conscientiae sed rationis assurgimus, quae existentiam supremi entis limitum expertis ex contingentia entium finitorum deducit. Quapropter incassum in primo actu conscientiae id quaeritur, quod alterius facultatis obiectum constituit. Infiniti igitur sive absoluta sive relativa perceptio ab actu conscientiae omnino removenda est. Profecto subiectum cogitans reditu, quem exercet supra seipsum, non aliud attingere potest nisi id, quod in ipso revera est, nimirum suam existentiam suosque actus.

At nudam sui existentiam attingere nequit. Cum enim actus reflexus directum subaudiat, conscientia exerceri non potest, nisi cogitatio alia praevia subaudiatur, quae in obiecto aliquo a no-

1 « Le fait fondamental de la conscience est un phénomène, composé « de trois termes, savoir: le moi et le non moi, bornés, limités, finis; de « plus, l'idée de quelque autre chose, de l'infini, de l'unité etc. et de plus « encore l'idée du rapport du moi et du non moi, c'est-à-dire du fini à « l'infini qui le contient et qui l'explique; ce sont là les trois termes, « dont se compose le fait fondamental de la conscience. » *Introd. a l'hist. de la phil.* leç. 6.

bis distincto contemplando versetur. Ergo cum animus in semet primo revertitur, se cogitantem reperit, eaque cogitatione affectum et quodammodo indutum. Sic igitur se contuetur et se actu existentem percipit, nimirum in quantum cogitat; quod quidem effato illo exprimi posset: *cogito, ergo sum.*

Qua in re observandum est, eiusmodi effatum non esse intelligendum per modum enthymematis, quasi existentia subiecti cogitantis inferatur ratiocinatione quadam ex eius modificationibus, quae solae immediate percipiantur. Id enim falsum est; quippe aut circulum vitiosum induceret, aut personae individuae concretam cognitionem eliminaret. Et sane si existentiam subiecti cogitantis ratiocinando cognoscimus, iam quaeritur utrum illam inferamus ex conscientia quae modificationes animi refert ut nostras, an secus. Si primum assumitur, iam eadem conscientia eodemque actu subiectum ipsum individuum saltem confuse attingi conceditur. Sin vero alterum eligitur, seu si modificationes illae per se, secluso subiecto percipi dicuntur, tunc ex ipsis non aliud inferri potest nisi existentia subiecti cuiusdam in genere. Quare effatum illud: *cogito, ergo sum,* accipi debet instar propositionis, quae significet nostri existentiam immediate quidem attingi, at vi cogitationis qua afficitur; ita ut modificatio illa sit ratio cur attingatur, non vero sit principium unde derivetur. Quapropter eius perceptio praecedit non *tempore*, sed tantum *natura* perceptionem existentiae subiecti quod afficit.

81. Consciendi actio reflexione constat; nihilominus confundi non debet cum universali illo animi reditu, quo praevia cognitio iterum perpenditur et quodammodo relegitur, ut distinctior ac nitidior evadat. Etenim in cogitando duo tempora distingui debent. Unum est contemplationis *spontaneae*, cum videlicet animus obiectum primaria quadam perceptione attingit et contuetur; alterum vero contemplationis *reflexae*, quae tunc exercetur, cum animus voluntarie attentionem aciemque ad praeviam apprehensionem spontaneam convertit, atque ad elementa quae in ea includuntur eruenda et ponderanda se applicat. At cum praevia apprehensio spontanea dupliciter spectari possit, nimirum vel *subiective* vel *obiective*, prout in ipsa consideretur vel actus, qui ad subiectum pertinet, vel obiectum quod actu illo reprae-

sentatur; hinc ad ambiguitatem cavendam, bonum erit distinctis vocabulis duplex hoc reflectendi munus secernere. Primum igitur quod in subiecto cogitante eiusque modificationibus percipiendis consistit, *reflexio psychologica;* alterum, quod in obiectis a cogitante diversis relegendis operatur, *reflexio ontologica* nominabitur [1].

Quod autem duo haec tempora vel status, cogitationis nimirum *spontaneae et reflexae* in nobis reapse sint, explorata per se res est et manifesta. Nam quisque vivide experitur se posse pro lubito interiorem animi intuitum ad ideas, quas acquisivit, retorquere ut eas denuo et attentius contempletur. Immo vero quamdiu id non facit, nunquam distinctionem ordinemque in perceptionibus reperit, sed complexa tantum et confusa obiectorum repraesentatione afficitur. At huic voluntariae reflexioni perceptio spontanea et non libera praecesserit necesse est; secus infinitus quidam processus actionum incurreretur. Nam status reflexus alium, in quem reditus fiat, certe subaudit; qui si iterum reflexus fingitur, alter ipsi praeiverit oportet; atque ita deinceps, quin initium aliquod in quo sistere liceat comperiatur. Ut igitur absurdum hoc vitetur, fatendum omnino est animum a statu quodam spontaneo et non libero perceptiones suas inchoare, in eoque exordium operationum suarum revera poni. Hic status ille est, quem Cousin *spontaneitatem* nominat, ac de quo tot fabulatur, ut risum omnino in legentibus excitet [2]. In eo enim non modo, enthusiasmum et poësim; verum etiam prophetiam, fidem et revelationem omnem, si Superis placet, se reperisse somniat. Qua in re mirum esse non debet, si praeter nudam assertionem argumentum nullum profert. Absurdorum enim, si magna sunt, haud facile argumenta, quae speciem veritatis retineant, afferri possunt. Sed illud mirandum prorsus, quod homo ceteroquin acutus, adeo hallucinetur, ut non per-

1 Reflexio psychologica appellatur etiam conscientia reflexa ut distinguatur, ab actu illo necessario, quo subiectum cogitans, hoc ipso quod cogitat, se cogitare conscit. « Convien distinguere tra la coscienza diretta e la « riflessa; quella accompagna ogni fenomeno interno, questa no; quella è « naturale, questa filosofica. » Balmes *Filos. fondamentale* l. 1, c. 28.

2 *Introd. à l'hist. de la philos.* leç 6.

spiciat prophetiam, utpote quae in eventibus contingentibus et liberis vaticinandis versetur, qui cum nullo necessario agente connectuntur, ex nulla creata intelligentia cogitatione sive directa sive reflexa derivari; sed eum prorsus sibi vindicare auctorem, ex cuius nutu actiones omnes pendeant. Fidem vero et revelationem, cum veritates captum humanum superantes respiciant, a nullo naturali mentis statu elici posse. Sed hae et consimiles vanitates ideo a rationalistis proferuntur, ut omni supernaturali Religione (si fieri posset) eliminata, suae praeposterae et deliranti rationi tantam auctoritatem tribuunt, ut ius in veritates omnes veluti de sella ac tribunali pronuntiet. Proh stultorum hominum petulantia! quam iure adeo confundit Deus; ut licet saepe ingenio non careant perspicaci, tamen in tales labantur insanias, quarum balbutientem puderet infantulum.

Articulus VIII.

De appetendi vi et potissimum de libertate.

82. Praeter cognoscendi actionem, motus quosdam nobis inesse experimur, quibus ad id, quod tamquam bonum apprehendimus, ferimur; id vero, quod malum apparet, aversamur. Facultatem eliciendi hos actus vim appetendi nominamus. Eius enim praecipua actio in appetitione sita est; siquidem in tantum a malo refugimus, in quantum contrarium eius, nempe bonum, concupiscimus. Quare ipsamet fuga mali appetitionem boni cuiusdam includit.

83. Fundamentum et velut radix, ex qua appetitus pullulet, in incommodo quodam animi statu et irrequieta quasi agitatione a sensistis reponitur. Verum id non causam appetitionis in genere sed eius effectum aliquem et peculiarem formam exhibet, nimirum dolorem et tristitiam. Et sane inquieta haec agitatio nullo modo sentiri ab animo posset, nisi antea inclinatio quaedam in ipso subaudiretur ad bonum aliquod, ex cuius carentia angitur et tabescit. Quare radix appetitionis remote est ipsa natura, proxime vero est cognitio. Remote est natura, quia, cum

res omnes ad proprium finem collineare debeant; indita est singulis propensio quaedam, qua ad eius adeptionem nitantur. Est vero proxime cognitio; quia in entibus cognitione praeditis id, ad quod niti debent, cognitione proponitur. Unde ortum habuit illud iam tritum sermone proverbium: *ignoti nulla cupido*.

Haec generatim vim appetendi aliquam in nobis inesse declarant; eamque, utpote quae cognitionem sequitur, bifariam partiendam esse persuadent, in sensilem nimirum et rationalem, prout cognitio, ex qua derivatur, ad sensum pertineat vel ad intellectum. Appetitio sensilis in brutis etiam inest; rationalis vero in homine tantum. Porro de hac dumtaxat hic sermonem instituimus; angustiae siquidem, quibus adstringimur, rerum dicendarum habere delectum iubent.

84. Vis appetendi, quae intellectualem cognitionem sequitur, in duplici obiectorum genere versatur. Unum est felicitas et media, quae cum felicitate necessario connectuntur; alterum constat bonis iis, quae nec felicitas sunt, neque cum ea necessario colligantur. Si superiora illa animus respicit, necessitate prorsus ad appetendum trahitur. Felicitas enim, ut talis est apprehensa, nonnisi bonitatem offert; circa autem bonum, quod omni ex parte bonum sit omnique vacet defectu, animus indifferens esse non potest. Nullam enim ibi rationem deprehendit cur obiectum illud respuat; cum ad bonum natura sua inflexus sit. Praeterea felicitas absolute finem constituit, ad quem animus vi naturae propellitur. At vero nulla res in appetendo fine indifferentiam habet; siquidem appetitio eiusmodi non ab ipsa sed a natura determinatur. Denique felicitas abstracte considerata, cum nonnisi bonitatem obiiciat et quidem limite carentem, undique appetitum explet, eiusdemque capacitati satisfacit. Quod vero ita est, nequit motum non gignere in re ad quam movendam se applicat.

Ex his sequitur, eadem omnino necessitate adstringi animum in iis concupiscendis bonis, quae cum felicitate sive tanquam media sive tanquam conditiones necessario copulari perspicit. Qui enim vere vult finem, eadem efficacitate vult tum media ad illum obtinendum necessaria, tum conditiones, sine quibus consistere ille nequit. Sic non possumus non diligere vi-

tam, quamdiu ipsam ceu fundamentum omnis boni ac beatitatis cogitamus.

At vero idem non contingit, cum in secundo bonorum genere versatur animus; nimirum cum respicit ea, quae, quia bona sunt, appeti possunt; sed quia necessaria ad felicitatem non sunt, contemni etiam possunt. In his animus necessitate non rapitur, sed manet sui iuris et in dominio quodam proprii actus, ita ut ex ipso pendeat appetitionis determinatio. Eiusmodi potestas, qua intellectualis vis appetendi praedita est, libertas nominatur, ac solis spiritibus inest. Hac animum humanum instrui fuse demonstraturi sumus; sed ante quaedam, quae ad ipsam pertinent, explicanda sunt breviter.

85. In primis illud recolendum est: in quo obiecto libertas versetur. Ut enim ex proxime dictis apparet, neque finem, qui in felicitate completa situs est, neque conditiones aut media, quae necessario cum fine nexa sunt, sed ea tantum bona respicit, quae necessitate cum fine non colligantur, ac proinde ut bona non necessario appetenda cognoscuntur. Deinde cum dicitur animus circa huiusmodi finita bona libertate frui, id de libertate indifferentiae intelligitur, quae definiri potest: *facultas se determinandi ad actionem;* seu aliis verbis: *facultas qua, positis omnibus ad agendum requisitis, possit agens actionem elicere vel cohibere, in hanc vel in oppositam prosilire.* Quare libertas eiusmodi non sola *spontaneitate* constituitur, sed etiam operandi dominio; nimirum non modo talis esse debet ut ab interno principio actus oriatur, sed insuper actus ipsius emanatio in agentis potestate sit oportet. Tertio, cum animus, hac libertate instructus asseritur, positis omnibus ad agendum requisitis; nomine horum requisitorum ea omnia intelliguntur, quae actum secundum praecedunt. Talia sunt repraesentatio obiecti, iudicium mentis, et quotquot actum ipsum liberum antevertunt. Quarto, inter eiusmodi conditiones deliberatio ipsa et consultatio recensenda est. Etenim hae actus sunt mentis; et licet a voluntate imperari possint, tamen per se libertate privantur. Quapropter id quod libertatem formaliter constituit, in ipsa determinatione voluntatis, nullis obstricta vinculis, cernitur; per quam animus, quia vult, ad alterutram se partem inflectit. Postremo, libertas

eiusmodi bifariam dispesci potest: in eam quae actum ponendum vel omittendum, et in eam quae actus diversos vel oppositos respicit. Prima dici solet libertas *contradictionis* vel etiam *quoad exercitium*. Altera, si in potestate vertitur eliciendi actiones quae differant quidem inter se sed contrariae non sint, libertas *specificationis;* sin in actibus versatur, qui mutuo adversantur moraliter, *contrarietatis* nominatur.

Propositio.

Animus humanus praeditus est libertate arbitrii.

86. Quidquid fatalistae ac materialistae ad humanam libertatem evertendam obiecerint (quorum sophismata inferius confutabimus) eius veritas tanta perspicuitate fulget, ut nihil supra. Non enim eiusmodi est, ut abstrusa aliqua ratione cerni debeat; sed factum praebet, per conscientiam cuique manifestum. Nemo enim est qui non sentiat se libera ornari vi, qua ad actiones pro lubito sine ulla necessitate procedat. Profecto necessitas in determinatione ad unum sita est. At vero sibi quisque est conscius se ita e duobus bonis finitis sibi propositis alterutrum eligere, ut utrumque respuere aut contrarium eius quod elegit, amplecti potuerit, si maluisset. Sic si cuidam standi aut deambulandi optio detur, nonne is intime experitur sibi inesse potestatem reiiciendi utrumque, si velit, seque ad sedendum potius conferendi? Quod si eorum unum acceptat, ita acceptat ut vivide persentiscat ad oppositum se flectere in eius potestate fuisse. Idem dic de aliis sexcentis exemplis; in quibus animus actionem suo arbitratu et optione regi videt sic, ut non modo principium, unde illa emergit, sibi inesse, sed ipsam actionis determinationem ex se pendere intime consciat.

Nec deceptio ulla in hoc pertimescenda est; siquidem sensus hic communis est et ineluctabilis et constans et vivida instruitur perspicientia discriminis, quod inter actiones eiusmodi et actiones mere spontaneas intercedit. Nam cum felices esse sic volumus, ut miseri contra esse neutiquam velle possimus; persentiscit animus se libenter quidem felicitatem amare, verum ita,

ut eam odisse nullo modo possit. At in actibus liberis, quos elicit, aliter omnino contingere discernit. Sentit enim se illos sic elicere, ut non modo libenter faciat, sed pleno etiam in eos dominio, ita ut potuerit secus operari.

Itemque quis non experitur se ita ad eligendum flecti, ut deinceps si eventus prospere accidat, sibi de electione gratuletur laudique vertat; sin contra, se incuset vitioque sibi deliberationem tribuat, atque ex ante actis quid postmodum prudenter facturus sit consilietur? Quis, si prave agit, conscientiae stimulis non torquetur? sin contra bene operatur, interna animi pace non perfunditur? Haec cuique notescunt per sese, tantaque fulgent evidentia, ut vividior libertatis sensus ad eam indubie testandam desiderari non possit.

Prolatum argumentum ex ineluctabili conscientiae testimonio desumptum tantae est firmitatis, ut rem plane definiat. Nihilominus propter rei gravitatem alia ex rationis penu deprompta adiiciam, quae dum originem libertatis aperiunt, eius existentiam maiori in luce ponunt. Alterum igitur argumentum ex eo ducitur, quod nulla facultas necessario trahatur ab obiecto quod nec eius capacitatem expleat neque *ex alio*, quod id faciat, necessario *nexum* sit. Nam cum horum neutrum accidit, nulla est causa ratioque plene efficiens motionem. Sic ex. gr. lapis plurium librarum pondo attolli sursum nequit, nisi vis consentanea applicetur, quae eius gravitatem superet. At vero voluntas capacitatem habet limite carentem, nec nisi in bono numeris omnibus absoluto expletamque felicitatem suppeditante conquiescit. Ergo nonnisi ab hoc rapitur necessario. Ab aliis igitur bonis, quae nec felicitas sunt neque cum illa necessario nectuntur, necessario pertrahi nequit. Si igitur ea eligit, in tantum eligit, in quantum libere ad illa se flectit.

Praeterea ita se habet voluntas ad finem et ad media illuc ducentia, ut intellectus ad prima principia et illationes inde derivatas. At intellectus ad assensum non cogitur, nisi vel a primis principiis vel ab illationibus iis, quae si verae non essent, principia etiam veritate destituerentur. Ergo ratione pari voluntas a fine tantum necessario rapitur, et a mediis, quae si deessent, finis ipse frustraretur eventu. Alia igitur, quae non sunt

eiusmodi, si eliguntur, ex libera voluntate eligantur oportet. Et sane, cum voluntas rationis ductum sequatur; in obiecta non aliter ferri potest, nisi prout ipsi a ratione proponuntur. Iam vero ratio ut felicitatem tamquam obiectum omnino appetendum, sic cetera bona, inde non nexa necessario, tamquam indifferentia repraesentat; seu sub tali offert aspectu, ut possint appeti vel omitti, quin homo perfectione sua ac beatitate privetur. Ergo ad ea appetenda quod pertinet, voluntas indifferens omnino manet et libera; ac proinde si ad illa fertur, ex propria determinatione fertur. Atque hoc dum libertatem confirmat, radicem eius in ratione sitam esse declarat, nimirum in illa indifferentia non subiectiva sed obiectiva iudicii, quo mens obiectum non esse necessarium ad beatitatis adeptionem perspicit.

Denique ne longior sim, veritas haec ex universali sensu naturae oppido confirmatur. Quorsum enim leges ad homines a vitiis deterrendos feruntur; honestas actiones remuneratione, turpes poena dignas existimamus; sceleratis hominibus succensemus; probos dilaudamus; amicis salutaria consilia praebemus; iussis aut cohortationibus erga alios utimur? Haec quae universo hominum generi communia sunt, satis superque ostendunt omnibus alte defixam esse sententiam: actiones humanas non ex ineluctabili necessitate, sed ex singulorum arbitrio ac propria determinatione procedere.

Solvuntur difficultates.

87. Obiic. I. Bayle argumentum a certissimo conscientiae testimonio depromptum sic infirmare conatur: Idem sensus libertatis in nobis maneret, etiamsi non superabili necessitate ad volendum adduceremur, actionesque omnes a principio quodam externo inderentur. Nam etiam tunc nos esse qui volumus, actionesque illas intrinsecus nos afficere experiremur. Ergo conscientia eiusmodi non est idoneus libertatis testis. Et sane si lapis ex. gr. dum deorsum tendit, vel acus magnetica, dum ad polum vergit, cogitatione et conscientia frueretur; aeque ac nos se illius determinationis esse principium existimarent.

Itemque, quemadmodum perspicue sentimus nos esse, licet simus ab alio; sic etsi vivide sentiamus non velle, hoc tamen non probat nos ad volendum extrinsecus nos compelli. Quod si conscientia contrarium testari videtur, id ex praeiudicio quodam repeti posset; quemadmodum ex praeiudicio repetendum est quod animum in corpora, et vicissim corpora in animum influere iudicemus.

Resp. Videte sceptici hominis acumen! Tota eius ratiocinatio extra statum quaestionis evagatur. Conscientiae enim testimonium, ex quo voluntatis libertatem ostendimus, non est eiusmodi ut nobis utcumque referat actiones liberas intrinsecus nos afficere; sed tale revera est, ut una referat eas ex interna nobis et naturali virtute proficisci. Ad rem Tullius. « Sentit animus « se moveri, quod cum sentit, illud una sentit se vi sua non « aliena moveri [1]. » Quare sensus libertatis, ad quem adversarios provocamus, in hoc versatur, ut nos dominos esse actionum nostrarum clare referat. Testatur enim eas non modo ad nos pertinere, sed ita pertinere ut copia nobis detur agendi vel non agendi, hanc vel aliam actionem eliciendi. Ex quo fit ut, cum ad operandum progredimur, antea deliberemus, post deliberationem quid faciendum sit decernamus, dumque agimus interrumpamus actionem, si lubet, vel etiam in oppositam convertamus.

Quapropter absurda illa hypothesis de lapide vel de acu magnetica cogitante et consciente inepta omnino est. Ea enim corpora etiamsi conscientia donarentur, tamen nullo libertatis sensu tangerentur, sed tantum motus illos sibi inesse persentiscerent. Atque hoc non solum ratione patet, verum etiam experientia. Ratione quidem, quia sentiri nequit quod non est; motus autem illi non ex propria determinatione sed vel ex influxu exterioris agentis, vel ex libera conditoris lege in corporibus iis consequerentur. Ergo quod sibi insint tantum sentire possent, nunquam vero quod ex libera sui determinatione procedant. Experientia autem, quia probe per conscientiam distinguimus actus illos qui in nobis necessarii sunt, ab iis qui libertate donantur. Quandoquidem qua claritate experimur voluntatem libere in nobis ope-

1 *Tusculan. Qq. prima.*

rari; eadem sane deprehendimus intellectum vel sensum operari necessario. Nam quemadmodum conscimus voluntatem, proposito obiecto, ipsum respuere posse; ita etiam conscimus intellectum vel sensum, praesente obiecto, ab actione temperare non posse. Idem dicatur de aliis exemplis innumeris; velut ex. gr. cum quis, labante pede, humi procumbit. Is certe non sentit se ruere quia vult, atque ita ut lapsum possit impedire; sed contra experitur se necessario vi gravitatis deorsum ferri.

Alia, quae subiungit Bayle, non magis ad rem faciunt. Nam etsi simus ab alio, tamen revera sumus. Hoc secundum conscientia testatur, et in hoc sane non fallitur. Primum vero nec testatur nec abnuit; quippe quod non eius obiectum sit sed facultatis diversae, rationis nimirum. Idem repone ad alterum, quod aiebat de mutuo influxu animi et corporis. Conscientia enim refert quidem animum in corpus influere, atque, dum id refert, vacat errore. Corpus autem influere in animum nullo modo testatur; sed si qui asseruere, id non ex conscientiae testimonio sed ex falsis principiis derivarunt. Praeiudicia demum tribuere conscientiae nonnisi sceptico dignum est; sed eius testimonio fidem plenissimam esse habendam cordatus nemo negabit.

Obiic. II. Argumentum ex poenarum sanctione desumptum nihil evincit; nam bruta animantia libertate privantur, et tamen ob actiones aliquas verberibus vel etiam morte ab hominibus plecti solent.

Respondeo negando paritatem. Nam cum bruta ob nocivas aliquas actiones poenis afficimus, hae minus proprie appellantur poenae; nec a nobis sic infliguntur, quasi opinemur actiones illas bestiis merito verti vel culpae. Sed idcirco bruta verbere percutimus, ut deinceps phantasmate doloris incussi ab actione illa renovanda deterreantur. Quando autem morte plectimus, id ideo facimus, ut a nociva bestia nos liberemus, vel etiam ut phantasmate mortis terror in ceteris belluis ex instinctu excitetur. At contra cum homines iniqua operantes puniuntur, id hac persuasione fit, quia putatur flagitiosum opus iisdem vitio ac demerito esse tribuendum.

Obiic. III. ex Collins. In actionibus nostris considerari possunt vel cognitiones, vel volitiones, vel motus externi. Cognitio

certe libera non est; ea enim in obiectis, prout se offerunt, detegendis vel iudicandis versatur. In volitionibus vero, cum obiectum proponitur, necesse profecto est ut voluntas ipsum vel appetat vel respuat vel consilii capiendi deliberationem differat. Aliquem igitur actum illico gigni necesse est. Quod si libertas in eo ponatur, quod duobus propositis bonis alterutrum eligere integrum sit voluntati; id etiam falsum apparet. Nam haec bona vel erunt aequalia, vel inaequalia. Si inaequalia dicuntur, quod minus est eligi a voluntate non potest; secus haec non in bonum sed in malum ferretur. Sin erunt aequalia, quod difficile factu est, quaedam exstabunt in unoquoque homine dispositiones, quae eius electionem determinabunt. Nulla est igitur actio voluntatis libera. Denique ad motus externos quod attinet, hi ab impulsu voluntatis procedunt. Ergo liberi esse non possunt. Nullus igitur in homine est actus liber.

Resp. Ad primum, quod ait, dicendum est cognitionem non esse liberam quoad speciem et exercitium actus, quando obiectum rite proponitur. At libera profecto èst quoad applicationem ipsam facultatis et attentionis gradum. Optime enim potest voluntas considerationem mentis ab obiecto proposito avocare aut sensus ad illud percipiendum, si sensile est, non adiungere. Tum etiam potest attentionem animi ad unum potius quam aliud considerandum flectere, eamque vel in uno contemplando colligere vel in plura dispergere. Ergo etsi cognitio ratione sui libera non sit, saepe tamen libera est ratione voluntatis; a qua in statu reflexionis eo modo, quem diximus, pendet.

Alterum vero quod addit, contrarium omnino probat. Nam si, proposito bono, voluntas eligendi vel respuendi aut etiam electionem differendi vim habet (quod etiam falsum est, nam potest a quovis actu se temperare), certe quod unum ex tribus illis faciat, id ex eius pendet arbitratu. Hoc autem, ut quisque videt, usum libertatis importat.

Demum de optione inter duo bona finita evidens responsum est. Nam sive ut aequalia sive ut inaequalia proponantur, voluntas pro lubito vel utrumque dimittere vel alterutrum eligere potest, etiamsi inferius esse contueatur. Neque in hoc malum appetit, siquidem illud deligit, non quia inferius altero est, sed

quia consentaneum ipsi est et bonum. Ex libero igitur arbitrio electio tunc voluntatis pendet. Hoc igitur cum constet, de libertate etiam motuum externorum constabit; siquidem hi voluntatis imperio temperantur. Nihil igitur Collins contra libertatem evincit.

Obiic. IV. Voluntas determinatur ab ultimo iudicio practico. Ergo libera non est; siquidem aliunde determinationem accipit.

Resp. Ut solutio intelligatur, explicandum est prius quid hoc loco nomine iudicii practici usurpetur. Itaque iudicium intellectus circa aliquid appetendum vel respuendum dividi solet in speculativum et practicum. Speculativum dicitur illud, quo obiectum asseritur bonum esse vel malum, ac proinde dignum quod appetatur vel reiiciatur. Practicum vero id nominatur, quo post calculum momentorum iudicamus obiectum in talibus rerum adiunctis, seu ut dici solet, hic et nunc omnibus inspectis, eligendum esse vel respuendum.

Iam vero Bellarminus, una cum aliis, concedit quidem voluntatem ad eligendum prodire non posse sine praecedenti iudicio practico, quod ipsam ad alterutram optionis partem inclinet. Inficiatur vero vehementer libertatem exinde debilitari. Contendit enim ipsum iudicium practicum rationis a libera quadam omissione voluntatis oriri, ex qua fit ut attentio animi libere dirigatur ad ea contemplanda motiva, ex quibus unum potius quam aliud iudicium practicum dimanet. Quare in hac sententia determinatio ex iudicio in voluntatem inducta non antecedit sed subsequitur exercitium libertatis.

Haec responsio satis superque difficultatem elideret; at nobis expeditior et verior videtur doctrina Suarii, qui tuetur in primis non esse necessarium ut iudicium practicum quamlibet voluntatis electionem antevertat, cum revera sufficiens sit iudicium speculativum, atque, eo dumtaxat dirigente, saepenumero electio peragatur. Deinde adiungit, etiamsi iudicium practicum electionem voluntatis, quod plerumque obtingit, antecedat; ab ipso tamen voluntatem minime determinari, quippe quae, eo etiam iubente, potest in oppositam partem flecti pro lubito.

Doctrina haec consentanea magis naturae videtur et conscientiae phaenomenis omnino conformior. Naturae quidem est con-

sona magis, propterea quod nil firmum ac ratum afferri potest cur, speculativo dumtaxat iudicio praelucente, voluntas in obiectum ferri nequeat; cum ad rationalem electionem satis videatur rationis dictamen, quo obiectum ut optabile proponatur. Itemque non apparet cur, posito iudicio practico, voluntas ipsum sequi adigatur. Nam obiectum illud etsi appetendum iudicetur, semper tamen repraesentatur tamquam limitibus et imperfectione admixtum; atque ideo semper voluntati relinquitur facultas idipsum respuendi sub hac saltem consideratione. Denique si per ipsum Bellarminum in omissione libera haberi potest exercitium libertatis sine praecedente iudicio practico, non videtur cur exercitium voluntatis in actu positivo iudicium illud requirat necessario; utrobique enim usus libertatis habetur, et ideo eadem ratio militat.

Est autem phaenomenis conscientiae conformior, eo quod si internam consulimus experientiam, manifestum fiet, solo speculativo iudicio, quod obiectum tamquam appetitione dignum nobis offerat, posse nos pro arbitratu bonum illud eligere vel respuere; itemque, iudicio quovis practico imperante, posse nos electionem cohibere vel etiam in contrariam commutare.

Obiic. V. ad mentem Leibnitianorum. Si iudicium praecedens intellectus voluntatem non determinaret, possetque haec in oppositum ferri; daretur rationatum sine ratione sufficienti, nempe voluntatis electio sine motivo. Atqui id absurdum est. Ergo etc.

Resp. *Nego maiorem*. Nam ratio sufficiens generatim sumpta non, ut Lebnitiani vellent, ea est, qua posita, necessario rationatum exsurgit; sed ea est, qua posita, rationatum poni potest propterea quod ad ipsum nihil deest. His stantibus, evidenter apparet adesse hic rationem electionis sufficientem ex parte tum obiecti tum subiecti. In obiecto enim est bonitas semper aliqua, quae sufficit ad appetitum inclinandum. In subiecto est vis actuosa et electiva, quae voluntatem pro lubito ad alterutram optionis partem determinare potest, quaeque, eo ipso quod electiva est, indifferens requirit obiectum.

Obiic. VI. Voluntas potentia quaedam est. Atqui potentia ut agat, extrinsecus eget determinari; quidquid autem extrinsecus determinatur non est liberum. Ergo voluntas non est libera.

Resp. *Dist. Maior*. Voluntas potentia est activa et libera *conc.*; mere passiva, *negamus*. Duplex potentiae genus considerandum est: ea, quam passivam nominant, quaeque non offert nisi perfectionis cuiusdam suscipiendae capacitatem (cuiusmodi est ex. gr. marmor quoad rotunditatem); et activa, quae vis quaedam est et principium actionis eliciendae. Superior libertate non gaudet, quippe quae exteriori principio eget a quo determinetur. At posterior dividitur in necessariam et liberam, prout eius operatio a determinatione naturae, vel ab ipsius potentiae electione procedit. Ad hoc ultimum genus pertinet humana voluntas, ut argumenta adducta superius luculenter ostendunt.

Obiic. VII. Id, quod praeviam aliquam conditionem necessariam sequitur, ipsum quoque necessitatem induit. Atqui actiones humanae consequuntur divinam scientiam, quae aeterna est et necessaria. Ergo absolutam continent necessitatem.

Resp. Actiones humanae sequuntur divinam scientiam non tamquam effectus ab ea determinati, sed tanquam eventus infallibiliter praevisi. Quare duratione non determinatione ab ea praecedūntur. Duratione quidem, quia Dei cognitio aeterna est, et actiones humanae contingunt in tempore. Non vero determinatione; siquidem non quia Deus novit, actiones humanae futurae sunt; sed quia futurae sunt, ideo illas Deus ab aeternitate novit. Qua in re nemo non videt nos hic de sola scientia loqui, quam *visionis* theologi appellant; hanc enim tangit difficultas. Illa autem quae rerum futurarum determinationem praecedit, quaeque vel *simplicis intelligentiae* vel *conditionata* nominatur; praesentem obiectionem non attingit, deque ipsa in theologia naturali disseremus.

CAPUT SECUNDUM

DE ANIMI HUMANI NATURA ET ATTRIBUTIS.

Facultates, quas descripsimus, ex aliquo manare principio, quod nobis insit, perspicuum est. Nequit enim dari effectus sine causa. Quare si cogitamus, atque ideo cogitandi facultate insi-

gnimur, constare profecto debemus principio aliquo, quod cogitationis huius et facultatum, quibus cogitatio exercetur, sit fons. Hoc principium nominatur *animus*, de ipsoque praesentem tractationem instituimus; in qua primum tamquam ceterarum rerum, quae dicendae sunt, fundamentum, absolutam repugnantiam materiae cogitantis statuemus, deinde animi naturam, originem, nexum cum corpore investigabimus.

Articulus I.

De pugna cogitationem inter et materiam.

88. Qui animum humanum, nobilissimam hominis partem, de gradu deiicere et ad materiam revocare, ausu plane incredibili, moliti sunt, *materialistae* nominantur. Omissis veteribus, quorum alii aetherem subtilissimum, alii iecur, alii secretiorem sanguinis portionem, alii corporis temperamentum animum esse delirarunt; inter materialistas recentiores numerantur potissimum Tolland, Hobbes, La-Metrie, Volney, D'Holbac, aliique qui animum vel cum cerebro, vel cum temperie, structura et motu corporis confuderunt. Sunt etiam, qui incertum saltem quid sit animus effutiere; ut Tracy, qui asseruit posse animum, sine discrimine, considerari vel ut aliquid ad corporis structuram pertinens, vel ut monadem non extensam et sensibilitate fruentem, vel ut corpusculum subtile aëreum percipi et palpari nescium [1]. Denique non defuerunt, qui etsi animum a materia distinguerent; tamen solo rationis ductu nequaquam definiri posse rati sunt utrum Deus cogitandi principium creaverit tamquam substantiam a corpore distinctam, an ipsi materiae affabre dispositae cognitionem indiderit. Dubitationem hanc Lockius primum induxit [2], qui proinde procaciter a Voltaire summis modestiae

1' *Tract. de Volunt.* t. 1, p. 12 et seq.

2 « Nous avons des idées de la matière et de la pensée: mais peut-« être ne serons nous capables de connaitre si un être purement matériel « pense ou non, par la raison qu'il nous est impossible découvrir par la « contemplation de nos propres idées, sans révélation, si Dieu n'a point « donné à quelques amas de matière disposées comme il trouve à propos,

laudibus elatus est. Contra igitur Epicureum hunc gregem, sequentem propositionem constabilimus.

Cogitationis principium nequit esse materia utcumque affabre elaborata.

89. Etsi cogitatio, iuxta etymon vocis a *coagito*, illam tantum cognitionem proprie significet quae ad intellectum pertinet, seu qua interius animus se ipsum alloquitur; nihilominus generaliori et minus propria acceptione pro qualibet cognitione, sive ad mentem sive ad sensum spectante, accipi potest. Sic eam nos hic usurpamus; ac proinde statuta propositio generatim affirmat, non posse materiam per se cuiusvis cognitionis esse principium. Eius igitur explicata sententia, ad demonstrationem veniamus.

Si quid in humana scientia inconcussum est ratumque, id certe hoc iudicio continetur: non posse repugnantes proprietates, quae se mutuo perimunt et excludunt, in eodem subiecto simul consistere. Secus pronuntiatum contradictionis everteretur, quod non posse idem simul esse et non esse iubet. Sic corpus rotundum nequit simul esse quadratum; siquidem hae figurae invicem pugnant, atque una alteram ab eodem subiecto removet. At vero attributa, quae cognitionis principio competere debent, attributis materiae omnino repugnant ita, ut mutuo conciliari non possint, sed se vicissim expellant. Ergo dum materia iis afficitur (afficitur autem quamdiu a sui natura non deficit), cogitationis principium esse prorsus nequit. Et sane notione materiae, nisi eius conceptus deseri velit, res dumtaxat extensa continetur, ac proinde partibus coagmentata, multiplex, dividua, figurata, impenetrabilis, iners. Contra cogitationis principium activitatem includit, siquidem cogitatio actione quadam continetur; unum simplexque omnino est, siquidem integra cogitatio, in qua nullae partes secerni possunt, ad ipsum refertur; figura, et impenetrabilitate vacat, siquidem actus, quos elicit, eodem simul toti coëunt, et subiectum ita afficiunt ut ipsum

« la puissance d'apercevoir et de penser ou s'il a joint et uni à la matière « ainsi disposée une substance immatérielle qui pense. » *Essai sur l'entend. hum.* l. 4, ch. 3, §. 6.

undique permeari possit ope reflexionis. Ergo nisi cogitatio et materia in rem contrariam convertantur ac propria natura spolientur; invicem confundi atque una ex altera tamquam a proprio principio manare sine contradictione dici non possunt. Quoniam vero quae contradictionem sibi implicant, ne Deus quidem efficere potest; idcirco sequitur ut materia per se cogitans ne divinitus quidem possibilis sit.

Nec dicat aliquis effici id potuisse exquisitiore quodam materiae temperamento idoneaque structura. Nam utcumque materia elaboretur, expoliari profecto non poterit conditionibus iis, quae ad eiusdem naturam attinent; qualis certe est extensio, ex qua reliquae manant, et quae cum simplicitate principii, unde cogitatio emergit, maxime pugnant. Structura autem et temperatio aliud praestare nequeunt, nisi novum ordinem partium et diversam distantiae relationem, ex qua situs tantum oritur et collocatio.

Et sane quocunque pacto materia temperetur, ipsam profecto distinctis partibus coalescere necesse est. Quae concretio si a materiae notione removeatur, iam non amplius materia concipitur, sed ens aliud eius loco suffectum. At vero res constans partibus nequit esse per se cognitionis principium. Etenim infima omnium cognitio, ut ex capite superiore colligi potest, ea est quae sensibilitate continetur. Ea enim non modo ad simplicem tantum perceptionem coarctatur, sed etiam nonnisi facta quaedam externa et concreta, cum praesentia nobis sunt, deprehendit. Ergo si materiae cognitio tribui posset, haec certe sensatio saltem esse deberet. Quod si ea quoque materiae repugnat; multo magis repugnabit intellectio, quae longe perfectior cognitio est. Atqui sentiendi principium materia esse non potest. Ergo nequit materiae competere ulla cogitatio. Et re quidem vera, sensatio in composito aliquo percipiendo versatur. Compositum autem percipi nequit, nisi principium perceptionis eius partibus careat. Secus enim si earum admixtione constaret, nullum integrum obiectum unico actu apprehenderet. Actio enim, quae ad subiectum aliquod mere ex partibus coagmentatum spectat, singulas illius partes seorsum afficit. Partes vero, cum diversae sint inter se, portionem actionis propriam cum aliis non com-

municant. Tota igitur actio nulli subiecto inerit, sed minutatim in infinita elementa dispergetur, iuxta divisionem partium quibus subiectum constat, et vix ut cumulus plurium distinctorum elementorum in composito coacervabitur.

Hoc argumentum ipsi Baylio vim fecit; qui sic scribere non dubitavit: « Nam si substantia cogitans non aliter unitate gau-« deret, nisi quemadmodum globus aliquis; ea numquam do-« lorem persentisceret, quem baculus inflicto verbere excitavit. « En modus quo res haec convinci posset. Considerate omnes « mundi partes in globo aliquo depictas. Profecto in eiusmodi « globo nihil videtis, quod totam contineat Asiam, aut etiam « integrum quoddam flumen. Locus, qui repraesentat Persidem, « non idem profecto est, atque ille, qui refert Siami regnum. « Vos ibi probe distinguitis partem aliquam dexteram et par-« tem sinistram in loco, qui exhibet Euphratem. Sequitur hinc « ut, si globus eiusmodi cognoscere posset figuras, quibus or-« natur; nulla exstaret in eo pars, quae dictura esset: *Ego* « *cognosco totam Europam, totam Galliam, totam urbem Am-* « *stelodamii, totam Wistolam;* sed quaeque pars illius globi « eam solam figurae portionem agnosceret, quae sibi forte con-« tigisset. Et quoniam eiusmodi portio esset adeo parva, ut « nullum integrum locum repraesentaret; inutilis prorsus es-« set globo illi cognoscendi facultas. Nulla enim ex hac facul-« tate actus cognitionis emergeret, vel saltem actus illi admo-« dum discreparent ab iis, quos nos experimur. Nos enim per-« cipimus integrum obiectum, integrum equum etc. quod evi-« denter ostendit subiectum horum obiectorum repraesentatione « affectum dividuum nullo modo esse in partes distinctas, et, « quod consequens est, qua parte cogitat, corporeum non esse « nec materiale aut plurium elementorum aggregatione coale-« scens [1]. »

Occurret quis inquiens ex superiore ratiocinatione sequi dumtaxat non posse quidem partes materiae tota compositi repraesentatione affici, at posse portione aliqua quae ipsis respondeat. Hac igitur saltem tantula perceptione gaudere poterunt. At ne

1 *Diction. hist. et critic.* Art. *Leucippe,* litt. (E).

id quidem concedi potest. Prolatum enim argumentum, si perpendatur, omnem prorsus perceptionem, utcumque diminutam, a materia removet. Nam quaevis materiae pars aut extensa ponitur, aut inextensa. Si extensa dicitur, de hac etiam ratiocinatio facta ex integro instauratur; quippe extensum partes includit, in eoque distinguitur profecto unum latus ab alio, idque de omni parte, quae extensa sit, dici potest. Quare vera unitas eiusdem agentis reperiri ibi nequit, nisi principium aliquod simplex subaudiatur quod materiam informet, et a quo facultas operandi ac proinde operatio ipsa procedat. Quod si alterum eligitur fingaturque pars illa extensione vacare, extra statum quaestionis erimus. Pars enim eiusmodi iam materia non esset, sed res quaedam simplex partibus omnino carens; materiae autem nomine, ut nobis cum adversariis convenit, res extensa quae partium coagmentatione constet intelligitur. In casu autem non ens eiusmodi, sed res vere simplex in medium proferretur, quae cogitandi vi polleret.

Tandem haec contra adversarios adiungi posset interrogatio: utrum materiam suapte natura vi cogitandi praeditam statuant an secus? Si primum asserent; absurda profecto incurrent, quae supra commemoravimus. Sin alterum malunt; iterum quaerimus utrum cogitatio istaec educta a Deo fingitur ex fundo ipso materiae an ex nihilo procreata et iunctione quadam eidem addita. Si primum; absurdum inducitur, nimirum ens cogitandi vi destitutum atque ad cogitandum plane ineptum, cogitandi potestatem sinu veluti suo continere. Sin ex nihilo condita cogitatio dicitur atque enti illi superaddita; tunc ipsa erit substantia cogitans quae alteri realitati coniungitur, eo ferme modo quo animus cum corpore copulatur. Res enim e nihilo educta, substantia quaedam sit oportet et nonnisi vocis abusu modificatio diceretur.

Solvuntur difficultates.

90. Quoniam quidquid materialistae dixerunt iis continetur, quibus Lockius dubitationem suam contra Stillingfleetum propugnavit; eius praecipua sophismata perpendamus; quae maioris claritatis gratia in varia puncta, subiectis statim responsis, partiemur.

Obiic. I. Deus impertitur materiae proprietates, quas illa certe non continebat; ut cum nonnullas eius partes motu afficit, alias in flores plantasque conformat, eisque vegetationem, vitam, pulchritudinem tribuit; alias demum sensu motuque auget spontaneo ceterisque attributis, quae elephantis ex. gr. sunt propria. Si igitur gradus unus ulterius fiat, poterit profecto materiae cogitatio ratioque et libera voluntas superaddi.

Resp. Mirum sane est quanta confusione et falsitate difficultas haec scateat. In primis, quis concessit in elephante ipsam materiam per se sentientem et motus spontaneos producentem effectam a Deo esse? Et tamen Lockius fidenter affirmat id ab omnibus pro certo haberi. Qua in re duo, quae maxime distinguenda sunt, miscet inepte; nimirum factum aliquod et causam quae illud efficiat. Nam verum quidem est omnes fateri elephantem et ceteras belluas sensu motuque spontaneo perfrui; Cartesianis exceptis, qui eas ut machinas omni sensu destitutas concipiunt. At si Epicurei detrahuntur, nemo unquam eiusmodi sensationis spontaneique motus causam ex sola materia repetiit. Omnes enim existimant, et allata superius ratiocinatio evidenter demonstrat, inesse in brutis principium aliquod substantiale omnino simplex, quod materiam informat sed a materia discriminatur. Hoc principium, quod animam belluinam appellant, unitatis, quae conspicitur in brutis est fons, ex eoque sensationes motusque spontanei proficiscuntur, ad quorum exercitium organa materialia, tanquam instrumenta concurrunt. Ex eo igitur quod animantia sensu motuque spontaneo sint praedita, nihil inferri potest quod materiam divinitus saltem cogitare posse convincat.

Sed ne reliqua quidem exempla quae profert, id ulla ex parte demonstrant. Nam ad pulchritudinem florum et plantarum quod attinet, ea non consistit in virtute aliqua aut dote interna, quae materiae illi sit addita, sed in ordine quodam et distributione partium consentanea et coloris vivacitate. Vita vero et vegetatio earumdem ex circuitione assidua perficitur succi cuiusdam, quo intrinsecus aluntur, quique ope principii vitalis, quo plantae vigent, in earum substantiam vertitur. Quare hic etiam quidquid simplicitatis et unitatis considerari potest, ex simplicitate principii repetitur, a quo tandem actio omnis plantarum emergit.

Motus denique receptio capacitatem materiae non superat. Nam ipse Locke inter primarias et essentiales materiae qualitates *mobilitatem* enumerat; quae profecto ex eo, quod materia finita sit ac proinde mutare locum possit, evidenter exsurgit. Quod igitur haec actuetur per vim aliquam simplicem quae ipsam informet, id materiae naturam certe non superat; secus pugnantia affirmarentur, nimirum materiae *mobilitatem* seu capacitatem ad motum recipiendum simul esse et non esse essentialem. Nihil enim *essentialem* capacitatem habet ad id quod eius naturam excedit. Et sane ut actu deinceps materia moveatur, nihil aliud exquiritur, nisi quod partes eius aliae post alias ex uno loco ferantur in alium, novamque acquirant distantiae relationem. Id vero cum compositione et extensione materiae non modo non pugnat, sed etiam mirifice potius conciliatur. Atqui contrarium omnino dicendum est de cognitione, quae etiam cum ad solam sentiendi facultatem restringitur, tamen simplex omnino principium exquirit.

Tandem inepta est Lockii ratiocinatio, cum ex prolatis exemplis ad cogitationem spirituum propriam assurgere nititur. Nam ad hanc habendam non sufficit passus ulterior, sed requiritur immensus saltus, quo a viribus ex materia pendentibus ad vires deveniatur omnino spirituales, quae principium non modo *simplex* sed etiam *per se subsistens* postulant. Verum de hac re in posteriore articulo disserendum erit.

Obiic. II. Tota ratio cur materia cogitans repugnet, huc reducitur: quod cognitio ratioque in conceptu materiae non continetur. Id vero minime probat hanc illi non posse coniungi. Si enim quidquid perfectius altero est, id ei copulari non posset; quid de planta aut animante contingeret, cuius proprietates adeo materiam superant?

Resp. Ratio cur materiae cogitatio deneganda est, non ad illam, quam Lockius fingit, sed ad hanc revocatur, quod materiae repugnet cogitatio. Quamobrem cum ea, quae pugnant inter se, ne divinitus quidem coniungi possint; nequit profecto cogitatio tribui materiae, quin eius essentia destruatur. Lockius autem simulate et fallaciter a quaestione abludit, cum inquit mirum non esse si res perfectior subiecto inferiori donetur. Non

enim de perfectiore qualitate tribuenda, sed de mutuo pugnantibus inter se iungendis hic agitur. Quod effici revera non potest, nisi contradictionis principium evertatur. Exempla vero plantarum, et animantium, quae iterum obtrudit, ad rem non faciunt, et superius soluta sunt.

Obiic. III. Si quia mens nostra concipere nequit quomodo materia cogitet, continuo inferri velit ne Deum quidem posse materiae facultatem cogitandi tribuere; omnipotentia Dei limitibus intelligentiae nostrae, quae admodum finita est, coërceretur. Quin etiam alia permulta, quae rata sunt, repudianda essent. Nam certe non intelligimus quo pacto materia possit attrahere materiam, praesertim magna interiecta distantia; non intelligimus quo pacto materia sentiat seque moveat aut substantiam immaterialem afficiat ab eaque moveatur. Ergo Deus impertiri materiae non posset facultates eiusmodi; hoc autem experientiae reluctatur.

Resp. Haec obiectio laborat eadem ambiguitate et fallacia, quam supra notavimus. Non enim quia materiam cogitantem non concipimus, idcirco eam possibilem non esse dicimus; sed quia cogitatio, utpote quae activa est et simplex, principium ibidem actuosum et simplex exigit, essentialibus materiae proprietatibus omnino repugnat. Nec idcirco omnipotentiam Dei intelligentiae nostrae limitibus coërcemus. Nam fatemur ultro Deum efficere posse plura quae captum nostrum exsuperant, modo repugnantiam sibi non implicent; at iure negamus effici posse divinitus ea quae repugnant evidenter. Quod enim est eiusmodi, ut saepe dictum est, in obiectis divinae potentiae non continetur; non quia Deus definitam virtutem habet, sed quia obiectum effici nequit.

Exempla autem, quae Lockius subdit, ut in more habet, consentanea non sunt. Nam ad primum quod attinet, etsi non intelligamus quo pacto materia, Deo sic volente, materiam attrahat (quod concedendum revera non est); tamen optime intelligimus id nequaquam repugnare, supposita vi aliqua simplici quae materiam informat, et quam supponendam esse in corporibus alias ostendimus. Alterum vero de materia sentiente ac se movente, quod dicit, falsissimum est. In brutis enim non materia sentit ac motus ciet spontaneos, sed principium aliquod

simplex, quod in materia quidem est, ab ea tamen oppido differt. Denique iunctio, quam tangit, materiae cum substantia quadam spirituali, etsi comprehendi a nobis nequeat; tamen repugnantiam nullam involvit; idque sat intelligimus, cum ad eam tuendam opus non sit influxum materiae in substantiam spiritualem adstruere, sed maxime sufficiat si substantiae spiritualis tantum actio in materiam statuatur.

Obiic. IV. Potest profecto Deus creare materiam, quin activitatem illi tribuat. Ergo ratione pari poterit creare spiritum omni agendi potestate destitutum. Quid igitur vetat ne facultatem, quam huic impertiri posset, illi etiam largiatur? Si igitur immateriali substantiae potest Deus indere cogitandi vim, hanc materiae etiam poterit communicare.

Resp. Quidquid sit de lepida hac hypothesi spiritus omni activitate destituti (quae utrum Deo possibilis sit definire non vacat); id tamen est certissimum non posse Deum proprietates spirituum, quae compositioni repugnant, materiae elargiri; quemadmodum revera nequit proprietates materiae, quae simplicitati contradicunt, tribuere spiritibus. Lockius autem inepte existimat idem fere esse vim aliquam a subiecto consentaneo divinitus detrahi, atque illam subiecto copulari quod cum ea omnino pugnat ipsamque nequit admittere quin protinus destruatur. Quae duo, ut quisque perspicit, toto coelo dissident inter se.

Obiic. V. Etsi, cum dicimus eamdem substantiam non posse tempore eodem esse solidam et non solidam, id iniuriosum non sit Deo; tamen temerarii videmur esse cum asserimus illam suscipere non posse qualitates facultatesque, quae cum soliditate et extensione nullam connexionem habent. Si Deus vinculo quodam nobis ignoto coniungere nequit res diversas; ipsa quidem existentia materiae, quae ex minoribus partibus mutuo cohaerescentibus exsurgit, neganda erit. Rationes igitur omnes, quae contra cogitationem materiae inditam faciunt, utpote quae ignorantia nostra nitantur, nihil prorsus evincunt.

Resp. Sibi persuadeat verecundus auctor nullam esse hic temeritatis notam pertimescendam. Non enim, ut ipse criminatur, asserimus materiam suscipere non posse qualitates quae cum soliditate et extensione connexionem non habent, nec Deo poten-

tiam adimimus consociandi mutuo res diversas vinculo quodam nobis ignoto: sed id unum affirmamus, non posse Deum contradictoria efficere; quod profecto contingeret, si materia cogitaret. Id autem cum sit verissimum, tantum a temeritate abest, ut sine stultitia nequeat detrectari. Rationes igitur quibus materiae cogitationem negamus, non nostra ignoratione nituntur, sed evidentissimis rationis principiis. His enim docemur contradictoria ne a Deo quidem effici posse, materiam vero cogitantem conceptibus mutuo pugnantibus contineri.

Articulus II.

De animi humani simplicitate et spiritualitate.

91. Difficile dictu est quantum iactata instauratio philosophiae rem hanc obscurarit, notione simplicitatis cum conceptu spiritualitatis confusa. Hinc enim accidit ut animus humanus, ab anima brutorum, quae simplex profecto est, non satis discriminaretur; nec eius immortalitas adstrui posset, quin huius etiam non desitionis exigentia consequeretur. Unde recentes philosophi valde laborant in excogitanda aut futura aliqua destinatione, quae animabus belluinis post dissolutionem corporis assignetur, aut ratione aliqua cur hae interiturae sint, animae vero humanae nequaquam.

Hae tricae vitari nequeunt, nisi mera simplicitas a spiritualitate distinguatur; quod hic nos facere studiose curabimus. Simplicitas itaque, ut saepe diximus, partium dumtaxat coagmentationem excludit. Quare illud simplex revera dicitur, quod extensione prorsus caret, atque una tantum et indivisibili realitate constat. Contra spiritualitas in intrinseca independentia a materia sita est; quatenus illud spirituale dicatur, quod non modo sit simplex, sed insuper subsistentia per se ornetur, nec materia ad existendum indigeat. Porro brutorum animae non competit nisi tantum prima; nam sensationes non aliud probant nisi simplicitatem alicuius principii quo subiectum sentiens informetur. At animo humano competit utraque dos, nimirum tum simplicitas, tum spiritualitas, quemadmodum mox demonstraturi sumus.

Propositio I.

Animus humanus est simplex.

92. Haec veritas merum est corollarium praecedentis articuli. Nam si materiae, ut ibi ostendimus, repugnat cogitatio, seu melius cognitio generatim accepta; animus noster, qui certe cogitatione instruitur, nequit esse materia. At res, quae materia non sit, est ens simplex; quippe inter materiam, seu realitatem extensam, atque ens inextensum, seu ens simplex, nihil est tertium. Ergo animus simplicitate gaudet. Nihilominus, propter obiecti praestantiam, nonnulla hic addamus argumenta desumpta ex unitate conscientiae qua evidenter afficimur, et ex reflexione, quam animus supra seipsum exercet.

Atque ad primum quod attinet, nemo est qui non consciat se innumeris sensationibus cogitandique modis ita affici, ut eos ad unum idemque spectare subiectum vivide persentiscat. Sic ex. gr. dum matutino tempore per pratum aliquod deambulas, multiplici suavitate caperis odorum qui afflantur e floribus, et cantum simul percipis, quem aves diem salutantes modulantur. Interea frondescentium quoque plantarum et nitidissimi coeli conspectum, coloresque varios aurorae, solis ortum praenuntiantes, admiraris. Tanta naturae venustate illectus, ad eius Auctorem cogitandum assurgis ac multiplici affectuum genere excitaris. Hos similesque animi motus ita experiris, ut individuam eorum conscientiam habeas, atque exstare te eosque tibi uni eidemque inesse ac vindicari sis certus.

At vero id sentiri nequaquam posset, nisi eorum principium, nempe animus omnimoda in te unitate ac simplicitate gauderet. Nam si solis partibus coalesceret, atque ideo per eas ageret (quodque enim agit prout est), unum idemque cogitandi principium non inde exsurgeret. Partes enim distinctae inter se sunt, et quemadmodum diversas efficiunt realitates, sic distincta suppeditant operandi principia. Quare earum quaeque propria actione polleret, suamque modificationem attingeret; atque idcirco inscia omnino esset actionis reliquarum. Sic in hominum multitudine

singuli, qui illam conflant, quemadmodum seorsum existunt, ita seorsum operantur: et licet congeriem unam efformant; tamen actiones, quas eliciunt, communicare cum aliis nequeunt, sed quisque suam dumtaxat experitur.

Praeterea, nos cogitationes nostras sic elicimus, ut eas invicem conferamus, atque earumdem discrimen, similitudinem, relationes iudicemus. Id vero omne non solum exigit ut cogitationes illae eodem tempore habeantur; sed etiam ut unam et simplicem realitatem afficiant. Secus si subiectum in quo recipiuntur, mera partium admixtione constat; nulla habebitur vera identitas, ad quam simul pertineant, et a qua simul percipi possint. Partes enim materiales, ut per se patet, distinctae sunt, atque ideo per se nonnisi ut distinctae operari possent. Quare in ea hypothesi id quod una pars perciperet, alia ignoraret, neutraque ambos comparationis terminos internosceret. Ergo si interna experientia contrarium nobis dictat, nimirum aliquod unum idemque in nobis esse principium ad quod affectiones illae omnes et actus referuntur, ipsumque animum nominamus; simplicem esse animum et partium omnino expertem fateri debemus.

Idem convinci potest ex reflexione, quam animus supra seipsum exercet. Vera enim reflexio in re composita reperiri non potest. In composito enim nequit idem in seipsum flecti. Sic ex. gr. cum chartae folium plicatur, numquam eadem pars in seipsam redit; sed altera flectitur supra aliam. Atque ita quidem ut dum id fiat, prior chartae conformatio et figura prorsus amittatur novaque exsurgat partium dispositio. Quare si folium illud conscientia frueretur, dum reflexionem perageret, nunquam priorem sui modificationem attingeret, sed novam indueret; quam ut deinceps per reflexionem perciperet, ob eamdem rationem exueret, atque ideo nunquam ad exitum deveniret. At, ut quisque sibi est conscius, integer animus in seipsum redit, suasque omnes modificationes reflexione optime attingit. Quae quidem modificationes, dum actus reflexionis exercetur, non modo non evanescunt, sed etiam vividiores constantioresque efficiuntur. Ergo non compositus, sed simplex est animus.

Denique accedunt huc rationes omnes, quas pro spiritualitate animi statim afferemus; siquidem spiritualitas praeter simplicitatem nobilius aliquid importat, quod non modo materiae sed materiali etiam dependentiae repugnat [1].

1 Opportunum hic erit aliquid de systemate phrenologico delibare, quo perperam nonnulli contra simplicitatem animi abutuntur. Iactatum itaque phrenologiae systema, quod etiam craniologicum appellant, a Gall quidem atque a Spurzheim discipulo eius invectum, hoc statuit: Propensiones, quae in unoquoque homine multifariam manifestantur, a quibusdam internis cerebri prominentiis pendent. Hae prominentiae cum mature admodum in infante evolvantur, mollem adhuc eius calvam hac illac impellunt. Quare cum temporis processu externae capitis durescunt partes, quaedam existunt extuberationes, iis adamussim respondentes, quae intrinsecus cerebro insunt. Extuberationes vero huiusmodi, quas instinctus vel etiam facultates appellant (alii melius organa vocant), diversae a diversis numerantur. Eas enim Gall ad tres et triginta revocat; Spurzheim plura recenset. Apud alios hic numerus augetur ita, ut nonnulli plusquam centum se in calva detexisse affirment. Hinc porro iudicium sumi aiunt singularum propensionum, quas quisque sortitur; quae proinde calvae inspectione facile detegi possunt. Quare pro sua quaeque diversitate prominentiae eiusmodi nominari solent, *organum metaphysicae, organum matheseos, organum homicidii, organum avaritiae, organum iracundiae* etc.

Hoc systema etiam nude sumptum, multas incurrit difficultates. In primis enim magna adest discrepantia inter eius fautores quoad numerum organorum et situm quorumdam definiendum. Praeterea factis non satis nec semper respondet; immo etiam saepe penitus adversatur. Sic organum, quod theosophiae assignabant, etiam in capite arietum repertum est; et organum, quod stupiditati tribuebant, in calvaria ingeniosissimi Laplace detexerunt, atque ita de aliis exemplis non paucis, quae commemorare non vacat. Tertio, organa assignat nimis determinatis propensionibus et fere respectu singularum actionum obiectorumque. Quare cum actiones et obiecta, ad quae ferri possumus, fine careant; carentia numero organa constituenda essent. Quarto, organa recenset facultatum et actionum mere rationalium, ut organum iustitiae, religionis etc. Quare videtur intelligendi et ratiocinandi vires cum sensibilitate confundere. Et sane eius systematis cultores aliqui eo processerunt, ut in perfectum sensismum, immo materialismum, lapsi sint, atque animum nihil aliud esse effutierint nisi cerebrum. Quos inter Broussais intelligentiam ex motionibus cerebri progigni opinatur.

At vero id quam ineptum sit facile iudicabit qui mentem advertit ad ea, quae in capite superiore de facultatibus animi, in praesenti autem de eiusdem natura disputamus. Atque ut in animi simplicitate tantum instemus, quis non videt adesse in homine oportere principium aliquod simplex ab organis omnino diversum, ad quod operationes omnes cogitandi et ap-

Propositio II.

Animus humanus est spiritualis.

Spiritualis appellatur substantia, quae non modo sit simplex, verum etiam a materia intrinsecus non dependeat; et quamvis forte materiam informet, nihilominus subsistentiam quandam propriam habeat, quam subiecto non communicet. Brevius: spirituale illud dicitur, quod non modo materia non est, sed etiam materia non indiget, ut existat. Haec naturae conditio manifestatur ex operationibus; quatenus operatio cum sit effectus principii operantis, gaudere nequit perfectione, qua eius causa destituatur; effectus enim superare causam nequit. Si igitur in

petendi revera pertineant? Hoc enim excluso, explicari non posset unitas et identitas operantis, quam esse in nobis conscientia testatur. Nam organa illa distincta inter se sunt et separata, ac proinde si in iis principium cogitandi reponitur, tot nobis inessent cogitandi principia, quot organa cerebralia a phrenologis statuuntur. Praeterea, ut physiologi docent, cerebrum eiusque partes, quemadmodum reliquum corpus hominis, sensim sine sensu quoad particulas unde constat, commutatur. Unde temporis fluxu tota eius massa prior evanescit ac nova paulatim sufficitur. Si igitur in cerebro principium cogitandi reponitur, hoc in dies variari, ac tandem in aliud verti plane deberet. At vero, ut nemo non experitur, persona nostra et cogitandi principium idem manet iugiter et ex integro, ita ut ad praesentis vitae finem eosdem omnino non esse sciamus qui nunc et qui antea, quoad longissime recordari possumus, operabamur. Ergo utcumque cerebri partes animo operanti subveniant, hunc ab iis omnino distinctum secretumque esse oportet.

Phrenologia igitur si materialismo coniungi velit, absurdissima plane dicenda erit. Sin autem ea absurditate spolietur, atque constituantur illae cerebri partes, ut instrumenta tantum animi, discrimine inter sensibilitatem et intelligentiam servato, repugnantiam non involvet. At quoad distinctionem, numerum, situm organorum accurata et certa observatione firmari debebit, quod hactenus factum non est et fortasse nunquam fiet. Inde autem nihil aliud inferri poterit, nisi cerebrum potissimum organum esse operationum animantis, ac pro diversitate perfectionis organorum diversitatem instinctus et melioris cogitationis in homine explicari. Quod quidem confessum semper omnibus fuit; siquidem animus, dum corpori iungitur, intelligentiam ceterasque vires rationales non explicat, nisi sensibilitate comitante et materiam cogitationis ministrante; sensibilitas autem corpore tamquam instrumento ad operandum utitur.

aliquo ente operationes apparent, quae exerceantur sine intrinseco concursu organi materialis, ac proinde sint per se a materia independentes; idem inferendum erit de principio, unde operationes illae proficiscuntur. Iamvero haec intrinseca independentia ab organo materiali evidentissima in homine est quoad operationes quae ad intelligentiam et voluntatem spectant. Ex his igitur animi humani spiritualitas demonstranda est; siquidem sensationes cum ab organis pendeant, non spiritualitatem sed solam simplicitatem ostendunt. Sed iam ad probationes veniamus.

Prob. I. Ut quisque conscit, animus noster perceptiones, iudicia, ratiocinationesque peragit circa obiecta extra omnem materiam posita et undique spiritualia, ad quae internoscenda corpus influxu suo determinare non potest. Cuiusmodi sunt Deus, intelligentia, virtus, honestas, ordo, vitium, pulchritudo, relatio, bonitas, possibilitas, aeterna duratio, aliaque sexcenta quae corporeum transiliunt ordinem ab omnique sunt concretione soluta. Atque haec ita animus contemplatur, ut talia esse concipiat eisdemque ratiocinando proprietates tribuat, quae spirituales omnino sunt et materiam omnem excedunt. Atqui operatio eiusmodi ab organo corporeo minime pendet. Nam facultas quae materialis organi consortium exquirit, nequit se porrigere, nisi ad ea quae in organa imprimunt, atque ideo nonnisi obiecta respicit quae concreta sunt et materialibus conditionibus adstricta. Ergo animus humanus operatione gaudet spirituali, ac proinde spiritualis in se est.

Prob. II. Non solum ex cognitione rerum spiritualium, ut fecimus, sed ex ipso modo cognoscendi res materiales eadem veritas inferri potest. Nam mens nostra ad corpora consideranda se flectit non prout illa in natura subsistunt et iis affecta sunt adiunctis, quibus maxime singularia et determinata redduntur. Sed corpora sub communi quadam et universali ratione contemplatur, atque ab iis characteribus notisque liberat, quibus illa adstringuntur in existendo. Sic dum globum eburneum (qui certe peculiare quoddam individuum est, certo tempori locoque affixum, determinatis dimensionibus definitum, certa materia coalescentem) contuemur; abstractionis usu ipsum, non ut individuum sed ut species quaedam est, neglectis iis unde singularis con-

stituitur, mentis acie complectimur. Nec vero conceptum illum ad existentes tantum eburneos globos restringimus; sed praeterea ad possibiles, qui infiniti sunt, dilatamus. Immo etiam ab eboris materia atque a peculiari illa dimensione, cogitationem avocantes, ipsam essentiam globi in se spectatam contemplamur. Iamvero eiusmodi cogitandi ratio intelligentiam hominis non esse facultatem organicam, seu ab organis intrinsecus dependentem luculenter ostendit. Facultas enim quae sic dependet, ab iis se eximere nequit conditionibus, quibus organa et obiecta concreta in organa imprimentia circumscripta sunt; quemadmodum sensibus accidit. At si intelligentia spiritualis est, spiritualis etiam est animus; facultas enim supergredi nequit naturam principii, unde fluit.

Prob. III. Idipsum evincitur ex amplitudine et vastitate obiecti, circa quod versatur mens humana. Nam nihil est quod eius activitatem praetereat; siquidem eius acies ad quamlibet veritatem, quae naturali cognitioni obnoxia sit, aliqua ratione protenditur. Sic cogitamus Deum, intelligentias, corpora, et quidem in his tum substantiam tum modificationes. In nos autem per conscientiam revertentes, nosmet ipsos nostrasque operationes subtili quadam indagine perscrutamur. Ex quo elucet obiectum intelligentiae humanae esse *ens* et *verum* nullis in ordine naturali definitum limitibus; siquidem quidquid entis et veri continet rationem et cum naturae principiis colligatum apparet, id acie mentis nostrae, nisi aliquid obstet, usurpamus.

At vero haec amplitudo, adeo longe lateque patens, animi spiritualitatem clare demonstrat. Nam activitas, quae ex materia pendet, non habet nisi operandi sphaeram angustis admodum confiniis clausam et valde terminatam; qualis nimirum suppeditari potest ex peculiaribus rerum adiunctis et materiae conditionibus, quibus afficitur, et quorum adminiculo actionem exercet.

Prob. IV. Haec quidem quoad mentem; ad voluntatem nunc pergentes in primis argumentum illud afferimus, quod praecipue attulere Platonici, sapienter existimantes non posse corporeum esse aut a materia dependens id, quod nonnisi incorporeis et a materia independentibus bonis maximopere delectatur. Nam quae-

que natura rebus sibi similibus et homogeneis gaudet et viget; contrariis vero tristatur et tabescit. Atqui animus humanus spiritualibus omnino bonis (qualia sunt virtutes, scientia, Numinis contemplatio, atque alia id genus) maxime fruitur et augescit, perque illa nobilior fit, perspicacior, atque activitate potentior; contra corporeis deprimitur, vilescit et torpet. Ergo non corporeus, sed spiritualis est animus.

Deinde nulla vis operari potest natura sua contra subiectum unde pendet, nam nisi violentia extrinsecus inferatur, quae aequilibritatem naturae turbet; a subiecto ipso in operando ducitur, cuius ope subsistit ac permanet. At vero animus saepe propriae innataeque inclinationi obsequens, id quod ad corpus pertinet dedignatur; immo tum maxime suam efficacitatem prodit et energiam, cum corpus sibi subdit, eique ad corporea propendenti reluctatur. Ergo non modo non est corpus, sed etiam a corpore nequaquam pendet, atque ideo immaterialis est ac spiritualis. Secus mutuo contradicentia copulari deberent, asserendumque esset: aliquid ei subdi, in quod dominatur.

Denique huc accedunt rationes omnes quae ex libertatis usu depromuntur. Humanus enim animus non modo ad innumera, caelestia potissimum, amore rapitur; verum etiam, dum sibi invigilat, pleno in suas actiones dominio fruitur. Quare ad eas determinandas arbitratu ducitur, nec ab ullo creato agente, in corpus utcumque operante vimque potentissimam inferente, ad aliquid volendum cogi potest. At id nonnisi substantiae spiritualis proprium est; tum quia entia materialia definito aliquo obiecto terminantur; tum quia appetitus substantiae materialis nonnisi materialia et sensibus obnoxia concupisceret; tum denique quia quidquid a corpore pendet, illis viribus dometur oportet, quae corpus totum superant sibique subigunt.

Solvuntur difficultates.

93. Obiic. I. Contra constabilitas veritates sic opponit Voltaire: In materia insunt proprietates aliquae simplices, quales sunt gravitas, affinitas, vis motrix aliaeque quamplures. Quidni igitur vis etiam cogitandi eidem ut proprietas insit? Id vero si fiet, de spiritualitate animi conclamatum erit.

Resp. Haec obiectio confusionem subaudit simplicitatis cum spiritualitate, et falsa atomistarum theoria nititur circa corporum elementa. In primis enim, quid nostra interest si materiae insunt proprietates simplices? Exinde non aliud inferri potest nisi in materia non esse solam materiam, seu realitatem extensam; sed in ea omnino agnosci oportere principium aliquod simplex, actuosum et determinans, quod moleculas vera soliditate et unitate donet, actionumque quae in illis manifestantur, sit fons. Id autem aperte docuimus in Cosmologia de elementis corporum disserentes [1]. Unde haec difficultas contra simplicitatem animi respectu nostri vana est et futilis. Ut enim, quia in corporibus sunt proprietates aliquae, quae simplicitatem aliquam includunt, inferri debet ibi non esse solam extensionem molecularum, sed insuper vim aliquam primitivam, quae earumdem actionum sit principium: sic a fortiori in sentiente, quoniam non modo adsunt actiones simplices, sed actiones quae licet per diversa organa exerceantur, ad unum tamen idemque subiectum referuntur; deduci debet inesse ipsi principium aliquod vera simplicitate et unitate praeditum, quod in materia quidem sit sed materia non sit. Id omne simplicitatem respicit. At nos praeterea demonstravimus spiritualitatem animi, non ex simplicitate sed ex spiritualitate actionum quas ille elicit; contra quam inepta omnino sunt exempla virium materiae quas obiicit Voltaire; hae enim certe a materia dependent in operando.

Obiic. II. Sic generatim opponunt materialistae. Qui animum ut substantiam simplicem et spiritualem a materia omnino distinctam tuentur, hi rem quamdam nemini notam quae comprehendi cognitione nequeat revera adstruunt. Quare eam per negationes aliquas describere coguntur, aientes eam esse inextensam, individuam, sensui non obnoxiam, sine figura, sine motu, ab aliisque proprietatibus id genus liberam. Nulla igitur vera et certa et positiva iis vocabulis res subest, nisi forte nomine animi intelligi velit ipsa materia infinite attenuata.

Resp. Idcirco ab adversariis animus ut res incognita, quae capi nequeat, habetur; quia hi hominis excellentiam a se abdi-

1 *Cosmologia* c. 3, a. 3.

cantes, quidquid sensu non percipitur, id generatim comprehendi non posse deblaterant. At animus quia simplex est, sensu quidem attingi nequit, sed intellectuali cognitione satis superque internoscitur. Eum enim optime concipimus ut substantiam a corpore distinctam et simplicem, quae sentiendi atque intelligendi facultate polleat, atque in operando nullis materiae conditionibus coërceatur. Quae certe positiva quaedam notio est; immo etiam magis perspicua, quam illa sit, quae de corporibus habetur. Corpora enim non aliter noscimus, nisi tamquam substantias extensione aliisque praeditas characteribus, quos ope sensuum apprehendimus. Quae notitia in hoc vertitur, ut communem conceptum substantiae per ordinem ad proprietates nonnullas determinemus. Idem longe melius contingit de animo; quem substantiam esse cognoscimus, ex qua cogitandi appetendique operationes proficiscantur. Hae enim proprietates, utpote nobis internae, perquam vivide sentiuntur, earumque processus et origo a principio ipso, unde emergunt, consciuntur; cum contra proprietates, quibus corpora determinantur, in subiecto a cognoscente diverso insint, et a facultate attingantur, quae ipsi externa est. Nec vero officit quod animus plerisque non aientibus sed negantibus vocibus explicetur. Id enim non conceptum, sed sermonis vitium est; quo saepe ea, quae tamquam realitates et positiones concipimus, per negationes oppositorum defectuum significamus. Quod praecipue intervenit, cum de rebus spiritualibus a sensuque remotis agitur; siquidem prima vocabula ad res corporeas exprimendas accommodata fuisse videntur; cognitio enim hominis a sensu incipit. Quae cum ita sint, *antecedens* ab adversariis obiectum inficiabere, atque ita ineptissima eorum illatio concidet.

Articulus III.

De animi humani origine et exordio.

94. Humanum animum particulam esse divinitatis ex suprema illa natura divulsam Pythagoras et Stoici somniarunt. Huic deliramento valde accessit Poiret [1], animos nostros emanatione qua-

[1] *De loc. Div.* lib. 1, cap. 10, par. 2, 20, 24.

dam et velut effluvio ex divina substantia prodire autumans; quem errorem sub nova forma restaurare videntur pantheistarum recentium non pauci.

At vero quis non perspicit ea sententia divinitatem ceu partibus coalescentem et talem effingi, ut in plura discerpi et lacerari possit, quasi esset partibus coagmentata? Quapropter quam certum est Dei naturam simplicitate frui nec ulli esse divulsioni obnoxiam, tam evidenter elucet hanc absurdam originem animis humanis nullo modo competere. Deinde si animus noster pars divinitatis esset (sive divisione sive fluxu quodam inde manaret); profecto is res quaedam infecta, non mutabilis, necessaria, nullius augmenti recipiendi capax, brevi, iisdem perfectionibus, quibus Deus gaudet, ornatus esse deberet. Hoc autem internae experientiae non minus, quam rationi repugnat. Quis enim non est conscius, se animo sic instrui, ut innumeris mutationibus et vicibus subiiciatur? Quis non sentit se limitibus sive in intelligendo sive in ceteris viribus sic terminari, ut undique obstacula et obiices inveniat? Exinde vero animum finitae et contingentis naturae esse manifestissime consequitur. Ad rem Augustinus contra Manichaeos, qui in delirium idem inciderant: « Haec mutatio animae ostendit mihi quod anima non sit Deus. « Nam si anima substantia Dei est; substantia Dei violatur, « substantia Dei decipitur, quod nefas est dicere [1]. » Atque iterum: « Non est pars Dei anima.... Quod si esset, nec deficeret « in deterius, nec proficeret in melius, nec aliquid in semetipsa « vel inciperet habere quod non habebat, vel desineret habere « quod habebat, quantum ad eius ipsius effectiones pertinet. « Quam vero aliter se res habeat non est opus extrinsecus te- « stimonio; quisquis semetipsum advertit, agnoscit [2]. »

95. Alter error, huic omnino contrarius, animos in filios ex parentibus traduce quodam propagari finxit; unde *traducianorum* ductum est nomen. Huius sententiae patroni Tertullianus et Apollinaris extitere, eaque dupliciter intelligi potest, quatenus ex parentum aut animo aut corpore animos filiorum deduci asserit.

1 *Epist.* 166, n. 3.
2 Ibidem.

Utrumque autem absurdissimum esse probatur. Nam cum animus parentum, quemadmodum cuiusque hominis, simplex omnino atque immaterialis sit; tantopere repugnat animum filiorum ex illo decerpi et veluti desecari, quantopere rationi contradicit, ut aliquid partibus omnino carens in particulas discerpatur ac multimodis dilaceretur. Nec quisquam urgeat animum filiorum non a parentum anima divelli, sed ab eadem produci tantum. Namque id etiam absurditate laborat, propterea quod spiritualis substantia non nisi ex nihilo per creationem condi possit. Quare si animus, qui spiritus est, a parentum animis produci fingitur; iisdem vis creandi, quae infinita est, tribuatur oportet. Id autem quantum a veritate discedat, nemo est qui non videat.

Quod si a parentum non anima sed corpore transmitti animus filiorum dicitur, multo plus absurditas doctrinae huius augescit. Nam qui intelligi sine conceptuum pugna potest quomodo substantia non solum simplex, verum etiam spiritualis, ex corpore, quod materiale est atque compositum, propagetur? Enimvero propago haec vel abscissione intelligitur, vel efficientia. Si intelligitur abscissione; iisdem argumentis reiicitur, quibus animi simplicitas demonstrata est. Nequit enim res simplex divelli a corpore alterius tamquam pars, quae ad molis illius integritatem pertinebat. Sin vero intelligitur efficientia; tunc absurditatem incurret ex eo, quod effectus excederet causam. Nam spiritus immensa intercapedine praestantior est corpore.

96. His igitur missis absurdis, humanus animus a Deo ex nihilo condi per veram creationem dicendus est. Cum enim animus substantia sit simplex et spiritualis, ex praeiacente aliquo subiecto educi revera non potest. Secus ex illo coagmentaretur, eiusque conditionibus, in omni operatione qua pollet, adstringeretur; siquidem natura rei, ex effectione, qua gignitur, manifestatur. At id demonstratione, qua animi simplicitatem et spiritualitatem ostendimus, subvertitur. Ergo animus humanus non ex subiecto aliquo praeiacente duci, sed ex nihilo condi debet. Iam vero si e nihilo conditur, a Deo immediate fiat necesse est. Creatio enim, utpote infinitam virtutem exigens, propria tantum Dei est. Illud igitur maneat oportet, animum divinam sibi originem vin-

dicare, quatenus unicum sui auctorem habeat Deum. Ex quo sequitur ut ab eodem tantum egeat conservari, ad ipsumque velut ad consentaneum finem aspiret assidue.

At enim, si ita est, perperam hominem parentes genuisse dicuntur; siquidem non animam eius genuere sed corpus. Repono id minime sequi. Nam etsi parentes revera corpus tantum gignant; tamen illud eo perducunt, ut anima spirituali iuxta naturae ordinem informari exigat. Quare corpus, non in se praecise spectatum, sed prout rationali animo iungitur, eorumdem actioni respondet; atque idcirco parentes non corpori sed composito, nimirum homini, existentiam tribuunt; quamvis concurrente Deo, qui creatione sua spiritualem animam condat. Unde merito non corpus sed hominem progenerare dicuntur; quemadmodum qui hominem interficit, etsi non animam sed corpus perimat; tamen, quia actione sua compositum humanum vita destituit, hominem dicitur interemisse.

97. Explicata origine animi, quaeri posset quandonam eius existentia exorditur. Hac etiam in re philosophorum figmenta non desunt. Plato enim Pythagorae obsequens existimavit humanos animos, ante efformatum corpus, rerum moliendarum initio conditos, in astris quondam habitavisse; et exinde ob quoddam perpetratum scelus in corpora quasi in carceres ad luendam poenam detrusos esse. Quod autem illius anteactae vitae immemores simus, id ex oblivione quadam contingere ait. Idem commentum postea amplexus est Origenes; recentius vero magna ex parte e cineribus suscitavit Leibnitius. Hic enim asseruit Deum initio temporis omnes animas una condidisse et corpusculis quibusdam organicis inclusisse; ex quibus decursu temporis, cum corpora humana fiunt, evolvuntur hominesque constituunt. Immo etiam addidit verisimile videri ut hae primo sensili tantum facultate donentur, deinceps intellectu et voluntate, naturali quodam progressu, augeantur. Haec opinio expositione ipsa contemptum sibi creat, et vix credi potest eam a viro illo gravissimo doceri potuisse. Demum ex Pythagorae et Platonis commento metempsychosis, seu migratio animarum dimanavit; quatenus crederentur animae ex uno in aliud perfectius vel deterius, saepe etiam belluinum, corpus demigrare, prout sin-

pularum merita ferrent; donec, expiato scelere, in caelestium concilium revocarentur.

Ut indicatos errores breviter refellamus, praevia illa animorum creatio his argumentis expungi potest. Primum, quia omnino gratis et arbitratu asseritur, nulloque gravi argumento fulcitur: quemadmodum ex solutione difficultatum patefiet. Deinde unitatem humani compositi contra experientiam et rationem omnino pessumdat. Cum enim id, quod a Deo immediate procedit, perfectum completumque iuxta naturae ordinem esse oporteat; si Deus animas, secretis corporibus, condidisset, hae non pars humani compositi sed substantiae sine ordine ad corpus per se haberentur. Quare cum deinceps corpore vestiuntur, non iunctio substantialis sed mere accidentalis exsurgeret; imo talis, quae inter duas etiam substantias vigere posset, nulla intrinsecus relatione connexas. Praeterea in ea hypothesi non compositum quoddam naturale sed violentum et praeposterum oriretur. Violenter enim in poenam admissi sceleris animae humanae corporibus iungerentur. Nobilissimum igitur rerum adspectabilium opus, nimirum homo, ut aliquid monstruosum et contra naturae ordinem prodiisse dicendum esset. Quod divinae sapientiae quantum discrepet, nemo est qui non videat. Nec minus ille error conscientiae dissentit, qua perspicue sentimus ita animum et corpus in nobis copulari, ut non duplex sed una tantum completa substantia, etsi duabus composita partibus, unaque vere persona confletur. Tertio si illa opinatio vera esset, homo mortem non horreret vi naturae, sed appeteret potius; ea enim animus carcere, in quem poenarum luendarum causa coniectus fuerat, liberaretur. Haec autem omnia et conscientiae et communi naturae sensui et rationi oppido refragantur. Denique ridicula prorsus est illa oblivio, quae fingitur omnium anteactarum idearum et praeteritarum mutationum, quas anima subiit; nec quomodo ideae illae oblitterentur ac sepeliantur, intelligi congruenter potest. Animus enim, utpote validior, per se a corpore superari nequit; ut omittam quod corpus, si eius structura sedulo perpendatur, sic est compactum, ut ope sensuum intelligenti animo opitulaturum sit potius quam obfuturum.

98. Prolata argumenta omnes quidem adversarios urgent. At Leibnitiana fabella ex eo etiam displicet, quod animas corpusculis quibusdam, ut vocat, seminalibus primum affigat. Tum etiam improbatur commentitio illo transitu animorum ex unica sentiendi vi ad intellectum et voluntatem; siquidem, eadem manente natura, nequeunt facultates inde emergentes ulla ex parte detrahi vel adiungi.

Metempsychosis denique, praeter absurda superius recensita, haec etiam incurrit. Primum, quod stultitiae esset insimulandus naturae auctor, qui poenas sceleris emendatrices animis irrogaret, quin hi ullam flagitii, quod luere debent, memoriam retinerent. Deinde, animus cum ad belluinum corpus informandum gradum faceret, intelligentiae, voluntatis, ceterarumque facultatum ad superiorem eius partem spectantium, iacturam faceret; quae tamen necessario ex ipso dimanant. Quod absurdum in tantum etiam augescit, quod animus ratione praeditus nonnisi ad corpus humanum, cuius temperatio sibi sit consentanea, relationem habere potest.

99. Ad argumenta vero adversariorum quod attinet, ipsi duo obiiciunt. Primum, quia secus explicari non posset quomodo anima corpori iuncta tot malis et aerumnis subiiciatur. Deinde, quia nisi animae ante extiterint, cogitandus esset Deus tamquam singulis generationibus adstans, administri instar et famuli, ut, compacto corpore, creet animam.

Verum haec facilem solutionem habent. Nam ad primum quod spectat non quia aliquid explicare nescimus, idcirco ius habemus confugiendi ad absurdas hypotheses. Praesertim vero id non licet, cum ex divina revelatione sciamus veram originem aerumnarum, quibus in praesenti genus humanum affligitur. Docemur enim ab ipsa, causam eiusmodi culpam fuisse primitivam a protoparente commissam, ob quam originaria hominis conditio mutata est. Cuius revelationis vestigia quaedam clarissima in omnium populorum traditione servantur. Ceterum, falsum est animum ex iunctione cum corpore aerumnas tantum et mala capere. In primis enim perfectionem aliquam exinde accipit, quod seorsum completam substantiam in ratione suppositi non

efformet. Deinde, anima corpori copulata operationes exercet, quas sine corpore nunquam exercuisset, eas nimirum quae ad vitam sensilem pertinent, quaeque organorum egent adminiculo. Tertio, quoad ipsas intellectuales operationes aliquod ex corpore emolumentum elicit. Eius enim ope obiecta sensibilia suppeditantur, quibus positis, animus innata vi ideas sibi efformat, quibus deinceps totum cognitionum suarum systema superstruit. Quod si quodammodo corpore gravatur et a maiori attentione obiectis mere intelligibilibus adhibenda praepeditur; id ex naturali eius conditione resultat, quatenus natura sua ad corpus vita aliquo tempore donandum ordinem habet, et a perfectione deficit intelligentiarum separatarum, quae corpore iugiter sunt expertes.

Alterum vero argumentum, quod addunt, in primis contra ipsos adversarios torqueri posset. Nam praevia existentia animorum adstructa, ne ipsi quidem incommodum, quod obiiciunt (si incommodum esset) declinant. Etenim tum etiam Deus singulis generationibus adstare deberet, non ut animas conderet, sed ut novis corporibus copularet. Deinde, nullum absurdum in eo est nec ullum famulatum affert, quod Deus, qui omnibus providet rebus ad singulasque concurrit operationes, sic humanas generationes administret; ut constructis corporibus animas, quae illa informent et regant, e nihilo condat. Praesertim vero, cum id et naturae cursus ab ipso Deo constabilitus exigat, et spiritus humani conditio iuxta ordinem a divina sapientia dictatum requirat. Contraria opinio surculus quidam est pestiferae illius plantae, nimirum rationalismi, qui quantum potest vires in id exerit, ut Deum a natura, a ratione, a societate removeat.

100. Ex his, ceu totius quaestionis solutio et quasi summa dimanat, animum ex nihilo a Deo tum condi, cum actu corpori humano iungendus est. Quod si determinatum temporis punctum creationis atque iunctionis huius exposcitur, respondemus id plane incertum esse ac nobis minime notum. Generatim vero dicere possumus animos tum creari corporibusque coniungi, cum corpora rite compacta fuerint congruisque organis instructa ad functiones vitae exercendas. Quae sententia exinde satis suadetur, quod cum animus corpori copuletur ut eo tamquam instru-

mento vitalium operationum utatur; inutilis esset coniunctio antequam finis hic aliqua saltem ex parte obtineri possit. Insuper eiusdem veritatis manifestum indicium ex separatione animae a corpore suppeditatur. Nam si animus ideo decedit a corpore, quia hoc ad vitae motiones ineptum redditur; ratione pari inferendum videtur ut corpori non antea copuletur, quam id ad vitae functiones exercendas accommodatum evaserit.

Articulus IV.

De animi humani immortalitate.

101. Inepte commentus est Arnald, Cartesio deberi primum quod animorum immortalitas solide probata sit. Quare illum divinitus ad nos erudiendos missum fuisse ait. Verum assentatione hac nihil magis ridiculum fingi poterat. Etenim, ut opinio immortalitatis animorum una cum humano genere inveteravit; sic eius demonstrationes validae ab ipso ortu philosophiae derivantur, quemadmodum veterum scripta volutanti perspicuum est. Instar omnium sit divinus Plato, qui saepe in suis dialogis, in Phaedone praesertim, argumenta pulcherrima pro immortalitate animorum adducit. Si quid hac in re Cartesio tribuendum est, id ad veritatis huius perturbationem potius pertinet. Is enim spiritualitate cum simplicitate confusa immortalem esse animum ex eo consequi statuit quod simplex natura esset. Quare ne brutorum etiam animabus, quae certe simplices sunt, immortalitatem largiretur, eas de medio sustulit. Verum omissis his nugis, ad rem nostram veniamus. Ut animo constet immortalitas, tria plane requiruntur: ut is fato corporis sit superstes, ut a corpore separatus vita sit fruiturus, ut ab efficiente nullo existentia sua spolietur. Quae quidem omnia animo humano competere gradatim demonstrabimus.

Propositio I.

Animus perire nequit, pereunte corpore.

102. Non esse animum cum corpore interiturum, sed eius solutioni superstitem fore, evidenter derivatur ex iis, quae pro illius simplicitate et spiritualitate disputata sunt. Corruptio enim duplici potest ratione contingere. Primum, si aliquid per se corrumpatur et intereat; deinde si aliquo, ex quo pendet, intereunte, eo perempto et dissoluto, veluti consecutione quadam existentia viduetur. At vero neuter pereundi modus animo congruere potest.

Nam ad superiorem quod attinet, is ne contingat ex animi simplicitate vetatur. Huiusmodi enim corruptio et mors iis accidit, quae, cum partibus coalescant earumque vigeant iunctione, separari aliquando ac divelli in plura possunt. Nihil enim est aliud corruptio, nisi dissociatio ac discerptio partium, quibus subiectum aliquod constat; interitus vero non est aliud nisi discessus quidam et quasi migratio principii vitalis quo substantia ante fruebatur. Sic moritur homo, eo quod animus a corpore separatur; corrumpitur lignum, propterea quia partes, unde constituitur, invicem dissociantur. Atqui animus cum ipse sit principium vitae, nequit certe a principio vitae separari; cum vero simplicitate gaudeat, caret partibus, in quas utcumque dilaceretur. Ergo primo generi corruptionis, quem diximus, obnoxius esse non potest. Ad rem Tullius: « In animi cogitatione dubitare minime possumus, nisi plane in physicis plumbei simus, « quin nihil animis admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum sit, nihil duplex. Quod cum ita sit, « certe nec secerni nec dividi nec discerpi nec distrahi potest; « nec interire igitur. Est enim interitus quasi discessus et di- « remptus earum partium, quae ante interitum iunctione aliqua « tenebantur [1]. »

Verum nec alteri corruptionis aut interemptionis modo animus revera subiicitur. Hic enim in iis tantum rebus cogitari potest, quae, cum ex subiecto aliquo corruptioni obnoxio quoad

[1] *Qq. Tuscul.* lib. 1.

existentiam pendeant; eo distracto et pereunte, desinere natura exigant. Quare existentia viduantur a Deo, qui res singulas, prout earum conditio fert, administrat. Sic generatim omnes vires, quae materiam afficiunt, composito cui insunt dissoluto, corruunt. Sic etiam de anima belluina dicendum videtur; quae etsi simplex et a corpore brutali distincta, tamen ex illo quoad existentiam pendet. Nam, ut eius operationes omnes patefaciunt, nonnisi ad corpus illud regendum atque administrandum aptatur; siquidem in iis dumtaxat, quae corpus respiciunt, tota vertitur operando, nec materialem orbem excedere vel minima ex parte valet. Quare corpore illo per mortem absumpto et dirempto, brutalem quoque animam existentia a Deo destitui consentaneum est. Id enim naturalis eius conditio exigit; siquidem, distracto corpore, finis, ob quem exstabat anima illa, omnino demitur. Deus autem res omnes pro earum natura, conditione et fine moderatur et regit. Contra, humanus animus, ut superiore articulo ostensum est, ex corpore in existendo non pendet; quemadmodum intellectuales eius operationes evidentissime manifestant. Hae enim materiae limitibus non coarctantur, nec corpus pro fine habent; sed supra omnem corporeum ambitum evectae ad spiritualia prorsus obiecta se convertunt et applicant. Ex quo patet, eas sine concursu organi corporei intrinsecus exerceri, ac pro fine habere non corpus vita donandum sed ipsum animum scientia et virtute perficiendum. Ergo neque posterior pereundi modus in animum quadrare potest. Cum igitur, praeter recensitos, nullus tertius modus adsit, quo animus intereat, atque eorum alter ex simplicitate, alter ex spiritualitate removeatur; animus, utpote simplex et spiritualis, nulla ratione corrumpi vel interire posse dicendus est.

Propositio II.

Animus a corpore separatus spirituales suas operationes exercere pergit.

103. Quod secundo loco erat propositum, animum separatum a corpore vita esse fruiturum, ex iis quae dicta sunt, manife-

ste consequitur. Nam si post corporis dissolutionem mansurus est animus, consentanea sibi operatione, quae in cogitando sita est, viduari nequit. Operatio enim, ut fert effatum, existentiam sequitur, et ad eius conditionem accommodatur.

Hoc potissimum elucet, si quaenam cogitatio naturae animi sit maxime propria consideretur. Nam non modo sensuum repraesentatio, quae ex impressione in organis facta pendet, animum afficit; verum etiam rerum tum corporearum tum maxime non corporearum conceptiones iudiciaque, quae sensilem nullam imaginem sibi implicant. Immo vero in his cogitandis maximopere activitas explicatur humana, ad eamque scientiam comparandam animus vehementissimo amore pellicitur. Huiusmodi autem intellectiva operatio, ut saepe diximus, nullam intrinsecam dependentiam ab organis habet, sed sola activitate animi exercetur. Quod si nunc, dum animus corpori coniunctus est, mens imaginationem semper pedissequam et quasi administram sibi vindicat; hoc non intrinsecam dependentiam, sed extrinsecam tantum importat; nec ex cogitationis eius natura sed ex praesenti statu unionis resultat. Cognitio enim, quae in obiectis mere intelligibilibus versatur, corporis coniunctionem vi suae naturae non postulat. Quae enim causa ratioque hanc necessitatem efficiens proferri posset? Certe haec, quaecumque fingatur, repetenda esset ex conditione aut subiecti aut obiecti, quod attingitur. Horum autem nihil asseri prudenter potest. Subiectum enim ad eiusmodi cognitionem eliciendam ab influente corpore determinari non eget : siquidem corpus nonnisi ad ea, quae complectitur quaeque suis adiunctis et notis adstringit, determinare potest; cognitio autem intellectualis corporeum ambitu omnino superat et a corporeis conditionibus est plane vacua. In subiecto igitur necessitas illa non inest. Sed neque ex parte obiecti cogitari potest. Obiecta enim contemplationis eius alia in rebus non corporeis posita sunt, alia in corporeis quidem, at non secundum corporeas imagines consideratis. Ex quo existit ut neque ratione modi quo obiectum attingi debet, necessitas iunctionis illius appareat. Cogitatio enim huiusmodi non corporea aut sensili aliqua repraesentatione perficitur, sed conceptione tantum mentis et iudicio. Immo vero si repraesenta-

tione huius generis coalesceret, mentalis illa cognitio penitus destrueretur. Nulla igitur in animo quoad cogitationes suas intellectuales exercendas necessitas iunctionis cum corpore fingi potest.

Atque hoc perspicuum magis erit, si de cognitione reflexa sermo sit, qua animus in seipsum cogitando revertitur. Obiectum enim ad eam determinans non foris positum est, nec extrinsecus advenit; sed intus in ipso animo existit, et cognoscenti ita iungitur ut nihil sit ei intimius. Quocirca nulla probabilis ratio est cur, absumpto corpore, praepediatur.

Idem dic de ideis, quas animus corpori copulatus adeptus est. Mens enim cum eas apud se retineat, materiam profecto possidet, quam assidue contempletur et ex qua novas cogitationes eliciat. Patet igitur animum innatam cogitandi vim, cum separatur a corpore, procul dubio retenturum esse, eaque spoliari non posse. Immo etiam, si vera volumus iudicare, eam, hac seiunctione peracta, longe potentius et expeditius exercebit. Ut enim interna cuique experientia manifestat, etiam in praesenti statu eo distinctius et nitidius intelligimus, quo magis mentem a corpore avocamus. Praeclare Tullius loco nuper citato: « Atque ea profecto tum multo puriora et dilucidiora cernuntur, « cum, quo natura fert, liber animus pervenerit. Nam nunc « quidem quamquam foramina illa quae patent ad animum a « corpore callidissimo artificio natura fabricata est, tamen ter- « renis concretisque corporibus sunt intersepta quodammodo. « Cum autem nihil erit praeter animum, nulla res obiecta im- « pediet quominus percipiat quale quidque sit. »

Propositio III.

Animus separatus a corpore spoliari nequit existentia.

104. Denique animum seiunctum a corpore nunquam existentia destitutum iri evidenter convincitur. Tunc enim non aliter existentiam amittere posset, nisi quatenus in nihilum a Deo redigeretur. At vero Deum id nunquam esse facturum comperta

et manifesta res est. Deus enim servator naturae est, non demolitor; resque singulas, prout earumdem conditio fert, administrat et regit. Quare, cum animus principium in se nullum habeat, unde corrumpatur et desinat, atque ideo sempiternus esse postulet; illum Deus perpetuo conservabit.

Praeterea animum vi naturae perpetuam durationem et vitam exigere luculenter ostendit ingenitus ille appetitus, quo in existentiam nullis terminatam limitibus vehementissime fertur. Solus enim homo inter omnia animantia vi intelligentiae durationem et vitam apprehendit immetatam ac fine prorsus carituram, eamque sic apprehensam acri prosequitur desiderio; cum contra bruta animantia, utpote quae intellectu destituta sunt et solo sensu fruuntur, vitam non percipiant nisi prout *hic* et *nunc*, ut dici solet, habetur, atque praesenti tempore definitur. Huiusmodi autem desiderium animo humano naturale est; cum necessarium sit et constans, atque ex innata emergat conditione. Ergo inditum illi a Deo est; ac propterea nequit esse frustraneum, sed bonum respicit quod iuxta ordinem naturae assequendum reapse sit.

Quae cum ita sint, in nihilum redigi animus a Deo sapienter operante minime potest. Id enim si Deus faceret, sibimet ipse evidenter contradiceret. Nam ex una parte, divina sapientia animi humani perpetuitatem dictaret; siquidem quicquid natura sua sempiternum esse poscit, eius perpetuitas ab ipsa divina sapientia, ex qua naturalis ordo rerum et propensio dimanat, imperatur. Ex alia vero, si animus in nihilum redigeretur, eius interitus naturali ordini rerum et divinae sapientiae conveniens esse deberet; siquidem quidquid Deus ut naturae auctor agit, id divinae sapientiae naturalem rerum ordinem dictanti acclive et consentaneum esse oportet. Haec autem pugnare inter se nemo non videt; atque ideo non posse nedum divinae menti congruere, sed ne ab humana quidem intelligentia componi simul.

105. Alterum argumentum, quod animi post solutum corpus durationem et vitam ostendit, ex Dei iustitia ac providentia depromitur. Nam si Deus aequus est et providus, respectu praesertim creaturarum rationalium, quas singulari prorsus cura gubernat et moderatur; haud dubium est quin vitium plectere

poenis, virtutem vero honestosque mores praemio remunerari debeat. Verum id in hac fugaci vita non accidit, saltem quantum necesse foret. Nocentes enim flagitiososque bonis affluere, contra vero probos frugique homines aerumnarum plenam et pene non tolerandam vitam degere saepissime contuemur. Ergo, nisi Deus rerum humanarum et aequitatis oblitus per delirium dici velit; certum profecto est huic aevo labili et defecturo aliam superesse vitam, in qua singulis poena vel merces pro meritis tribuatur. Hoc vero cum esse non possit, nisi animus morti corporis sit superstes; haec veritas tanta perspicuitate fulget, quanta Dei iustitia et providentia clarescit.

Praeterea nisi animus humanus corpori superesset, totus quantusque est ordo moralis, qui a natura ipsa insculptus nobis est, susque deque verteretur, immo prorsus evanesceret. Nam ordo hic malitiam actionum et honestatem spectans, exquirit necessario ut homini ratio praesto sit sufficiens, qua suas operationes moderetur ac se ad bene operandum perpetuo incitet. Atqui eiusmodi ratio deesset, si animus cum corpore interiret. Etenim ad bene honesteque operandum homo illecebris sensuum iugiter obluctari debet, et appetitum rationi obedientem efficere. Immo etiam saepe commodis licet honestis nuntium mittere ac valde aerumnosam abiectamque vitam ducere ad honestatem virtutemque tuendam; nec non mortem ipsam oppetere quandoque debet, ut se integrum a scelere custodiat, idque a recta ratione veluti bonum et amabile imperatur. Iamvero haec naturae praeceptio recta non esset, nisi animum melior vita maneret, in qua potiora bona virtuti rependantur. Virtus enim in bonum et perfectionem operantis reditura sit oportet; quod certe non contingeret, si vita omnis, quae fundamentum cuiusque boni est, adimeretur.

His accedit naturale desiderium beatitatis, ad quam innato pondere animus maxime rapitur. Ut enim sibi quisque est conscius, vehementi quadam propensione, et intimo naturae instinctu felices esse volumus expleteque beari. Hanc autem beatitatem in praesenti vita nunquam assequimur. Nam labile hoc aevum ac deciduum innumeris scatet calamitatibus et angoribus, quae beatam vitam comitari non debent. Haec enim, ut scite inquit

Boëthius, status est omnium bonorum aggregatione perfectus. Deinde assequuto fine et felicitate, omne desiderium hominis conquiescere expleríque necesse est. At contra vita praesens stimulis semper angitur et sollicitudine et cupiditate non modica. Ergo, nisi novercam naturam fingimus et homini inimicam; alius certe status superest, in quo animus corpore solutus bonis iis, quae nulla admixtione malorum vitientur, perfruatur. Nec vero timendum est ne vita huiusmodi tandem aliquando terminetur. Id enim si esset, iam beata esse desineret. Ut enim apposite Tullius: « Si amitti vita beata potest, beata esse non « potest. Quis enim confidit sibi semper illud stabile et firmum « permansurum, quod fragile et caducum sit? Qui autem dif- « fidit perpetuitati bonorum suorum, timeat necesse est ne ali- « quando, amissis illis, sit miser. Beatus autem esse in maxi- « marum rerum timore nemo potest [1]. »

Denique ex unanimi et communi omnium gentium consensione, quae nonnisi a natura ortum ducit, oppido veritas haec illustratur. Omnes enim nationes et populi, sive culti sive barbari, hac in re mire consentiunt. De philosophis autem, exceptis iis, qui ad turpificatis cupiditatibus gratificandum veritatem de industria obscurare nituntur, ceteri nobis una suffragantur [2].

1 *De finibus* l. 2, c. 27.

2 Iuvat prae reliquis audire pulcherrimam Cyri ad filios allocutionem, quae a Tullio refertur in Catone seu *De senectute* prope finem. Sic enim sapientissimum illum morti proximum filios consolantem inducit. « Nolite « arbitrari, o mihi carissimi filii, me cum a vobis discessero, nusquam aut « nullum fore: nec enim dum eram vobiscum animum meum videbatis, sed « eum esse in hoc corpore ex iis rebus quas gerebam intelligebatis. Eum- « dem igitur esse creditote, etiamsi nullum videbitis. Nec vero clarorum « virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi « efficerent, quo diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam « persuaderi potuit animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere; « cum exissent ex iis, emori: nec vero tum animum esse insipientem, cum « ex insipienti corpore evasisset, sed cum omni admixtione corporis libe- « ratus, purus et integer esse coepisset, tum esse sapientem etc. »

Solvuntur difficultates.

Obiic. I. Occurrit Kant inquiens, ex simplicitate et spiritualitate animi eiusdem immortalitatem non evinci. Nam quamquam animus, quia simplex est, quantitate caret extensiva; habet tamen intensivam, in eo positam quod pluribus virium gradibus instructus sit. Iam vero hi activitatis vel, si lubet, realitatis gradus decrescere iugiter possunt; atque ita animus etsi non partium divisione, tamen lenta virium remissione in nihilum dilabi poterit [1].

Resp. Kantianus iste metus puerilis est. Nam animus humanus si non secundum insomnia transcendentalium, certe iuxta rei veritatem, non est ridiculum quoddam compositum diversarum virium; sed est substantia vere una, ex qua licet cogitandi distinctae actiones emergant, ipsa tamen in se plenissima simplicitate fruitur. Quod quibus argumentis eluceat, iam ante dictum est. Hec cum ita sit, kantiana omnino evanescit difficultas. In primis enim, etiamsi Kantio largiremur animi facultates gradus habere intensivae quantitatis invicem dissociabiles; tamen cum hi in sui realitate ex corpore non pendeant sed unice ab animo, chimaericam illam remissionem pati non possent. Nam animus, utpote individuus et simplex, iugiter quoad naturam idem immotusque persisteret. Una autem eademque manente substantia, ex qua in determinato gradu vires aliquae fluant, hae etiam debilitari fierique remissiores nequeunt. Quare tota Kantii ruit obiectio, etsi detur hypothesis distinctionis realis inter diversos gradus activitatis, qui in animo cogitantur. Sed ne id quidem, ad rem quod attinet, concedendum est. Nam diversitas illa graduum, quam obtrudit, non est realis sed logica. In eo enim posita est, quod, cum activitas animi finita sit, ea praestantior alia et validior in nobilioribus spiritibus cogitari possit. Hinc fundamentum mens sumit, ut eam veluti quibusdam constantem gradibus concipiat. Verum si non logica notio, sed physica earum virium realitas consideretur, haec distinctio graduum omnino respuitur; secus realitas illa non esset simplex et individua, qualis ab animi natura poscitur.

1 *Confut. argum. Mendelsohn. Critica Rationis purae.*

Obiic. II. Argumentum ex Dei providentia et iustitia atque ex ordine morali desumptum probat quidem animum humanum, pereunte corpore, non interire; at minime probat eum esse perpetuo duraturum, nisi aeternitas praemiorum et poenarum adstruatur, quae naturali ratione demonstrari non potest.

Resp. In primis argumentum illud si, ut concedit difficultas, evidenter ostendit animum dissoluto corpori esse superstitem; hoc ipso consecutione quadam evincit illum sempiterna vita esse fruiturum. Si enim animus naturali ordine fato corporis superest, non aliter deinceps desinere posset, nisi quatenus a Deo in nihilum redigeretur. At in primis hoc satis est philosopho, ut quod rerum natura fert demonstratione convincat. Quod autem a libera Dei voluntate pendet, id non philosophando aperitur, sed a Revelatione petendum est. Deinde, nos rationes addidimus ad demonstrandum animos humanos numquam a Deo in nihilum redactum iri; quod qua ratione certum sit, satis abunde superius disputavimus. Neque hoc exigit ut aeternitas poenarum per rationem demonstretur. Sufficit enim quod unice probetur animum per se aeternam durationem exquirere, licet duratio et qualitas praecisa poenarum ex revelatione scienda sit. Nihilominus id etiam inficiandum videtur, non posse aeternitatem poenarum naturali ratione suaderi. Ut enim aliqua tantum argumenta delibem, quibus illa probatu digna cernitur; cum spatium ad merendum vel demerendum destinatum praesentis vitae ambitu circumscribatur; perspicuum profecto est animum perpetuo esse mansurum in eo statu, quem sibi in hac vita libere meruit. Cessante enim conditione viae termini tantum superest conditio; in termino autem res non movetur, sed quiescit. Deinde cum grave flagitium propter iniuriam, quam infinitae Dei maiestati irrogat, infinitam veluti malitiam retineat; aequitas et proportio iustitiae postulare videtur ut infinita aliqua poena reparetur. Haec autem quia *intensione* talis esse non potest, idcirco est ut *duratione* saltem illi assimiletur. Poena enim sceleri consentanea esse debet, eiusque gravitate metienda est, non tempore quo flagitiosa actio duravit. Quod quidem ita perspicuum est, ut nos etiam vulnus momento temporis inflictum, longo vel etiam perpetuo carcere puniamus. Praeterea sapientia supremi legislatoris

plane exigit ut eiusmodi poena in gravia scelera sanciatur, quae ad homines ab iis deterrendos sufficiens ratio futura sit. Haec autem alia esse non poterat, nisi poena aeternum duratura. Nam si etiam in praesenti, dum Deus hanc hominibus interminatur, nihilominus tam multi inveniuntur qui illam parum curant; quid futurum fuisse censendum est, si ab ea quoque Deus temperasset? Aeternitas igitur poenarum tum a Dei providentia et administratione sapienti, tum ex conceptu ipso iustitiae satis aperte derivatur. De aeternitate vero praemiorum nihil addo, quippe quae ex conceptu beatitudinis, quam fore aeternam oportere superius probatum est, evidenter inferatur.

Obiic. III. Ex consensu mutationum corpus et animum afficientium sic opponit Lucretius. Animus cum corpore nascitur, adolescit, senescit. Ergo consequens est ut una pariter cum corpore intereat [1].

Resp. Difficultas haec a materialistis ad ravim obiecta ex iis, quae de animi natura probata sunt, plane vanescit. Mutationes enim illae animo corporique communes, aliter in animo, aliter contingunt in corpore. Nam animus quidem una cum corpore producitur, sed longe diverso productionis modo. Animus

1 Praeterea gigni pariter cum corpore et una
Crescere sentimus, pariterque senescere mentem.
Nam velut infirmo pueri teneróque vagantur
Corpore; sic animi sequitur sententia tenuis.
Inde ubi robustis adolevit viribus aetas,
Consilium quoque maius et auctior est animi vis.
Post ubi iam validis quassatum est viribus aevi
Corpus, et obtusis ceciderunt viribus artus,
Claudicat ingenium, delirat linguaque mensque,
Omnia deficiunt, atque uno tempore desunt.
Ergo dissolvi quoque convenit omnem animaï
Naturam, ceu fumus in altas aëris auras,
Quandoquidem gigni pariter, pariterque videmus
Crescere, et ut docui, simul aevo fessa fatiscit.
Huc accedit uti videamus corpus ut ipsum
Suscipere immanes morbos, durumque dolorem;
Sic animum curas acres, luctumque metumque.
Quare participem lethi quoque convenit esse.
De rerum natura lib. 3, v. 446. et seq.

enim creatione gignitur et divina prorsus operatione; e contrario corpus generatione fit et creatorum efficientium ministerio. Deinde succrescit corpus partium novarum additamento; at animus augetur et locupletatur adipiscendis ideis, quae nec extensae sunt nec materia ulla concrescunt. Tertio aegrotat corpus humorum, quos continet, temperatione turbata, et partium quibus coalescit distractione; aegrotat animus curis et affectuum tumultu, in quo non aliquid sui amittit, sed saepe cogitandi sentiendique vim potentius acriusque explicat. Denique quoad languorem et inertiam animi ex languescente et hebetato corpore provenientem, id in primis non semper accidit. Nam saepe attrito corpore membrisque distractis, non modo integra sed etiam longe vivacior vis proditur cogitandi. Iterum saepenumero quo magis viget corpus; eo hebetior vis est intelligendi, ac ratiocinatio obtusior: contra defervescente corporis energia, validior redditur animus intelligentiaque potentior. Quod in senectute potissimum videre est; in qua etsi homo corpore utatur languidiore, tamen mentis acumine, cogitatione, prudentia, consilio pollet. Quid vero quod corpore coacto, non cogitur animus? Quid quod fere semper quae corpori prosunt, nocent animo; quae contra mentem exercent, corpus debilitant? Nonne haec utriusque processum non modo non eumdem aut consimilem, verum etiam longe diversum et contrarium esse demonstrant?

Quod si aliquando ex mutationibus corporis mutationes etiam in animo accidunt, atque ex impedimento corporis cogitandi vis praepeditur, id non ex similitudine naturae sed ex intima utriusque iunctione resultat. Dum enim animus corpori copulatur, eo tamquam instrumento utitur, propter sensationes a quibus cognitio mentis in statu unionis pendet eo modo quo inferius dicturi sumus. Quare ut, dissoluto instrumento, vel peritissimus artifex ab operando impeditur, aut munere suo perperam fungi cogitur; sic animus, perturbato omnino corpore aut sensoriis praepeditis, cogitationes huius status proprias exercere non valet. Id vero spiritualitatem eius tam luculenter probatam non infirmat, sed intimam cum corpore in hac vita societatem ostendit. Inepte igitur materialistae argumentum ex hoc contra animi immortalitatem assumunt.

Obiic. IV. Si animus immortalis esset, mors nullo timore hominem angeret, sed ipsi iucunda potius accideret. Nam praesentis vitae malis solutus animus ad potiora bona migraret. Atqui plerumque homines mortem maximopere perhorrescunt. Ergo mortalis est animus.

Resp. Si probe res introspicitur, timor ingruentis mortis immortalitatem animi non infirmat, sed confirmat. Nam maximus ille timor et fuga animum vehementer excrucians in iis plerumque contingit, qui turpificatis moribus indulgent, et ob admissa facinora poenas et calamitates subeundas timent. Nil simile bonis accidit, ut omnium aetatum ac temporum historia testatur. Quod si etiam probos homines mortis aliquis horror invadit; is non ex timore interituri animi oritur, sed ex naturali quadam repugnantia, quam animus experiri debet dum e corpore, quicum ante tam arcto vinculo sociabatur, abscedit, et ex anxietate quam ingerit cogitatio dubiae sortis, quae in aeternum subeunda erit. Nemo enim evidenter in hac vita, nisi Deo revelante, scire potest se praemio non poena fore dignum, etsi alterutrum valde probabili ratione coniiciat.

Obiic. V. Animus conditus est ut corpus informet. Ergo corrupto corpore, deficit finis propter quem exstabat. Ergo, si superesset, in statu quodam violento contra naturalem eius propensionem inveniretur. At vero nil violentum durabile.

Resp. Finis potissimus, propter quem animus est conditus, non est ut corpus informet, sed ut beatitudinem assequatur, quae in Dei notitia et dilectione cernitur. Coniunctio autem eius cum corpore finis est secundarius, seu potius medium ut in hoc quasi gyro animus exerceatur et bene operando beatam vitam mereatur. Quare separatus a corpore in statu proprie violento non reperitur. Status enim violentus ille dicitur, qui praecipuae propensioni naturae reluctatur. At animi inclinatio praecipua scopum respicit, cuius adeptio ad futuram pertinet vitam. Nihilominus cum animus suapte natura sit substantialis forma humani corporis, negari non potest quin ad ipsum naturaliter inclinetur. Verum huius inclinationis impeditio in vita ad potiorem inclinationem explendam idonea, statum absolute violentum minime facit; praesertim cum naturale id sit animo, cuius conditio immortalitatem exquirit.

Articulus V.

De animi iunctione cum corpore.

106. Ad unionem animam inter et corpus explicandam, tria circumferri solent systemata: *causarum occasionalium, harmoniae praestabilitae, influxus physici*. De quibus quid iudicandum sit breviter dicam.

I. Systema causarum occasionalium adstruit animum et corpus omni activitate destitui, et quod consequens est, nullum animi in corpus et vicissim corporis in animum veri nominis influxum haberi. Quod vero, quibusdam in animo voluntatibus existentibus, certi et determinati in corpore motus respondeant, et vicissim impressionibus nonnullis in corpore peractis perceptiones motusque consentanei in animo excitentur; id unice ex lege et actione Dei repetendum arbitratur. Ea enim sententia Deus occasione impressionum corporearum sensationes perceptionesque in animo facit; pariterque occasione voluntatum quarumdam, quas in animo gignit, respondentes motus in corpore secundum leges a se latas efformat. Huius systematis, quod etiam *assistentiae* nominatur, auctor est Malebranche [1], quamquam Cartesianum vulgo nuncupetur, propterea quod Cartesius ita suis principiis illi praeluserit, ut eius discipulus illud nullo negotio inde derivaverit [2].

II. Systema harmoniae praestabilitae, a Leibnitio primum invectum, in hoc cum superiore convenit, ut corpus inter et animum nullum actionis influxum ponat. In ceteris vero discrepat. Sancit enim in animo perceptiones appetitionesque continenti quadam serie ex innata vi usque procedere, atque ita quidem, ut praecedens posteriorem inferat, et posterior a superiore tamquam a sui ratione sufficiente dimanet. Similiter contingere docet in motionibus corporis; quas sine ulla animi efficientia ex mera illius structura repetit. Sic enim, eius sententia, Deus artificiose corpus elaboravit, ut propter unicam organorum dis-

1 Vide *Récherche de la vérité* l. 6, p. 2, ch. 3.

2 Vide Wolf *Psychol. ration*. sect. 5, c. 3.

positionem, accedente impressione quae ob circumstantia corpora oboritur, ordinata quadam successione corporei motus omnes gignerentur; at vero ita, ut animi voluntatibus vel perceptionibus omnino consentirent. Cuius rei ea est ratio, quia Deus praescientia sua illum animum idque corpus invicem copulavit, quae huiusmodi congruentes actiones essent habitura. In hoc igitur utriusque operationum consensu animi et corporis iunctio reponitur.

III. Tertium systema, quod etiam *causalitatis* dicitur, corporis animique nexum per mutuam utriusque actionem explicat, ab eaque rationem desumit cur existentibus quibusdam motionibus in corpore, respondentes in animo excitentur perceptiones. Itemque ex mutuo hoc influxu emergere opinatur ut quibusdam excitatis in animo voluntatibus motus gignantur in corpore congruentes. Huius systematis auctor Eulerus habetur, acriter tamen a Lockianis defendi solet.

Eorum vero trium fusiorem explanationem qui desiderat, Genuensem adeat [1].

Descripta systemata ad trutinam revocantur.

Verum ut liquido fatear, horum nullum veritati consonum dici potest. Atque ad primum quod pertinet, id vel hac unica ratione reiicitur, quod veram et physicam unionem animi cum corpore prorsus eripiat. Etenim, ut iure omnes observant philosophi qui in Malebranchii verba iurare nolunt, nulla iunctio realis ad substantiam unam componendam idonea haberi potest ex eo, quod a motionibus unius rei ad motiones in alia excitandas occasio sumatur. An vero si duae machinae ab assistente artifice ita agitentur, ut ambarum rotae simul et cum consensu ferantur, eae physice coniungi inter se atque ad substantiam unam conflandam convenire dicuntur?

Animum cum corpore physice iungi, atque ita ut inde vere una, licet composita, efflorescat substantia, nemo est qui ambigat. Neque id subtili quodam ratiocinio eruendum est, sed ipso

1 *Metaph.* part. 3, c. 2.

conscientiae claret testimonio, quo intime persentimus ex iunctione utriusque substantiae unam in nobis formari personam, unumque completum operandi principium. In adversarii sententia haec unitas omnino eliminaretur; ac persona hominis solo constaret animo. Quare cum nostrum laeditur corpus aut movetur, laesionem illam aut motum cognitione quidem attingere deberemus (eo ferme modo quo cognitione attingimus, si quid in hac aula frangitur vel movetur), at reipsa nos moveri aut impressionem in aliqua personae nostrae parte recipere nonnisi errando existimaremus. Breviter: Unio corporis animique vere realis est et physica, ut phaenomena mutui nexus patefaciunt, et universalis hominum non amentium fert consensus. Atqui Malebranchii systema hanc evertit funditus. Ergo nulli cordato viro probandum est.

Praeterea commentum hoc inertiam animorum inducit, quae rationi repugnat et humanam libertatem e medio pellit; qua quidem nihil manifestius conscientiae est, nihil exploratius. Ut omittam parum philosophicam procedendi rationem, qua in explicandis phaenomenis unionis animi cum corpore, neglectis causis physicis, quibus enucleari res possit, saltu quodam vere mirabili ad Deum confugitur. Quod si importuna ad divinitatem fuga in poësi etiam vitiosa est, quid de philosophia dicendum erit, quae non in fictione aliqua verosimili, sed in obiectiva realitate scrutanda et in propriis phaenomenorum fontibus detegendis tota versatur?

107. Leibnitianum systema iisdem fere, et fortasse pluribus, urgetur absurdis. Principio enim veram animi cum corpore iunctionem pessumdat. Nulla enim viget vera iunctio in hoc, quod operationes unius substantiae motionibus alterius consentiant ad unguem. Profecto si artifex duo horologia sic elaborate fabricaretur, ut aequo gradu ad horas indicandas incederent; nemo ea inter se physice iungi atque unam conflare substantiam existimaret. Deinde libertatem nomine tantum relinquit, re autem omnino demit. Nam etsi insitam animo vim tribuat, qua suas perceptiones et appetitiones eliciat; eas tamen ita perpetuo nexu invicem colligat, ut quilibet status sequens a praecedenti necessario inferatur, eoque posito nequeat non poni. Hoc autem,

ut quisque perspicit, cum libertate consistere minime potest. Tertio, praeterquam unitatem personae humanae perimat et sine probabili fundamento ad opinionem adeo peregrinam et mirabilem gradum faciat; argumento etiam *ad hominem* coargui potest, propterea quod dum nihil sine ratione sufficiente accidere tanto opere exaggerat, seriem inducat ratione sufficiente prorsus destitutam. Nam quomodo fieri potest ut insequentis status semper ratio sufficiens in superiore contineatur, cum saepe inter eos nullus sit nexus aut societas, sed potius summa distractio?

Scite id prosequitur Genuensis; qui ad rem collustrandam exemplo, iubet ut lexicon sumatur, in quo catalogus omnium plantarum vel artium vel praestantium virorum ordine quodam recenseatur [1]. Si illud ad horam legeris, sexcenta animo recurrent obiecta eo praecise ordine quo ibi descripta sunt; ac proinde innumeras perceptiones elicies, quae inter se nullo interno vinculo colligantur. Iam vero quis sanae mentis homo persuadere sibi poterit rationem posterioris ideae vel perceptionis in anteriore contineri, nec potius in dispositione illa qua vocabula in lexico digesta sunt et secundum quam sensibus usurpantur?

Accedit quod ea hypothesi posset animus cum corpore iungi atque unam conflare substantiam, etiamsi alter Romae moraretur, alterum Lutetiae Parisiorum. Nam utrumque in tanta loci disiunctione mutuum operationum consensum servare posset, in quo, iuxta Leibnitium, iunctio substantialis animi et corporis est posita. Postremo systema hoc maximopere in idealismum inclinat. Nam, ut Wolfius fatetur, *animus eodem, quo nunc, modo sibi repraesentaret hoc universum, etiamsi mundus adspectabilis non existeret.* In eo enim systemate series repraesentationum etiam circa res mundanas nullo pacto pendet ab organis, aut obiectorum adspectabilium influxu. Quare sententia istaec nexum omnem internum revera praecidit inter animi perceptiones et corpora, quae nos circumstant. Ex eorum igitur perceptionibus aut etiam ex propensione, quae perceptiones huiusmodi comitatur, nequit desumi firmum argumentum ad existentiam corporum convincendam.

1 *Elem. Met.* p. 3, c. 2, pr. 27.

108. Denique ad tertium systema quod attinet, id iunctionem aliquam physicam et societatem animi cum corpore retinere videtur; at nihilominus mihi non probatur, duplici potissimum ratione. Primum, quia ut animi in corpus, sic corporis in animum influxum adstruit. Qua de re nonnihil materialistis favet. Corpus enim utpote extensum et solidum nonnisi contactu suarum partium et appulsu in aliud operatur. Ex quo illud sequitur ut si animus eius actioni esset obnoxius, quantitate coalesceret, ut impelli et tangi ab ipso posset.

Tangere enim et tangi, nisi corpus, nulla potest res.

Altera ratio est, quia iunctio illa, quam adstruit, *accidentalis* revera est, non *substantialis*. Quare sententiam Platonis redintegrare videtur, opinantis animum coniungi corpori, ut sessor equo aut quemadmodum nauta navi coniungitur. Totam enim coniunctionem et societatem corpus inter et animum in hoc tantum reponit, quod animus agat in corpus, et vicissim corpus in animum. At hoc etiam in sententia Platonis locum habet. Nam quemadmodum navim nauta gubernat et ad cursum dirigit, ita vicissim navis nautam vehit; et quemadmodum sessor equum habenis moderatur et calcaribus pungit, ita vicissim equus sessorem trahit. Mutua igitur utriusque actio per Platonem inducitur, nec tamen idcirco una exsurgit substantia aut unum agendi patiendique principium. Ratione igitur pari, etsi in systemate influxus physici mutua actio adstruitur; haud tamen propterea vera et substantialis iunctio, quae in animo cum corpore viget, explicatur. Immo etiam abrumpitur potius; *actio* siquidem, ut dici solet, sequitur *esse*. Proinde substantiam iam existentem et completam subaudit, non constituit. Si igitur corpus agit, et animus agit per vires sibi proprias, nec ab uno alteri communicatas; utrumque substantiam efformat completam, sui iuris, et quoad existendi principia independentem.

Nec vero audiendus esset qui diceret platonici systematis comparationem inde vitari, quod animus a natura sit ad agendum in corpore destinatus. Nam vel naturae nomine intelligitur Dei voluntas; et haec cum externum aliquid sit, rem intrinsecus

non commutat. Et sane si Dei voluntas hominem aliquem destinaret ut toto suae vitae tempore navi assisteret vel insideret equo, num istaec destinatio coniunctionem illam substantialem efficeret? Vel naturae nomine intelligitur ipse animus quatenus capacitatem habet et vim influendi in corpus; atque haec de sessore etiam, respectu equi, et de gubernatore, respectu navis dici possunt. Uterque enim revera hac potestate ornatur, ut alter navim, alter equum conscendat, ibique suam exerceat actionem.

Hinc alia absurditas sequitur: quod notio vitae a corpore, cui iungitur animus, omnino exularet. Nam motor alterius non est intrinsecum principium operationum eius, sed extrinsecum; quatenus ipsum movet actione non immanente sed transeunte, quae nimirum in subiecto perficitur distincto et diverso ab operante. At vero, ut supra diximus, notio vitae in eo posita est, quod substantia ab intrinseco moveatur atque in semet operetur, nimirum per vires sibi proprias et actione quae in ipso subiecto maneat a quo procedit. Ergo etc.

109. Quod cum ita sit, fictitiis hypothesibus praetermissis, quae rem obscurant potius, quam illustrent; id in primis, quod communis et intimus sensus cuique dictat, fixum ratumque sit: animum vere et physice atque nexu perquam intimo corpori copulari, ita ut una exinde efformetur substantia, licet duobus composita elementis, corpore animoque, non confusis inter se sed omnino distinctis. Ex huiusmodi autem iunctione intima perficitur, ut una in homine persona resultet unumque completum principium, quod patiatur et agat, et cui actiones, quas elicit, tribuantur. Quae res explicari aliter nequit, nisi concipiendo animum coniungi corpori ut principium vitae ipsius corporis; nempe ut principium quod corpori naturam viventis communicat et proinde vires, quibus tum vegetandi tum sentiendi operationes exercentur. Hinc animus principium erit, quod corpus cui iungitur, non modo sibi vindicet, verum etiam influxu suo in partium substantiali unitate contineat et ea donet dispositione, quae sit ad vitae functiones peragendas consentanea. Id autem vetus schola significabat sententia illa: animum uniri corpori tamquam formam eius substantialem. Haec, quae phae-

nomenis et rationi respondent, statuisse sit satis; a subtiliori explicatione quae modum ipsum, quo ea fiunt, exponat, temperamus. Ut enim iure dixit Augustinus: *Modus, quo corporibus adhaerent spiritus et animalia fiunt, omnino mirus est, nec comprehendi ab homine potest* [1].

Articulus VI.

De sede animi.

110. Omissis opinionibus veterum, qui animum vel in corde vel in sanguine vel in alia minus praecipua corporis parte habitare rati sunt, duae celebriores extiterunt hac in re philosophorum sententiae: una, quae in cerebro conclusit animum, altera quae toti corpori praesentem fecit. Qui cerebro affigunt animum, hi quoad locum praecise determinandum discrepant inter se. Cartesius enim in glandula pineali, quae cerebri medietatem occupat; La Peyronie cum plerisque in corpore calloso; alii in alia capitis aut nervorum parte animum collocarunt. Rationes quibus moventur, ad has summatim reduci possunt. Primum, quia animus ibi residere dicendus est, ubi sensationes exercet. Has autem exerceri aiunt in solo cerebro. Quod ut probent, experimentis nituntur Boërhaavi et Halleri, qui animadverterunt omnem sensum aboleri, si comprimatur vel putrefiat vel discutiatur medulla cerebri, aut si nervuli, qui illinc ad sensoria protenduntur, intercidantur aut alia quavis ratione perturbentur. Deinde, quia intelligi non posse dicunt quomodo ens simplex et finitum pluribus corporis partibus sit praesens, quin hoc ipso extensionem subeat.

Sed si vera volumus iudicare, argumenta eiusmodi futilia sunt. Nam quod, laborante cerebro vel communicatione inter cerebrum et sensorium impedita, sensio cesset; id minime probat eam in cerebro perfici. Cessatio enim illa contingit propter necessarium nexum, qui inter praecipuas corporis partes ad sensationem exercendam requiritur. Cuius necessitatis ratio multiplex

[1] *De Civitate Dei* c. 10.

afferri potest. Nam subiectum efficiens ut operetur, congruenti debet dispositione ornari ad naturalem eius statum consentanea. Haec autem, ad sensationem quod attinet, exquirere videtur ut debita communicatio et societas inter sensoria vigeat et cerebrum. Cerebrum enim est praecipuum instrumentum, ex quo cetera sensoria pendent, et quasi fontem constituit totius vitae sensilis. Quare cum sensoria ab hac societate removentur, quae ad naturalem eorumdem constitutionem pertinet; extra statum reperiuntur ad functiones suas obeundas accommodatum. Praeterea in cerebro fluidum quoddam elaborari videtur, quod illinc ad sensoria derivatur ut ea ad operandum disponat. Quare ligato nervo vel dissoluto cerebro, cum diffusio huius fluidi iugiter a cerebro manantis perturbetur; organa sensoria a dispositione desciscunt, quae ad rite operandum ipsis necessaria est. Hinc eorum operatio interrumpitur; quia quodque agens non operatur, nisi rite dispositum sit, et omnes adsint conditiones ad operationem requisitae [1]. Talis igitur nexus et societas ratio est opportuna phaenomeni, non vero quia omnis sensatio in cerebro fiat, quod vehementer conscientiae repugnat. Hac enim docemur sensationem quamlibet in proprio perfici sensorio; quod testimonium si hic fallit, nescio cur aequo iure in ceteris etiam non mentiatur; atque ita in scepticismum fiet lapsus.

Accedit, ut adversariorum ratiocinatio in ipsos etiam torqueri possit. Nam si inferre licet sensationem in cerebro perfici, propterea quod corrupto cerebro sensatio deficit; pari ratione ex eo quod corruptis organis sensatio desinit, fas erit deducere sensationem in organis exerceri.

1 Apposite hac in re Genuensis: « Enimvero quam parum verisimilis sit « hypothesis spirituum animalium eo sensu quo a Cartesio invecta est, a « plurimis est commonstratum; et recentes mechanici suis coniecturis nihil « aliud demonstrarunt, nisi ope nervulorum et fibrillarum communicari « motus a cerebro ad extimas corporis partes aut ab his ad cerebrum; at « id nihil prohibet quominus sit verum vim vitalem esse toto corpore fu- « sam, atque ab ea actiones humanae naturae necessarias esse; quinimmo « aperte videntur hoc eorum plerique dicere, in primis Boërhaave quem « ego hominem in his rebus impense doctum habeo. Sed quibuscumque « tandem mediis vis haec vitalis per corpus, diffundatur et undecumque

Secundum argumentum, quod aiebat intelligi non posse quomodo ens simplex et finitum toti corpori sit praesens, speciosum est, sed pondere vacat. Nam si dicitur non posse intelligi, hoc tantum sensu, quatenus modus eius nequeat distincte comprehendi, nec sensili aliqua imagine repraesentari; id ultro fatebimur. Verum non inde infertur rem ipsam reiiciendam esse. Secus multa alia, ceteroquin indubia, pari ratione repudiarentur, propterea quod nec imaginatione referri possunt, nec notione undique distincta explicari. Profecto creationem, naturam spiritus, iunctionem animi cum corpore, intellectionis originem, idearum societatem, aliaque sexcenta, nec imaginamur, nec modum quo sunt aut fiunt directe percipimus; et tamen ea nemo prudens inficiatur.

Quod si illa propositio accipitur hoc alio sensu, quatenus nimirum rem iudicare ac mente concipere nequeamus, falsissima prorsus est. Nam ad iudicium quod attinet, ea profecto iudicantur, quae vel immediate patent, vel ex legitima ratiocinatione inferuntur. Praesentiam vero animi in toto corpore legitima ratiocinatione suaderi inferius elucebit. Ad conceptum autem mentis quod spectat, ea tantum concipi nequeunt, quae repugnantiam sibi implicant. Hac autem in re nullam vigere repugnantiam perspicuum est. Nam repugnantia vel inde exsurgeret, quod animus est inextensus et ab omni partium concretione liber; vel ex eo quod finita constat realitate. Neutro ex capite oritur. Namque si repugnaret inextensum pluribus simul adesse locis; sequeretur aperte, Deum etiam (qui certe inextensus est) ubique esse non posse; quod enim per se repugnat, id ne Deo quidem attribui potest. At quis audeat divinam immensitatem sic levi brachio pessumdare?

At Deus, inquient, infinitus est. Idcirco pluribus adest locis. Contra vero animus humanus limitibus adstringitur.

« diffundi incipiat seu a corde seu a quocumque alio loco, siquidem ea « a mente est immediate, non potest concipi nisi tamquam vis mentis vi- « talis et essentialis toto corpore fusa. Cumque mens discerpi in partes et « dividi nequeat, erit ea vis mentis immanens, adeoque erit tota mens « velut entelechia prima intime toti corpori praesens omnibusque partibus « tota. » *Elem. Metaphys.* p. 3, c. 2, pr. 21.

Reponimus: simultanea igitur praesentia pluribus exhibita partibus non ratione simplicitatis (quae Deo etiam inest) sed ratione tantum limitum animo non competeret. Ne id quidem cum veritate dici potest. Nam illud dumtaxat ratione limitum rebus creatis repugnat, quod vel infinitam sibi implicat realitatem, vel infinitam aliquam relationem. Neutrum autem hic locum habet. Animus enim cum unius tantum corporis partibus sit praesens, finitam relationem includit et finitam exercet activitatem. Nec sane Deus infinitus censendus esset, si nonnisi uni tantum corpori, etsi quoad singulas eius partes, praesentiam suam exhibere posset, sed quia infinitus est, hoc sibi vindicat, ut omnibus omnino rebus, quotquot exstant, sit praesens; capacitatem vero retineat et exigentiam existendi in omnibus possibilibus rebus, si crearentur; quod quidem animo humano non tribuitur.

111. Ex explicatis apparet nullam esse rationem cur ab opposita sententia discedatur. Immo vero ad eam omnino accedendum esse, his potissimum argumentis persuademur.

Primum, quia indignum excellentia et nobilitate animi est ut puncto tamquam nidulo affigatur. « Non puto, Leibnitius « aiebat, convenire ut animas tamquam in punctis considere- « mus [1]. » Et sane spiritus, utpote immenso intervallo corpore praestantior, a partibus materiae non adaequatur. Hinc ab una potius earum partium aut alia coërceri nequit; sed iis omnibus adesse debet, ad quas virtus eius et operatio immediate porrigitur; ac proinde ibi est, ubi agit. Iamvero animus immediate operari in toto corpore, ex eo quod sit forma substantialis corporis apertissime sequitur. Deinde, adversa opinio reluctari videtur unitati compositi humani et commentum restaurare Platonis, quo fingebat animum coniungi cum corpore instar nautae vel equitis navim aut equum moderantis. Non enim ex cerebro influxum alium in reliquum corpus exerceret, nisi quod ipsum regeret et ad motus varios incitaret. Tertio, ut conscientia testatur, in quavis parte corporis sensilis vita perficitur. Atqui non perficitur sine anima; ex ipsa enim vis sentiendi fluit et

1 Vide eius epistolas. Oper. t. 2, p. 285, edit. Genev.

operatio, cui corpus instar instrumentorum sensoria suppeditat. Ergo in qualibet parte corporis animus adsit necesse est. Et sane nos ita obiecta conspicimus, aut audimus, aut tangimus; ut experiamur vim illam sentiendi, ac proinde animam a qua dimanat, inesse oculis, auribus, manibus. Nec dicatur idcirco id contingere, quia sensatio in cerebro exercita ad sensoria referatur. Nam hoc importaret ut primum sensationem experiri in cerebro deberemus, et deinceps actu quodam secundario eam ad sensoria referremus. Id vero conscientiae non respondet. Quare si huic testimonio potius standum est, quam vanis philosophorum insomniis, animum in quavis parte corporis sentire, ac proinde in quavis parte corporis praesentem esse fateamur oportet. Quod vero in iisdem totus adsit, id aperte ex eius simplicitate consequitur. Simplex enim, cum partibus careat, ubi adest, totum adest.

Denique, eiusmodi interrogatione urgemus adversarios. Si animus cerebro tantum insidet, extensamne aliquam eius partem, an punctum occupat individuum? Si hoc postremum eligitur, varie peccatur. Nam in primis istiusmodi punctum nullum est. Quaelibet enim materiae pars extensione tenetur, atque ideo punctum eius omnino individuum abstractione tantum mentis concipitur. Deinde, etiamsi huiusmodi punctum fingeretur, tamen motiones fibrillarum ad varias perceptiones obiectorum determinandas necessariae illuc coire non possent. Hae enim pro obiectorum varietate diversae sunt et oppositae; motus autem diversi et oppositi, si in puncto eodem recipiantur, confunduntur, immo etiam destruuntur. Quare animus ibi assidens a diversis motibus, ut adversarii volunt, eodem tempore determinari non posset. Quare animus in ea hypothesi diversas eodem tempore sensationes non adverteret; cuius contrarium experientia testatur. Sin vero prima pars datae optionis assumitur, causa finita est. Nam si per ipsos adversarios animo non repugnat ut extensionem aliquam informet simul; cur repugnabit ut eiusmodi extensio sit ipsum totum corpus; cum praesertim postremum hoc ratio et phaenomena evidentissima persuadeant [1]?

1 Quod cum ita sit, nonnisi temere et praeiudiciorum illecebra hanc reiici ab adversariis sententiam iure existimavit Genuensis, qui sic ait: « Tandem

112. At enim, dicendus tunc erit animus toto corpore diffundi, eoque diminuto vel aucto, diminui pariter vel augeri. Id vero repugnat.

Resp. Si hoc argumentum, vim ullam haberet, ad Dei etiam omnipraesentiam eripiendam valiturum esset. Si enim nequit res simplex omnibus compositi cuiusdam partibus praesens esse, quin hoc ipso diffundatur et augmentum vel decrementum accipiat; id Deo etiam, qui omnibus huius mundi partibus praesens est, tribuendum esset; quod certe nemo dicet. Sed ut directe eam difficultatem solvamus, distinctione utimur. Nam si diffusio *translate* intelligitur, prout intimam significet praesentiam ab animo singulis partibus exhibitam; nihil vetat quominus hoc sensu vocabulum illud adhibeatur. Voces enim consimiles ad Dei immensitatem exprimendam saepe usurpantur, velut cum in Scriptura Deus terram et coelum implere, aut ab Augustino per totum mundum diffundi dicitur. Neque hinc puerili metu timendum est ne corporeus evadat animus. Non enim quia substantia spiritualis intime pervadit corpus, idcirco cum ipso confunditur aut consimilem naturam induit. Immo vero id potius ad eius praecellentiam et virtutem pertinet ut sine concretione aut mixtura possit simul pluribus extensi cuiusdam partibus adesse. Sin autem diffusio illa proprie usurpatur, quatenus expansionem quamdam molis significet, *falso supposito* laborat

« hoc systema (praesentia nimirum animi in toto corpore) accommodatum « est non iis tantum phaenomenis facilius explicandis, quae vitam et sensum spectant, sed iis maxime quae ad voluptatem et dolorem pertinent, « quae praeterquam in toto sentiuntur corpore, intensionem suam habent « et remissionem in ratione eius intensitatis et remissionis, quae est in ea « motione aut irritabilitate corporis, qua praecipue vita et sensus animalis « continetur. Et congeminantur haec plerumque, ut plures diversi generis « dolores, et voluptas et dolor, iique in diversis hominis partibus vivide et « distincte sentiantur. Quae cum ita sint, qui scholasticorum systema nimis « praepropere damnant, ii saeculo indulgent, non rationi consulunt. Nec « Cartesius qui adversus praecipitantiam philosophandi tam saepe invehitur, rem hanc attente ad incudem revocaverat. Qui sequuti sunt, novitatibus dum toti intendunt ac vetera negligunt quae paucis emendare poterant, dixere magis quod concupiverant quam quod repererant. Nempe « vetera fastidiosum hominis ingenium contemnit, *transvolat in medio posita et fugientia captat.* » *Elem. Metaph.* pr. 3, c. 2, pr. 21.

obiectio. Subaudit enim non posse rem simplicem pluribus adesse locis, nisi expansionem in se suscipiat aut quantitate aliqua coalescat, quae expansioni subiiciatur. At expansio in molem dumtaxat cadere potest. Quapropter ea, quae partium admixtione vacant, expandi nequeunt. Hinc fit ut quamvis in pluribus simul corporis cuiusdam sint partibus, tamen in eo sensu minime diffundantur. Cum igitur de simplici natura hic agatur, difficultas obtruditur aliena prorsus a quaestione, quae agitur.

Alterum vero, quod addebatur, negandum plane est. Ut enim Deus, quia simplex est non augetur nec minuitur, aucta vel imminuta rerum creatarum mole, sed tantum maiori vel minori quantitati fit praesens; sic etiam de animo dicendum est. Id enim tantum imminui potest vel augeri, quod partibus coalescit. Quare animus, partibus corporis imminutis vel auctis, grandiores vel minores partes informat, quin augescat vel minuatur in semetipso. Non enim contactu molis corpori coaptatur; sed tantum contactu virtutis, qua spiritus quamlibet determinatam materiae portionem excedit.

CAPUT TERTIUM

IDEOLOGIA.

Quamvis idearum nomine generatim quilibet conceptus mentis intelligi soleat; tamen strictiore significatu ii tantum conceptus intelliguntur, qui veritates universales et abstractas respiciunt. Nam idea ad intellectum refertur; ac proinde iis notionibus proprie convenit, quae elementis constant mere intelligibilibus. Iam vero, si Deum excipimus, cuius notio mere intelligibilis est, (nam ipsum apprehendimus ut Ens perfectissimum in se subsistens); cetera individua natura directe non attingimus nisi per proprietates, quae sensibus percipiuntur [1].

Quidditates tantum, seu essentiae, sunt mere intelligibiles; sed hae eo ipso quod tales sunt, notionibus abstractis et uni-

1 Vide quae diximus supra cap. I, articulo IV *De intelligentia* num. 1; ubi qua ratione intellectus singularia cognoscat explicavimus.

versalibus continentur. Quare, cum origo idearum quaeritur, non aliud revera quaeritur, nisi origo conceptuum universalium et abstractorum. Ceteri enim conceptus, quibus individua sensibilia respiciuntur, difficultatem nullam habent; siquidem optime explicantur per reflexionem mentis supra phantasmata.

His explicationis gratia praeiactis, ad diversa expendenda systemata veniamus.

Articulus I.

Systemata empirica.

112. Ut antiquissima non omittantur, Democritus et Epicurus originem idearum per defluxum quemdam imaginum materialium explicarunt. Rati enim sunt simulacra quaedam seu superficies tenuissimas a corporibus assidue divelli atque per interiectum aërem in sensus immissas ad cerebrum et animam penetrare.

Hoc commentum adeo absurdum esse patet per sese, ut refutari plane non egeat. Non solum enim in confusione intellectus cum sensu, sed etiam in absoluto materialismo fundatur. Praeterea, individua dumtaxat cognosci, et nullas dari in nobis ideas universales et abstractas, contra experientiam, subaudit. Denique ridicula complectitur, nempe perpetuam idolorum a corporibus abscissionem, eorumque ludicrum hac illac avolantium commeatum.

Huic vero insaniae proxime accedit recentiorum materialistarum deliratio, Tollandi, Hobbesii, Volney, Helvetii, d'Holbac aliorumque, mentis ideas ex corporis structura et motu fibrillarum repetentium. Quae vanitas cum ex iis, quae supra tum de simplicitate et spiritualitate animi, tum de natura facultatum cognoscendi disputavimus, explosa sit, hic dispendio temporis iterum tractanda non est.

His igitur missis, quae nec inter hypotheses haberi merentur, ad meliora vel saltem non adeo absurda veniamus.

Systema Lockii.

114. Bonus hic philosophiae instaurator, hanc idearum obtrudit originem. Animum inquit suae creationis exordio tabulae cuidam abrasae assimilari, in qua nihil omnino depictum aut delineatum sit. Hinc ideas omnes, quas deinceps mens adipiscitur, depromi autumat ex experientia et observatione obiectorum, quae sensibilitate tum externa tum interna attinguntur, et ex consideratione quam animus perceptionibus illis sensibilibus adiungit. Quare duos veluti fontes idearum assignat: *sensationem, reflexionemque*. Nomine sensationis ipsam relationem tum sensuum externorum tum sensus intimi usurpat; nomine vero reflexionis attentionem quamdam animi in sensationem redeuntis, vel meditationem quae sensibilitati praestetur intelligit [1].

Eiusmodi sententia idearum origini explicandae prorsus est impar. Quin etiam, si vera fatemur, totum intelligentiae patrimonium plane diripit. Nam attentio et mentis meditatio (quae nonnisi iterata quadam et obiecto alte defixa attentione constat) circa ea dumtaxat exerceri possunt, quae in cognitione iam exstant. Nec novi aliquid iis adiungunt; sed tantum ad ea clarius et distinctius percipienda valent, quae iam confuse vel imperfecte percepta sunt. Animus igitur harum facultatum adminiculo nonnisi eas ipsas perceptiones, quas sensibilitate adeptus est, vividius sibi obiiceret et altius retineret. Vel etiam, ut largitiosi simus, hoc adderet: ut attentione ad unam prae aliis revocata, partes illas, quae in composito a sensibus relato insunt, secerneret, aut plura individua ab iisdem percepta, simul copularet. Nec vero conscientia, quam sensum intimum appellat, maius conferret aliquid. Haec enim in sententia Lockii non aliud plane refert, nisi internarum modificationum congeriem, in qua proinde vi systematis ipsa animi notio reponitur. Quare si sensibilitas externa et reflexio altiores mentis conceptus non explicant, eos multo minus explicabit sensus intimus.

Hac igitur admissa idearum origine, non aliud cognosceret animus, nisi quod a sensibus perceptum est, totaque mentis vis

1 *Essai Concer. l'ent. hum.* liv. 2, ch. 1.

in hoc uno cerneretur, ut sensationes distinctiores efficeret, earumque ad summum obiecta vel in partes distribueret, vel in nova conflaret composita. En analysis et synthesis Lockiana. At vero sensus non aliud obiiciunt nisi concretum, contingens, mutabile; in ipsisque corporibus referendis vix externas tantum qualitates deprehendunt. Ergo nonnisi haec obiecta perciperet animus; licet ea clariora faceret, et partiretur vel componeret. Totus igitur ordo cognitionum *a priori*, quae necessitatem et universalitatem involvunt, exularet ab animo; nullaque amplius notio superesset quae sensibus non usurpetur. Quid igitur erit de rationibus existentiae, substantiae, infiniti, causae, iustitiae, ordinis, pulchritudinis, ceterisque omnibus quae menti obversantur et quae nec sensationibus constant nec a sensationibus deduci possunt?

Mirum profecto esse non debet si sua nixus idearum origine, notiones eiusmodi tam absurde Lockius deinceps explicet, ut substantiam in collectione qualitatum sensu perceptarum esse positam; infinitum ex finitorum additamento in cognitione nostra emergere; causam in hoc cerni dicat, quod ope sensuum nonnulla se vicissim excipere, et alia post aliorum applicationem exoriri observemus. Quae quidem si vera essent, hae tres praecipuae notiones, quibus tota fere nititur philosophia, penitus evanescerent. Collectio enim qualitatum, earumdem congeriem non substantiam exhibet; finita finitis addita nonnisi finitum, etsi maius, suppeditant; successio phaenomenorum unius post aliud, merum ordinem externum, non internum nexum et consecutionem propriam effectus repraesentat. Quare doctrina haec, cum conceptus substantiae, causae, infiniti, pessumdet; animi humani, exterioris mundi, supremi Numinis scientiam plane destruit. Sic perbelle quidem instauratio philosophiae perficitur.

Systema Condillachii.

115. Doctrina Lockii Condillachismum genuit [1]. Cum enim reflexio nonnisi reditu quodam praeviae alicuius facultatis con-

[1] Apposite Cousin. « Ainsi d'une partie la sensation précède; de l'autre, « l'entendement n'est pour Locke, qu'un instrument dont toute la puissance

stet, et ante reflexionem Lockius nonnisi sensibilitatem induceret; consentaneum sane videbatur ut vis illa animi ad ipsam sensibilitatem revocaretur, quae deinde se perficeret ac multifariam explicaret. Id praestitit Condillac. Quare ut empirica Baconi methodus Lockium erat paritura, sic Locke sinu veluti suo ferebat Condillachii sensismum. Ut igitur hoc systema breviter exponam, pauca haec habetote: Intellectus sex constat facultatibus: *attentione*, *comparatione*, *iudicio*, *reflexione*, *imaginatione*, *ratiocinio;* quae quidem non sunt aliud nisi ipsamet sensibilitas aliter transformata. Nam cum sentimus, multa nobis offeruntur obiecta, quorum nullum distincte percipimus. Hinc in uno seorsum obtutum figere opus est, ut distinctior cognitio fiat. Haec actio dicitur *attentio;* quae sane non est aliud nisi sensatio unius obiecti, perinde nos occupans, quasi aliae deessent nec ulla a ceteris obiectis impressio exereretur. Deinde quemadmodum uni obiecto, sic duobus etiam eodem tempore advertere cogitationem possumus. Tunc exsurget *comparatio;* quae proinde duplici attentione constabit, atque ideo ab ipsa sensatione non differet. At vero nequimus duas sensationes per comparationem habere simul, quin unam veluti prope aliam contueamur. Hinc perceptio eorumdem convenientiae vel discrepantiae statim emergit, quae *iudicium* nominatur, quaeque proinde sensionibus etiam continetur. Insuper saepenumero cognita ex vi iudicii relatione una, ad alias internoscendas gradum facimus. Ut id fiat, necessaria erit series quaedam iudiciorum et attentio pluribus gradatim et pedetentim obiectis adhibita. Hic actus dicitur *reflexio*, quia ex uno iudicio in aliud quodammodo resilit; et, cum non constet

« se consume sur la sensation. Locke sans doute n'a pas confondu la sen« sation et les facultés de l'âme; il les distingue très expressément; mais « il fait jouer à nos facultés un rôle secondaire, et insignifiant, et il con« centre leur action sur les donnés sensibles; de là à les confondre avec « la sensibilité elle-même il n'y avait qu'un pas, et là est le germe faible « encore de le future théorie de la sensation comme le principe unique de « toutes les operations de l'âme. C'est Locke, qui, sans le savoir, et sans « le vouloir, a frayè la route à cette doctrine exclusive, en n'ajoutant à « la sensation, que des facultés, dont tout l'emploi est de s'exercer sur elle « sans aucune vertu propre et originale. » *Hist. de la Philos. du dix-huit. siècle leç.* 18.

nisi iudiciis et comparationibus, sensationem non excedit. Denique, postquam ope reflexionis varias qualitates elicuerimus, quibus res diversae differunt, possumus illas in uno veluti sociare subiecto. Tum etiam uno prolato iudicio, iudicium aliud saepe deducimus, quod forte in illo continebatur. Prima earum actionum *imaginatio*, altera *ratiocinium* dicitur; utraque vero, ut patet, sensationibus mere constabit. Omnes igitur animi facultates quae intellectum conflant ad sensibilitatem reduci possunt.

116. Non equidem scio utrum aliquid ineptius afferri poterat. Hac enim doctrina natura hominis vix aut ne vix quidem a belluis discriminatur. Sane si, ut ipse asserit Condillac, homo dum multitudine sensationum afficitur, nobilius nihil offert quam animal persentiscens; etiam cum intelligit, praestantius aliquid praeseferre non poterit. Sensismi enim sententia, intellectus aliud nihil est, nisi complexus earum facultatum, quae sensibilitate multimodis variata constituuntur.

Sed ut cominus cum hac absurditate pugnemus, animadvertimus primum eam sibi consentaneam minime esse. Nam etsi facultates, quas enumerat, ad sensationem reducerentur; tamen etiam tunc adstruenda esset in animo vis quaedam a sensatione distincta, quae eiusmodi transformationes perageret; quae proinde cum iis confundi non posset, nisi artifex idem esse dicatur cum materia quam perficit et elaborat [1]. Deinde hoc ipsum falsum est, facultates illas cum sensatione confundi. Qua in re ne nimii simus, tres dumtaxat considerandas assumimus: attentionem, iudicium, ratiocinationem. Attentio certe per sensationem explicari non potest. Etenim ut animi obtutum in rem aliquam

1 « Il est difficile de comprendre ce quae veut dire Condillac avec cette « expression: la *sensation transformée;* mais en admettant que l'expression « soit claire et le fait exact, il restera à expliquer comment s'exécute cette « transformation, avec quel instrument; et alors il faudra bien admettre en « nous une faculté qui agit sur la sensation pour la transformer en effet; « il faudra admettre autant de facultés transformatrices, qu'il y a de trans- « formations successives; et alors on en reviendra encore au même point. « Confondre les facultés actives de l'esprit avec la sensation sur laquelle « s'exercent, n'est ce pas la même chose que si on confondait l'industrie « de plusieurs ouvriers avec la matière brute qu'ils élaborent tour-à-tour? » De Gerando *Histoire comparée des syst.* p. 2, c. 12.

prae ceteris coniiciamus, satis profecto non est (quemadmodum vellet Condillac) organa sensuum ad illam converti atque impressione affici vividiore. Saepe enim obiectum quod cogitamus, in sensilium numero non habetur; atque ideo non est eiusmodi, ut in sensus incurrere possit et in organis impressionem exerere. Quod si sensibus obversetur, tamen nisi energia animi ad illud contemplandum actuose flectatur, sensatio omni attentione prorsus destituitur. Et re sane vera, quam saepe intervenit ut sensili obiecto nobis proposito, quod vivacissime in organa imprimat, cogitationem tamen ab eo prorsus avocemus, et in re plane diversa vel etiam contraria defigamus? Id phaenomeni, quod frequens est, cum Condillachiana metamorphosi minime conciliatur, ostenditque attentionem, plene sumptam, vim aliam a sensatione distinctam sibi adsciscere.

Iudicium vero multo minus cum sensatione confunditur. In primis enim falsum est illud, quod inquit Condillachius, iudicium per meram comparationem idearum haberi; comparationem autem in simultanea duorum obiectorum perceptione reponi. Optime enim quisque potest duo obiecta simul attingere, quin tamen invicem comparet; vel etiam ea inter se comparare, quin idcirco eorumdem convenientiam vel discrepantiam percipiat, in qua perceptione per ipsum Condillac iudicium situm est. Hoc igitur actione quadam continetur, quae etsi duas illas praevias habet, ab iis tamen oppido distinguitur; nec mera est intuitio vel comparatio extremorum, sed eorumdem relationis perceptio. Ex quo emergit ut iudicium ideas generales exquirat, quibus sensatio omnino vacat.

Denique ratiocinatio non idem est, ac perceptio duorum iudiciorum, sed eorumdem relationis intuitus, per quem unum ex alio derivari vi axiomatum generalium internoscatur. Qui actus quantopere sensationem excedat, nemo est qui non videat. Non enim in facto aliquo concreto, quod experientia compertum est, cogitando aut comparando versatur; sed cognitionem importat, qua ex infinita amplitudine alicuius veritatis, experientiam omnem praetergredientis, particulare aliquod ea inclusum eliciatur.

Praeterea, si omnia quae in nobis sunt ad sensationem reducerentur, eorum tantum obiectorum ambitu cognitio nostra coër-

ceretur, quae sensibus obnoxia sunt aut inde deduci possunt. Id vero falsissimum est. Nam, ut cuique conscientia testatur, notiones nobis insunt, quae in rebus omnino immaterialibus revera versantur quaeque omnem materiae conditionem a se reiiciunt, aut etiam necessitatem et universalitatem involvunt. Huc accedit lucta illa saepe vehementissima, qua voluntas et ratio sensationi obsistunt, eamque sibi obtemperantem faciunt. Quod profecto immensam intercapedinem inter utrasque facultates ostendit.

Postremo, ne plura consecter, eandem veritatem declarat abstractio, qua pollemus, idearum. Nam sensatione nonnisi concretum et singulare obiectum continetur, certo tempore, loco, dimensione, ceterisque materiae adfectionibus definitum. His vero omnibus spoliari obiectum debet, ut generalis idea efformetur. Vis igitur quaedam a sensibus toto coelo discrepans et omnino sui generis necesse est animo insit, quae obiectum aliter, ac sensatione attingatur, inspiciat; illudque non prout a natura profertur, sed prout ab ipsa perficitur contueatur. Ex quibus quanto in errore versetur, quantumque se eludat Condillac perspicuum profecto est; praesertim cum nullo solido fundamento, quod diligenter expendi meretur, suum systema fulciat.

Systema Laromiguierii.

117. Calamitosam Condillachii doctrinam minuere conatus est Laromiguière, qui praeter sensationem, qua patiens est animus (siquidem in ea impulsio extrinsecus intro advenit), vim quamdam actuosam agnoscit, quae in ipsas sensationes agat, et in qua, vice versa, impulsio intus efferatur foras. Hanc vero activitatem cum deinceps in attentionem, comparationem, et ratiocinium partiatur, his tribus intellectum hominis constare facultatibus earumque munere ceteras omnes explicari autumat [1].

1 *Leçons de philos.* leç. quatrième, unde concludit: « L'entendement « humain comprend donc trois facultés, et n'en comprend que trois: l'atten- « tion, la comparaison, le raisonnement. » Et paulo ante dixerat « Par « l'attention qui concentre l'activité, par la comparaison qui la partage et « qui n'est qu'une double attention, par le raisonnement qui la divise en- « core, et qui n'est qu'une double comparaison, l'esprit devient donc une « puissance. »

Addit autem comparationem non esse aliud, nisi duplicem attentionem; ratiocinationem vero duabus comparationibus contineri. Quare, ad summam, unica attentio circa sensationem operando originem idearum suppeditat.

Eiusmodi opinio etsi a Condillachii absurditate aliquantulum distet, tamen manca admodum est, et ad Lockii sensismum redit. Attentio enim facultas secundaria est, quae aliud efficere nihil potest, nisi ut animum obiecto proposito altius applicet, atque id, quod eo continetur, eliciat. Si igitur facultates omnes ad attentionem revocarentur (cui quidem sola antegressa sensatio sit), nonnisi sensilium obiectorum circulo cognitio nostra obvolveretur. Quare rationes fere omnes, quae Lockium impugnarunt, adversus Laromiguierum militant.

Atque haec contra empirismi systemata innuisse sufficiat, ut nihil dicam de influxu pestifero quem illa in mores et praxim habent. Nam si sensatio est fons et suprema causa cognitionis, necessario consequitur ut sit etiam principium et regula appetitionis. Hinc ratio finis ultimi ex voluptate corporea, et mensura officiorum ex utilitate desumenda erunt; quemadmodum reapse fere omnes empiristae vi logicae adducti praecipiunt.

Articulus II.

Systemata idearum innatarum.

118. Nobiliores philosophi melius de praestantia animi sentientes, empirismo contrarium callem inierunt, idearumque principium ex ratione ipsa repetendum esse duxere. At plerique dum empirismi vitia cavent, opposito prorsus excessu peccant, et rationalismo viam aperiunt. In primis enim Plato, qui ontologismi auctor et quasi parens haberi solet, mentis ideas a natura fuisse ingenitas opinatus est vi intuitionis cuiusdam innatae, quae aeternis rerum archetypis adhiberetur. Quod vero rerum notitiam in dies adipisci videamur, hoc propterea contingere ait, quod cognitio, quam homo a nativitate possidet, ob iunctionem animi cum corpore, velut consepulta et iners delitescat; donec successu temporis, adveniente impulsu sensuum,

animus a se torporem, quo iacet, excutiat. Hinc scientiam omnem ad reminiscentiam revocat.

Diversa ratione systema hoc redintegrare conatus est Cartesius, qui, praeter ideas *adventitias* quae sensuum ministerio comparantur, et *factitias* quas animus sibi inde efformat, tertium genus adstruxit, quas *innatas* nominavit, et a natura ipsa repetiit [1]. Tertius accessit Wolfius, qui ideam totius universi ingenitam induxit. Hanc rerum omnium confusam expressionem esse ait, at ita ut perceptiones contineat, quae gradatim evolvantur fiantque distinctae, prout obiecta in corpore, cui iunctus est animus, mutationes gignant [2]. Denique hac nostra aetate Rosminus novo apparatu et modo systema idearum innatarum proposuit [3]. Docuit enim unam tantum maxime abstractam et indeterminatam ideam a natura inditam animo esse, intuitionem nimirum *entis possibilis et idealis*, quae sit veluti intelligentiae forma et ipsum lumen rationis constituat. Ex huius autem applicatione et determinatione diversa aliae omnes ideae genericae aut specificae exoriuntur occasione sensationis et vi reliquarum operationum animi. Immo ex illa ipsa profluunt iudicia, quatenus posita sensatione, quae impressionem concreti obiecti referat, idea entis illi adiungatur et in perceptionem quodammodo mutetur, qua obiectum exstare affirmamus.

1 *Medit.* 3, in qua sic ait: « Ex his autem ideis aliae innatae, aliae ad« ventitiae, aliae a me ipso factae mihi videntur etc. » Deinde veluti animi pendens haec adiungit: « Vel forte etiam omnes esse adventitias possum pu« tare, vel omnes innatas, vel omnes factas, nondum enim veram illarum « originem clare perspexi. » Quare recentior idearum innatarum opinio, etsi Cartesio passim tribuatur, tamen verius eius asseclis tribuenda est, qui illam a magistri placitis derivarunt.

2 *Psych. Rat.* sec. 1. Hanc sententiam primum tradidit Leibnitius sic aiens: « Deus animae in creatione dedit ideas confusas et involutas omnium « obiectorum universi, quae evolvantur et distinctae fiant, prout obiecta « mutationes producunt in eo corpore quod animae est coniunctum. » (*Observ. ad recent. lib. de Fidei et rationis consensu. Op.* t. 2, p. 257.) Idem alibi etiam insinuat; etsi in epistola ad Pfaffium se hoc non serio sed hypotheses tentandi gratia protulisse dicat.

3 *Nuovo Saggio sull' Origine dell' idee.*

I.

Reiicitur systema Platonis.

119. Vel hac unica animadversione Plato refelli posset, quod per ipsum intelligeremus ea, quae numquam scivimus, et nesciremus ea quae semper intelleximus. Etenim per Platonem scientia nostra esset de ideis archetypis, quae obiecta referunt omnino diversa a rebus, quae adspectabilem naturam conflant. Scientia autem harum rerum in se cognitarum careremus omnino. At quis sanae mentis homo non sentit se viceversa archetypas illas formas extra mundum visibilem subsistentes prorsus ignorare; contra de iis cognitionem habere, quae mundano hoc orbe continentur? Quare eius doctrina inter ingeniosas et doctas fabulas amandanda videtur.

Praeterea his urgetur incommodis: I. Tota quanta est hypothesi nititur absurdissima, quae animum ante hanc vitam astra habitantem et propter scelus, nescio quod, corpori illigatum facit. II. Plura complectitur, quae non modo ad arbitrium conficta sunt, sed etiam vix aut ne vix quidem sine repugnantia possunt intelligi. Nam sopor ille ex admixtione corporis inductus in animum, et specierum menti impressarum quasi velamen, nulla congruenti ratione explicari possunt. Nam quod aliquid simile nonnullis accidat hominibus ex morbo aliquo organa sensuum praepediente, id naturae non adversatur, quae deficere in paucioribus quandoque potest propter adiuncta quaedam eius ordinem perturbantia. Sed quod tam immane detrimentum animi commune et naturale sit omnibus; id confingi sane non potest, quin praeposterus naturae ordo et animo nocivus habeatur. III. Iunctio animi et corporis pro praesenti statu non secundum naturam accideret, sed monstruose et incondite. Nam quod naturale est, id in bonum et emolumentum cedit subiecti, et quidem quoad partem nobiliorem, quae proprie et maxime perfectionem eius attingit. At vero in Platonis sententia animus etsi non quoad sensus, tamen quoad intelligentiam, quae praestantissima facultas est, ex iunctione cum corpore valde debilitatur

et deprimitur; siquidem sopitis et quasi pulvere quodam obductis ideis, ea contemplatione privatur, quam ante per innatas ideas sortitus erat.

II.

Reiicitur systema Cartesianum et Wolfianum.

120. Ad Cartesianos quod attinet, ipsorum opinio nulla probabili ratione fulcitur. Nam quod intellectuales ideae nequeant a sensibus originem ducere, id sensismi commentum evertit, sed ideas innatas esse minime probat. Ad illas enim in animum introducendas oppido sufficit altior quaedam intelligentiae vis, quae sensationibus positis, ideas procudat in animo. Quod qua ratione explicandum sit, ultimo loco dicetur, neque hic importune antevertendus est ordo. In philosophia vero ut nihil mancum et non sufficiens, sic nihil supervacaneum et redundans admittendum est. Atque haec idearum innatarum nulla necessitas adeo ipsi illuxit Cartesio, ut obiicientibus aperte responderit, se earum idearum nomine non aliud intellexisse, nisi facultatem quae ideas eliceret, non vero ipsas ideas formaliter acceptas. Sic enim inquit: « Cum ait mentem non indigere ideis « vel notionibus vel axiomatibus innatis, et interim ei facultatem cogitandi concedit (puta naturalem sive innatam), re affirmat plane idem quod ego, sed verbo negat. Non enim unquam scripsi vel indicavi mentem indigere ideis innatis, quae « sint aliquid diversum a facultate cogitandi. Sed cum adverterem quasdam in me esse cogitationes, quae non ex obiectis externis nec a voluntatis meae determinatione procedebant, sed a sola cogitandi facultate, quae in me est; ut has « ideas sive notiones, quae sunt ceterarum cogitationum formae ab aliis adventitiis et factitiis distinguerem, illas innatas « vocavi etc. [1]. » Id quomodo cum iis quae, saltem de Dei idea expresse docuerat, consentiant, difficile captu est. Sed hoc in more propemodum Cartesio fuit, ut cum ea, quae fidenter as-

1 *In Respons. ad art.* 12. *programmatis Belgici*. Vid. etiam *Leçons de philos. par.* M. Laromiguière. leç. neuv.

seruerat, oppugnari conspiceret; ad eiusmodi responsa confugeret, quibus loco cedere et ante dictis contradicere videretur.

121. Hinc Leibnitiani et Wolfiani systematis falsitas multo magis apparet. Praeter enim inutilitatem illius ideae quam adstruit, duo offendit incommoda. Primum, quod ineluctabilem idealismum inducat; secundo, quod unionem animi cum corpore pessumdet. Et ad illud quidem quod attinet, si ideae omnes (ne sensibilibus quidem exceptis) ex evolutione virtutis cuiusdam internae proficiscuntur, quae confusas perceptiones, in idea totius universi contentas, gradatim distinguat; communicatio omnis inter animum et adspectabilem mundum abrumpitur. Immo neque ex inclinatione, quam experimur ad admittenda corpora, adiecta Dei veracitate, ut voluit Cartesius, existentia mundi visibilis inferri posset. Inclinatio enim illa, fatente Wolfio, eadem prorsus esset, etiamsi nullus corporeus mundus exstaret; utpote quae ideas ex solo animo pendentes comitaretur. Ergo ex ipsa inferri non posset mundi corporei existentia realis.

Quoad alterum vero, contra Wolfianum systema torqueri posset illud ipsum, quod contra Platonicum dictum est. Nam si ideae omnes ab animo unice pendent, hominis intelligentia pro praesenti iunctionis statu nullum emolumentum capit ex unione cum corpore. Immo ne influxus quidem ille, quem Plato posuit, ex parte corporis ad ideas saltem excitandas adstrui posset; monades enim, unde corpus coalescit, Leibnitiano systemate, in monadem minime agunt.

III.

Rosmini systema perpenditur.

122. In primis systema hoc non tenui obscuritate laborat, quod entis idea, quam tantopere extollit, non satis praecise definiat quid sit. Saltem a sensu communiter recepto ita recedit, ut magnam confusionem afferat in disputando. Etsi enim existentiam ipsam notione illa contineri dicat; tamen pro existentia intelligit obiectivitatem rei, quatenus distinguitur a cognitione prout subiectiva est. Id vero quod ceteri omnes vocabulo existentiae usurpant, nimirum actualem rerum praesentiam in

natura, subsistentiam nominat. Tum ens ea ratione acceptum cum ente possibili confundit; et nihilominus ex eius applicatione ad elementa, quae in sensatione sive interna sive externa insunt, iudicium non de possibilitate sed de actuali existentia rerum mundanarum efflorescere statuit. Eius igitur sententia ex possibili gignitur ens existens, saltem in ordine cognitionis; cum in eo praecise ordine sensus communis contrarium sanxerit, noto illo effato: *a posse ad esse non datur illatio*. Praeterea eadem idea entis modo dicitur esse ipsum rationis lumen, quod in nobis est; modo esse obiectum a cognoscente distinctum, quod mens contempletur; modo esse ipsum Deum, modo aliquid a Deo sic diversum, quemadmodum mens hominis diversa est a mente divina. Unde in Rosmini systemate difficillimum est, et fortasse impossibile, intelligere quid proprie usurpandum sit nomine illius ideae entis.

Sed fingamus hanc entis ideam in doctrina, de qua loquimur, satis declarari, quatenus tandem aliquando non aliud significet nisi rationem entis prout praescindit ab existentia et possibilitate, et solum aliquid mere intelligibile abstracte referat *(l' ente ideale-indeterminato)*; nihilominus aliquid erit gratis adstructum. Nam Auctoris ratiocinatio huc demum reducitur: In omni iudicio idea aliqua generalis continetur; siquidem attributum per se inspectum notione generali constat. Contra, ad efformandam ideam generalem iudicium semper aliquod requiritur; non enim sufficit sola abstractio, qua obiectum a notis individualibus separetur. Ne igitur in circulum vitiosum dilabamur, statuendum erit aliquam maxime generalem ideam esse nobis innatam, ex qua aliae omnes proficiscantur. Haec erit idea entis; quae ex una parte ceteras ideas informat, ex alia neque a sensationibus tum internis, tum externis deduci, neque a ratione ipsa manare potest, neque a Deo conditur in instanti quo intelligimus. Hinc facile resolvitur nodus initio propositus. Nam generalis notio, sine qua iudicium nullum proferri potest, tandem aliquando est idea entis; quae cum sit nobis innata, praevium iudicium non requirit; ea ex autem ceterae sive generales sive peculiares notiones derivantur, quatenus cum elementis coniungitur quae a sensibus suppeditantur.

Verum haec demonstratio nihil probat. Etsi enim iudicium omne generali idea constare debeat; tamen ad ideam generalem efformandam non requiritur iudicium, sed sufficit abstractio, qua in obiecto vi sensationis menti oblato percipiatur aliqua quidditas per se, remoto subiecto ac remotis characteribus individualibus a quibus concrete adstringitur. Sed haec res, cum deinceps explicanda sit, hic eam innuisse sit satis.

Ceterum non posse systema hoc congruenter admitti, ex eo evidenter patet quod ad *subiectivismum* adduceret; siquidem iudicium de rerum existentia ex forma quadam subiectiva, omni vera obiectivitate detracta, reapse derivat. Ac sane rosminiana opinione sic fere animus ad existentiam rerum asserendam incederet: Sensationis obiectum impressionem exercet in organis, ex eaque affectio quaedam in animo efflorescit qua impressionem illam advertit. At animus hac sensatione tactus, cum entis innata idea sit praeditus, eam continuo tamquam praedicatum obiecto illi vi naturae adiungit, profertque hoc iudicium: *id, quod sentio, existit*. Omitto conversionem vere mirabilem ideae, quae ab ente *ideali-indeterminato* non distinguitur, in ideam, quae *existentiam* involvat, propter solum contactum, ut ita dicam, cum sensatione quae externa menti est, nec aliquid quoad ideas generandas in ipsam influit. Omitto etiam coniunctionem tam novis generis duorum elementorum adeo inter se discrepantium, impressionis nimirum organicae cum idea entis in uno iudicio. Omitto denique iudicium quod a mente proferatur, quin idea etiam subiecti ante praeiverit; sed sola idea praedicati subaudita, subiectum emergat quasi ictu cuiusdam virgae magicae. Transiliantur haec comitatis gratia, licet cordato nemini probanda sint. Nihilominus realitas cognitionis defendi non poterit. Nam iudicium de rerum existentia non obiectiva iunctione praedicati cum subiecto niteretur, sed subiectiva applicatione ideae cuiusdam quae *a priori* esset in nobis et quam animus vi instinctus obiecto adiungeret. Syntheticum igitur iudicium esset a priori, nimirum ex compositione exurgens formae cuiusdam subiectivae cum materia quadam quae extrinsecus per sensationem adveniat. Immo haec ipsa materia subiectiva foret; siquidem, iuxta Auctorem, sensatione non obiectum externum sed organicam impres-

sionem in corpore nostro pertingimus. Sic cognitio haec complexa: *mundus existit*, opus esset animi, qui ideam entis in ipso innatam, elemento altero pariter subiectivo, nimirum impressioni sensili, instinctive copularet. Idem dicatur de existentia ipsius subiecti cogitantis, quae pari modo idealis efficeretur. Eam enim in tantum animus agnosceret, in quantum ad sensum sui ideam entis adiungeret, quam insculptam a natura habet, atque ita hoc crearet iudicium: *ego existo* [1].

Denique non desunt qui huic systemati opponunt quod vi principiorum, quibus constat, occasionem pantheismo praeberet [2]. Nam, ut omittam proprietates mere divinas, quae enti illi in systemate tribuuntur, non exclusa vi creandi spiritus humanos; certe talia de eodem praedicantur, quibus videri posset *ens ideale* constitui tamquam aliquid Deo et mundo superius, quod deinceps in utrumque convertatur. Sumatur ex. gr. haec propositio: « Quando io « chiamo l'idea dell'ente universale astrattissima, non intendo

1 Scite Galluppius: « Questa dottrina stabilita, io penso fermamente che « la realtà della conoscenza non ha più fondamento. Quando io giudico, « dice l'autore citato, che la sensazione *A* è esistente, io classifico questa « sensazione fra le cose esistenti. Ma piano, di grazia; io non posso cer- « tamente ridurre un individuo sotto la sua spezie, nè una spezie sotto il « genere suo, se non trovo nell'individuo l'idea della spezie nel primo « caso; ed in quella della spezie quella del genere nel secondo caso; al- « trimenti la mia classificazione sarebbe senza fondamento ed arbitraria af- « fatto. Io dunque dovrei vedere l'idea di esistenza nella sensazione; ciò « ripugna alla dottrina del Rosmini; poichè l'idea di esistenza non viene « dalla sensazione, ma è *a priori*. Ma se la cosa è così, questa applica- « zione essendo una operazione dello spirito senza alcun fondamento nel- « l'oggetto in sè, è impotente a produrre alcuna realtà; tutti gli oggetti « rimangon dunque ideali; qualunque realtà in sè mi fugge; ed il risulta- « mento scettico del Criticismo è inevitabile. » Et paulo inferius: « Aggiun- « gasi: se io non trovo nella sensazione l'idea di esistenza, quest'idea è « un predicato aggiunto al soggetto del giudizio: questa sensazione esiste. « Il giudizio sarà perciò sintetico, ed eccoci giunti per altra via a giudizii « sintetici *a priori* di Kant, ed alle leggi della nostra natura di Reid, e « quindi segue, secondo le osservazioni riportate dal sig. Jouffroy, che noi « dobbiamo credere, perchè la nostra natura ci forza a credere e che per- « ciò non abbiamo che una verità umana, non mai una verità assoluta. » *Lett. Filos.* lett. 4, ediz. del 1838.

2 Vide inter alios LA MOTTA in Appendice, quam adnexit operi, cui titulus: *Saggio intorno al Socialismo*. Torino 1851.

« però che sia dall' operazione dell' astrarre prodotta, ma solo « che ella sia per sua natura astratta e divisa da tutti gli es- « seri sussistenti [1]. » Ergo haec idea entis, seu hoc ens ideale (utrumque enim in systemate rosminiano confunditur) aliquid divisum est et separatum ab omnibus entibus subsistentibus, ac proinde tum a Deo tum a creaturis. Iamvero eiusmodi propositio comparetur cum hac alia: « Gli enti finiti sono l'ente ideale « realizzato in un modo finito e limitato, e Dio invece è l'ente « ideale realizzato pienissimamente [2]. » Nonne quis exinde posset inferre ens illud ideale indeterminatum, quod per se abstractum et separatum a rebus subsistentibus esse dicitur, concipiendum esse ut aliquid impersonale et indifferens, quod aptum sit determinari et personificari in Deo et creaturis? Idem inferri posset ex iis quae saepius inculcat, nimirum ideam illam sub uno aspectu esse creatam, sub alio autem increatam; quod per se huc adduceret ut creaturae et Deus non aliter distinguantur nisi ut duo diversi aspectus eiusdem realitatis.

Haec vi systematis, tamquam deductiones, derivanda esse mihi visa sunt. Alii contra opinantur ab his maculis doctrinam, de qua loquimur, immunem esse. Sententia penes sapientes sit. Ego hic quae sentiebam, exponenda existimavi, ad mentes adolescentium a quocumque errandi periculo muniendas. Ceterum mihi persuadeo, quidquid sit de legitima deductione horum absurdorum, ea a mente clarissimi Auctoris remota plane fuisse.

Articulus III.

Idealismus transcendentalis.

123. Idealismus transcendentalis seu alio nomine rationalismus absolutus, qui tantopere mentes agitavit, in Germania praesertim et Gallia, atque omnes recentiores rationalistas peperit, Kantium et Fichte sibi vindicat auctores. Horum proinde systemata, pro rei celebritate, paulo explicatius describemus.

1 *Nuovo saggio sull' origine delle idee* sez. 7, c. 6.
2 *Rinnov*. l. 3, c. 32, pag. 613.

Systema Kantii.

124. Patriarcha hic rationalismi genesim et leges cognitionis humanae transcendentali methodo inquirens animadvertit conceptus nostros ex duobus veluti conflari elementis; quorum alterum extrinsecus advenit, seu ex obiecto quod foris est; alterum intrinsecus exsurgit, seu ex ipso subiecto quod cogitat. Primum appellavit *materiam*, secundum vero *formam* cognitionis. Ad hanc igitur formalem conceptuum partem detegendam, quae ab ipso animo provenit et a priori in nobis est, totam investigationem convertit. Atque ut quid a priori in nobis est distinguatur ab eo quod procedit ab experientia, has elementorum *a priori* constituit notas: universalitatem et necessitatem.

His positis, a sensibilitate exordium facit; circa quam observat obiecta sensuum externorum veluti in spatio posita nobis repraesentari, idque tanta necessitate, ut etiamsi mundus adspectabilis in nihilum redigatur, repraesentatio tamen spatii nullis limitibus circumscripti in nobis omnino supersit. Itemque sensationes internas successione quadam seu tempore affectas nobis obiici; ita ut si ab iis cogitationem abstrahamus, repraesentatio tamen successionis, tempus indefinitum constituentis, maneat. Spatium igitur et tempus ad formalem cognitionis partem spectare decernit, atque a priori nobis inesse. Cum itaque ab experientia non pendeant, nominari poterunt *intuitiones purae spatii* et *temporis;* atque prima tamquam forma sensibilitatis externae, altera ut forma sensibilitatis internae habenda erit.

At in sentiendo patitur animus. Ex influxu enim rei externae aliquid recipit, cui duas illas sensibilitatis formas vi naturae adiungens, visiones efformat empiricas, quae tamen iudicium nullum praebent. Ut itaque ad ea, in quibus non iam visiones sed conceptus rerum continentur, veniamus, altius assurgendum est; nimirum ad ipsam activitatem animi quae in intellectu inest et per iudicium, quod conceptibus constat, exercetur. Atque ut partem formalem conceptuum nostrorum detegamus, expendere oportebit eas formas, quibus necessario mentis iudicia vestiuntur. Age nunc etsi ignoretur quodnam obiectum iudicia no-

stra spectabunt; illud tamen maneat necesse est, ea semper aliqua affici *quantitate, qualitate, relatione,* aut *modo*. Hae igitur formae quatuor iudiciorum: *quantitas, qualitas, relatio, modalitas*, a priori in intellectu erunt et ab ipsa constitutione animi nobis ingenerantur. Earum autem quaeque in tres iterum dispesci debet. Nam ratione *quantitatis* iudicium potest esse vel *singulare,* vel *particulare,* vel *universale;* prout obiectum concipimus, vel ut *unum,* vel ut *multiplex,* vel ut *totum* aliquod. Ratione *quantitatis* partiendum est in *affirmans, negans, infinitum,* prout vel negatione careat, vel negationem copulae praeponat, vel denique negationem in ipso subiecto aut praedicato implicet, ut si dicas: *animus est non mortalis;* quo tertio iudicandi genere mens obiectum quasi limite quodam afficit. Ratione *relationis* iudicium esse potest vel *categoricum,* vel *hypotheticum,* vel *disiunctivum;* prout subiecto praedicatum aut absolute, aut posita conditione aliqua tribuat, aut disiunctione quadam plura separet. Denique ratione *modalitatis* iudicium dividitur in *problematicum, assertorium, necessarium;* prout aliquid vel tamquam possibile, vel tamquam existens, vel tamquam necessarium spectat. Quare analysi omnium iudiciorum nostrorum instituta, duodecim emergunt generales conceptuum formae, quas Aristotelis imitatione categorias appellat, nimirum: *unitas, multitudo, totalitas; affirmatio, negatio, limitatio; substantia et modus, causa et effectus, actio et passio; possibilitas et impossibilitas, existentia eiusque carentia, necessitas et contingentia.*

Haec quidem ad intellectum pertinent. At omnium altissima facultas ratio est; propterea quod cognitio omnis a sensibus primum incipit, deinde ad intelligentiam pergit, demum in ratione absolvitur. Huius vero munus est unitatem impertiri conceptibus, et vi conceptuum phaenomenis sensuum. Quod quidem praestat animus vi trium conceptuum supremorum seu absolutorum, quos Kant *ideas* appellat, et ad formas subiectivas mere reducit. Sunt autem: idea τοῦ *ego,* seu unitatis absolutae subiecti; idea *mundi,* seu unitatis absolutae conditionum externarum; idea *Dei*, seu unitatis absolutae conditionum omnium rerum, quae cogitatione attinguntur. Porro ex hoc formalismo duo corollaria

deducit. Primum est nos nullam cognitionem assequi posse de rebus, quae experientiae sensuum non subiiciuntur, quales sunt Deus, libertas humana et cetera eiusmodi. Secundum est, in ipsa experientia sensibili nos non percipere nisi repraesentationes tantum et *phaenomena;* obiecta vero in se seu *nounena* cognitionem nostram omnino praeterlabi [1].

Systema Fichtii.

125. Transcendentalem Kantii idealismum perficere conatus est Fichte, formis omnibus subiectivis eliminatis, quibus animus a Kantio ligabatur, et consectariis ultimis deductis, quae ex illa methodo profluebant.

Principio igitur obiectum omne removit, et in solo subiecto cogitante substitit; ipsumque cogitari voluit non prout a conscientia empirica refertur et *passivitatem* quamdam includit, sed prout activitatem explicat, omni summota experimentali repraesentatione. Ipsum proinde sic consideratum, *ego purum* nominavit; ad cuius notitiam nos pervenire dixit, si cogitationem ab omni obiecto et subiecto experimentali avocemus, eamque supra se ipsam reflectamus et velut intrinsecus complicemus. Eiusmodi igitur *ego purum*, sic abstractione et reflexione perspectum, nonnisi activitate quadam libera praeditum est; cuius adminiculo, quin formis ullis a natura manantibus adstringatur, repraesentationes omnes et obiecta, tum principia et leges creat, quibus eget cognitio. Quare eius sententia *ego purum* actione sua spontanea seipsum ponit, quatenus ex *puro* in *empiricum* convertit; ac dum se ponit, repraesentationem etiam rerum a se distinctarum oppositione quadam mutua efficit. Demum *absolutum* ipsum nempe Deum producit, dictando principium causalitatis. In his omnibus realitatem non detegit sed impartitur; sua entitate quodammodo cum rebus aliis communicata; quatenus cum ante infinitum esset, conceptione obiectorum se determinat et quasi in diversis constituit positionibus vel aspectibus [2].

1 *Critica Rationis Purae.*
2 *Theoria Scientiae.*

Utriusque systematis refutatio.

126. Haec humani ingenii deliramenta quam absurda sint nemo non videt, sive exordium consideretur unde proficiscuntur, sive via qua procedunt, sive terminus ad quem perveniunt. Atque ad Kant quidem quod attinet, is iam initio secum pugnat, ac labile iacit fundamentum. Nam cum methodum *a priori* sibi proposuisset, vi cuius experientiam migrare prorsus et excedere debuisset, mox a positione subiecti et obiecti ad cognitionem influentis, seu ab experientia exorditur. Et quamquam id non ut certum assumpsisse dicatur, sed ut hypothesim ad philosophandum necessariam, non tamen idcirco repugnantiam declinat. Primum, quia mera hypothesis stabili ratiocinio fundamentum suppeditare nequit; potissimum si talis sit quae in fine processus deleatur (ut accidit Kantio, qui omnem realis obiecti notitiam tandem a mente humana removet); deinde, quia si positio aliqua ad processum non modo *experimentalem* sed etiam *a priori* necessaria omnino est, hoc ipso nullis argumentis eius certitudo labefactari potest. Conditio enim ad philosophandum prorsus necessaria reiici nequit, quin omnis simul ratiocinatio repudietur. Quare primum cum fecerit Kant, alterum etiam facturus fuisset. Quapropter horum duorum alterutrum vitare non potest, ut vel ipse sibi non constare, vel nihil valituram ratiocinationem obtrudere dicatur.

In processu vero, ut omittam partitionem categoriarum, quae nimis redundat et elementa subiectiva cum obiectivis inepte commiscet; his prae ceteris peccat vitiis. In primis conscientiam cum sensibilitate modo confundere, modo distinguere videtur. Deinde repraesentationes abstractas spatii et temporis sensibilitati tribuit, cum ad intellectum pertineant; siquidem universalitate ornantur, sensus autem nonnisi particularia respicit. Munus rationis pervertit, eique primatum elargitur, qui potius intelligentiae competit. Denique nullam probabilem rationem affert, cur formae illae, quas recenset, subiectivae prorsus haberi debeant, et non potius e perceptione realium obiectorum elicitae. Tandem calamitosissimus terminus, ad quem perducit, systematis absurdita-

tem apprime demonstrat. In talem enim desinit scepticismum, quem nec Pyrrho nec Sextus Empiricus, nec alius unquam antea excogitaverat. Non modo enim notitiam rerum supra sensum positarum nobis adimit, et a perceptionibus ipsis sensibilibus obiectivitatem removet; sed ipsum subiectum cogitans nonnisi phaenomenon esse dicit. Quare funditus evertit certitudinem et veritatem cognitionis humanae. Sed ad Fichte iam veniamus.

Hic etsi magis sibi constare videatur, tamen non minora offendit absurda. Principio enim *τό ego purum*, ex cuius actione libera omnia creari obiecta comminiscitur, monstruósa quaedam chimaera est. Nam si ulla verbis eius sententia subiicitur, in re alia reponi non videtur, nisi in abstractione mentis in se ipsam revertentis. At abstractio ne intelligi quidem potest, nisi subiectum aliquod, quod eam exerceat, atque obiectum, circa quod exerceatur, subaudiantur. Ergo si haec, ut vult Fichte, summoveri debent, utpote quae ad experientiam pertinent et ab actione libera *τοῦ ego puri* creanda sunt; nonnisi aliquid fictitium quod sine conceptuum pugna cogitari nequit, superstes erit. Praeterea actus volendi oriri nequit sine aliquo praevio obiecto in quod voluntas feratur. Qui enim vult, aliquid profecto vult. Ergo tantum abest ut actus voluntatis causa sit repraesentationum omnium, ut actus ille sine praevia repraesentatione intelligi nequeat. Nova igitur ex haec parte recurrit contradictio.

Hoc sumpto exordio quid de absurditate progressus dicendum sit per se conlicitur. In quo duo potissimum rationi dissona eminent: pantheismus subiectivus, et purus idealismus, quem adstruit. Nam subiectum cogitans seu conscientiae individualis activitas constituitur tamquam unica res quae vere subsistat, et quae ceteris omnibus obiectis tamquam propriis quibusdam affectionibus et determinationibus subiaceat. Mundus autem et Deus, immo ipsúm subiectum cogitans experimentale, in lusum et spectaculum quoddam ideale convertitur. Quae insania ipsam amentium perturbatam imaginationem superat.

Sed omnium lepidissimus est exitus, qui pestilentem hanc doctrinam complet. Nam tándem aliquando in purum *nihilismum* desinit. En quomodo ipse Fichte se exprimit in Dialogo quem se habuisse fingit cum Spiritu: « Nihil est; ego ipse non sum...

« Circa me realitas conversa est in inconditum somnium, quin « vita ulla realis ad somniandum detur, aut spiritus qui somniet, « aut somnium quo somnium ipsum somnietur. Et sane eius- « modi somnium esset cogitatio. Sed cogitatio, cogitatio ipsa! « quam ego ut meam nobilissimam proprietatem considerabam, « et tamquam scopum vitae meae, in quo fontem reperirem to- « tius realitatis; cogitatio quoque, huius somnii est somnium [1]. » O praeclarum instauratae philosophiae corollarium!

Articulus IV.

De identitate absoluta, deque affinibus systematibus.

127. Post exortum Germanicum criticismum, per quem rationalismo liberae laxatae sunt habenae, frustra philosophiam in rerum gravium seriarumque numero quaereres. Tibi persuasum esse debet ab eo tempore fere omnes, qui philosophi vocantur, circulatoribus assimilari, qui per vicos et plateas mirabilia quaedam enarrando et medicamenta quaedam arcana proponendo congregatam multitudinem detinent et oblectant. Risum profecto et hilaritatem crearent; nisi damna, quae intelligentiae et moribus afferunt, ad luctum potius adducerent.

Schelling, Hegel et Cousin.

128. Si Fichte ex cogitante subiecto, seu ex libera conscientiae activitate omnia derivare voluit, id ipsum Schelling ex altiore quodam principio, quod non modo cetera sed ipsum subiectum cogitans sinu veluti suo complecteretur, facere conatus

1 « L'être n'est pas. Moi-même je ne suis pas.... Autour de moi, la réa- « lité s'est transformée en un songe bizarre, sans qu'il y ait une vie réelle « à rêver, un esprit pour en rêver; en un songe où ce songe lui-même se « trouve être rêvé. Et en effet, ce songe c'est l'intuition. Et la pensée, la « pensée! que je considérais comme mon attribut le plus noble, comme « le but de ma vie, où je croyait trouver la source même de toute réalité, « la pensée, c'est le songe de ce songe. » *Destination de l'homme* de Fichte traduit de l'allemand par Barchou de Penhoën. *La Science*.

est. Excogitavit is systema *identitatis absolutae*, quo animus ab angustiis subiectivismi, in quem a Fichte coniectus fuerat, liberaretur, ratione individuali in universalem conversa. Ad perceptionem vero huius *rationis universalis et absolutae,* quae infinita realitate constaret, et in qua, omni diversitate summota, subiectum et obiectum unum idemque essent, nos evehi existimavit intuitione quadam intellectuali, quae aciem conscientiae elaberetur. Hinc fontem haberi decrevit utriusque ordinis *obiectivi et subiectivi*, *realis et idealis*; quibus, tamquam commune substratum, subiaceret *Absolutum*. Nam, iuxta Schelling, quemadmodum solum *absolutum* vere reale est, cetera autem nonnisi phaenomena, quorum subsistentia et realitas absoluto ipso continetur; sic *absolutum* est illud, quod proprie per se cognoscitur, reliqua autem nonnisi per relationem ad ipsum intelliguntur.

Ut patet, Schelling philosophiam ab idealismo puro ad realismum transferre voluit, seu melius ipsum idealismum a subiectivo in obiectivum convertere. Sequutus est Hegel, qui utriusque systematis pugnam removere conatus est novamque concinnavit doctrinam, quae ambo illa amico veluti foedere conciliaret. Ad intelligentiam itaque considerationem revocavit, in eaque ideam generatim acceptam contemplatus est, quam cum realitate commiscuit unumque fecit. Quare pronuntiatum illud pro fundamento suae philosophiae constituit: veram realitatem nonnisi in conceptu puro contineri, purumque conceptum dumtaxat veram esse realitatem. Quocirca eius sententia idea, cum ab omni determinato obiecto et subiecto avocatur, seu cum tamquam cogitatio pura et impersonalis sumitur; ipsum ens absolutum et infinitum praebet, extra quod nihil est. Hanc porro logicam abstractionem *momentis* quibusdam donavit, vi quorum illa se evolveret et determinaret multifariam ad mundum et cognitionem producendam; ac vi huius perpetuae successivaeque actuationis conscientiam sui et personalitatem acquireret. Atque haec duo, quae maiores turbas excitarunt, innuisse sufficiat e tot transcendentalibus systematibus, quae post Kantium, prout quemque imaginationis aestus rapiebat, incredibilem in modum in Germania pullularunt.

129. Ne de Gallia sileamus, aliquid attingam de origine idearum, a Victore Cousin exeogitata, cui magna ex parte consenserunt rationalistae quotquot ex eius schola prodierunt. Is igitur, transcendentalis philosophiae magna ex parte praeceptis imbutus, idearum originem explicandam duxit ex revelatione quadam rationis impersonalis, se nobis per spontaneitatem manifestante. Opinatur enim idearum omnium exordium et quasi semen in actu quodam intelligentiae spontaneo, liberam reflexionem antevertente, reponi, per quem ea intueamur quae Ratio illa impersonalis nobis confuse manifestat. In eo autem actu tamquam elementa, obiecta tria delitescere ait: subiectum cogitans mundusque exterior, utriusque causa nempe Deus, atque illorum ad hunc relatio.

Confutatio.

130. Ad Schelling quod attinet, eius commentum his praecipue argumentis reiicitur. I. Intellectualis illa intuitio, qua nos ad absolutum contemplandum evehi asserit, et quae conscientiae non subiicitur, commentitia prorsus est et ad arbitrium conficta. Si enim conscientiae non subditur, quo pacto eam ipse detexit? Profecto quae animo insunt, conscientiae subiacere debent; ita ut, saltem cum volumus et diligenter attendimus, eorum existentiam advertere valeamus. Praesertim id dicendum est cum agitur de perceptione primaria et fundamentali, in qua et per quam alia omnia obiecta percipienda sint, quemadmodum accidit intuitioni de qua loquimur. Qua in re considerationem meretur instauratae philosophiae progressus, qui incipiens per Cartesium ab exaggeratione conscientiae, nunc per transcendentales in eiusdem negationem terminatur. II. Notio absoluti, quam exhibet, aliud profecto non refert, nisi informe aliquid et indeterminatum, quod confundere cum Deo impium et absurdum est [1].

1 Iure optimo commentitiam hanc absoluti intuitionem a Schellingio, natura repugnante, obtrusam reprehendit Hamilton sic inquiens: « L' intui« tion de l'absolu est evidemment le produit d'une abstraction arbitraire, « d'une imagination qui se trompe elle-même. Pour obtenir ce point de l'in« différence absolue par l'abstraction, on détruit et le sujet et l'objet de

III. Pessumdat naturam cognitionis, cuius obiecta putat esse ex penu rationis eruenda, eo ferme modo quo aranea ex sinu suo deducit telam. Tum etiam invertit ordinem philosophandi, in quo non a Deo ad res creatas descendimus, sed contra a rebus creatis ad Deum ratiocinando assurgimus. IV. Turpissimum continet pantheismum, ut in Cosmologia diximus, eoque totum quantum est superstruitur. Quare tanta absurditate scatet, quanta deliramentum illud turpatur.

Iisdem ferme incommodis urgetur Hegel. Nam, I. Eodem falso fundamento nititur, quo omnes rationalistae; nimirum omnia esse ex fundo rationis derivanda. II. Ordinem idealem et realem, res adeo diversas, perperam inter se miscet ac monstruosa plane ratione confundit. III. Ab idea, quae nullo in obiecto versetur et ad nullum subiectum pertineat, principium ducit, quae sane in chimaeris habenda est. Idea enim, cum visionem et repraesentationem sibi implicet, obiectum aliquod, quod spectat et subiectum cui inhaereat, revera postulat. IV. Postquam ideam abstractione conceptam cum obiectiva realitate confuderit, hanc in ens absolutum, quod principium et causa sit ceterarum rerum, convertit. Qua de re duo incurrit absurda. Primum, reale ex ideali exsculpit; deinde, realitatem ipsam entium finitorum propriam, quatenus abstractione limitum per se cogitatur, in ens infinitum per se subsistens, nempe Deum, transformat. Ex quo emergit, ut pantheismi commentum sub ea forma restauret, de qua in Cosmologia dictum est.

Denique adversus Cousin haec afferimus. I. Ratio illa impersonalis et a nobis distincta, quae tamen in nobis appareat et intelligentiam cuiusque constituat, idealisticum quemdam pantheismum involvit, saltem iampridem explosum Averrois de ratione universali commentum redintegrat, aut chimaera est et sine mente sonus. Ad nos autem, ut pertinet voluntas, ita pertinet intelligentia; quae, ut patet ex limitibus, quos omni ex parte manifestat, finita est et contingens; licet veritates neces-

« la conscience. Mais que reste-t-il? Rien. Ainsi, on hypostatise zéro; on « lui impose le nom d'absolu; quand on ne contemple, que l'absolue pri- « vation. » *Fragments de Philosophie* par M. William Hamilton. Traduit de l'anglais par M. L. Peisse; *Philosophie de l'absolu* Cousin-Schelling.

sarias, quemadmodum mentis conditio fert, contempletur, quas quidem non creat sed detegit. Cousin ex eo deceptus est, quod distinctionem non intellexit facultatis ab obiecto. Quare cum perspiceret obiectum rationis esse universale et necessarium, existimavit iisdem dotibus rationem ipsam insigniri oportere. Sed nemo non videt aliud esse vim cognoscendi, aliud obiectum, quod cognoscitur. Vis cognoscendi cum suis actibus, si ad creatam substantiam pertinet, contingens est et creata. At obiectum, quippe quod ab ea non pendeat, universalitatem et necessitatem includere potest, quin cum ipsa characteres huiusmodi communicet. II. Primus actus spontaneitatis quemadmodum oriatur in nobis non explicat, sed ipsum in scenam ex inopinato producit. De quo proinde quaeri iterum posset unde ille sit, atque utrum ex sensatione pendeat necne. III. Evidentiam cognitionis humanae evertit funditus. Nam si primus actus, unde exordium et origo ceterorum ducitur, evidentia privatur et fidem dumtaxat caecam rationi nescio cui adhibitam continet; posterior omnis perceptio, quae deinceps ab eo derivatur, eiusdem conditionis futura sit oportet. Quidquid enim aliunde procedit, sui principii perfectionem superare minime potest. IV. Prima mentis perceptio spontanea tribus illis elementis, quibus constare ait, constare nequit. Nam infinitum, nempe Deum, qui causa sit rerum finitarum, ratiocinatione non intuitione dignoscitur. Quod quidem ex ipsiusmet Cousinii verbis suaderi posset; siquidem, iuxta ipsum, eatenus infinitum nobis manifestatur, quatenus mens dum subiectum limitibus affectum obiectumque pariter finitum attingit, in iis rationem sufficientem cur sint nullam videt; atque ideo utrumque ad altiorem quamdam causam, quae infinita et absoluta sit, referre cogitur. At vero id omne, ut patens est, ratiocinationem constituit. Mens enim ad infinitum assurgeret hoc innixa principio: finitum ex infinito pendet et conditionatum ex absoluto; cogitatio autem eiusmodi ratiocinatione continetur, quae in hoc sita est ut iudicium unum deducatur ex alio.

ARTICULUS V.

De formula ideali.

181. Novissime aliud systema proposuit vel, si lubet, renovavit Vincentius Gioberti, ut psychologismum everteret, ex quo omnia mala, quotquot scientias commaculant, derivari opinatur; atque animos ad ontologismum revocaret, ex quo bona omnia, si superis placet, emergunt. Porro huius systematis summa his contineri videtur.

Duplicem distinguit cogitationem in animo: alteram immediatam et directam, quam *intuitum* appellat; alteram mediatam et reflexam, qua reditu quodam mentis obiectum ante perceptum relegimus et explicamus, eamque simpliciter *reflexionem* nominat. Posteriorem exerceri non posse ait, nisi signorum adminiculo, quae sint velut instrumentum, quo utitur animus ad ideale opificium retexendum; atque exinde necessitatem sermonis aliunde suscepti, nimirum ope revelationis, derivari contendit. At superior cogitatio, nimirum *intuitus*, homini innascitur iam initio suae vitae intellectualis, eiusque obiectum immediatum est *Idea*, nempe verum absolutum et aeternum, quod cum Ente supremo et reali, Deo optimo maximo, unum idemque sit. Cum igitur prima animi contemplantis idea cum primo Ente confundatur; efficitur ut *primum psychologicum* idem sit ac *primum ontologicum*, atque ex utroque unum simplexque primum confletur, quod *primum philosophicum* nominat. Iam vero Ens absolutum et immutatum, quod perpetuo cogitationi nostrae obversatur, a nobis attingitur prout est. Est autem actu creans res alias finitas a se distinctas. Sic igitur a nobis deprehenditur; atque idcirco intuitione illa, de qua dixi, tres simul realitates deteguntur: Ens supremum, quod vi propriae naturae exstat; libera creatio, qua Ens infinitum operatur exterius; res ceterae finitae et relativae, quae vi creationis existunt. Quare has etiam non in se sed in Deo perspicimus et contemplamur, propter creationis intuitum; atque idcirco idealis formula, totius scientiae fundamentum, ad quam omnis cognitio humana revocatur, hac propositione continetur: *Ens creat existentias.*

Argumenta vero, quibus suum systema fulcire conatur, tria potissimum sunt, ni fallor. Primum, quia ordo cognitionis respondere debet ordini rerum; in ordine autem rerum non a creaturis ad Deum, sed a Deo ad creaturas fit gradus. Potissimum, quia secus idea Dei suppeditanda esset a rebus creatis, quod tam repugnat, quam repugnat infinitum a finitis progenerari. Deinde res creatae in se ipsis inspectae propria carent intelligibilitate, quae nonnisi in absoluta veritate moratur. In hac igitur cerni debent, si intelligi velint. Tertio, quia primum obiectum cogitationis concretum est, atque eiusmodi, ut ad ipsum cogitationes omnes revocentur. Cum igitur quaevis cogitatio ad ideam vel Dei, vel mundi, vel creationis reducatur; in hac triplici realitate primum obiectum intuitionis animi reponi debet. Quibus argumentis accedit, ut sic mirus concentus habeatur philosophiam inter et revelationem, quae a Deo et a creatione in suis dogmatibus exorditur.

132. Systema hoc Malebranchianae *visionis in Deo* renovatio esse videtur, praesenti rationalistarum progressui accommodatae. Quibus vero vitiis peccet singillatim indicabimus.

Principio, plus aequo psychologos generatim vexat, atque iis aspergit maculis, a quibus plerique eorum detergi possent. Si enim sensistae veri nominis excipiantur, qui philosophiae radicitus vitiatae merito arguuntur; reliqui saniores saltem psychologi longe absunt ab erroribus, quos Gioberti ad suum systema suadendum exaggerat. Non enim communiter sic ad subiectum cogitans contemplationem revocant, ut inde principium effectivum scientiae et idearum exhiberi putent; sed suimetipsius conscientiam, ad processum philosophicum quod attinet, tamquam primum aliquod in ordine potius *chronologico* quam *logico* constituunt. Quod vel ipse Cartesius, licet parum sibi consentiens, voluisse dici posset; quippe qui postquam se cogitare et existere animadvertit, continuo ad ideas, quae animo inerant, obiective contemplandas mentem transferre contendit; in qua contemplatione non tam subiectiva elementa, quam obiectiva potius conquisivit.

Sed quidquid de Cartesio aut aliis sit, quorum defensio nihil ad scientiam interest; procul dubio natura methodi psycho-

logicae per se, modo rite usurpetur, notis, quas illi Gioberti appingit, inuri non debet. Qua in re, ne nimium vager, duo adnoto. Primum, ea methodo reflexionem induci generatim acceptam, prout reditum mentis non in solas animi modificationes adstruit, sed in cognitiones omnes, quoad obiecta, quae referunt, inspectas. Deinde, si a consideratione sui et idearum subiective inspectarum exordiendum praecipit; id, ut dixi, aliquid *chronologice* primum, non vero *logice*, in reflexione constituit. Conscientia enim eiusmodi non proponitur tamquam fons totius certitudinis et evidentiae, sed tamquam actus praebens concretam materiam, circa quam primum contemplatio reflexa exerceatur. Seu, ut ait Balmes, assumitur ut anchora, qua vestigatio fundetur, non ut luminare, ex quo claritas omnis splendorque in ceteras omnes perceptiones diffundatur. Iamvero ipse Gioberti ultro concedit animum, cum cogitando in se reflectitur, iter habere contrarium eius, quod tenuit in intuitu, atque ab iis auspicari, quae ipsum intimius feriunt, quaeque in perceptionibus a conscientia relatis posita sunt [1].

133. Praeterea necessitas sermonis, quam adstruit pro primo reflexionis exercitio, probatu digna non est. Nam etsi animus in praesenti statu sensibus egeat ut ad intelligendum excitetur; tamen his excitatus, cognitionum suarum intellectualium seriem incboat et prosequitur, quin ullo alio exteriore indigeat adminiculo; quemadmodum posteriore articulo fusius explicabimus. Nec sane argumentum, quod auctor affert, necessitatem illam ullo pacto demonstrat. Nam, quod ait, verba requiri ad finiendum et terminandum obiectum, quod reflexioni elucere debet, in primis falsum est. Eiusmodi enim determinatio et veluti circumscriptio iam adesset, tum ex parte actus praevii intuitionem

1 « Si dirà forse che l'uomo incomincia dall'idea di esistenza e che « quindi sale discorrendo all'idea dell'Ente, invece di tenere il processo con« trario. Il che è verissimo se si parla del progresso riflessivo: il quale « incominciando da ciò che ci ferisce maggiormente l'animo ed è termine « immediato della riflessione psicologica, quali sono i sensibili; è naturale « che passi dall'esistenza all'Ente, e non e converso; onde l'ultimo ter« mine dell'ordine intuitivo diventa il primo dell'ordine riflessivo. » *Introd. allo studio della filosofia* vol. 2, cap. 3, pag. 203, seconda edizione di Bruxelles.

directam constituentis, qui certe finitus est; tum ex parte obiecti intuitione comprehensi, quod in sententia auctoris, simplicitate vacat, et non modo Ente increato, sed creatis etiam rebus constat. Deinde nulla apparet ratio cur obiectum reflexionis ontologicae esse debeat aliquid terminatum et finitum, cum optime esse possit ipsum obiectum infinitum, quod, iuxta systema hoc, in praevia intuitione directa contineretur. Immo vero id necessarium plane esset; siquidem per reflexionem, ut auctor saepe repetit, id omne relegi debet et explicari, quod ante in intuitione inerat. Cum igitur in ea insit Ens immetatum, nempe Deus; obiectum eiusmodi per se ab intuitu reflexionis removeri nequit, nisi, prout intuitione directa continetur, aliquid informe et vagum repraesentare dicatur; quod certe Hegelianum pantheismum redoleret.

Nec dicat necessitatem illam inde derivari quod in reflexione necesse sit peculiarem aspectum definiri, quo pertingatur *Idea*, quae comprehendi tota non potest. Nam ad id non est opus signis, sed oppido sufficit directio mentalis et attentio, quae uni prae aliis obiecti partibus aut, si lubet, aspectibus adhibeatur. Et sane, quomodo vi sermonis determinari obiectum reflexionis posset, si sermo intelligi nequit, nisi signa, ex quibus constat, cum notionibus determinatis, quae iam mente conceptae sint, vi associationis animi copulentur?

134. Venio nunc ad intuitum directum, cuius obiectum immediatum est idea, nempe Deus, seu, ut tandem se explicat auctor, est Deus prout mundum creatione progignit. Quoad partem hanc, quae caput est systematis, primum observo eam stabili fundamento destitui, quemadmodum inferius clare patebit, cum argumenta diruemus, quibus superstruitur. Deinde sensui communi et conscientiae testimonio valde repugnat. Nam si ontologos excipiamus, nemo hominum hanc immediatam entis supremi et creationis contemplationem in se experitur. Attamen, etiam iuxta auctoris principia, quisque eam conscire deberet; siquidem vi reflexionis ea omnia distincte et dilucide mens pertingit, quae obscure et confuse intuitione implicabantur. Cum igitur non modo res finitae, sed etiam (et quidem potissimum) Ens increatum et libera creatio eo intuitu convolvantur; nemo

non videt hos etiam duos terminos sine discursu per simplicem reflexum intuitum distincte et dilucide perspiciendos esse. Immo vero hae duae posteriores realitates longe facilius detegi, atque luculentius reflexae intuitioni immediate apparere deberent; siquidem iis ratio intelligibilitatis et evidentiae tertii termini iuxta ontologos continetur; nemo autem ignorat, id, ex quo perfectio in aliud proficiscitur, eą multo magis ornari oportere. At vero quisque in se reflexione rediens conspicit quidem claritate maxima entia quaedam finita immediate sibi obversari; sed actionem, qua illa creantur, et causam a qua primitus producuntur, minime deprehendit, nisi ratiociniis quibusdam adhibitis.

Et sane ipse Gioberti, nescio quam sibi consentiens, ultro concedit in cognitione reflexa nos a creaturis ad Deum ascendere. Itemque cum ad conceptum creationis explicandum accedit, ipsum in hoc reponit, quod creaturae cogitentur tamquam rationem propriae realitatis non a se sed ab alio, nimirum a supremo Ente, derivantes. Quae quidem notio, ut quisque videt, ex mutabilitate et limite, atque ideo ex contingentia rerum creatarum eruitur. Auctoris igitur opinione perspicientia immediata *Entis et creationis* in intuitu directo inest, quando per conscientiam attingi nequit; quando vero per reflexionem consciri posset, dilabitur et evanescit. Est igitur nescio quid phantasmagoricum, seu melius optatum aliquod, quod ad systema fulciendum introducitur, sed malo fato ab experientia repellitur.

At mittamus haec parumper, demusque auctori suo, ratiocinandi gratia, systema integrum, prout ab ipso proponitur et explicatur. Quid tum? Pantheismus vitari non posset. Neque id ex verbis, quae fere continenter unitatem verae substantiae sonant, et modo Spinozam, modo Fichte, modo Schelling, modo Hegel iterum producunt in scenam; sed ex principiis ipsis fundamentalibus systematis derivatur. Ac primum, quis est qui non videat, principium illud, quo maxime innititur, nempe res creatas per se omni intelligibilitate destitui, ad pantheismum recta ducere? Nam obiecti intelligibilitas tandem aliquando idem est atque realitas; unde nequit unum abesse, quin alterum etiam detrahatur. Quare quidquid nullo modo propria gaudet intelligibilitate,

nulla etiam ratione est; sed vix aut ne vix quidem inter phaenomena et apparentias poterit cooptari [1].

Nec opponas res creatas existere, sed influxu supremi Numinis; ergo eodem pacto intelligibilitate frui. Id enim verum est; at non debilitat argumentum allatum. Nam si entia creata sic divinum recipiunt influxum, ut reapse in se et per se subsistant ac sint; ita etiam sic intelligibilitatem a Deo participant, ut vere in se et per se intelligibiles sint. Ac vicissim si nulla ratione in se et per se intelligibiles dicuntur, nulla etiam ratione in se et per se exstare dici debent. Quod, cum conceptum substantiae removeat, pantheisticam inducit insaniam. Et sane nonne Spinoza in hoc potissimum elaboravit, ut adstrueret rerum creatarum conceptum per se formari nullo modo posse, sed omnino conceptu alterius indigere? Callidissime enim perspiciebat, nihil conferre melius ad rationem substantiae a rebus creatis subducendam, quam si intelligibilitas omnis ab iisdem arceretur. Nam cum unaquaeque res in tantum cognoscatur in quantum est; profecto quae nulla ratione in se cognoscitur, nulla etiam ratione in se est, atque ideo non nisi modificatio et determinatio alterius esse potest [2].

At inquies hanc illationem, quidquid sit de principio, satis in systemate vitari, ratione partium quibus constat. Nam res creatae *substantiae* appellantur, quamquam relativae; et constituuntur ut distinctae infinito intervallo a Deo. Tum etiam adstruitur libera creatio, qua creaturae e nihilo educantur. Deus denique proponitur ut infinitus et simplicissimus et libertate ornatus.

Fateor equidem haec et similia frequenter verbis inculcari; at cum ad eorum conceptum explicandum devenitur, tantum

1 Adverte hic Ideam, nempe Deum, ipsam intelligibilitatem rerum constituere iuxta Auctorem: « Conciossiachè l'idea essendo l'intelligibilità stessa « delle cose, irraggia sè medesima e l' universo col proprio fulgore. » *Introd.* c. 3, pag. 8.

2 Huc etiam refer studium, quo auctor persuadere nititur res creatas ex substantivò verbo *sum, es, est,* nominari non posse, ipsisque sola adiectiva verba concedit. Nam si vocabula conceptus et res significare debent; nequeunt entia creata substantiva denominatione privari, quin implicite substantiva existentia spolientur.

abest ut periculum pantheismi removeatur, ut potius confirmetur. Nam substantiae illae relativae insidere dicuntur in substantia prima et absoluta, quae earumdem sit fulcrum [1]; tum in tantum creari affirmantur, in quantum redduntur individuae; seu quatenus in ipsis idea generalis determinatur, quae in radice, seu prout *intuitione* apprehenditur, est ipsum Ens absolutum nempe Deus [2]. Immo non obscure substantiae hae relativae appellantur modificationes primae substantiae, cum conceptus causae secundae non aliud esse dicatur, quam modificatio conceptus causae primae [3]; conceptus autem rei cum re ipsa idem prorsus fiat [4].

Deinde creatio a productione modorum in tantum distingui asseritur, in quantum actio sit quae a causa exerceatur per virtutem non aliunde receptam [5]. Ex quo facile inferri posset,

1 « La causa prima è eziandio sostanza prima, cioè sostegno della so- « stanza, rispetto alla quale la cosa effettuata è sostanza seconda sola- « mente. » *Introd.* vol. 2, p. 188.

2 « Il generale considerato in sè medesimo e nella sua radice è l'Ente « necessario, infinito, universale, reale, in sommo grado intelligente, intel- « ligibile, creatore, avente in sè le idee di tutti i possibili, e la virtù di « effettuarli. L'individualità contingente è l'esistenza, che non essendo nè « potendo essere infinita, concentra la sua realtà in un punto determinato. « L'individuo finito tiene il mezzo fra l'Ente e il niente. Quindi è che ad « averne la cognizione si richiede l'intuito dell'atto creativo, il quale indivi- « dualizza l'idea generale recandola all'esistenza. Individualizzare è creare. » *Ib.* p. 214.

Ac inferius: « L'individuo è veramente l'attuazione dell'idea; ma l'idea « è ad un tempo l'attuazione dell'individuo, secondo l'interpretazione più « probabile della dottrina aristotelica; giacchè la realtà suprema in quella « e non in questo è riposta. Quindi è che la realtà individuale non è da « noi veduta semplicemente in sè stessa, ma nella causa, cioè nell'Ente « che la crea e sostiene con un'azione continua e immanente. » Huc adde, quod in Prolegomenis ait: dialecticam in humanam et divinam dispesci, divinam autem cum creatione confundi.

3 « Siccome il concetto delle cagioni eziandio secondarie e finite involge « quello di una cagione prima infinita, ed è una semplice astrazione o mo- « dificazione di esso, ne segue che l'idea di creazione è in ogni caso in- « separabile da quella di causalità. » *Ib.*

4 « Ogni cosa è un concetto, e ogni concetto è una cosa. » *Ib.*

5 « L'uomo dicesi veramente causa efficiente non già di sostanze, ma « di modi; tuttavia anche rispetto ai modi non è creatore *perchè li pro-*

creationis conceptum subsistere, etiamsi creaturae sint merae modificationes; modo Deus illas gignat activitate propria, quam a superiore causa non mutuetur; quod omnes pantheistae concedunt. Et sane alibi productio modificationum vera creatio nominatur [1]. Tum etiam eductio ex nihilo metaphorica expressione constare dicitur, atque idcirco cum conceptus creationis tandem philosophice explicatur, detractis metaphoris et phantasmatibus, in hoc tantum reponitur, quod res finitae cogitentur tamquam rationem sui sufficientem a Deo repetentes [2]; quod locum haberet, etiamsi merae modificationes essent. Et sane hic creationis conceptus admittitur libentissime a pantheistis; qui substantias creatas in modificationes et determinationes unius substantiae increatae sic convertunt, ut earumdem rationem sufficientem in hac non in illis commorari dicant.

Deus denique sic absolutus et infinitus asseritur, ut ab Hegeliana *Idea,* quae cum realitate confusa sit [3] et ab *indeterminato Ente* Schellingii neutiquam distingui videatur [4]. Modo enim

« *duce come causa seconda per virtù ricevuta dalla causa prima.* » *Introd.* cap. 4, p. 188.

1 « La produzione dei fenomeni, o sia modi delle cose, è pure una « vera creazione. Che se i panteisti e gli emanatisti ammettono questa crea- « zione ecc. » *Ibid.* p. 190.

2 « Se rimoviamo adunque i fantasmi, in che modo si può pensare la « creazione? In un solo; cioè pensando l'esistenza come avente la ragion « presenziale della sua realtà non in sè stessa, ma nell'Ente che l'anima « e la penetra tutta. » *Introd.* vol. 2, p. 223.

3 « L'intuito riceve la notizia dell'Ente intelligibile, onde trae del pari « la sua potenza intuitiva; e siccome l'Ente è l'intelligibile stesso, egli « viene da noi inteso in quanto si pone, e si pone in quanto s'intende. « L'idealità e la sussistenza s'immedesimano insieme. » *Introd.* v. 2, p. 179.

4 « Abbiam presupposto finora che l'Ente reale sia concreto, singolare, « individuale; sentenza che ha mestieri di qualche dichiarazione. Il concetto « di concretezza, di singolarità e d'individualità è composto di due ele- « menti: l'uno positivo, e l'altro negativo. L'elemento positivo è ciò che « si afferma e si pensa, quando altri pronunzia queste voci, e che non « si può definire perchè ogni definizione tornerebbe men chiara della cosa « stessa; è in somma quello che si ha dinanzi allo spirito quando l'Ente « e il reale in sè stesso con un atto diretto e immediato si percepisce. « L'elemento negativo è il limite, la contingenza, l'imperfezione. Tutti i « concreti, i singolari, gl'individui creati sono imperfetti, perchè finiti, e « finiti perchè contingenti; d'onde nasce eziandio la varietà e la pluralità

dicitur poni, in quantum cognoscitur; modo esse generale aliquod quod per creationem redditur individuum; modo etiam aliquid quod simul abstractum est et concretum, generale et particulare, universale et individuum. Sed illud quoque mirificum est quod ait, ideam (quae eius sententia Deus est) vi intuitus non posse a nobis clare et determinate cognosci; cum autem vi reflexionis attingitur, sensili forma repraesentari, quae in sermone reponatur [1].

125. Ad argumenta vero, quae proponit, haec reponimus.

I. Id quod ait ordinem cognitionis ordini rerum respondere, in primis non omni cognitioni accommodandum est, sed illi tantum, quae relativa sit, nimirum eiusmodi ut per ipsam relationes rerum et origines internoscantur. At praeter hanc alia cognitio admittenda est, qua res consideratur absolute et in se; quae quidem cognitio non detrectabitur nisi ab eo, qui omnem

« loro. Ora quando applichiamo all'Ente reale le nozioni di singolarità, di « individualità e concretezza, bisogna rimuoverne l'elemento negativo, per« chè l'Ente è assoluto e infinito. Di che seguita che l'Ente si può altresì « dire astratto, generale e universale in quanto tali concetti esprimono l'as« senza di quell'elemento negativo che nelle nozioni contrarie si acchiude. « L'Ente è adunque astratto e concreto, generale e particolare, individuale « e universale ad un tempo, ma sotto varii rispetti e in modo diverso dalle « creature, perchè possiede bensì l'elemento positivo contenuto in ciascuna « di queste nozioni, ma non l'elemento negativo che l'accompagna. Egli è « concreto e individuale perchè reale e positivo in sommo grado: è astratto « e universale perchè puro e schietto cioè sgombro da ogni forma, infinito, « assoluto. La concretezza e l'individualità sono il reale senza l'Ente; la « astrattezza e la generalità sono l'Ente senza il reale: le prime doti alle « esistenze effettive, le seconde all'Ente possibile appartengono. Dalle une « nascono le cose create, dalle altre le idee riflesse. La divisione del con« creto e dell'astratto, dell'individuale e del generale, è l'analisi dell'Ente « reale: l'Ente reale è la sintesi di quelle proprietà. » *Introd.* c. 3, p. 175.

1 « Conseguentemente, nel primo intuito, la cognizione è vaga, inde« terminata, confusa, si disperge, si sparpaglia in varie parti, senza che « lo spirito possa fermarla, appropriarsela veramente, e averne distinta co« scienza. L'idea in tale stato di cognizione assorbisce e domina lo spi« rito, anzichè questo abbia virtù di apprendere, e incorporarsi l'idea si« gnoreggiante. L'intuito secondario, cioè la riflessione, chiarifica l'Idea, « determinandola; e la determina, unificandola, cioè comunicandole quella « unità finita, che è propria, non già di essa Idea, ma dello spirito creato. » *Introd.* vol. 2, p. 11.

realitatem rebus adimat. Nam si res vere in se sunt, in quantum sunt, cogitari seorsum possunt; consideratione a respectibus, quos includunt, avocata. Hanc vero cogitationem, quae praevia est, alia consequitur, qua earumdem rerum relatio et respectus investigantur. Atque id maxime consonum est conditioni intelligentiae humanae, quae, cum finita sit, non statim omnia quae cognoscere potest, primo actu apprehendit; sed pedetentim se quibusdam veluti gradibus ad scientiae perfectionem adducit.

Deinde cum huic etiam relativae cognitioni obiectio illa applicatur, distinctione indiget. Nam si hac interpretatione sumatur, ut ordo cognitionis respondere debeat ordini rerum quoad *obiectivam perceptionem*, quatenus idem ordo cognosci debeat, qui reapse inest in rebus, vera est propositio; at nihil auctori suffragatur. Sin autem ita intelligitur propositio illa, ut ordinem cognitionis assimilandum velit ordini rerum quoad *subiectivam explicationem;* falsa est et experientiae saepe contradicit. Non enim semper cognoscendi actus, obiecta aliqua respicientes, eundem processum in sua genesi servant, qui viget in rebus ipsis quae cognoscuntur. Sic, ex. gr., licet prius est sol, quam lux ab eo propagata; optime tamen prius gignitur intuitio lucis, deinceps solis. Itemque licet prius sit pater, quam filius; optime tamen in cognitione utriusque inversum iter habetur, et prius cognoscitur filius, deinde pater. Generatim licet prius sint causae, quam effectus; tamen hi prius attinguntur, quam illae; siquidem ex effectuum contemplatione ad eorumdem principia detegenda progredimur. Quidni igitur consimili ratione, etsi sit prius Deus, quam tota natura; tamen mens hominis hanc antea contempletur, deinceps Deum? Neque hinc ulla exsurgit falsitas, modo id quod prius cognoscitur, non prius esse asseratur, sed cognitionis processu in eo ordine obiective collocetur, quem reapse ipsi competere mens perspicit.

At inquit: si ita fiet, tunc notio Dei ex notione creaturarum gignenda erit; quod tam impossibile est, quam Deum ex rebus creatis gigni.

Resp. Haec obiectio in crassa quadam ratione fundatur intelligendi abstractionem idearum. Subaudit enim mentem, quando ideam aliquam a rebus abstrahit, quasi superficiem quamdam

ab illis decerpere, quae deinceps diversimode elaborata aliis obiectis applicetur. Qui materialis concipiendi modus perridiculus est, et a veritate alienus. Abstractio enim in hoc exercetur quod mens ab obiecto conditiones omnes praecidat, quibus illud, prout reale et concretum est, afficitur; atque idcirco *quidditatem* aliquam absolute concipiat. Haec autem quidditas, hoc ipso quod abstracta est, iam non amplius ad res, ex quibus abstracta est, refertur; sed tamquam intelligibile quoddam per se et in characteribus, quos includit, tantum inspicitur. Posse autem mentem humanam ex rebus sensibilibus ad hunc modum cognitionis assurgere, manifestum est. Nam res creatae quamquam contingentes et finitae sint, tamen imitationes sunt reales archetyporum divinae mentis; atque ideo aeternas veritates divinosque conceptus suo modo patefaciunt [1]; modo idoneum subiectum inveniant, quod eos conceptus capere possit. Quemadmodum pellucida corpora eiaculatos a sole radios transmittunt, et quamquam ob perfectae pelluciditatis carentiam fasciculos lucis disgregent et obscurent; eos tamen eo modo quo possunt, opposito parieti revera communicant. Vicissim mens humana intellectualis profecto et rationalis a Deo facta est, nimirum tali naturae conformatione donatur, ut intus legere in rebus earumque rationes deprehendere valeat. Est enim quasi vitale quoddam speculum, quod lucis divinae radios, a creatis rebus transmissos, suscipiat atque ad intelligendum retineat. Hinc mirum non est si, obiecto finito et sensibili proposito, ideam exsculpat, quae illius concretionem et angustias superet, atque ad altiores notiones per se obiective spectandas evehatur.

Atque ut theoriam hanc argumento, quod tractamus, applicemus; cum entia finita vere realitatem involvant, mens quae inflexione ipsa naturae idonea est ad rerum rationes detegendas, hanc utique deprehendit. Tum ab omni concretione et limite cognitionem abstrahens, conceptum illum realitatis non iam ad res ipsas creatas tamquam aliquod genus refert, sed per se et in obiectiva eius ratione contemplatur; seu quid in propria notione importet, intelligit. Illam autem sic inspectam neque ad

1 Caeli enarrant gloriam Dei et opera manuum eius annuntiat firmamentum. *Ps.* 18.

necessitatem existendi, neque ad contingentiam determinari videt, sed in utroque statu possibilem esse cognoscit [1]. Hinc duplicem conceptum realitatis efformat: realitatis absolutae et necessariae; realitatis contingentis ac finitae. Hunc tamen nexum inter utramque intercedere perspicit, ut prima esse possit sine altera, altera esse non possit sine prima. Cum vero propter experientiam qua afficitur, reapse realitatem contingentem et finitam exstare contueatur; necessario infert exstare etiam realitatem absolutam et infinitam, quae illius originis et existentiae sit ratio sufficiens. Id omne cognitionem explicat Dei et creaturarum sine falsitatis admixtione, quin ad formulae idealis fabellam confugiendum sit.

Quapropter quae hic contra Gioberti disputamus, adversus illos etiam militant, qui boni quidem sed parum prudentes, subalpini philosophi formulam idealem recoquunt, ac diversis vocabulis tamquam dapem novo sapore conditam obtrudunt. Hi utrum pantheismum reapse devitent, omitto quaerere, ne in longam disceptationem ingrediar. At illud indubium est, ipsos vana et periculosa sectari, atque incedere *per ignes suppositos cineri doloso*, quibus inexpertas iuvenculorum mentes incaute

1 Quod realitas generatim considerata duplicem hunc aspectum obiiciat, ac proinde in duplicem classem dispesci possit, nimirum realitatis absolutae quae vi sua in omni plenitudine subsistat, et realitatis relativae quae finita ratione alterius virtute exstet; tanti momenti est, ut ex huius observationis neglectu germanicus pantheismus magna ex parte manaverit. Nec vero exinde consequitur abstractam notionem realitatis constituendam esse tamquam *praedicatum* natura saltem anterius Deo. Id enim locum non habet, quotiescumque agitur de notione, quae in tantum excedit unum terminum atque ad alia se protendit, in quantum haec sint imperfectae termini illius imitationes. Tunc enim obiective, seu ad rem quod attinet, amplitudo et excessus *praedicati* oritur ex perfectione et excellentia ipsa illius termini, et posterior est quoad eiusdem existentiam; siquidem non aliunde efflorescit, nisi ex eo quod terminus ille tantae sit perfectionis, ut non solum per se id, quod notio includit, possideat, sed etiam vim habeat se quodammodo exterius diffundendi. Sic contingit in re praesenti. In tantum enim notio entis et realitatis ad alia praeter Deum porrigitur, in quantum Deus non modo est per se simplicissima plenitudo omnis realitatis, demptis limitibus et defectibus, verum etiam intellectu suo concipit se posse multifariam externis quibusdam subsistentiis, finitis quidem sed numero carentibus, repraesentari.

committunt. Ut verum fatear, eiusmodi homines philosophiam honestius neglexissent, ne tantis periculis exponerent; sed ad Gioberti iam redeamus.

II. Secundum argumentum, quo nititur, nos minime morari debet. Ex dictis enim superius constat, res propria intelligibilitate orbari non posse, quin simul propria orbentur realitate. Quapropter cum reapse in se sint, in se reapse intelligi possunt; quamquam quia sunt a Deo, nonnisi hac relatione affectae cognosci deinceps debent, cum ad respectus, quos includunt, et ad earum originem considerandam fit gradus.

III. Tertium argumentum nullius ferme momenti est. In primis enim, si ideae darentur innatae, opus non esset obiectum primum cognitionis re aliqua singulari et concreta contineri. Nihil enim vetat in ea hypothesi quominus prima mentis idea aliquid universale et abstractum repraesentet, ex. gr. realitatem in genere. Quod si ideae innatae, ut par est, reiiciuntur; tunc fatendum quidem est primam cognitionem in concreto aliquo versari sensibus apprehenso, ex quo mens virtute sua ad ideas generales efformandas assurgat; at nequaquam requiritur ut primum hoc concretum obiectum sit id ad quod cogitationes omnes tamquam ad fontem revocentur. Illud enim ad cognitionem inchoandam non influit ut principium, ex quo deductione quadam deriventur ceterae veritates; sed mere concurrit ut conditio et materia, ex qua mens educit virtute sua primas notiones, vi quarum deinceps ad altiora obiecta speculanda gradiatur.

Ontologi exinde decipiuntur, quod omnes mentis ideas ex una primitiva, tamquam pullos ex ovo, gigni autumant. Quare illam a Bacono indicatam fallaciam incurrunt, qua plus unitatis, quam reapse sit, quaeritur in natura. In cognitione humana, ut alias dicemus, non unitas sed multiplicitas invenitur, si virtutem intelligendi tantum excipias. Plena enim unitas ut in existendo sic etiam in intelligendo in Deo tantum reperitur; sed cetera entia, quotquot sunt, ab unitate deficiunt. Id maxime locum habet pro intelligentia humana, quae cum infimum inter spiritus gradum attingat, maxima multiplicitate idearum afficitur, et unitatem in potentia participat, quatenus facultate gaudet ideas, quibus indiget, procudendi.

IV. Ad ultimum, quod additur, reponimus concentum illum, quem Auctor iactat, esse potius apparentem quam realem. Primum, quia systema ab ipso propositum, si rite perpenditur, pantheismi deliramentis implicatur; quod autem est huiusmodi, Religioni certe non favet. Deinde, quia ipsa Religio docet Deum in hac vita a nullo homine intuitive perspici [1], nec nisi per creaturarum considerationem in eius notitiam nos adduci [2]. Postremo concentus inter religionem et philosophiam in eo situs est, ut philosophia vel easdem veritates suis demonstrationibus confirmet, quae traduntur a fide (modo naturale lumen non excedant); vel ad eas recipiendas, si supernaturales sint, viam sternat. At minime in hoc cernitur, ut eumdem processum in docendo servet. Immo vero processus hic, quoad initium unde exorditur, debet esse contrarius. Nam philosophia est reditus ad Deum, qui propria vestigatione fit, et idcirco a rebus creatis iter inchoat; Fides contra est reditus ad Deum, qui fit invitamento et voce ipsius Dei, ac proinde initium eius in Deo ipso ponatur oportet.

Immo systema, quod reiicimus, rationalismo favet plurimum; siquidem medium adimit, quo veritates supernaturales a naturalibus secernantur. Medium enim eiusmodi in hoc cernitur, quod veritates illae circa Deum, ad quas ex mundi consideratione devenire possumus, in naturalibus habeantur; illae vero, quae ex contemplatione rerum adspectabilium minime eliciuntur, in supernaturalibus sint. Sic Trinitatis mysterium, quia divinam naturam attingit quatenus cum mundo non connectitur (mundus enim a Deo processit vi voluntatis et potentiae, quae una est eademque in tribus divinis personis), a mundi consideratione derivari non potest; atque ideo eius notitia naturaliter attingi nequit. At intuitione immediata Dei constituta, id minime valet; nihil enim vetat quominus veritates, quas supernaturales appellamus, in Deo clare perspiciantur, modo finitae sint numero et actu mentis, qui finitam perfectionem habeat, deprehendantur.

1 *Deum nemo vidit unquam*. Ioann. cap. II.

2 *Invisibilia Dei per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque eius virtus et divinitas*. Ad Rom. 1.

Atque haec de Ontologismo innuisse sit satis; qui plura cupit consulat articulos *Civilitatis Catholicae*, ubi hoc argumentum fusius tractatum est [1].

Articulus VI.

De traditionalismo.

186. Rationalistae omnia ex ratione derivari existimarunt. Pronum erat ut contrario motu mens excedendo, in extremum oppositum laberetur. Haec exaggerata in *Rationalismum* reactio ortum dedit *Traditionalismo*, duce Bonald, qui docuit rationem sine externo magisterio, ac proinde sine traditione, ad nullam posse veritatem assurgere; propterea quod sermo necessarius sit omnino ad cogitationem evolvendam in animo, sermo autem ab homine efformari nequeat [2]. Hanc adeo duram sententiam mollire deinceps conati sunt temperantiores traditionalistae statuentes rationem sine exteriore disciplina, quae a traditione atque idcirco a revelatione proveniat, posse quidem nonnullas veritates ad ordinem physicum et materialem spectantes sibi comparare, at impotentem omnino esse ad illas veritates detegendas, quae ad ordinem moralem et metaphysicum pertinent [3]. Quoad eiusmodi veritates non aliam praerogativam rationi concedunt, nisi

1 Civiltà Cattolica, Seconda Serie, Vol. IV, pag. 143: *Dell'Ontologismo Giobertiano.*

2 *Récherches philosophiques sur les premiers objects des connaissances morales* t. I.

« 3 Quand nous avons dit que la philosophie ne doit pas réchercher la « vérité, par le mot *vérité*, nous avons entendu seulement les *vérités de* « *dogme et de morale nécessaires à croire et à pratiquer* enseignés en « philosophie, c'est-a-dire les vérités suivantes: *Dieu et ses attributs, l'hom-* « *me, son origin, sa fin, ses devoirs, les règles de la société civile et de* « *la société domestique;* voilà les vérités que nous ne croyons pas que la « philosophie ait trouvées ou inventées sans le secours de la *tradition* et « de l'*enseignement;* mais nous n'avons nullement voulu comprendre le « gran nombre de vérités qui sont en déhors du dogme et de la morale « obligatoire pour l'homme, ou qui en derivent par voie de conséquence, « de raisonnement etc. » Bonnetty *Annales de philosophie chrét.* IV ser., vol. VIII, pag. 374.

quod eas semel per traditionem et revelationem acceptas intelligat, demonstratione collustret, atque ad illationes alias deducendas adhibeat.

Haec opinio (quod mirum est) nonnullis etiam placuit Rationalistis, ex ea parte qua necessitatem sermonis et disciplinae exterioris spectat. Ontologorum enim plerique eam aperte docent, statuentes primas veritates in ordine reflexionis a traditione tantum originem ducere. En unus aut alter e pluribus locis, quibus Gioberti hanc doctrinam sancit: « L' uomo può esplicare « l' idea appresa, ma non può ritrovarla; non possederla come « invenzione sua propria, ma come esterno insegnamento [1]. » Et inferius: « La comunicazione dell' idea fatta all' individuo « dalla Società per mezzo della parola chiamasi *tradizione;* la « quale è un anello interposto fra la rivelazione e la filosofia, « e il veicolo per cui si tramandano dall' una all'altra i primi « elementi ideali, nella cui esplicazione si travaglia l' ingegno « filosofico [2]. »

137. Verum eiusmodi opinio nimis iniuriosa homini est; quem sine traditione vix aut ne vix quidem secernit a bruto. Deinde ordinem naturalem cum supernaturali confundit; siquidem omnes veritates a Fide et revelatione essentialiter repetit; atque propterea ipsam revelationem absolute necessariam facit. Tertio confundit necessitatem disciplinae exterioris cum necessitate sermonis; quae duo valde diversa sunt inter se, et dissociari invicem possunt. Nam Deus potuit primo homini manifestare veritates interna illustratione, immediate influendo in eius intellectum, quin tamquam instrumento uteretur vocabulis. Vicissim potuisset tradere illi sermonem ad ideas excitandas, quin tamen ullas veritates manifestaret. Nam veritas non consistit in simplici apprehensione, quae respondet vocabulis separatis; sed consistit in iudicio, quod respondet propositioni. Et sane si obstrepente auribus Adami hac voce: *spiritus*, excitata esset in ipso idea substantiae immaterialis et obstrepente voce: *virtus*, excitata esset idea honestae operationis; num ex hoc tantum Adam doctus fuisset spiritum ad exercitium virtutis ordinari?

1 *Introduz. allo studio della Filosofia* t. 1, c. 3, p. 294.

2 *Ibid.* pag. 302.

Nequaquam, et tamen evolutio intelligentiae ex sermone dependisset.

Verum ut distinctius hunc errorem refellamus, duas stabilimus propositiones: I. mentis evolutionem etiam quoad veritates mere intelligibiles et morales ordinis naturalis absolute non pendere ex usu sermonis; II. absolute non pendere ab exteriori magisterio.

I.

Mentis evolutio absolute non pendet a sermone.

138. Prob. Sermo signis constat arbitrariis, et non natura sed voluntate significantibus. Ergo ideas primitus gignere minime potest, sed eas iam aliunde genitas subaudit. Voluntas enim, quae verbis per se indifferentibus significationem affigit, intellectum sequitur ab eoque ideas exprimendas mutuatur. Et sane si vox *Deus,* ex. gr., in tantum nobis significat supremum rerum Auctorem, in quantum sono illi articulato labiorum hanc ideam nectimus; necesse est ut eiusmodi ideam iam ante possideamus. Secus sufficeret legere lexicon linguae cuiusvis ignotae ad ideas omnes in nobis excitandas. Profecto si vocabula gignunt ideas, quare, dum legis librum sinensi idiomate ex. gr. conscriptum, nihil intelligis? Quia, repones, a te ignoratur eorum vocabulorum significatio; seu quia tibi cognitum non est quibus ideis vocabula illa respondeant. Ergo verba per se nos non docent nisi seipsa, nempe sonum ore prolatum; ideae vero, quarum sunt signa, aliunde comparari debent. Ad rem Augustinus: « Cum « mihi signum datur, si nescientem me invenit cuius rei si- « gnum sit, docere me nihil potest: si vero scientem, quid disco « per signum? Non enim mihi rem quam significat ostendit ver- « bum cum lego; *Et saraballae eorum non sunt immutatae* « (Dan. III, 94). Nam si quaedam capitum tegmina nuncupan- « tur hoc nomine, num ego, hoc audito, aut quid sit caput aut « quid sint tegmina didici? Ante ista noveram; neque cum ap- « pellarentur ab aliis, sed cum a me viderentur, eorum est « mihi facta notitia. Etenim cum primum istae duae syllabae, « cum dicimus *Caput,* aures meas impulerunt, tam nescivi quid

« significarent, quam cum primo audirem legeremve *Sarabal-*
« *las*. Sed cum saepe diceretur *Caput*, notans atque animadver-
« tens quando diceretur, reperi, vocabulum esse rei quae mihi
« iam erat videndo notissima. Quod priusquam reperissem, tan-
« tum mihi sonus erat hoc verbum; signum vero esse didici,
« quando cuius rei signum esset inveni; quam quidem, ut dixi,
« non significatu sed aspectu didiceram. Itaque magis signum,
« re cognita; quam signo dato, ipsa res discitur [1]. »

Dices, id valet pro rebus materialibus, quae aspectu sentiuntur, sed non pro ideis abstractis et moralibus. Respondeo valere pro omnibus; nam generalis est ratio, quae pro utroque ordine pariter militat. Signum natura sua rem significandam subaudit. Ergo si verba etiam quoad ideas abstractas et morales sunt signa; eas subaudiant necesse est. Traditionalistae mitiores, qui contrarium affirmant, parum sibi consentiunt, et in re philosophica non satis videntur esse versati. Nam ideae universales, quas a rebus sensibilibus, sine verborum adminiculo, abstrahi posse concedunt, non modo mundum corporeum, sed spiritualem etiam per se respiciunt. Idem dicatur de iudiciis immediatis, quae ex ideis illis emergunt. Sic ex. gr. principium: *Non datur effectus sine causa,* cuilibet rerum ordini applicari potest, et recta ducit ad primam aliquam causam, quae effectus nullo modo sit, admittendam.

II.

Mentis evolutio non eget externo magisterio ut inchoetur.

139. Si mens ad inchoandas suas cognitiones egeret externo magisterio, nunquam suas cognitiones inchoaret; ut enim scite Aristoteles, omnis disciplina ex praevia cognitione fit. Et sane quid praestat magister aut quicumque sit qui alium erudit? Per verba iam audienti cognita, aut saltem per gestus et alia signa naturalia, eius attentionem ad ideam aliquam revocat, ex qua

1 *De Magistro* c. X.

per analysim et synthesim mentis novas ideas sibi procudat. Aut etiam modum ipsi proponit, quo iudicia iam cognita comparet inter se et determinatae materiae applicet ad illationem aliquam eliciendam. Ergo discipulum extrinsecus iuvat; sed in eodem subaudit tum ideas iam evolutas, tum vim eruendi ex ipsis novos conceptus et iudicia et deductiones, modo ideis, quas possidet, attentionem affigat. Itaque ex hac parte evolutio interna mentis ab alieno magisterio non pendet [1].

Sed absolute non pendet neque quoad iuvamen externum. Nam ad attentionem praestandam ideis, quas apud se habet, easque ordinandas respectu illationis deducendae mens absolute potest ex aliis causis determinari. Et re quidem vera, omnis scientia exinde acquiritur, quod principia universalia per se nota applicentur alicui materiae seu determinato subiecto. Iamvero principia universalia per se nota a mente efformantur ope luminis intellectualis quo mens intrinsecus fruitur. Id non negant adversarii; et si negarent, mentem humanam omni propria efficacitate destituerent. Tota igitur difficultas reducitur ad applicationem horum principiorum subiecto peculiari faciendam. Porro eiusmodi subiectum triplex est: mundus exterior, principium cogitans, Deus optimus maximus.

At de mundo exteriore et principio cogitante nulla vigere potest difficultas. Nam cum alter attingatur sensibus, alterum conscientia; per se praesto sunt menti, atque ideo praesentia sua ap-

1 Sapienter S. Thomas: « In lumine intellectus agentis nobis est quodammodo omnis scientia originaliter indita, mediantibus universalibus conceptionibus, quae statim lumine intellectus agentis cognoscuntur, per quas, sicut per universalia principia, iudicamus de aliis, et ea praecognoscimus in ipsis. » *Quaestione de Mente* art. 6 in corp. Et alibi ait: « Similiter etiam dicendum est de scientiae acquisitione, quod praeexistunt in nobis quaedam scientiarum semina, scilicet primae conceptiones intellectus, quae statim lumine intellectus agentis cognoscuntur, per species a sensibilibus abstractas, sive sint complexa ut dignitates, sive incomplexa sicut ratio entis, et unius et huiusmodi quae statim intellectus apprehendit. Ex istis autem principiis universalibus omnia principia sequuntur, sicut ex quibusdam rationibus seminalibus. Quando ergo ex istis universalibus cognitionibus mens educitur, ut actu cognoscat particularia, quae prius in potentia, et quasi in universali cognoscebantur, tunc aliquis dicitur scientiam acquirere. » *Quaestione de Magistro* art. 1.

plicationem illam sibi procurant. Mens enim principiis per se notis informata, nequit aciem suam ad haec obiecta convertere, quin hoc ipso luce eorumdem principiorum collustret; atque ita nonnullas illationes saltem faciliores quoad illa deducat. Tertium vero subiectum, nempe Deus, etsi immediate menti non pateat; tamen illico manifestatur sub conceptu primae causae. Nam effici nequit ut vi principii causalitatis, quo mens assidue utitur in ipsis materialibus phaenomenis diiudicandis, non statim inferatur existentia causae cuiusdam primae et improductae, quae aliunde non pendeat. Aliquae igitur veritates in ordine speculativo, de rebus etiam sensum excedentibus, humanae menti patere possunt, quin ullum iuvamen ex externo magisterio accedat. Ex ordine autem speculativo facile ad practicum fit gradus. Intellectus enim practicus non differt a speculativo, nisi fine; quatenus non in mera veritatis contemplatione sistat, sed eam ad operationem dirigat. Unde dicebat Aristoteles *intellectum speculativum extensione fieri practicum*. Et sane si principia prima, quae per se meram speculationem includunt, ad operationem hominis dirigendam convertantur; iudicia practica seu veritates in ordine morum ministrabunt. Sic Metaphysica postquam Deum contemplata est, si ulterius gradiatur ad considerandum quid faciendum nobis sit ut illi assimilemur et placeamus, ex speculativa evadit practica atque in Moralem convertitur.

Quae cum ita sint, sapienter S. Thomas generatim asseruit duplici via posse hominem in cognitionem rerum devenire: propria industria et magisterio. *Est duplex modus acquirendi scientiam: unus quando naturalis ratio per seipsam devenit in cognitionem ignotorum, et hic modus dicitur inventio; alius quando rationi naturali aliquis exterius adminiculatur, et hic modus dicitur disciplina* [1].

Attamen ex eo quod mens humana suis viribus potest veritates aliquas in ordine tum speculativo tum practico detegere; stulte inferretur inutilem fuisse divinam Revelationem. Nam Revelatio duo genera veritatum respicit, supernaturales, ad quas mens humana assurgere nequit; et naturales, ad quas mens hu-

1 *Quaestio de Magistro* art. 1.

mana absolute loquendo devenire potest. De primis clarissima est, nedum utilitas, sed necessitas revelationis. Si enim illae vim rationis superant, ex ea profecto oriri non possunt. Sed pro aliis, etsi non absolute necessarium, certe fuit convenientissimum ut divina revelatione proponerentur. Nam in hoc ordine non paucae veritates continentur, a quibus regimen vitae moralis maxime pendet, et tamen difficillimae sunt vestigatu. Unde multi earum scientia carerent propter impedimentum sive parvi ingenii, sive vecordiae voluntatis, sive occupationum externarum. Immo illi ipsi qui ad eam pertingerent, tempore indigerent diuturno propter studium et aetatem speculationi opportunam; nec erroris mixturam undique vitarent, propter nativam mentis debilitatem et phantasmatum deceptiones. Quapropter iure meritoque concludit S. Thomas rationi consentaneum et utilissimum fuisse ut eiusmodi veritates supernaturali etiam inspiratione credendae hominibus traderentur. *Salubriter ergo divina providit Clementia ut ea etiam quae ratio investigare posset, fide tenenda praeciperet, ut sic omnes de facili possent divinae cognitionis participes esse et absque dubitatione et errore* [1].

Articulus VII.

De vera idearum origine.

140. Ut abstrusam hanc quaestionem ea solutione terminemus, quae nobis inter caeteras probatu dignissima videtur, haec quasi lemmata observanda praemittimus.

I. Distinguendum est inter potentiam mere passivam et activam, quae etiam facultas nominatur. Illa solam capacitatem recipiendi aliquid, ut marmor respectu statuáe; haec vim exhibet effectricem rei alicuius, atque ideo inflexione insita et quasi conatu aliquo naturali fruitur exerendi actiones sibi congruas, ut ignis

1 *Contra Gentes* lib. 1, c. 4. Hoc super argumento confer articulos, qui inveniuntur in Civilitate Catholica, Seconda Serie, vol. VI et VII; quibus est titulus: *Della Parola, Utilità della Parola, Influenza dell'insegnamento nello svolgimento del pensiero.* Consule etiam recens opus P. Chastel Soc. Iesu: *De la valeur de la pensée humaine.*

respectu combustionis producendae. Sola conditio, quae requiritur, est ut materia, in qua vel circa quam exerceri actio debet, debito modo operanti subiaceat. Hac vero conditione posita, agendi facultas suapte vi et determinatione se explicat et evolvit eo actionum genere quod eius naturae consentit.

II. Potentiae cognoscitivae generatim sunt activae, non mere passivae; actionem enim ita respiciunt, ut eam non modo recipiant, sed etiam eliciant. Quare positis conditionibus debitae dispositionis subiecti, et applicationis materiae, circa quam actio versari debet, in proprios actus prosiliunt, ea percipiendo, quae singularum potentiarum virtuti respondent.

III. Applicatio materiae quoad facultates cognoscitivas alia non est, nisi idonea obiecti praesentia, quae facultatem inflectat ad actum. Hoc sufficit ad coniunctionem opportunam inter facultatem et obiectum constituendam. Nam actio cognoscitiva cum sit vitalis, non in obiecto sed in subiecto ipso operante recipitur et manet. Ad obiectum autem relationem tantum includit, quatenus ipsum repraesentat et percipit.

IV. Intelligentia est talis cognoscitiva facultas, cuius obiectum sit ipsa rerum quidditas et essentia (*quod quid est*, ut se exprimit S. Thomas). Unde intelligentia nominata est ex eo, quod non utcumque obiectam rem attingat, sed ipsam quasi *intus legat* percipiendo quid proprie illa sit, seu in quo eius ratio consistat. Sic percipiendo *ens*, percipit *quod constituit rationem entis;* percipiendo *substantiam*, percipit *quod constituit rationem substantiae;* percipiendo *vitam*, percipit *quod constituit rationem vitae;* percipiendo *mutationem*, percipit *quod constituit rationem mutationis*, atque ita de aliis.

V. In obiectis, quae sensibus usurpantur, rationes reapse insunt intellectuali perspicientiae respondentes, si concretione liberentur, qua in individuis sensu apprehensis adstringuntur. Nam quidquid in ipsis existentiam habet, quidditate profecto aliqua constat; secus nihil esset, ac proinde exstare non posset. Ut autem haec quidditas per se spectetur, non aliud requiritur, nisi ut individualitate spolietur, quam habet in concreto illo sensibili. Sic planta ex. gr. quam oculus videt, habet revera rationem entis, rationem substantiae, rationem vitae, rationem

unitatis, rationem quantitatis, et sic de aliis quotquot eidem ut praedicata tribuuntur. Et quamvis rationes illae a sensu non deteguntur (quippe sensus factum dumtaxat concretum attingit); tamen menti elucere possunt; modo a concretione, ut dixi, liberentur, qua in physica sua existentia subsistunt.

VI. Haec concretionis seu determinationum individualium separatio non physice facienda est, sed logice; nimirum quoad solam cognitionem. Quapropter haberi optime potest per exercitium virtutis cuiusdam abstractivae et primigeniae, quae in obiectis a sensu repraesentatis et in imaginatione depictis essentiam ab existentia resolvat; atque ita ex sensibilibus phantasmatibus quidditates eliciat, eas liberando a conditionibus peculiaribus quae rem in se individuam et concretam reddunt.

Hisce positis duas sequentes constabilimus propositiones.

I.

Ad originem idearum explicandam sufficit admittere primigeniam quamdam vim abstractivam, quae circa obiecta sensibilia operetur.

141. Prob. Origo idearum non aliud importat nisi originem conceptuum intellectualium, seu conceptuum, quibus in ordine cognitionis non facta singularia (quae sensuum obiecta sunt), sed quidditates ipsae rerum per se et abstracte percipiantur. Atqui per lemma V in obiectis sensu perceptis eiusmodi quidditates reperiuntur, quamvis characteribus individualibus adstrictae; et per lemma VI ad eas ex his liberandas in ordine cognitionis sufficit vis abstractiva, quae in obiectis sensu perceptis operetur. Ergo haec vis satis est ad explicandam originem idearum.

Dices I. Haec vis explicare posset tantum originem illarum idearum, quae repraesentant quidditates rerum materialium, contentas in obiectis sensu perceptis; sed nequaquam explicaret originem idearum repraesentantium quidditates rerum immaterialium, quae sensibus nullo modo attinguntur. Ergo insufficiens est ad omnium idearum originem explicandam.

Respondemus negando prorsus *Antecedens*.

Quidditatis nomine generatim sumptae non intelligitur essentia substantiae alicuius in propria specie determinatae; sed intelligitur quid quaeque res sit, seu ratio intrinsecus constitutiva cuiuslibet rei quae in obiecto percipitur. Unde et in qualitate et in quantitate et in actione et in ipsis privationibus considerari quidditas potest, seu ratio in qua illae consistunt. Cum igitur dicimus mentem virtute sua abstrahere quidditates a rebus sensibilibus, non intelligimus, quod efformet ideam quae repraesentet intimam essentiam substantiae specificae earumdem. Immo ad hanc cognitionem mens non devenit, nisi longo processu et ratiocinationis adminiculo. Essentiae enim substantiarum nobis immediate non patent. Sed intelligimus quod concipiat rationes eorum quae immediate et per se percipi possunt in obiectis sensu repraesentatis. Tales sunt ex. gr. ratio entis, ratio existentis, ratio unitatis, ratio substantiae, ratio effectus, ratio causae, atque alia eiusmodi. Ex his vero notionibus nonnullae sunt transcendentales, seu eiusmodi, ut non ad sola sensibilia sed ad insensibilia etiam porrigantur. Unde per se spectatae et in obiectiva ratione quam includunt, utriusque ordinis conceptus indeterminate suppeditant; qui deinceps vi synthetica mentis et novarum differentiarum accessu, ad hanc vel illam rem exprimendam determinantur. Sic idea entis in propria abstractione considerata neque ens corporeum aut incorporeum, neque ens finitum aut infinitum per se dicit; sed utrumque indeterminate repraesentat. Ad alterutrum postea indicandum restringitur, prout ei ratio compositi aut simplicis, ratio limitum aut eorumdem carentiae adiungitur.

Dices II. Haec vis abstractiva quidditatum exerceri non potest circa individua sensu percepta. Nam in individuis illis quidditas identificatur cum individuatione. Non enim in *rosa,* exempli gratia, aliud est *rosa* et aliud *haec rosa;* sed utrumque unum idemque est.

Resp. Nego assumptum. Ad probat. *dist.* identificatur physice et realiter, *conc.;* virtualiter et quoad propriam utriusque rationem, *nego.* In re seu quoad physicam subsistentiam non differt quidditas ab individuatione; sed differt virtute et quatenus res in singulas resolvitur quidditates seu rationes quae in illa sub lumine

seu abstractione mentis relucent. Mens enim optime potest conceptione sua separare, quae non sunt distincta in natura. Et sane cum iudicat *totum esse maius parte*, affirmatione coniungens duas ideas : *totum* et *maius parte;* num obiective ideis illis respondent res distinctae? Nequaquam. Nam obiective et in re idem est *totum* ac *maius parte*. Attamen mens potuit acie sua in duas notiones idem illud discerpere; unam, quae confuse, alteram quae distincte rem eamdem referret. Quid igitur mirum si idem faciat quoad quidditates, eas separando ab individualitate quam habent in statu physico? Praesertim vero cum huius separationis seu mentalis praecisionis adest in rebus ipsis fundamentum, quod virtualem distinctionem suppeditet. Nam etsi physice non sit aliquid diversum *rosa* ab *hac rosa;* tamen de se ratio et essentia rosae non postulat ut in hoc loco aut tempore aut individuo reperiatur potius quam in alio. Si enim ita esset, una tantum rosa existeret, quod falsum est. Ergo intellectus, qui intime penetrat et lustrat rem quam concipit, apprehendendo *rosam* non adstringitur ad eam peculiari subiecto tribuendam.

Dices III. Mens ad hanc abstractionem exercendam deberet ab obiecto sensibus percepto determinari. Atqui id contingere nequit. Nam obiectum sensu perceptum est materiale; et obiectum materiale agere nequit in potentiam spiritualem, qualis est mens.

Resp. *Dist. Maior*. Deberet determinari per simplicem praesentiam, *conc.;* per actionem aliquam ipsius obiecti, *nego*.

Recole ea quae diximus in lemmate I, II, III et IV de natura sive facultatis in genere, sive facultatis cognoscitivae quoad applicationem obiecti quam exigit. Sufficit enim ut obiectum praesens sit facultati, ut haec circa ipsum operari possit. Iam vero obiectum eo ipso quod sensibus percipitur, intellectui praesens est; propterea quod tum intellectus tum sensus radicem habent in eodem animo, et intellectus sit facultas cognoscitiva generalis, quae, circa quodvis ens, modo suo, versari possit. Et sane facultates inter se ordinatae consensum aliquem habent ita, ut una operante operatio etiam alterius consequatur. Sic operante intellectu circa aliquod obiectum, voluntas hoc ipso excitatur et determinatur ad operationem suam exercendam, amando ut bo-

num id, quod intellectus percepit ut verum. Sic etiam operante sensu, excitatur imaginatio efformando phantasma illius rei quam sensus praesentem attingit. Quid igitur mirum si, operante imaginatione, hoc ipso excitetur intellectus ad abstrahendas et intelligendas quidditates, quae in obiecto ab imaginatione repraesentato continentur?

Dices IV. Intellectus ut hanc abstractionem exerceret, deberet prius concretum obiectum percipere; nequit enim agere in re sibi nondum nota.

Resp. Nego assumptum. Ad prob. *dist.* nequit agere in re nondum sibi nota, si sermo est de actione reflexa, *conc.*; si sermo est de actione spontanea ad primam intellectionem requisita, *nego*.

Ut alias diximus, duplex momentum in intelligentia considerari debet: spontaneum et reflexum; atque ideo duplex abstractio: ordinis spontanei et ordini reflexi.

Cognitio et abstractio reflexa praeviam cognitionem in ipso intellectu subaudiunt; siquidem reditu mentis supra proprium conceptum constant. At cognitio et abstractio spontanea non item. Cognitio enim spontanea hoc ipso quod prima est, obiectum non cognitum sed cognoscendum requirit. Similiter abstractio spontanea hoc ipso quod prima abstractio est, obiectum non iam abstractum sed tantum abstrahendum praesupponit. Cum autem ad primam mentis intellectionem ordinetur, hoc obiectum abstrahendum non in mente praesupponendum est, sed in sensu, ut mens operatione sua ipsum reddat intelligibile. Idcirco in enunciatione propositionis diximus abstractionem, quae ad originem idearum explicandam sufficiat, debere esse primigeniam [1].

1 Haec vis abstractiva est facultas illa, quae a S. Thoma appellatur *intellectus agens*, et dicebatur illuminare phantasmata, quatenus actione sua reddebat in ipsis intelligibile, quod secus non esset eiusmodi. « Intellectus « agentis est illuminare non quidem alium intelligentem, sed intelligibilia « in potentia, in quantum per abstractionem facit ea intelligibilia in actu. » *Summa Theol.* 1 p., q. 54, a. 4 ad 2.

II.

Propositum systema prae ceteris eligendum est.

142. Prob. Illud systema prae ceteris eligendum est, quod non modo explicat originem idearum vitando extrema sensistarum et rationalistarum; sed etiam experientiae respondet, et naturae humanae est maxime accommodatum. Atqui haec omnia locum habent in praesenti systemate; ergo etc.

Maior huius syllogismi claret per se. Minor autem quoad singulas partes, quas affirmat, sic demonstratur: Sensistae peccabant defectu, concipientes intellectum vel ut aliquid non diversum a sensu, vel ut potentiam mere passivam, quae, quidquid haberet, a sensu reciperet; Rationalistae contra peccabant excessu, quia ponebant in animo ideas aut visiones ingenitas. At nostra sententia medium incedit iter; nam non modo intellectum distinguit a sensu, sed agnoscit in ipso intellectu vim activam qua circa obiecta sensibilia operando reddit intelligibilia in actu quae ante intelligibilia erant tantum in potentia. Ideas autem et visiones innatas omnino respuit; siquidem non aliud in nobis innatum agnoscit nisi vim et naturalem conformationem mentis, quae, ut quaeque facultas, ad actiones sibi congruas exerendas determinata est, modo adsit obiectum, circa quod vim suam exerceat.

Quod vero respondeat experientiae non minus apparet. Nam conscientia testatur nos in intelligendo maximopere iuvari exemplis sensibilibus, et turbata imaginatione turbari etiam intellectum; quod explicari non posset congruenter in aliis systematibus *a priori* tantum procedentibus. Ad res vero incorporeas nonnisi per corporeas ascendimus, ita ut ipsum Deum non aliter concipiamus quam veluti causam incausatam mundi, eiusque perfectiones per excessum supra perfectiones creaturarum et per limitum remotionem a quidditatibus, quas apprehendimus, determinemus [1]. Sermo etiam rem confirmat, nam si examinetur

1 « Deum, ut Dionysius dicit c. 1 *De div. nom.* lec. 3, cognoscimus ut « causam et per excessum et per remotionem. » S. Thomas *Summa Theol.*

etymologia vocabulorum, obiecta etiam spiritualia significantium; derivationem semper aliquam patefaciet a rebus sensibilibus.

Denique haec sententia consonat naturae humanae, quae composita est, et constat spiritu materiam informante. Ex quo eruitur quod si corpus ad bonum animi ordinari debet, cognitio intellectualis a sensibili initium sumat necesse est. Secus in commentum Platonis incideremus, explicantis unionem animi cum corpore per poenam sceleris ab animo separato admissi. Praeterea si ratio humana est vis intellectiva in vi sensitiva; obiectum ipsi respondens debet esse intelligibile aliquod in sensibili. Quod sapienter advertit S. Thomas inquiens: *operatio proportionatur virtuti et essentiae; intellectivum autem hominis est in sensitivo; et ideo propria operatio eius est intelligere intelligibilia in phantasmatibus* [1].

Articulus VIII.

De universalibus.

143. Ex iis, quae explanata sunt, facile resolvitur abstrusa illa quaestio circa existentiam universalium, quae tantopere philosophos exagitavit. Brevissime et dilucide quae ad ipsam pertinent expediemus. Idea universalis ea est, quae non determinatum et concretum individuum repraesentat, sed quidditatem aliquam ab iis abstractam, seu rationem unam eamdemque, quae a peculiari concretione praescindit, atque ideo attribui per se potest omnibus individuis dati cuiusdam generis vel speciei. Eiusmodi idea, ut patet, diversissima est a collectiva; siquidem contrariis omnino characteribus instruitur. Nam idea collectiva pro obiecto habet aliquid compositum, certo numero definitum et individuationem includens; contra idea universalis individuationem ab obiecto removet, compositionem excludit et ad infinita individua

1 p., q. 84, art. 7 ad 3. Itemque: « Cognitio Dei, ad quam homo naturaliter pervenire potest, est ut cognoscat ipsum per formam intelligibilem, « quae lumine intellectus agentis est a sensibilibus abstracta. » S. Thomas *Quaestione de Cognitione Angelorum* a. 3.

1 Lect. 2 in lib. *De Memoria et Reminiscentia.*

se porrigit, siquidem non solum existentia sed etiam possibilia respicit.

Hoc notato discrimine, observandum est nomine *universalium* intelligi terminos seu obiecta ipsa ideis universalibus respondentia; de quibus proinde quaeritur ubi existant.

Antequam responsum demus, aliquid eruditionis gratia innuendum est de tribus illis famosis sectis: *Nominalismi, Conceptualismi* et *Realismi*, quae ab hac quaestione originem habuere et ad quas reduci possunt etiam recentium philosophorum discrepantiae. Porro *Nominalismus*, duce Roscelino, universalia in vocibus tantum esse statuebat, quatenus vocabula prius individuis designandis applicarentur, ac deinceps successiva extensione ad alia individua similia denotanda suam significationem amplificarent et sic communia evaderent. Hanc sententiam instauravit Dugald-Stewart [1]. Sed eius falsitas manifesta est; nam cum vocabula sint signa idearum, nequeunt esse universalia, quin ideae etiam, quas exprimunt, universalitate fruantur. Secus aliquid esset in signo, quatenus signum est, quo res significata careret. Praeterea si nomen idcirco generale evaderet, quia pluribus individuis significandis successive aptatur; ea tantum individua exprimeret, quae nobis iam innotuerunt. Atqui nomine communi non solum individua iam cognita, sed omnia prorsus individua existentia, immo etiam possibilia denotantur. Ergo etc. Tandem quaererem a *nominalibus*: quare, cum novum individuum eiusdem speciei occurrit, illud eodem vocabulo significamus? Quia, reponent, simile videtur esse primo. At vero hanc similitudinem cognoscere non possemus, nisi per ideam universalem. Ergo impositio eiusdem nominis iam subaudit ideam universalem. Et sane in tantum aliquid cognoscitur simile alteri, in quantum conspicitur in ipso eadem ratio, quae vigebat in illo. Id autem conspici nequit, nisi mens ideam habeat rationis alicuius quae praescindat ab individualitate determinata et capax sit subsistendi in diversis individuis, seu, aliis verbis, nisi iam idea universali informetur.

Conceptualismus universalia exstare sanciebat in sola cognitione et conceptu, quatenus haberentur ut formae quaedam ipsius

1 *Philos. de l'esprit humain* t. 1, ch. 4, sect. 1.

animi cogitantis. Huic sententiae valde consonat formalismus Kantii, ac doctrina tum Leibnitii tum aliorum qui aliqua ratione ideas innatas introducunt. Sed ipsa etiam falsa est, siquidem ad idealismum vel, quod peius est, subiectivismum adduceret.

Realismus denique, auctore Gulielmo de Champeaux, universalibus, in quantum universalia sunt, obiectivam et realem existentiam tribuebat; ita ut individua, quoad essentiam inter se non distinguerentur sed solum differrent in accidentibus. Hoc commentum renovant pantheistae transcendentales, dum fingunt unam esse absolutam realitatem, quae se multifariam explicando et determinando mundum constituat. Sed, ut quisque per se videt, absurdissimum est, quippe quod iis omnibus urgetur incommodis quibus abundat pantheismus.

Ut igitur rem resolvamus, dicimus:

I. Distinguendum est duplex universale: *directum* et *reflexum*. Nam quidditas, quae intelligitur seclusis individuis, potest considerari vel unice per se nullo habito respectu ad individua, ad quae sic abstracta referri posset; vel potest considerari cum hoc respectu. Exempligratia hoc universale: *substantia*, attendi potest vel mere prout dicit quidditatem ab omni individuo praescindentem; vel prout illa quidditas sic abstracta relationem genericam habet ad innumera individua, de quibus affirmari posset, dicendo: *homo est substantia*, *sol est substantia*, *lapis est substantia*, et sic de aliis. Primo modo constituit universale directum, quia intuitione directa percipitur; secundo constituit universale reflexum, quia indiget intuitione reflexa, quae reditu suo in praeviam cognitionem comparet conceptam quidditatem cum individuis existentibus vel possibilibus.

II. Universale reflexum non existit nisi in mente. Nam exprimit quidditatem abstractam *reduplicative*, nimirum in quantum abstractam, et includit comparationem cum individuis, confuse saltem apprehensis. Quare definiebatur a Scholasticis: *unum habens habitudinem ad multa*, et pro diverso respectu, quo haec habitudo considerari poterat, dividebatur in *genus*, *speciem*, *differentiam*, *proprium* et *accidens*, de quibus loquuti sumus in Logica. Ratio vero, cur eiusmodi universale in mente tantum existere dici debet, est quia in rebus non existunt nisi

individua, et nihil commune omnibus reperitur, sed unumquodque propria individua realitate constat.

III. Universàle directum existit in rebus quoad quidditatem, quam includit, non vero quoad abstractionem a proprietatibus individuantibus, quae se tenet ex parte intellectus. Nam duo in illo considerari possunt: id quod percipitur, et modus quo percipitur; nimirum res quae abstrahitur, et abstractio ipsa. Iam vero etsi haec secunda procedat a mente; prima tamen convenit obiectis ipsis prout in se sunt. Et sane nisi id, quod concipitur in universali directo, esset illud ipsum quod invenitur in rebus; nos non possemus ipsi attribuere praedicata quae individuis competunt, et vice versa ex attributione alicuius praedicati universali facta, non possemus inferre idem tribuendum esse individuis. At vero nos hoc iure facimus, dicentes ex. gr. *Homo est libertate praeditus; atqui Petrus est homo; ergo Petrus est libertate praeditus*. In quo exemplo eamdem dotem, quam tribuimus *homini* universaliter considerato, inferimus tribuendam esse individuo *Petro;* quod profecto falsum omnino esset, si in individuo *Petro* non inveniretur eadem quidditas quae apprehenditur per conceptum hominis generatim, et cuius propriam esse libertatem affirmamus.

Atque haec doctrina aperte traditur a S. Thoma, ubi inquit: « Cum dicitur universale abstractum, duo intelliguntur, scilicet « ipsa natura rei, et abstractio seu universalitas. Ipsa igitur « natura, cui accidit vel intelligi vel abstrahi vel intentio uni- « versalitatis, non est nisi in singularibus; sed hoc ipsum quod « est intelligi vel abstrahi, vel intentio universalitatis, est in in- « tellectu. Et hoc possumus videre per simile in sensu. Visus « enim videt colorem sine eius odore. Si ergo quaeratur ubi sit « color, qui videtur sine odore, manifestum est quod color, qui « videtur, non est nisi in pomo. Sed quod sit sine odore per- « ceptus, hoc accidit ei ex parte visus, in quantum in visu est « similitudo coloris et non odoris. Similiter humanitas, quae « intelligitur, non est nisi in hoc vel illo homine; sed quod « humanitas apprehendatur sine individualibus conditionibus, « quod est ipsam abstrahi (ad quod sequitur intentio universa- « litatis), accidit humanitati secundum quod percipitur ab intel-

« lectu, in quo est similitudo naturae speciei et non individua-
« lium principiorum [1]. »

IV. Universale formatur abstractione, seu vi animi, qua cogitando secernimus ea quae implexa sunt mutuo, et unum sine altero in propria et obiectiva sui ratione contemplamur. Quo loco animadvertendum est, sicut datur duplex cogitatio, directa nempe et reflexa, sic dari duplicem abstractionem, quarum una ad primum ordinem, altera ad secundum pertinet. Abstractio propria ordinis reflexi dici potest secundaria et relativa, quatenus exercetur circa obiecta iam intellectu cognita, et procedit observatione similium vel dissimilium ad eruendas eorum similitudines vel varietates. At abstractio propria ordinis directi, de qua hic loquimur, appellari potest primitiva et absoluta, quatenus exercetur pro primo actu cognitionis intellectualis, ipsumque praecedit, si non tempore, saltem natura. Nec vero comparationem ullam instituit aut sequitur, sed instinctive exercetur resolvendo in obiecto sensibus apprehenso quidditatem a conditionibus individualibus et concretis. Ex quo patet, eamdem distingui etiam ab abstractione improprie dicta, quae non quidditatem a subiecto concreto, sed unam partem concreti ab alia secernit, retentis characteribus individualibus, saltem nonnullis; quemadmodum saepe contingit in actibus imaginationis, vi quorum ex. gr. apprehenditur determinata quaedam figura, sine materia in qua illa viget.

1 *Summa Theol.* 1 p., q. 85, a. 2 ad 2.

FINIS PSYCHOLOGIAE.

METAPHYSICAE SPECIALIS

PARS TERTIA

PROLOGUS

« Scelus esset de creatis agere et Opificem praetermittere. » Haec Platonis sententia eos coarguit, qui philosophiam ita tractant, ut vix aut ne vix quidem de Deo mentionem faciant. Quare plerumque falsam, semper autem incompletam et mancam doctrinam exhibent; impossibile enim est rite ac plene cognoscere rivos et effectus, nisi ad fontem ipsum et causam ascensus fiat.

Nos hactenus, prout rerum disquisitio et occasio tulit, ad supremum hoc veritatum omnium principium ascendere non detrectavimus. Nihilominus hic tamquam proprio loco peculiarem de Deo sermonem instituimus, atque propterea eiusmodi Metaphysicae partem Theologiam nominamus.

Porro quanta sit huius tractationis excellentia et iucunditas explicatione non eget. Nam si quidquam omnino est in humana scientia optabile et gratum; nihil est profecto magis, quam supremae illius naturae vestigatio, qua perfectionis omnis origo et exitus continetur, et quae metam constituit ad quam desiderium mentis nostrae aspirat assidue. Ipse Seneca, quamquam luce revelationis destitutus, tamen, docente natura, sic de hac scientia loquutus est: « Quantum inter philosophiam inter- » est, ad ceteras artes, tantum interesse existimo in ipsa phi-

« *losophia inter illam partem quae ad homines, et hanc quae « ad Deos spectat. Altior est haec et animosior, multum per- « misit sibi; non fuit oculis contenta; maius esse quiddam su- « spicata est ac pulchrius, quod extra conspectum natura posuis- « set. Denique tantum inter duas interest, quantum inter Deum « et hominem. Altera docet quid in terris agendum sit; altera « quid agatur in coelo. Altera errores nostros discutit et lu- « men admovet, quo discernantur ambigua vitae: altera multo « hanc supra caliginem, in qua volutamur, excedit, et e tene- « bris ereptos illo perducit unde lucet. . . . Nisi ad haec ad- « mitterer, non fuerat operae pretium nasci. Quid enim erat « cur in numero viventium me positum esse gauderem? . . . « Detrahe hoc inaestimabile bonum; non est vita tanti, ut su- « dem, ut aestuem. O quam contempta res est homo, nisi su- « pra humana se erexerit! . . . Haec inspicere, haec discere, « his incumbere, nonne transilire est mortalitatem suam et in « meliorem transcribi sortem*[1]? »

Nec vero obiecti praestantia et difficultas deterrere animos debet. Solida enim rerum factarum cognitio, quam ante procurare conati sumus, planum huc stravit iter, atque summi Auctoris notitiam sponte sua pandere prope gestit. Deus autem quamquam lucem habitet inaccessam iis, qui levi scientia superbientes in externo tantum cortice naturae haerent; abunde tamen, quantum igniculus noster nativa utens luce detegere valet, manifestatur iis, qui veritatem modeste ac pro virili parte scrutantes, supra sensum ad causas ipsas contemplandas attollunt aciem. Praeclare Verulamius: « Certissimum est, inquit, « atque experientia comprobatum, leves gustus in philosophia « movere fortasse ad atheismum, sed pleniores haustus ad re- « ligionem reducere. Namque in limine philosophiae, cum se- « cundae causae, tamquam sensibus proximae, ingerant se menti « humanae, mensque ipsa in illis haereat atque commoretur, « oblivio primae causae obrepere posset. Sin quis ulterius per- « gat, causarumque dependentiam, seriem et concatenationem « atque opera providentiae intueatur, tunc secundum poëtarum

1 *Naturalium Qq.* Praefatio.

« *mythologiam facile credet summum naturalis catenae annu-*
« *lum pedi solii Iovis affigi*[1]. »

At ne praefando nimii simus, ad rem illico veniamus. Theologia naturalis scite secernenda est ab ea, quae altius lumen ad Deum vestigandum adhibet. Nam duplici via in Dei notitiam pergimus: revelatione divina, et unius rationis adminiculo. Si postremum hoc contingat, praesens efflorescit disciplina, quae idcirco iure definitur: scientia de Deo naturali lumine comparata. *In ea autem tria potissimum expendemus. Primum, supremae causae existentiam et naturam. Deinde, proprietates eas, quae nullam ad res externas et creatas relationem habent. Denique, attributa, quae eiusmodi relationem involvunt. Quare triplici capite tota constabit disceptatio.*

1 *De dign. et augm. scientiarum.*

METAPHYSICAE SPECIALIS

PARS TERTIA

THEOLOGIA NATURALIS

CAPUT PRIMUM

DE EXISTENTIA ET NATURA DEI.

In tres articulos caput hoc partimur. Primum, Dei existentiam contra atheos vindicabimus; deinde, quae eius natura sit perpendemus; postremo, de eiusdem unitate adversus polytheistas et dualistas dicemus. Quae tres controversiae partes arctissimo inter se vinculo colligantur.

Articulus Primus

Dei existentia demonstratur.

144. Nomine Dei intelligimus Ens quoddam supremum et maximum, quod ab universa rerum factarum collectione differat, quodque suapte vi et absoluta prorsus necessitate exstet. Eius porro existentiam ex rebus conditis, quae aspectu ipso sentiuntur, necessario inferri abunde, ut arbitror, in Cosmologia perspectum est. Nihilominus propter rei gravitatem consentaneum erit eam hic, tamquam proprio loco, diligentius tractare, et novo robore obfirmatam a perditis atheorum conatibus vindicare [1].

[1] Summi Numinis existentia etsi per se nobis immediate non innotescat; tamen facili ratiocinatione ex primis principiis per se notis sic deducitur,

Atque, ne a recepto discedamus more, triplici utemur argumentorum genere: iis, quae a natura ipsa rerum creatarum sumuntur, et metaphysica audiunt; iis, quae plane mirificus mundi ordo suppeditat, et physica nominantur; denique iis, quae unanimis et constans gentium consensio praebet, et moralia nuncupantur.

Argumenta metaphysica.

145. Ad metaphysica argumenta quod attinet, rerum quae in natura sunt conditio, principii *causalitatis* adiumento existentiam Dei luculentissime manifestat. Permulta enim extra nos exstare, sensus evidentissime referunt; nos vero ipsos in existentibus esse perspicuo elucet conscientiae testimonio. Cum itaque utrumque hoc genus rerum a se esse non possit (quippe quod in se rationem sui sufficientem non contineat et mutabile sit et limitibus circumscriptum); causam a se distinctam rationemque aliquam efficientem exquirit. Nihil enim a nihilo exoriri seu gigni potest, sine ulla causa. Iam vero quaeritur num causa eiusmodi infecta sit suaeque naturae vigens necessitate, an aliunde manaverit et actione alterius, quod ipsi tribuerit existentiam. Si primum; causa istaec supremum erit illud ens quod scruta-

ut nemo rationis compos eam ignorare posse videatur; quamquam non scientia sit excultus, sed trutina tantum utatur populari. Ex qua facilitate veritatis huius internoscendae profectum est, ut ipsam nonnulli a natura animis nostris insculptam atque ingenitam duxerint. Quare atheistas quidem practicos, qui opere et affectu Deum negarent, plurimos fuisse largimur, et utinam nunc nulli essent! Sed atheistas theoreticos, qui stultam de carentia Numinis opinionem non solum ore profiterentur, sed etiam animo penitus imbiberent, nullos extitisse censemus. Fieri enim non posse arbitramur, ut homo ratione utens ex causalitatis effato supremum Numen non aliqua ratione coniiciat. Quod si qui theoreticum atheismum professi sunt, hi in eorum numero haberi debent qui cogitato et de industria hanc sibi eripere veritatem seque aliosque eludere stulte conantur. Unde ipse Rousseau aiebat (Epître à M. Racine) atheos non tam intellectu, quam voluntate peccare. His ante notatis, ex iis qui nullum Deum admisisse feruntur, inter veteres Diagoras, Critias, Theodorus, Protagoras, Lucianus; inter recentiores Tolland, Hobbes, Auctor systematis naturae, Bruno, Vanini, Macchiavelli, aliique perditae notae sophistae numerantur.

mur, cuius omnimodas perfectiones cum hac exstandi necessitate coniunctas deinceps aperiemus. Sin alterum, nodus nec solvitur nec praeciditur. Nam res eiusmodi causam sui denuo postulabit, eritque veluti *conditionatum* aliquod, cuius existentia ex *conditionis*, quam includit, existentia pendebit. Atque cum id de causa quavis, quae contingenter et vi alterius existit, dici debeat; necesse omnino est ut tandem aliquando ad *absolutum* aliquod ascendamus, cuius existentia independens plane sit et necessaria, nec praeeuntem ullam conditionem requirat.

Nec vero athei, tamquam ad saxum tempestate delati, ad notam seriem causarum infinitam confugiant. Ut enim explicatum est alias, series istaec non modo repugnat, verum etiam necessitatem supremae cuiusdam causae extra seriem positae, quae existendi sibi ipsa sit ratio sufficiens, non infirmat sed confirmat. Haec enim universa series contingens et genita quoque esset, atque ideo causam a se distinctam rursus exposceret [1]. Prima igitur aliqua causa suapte vi existens, quae reliqua quidem produxerit, ipsa autem a nemine producta sit, agnosci debet omnino. Quae cum Deus nominetur, existit profecto Deus; idque sine pugna conceptuum negari nequit.

Atqui haec tam perspicua ratiocinatio contra ipsos valitura est idealistas, qui cuiusque generis sint tandem, certe existentiam subiecti cogitantis et cogitationis, quae ipsum afficiat, diffiteri non possunt, nisi in delirantium prorsus numero haberi velint. Hac itaque concessa existentia, quam cum Deo confundi non posse ex pantheismi refutatione colligitur, tota, quam explevimus, ad Deum evincendum redintegratur ratiocinatio.

Deinde, supremi Numinis existentia confirmatur ex conceptu summi entis *imparticipati* ac limitibus quoad perfectionem carentis. Nam, ut claret, multa existunt quae realitatem non plene quantum illa patet in se retinent, sed determinata ratione participant. Sic exstamus nos, qui certe quibusdam valde angustis perfectionis terminis circumscribimur; exstant corpora, quae omni ex parte confiniis coërcentur. At vero quidquid finitum est, rei aliunde derivatae notionem sibi implicat et relationem

1 *Vide quae de hac re disputavimus Cosmol.* c. 1, art. 3.

includit ad principium aliquod unde originem duxerit; eo ferme pacto quo rivulus ordinem ad fontem, a quo scaturierit, exhibet. Ergo detur oportet ens huiusmodi praecellens, quod perfectionem non nativam et aliunde receptam, sed sponte insitam et a se habeat sine limitibus, et ex quo reliqua omnia veluti derivationes quaedam repetantur et dimanent.

Denique, ne in longum abeamus, probatur Dei existentia sub conceptu primi *moventis immobilis*. Nam mutationem esse in rebus nemo non videt; idque in ordine tum corporum, tum spirituum. Mutatio autem in hoc consistit, ut de potentia gradus fiat in actum; qui sane transitus perfici nequit, nisi vi entis quod iam sit in actu. Actus enim absolute praecedit potentiam, ex eiusque influxu et efficacitate oritur ut potentia actuetur. Ergo universa rerum mutatio, generatim inspecta, explicari neutiquam potest, nisi admittatur Ens quoddam maxime in actu, quod immediate vel mediate, pro singularum conditione, res alias omnes, quae mutantur, ad actum moveat. Ipsum vero, cum ita sit in actu, ut nullo modo sit in potentia, moveri nequit; siquidem est solus actus; et quidquid movetur, est prius in potentia ad id ad quod movetur.

Deus igitur exstat, sive rationem *primae causae improductae*, sive rationem *summi entis imparticipati*, sive rationem *primi moventis immobilis* contemplemur.

Argumenta physica.

146. Nunc ad argumenta physica devenientes tot in eo genere afferre possemus, quot sunt entia organica praesertim et animata quae mirabili structura, quam habent, supremum quemdam opificem et sapientissimum manifestant. Atque id plerique philosophi factitarunt, qui vel ex plantarum, vel ex corporis humani, vel etiam ex solius oculi aut cerebri aut manus miro artificio supremi Artificis existentiam demonstrarunt. Immo in sola materie bruta sistentes veritatem hanc saepe derivarunt vel ex pluviae aut grandinis aliarumque meteorarum generatione, vel ex chrystallorum compagine aut astrorum dispositione et cursu. Nos tamen compendio studentes haec singula non con-

sectabimur; sed generatim ex ordine mundi ad id praestandum enitemur. Ac sane quem non movet in tanta rerum discrepantium multitudine mirificus ille concentus, quo suis quaeque locis accommodantur, in proprios spectant fines, constantibus legibus temperantur, idoneis ad suos usus mediis sunt instructa, inter se mutuo ita nectuntur, ut in tam magna contrariarum rerum varietate omnia ad communem quemdam finem optime conferant? Nonne haec, quorum contemplatio sapientes omnes maximo stupore percellit et expleri satis nequit, potentissimum quemdam artificem et summa sapientia praeditum, qui ea disposuerit ac regat, aperte declarant?

Apposite Tullius, cuius sexcenta loca proferri possent: « Quis « enim, ait, hunc hominem dixerit qui cum certos coeli mo- « tus, tam ratos astrorum ordines, tamque omnia inter se con- « nexa et apta viderit, neget in his ullam inesse rationem eaque « casu fieri dicat, quae quanto consilio gerantur nullo consilio « assequi possumus? An cum machinatione quadam moveri ali- « quid videmus, ut sphaeram, ut horas, ut alia permulta, non « dubitamus quin illa opera sint rationis; cum autem impe- « tum coeli admirabili cum celeritate moveri vertique videamus « constantissime conficientem vicissitudines anniversarias cum « summa salute et conservatione rerum omnium; dubitemus quin « ea non solum ratione fiant sed etiam excellenti quadam divi- « naque ratione? Licet enim iam, remota subtilitate disputandi, « oculis quodammodo contemplari pulchritudinem rerum earum, « quas divina providentia dicimus constitutas. Ac principio terra « universa cernatur, locata in media mundi sede, solida et glo- « bosa et undique ipsa in sese nutibus suis conglobata, vestita « floribus, herbis, arboribus, frugibus; quorum omnium incre- « dibilis multitudo insatiabili varietate distinguitur. Adde huc « fontium gelidas perennitates, liquoresque perlucidos amnium, « riparum vestitus viridissimos, speluncarum concavas altitudi- « nes, saxorum asperitates, impendentium montium altitudines, « immensitatesque camporum: adde etiam reconditas auri argen- « tique venas infinitamque vim marmoris. Quae vero et quam « varia genera bestiarum vel cicurum vel ferarum! qui volu- « crum lapsus atque cantus! qui pecudum pastus! quae vita

« silvestrium! Quid iam de hominum genere dicam? qui quasi « cultores terrae constituti non patiuntur eam nec immanitate « belluarum efferari nec stirpium asperitate vastari; quorumque « operibus agri, insulae, littoraque collucent, distincta tectis et « urbibus, quae si ut animis, sic oculis videre possemus, nemo « cunctam intuens terram de divina ratione dubitaret. At vero « quanta maris est pulchritudo! Quae species universi! Quae « multitudo et varietas insularum! Quae amoenitas orarum et « littorum! Quot genera quamque disparia partim submersarum, « partim fluitantium et innantium belluarum, partim ad saxa « nativis testis inhaerentium! Ipsum autem mare sic terram ap- « petens littoribus alludit, ut una ex duabus naturis conflata « videatur etc. [1]. »

Atque reliqua deinceps, quae ad aërem et caelum pertinent pergit recensere, quorum spectaculum dum non minus admiratione, quam oblectatione rapit, ad supremam aliquam eamque sapientissimam agnoscendam causam prorsus adigit. Profecto plus rationis ad artificiosum aliquid excogitandum conficiendumque, quam ad intelligendum requiritur. Si igitur in mundo tantarum tamque dissimilium rerum ornatus et ordo vix summorum sapientium intelligentia percipi vel minima ex parte potest; quid de mente illa cogitandum est, quae eadem haec invenit et ordinavit?

Praeterea si longe minora et minus operosa nonnisi a magna quadam ratione proficisci potuerunt, qualia sunt ex. gr. poëma Virgilii, tragoediae Sophoclis, navigiorum struendorum inventio, atque alia generis eiusdem; quid de mundo dicendum erit, quo non modo immenso intervallo opera maiore arte confecta, sed ipsi artificiosorum operum artifices continentur? Profecto haec non qualemcunque intelligentiam sed divinam plane et infinitam patefaciunt. Quod quidem perspicuum fiet magis, si consideretur ordinis huius constantia in tanta rerum varietate, mutatione, et virium contrariarum pugna. Ut enim supremus opifex hunc nunquam labefactandum ordinem instituerit, debuit sane omnes qui futuri essent eventus et varietates, quae

1 *De natura Deorum* l. c. 28.

sequi potuissent, internoscere. Id enim necesse erat, ut ordo eiusmodi compingeretur, qui nullo causarum concursu aut rerum mutatione everti posset vel turbari. At vero hoc infinitam scientiam in conditore exigebat; siquidem fine caret numerus mutationum aut vicissitudinum, quae constituto ordini adversari potuissent.

Argumenta moralia.

147. De supremi Numinis existentia tam plena humani generis exstat auctoritas, ut nihil sane in hoc genere firmius desiderari possit. In ea enim adstruenda non modo quotquot philosophi laudem consequuti sunt, unanimiter consenserunt; verum etiam, quod maius est, populi omnes sive culti sive barbari. Quare Plutarchus: « Si terras obeas, invenire possis urbes muris, litteris, legibus, domibus, opibus, numismate carentes, gymnasiorum et theatrorum nescias; urbem templis Diisque carentem, quae precibus, iureiurando, oraculo non utatur, non bonorum causa sacrificet, non mala sacris avertere nitatur, nemo umquam vidit [1]. »

Seneca autem: « Multum dare solemus praesumptioni omnium hominum. Apud nos veritatis argumentum est aliquid omnibus videri; tamquam Deos esse inter alia sic colligimus, quod omnibus de Diis opinio insita sit, nec ulla gens adeo est extra leges moresque posita, ut non aliquos Deos esse credat [2]. »

Quae mirabilis plane gentium consensio ex eo profecta videtur, quod istiusmodi veritas ex primis rationis principiis et rerum, quae sentiuntur aspectu, nullo ferme negotio derivetur. Atque haec in animis populorum tam alte insedit sententia, ut licet perditi quidam homines nullum non moverint lapidem ut eam eriperent; numquam tamen perficere potuerunt, ut una saltem gens aut civitas in tam nefariam impietatem adduceretur.

1 *Adversus Coloten.*

2 *Epist.* 117. Consuli possunt hac de re tum egregium opus Ioannis Ludovici Fabricii, cui titulus: *Apologia Generis humani adversus accusationem atheismi;* tum dissertatio Wolfii *de falso suspectis de atheismo.*

Adeo prae illorum fraude, naturae bonitas valuit. Quod factum admiratione est dignum. Nulla enim extitit quibusque temporibus tam stulta opinio, quae si eloquentes nacta fuerit patronos, quamplures non ceperit assecias, praesertim si cupiditatibus liberas habenas permitteret. At vero fovendae cupiditati nulla accommodatior doctrina videtur, quam quae divinitatem e medio pellit; nec tamen unquam persuaderi hominibus potuit.

Immo vero ipsi etiam pestiferae illius labis propagatores etsi, dum vita maneret, ad se ostentandum, vel ad indulgendum vitiis atheismum profiterentur; tamen, propinquante obitu, de sententia fere semper recesserunt. Quare, ut refert Bayle [1], Sainthibal famosus atheus acriter querebatur, neminem in sua secta dono perseverandi gaudere, sed prope mortem omnes resipiscere, et, magno sectae dedecore, Ecclesiae Sacramentis velle muniri. Id vero quid aliud ostendit, nisi, quod supra notavi, eos homines non intima animi persuasione sed simulate et fallaciter delirium illud professos esse vel, ad summum, assuetudine et desiderio in dubitationem quamdam incidisse?

Qua de re audiatur ipse Baylius haec, licet invitus, de veritatibus generatim ad Religionem pertinentibus scribens. « Probabile admodum est eos, qui in coetibus hominum communiores « religionis veritates impugnare affectant, plus quam revera « sentiunt dicere. Vanitas magis, quam conscientia, in eorum « disputationibus locum habet. Opinantur ipsi nimirum novitatem audaciamque sententiarum, quas tuentur, existimationem « fortis animi sibi esse allaturas. Hinc pertentantur ut contra « propriam animi persuasionem difficultates ostentent, quae fieri « solent contra Providentiam et Evangelium. Hi igitur sensim « consuetudinem quamdam contrahunt loquendi impie, ac si « voluptuosa vita eorum adiungitur vanitati, celerius etiam in « hoc itinere progrediuntur. Haec prava animi consuetudo partim auspiciis superbiae, partim auspiciis sensualitatis contracta acumen obtundit impressionum educationis; nimirum sensum sopit veritatum, quas de Divinitate, poenis aeternis, « felicitate didicerunt. Sed haec in ipsis non extincta fides est,

1 *Diction. Hist. et Crit.* art. Bion.

« sed ignis cineri suppositus; cuius vim sentient cum se ipsi « consulent et potissimum cum aliquod discrimen ingruet. Tum « trepidiores videbuntur, quam ceteri homines [1]. »

Tandem concludit id iure optimo ad credendum adducere, libertinos de iis, quae dicunt, minime persuasos esse.

Ceterum quidquid de his blateronibus sit, certe pauci, in quibus natura depravari potest, totius generis humani consensum non debilitant. Quare hunc ratum habentes sic ratiocinationem conficimus: Effectus communis, constans, ineluctabilis, causam profecto exposcit communem, constantem, necessariam. Atqui causa eiusmodi alia esse non potest, nisi natura. Ergo perpetuus et unanimis gentium in Divinitate agnoscenda consensus ex natura proficiscitur. At vero naturae testimonium, nisi scientiam omnem funditus evertere quis mavult, firmissimum et ab errore vacuum omnino est. Ergo supremi Numinis existentia in certissimorum numero haberi debet. In re itaque tam manifesta et confessa apud omnes ultra neutiquam immorabimur, sed omnia velut in summam conferentes cum Tullio concludimus: « Si ratio mecum facit, si eventa, si populi, si « nationes, si graeci, si barbari, si maiores etiam nostri, si « denique hoc semper ita putatum est, si summi philosophi, si « poëtae, si sapientissimi viri, qui respublicas constituerunt, « qui urbes condiderunt: an dum bestiae loquantur expectamus, « hominum consentiente auctoritate contenti non sumus [2]? »

Solvuntur difficultates.

148. Adversus demonstratam veritatem non pauci insurgunt adversarii. Principio Kant Dei existentiam etsi postulatum quoddam rationis practicae, morali fide credendum esse concedat; tamen ad theoreticam rationem quod attinet, ratiocinando evinci non posse contendit. Ait enim tria esse posse argumentorum genera, quae pro Dei existentia ex ratione speculativa promantur. Unum, quod ex contingentia mundi et lege causalitatis deducitur, et *cosmologicum* vocat. Alterum, quod ex ordine universi

1 *Diction. Hist. et Crit.* Ar. Des-Barreaux littera F.
2 *De Divinitat.* l. 1, c. 39.

Deum infert, et *physicotheologicum* nominat. Tertium quod ab idea summi Numinis eiusdem existentiam deducit, et *ontologicum* dicit. Horum vero nullum metam attingere ait. Ergo, concludit, ratio theoretica incassum pandit alas ut ultra mundum sensibilem transvolet [1].

Et sane ad argumentum ontologicum [2] quod pertinet, variis rationibus ostendit non posse existentiam ex possibilitate deduci, neque solius ordinis idealis adminiculo ordinem realem inferri.

Argumentum vero cosmologicum in ontologicum refundi asserit. Eo enim, statuta semel existentia entis necessarii, continuo ad eius infinitatem ostendendam proceditur, habeturque proinde haec propositio: *ens necessarium est infinitum*. Haec vero sic converti potest iuxta dialecticos: *infinitum est ens necessarium*, seu *existit necessario*. At in postrema hac propositione nemo non videt existentiam ex entis necessarii notione deduci. Ergo argumentum cosmologicum in ontologicum tandem resolvitur. Praeterea lex causalitatis nonnisi regulam quamdam suppeditat phaenomenorum, et ordinem dumtaxat subiectivum respicit. Cum igitur ad existentiam inferendam assumitur, principium *regulativum* in *constitutivum* transmutatur; hoc autem subreptio quaedam mentis est et fallacia.

Tandem argumentum physicotheologicum non plus roboris retinet. Nam in primis ex rerum ordine finiumque contextu existentia causae alicuius illi accommodatae inferri tantum potest, non vero certae cuiusdam et quidem infinitae intelligentiae.

1 *Critica Rationis Purae*. Dialect. Transcendent. l. 2, c. 3, sec. 3.

2 Argumentum hoc, quod a Dei idea vel possibilitate, eiusdem existentiam infert, primum excogitavit S. Anselmus, deinde Cartesius et Leibnitius instaurarunt. Cartesius enim ex idea entis summe perfecti existentiam sic derivat: « Quidquid in idea clara et distincta obiecti alicuius continetur, « affirmandum de ipso est. Atqui in idea entis summe perfecti continetur « existentia, secus non esset eiusmodi. Ergo Ens summe perfectum revera « existit. » (*Princ. phil.* p. 1, c. 14.). Leibnitius vero possibilitate Dei innixus sic ratiocinatus est: « Possibile est Deum existere; nulla siquidem in « hoc involvitur repugnantia. Sed si Deus possibilis est, existit; existentia « enim in ipso cum possibilitate confunditur. Ergo Deus reapse existit. » *De la demonstr. Cartésienne de l'exist. de Dieu)* Op. t. 2, p. 254.

Deinde ea ratiocinatio ex analogia quorumdam naturae effectuum, qui arte humana perficiuntur quique intelligentiam postulant, ad idem de mundo inferendum argumentatur. Verum id effici nequit; siquidem mundi non omnes partes, et causas perspectas habemus. Ab effectione igitur causarum nobis nota ad obscuras et non notas explicandas pergit. Denique qui eo utuntur argumento, ab experientia quidem exordium sumunt; deinceps vero ipsam deserunt ut ad ens necessarium progrediantur, ex quo solius rationis purae adminiculo infinitam eius perfectionem inferunt. Ergo argumentum physicotheologicum ad ontologicum reducitur, cui solum ad introductionem quamdam inservit.

Resp. Largimur Kantio quae contra argumentum ontologicum affert. Hoc enim revera fallaciam non levem offendit, propterea quod ex ordine ideali ad realem transilit. In idea enim entis summe perfecti existentia tantum idealis continetur. Quod si ea notione realis etiam existentia includi velit, tunc ens huiusmodi summe perfectum in statu reali supponitur ac proinde manifesta fit principii petitio. At vero vehementer negamus argumentum cosmologicum in ontologicum refundi. Maxima enim utriusque est differentia. Cosmologicum enim non ex idea aliqua, sed ex reali existentia entium contingentium sensibus vel conscientia perceptorum, existentiam supremae causae per se exstantis deducit, propter connexionem quam inter effectum et causam intercedere necesse est. Quare principiorum, quibus innititur, alterum in existentia reali entium creatorum, alterum in effato causalitatis situm est. Quamobrem non ratiocinatione *pura*, sed *mixta* continetur; et, quod consequens est, tantum differt ab argumento ontologico, quantum argumentatio, quae circa realitates exercetur, differt ab ea quae in solis ideis vertitur.

Nec vero obest quod, existentia entis necessarii sic demonstrata, ad ceteras eius derivandas perfectiones, ex. gr. infinitatem, fiat gradus. Optime enim postquam exstare aliquid probatum est, a conditione naturae ipsius, quae eiusdem idea continetur, cetera eius attributa deduci possunt. Quae quidem attributa in tantum ut realia cognoscuntur, in quantum antea subiectum, ad quod pertinent, reale esse monstratum est. Quare

propositio illa *ens necessarium est infinitum*, vel *infinitum est necessarium*, non vi sua sed vi superioris ratiocinationis iam factae realitatem habet.

Lex vero causalitatis, ut cetera rationis principia, non subiectiva est, sed maxime obiectiva. Enuntiat enim generatim non posse effectum gigni sine causa; atque ideo data serie *conditionatorum* quorumdam, dari oportere *absolutum* aliquod ex quo series illa tandem pendeat. Id autem non apparentias respicit, sed intimam obiectorum naturam; nec ideas subiective moderatur, sed obiectivas rerum relationes explicat.

Argumentum physicotheologicum non minus certum haberi debet. In primis enim sic a nobis propositum est, ut artificem mundi et ordinatorem non quemcumque convinceret, sed talem, qui infinita polleat intelligentia. Deinde etiamsi id non faceret, tamen ad refellendos atheos oppido sufficeret, qui Deum idcirco inficiantur, quia ex fortuna et casu mundi dispositionem repetunt. Postremo, ut in cosmologia explicatum est, mundus hoc ipso quod artifice indiguit, a quo ordinem formamque susciperet; a se esse non potuit. Quare argumentum hoc etsi proxime intelligentiam tantum mundi ordinatricem generatim inferret, tamen mediate saltem existentiam quoque entis necessarii, quod mundum condiderit, demonstraret. Atque hoc quantum ad primam obiectionem attinet, quae adversus argumentum eiusmodi a Kantio facta est.

Quoad alteram vero reponimus, rationem ex ordine mundano desumptam non analogia niti operum humana arte factorum, sed evidenti hoc rationis principio: *ordinem nonnisi ex intelligentia proficisci*. Hoc autem maxime perspicuum est; siquidem effectus superare causam nequit; quod profecto contingeret, si temeritas, quae in negatione sapientiae et ordinis sita est, sapientiam et ordinem efficeret. Denique, quod deinceps ex notione entis necessarii eius infinitatem a priori inferamus, id minime ostendit nos ad argumentum ontologicum confugere, quemadmodum supra declaratum est satis.

Obiic. II. ex Bayle. Argumentum ex communi consensu generis humani desumptum pro Dei existentia minime valet. Nam in primis consensus hic certus non est, cum non omnes populi

nobis comperti sint, neque an semper ita senserint nobis constet. Deinde, multi sunt populi et philosophi, qui in atheorum numero fuisse dicuntur. Denique opinio Numinis ortum ducere potuit ex ignorantia causarum naturalium, vel ex sacerdotum aut legislatorum fraude, vel ex educatione aut timore quodam naturali.

Resp. Populos generatim, quotquot innotuerunt, in adstruenda divinitate mirifice consentire, explorata et manifesta res est. Et sane de antiquis nationibus perspicuum est ex iis, quae antiquissimi scriptores et de populorum moribus peritissimi retulerunt. Cuiusmodi sunt Homerus, Herodotus, Plato, Aristoteles, Cicero, Plutarchus, Maximus Tyrius, Epictetus, aliique. Quod si aliquae gentes atheae nominatae sunt, id non quia nullum agnoscerent Deum dictum est, sed quod pessime viverent efferatisque moribus uterentur, vel etiam quia communes reliquorum populorum Deos non admitterent. Sic, ut aliquod exemplum afferam, Iudaei, quia idola non colerent, *gens contumelia numinum insignis* a Plinio dicti sunt. Sic etiam Christiani, quia falsos Deos abiicerent, athei saepe ab ethnicis vocabantur, teste Arnobio et Minutio Felice. De nationibus vero recentius detectis adeo in praesens certa res est, ut pluribus confirmari non egeat. Quod si viatores nonnulli gentes aliquas Dei notitia destitutas se reperisse narrarunt, hoc ex imprudentia eorumdem et temeritate processit, quatenus eorum populorum moribus non rite examinatis, quin etiam sermonis, quo illi utebantur, ignari, falsa pro veris retulerunt. Quare qui eorum in praesenti auctoritate confideret, contemptum non levem sibi crearet, ob tantam quae nunc viget geographiae lucem et commercii amplitudinem ac facilitatem; unde est ut hac aetate nullus fere sit terrae angulus qui notus non habeatur. Consensione autem tot notorum populorum firmata, facile de reliquis, qui forte nondum comperti sunt, aut de temporibus antiquioribus idem coniici potest. Natura enim semper et ubique eadem est; consensus vero eiusmodi non nisi a natura proficisci potest, cum communis sit et constans et a rationis principiis non infirmetur sed confirmetur. De philosophis denique illis, qui atheismum professi esse dicuntur, iam responsum est supra; ubi ostendimus

eorum atheismum fuisse *practicum* potius, quam *speculativum*. Ceterum, cum hi comparatione eorum, qui contrarium docuerunt, sive numero sive sapientia pro nihilo haberi possint; ipsorum exceptio ad tam plenum tamque unanimem generis humani consensum debilitandum valere nequit.

Reliqua demum quae addebantur non minus futilia sunt. Etenim si ignoratio causarum naturalium opinionem divinitatis ingenerasset; eo haec decresceret, quo illa augetur. At contrarium constanter contingere certum est. Quo enim diligentius naturam contemplamur, eo vividius supremi Numinis existentia clarescit. Sacerdotes autem et legum latores huic opinioni originem dare non potuerunt. Nam sacerdotum institutio opinionem divinitatis colendae subaudit; ut autem legislatores opinione hac uterentur, eam iam apud populos vigere oportebat. Sic etiam educatio ut eam in filiis gigneret, iam ante in parentibus exstare postulabat; et cum res nimis varia esset, in hoc uno constans et uniformis esse non poterat. Denique tantum abest ut timor Deos fecerit, ut atheos potius fecisse dicendus sit. Nam si rationis regula rem examinemus, apparebit profecto eos dumtaxat atheismum profiteri, quibus post obitum a Deo potentissimo flagitiorum vindice multum pertimescendum superest. Contra nemo bene moratus et honestus de existentia supremi Numinis sententiam non certissimam habet.

Obiic. III. Prima veritas demonstrari nequit. Sed Deus est prima veritas. Ergo demonstrari nequit.

Resp. Haec obiectio non Dei existentiam impetit, sed eam esse veritatem per se notam inferret. Nihilominus quoniam id etiam falsum est, reponimus Deum quidem esse primam veritatem quoad existentiam non vero quoad cognitionem nostram. Non enim ex contemplatione Dei ad ceteras veritates descendimus, sed contra ex aliis veritatibus ante notis ad Deum assurgimus. Iam vero, etsi quod primum est in ordine cognitionis demonstrari nequeat, sed cetera potius per ipsum demonstrentur; tamen quod primum est in ordine existentiae, si nobis immediate non innotescat, optime ex ante notis demonstratur. At ratiocinatione *a posteriori*, ut aiunt, non *a priori*, quae per causas rem probat.

Obiic. IV. Dei existentia et natura unum idemque sunt. Sed Dei natura inaccessa nobis est. Ergo etiam existentia.

Resp. Etsi existentia Dei physice cum divina natura confundatur, oppido tamen cognitione distinguitur. Quare optime possumus illam attingere; quin hanc plane cumulateque noscamus. Quamvis et hoc quoque falsum est, Dei naturam prorsus esse nobis imperviam. Nam quamquam illam non comprehendamus, satis tamen percipimus quoad praecipuas perfectiones, quae naturali lumine patefiunt; quemadmodum ex iis, quae deinceps dicturi sumus, perspicuum erit.

Obiic. V. Inter Deum et res creatas nulla est proportio. Ergo nequimus ex his ad illum assurgere; praesertim cum demonstratio ex necessariis procedere debeat, creaturae autem sint contingentes.

Resp. Inter Deum et res creatas nulla viget proportio realitatis; at sane viget proportio dependentiae et habitudinis. Etsi enim creata perfectio, quantumvis aucta, nunquam ad aequandam vel proxime attingendam divinitatem deveniat; tamen eiusmodi est, ut a Deo tamquam a causa pendere debeat. Id autem plene sufficit, ut Dei existentia ex illa inferatur. Demonstratio vero niti debet necessariis non quoad existentiam, sed quoad inferendi vim, idest assumere debet praemissas certas et evidentes, quae saltem hypotheticam necessitatem habeant. Creaturae autem utut contingentes, tamen iudicia certa et evidentia praebent, et hypothetica necessitate donantur; siquidem dum sunt nequeunt non esse.

Obiic. VI. Ad effectum finitum producendum causa finita et contingens sufficere potest. Ergo, cum mundus sit ens finitum; ex eius effectione nonnisi causa finita et contingens inferenda est.

Resp. Effectui finito et contingenti sufficere potest causa finita et contingens, in ordine causarum secundarum, *transeat;* in ordine causae primae, *nego*. Haec enim nonnisi ens necessarium et infinitum esse potest; quemadmodum ex disputatis hic et in Cosmologia luculenter apparet; nec factae demonstrationes hic iterum dispendio temporis repeti debent.

Articulus II.

De perfectionibus divinam naturam constituentibus.

149. Deum existere superiori articulo comprobavimus; nunc qualem haberi oporteat disputandum est. Qua in re de perfectionibus iis primum loquemur, quae divinam naturam nostro concipiendi modo vel constituunt vel saltem proxime attingunt. Quae vero ex ipsa iam constabilita veluti dimanant et melius attributa nominantur, ea in posterioribus duobus capitibus inquiremus.

Iam age cum Deum non utcumque, sed necessario et tamquam rerum ceterarum causam exstare compertum sit, iam aliquam naturae eius notionem adepti sumus. Eluxit enim exinde ipsum esse Ens quoddam supremum, infectum, necessarium, quod existentiam non aliunde mutuetur, sed vi suae naturae possideat. Atque haec prima est notio, quam de Dei natura consequimur; siquidem ita cum eius existentia coniungitur, ut haec internosci nequeat, quin illa cogitetur.

Porro in divina scrutanda natura longius progredientes, eam pelagus velut quoddam esse perfectionum omnium limite et defectu carentium, seu infinita prorsus realitate constare perspicimus. Atque hoc in primis ex ipsa exstandi necessitate, vel ex conceptu primae causae apertissime derivatur. Nam si Deus plene est rerum omnium causa et principium, certe ex ipso ratio sufficiens repeti debet cur non modo exstet quidquid exstat, sed etiam cur possibile sit quidquid in possibilium est numero. Hoc enim perfecta ratio primi principii sibi vindicat, ut nihil in quovis genere concipi possit, quod originem ab ipso non ducat. At vero id aliter esse nequit, nisi Deus perfectione gaudeat immetata et nullis finibus circumscripta. Ergo Deus infinitus est.

Praeterea perfectio et realitas, in quantum talis est et omni defectu et limite caret, nulli alteri realitati et perfectioni adversatur. Nulla enim inter ipsas viget oppositionis ratio. Cumulus igitur earum omnium possibilis plane est. At non est possibilis in ente contingente, siquidem hoc, ut in Ontologia dictum

est, vi suae naturae perfectiones non paucas a se excludit et removet. Restat igitur ut eiusmodi cumulus perfectionum omnium in Ente dumtaxat necessario possibilis sit. At in eo quidquid possibile est, existit; quippe cum Ens necessarium sit solus actus, et proinde in eo possibilitas cum actuali existentia confundatur. Ergo ens necessarium perfectione plenissima ab omnique defectu et limite vacua cumuletur oportet, seu, quod idem sonat, infinitus sit necesse est.

Denique si Deus in aliquo perfectionis genere terminaretur, limites eiusmodi aut ab externa aliqua causa suscepisset, aut ipse sibi quodammodo imposuisset. Neutrum dici potest. Ad primum enim quod attinet, cum Deus necessario exstet, a nullo exteriore pendet principio. Ergo quemadmodum a nulla causa realitatem existentiamque recepit, sic etiam a nulla causa finibus quibuslibet coërceri potuit. Neque hos sibi ipse impertitus esse dicendus est. Non enim sibi dedit ut esset: nihil enim producit seipsum. Deus igitur semet determinare et limitibus adstringere minime potuit. Quod enim sibi non tribuit ut sit, efficere profecto nequit ut hoc vel illo modo sit, atque in hoc gradu perfectionis potius quam in alio constituatur. Deus igitur hoc ipso, quod necessarium ens est et infectum, infinitus in quovis genere realitatis sit oportet.

150. Hinc vero sequitur ut perfectiones omnes remotis limitibus et defectibus contineat. Qua in re notandum diligenter est cum S. Anselmo in eius Monologio, perfectionum duplex genus considerari posse. Unum est earum, quae proprio conceptu defectum nullum includunt et nobilioribus non repugnant. Huiusmodi sunt ex. gr. *vita, intelligentia, libertas*, aliaeque, quae *perfectiones omnino simplices* dici possunt. Alterum genus est illarum, quae realitatem quidem habent, at admixtam defectibus, et a subiecto cui insunt nobiliores perfectiones expellunt. Cuiusmodi sunt ex. gr. *extensio, motus*, aliaeque consimiles; quae idcirco non *simplices* sed *mixtae* nominantur. Iam vero earum tantum superiores in proprio conceptu seu *formaliter* Deo competunt; posteriores vero non proprie sed praestantiore quadam ratione seu, ut dici solet, *eminenter* Deo tribuuntur, in quantum nimirum a proprio conceptu desciscunt et realita-

tem tantum obiiciunt. Secus aliquid imperfectione concretum, melioremque perfectionem excludens Deo conveniret; quo nihil dici potest absurdius.

151. At vero haec perfectionis plenitudo ita Dei est propria, ut nulla partium diversarum admixtione conflctur; Deus enim est maxime simplex nec e distinctis elementis compositione coalescit. Quod quidem ex iis, quae dicta sunt, sponte perlucet. Nam si Deus ex pluribus constaret partibus, tunc aut quaeque earum finita esset; aut una tantum infinita foret, ceterae autem finitae; aut denique omnes essent infinitae. Si primum, infinitum exsurgeret ex finitis; quod absurdissimum dictu est. Si alterum, pars illa, quae infinita dicitur, erit Deus; cui quidem ceterae adiungi non possent; infinito enim fieri nequit additio. Si postremum, in absurdum maximum fit lapsus. Plura enim adstruerentur infinita; quae proinde, hoc ipso quod plura essent, infinita esse non possent. Quodque enim distingueretur ab aliis, atque ideo aliquid simplicis perfectionis contineret, quo cetera destituerentur. Id autem infiniti conceptum omnino perimit.

Praeterea si in Deo inesset coagmentatio partium, quaeri profecto posset, utrum partes illae omnes necessario exstarent, an omnes contingenter, an denique alia quidem necessario, alia autem contingenter. Ex his vero tribus optatis nihil sine repugnantia adstrui potest. Primum enim plura entia necessaria atque ideo plures Deos induceret, quod maximopere repugnare in sequenti articulo demonstrabimus. Secundum vero ex pluribus contingentibus ens necessarium conflari diceret. Quod quam alienum a ratione sit, nemo non videt. Contingentia enim praedicatum essentiale est, quod per collectionem plurium removeri non potest; atque ideo si congruit partibus, congruit etiam toti. Denique tertium non minore absurditate turpatur. Nam si aliqua earum partium necessario exsistit, infinita erit in omni genere perfectionis; atque ideo ad Deum constituendum sufficiet, nec aliarum additamento augeri poterit.

Tandem, cum Deus ex supra dictis infinitus sit, ens erit maximum, seu quo maius excogitari nihil possit. At si omnimoda simplicitate privaretur, eo praestantius aliquid et melius cogitari posset, nimirum ens absoluta praeditum simplicitate.

Ergo, nisi Deum ponere et demere una volumus, eumdem maxime simplicem fateamur oportet.

Omnia igitur in summam conferentes, quantum intelligentiae nostrae sinunt angustiae, id de divina natura ratiocinando assequuti sumus, ut Deus Ens aliquod supremum, a se necessario existens, infinitum, perfectissimum, summaque simplicitate fruens esse dicatur. Harum vero notionum prima, quam de Deo concipimus, in eo posita est quod Deus sit *a se*. Exinde enim ceterae omnes facile derivantur. Quapropter iure meritoque philosophi in hac divinitatis nota metaphysicam Dei essentiam collocarunt. Ut enim alias dictum est, metaphysica rei cuiuspiam essentia in ea notione reponitur, quae primum in re concipitur quaeque rem secernit ab aliis, et in ea principium velut est et quasi radix ceterarum proprietatum. Unde Deus de semetipso loquens cum Moyse ait: *Ego sum qui sum. Sic dices filiis Israël: Qui est misit me ad vos* [1]. Revera is proprie *esse* dici potest, qui *est a se;* cetera autem, quae *sunt ab alio,* non tam *sunt*, quam *esse* participant.

Articulus III.

De Dei unitate.

152. Cum Dei existentia et natura maxime connectitur eiusdem unitas, quippe quae modum ipsum attingit, quo illa in se constituitur. Hac autem in re duplex explodendus est error: alter polytheistarum, qui plures Deos opinionis errore finxerunt; alter manichaeorum qui praeter principium summe bonum principium aliud summe malum ad originem malorum explicandam commenti sunt.

Polytheistae refutantur.

153. Unicum esse Deum multiplici ratione convincitur. Nos tamen potissimum id eruemus ex quatuor capitibus; ex conce-

1 *Exodi* III, 14.

ptu nimirum entis perfectissimi, entis necessarii, entis absoluti, supremi rerum omnium Conditoris.

Principio quidem unus est Deus, quia est ens perfectissimum. Nam si Deus, ut proxime diximus, est infinitus; perfectissimus quoque est et summus, atque ideo talis, ut nihil ei adiungi aut detrahi possit, sed omnia ratione quadam altissima complectatur. At vero si plures essent Dii, hi invicem certe differrent; non possent autem differre invicem, nisi aliqua perfectio inesset uni, qua alius privaretur. In Deo enim nonnisi perfectio inveniri potest; id autem quo plura differunt, si limes aut carentia aliqua non sit, realitas quaedam esse debet. Si igitur plures essent Dii, in singulis eorum aliqua perfectio omnino simplex inveniretur, per quam differrent inter se. At si hoc contingeret, nullus eorum esset perfectissimus et infinitus; quisque enim simplici aliqua perfectione careret, quae divinitatis propria est. Ergo si Deus perfectissimus est, nonnisi unus esse potest. Ad rem S. Thomas: « Deus, comprehendit in se totam « perfectionem essendi. Si ergo essent plures Dii; oporteret eos « differre. Aliquid ergo conveniret uni, quod non alteri. Si « autem hoc esset, perfectio alteri eorum deesset, et sic ille in « quo esset privatio, non esset simpliciter perfectus. Impossibile « est ergo esse plures Deos [1]. »

Hoc argumentum sic etiam proponi potest: Si Deus perfectissimus est et infinitus, erit id, quo maius excogitari nihil potest. Maximo enim et infinito non datur maius. Atqui si plures essent Dii, aliquid praestantius ipsis conciperetur, nimirum summum aliquid, cui par aut simile nihil esset. Ergo nequeunt plures esse Dii. Hoc argumento passim usi sunt Ecclesiae Patres, ut apud Petavium videre est [2]. Pro omnibus sufficiat Tertullianus sic aiens: « Quantum humana conditio de Deo de« finire potest, id definio, quod et omnium conscientia agno« scet, Deum summum esse magnum in aeternitate constitutum, « innatum, infectum, sine initio, sine fine, et cetera. Quae erit « iam conditio ipsius summi magni? Nempe ut nihil illi adae« quetur, id est ut non sit aliud summum magnum; quia si

1 *Summa Theol.* 1 p., q. 11, art. 3.

2 *Theol. Dogm.* t. 1, l. 1, c. 3.

« fuerit, adaequabitur; et si adaequabitur, non erit iam summum magnum, eversa conditione, et ut ita dixerim lege, « quae summo magno nihil sinit adaequari. Ergo unicum sit « necesse est quod fuerit summum magnum. Duo ergo summa « magna quomodo consistent, cum hoc sit summum magnum: « par non habere? par autem non habere uni competat, in « duobus esse nullo modo possit [1]? »

Secundo, si Deus est ens necessarium, unus est. Plura enim esse entia necessaria plane repugnat. Nam, cum haec invicem differre oporteret; profecto id, in quo differrent, aut esset ipsa existendi necessitas, aut aliquid ei superadditum. Primum dici nequit; existendi enim necessitas in omnibus reperiri deberet, siquidem nota est divinitatis propria. Superest ergo alterum. Sed neque hoc absurditate vacat. Nam si eorum differentia aliquid est existendi necessitati superadditum, quaeri ulterius potest num id ab ipsa existendi necessitate manaverit, an aliunde inductum fuerit. Si primum, omnibus inerit; omnes enim in existendi necessitate conveniunt. Sin alterum, aliquid in ipsos adveniret extrinsecus. At vero id omnino repugnat, tum quia in ente necessario nihil inesse potest, quod ab eius natura non fluat; tum quia in illa hypothesi actioni exterioris causae subiiceretur quoad existentiae determinationem, atque ideo non esset *a se* seu non esset amplius ens necessarium.

Tertio, ex notione Entis absoluti luculenter eadem veritas efflorescit. Nam absolutum hoc sibi vindicat, ut ad existendum nullam sibi externam conditionem postulet. Id vero in multitudine Deorum minime viget. Etenim cum Deus sit id, quod necesse est esse; si plures essent Dii, eadem ratione, qua quisque esset, reliqui etiam exstare deberent. Existendi enim necessitas hoc ipso quod faceret ut quisque esset, faceret etiam ut essent reliqui. In ipsa igitur existentia cuiusque, existentiae ceterorum conditio implicaretur; atque ideo singulorum existentia non esset absoluta. Quare iure meritoque Tertullianus loco supra citato: « Deus, *inquit*, si non unus est, non est. Quia di« gnius credimus non esse, quodcumque non ita fuerit, ut esse « debebit. »

1 *Lib.* 1 *contra Marcionem*, c. 3.

Quarto, ex conceptu supremae causae id rursus elucet. Nam ad rerum universitatem condendam atque administrandam vel unus sufficit Deus, vel pluribus opus est. Si dicitur primum, ceteri supervacanei erunt et inutiles. Nihil autem tam absurdum est, quam Deum inutilem comminisci. Sin alterum, eorum nemo erit omnipotens, cum quisque aliorum opera indigeat; ac proinde nullus erit Deus; Deus enim imbecillus et impotens non est Deus. Denique accedunt huc consensus et auctoritas sapientum omni aetate praestantium, quorum testimonia apud Petavium legi possunt in loco, quem supra laudavimus.

Manichaeismus impetitur.

154. Manichaeorum systema, quia duo principia, alterum bonorum, alterum malorum inducit, idcirco *dualismus* nominatur [1]. Ipsum autem duplici potissimum ratione reiicies: primum, quod repugnantiam sibi implicet; deinde quod origini malorum explicandae accommodatum minime sit, atque ideo nec fini propter quem assumitur inserviat.

Atque ad primum quod attinet, principium summe malum pugnantibus inter se conceptibus coalescere perspicuum est. Nam si proprietati verborum standum est, eiusmodi principium infinita bonitatis carentia constitueretur. Infinita autem carentia bonitatis realitatem omnem respuit; secus infinita non esset. Quod vero omnem realitatem excludit, nihil est; si enim esset aliquid, realitatem involveret, atque ideo infinita realitatis vacuitate non constaret.

Quod si principium illud non perinde dicatur summe malum, quasi sit infinita bonitatis privatio (quo sensu nimis evidenter contradictionem involvit), sed idcirco appelletur illo nomine,

1 Absurda haec hypothesis ortum antiquissimum habuit apud omnes fere gentiles nationes, clarius autem viguit apud Persas. Deinceps instaurata est a Manete Zoroastris philosophia imbuto. Tandem novo apparatu roborata est a Bayle, qui illam etsi *a priori* consideratam absurdam videri fateatur, tamen *a posteriori* inspectam approbatione dignam esse contendit. Eius origo repetenda est a vitiata traditione malorum spirituum, et peccati originalis quod primitivam harmoniam in mundi ordine perturbavit.

quod quamvis bonitate aliqua constet, tamen maxime propensum sit ad malum: in hoc etiam sensu absurdissimum esse convincitur. Nam ens a nulla productum causa, sed necessario et a se existens, omnibus perfectionibus instrui oportet; quemadmodum nuper probatum est. Quare non modo bonum esse debet, verum etiam summa praeditum bonitate. Principium ergo illud erit simul summe malum et summe bonum, quod contradictorium esse nemo non videt.

Accedunt huc rationes omnes, quibus contra polytheistas plura entia necessaria exstare non posse monstravimus. Sed ad alteram disceptationis partem veniamus.

Itaque absurdam illam hypothesim neque ipsi malorum origini explicandae esse utilem, perfacile iudicium est. Nam eiusmodi principium summe malum vel aeque potens adstruitur ac principium summe bonum, vel maiore efficacitate praeditum, vel denique debiliore. Horum nihil sine absurditate dici potest. Nam si secunda aut tertia optionis pars eligitur, eorum principiorum alterutrum praevaleret; atque ideo nonnisi bona aut mala tantum essent in mundo. Sin prima pars assumitur; tunc mutuae vires et contrariae illorum principiorum collidarentur, atque ideo quantum boni alterum gigneret, tantum a repugnante malo destrueretur, et quod consequens est, malis bona delentibus, nihil exsurgeret.

Nec vero Bayle lucratur aliquid, cum fingit duo illa principia inter se foedus quoddam iniisse, ne alterutrum a suis producendis effectibus impediretur. Nam percontari licet ex ipso num pactio illa bona sit, an secus. Si mala est; a principio bono acceptari non potuit; siquidem hoc nonnisi ad bonum determinatur. Itemque si principio bono non repugnat sinere ut exstent mala, iam in origine malorum explicanda principium summe malum supervacaneum erit. Optime enim illa explicari poterunt ex permissione principii boni, et ex finita activitate rerum creatarum, quae deficere in agendo possunt. Sin vero pactum illud bonum est; profecto non potuit principio summe malo congruere, quod vi naturae in malum propendet tantum. Similiter si bonum est pacisci ut mala dentur, seu, quod minus etiam est, ea permittere; apparet iterum principium summe malum ad malo-

rum originem explicandam nequidquam induci; siquidem satis erit principium summe bonum, quod mala aliqua ex defectu creatorum agentium oriri patiatur. Denique nullum est malum in mundo quod in bonum converti nequeat, quodque bonum aliquod connexum sibi non habeat. At id non contingeret, si a principio summe malo procederet. Nam principii naturam excederet, quod nonnisi ad malum inferendum adversariorum sententia se inflectit et applicat. Ergo hypothesis illa Manichaeorum non modo repugnans, sed etiam inepta est fini, propter quem inducitur [1].

1 At inquies: quaenam igitur erit mali causa? Respondeo in primis generatim mali causam aliam non esse nisi bonum. Nam malum in privatione consistit. Quare in tantum innascitur, in quantum subiectum reale aliquod perfectione viduatur, quam sibi postulat. At vero perfectio a subiecto, cui naturaliter inesse debet, removeri nequit, nisi actione quadam intercedente; actio autem nonnisi ab ente atque ideo a bono proficiscitur. Ergo malum utpote privatio, a bono dumtaxat ducit originem.

Attamen animadvertendum est, bonum non directam esse causam mali, sed indirectam, vel, ut aiunt, *per accidens*. Malum enim non per se, sed in tantum gignitur, in quantum agens fertur in bonum aliquod, quicum contraria quaedam privatio coniungitur. Sic iudex capite damnat facinorosum, quia ordinem iustitiae servatum vult; ignis comburit lignum communicando calorem, ex quo partes eius resolvuntur; voluptuosus rationis dictamen violat, ut sensibus blandiatur.

Deinde notandum est mala physica et mala poenae, etiam cum proximé a creatis agentibus inferuntur, in Deum tamquam in primam causam refundi posse. Non enim vitium et defectum in ipsa ponunt causa, sed rem aliquam contingentem ad ordinem nec moralem nec physicum necessariam e medio pellunt, cuius tamen remotio, vel a prestantiore aliquo bono, vel ab ipsa iustitiae regula exigitur. At contra malum morale ipsum turpat efficientem, quippe quod in ipsa inest actione, quae a morum regula deficit; tum ordini contradicit iustitiae, et divinae adversatur dilectioni. Quare neutiquam Deus illud velle, sed permittere tantum dicendus est. Etsi enim vi potentissimae suae voluntatis malum eiusmodi impedire possit, tamen propter altiores et sanctissimas rationes non impedit, sed sinit ut agentia ratione praedita pro lubito operentur. Causa vero omnis huius mali in voluntate tantum creaturae rationalis sita est: quae cum libera sit et limitibus circumscripta, deficiendi capacitatem habet, atque ideo libertate uti ad bonum, vel abuti ad malum potest.

Solvuntur difficultates.

155. Obiic. I. Multa sunt in rebus physicis, quae non modo inutilia sunt, verum etiam noxia; quae proinde a principio summe bono manare non potuerunt. II. Si principium tantum bonum exstaret, nullum omnino malum inveniendum esset in mundo. Nam ubi e duobus contrariis unum infinitum est, et solum vim exercet; alterum prorsus excluditur. At vero bonum est mali contrarium, principiumque bonum infinita gaudet bonitate. Ergo etc.

Respondeo nihil revera in mundo esse supervacaneum, sed omnia usum aliquem et finem sibi praestitutum habere. Quod etsi saepe nobis non elucescat, hoc tamen inde provenit quod omnes naturae fines perspecti nobis non sint. Verum ex ignoratione nostra temere nimis et imprudenter argumentum sumeretur ad rerum singularum utilitatem metiendam. Itemque nihil absolute noxium respectu rerum quarumcumque dici potest. Nam quae nocent uni, alteri prosunt; et omnia in ornatum et bonum totius optime cedunt. Quod qua ratione contingat, opus non est ut intelligentia hominis adeo angustis definita limitibus distincte perspiciat; sed oppido sufficit ut sapientissimus noverit artifex. Quamquam non raro fit, ut quae opinione populari nociva creduntur, diligentiori observatione non parum utilitatis afferre deprehendantur. Sic ipsa venena idonea quantitate sumpta et rite elaborata pro medicamine valent; et efferatae belluae praeter ceteros usus, diligentiam et solertiam nostram non parum exercent, atque ut societate contineamur vehementer impellunt.

Ad alterum vero respondeo, quotiescumque duorum contrariorum unum infinitum est, alterum excluditur penitus a subiecto eodem, non autem ab effectibus qui ab eiusmodi principio producuntur. Hi enim causae perfectionem aequiparare nequeunt; siquidem hoc ipso quod contingentes sunt, ab infinita realitate discedunt et certis limitibus adstringuntur. Ex quo fit ut mali simul et boni participes esse possint. Res enim finita et circumscripta, contrariorum efficientium actioni subiicitur, ac proinde perfectione aliqua sibi debita spoliari potest, ex quo physicum

malum emergit. Tum etiam, si libertate instructa est, deficere in agendo potest et contra rationis regulam suis viribus abuti; in hac autem rectitudinis carentia malum morale reponitur.

Instabis: Atqui id ipsum a principio summe bono impediri oporteret. Secus enim aut ideo non impediret, quia non potest, et tunc imbecillum esset; aut quia etsi possit, tamen non vult, et tunc esset invidum; aut quia nec vult nec potest, et tunc invidia simul et imbecillitate laboraret. Ergo cum notae eiusmodi principio bono iniuriosae sint, sequitur ut ipsum posse et velle mala tollere dicatur. Sed si hoc concederetur, malum nullum esset in mundo. Ergo ex unius principii boni existentia, malorum omnium absentia derivatur.

Resp. Argumentum huiusmodi, quod Bayle tanto opere exaggerat, ineptum omnino est et ex iis, quae explicata sunt, plane vanescit. Capacitas enim existentiae malorum tum physicorum tum moralium, ex creaturarum limitibus, quos nonnulli malum metaphysicum vocant, evidenter nascitur. Hanc vero fatemur posse a Deo praepediri ne ad actum veniat. Quare ex tribus obiectionis partibus, illam damus, quae aiebat principium bonum posse quidem mala tollere, sed non velle. At neutiquam in hoc invidiae nota pertimescenda est. Invidia enim in ente infinito, cui nihil addi vel detrahi potest, et quod benignitate sua res conditas eduxit e nihilo atque tot ditavit bonis; non modo repugnat sed omnino chimaera est et sine mente sonus. Nec vero alia quavis ratione existentia malorum divinae sapientiae aut bonitati adversatur. Nam mala naturalia, sive poenam spectent sive non, idcirco inducuntur a Deo, ut aliud maius bonum exsurgat, quod cum sapientia et bonitate divina valde connectitur. Deus enim poenam nocentibus infligit, ut ordo iustitiae servetur, quem negligere rectus sanctusque gubernator minime potest. Ceteros vero naturales defectus admittit, ut rerum varietas, nexus, et activitas in mundo vigeat, quae ad eius perfectionem maxime pertinent. Nequeunt enim res oppositis viribus instrui, quin contraria polleant actione; nec in determinato subiecto nova induci realitas potest, nisi opposita expellatur. At vero ita rerum aliquarum mutatio et corruptio contingit in mundo, ut hae ad rerum aliarum productionem et conservationem inserviant. Quare

finis ipsius mali in bono semper aliquo cernitur. Idem dic de aerumnis illis et angoribus, quibus praesens vita hominis affligitur. Haec enim omnia magnam sibi implicant utilitatem: tum quia curam et solertiam hominis acuunt; tum quia vitae huius vanitatem persuadent; tum quia animum a pravis purgant affectibus et ad potiora bona, quae manent, optanda revocant, tum denique quia exercendarum virtutum, in quibus pulchritudo mundi moralis consistit, materiam suppeditant infinitam.

Postremo, ipsa mali moralis permissio bonum spectat. « Neque enim, praeclare Augustinus, Deus ullum non dico angelorum sed vel hominum crearet, quem malum futurum esse praesciret, nisi pariter nosset quibus eos bonorum usibus accommodaret. » Nec vero in explicanda ratione, qua hoc fiat, solliciti esse debemus. Ut enim res nulla, quae creata fuerit, tantum perfectionis suscipere potest, ut a Dei natura infinito intervallo non distet; sic finita quaevis intelligentia tantum lumen habere nequit, ut plura sine fine non sint quae ignoret. Potissimum vero dicendum id est, cum de divinae providentiae consiliis agitur, quorum arcanam profunditatem nemo pertingit. Satis erit illud Augustini meminisse: in omnibus, quae Deus facit, *occultam causam esse posse, iniustam esse non posse.*

Nihilominus quantum intelligentiae nostrae limites sinunt, bona quamplurima ex permissione mali moralis oriri conspicimus. In primis enim exinde habetur consentanea naturae humanae gubernatio, quae exquirit ut voluntas deficiendi capax adminiculis quidem validis benigne instruatur ut defectum cavere possit; at si forte libere ad deficiendum se determinet, impediri non debeat. Deinde habetur exercitium plurimarum virtutum, quae maximopere humanam naturam decorant, et quae ex malo morali occasionem sumunt. Non enim claruisset patientia martyrum, nisi saeviisset furor tyrannorum; nec fortium virorum in proposito virtutis constantia laudaretur, nisi eos improborum vexaret ferocitas. Tandem ne plura consecter, permissione mali moralis non pauca Dei attributa elucescunt, quae mundi ordinem et divinas perfectiones maximopere commendant. Manifestatur enim exinde et exercetur Dei pietas, cum errantes ad resipiscendum invitat, et modis omnibus suaviter adducit. De-

claratur Dei clementia animique bonitas, cum redeuntes ad bonam frugem excipit veniaque donat. Elucet Dei iustitia, cum de obstinatis ac protervis debitas sumit poenas; atque ita de aliis rationibus generis eiusdem, quibus aliquo modo explicari res posset.

Denique ad impugnandam Dei unitatem argumentum sumet fortasse quispiam ex populorum consensu, qui in polytheismum convenere.

At respondeo in primis contra adversarios retorqueri posse argumentum. Nunc enim omnium cultarum nationum sententia, barbaris tantum exceptis, pro Dei unitate militat. Itemque antequam depravatis moribus in cultum idolorum homines laberentur, unus Deus agnoscebatur ab omnibus, quemadmodum eruditi fatentur. Ergo duplici ex parte consensus consensum elidit. Praeterea philosophi generatim (e quorum sententia iudicium naturae pro veritate aliquando abstrusiore petenda est) in Dei agnoscenda unitate mire prorsus consensere. Unde illud Antisthenis apud Tullium: *populares Deos multos, naturalem unum esse* [1]. Tum etiam polytheismi assignari possunt primordia et causae, eoque nihil sanae rationi adversum magis et absonum, fingi potest. Quare a conditionibus omnino desciscit, quas pro consensu naturae constituendo requirendas esse in Logica diximus [2]. Nam nec universalis est nec perpetuus, nec crescente cultura crevit, sed contra potius defecit, et si ad incudem rationis revocatur, absurdus esse detegitur.

Verum hoc ipsum inficiamur populos, qui polytheistae dicuntur, unum esse Deum nulla ratione sensisse. Nam si rem non vulgari trutina sed rationis regula examinamus, in ipso polytheismo monotheismum non obscure latentem comperiemus. Ita enim ethnicae nationes plures adstruebant Deos, ut supremum aliquod Numen, cui tandem ceteri subiicerentur, agnoscerent. Quare cum proprie Deus ille tantum dici debeat, qui supremus sit et maximus, et principium primum rerum omnium; unum reapse etiam tum, confuse saltem, existimatum fuisse Deum

1 *De Natura Deor.* l. 1, c. 13.
2 *Logicae pars altera* c. 4, art. 2.

nemo non videt: *Deum cognoverunt, sed non ut Deum glorificaverunt* [1].

Audiatur Orosius, qui ait ethnicos « dum intento mentis studio quaerunt scrutanturque omnia, unum Deum auctorem « omnium reperisse, ad quem omnia referuntur. » Unde addit: « etiam nunc pagani, quos iam declarata veritas de contumacia magis, quam de ignorantia convincit; cum a nobis dissentiunt, non se plures Deos sed sub uno Deo magno plures « ministros venerari fatentur. Restat igitur de intelligentia veri « Dei per multas intelligendi suspiciones confusa dissensio, quia « de uno Deo omnium pene una opinio est [2]. » Ethnici, si res accurate spectetur, in hoc delirarunt, quod praeter unum Deum optimum maximum et omnium effectorem, inferiores alios esse ducerent, quibus ipsa divina natura communicata esset et apud quos resideret rerum mundanarum administratio. Supremo igitur Deo relicto, his Numinibus secundariis cultum exhibuerunt. Sed ad errorem illum eripiendum altior veritatis perspicientia requirebatur, quam vulgi captus per se ferret. Nam in re versabatur quae divinae naturae incommunicabilitatem attingit; quae certe non populari intelligentia illico cernitur, sed subtiliore eget mentis indagine. Philosophi id agnoscere *absolute* potuissent; sed malo fato voluptatibus carnis impliciti, et popularem iram timentes, non modo communi idearum corruptelae non obstitere, sed eam opere et consiliis adiuverunt. Confer hac super re divinum opus S. Augustini: *De civitate Dei.*

CAPUT SECUNDUM

DE ATTRIBUTIS DEI ABSOLUTIS.

Proprietates, quae veluti ex Dei natura manare videntur (re tamen unum idemque sunt) eius attributa nominamus; quorum partitio multiplex a philosophis et theologis proferri solet. Tri-

1 *Ad Romanos* c. 1.
2 *Hist.* l. 6, c. 1.

buuntur enim aut in *positiva* quae aientibus, et *negativa* quae negantibus vocibus exprimuntur; aut in *quiescentia* quae nullam actionem sibi implicant, et *operativa* quae operationem quamdam involvunt; aut in *physica* et *moralia*, prout perfectionem aliquam physicam vel moralem attingunt; aut in *absoluta* et *respectiva*, prout nullum aut aliquem ad res creatas respectum includunt. Nos postremam divisionem eligimus, et ab attributis absolutis sic auspicamur, ut tantum quae scitu potiora sunt tractemus.

Articulus I.

Deus est immutabilis, aeternus, immensus.

Triplici paragrapho trinam hanc propositionem illustrabimus, ut distinctioni et claritati consulamus.

I.

Deus est immutabilis.

156. Deum nulli esse obnoxium mutationi ex iis, quae hactenus disputata sunt, evidenter elucet. Nam interna omnis mutatio transitu quodam ex uno statu ad alium continetur. Quare iis intervenit rebus, quae aliter se habere possunt ac sunt et incrementum vel decrementum accipiunt. Quapropter, ut in tertio Ontologiae capite diximus, subiectum quod mutabile est, contingentiam aliquam vel quoad existentiam, vel saltem quoad modos, quibus afficitur, semper includit, ac finibus quibusdam terminatur, quorum veluti variatione mutetur. Tum etiam ens mutabile compositione aliqua constet necesse est, saltem ad modificationes quod attinet; ut aliquid ei accedere possit aut detrahi. At enim Deo haec omnia repugnant. Cum enim Deus sit ens necessarium, realitates omnes quae in ipso sunt, ex necessitate sunt; nec ulla proinde earum amitti, aut nova aliqua adscititia perfectio adiungi potest. Deinde, Deus infinitus est et undecumque perfectus; atque ita quidem, ut hac nota spoliari nequeat.

Ergo augmenti quidpiam aut decrementi suscipere nunquam potest; secus infinito aliquid maius esset. Denique Deus summa simplicitate gaudet; ex quo fit ut nihil ab eo divelli aut ad ipsum complendum accedere possit. Deus igitur in eodem semper statu perseverat, nec ulli unquam verae mutationi subiicitur.

Atque haec non de physica tantum, sed de morali etiam mutatione intelligenda sunt. Moralis enim mutatio in hoc cernitur, ut voluntas quoad obiectum idem, et sub iisdem conditionibus inspectum, in contrariam convertatur. Quod quidem ex inconstantia aliqua vel inscitia volentis exoritur. In tantum enim nos, exempli gratia, quod ante volumus, deinde respuimus; quia aut mobilitate animi ducimur, aut adiuncta quaedam in obiecto detegimus, quae antea ignorabamus. At vero neutrum hoc vitium in Deum cadit; siquidem Deus infinita et sincerissima pollet perfectione, nec ignorantia ulla aut animi levitate laborat.

157. Verum, dicet aliquis, quomodo mutatio omnis interna a Deo abiicitur, si Deus, ut probandum erit inferius, liber est? Profecto libertas indifferentiam quamdam sibi vindicat, atque in hoc cernitur, quod agens velle aut nolle obiectum, aut etiam ab utroque actu vacare possit. Actus igitur quidam in Deo ratione libertatis esse potest vel abesse, quod certe internam aliquam infert mutationem.

Respondemus minime nos inficiari hanc difficultatem esse maximam, quae in hac materia offendi possit; eaque moventur Cousiniani, cum etsi non verbis re tamen divinam libertatem e medio pellunt. Sed imprudenter et temere. Non enim quia duas veritates, quae evidenter demonstrentur, conciliare inter se forte quis nesciat; idcirco ius habet inficiandi alterutram. Potissimum vero cum in Dei scientia versatur, nimirum in contemplatione obiecti, quod etsi a nobis cognosci aliqua ex parte possit, undique tamen comprehendi, aut plene explicari non potest. Vere enim in hoc sensu Deus *lucem inhabitat inaccessibilem*, quam qui nimis audacter scrutari velit, hebetatam aciem inde referet. Quapropter si rationi, cui lege naturae subiicimur, parere volumus: sic de excellentissima Dei natura disseramus oportet; ut quidquid ad perfectionem perti-

neat, quidquid altum sit ac magnum, id infinitae illi et simplicissimae realitati tribuamus. Sin incidat aliquando ut modus non detegatur, quo diversa eius attributa invicem concilientur; ignorantiam nostram potius fateri debemus, quam perfectionem aliquam Dei propriam impudenter eripere. Cum igitur Dei immutabilitas maxima perspicuitate colluceat, nec minus divina libertas in certissimis habenda sit; permultum non interesset, si modum eas inter se conciliandi omitteremus.

Nihilominus ut quantum ingenii nostri limitibus concessum est, operosa etiam et ardua illustrare ratione aliqua conemur; modum hunc, quo Deus sine mutatione interna sit liber, explicare tentabimus.

Age itaque quidquid Deus extra se voluit, non modo ab aeterno voluit, sed etiam eodem actu quo dilexit seipsum. In Deo enim nulla est actuum compositio aut vicissitudo. Actus autem divinae voluntatis cum sit perfectissimus, in obiectum ferri debet, prout huius conditio fert. Ergo Deus seipsum diligit ut finem, reliqua ut media, quae ad finem hunc diriguntur. Quia vero media haec sunt eiusmodi, ut cum fine non necessario connectantur; idcirco est ut Deus eodem unico actu sic illa velit, ut etiam non velle possit; et quamvis se necessario amet (quia sic postulat obiecti bonitas), cetera tamen a se diversa contingenter diligat et libere, quia talis est obiecti conditio.

At enim qui fit ut idem actus flecti et non flecti possit ad obiectum, quin tamen intrinsecus ulla ratione mutetur? In hoc tandem vertitur difficultas.

Dicimus itaque potestatem hanc ex infinita perfectione illius actus emergere. Nam volendi actus qui infinitus sit et completissimus, cumulate complectitur quidquid ad obiectum quodvis volendum exquiritur, quin pristinae alicuius realitatis iacturam faciat, aut novi aliquid adipiscatur. Quare si liber est, hoc sibi vindicat, ut idem omnino quoad realitatem manens, possit obiecta aliqua respicere aut secus, prout libeat operanti. Exinde autem actus intrinsecus non mutatur, sed diversam dumtaxat induit relationem. Actus enim ille duplici ratione debet considerari: *absolute*, prout aliquid in Deo est et cum ipsa Dei natura convertitur; et *relative*, prout res creandas respicit,

quae cum divina perfectione nullo necessario vinculo colligantur. Iam vero primo modo spectatus actus ille necessarius omnino est, et mutationis expers; atque ideo, sive mundus creetur sive non, semper est idem. Secunda ratione inspectus, contingens est et in contrarium verti potest; tum etiam diversus ab eo est, qui fuisset, si mundus minime creatus esset. Nec tamen diversitate sua mutationem Deo affert internam, sed relativam dumtaxat: quae, ut in ontologia diximus, externa est. Non enim inde exsurgit quod Deo addatur aliquid vel tollatur, sed quod directio tantum et relatio actionis divinae varietur, ex quo fiat ut rebus a Deo distinctis existentia tribuatur.

Atque hoc ulterius illustrari potest ex differentia quae viget inter voluntatem creatam et divinam. Nam idcirco creata voluntas, cum ad aliquod obiectum se flectit, novum actum cum mutatione induit; quia non actione unica sed successione plurium operatur; nec actus, quem elicit, cum natura ipsius unum idemque est, sed adfectione quadam, quae supervenit, continetur. Quare voluntas illa actuosa simul est et patiens: actuosa, quatenus vim suam exercet operando; patiens vero, quia agendo aliquid novi recipit, quod antea non possidebat. At Dei voluntas actus quidam est simplicissimus et infinitus; cui quidquid adiungi fingitur, redundaret. Quare nullo modo ut patiens, sed ut agens tantum considerari debet. Agens autem praecise in quantum agit, non aliquid in se recipit, sed perfectionem aliis impartitur; ac proinde si actionem cohibet, non aliquid a se demit, sed effectui existentiam negat, relatione solum variata. Id vero etsi in solo Deo contingat; tamen in ipsa etiam voluntate creata exemplum aliquod relucet. Nam cum haec ex actu primo ad secundum procedit, actus ille primus, in quantum eiusmodi, non mutatur intrinsecus, sed novam dumtaxat suscipit relationem. Mutatio vero omnis actu secundo continetur, qui nova quaedam est animi modificatio. Atque hic actus secundus idcirco incrementum affert, quia actus primus infinitus non erat, et potentialitati commiscebatur. Quod si sola actualitate ornatus esset, sine ulla mixtura potentiae; tunc nulla interna mutatione affici posset, sed solum novam relationem indueret. Id vero nobis, qui finiti sumus, competere nequit; at de Deo optime cogitatur, qui, ut

dixi, infinitus est et actu perfectionis infinitae ad creandum mundum se libere vertit.

II.

Deus est aeternus.

158. Post immutabilitatem sequitur ut de divina aeternitate dicatur, quae cum superiore attributo adeo arctis nexibus iungitur, ut pene confundi videatur. Aeternitas itaque dicitur ea duratio, quae principio et fine caret, atque ideo prorsus infinita est, nec tamen ullam sibi implicat successionem. Duratio vero est existendi permansio, seu perseverans entis existentia. Unde si Deus existentiam habet sine initio ac sine fine, et talem ut omnia actu immutabiliter complectatur; eum esse aeternum profecto patebit.

Iam age quod eius existentia ita perstet, ut quemadmodum nullum exordium sortita est, ita nullum finem sit habitura; id ex eius absoluta necessitate consequitur. Nam existendi necessitas nullo certo tempore definitur; atque ideo ut semper fuit, sic semper erit. Praeterea quod necessario ac vi suae naturae existit, id ex nulla re pendet; ideoque ut nunquam incepit, sic nunquam desinet. Deus igitur cum necessario exstet, terminis utrinque in existendo vacat.

Quod vero eius existentia successionem respuat, ex divina infinitate atque immutabilitate perspicuum est. Nequit enim ibi adesse vel fingi successio, ubi nulla interna viget mutatio. Successio enim transitu ex uno statu ad alium constituitur, qui certe cogitari nequit in ente, in quo permansio semper constans, eiusdemque realitatis infinitae possessio cum summa simplicitate reperitur. Ergo Deus quavis vicissitudine incomitatam existentiam habet; atque idcirco vitam possidet, quae plene tota sit simul et omnis mutationis expers. Atqui id aeternitatis notionem praebet. Deus igitur aeternitate fruitur, immo ipsa est sui aeternitas; in Deo siquidem existentia a duratione non differt.

Hinc sequitur respectu Dei nihil revera transactum esse, vel futurum; sed omnia unico praesenti instanti simplicissimo et

infinito contineri. Quare sapienter Boëthius: « Quidquid vivit « in tempore, id praesens a praeteritis in futura procedit, ni« hilque est in tempore constitutum quod totum vitae suae spa« tium pariter possit amplecti. Sed crastinum quidem nondum « apprehendit, hesternum vero iam perdidit. In hodierna quo« que vita non amplius vivit, quam in illo mobili transitorio« que momento. Quod igitur temporis patitur conditionem, li« cet illud (sicut de mundo censuit Aristoteles) nec coeperit « unquam esse nec desinat, vitaque eius cum temporis infini« tate tendatur; nondum tamen tale est, ut aeternum esse iure « credatur. Non enim totum simul, infinitae licet vitae, spa« tium comprehendit atque complectitur; sed futura nondum, « transacta iam non habet. Quod igitur interminabilis vitae « plenitudinem totam pariter comprehendit ac possidet, cui nec « futuri quidquam absit nec praeteriti fluxerit; id aeternum esse « iure perhibetur. Idque necesse est et sui compos praesens « sibi semper assistere, et infinitatem mobilis temporis habere « praesentem [1]. » Quod postremo dictum perinde intelligendum est ac Deus permanente suo et infinito instanti praesens sit rebus omnibus, quae fluxu saeculorum eveniunt, quin ullam in se subeat successionem. Quare respectu temporis aeternitas non incongruenter assimilaretur immoto centro, quod cum individuum sit et permanens, vi linearum, quae inde ducuntur, punctis omnibus sphaerae respondeat, quae circa ipsum forte volvatur.

III.

Deus est immensus.

159. Restat ut de immensitate divinae naturae aliquid perstringamus. Hac voce intelligitur a theologis modus ille existendi, quo Deus ut ubique sit praesens exquirit, ac substantia sua omnia, quae creari possunt, veluti permeare potis est, quin a re aliqua aut loco uspiam definiatur [2]. Ex quo patet attributum

1 *De cons. phil.* l. 5, prosa 6.

2 Vide Saurez *Metaph.* t. 2, disp. 30, sect. 7.

eiusmodi in Deo esse necessarium et absolutum, quippe quod ex actuali rerum creatione non pendeat. Attamen inde sequitur ut, creatione peracta, Deus actu adsit rebus omnibus, easque intime penetret, quin spatium ullum aut locus reperiatur, cui praesentiam suam non exhibeat. Quod quidem est veluti immensitatis consectarium, et non incongruenter appellaretur *omnipraesentia*.

In re hac duplex vitium caveatur oportet. Primum est illorum, qui immensitatem Dei cum spatiis imaginariis male confundunt, atque attributum eiusmodi ex vacuo infinito constitui perperam opinantur. Huius sententiae videtur fuisse Newton, evidentius vero Clarcke, contra quem egregie disputavit Leibnitius [1]. Verum haec opinatio absurdis abundat, efficitque Deum extensum et compositum. Immo, ut rite observat Genuensis, viam ad Spinozismum recta sternit. Alter declinandus error eorum est, qui divinam immensitatem in hoc tantum reponunt, quod res creatae quaelibet divinae scientiae et potentiae subiiciantur. Quae sententia, ut liquido fatear, immensitatem Dei oratione relinquit, re autem tollit. Quamquam enim theologi de divina omnipraesentia disserentes, Deum in rebus omnibus per scientiam, per potentiam et per essentiam esse definiant; tamen id quod proprie ad immensitatem pertinet, hoc tertio continetur. Duo enim quae praecedunt, ex aliis Dei attributis, scientia nimirum et potestate dimanant. Nisi igitur *substantialis* Dei praesentia in rebus admittatur, propter quam divina natura ita rebus omnibus insit, ut eas sine ulla admixtione pervadat, totaque in toto mundo, et tota pariter in singulis eius partibus reperiatur; Dei immensitas, quidquid ad fucum faciendum dici velit, e medio revera pellitur.

Nec vero timendum est, ne in huiusmodi sententia diffusio aliqua corporea Deo tribuatur. Id enim potius magnam simplicitatem involvit et excellentiam perfectionis. Nam, ut iure admonet S. Augustinus: « In eo ipso, quod dicitur Deus ubique « diffusus, carnali resistendum est cogitationi, et mens a cor« poris sensibus avocanda, ne quasi spatiosa magnitudine opi-

1 Vide *Récueil des divers. pièc. entre Leib. et Clarcke. Leibn.* op. t. 2.

« nemur Deum per cuncta diffundi, sicut humus aut humor « aut aër aut lux ista diffunditur. Omnis enim huiusmodi ma- « gnitudo minor est in sui parte quam in toto [1]. » Et rursus: « Sic est Deus per cuncta diffusus... non tamen per spatia lo- « corum quasi mole diffusus ita, ut in dimidio mundi corpore « sit dimidius et in alio dimidio dimidius, atque ita per totum « totus; sed in solo coelo totus, et in sola terra totus, et in « nullo contentus loco sed in seipso ubique totus. » Deinde notandum est immensitatem Dei a rebus, quae sunt, nulla ratione terminari. Ita enim Deus in ipsis inest, ut nullo spatio egeat, et a nullo comprehendatur loco; sed loca omnia superexcedens, praesentiam suam velut infinitis aliis locis exhibeat. Quod non ita intelligendum est, perinde Deus infinitis locis actu adsit; infiniti enim hi loci nusquam sunt. Sed cogitandum id est quatenus ex parte Dei nihil desit cur in infinitis locis reapse inesset, si loci illi exstarent. Sed, quoniam res creatae confiniis terminantur, hinc est ut Deus finitis tantum locis sit praesens; et propriae immensitatis excessum in se contineat.

Quae cum ita sint, nemo non videt immensitatem eiusmodi non modo nulla partium admixtione turpari; verum etiam perfectionem complecti magnam. Quare omnino consentaneum est ut Deo tribuatur; cui quidquid perfectionem exhibet, necessitate competit. Deinde, ut dicetur inferius, Deus immediate agit in rebus omnibus; quippe cum eas non modo produxerit, verum etiam iugiter servet atque ad singulas iuvet actiones. Atqui nulla res immediate agere potest in loco, ubi non est. Ergo Deus si ubique operatur, ubique est. Denique si Deus ubique non esset, nusquam esset. In ente enim necessario nihil cogitari potest, quod ipsum ad hunc locum prae alio determinet. Nusquam autem esse Deum, quantum divinae naturae conveniat viderint adversarii.

1 *Epist.* 187 *ad Dardan.*

Articulus II.

De divina scientia.

160. Deum intelligentia scientiaque esse praeditum confessa res est. Praeter enim quam quod mundi ordo pulcherrimus Deum sapientissimum rerum declarat artificem; aliae multo faciliores suppetunt rationes, quae veritatem hanc maxima in luce ponunt. Principio enim si humanus animus, qui creatus a Deo est, intelligentia donatur; quid de Opifice ipso, a quo ille manavit, dicendum erit? An effectus sortietur aliquid, ad perfectionem non levem attingens, quo tamen causa destituitur? Id si fieret, effectus causam superaret, atque ideo in hac parte sine causa gigneretur. Deinde si Deus, utpote infinitus, realitates omnes perfectionesque simplices, demptis limitibus et defectibus, plene complectitur; intellectu et scientia gaudeat necesse est, quae proculdubio in perfectionum simplicium numero continentur. Postremo ex spiritualitate divinae substantiae idem elucet. Omnis enim substantia spiritualis cognitione et intelligentia instruatur oportet. Quare cum Deus maxime spiritualis sit; maximam quoque intelligentiam et scientiam sibi vindicat. Sed in re tam certa diutius immorari non praestat; ad naturam potius et obiecta divinae cognitionis rimanda pergamus.

161. Divinam cognitionem, utpote quae ex infinita emergit natura, infinitam etiam esse oportet. Quocirca ad quaevis obiecta, quae veritatem aliquam sibi implicant, porrigi debet. Nec vero successionem ullam includit, sed uno eodemque semper consistit actu; Deus enim internam omnem respuit mutationem. Ex quo fit ut Dei scientia aeterna sit. Tum etiam *subiective* inspecta, seu prout Deum afficit, absoluta viget necessitate, nec augeri in se vel imminui potest. Itemque licet ad externa Deo obiecta referatur, tamen ex his, quoad sui perfectionem et actum, minime pendet, sed unice ex interna Dei realitate dimanat. Denique labi unquam aut errare prorsus nequit; siquidem perfectissima est ab omnique defectu libera.

162. His praeiactis, eius innuenda partitio est; quae ex diversitate obiecti, in quo versatur, exsurgit. Deus itaque ea omnia,

quae sunt aut fuere aut erunt aut esse saltem possunt, perfectissima ratione cognoscit. Secus eius scientia infinita non esset, nec omnem respiceret veritatem. Hinc est ut pro diversa obiecti conditione, plura nomina apud Theologos divina cognitio induerit. Nam in quantum ea respicit quae aliquando existentiam sortiuntur (sive iam praeterierint, sive actu exstent, sive sint extitura), scientia dicitur *visionis*. Quidquid enim existentiam recipit, licet ad diversa pertineat tempora; tamen a divina cognitione, quae aeterna est, quasi praesens attingitur [1]. Prout autem possibilia respicit, scientia *simplicis intelligentiae* nominatur; propterea quod res eiusmodi mente quidem concipiuntur, at non, ut de existentibus accidit, in propria actualitate spectantur.

Duabus his tertia quaedam scientia adiungitur, quae liberas actiones respicit peculiari quadam ratione. Nam in voluntate ad agendum libera considerare licet vel *primo* actus omnes qui ab eadem prodire possunt; vel *secundo* illos tantum, qui fierent in quibusdam determinatis adiunctis; vel *tertio* illos omnes, qui reapse exerentur. Priores constat ad scientiam possibilium spectare; postremos ad scientiam visionis; medii, quia ad neutram referri possunt, et de utraque tamen aliquid participant, obiectum proprium constituunt scientiae cuiusdam tertiae, quae idcirco *media* a quibusdam dicitur, ab aliis *conditionata;* et definiri potest: Scientia eorum quae contingenter futura essent sub certis quibusdam conditionibus.

Haec scientia, prout est definita, Deo plane tribuenda est. In primis enim Dei scientia, cum sit infinita, omnem veritatem complectitur. Huiusmodi autem obiecta sub conditione futura, quae licet non erunt, tamen essent, si tale aut tale tempus incideret; determinatam in se continent veritatem. Nam etsi ex eventu interdum a nobis cognoscantur, tamen iam antea verum esse debuit, quod si conditio illa poneretur, reapse contingerent.

1 Scite Boëthius: « Est autem, inquit, Deo semper aeternus et praesentiarius status. Scientia quoque eius omnem temporis supergressa motionem, in sua manet simplicitate praescientiae, infinitaque praeteriti ac futuri spatia complectens omnia, quasi iam gerantur, in sua simplici cognitione considerat. » *De Cons. Phil.* l. 5, prosa 5.

Eventus enim non facit ut vera sint; séd quod ante vera fuerint manifestat. Ergo Dei scientia, quae ex eventu rerum minime pendet, quaeque vi sua omnem detegit veritatem; ea comprehendere dicenda est. Praeterea perfectio divinae scientiae omnino postulat, ut nullius quaestionis responsum Deus nesciat. At vero nisi hypothetica haec cognitio Deo competeret, innumerae fieri possent quaestiones, quibus certo respondere Deus reapse nesciret; neque in hoc melioris conditionis esset, quam quaevis mens creata. Ergo scientia divina actus liberos sub conditione futuros complecti debet. Tertio, si Deus hac scientia destitueretur, in administrandis creaturis ratione praeditis caeco modo procederet, nec ante eventum quidquam certi quoad actiones earum liberas posset constituere. Nam antequam Deus eiusmodi creaturas condere, in his aut his temporibus vel adiunctis collocare, his auxiliis et adiumentis instruere decernat; profecto illarum determinatae actiones liberae non *absolute* sed *conditionate* tantum futurae sunt. Si igitur Deus scientiam horum conditionatorum non haberet, tunc etsi cupere posset ut creaturae rationales has potius quam alias actiones eliciant; tamen certo consilio earum futurum eventum definire non posset.

Ex quo duo fluerent absurda. Primum, quod Dei providentia incerta esset ac vacillans; alterum, quod Deus quid, hac vel illa conditione posita, ex libertate humana sequuturum sit nonnisi scientia experimentali cognosceret. His vero duobus nihil a ratione alienum magis dici potest. Denique, confirmatur haec veritas ex communi humani generis persuasione hanc Deo scientiam unanimiter tribuentis. Homines enim passim precantur Deum, ut hanc vel aliam actionem, quam forte ab ipsis exorituram praevidet, ne permittat. Hinc saepenumero huic scientiae tribuunt, quod Deus e vivis hominem aliquem mature auferat; tum sanctos homines aut prophetas aut oracula consulunt, ut ipsis quid in actionibus liberis pro hac vel alia conditione eventurum sit aperiant. Quod certe non facerent, si privari Deum hac scientia suspicarentur.

Sed de existentia huius scientiae satis; ad modum, quo Deus obiecta earum trium scientiarum perspiciat, explicandum veniamus.

163. Ac de possibilibus quidem nulla est difficultas. Ut enim in Ontologia dictum est, ea internoscit Deus quatenus suam essentiam considerat, quae multifariam extrinsecus referri potest. Quare res possibiles vi suae naturae Deus videt, non quasi eas in propriis conceptibus et obiectiva veritate non contueatur; sed quatenus hanc cognitionem assequitur ex contemplatione suae naturae, quae his efformandis conceptibus suppeditat fundamentum.

Futura vero absoluta, si praecise considerentur in ratione futuri, a Deo perspiciuntur tum in decreto suae voluntatis, quo definit vel permittit ut eveniant aliquando; tum in obiectiva eorumdem veritate, quae ipsum rei praeit eventum. Si enim aliquando eveniunt, omnibus ante saeculis verum fuit ea aliquando fuisse eventura. Id igitur ex aeternitate Deum praesentire oportuit; quem, quidquid verum est, latere nequit. Tum etiam in propria actuali existentia a Deo conspiciuntur; siquidem Deus indivisibili sua aeternitate omnibus praesens est temporum successionibus.

Denique de futuris conditionatis dicendum omnino videtur, ea in ipsa determinata veritate, quam habent, internosci, seu in ipsa hypothetica determinatione voluntatis creatae vel possibilis, prout quid factura sit consideratur, si haec vel illa conditio aut occasio haberetur. Ea enim, etsi numquam fortasse futura sint, tamen determinatam veritatem logice habent. Omnis enim enunciatio aut vera esse debet aut falsa; siquidem quidquid verum non est, id falsum sit necesse est; quod autem falsum est, contradictorium eius erit verum. Quare in his duobus pronuntiatis: *Petrus in his aut his circumstantiis peccabit: Petrus in his aut his circumstantiis non peccabit;* disiunctionis eius oportet partem alterutram esse veram. Hanc igitur internoscet Deus; et quidem in ea causa, ex qua quod vera sit proficiscitur. Atqui non aliunde vera est, nisi ex actuali sed hypothetica determinatione voluntatis creatae, quae, si ea conditio poneretur, ad unam prae alia optionis partem se libere flecteret. Ergo in hac hypothetica determinatione creaturae, seu in ipsa obiectiva et determinata veritate eventum illum sub conditione futurum Deus contuetur.

At enim si ita est; divina cognitio ex re externa, nimirum ex determinata veritate obiectorum, pendebit.

Repono determinatam hanc veritatem, de qua loquimur, non esse principium quod actuose influat in divinam cognitionem; sed esse conditionem, quae *obiective* necessaria est ut mens divina rem internoscat. Principium vero et fons cognitionis huius intelligentia ipsa Dei est, quae perfectione sua determinatur ad cognoscendum quidquid verum est. Nihilominus fundamentum subaudit, ex quo proxime obiecti determinatio proficiscatur. Quare, ut supra dixi, si obiectum est huiusmodi, ut proxime in sua *entitate ideali* ex sola divina pendeat essentia (quemadmodum de possibilibus dici debet), eius obiectiva veritas in hac cerni dicenda est. Cum e contrario obiectum in sui realitate a libera determinatione creaturae procedit (ut his futuris conditionatis intervenit); tunc medium, ut ita dicam, obiectivum quo perspicitur, hac ipsa conditionata determinatione continetur; ex ea enim habet ut *hypothetice* futurum sit, ac proinde ut obiectum cognitionis esse possit.

164. Ex explicatis inferes scientiam visionis exquirere ut obiectum habiturum aliquando sit existentiam, eaque tamquam conditione nitatur. Quapropter quoad hanc scientiam non quia Deus praescivit, ideo eventura aliquando est res; sed quia res aliquando eventura est, idcirco eam praenovit Deus. Contra scientia simplicis intelligentiae futuram obiecti existentiam non involvit, sed eam non repugnare subaudit. Denique scientia, quam *mediam* nominavimus, non supponit existentiam obiecti absolute futuram, sed conditionate dumtaxat; nimirum exigit ut obiectum extiturum sit aliquando, si conditio, quam implicat, ponatur. Quapropter respectu harum duarum scientiarum, ideo res absolute futura esse dici potest, quia Deus scivit; accedente tamen decreto divinae voluntatis, quo Deus illam velit si bona est; vel tantum permittat, si morali malitia turpatur.

Deinde inferes per scientiam mediam optime conciliari certitudinem divinae cognitionis cum libera hominis voluntate. Deus enim sic liberas creaturarum ratione praeditarum futuras actiones decernit, ut prius ea scientia quid creata voluntas pro temporum et adiunctorum varietate libere factura sit distincte per-

spiciat. Nec nisi post cognitionem eiusmodi, ad certum rerum ordinem deligendum accedit. In quo quidquid certo casurum est, ideo privari nequit eventu; quia conditiones illae contingent, quibus stantibus, libera voluntas sic potius quam aliter operatura esse praevisa est. Quare saeculorum successu actiones illae evenient procul dubio; at non ex necessitate quadam a Dei scientia aut decreto illata, sed ex libera determinatione creaturae quam Deus ab aeterno praescivit. Atque de divina scientia, pro compendii, cui studemus, conditione satis quidem dictum est.

Articulus III.

De divina voluntate.

165. In Deo voluntatem inesse extra omnem dubitationis aleam positum est. Si enim creaturae rationales facultate hac instruuntur, eaque perfectionem includit; a suprema omnium causa, ex qua quidquid boni est in res creatas proficiscitur, removeri non potest. Praeterea si Deus, ut ostendimus, intelligentia fruitur, consequens est ut voluntate etiam gaudeat. Voluntas enim intelligentiam sequitur ab eaque resultat; sicut ex sensili cognitione sensilis appetitus emergit.

At vero notandum est diligenter hanc voluntatem in Deo non esse concipiendam, quemadmodum in creatis intelligentiis, instar potentiae quae ex superaddita actione perficiatur. Sed cogitanda omnino est tamquam actus completissimus atque unicus, quo Deus seipsum ut obiectum amoris primarium, alia vero a se distincta ut obiecta secundaria velit atque amet: hoc tamen discrimine, quod seipsum necessario, cetera autem libere appetat. Cuius differentiae ratio evidens est. Nam divina bonitas utpote quae infinita est, obiectum adaequatum divinae voluntatis constituit, eiusque amorem omnino explet; omnis autem facultas ab obiecto, a quo expletur, omnino determinatur ac rapitur. Itemque divina bonitas est obiectum necessario connexum cum divina felicitate, immo vero illam efformat; obiectum autem felicitatis omnimodae a cognoscente nequit non amari. Denique ad perfectionem voluntatis pertinet, ut in obiectum pro eiusdem

merito et conditione feratur. Atqui divina bonitas obiectum est summe bonum summeque necessarium. Perfectae igitur voluntatis erit illam summe diligere et necessario.

Quod si divina voluntas non prout in divina bonitate diligenda versatur, sed prout ad rerum creatarum existentiam refertur, inspicitur; ea absolutissima indifferentiae libertate gaudere dicenda est. Quae quidem libertas non quidem in hoc sita est, quod Deus possit interno aliquo actu augeri aut privari; sed in hoc unice cernitur, quod Deus eundem actum dirigere possit ad obiectum aut secus, relatione dumtaxat et respectu, non vero interna aliqua realitate, variatis; quemadmodum in primo articulo explicavimus. Quod vero Deus circa obiecta eiusmodi sit liber, perfacile iudicium est. Principio enim id perfectionem importat, et ex absoluta Dei necessitate requiritur. Quod enim revera in existendo absolutum est; sic esse oportet, ut aliorum non egeat comitatu. Vis autem appetendi ut perfecta plane sit, in obiecta, prout eorumdem bonitas et conditio postulat, ferri debet. Quare ut summi et necessarii boni summa et necessaria dilectio ad perfectionem pertinet; sic finiti et contingentis boni contingens et libera appetitio requiritur.

Atque ex huius perfectionis conceptu illud etiam emergit, ut divina libertas consideranda minime sit quoad bonam aut malam electionem, perinde quasi possit Deus, ut ad honestam et sanctam, sic etiam ad turpem et indecoram optionem ferri. Sed cogitanda unice est respectu bonorum quae finita sunt, quatenus ea velle possit vel respuere; ita tamen, ut quidquid velit, id semper bonum ad mores quod attinet esse debeat. Etenim malum morale nullam rationem consentaneam habet cur ametur, sed tantum ut odio sit. Quare cum ad perfectionem voluntatis spectet in obiecta secundum eorumdem naturam ferri; perfecta voluntas nequit eiusmodi malum non odisse. Quod si creata libertas in illud quandoque se inclinat, id ex ipsius imbecillitate proficiscitur, aut ex fallaci iudicio mentis, quo quis quod turpe est, sibi congruere opinatur. At cum Deus neque iudicii errore, nec vitio voluntatis turpari possit, malum morale appetere nequit, licet in aliis ob occulta sed iusta consilia permittere possit.

Deinde divina libertas exinde etiam demonstratur, quod bona finita non sint adaequatum obiectum divinae voluntatis neque cum eiusmodi obiecto, quod bonitate tantum divina continetur, necessario vinculo colligentur. Voluntas autem quaevis necessario non trahitur, nisi vel a bono eius capacitatem explente, vel a bonis, quae cum obiecto illo necessitate quadam connectuntur. Ex quo elucet, divinam libertatem circa essentias rerum possibiles non versari. Hae enim sic inspectae cum Dei natura necessario iunguntur, cuius imitationes sunt quaedam. Denique ne prolixior sim, divinam libertatem sic confirmo. Deus quidquid amat in tantum amat, in quantum se diligit; nequit enim quidquam amare nisi ad se referat tamquam in finem ultimum. Atqui nullius rei a se distinctae existentiam Deus agnoscit ut necessario cum sua bonitate et perfectione connexam; quippe cum in se undique completus sit atque sibi sufficiens. Ergo ab eiusmodi obiectis necessario allici profecto nequit. Et re sane vera, cum voluntas intellectum sequatur, ex ipsoque veluti pullulet; ubicumque adest iudicium mentis obiective indifferens, ibi etiam indifferentia subiectiva voluntatis adsit necesse est. Atqui iudicium divinae mentis circa bona creata necessario est obiective indifferens, seu affirmans rem illam non necessario diligendam esse, sed posse congruenter appeti vel omitti. Ergo fieri nequit ut circa obiectum eiusmodi non sit libera appetitio.

At dices: qui vult finem, necessario vult et media; Deus autem necessario vult seipsum ut finem rebus creatis praefigendum.

Resp. Deus vult se necessario ut finem rebus creatis praefigendum, sub hac tamen conditione: modo res illae reapse condantur. Nam ita se cognoscit et diligit ut simul videat suam bonitatem et gloriam praefigendam esse, ceu finem ultimum, ad quem res omnes creatae respiciant, si producantur. Verum hinc deduci nequit necessitas creationis. Id enim fieri tunc posset, cum finis necessario appeteretur in ratione finis, sine respectu ad ullam hypothesim liberam; quod de divina bonitate falsum est. Non enim Deus absolute vult se per creaturas manifestari; sed facta hypothesi quod rerum universitatem condere velit, hanc non nisi ad sui manifestationem et gloriam dirigere potest, quemadmodum in Cosmologia disputavimus.

CAPUT TERTIUM

DE ATTRIBUTIS DEI RESPECTIVIS.

Attributa respectiva nominantur, quae relationem ad res creatas involvunt. Iam age in rebus creatis tria considerare possumus: existentiam, actiones, directionem in finem. De Deo igitur, quatenus haec tria respicit, disseremus. At vero Deus in existentiam creaturarum influit creatione et conservatione, in actiones concursu, in finem providentia. De his itaque, tribus articulis eloquemur.

ARTICULUS I.

De rerum creatione et conservatione.

166. De creationis non repugnantia abunde in Cosmologia disseruimus, eaque prima actio est, qua Deus in rerum a se distinctarum existentiam operatur. Ceteri enim influxus, quotquot cogitari possunt, creationem praeeuntem habent, ipsamque iam positam consequuntur. Proxime accedit conservatio, quae pene cum creatione confunditur, eiusque veluti continuatione constat. Quare utramque hic una coniungimus.

I.

Actio creatrix propria est Dei solius.

167. Quod creandi vis Deo competat tamquam operatio supremae illius causae propria, tam perspicuum est, ut nihil supra. Nam operandi modus existendi modum sequitur. Operatio enim a natura proficiscitur, atque ideo principio, unde profluit, assimilatur. At vero Deus absoluta undique gaudet existentia, quae ex re nulla sibi externa nectitur aut pendet. Ergo eius operatio talis sit oportet, ut ex nulla re extra Deum posita nectatur aut pendeat. Age nunc quis non videt, actionem illam, quae

praeiacentem materiam postulat ex eaque conflat effectum, relativam esse non absolutam, quippe quae rei cuidam, quam subaudit, alligetur? Ergo, nisi Deum actione eius naturae congrua spoliare velimus, vis effectuum educendorum e nihilo tribuenda ipsi est.

Praeterea vis aliquid extra se producendi praestantior in Deo ac longe efficacior esse debet, quam in qualibet alia causa possibili. Secus non esset Deus rerum omnium, quae cogitari possunt, praestantissimus atque optimus. Atqui nulla probabilis ratio reddi potest, cur actio quae effectum ex praeeunte materia gignat, causae alicui finitae non competat, utcumque praestantia huius effectus amplificetur. Ergo, nisi proprie dicta vis creandi, quae rem sine praevia materia condat, in Deo esset; is efficacitatem causarum finitarum nequaquam excederet; quo nihil potest esse absurdius. Et sane ponite ante oculos effectum quemcumque nobilissimum, qui ex praeiacente materia confletur. Quaqua versus hunc inspiciatis, nihil in eo proditur, quod infinitam vim postulet. Haec enim tantum pro creatione convincitur. Ergo cum finita vis, utcumque praestantissima, finitae substantiae non repugnet; nisi aliquid altius, ad efficacitatem quod attinet, supremae causae tribuatur, nunquam actio eius tantum propria cogitabitur.

Sed quorsum subtilioribus ratiocinationibus in re laboramus, quae veluti facto ipso suadetur, et pene ante oculos obversatur? Profecto mundus exstat, exstamus nos. Ille, quia ex infecta materia gigni non potuit, creationem aliquam postulavit; animus, ex quo constamus, utpote qui simplex est et spiritualis, e nihilo condi debuit. At vero huiusmodi creatio nonnisi a Deo facta est: tum quia secus idem rediret argumentum de nova causa, quae forte induceretur; tum etiam quia creatio vim infinitam exquirit, ut mox probabimus. Deo igitur vis creandi competere debet, si rerum ceterarum existentia adstrui et explicari velit.

168. Quod vero ad creandum vis infinita requiratur, facillimum est ad iudicandum. Primum enim ex ipsa experientia non levis coniectura desumi potest; siquidem causa finita quaevis, utcumque efficax sit et praestans, nunquam effectum gignit aliquem, nisi materia quaedam et subiectum, in quo illa operetur,

praesto sit. Quae constans et perennis observatio, etsi rem pro qualibet causa possibili non definiat; satis tamen approbatu dignam facit. Incredibile enim videtur, ut, si effectio rei ex nihilo vim finitam non excedat, ea causae nulli creatae competat. Deinde creatio absolutum omnino, ut supra dixi, atque non aliunde pendentem praesefert agendi modum. Nullum enim subiectum importat, a quo causa iuvetur et in agendo veluti definiatur. Ergo illius tantum causae propria esse poterit, quae absoluta in existendo sit, et ex nullo exteriore principio pendeat. Haec vero causa alia non est, nisi Deus. Tertio inter existentiam et nihilum infinita quaedam interiicitur intercapedo. Ita enim nihilum distat ab ente, ut non possit distare magis. Quare hoc intervallum est maximum, quod inter duos terminos, quorum ex uno ad alterum fiat transitus, cogitari possit. Ergo virtus, per quam haec disparitas et intervallum superatur, maxima sit oportet et infinita; siquidem quo minor capacitas praevia in uno termino praecedit, eo maior vis in altero requiritur. Denique qui aliquid condit e nihilo, dominium et potestatem exerit in ipsum ens, quatenus praecise ens est. Effectum enim sub entis ratione progignit; quandoquidem effectus sub ea ratione producitur, sub qua nondum exstabat; cum autem nihil ex parte rei producendae effectionem praecedit, ratio entis nulla ratione praeire dici potest. Ergo vis, quae ad creandum pollet, maxime potens esse debet, nec ullis limitibus circumscripta; quod profecto aliis verbis activitatem infinitam importat.

At obiiciet quispiam: Primo, efficacior vis requiritur, si factioni impedimentum aliquod obstat, quam si nihil plane adversatur. In creatione autem nihil obsistit, contra vero in productionibus ceteris. Quare si vis finita his sufficit, potiori iure illi sufficiet. Deinde, virtus cognoscitur ex effectu; effectus autem in creatione finitus est. Ergo finitam dumtaxat vim postulat. Denique distantia infinita, quae inter nihilum et rem producendam asseritur, commentitia prorsus est; siquidem distantia mensuram accipit a termino; terminus autem, seu res quae gignitur, finita entitate constat.

Respondeo his argutiis nihil evinci. Primum enim effectio, qua impediens aliquod superatur, tunc plus virium exigit quam

illa, cui nihil obstat, cum cetera sunt paria; non vero cum summa disparitas utramque afficit. Quocirca etsi in actionibus quae materiam habent, quaedam resistentia ex parte subiecti saepe habeatur: haec tamen non est tanti, ut infinitam vim, a qua superetur, exquirat. Finita enim reapse est, cum a finito oriatur subiecto; finitum autem per finitum vinci potest. Contra, licet in creatione nihil obsistat; tamen vis infinita necessaria omnino est propter rationes supra relatas, quae non a termini resistentia sed aliunde depromptae sunt.

Ad alterum vero, efficacitatis praestantia non solum ex nobilitate effectus iudicatur, verum etiam ex modo, quo effectus gignitur. Certe eo actuosior est vis, quo minus adiumenti ad operandum poscit. Infinitam vero vim requiri ad creandum effectum non ex praecellentia rei quae fit, sed ex modo quo illa efficitur, conclusum est.

Ad tertium denique quod addebatur, dicimus infinitum intervallum optime cogitari, si terminorum alteruter ab alio infinite discedat. Nihilum autem ab ente ita distat, ut nequeat distare magis.

II.

Conservatio rerum creatarum positiva est.

169. Venio nunc ad partem alteram disceptationis propositae, quae permansionem respicit existentiae a Deo rebus conditis impertitae. Quamquam enim inter philosophos mirifice convenit res creatas in accepta semel existentia divina ope servari; sententiae tamen in diversa admodum distrahuntur, cum de explicanda ratione agitur, qua eiusmodi conservatio perficitur. Alii enim *positive* id fieri aiunt et *directe,* quatenus Deus iugi quodam influxu res conditas in existentia retineat; alii vero *negative* dumtaxat conservationem illam divinam interpretantur, quatenus ad rerum conditarum perseverantiam oppido sufficere putant, si eas Deus non demolitur. Quare sententia superior *conservatio positiva,* posterior *negativa* nominatur.

Nos vero nullum solidum argumentum videmus, quod huic posteriori opinioni faveat; cum contra superior sententia omnino

rationi consentanea videatur, et excellentiae divinae potestatis valde accommodata.

Ac principio quidem illud ut certum sine controversia assumo, adesse in Deo actum aliquem positivum divinae voluntatis, quo Deus affirmate velit rerum creatarum durationem, quatenus illae exstare perseverant. Secus si eiusmodi permansio praeter divinam voluntatem contingeret, Deo esset fortuita et extra ordinem eius providentiae; quod a veritate tantum discedit, ut nihil magis veritati possit esse contrarium. Si enim Deus eorum omnium, quae sunt, administrator est et rector; nihil casurum est in mundo, quod divinam voluntatem declinet. Id tamen discriminis inter ea quae contingunt, intercedit; ut si bona et honesta sunt, ideo eveniant quia Deus ea diligit et vult; sin indecora et turpia, ideo intercidant quia Deus ob altissima suae sapientiae consilia eorum permittit eventum. Cum igitur rerum duratio reale aliquid sit et bonum, actum divinae voluntatis affirmantem et positivum exquirit.

Id itaque cum confessum ratumque sit, opinionis, quam refellimus, falsitas perspicue patet. Nam, si circa rerum in existendo perseverantiam actus positivus divinae voluntatis adstruitur, hic profecto in eamdem actuose influat necesse est. Deus enim voluntate operatur; atque ideo quidquid vult, continuo facit, et quidem vi eiusdem potentissimae voluntatis, quae non, ut humana, sterilis est, sed est efficax et actuosa. Sane prima rerum creatio non aliter ab ipsis adversariis explicatur, nisi efficacitate divinae voluntatis, quae res conditas e nihilo evocavit: *dixit et facta sunt*. Si igitur quia Deus voluit, res e nihilo primum prosiluere; sic etiam quia Deus vult, res receptam existentiam continuant. At quemadmodum ille actus stare non potuit, quin Deus in existentiam rerum influeret; ita quoque alter, quia non minori efficacia praeditus est, cogitari nequit, quin Deus influxum aliquem exerceat in rerum creatarum permansionem. Videant igitur qui aliter opinantur, ne sibi non consentiant satis.

At enim (hoc siquidem dicet aliquis) idcirco Deus actu suae voluntatis, cum primum res condidit, externum influxum exercuit; quia rerum existentia aliquid reale erat et novum, quod

certe produci oportebat. In conservatione autem non est ita; quippe cum ex ea nihil novi rebus iam creatis adiungatur.

Verum tantum abest, ut id prolatum a nobis argumentum frangat vel debilitet, ut roboret magis. Etenim existentiae continuatio, quidquid sit, certe aliquid reale est, quod existentiam ipsam veluti extendit et auget. Plus enim profecto est in suscepta semel existentia perseverare, quam illa ad temporis punctum frui. Per eam igitur aliquid novi additur creaturis, quod certe cum prima earum creatione confundi non debet. Optime enim stare poterat et cogitari creatio, etiamsi nulla posthac sequeretur rerum creatarum permansio. Hanc igitur in rebus conditis produci oportet; atque propterea positivus et externus Dei influxus, qui eam gignat, exigitur.

Praeterea nisi voluntas Dei externum aliquem et positivum influxum in rerum conservationem exerceret, duo maxima offenderentur absurda. Primum, quod res conditae perstare possent, etiamsi divina voluntas commutaretur fieretque contraria; alterum, quod secus potestas in Deo redigendi in nihilum res creatas explicari minime posset. Et sane si voluntas Dei externo aliquo influxu durationem in rebus creatis non producit; profecto, ad res ipsas conditas quod attinet, nihil interest utrum voluntas illa cesset muteturque in contrariam necne. Mutatione enim vel desitione voluntatis externae, quae in rem non influit, res ipsa nec desinit nec mutatur.

Instabis: id minime sequi. Nam si Deus res conditas desinere mallet, continuo ex hac voluntate ad actionem aliquam adduceretur, qua res eas prorsus everteret.

Resp. Quamvis id largiamur, tamen non inde impeditur quominus si in cogitanda dumtaxat divina voluntate moremur, concipi Deus possit rerum conditarum permansionem nolle, quin tamen idcirco illae corruant. Deinde id etiam, quod largiti sumus, revocandum est. Ea enim sententia actio huiusmodi, qua Deus in nihilum creaturas redigeret, absurda esset. Nam actio cum reale aliquid ac positivum sit, pro termino nihilum habere nequit; et cum effectionem aliquam sibi implicet; hoc ipso quod aliquid destruit, aliud facit. Quapropter Deus agendo, nullam rem sic demoliri potest, ut eius nihil supersit nec novum aliud exsurgat.

Quare potestas sic evertendi realitatem entium creatorum, ut inde nihil plane supersit; explicari aliter nequit, nisi cessatione influxus illius, quo antea in existentia retinebantur. Id autem positivam conservationem involvit [1]. Ut igitur potestas destruendi penitus res semel conditas, easque in nihilum redigendi Deo tribuatur; actio quaedam admittenda est, qua Deus in rerum existentiam iugiter influat, et qua semel interrupta, res creatae in nihilum relabantur. Id vero eiusmodi conservationem involvit, quae in perenni quodam influxu posita sit, quo prima causa rerum conditarum proferendae existentiae operetur. Denique ipsa rerum creatarum contingentia, veritatem quam tuemur evidenter confirmat. Res enim quaeque cum condita est, non idcirco entis contingentis naturam exuit. Quare si germana eius spectetur conditio, indifferentiam semper retinet ad existendum vel secus. Quidquid enim interna existendi necessitate non fruitur, id ut ad existentiam inchoandam, sic etiam ad protrahendam per se minime sufficit. Quamdiu igitur perstat, aliunde ad existendi perseverantiam determinari indiget.

Nec audiendus est, qui diceret causam determinationis eius in ipsa creatione reponi, quae rem primum eduxit e nihilo. Nam effectus creationis plene exhauritur in hoc, quod res condita semel extiterit. Unde quod deinceps maneat, id aliam rationem sufficientem exquirit. Nec dici potest producta existen-

1 Ad rem Cartesius: « Nec dubium est, si Deus cessaret a suo concursu, quin statim omnia in nihilum sint abitura; quia antequam creata essent, suum et ipsis concursum praeberet, nihil erant. Nec per hoc quod substantia dicatur per se existere, excluditur concursus divinus, quo indiget ad subsistendum; sed tantummodo significamus, illam esse talem rem, ut abeque omni alia creata esse possit, quod de modis rerum dici non potest. Nec Deus ostenderet potentiam suam esse immensam, si res tales efficeret, ut postea sine ipso esse possent, sed contra illam in hoc testaretur finitam esse, quod res semel creatae non amplius ab eo penderent. Nec recido in foveam a me paratam, cum dico fieri non posse, ut Deus quidquam aliter destruat, quam cessando a suo concursu; quia alioquin per positivam actionem veniret ad non ens. Magna enim differentia est inter ea quae fiunt per positivam Dei actionem, quae omnia non possunt non esse valde bona; et ea quae ob cessationem positivae actionis eveniunt, ut omnia mala et peccata et destructio alicuius entis; si unquam aliquid existens destruatur. » *Epist.* 2. *Operum* t. 6, n. 7.

tia se ipsam continuare; in ea enim nihil est, quod huius continuationis sit causa. Ut enim possibilitas actualem existentiam per se non fert; sic prima rei productio et existentia eiusdem permansionem sibi non vindicat. Primum enim existendi instans cum posterioribus nulla necessitate connectitur, optimeque concipitur rem gigni, nec tamen praeter unum instans superesse. Non igitur in ipsa, sed in Deo ratio insequentis durationis eius quaerenda est. Quapropter omnino oportet, ut ad influxum aliquem supremae causae revertamur, qui quidem concipiatur tamquam creationis continuatio, ac proinde ab ipsa aliquo pacto distinguatur, quatenus illa primum instans rei conditae, haec posteriorem eiusdem durationem respiciat.

Solvuntur difficultates.

Obiic. I. Causae creatae, cum suos producunt effectus, nullum deinceps influxum exercent; illi tamen, donec non destruuntur, perstant. Sic corpus, motu semel accepto, quin deinceps assidue a motore propellatur, moveri pergit, donec ex resistente aliqua causa, aut contrario impulsu motum amittat. Sic artifex elaboratum opus derelinquit; illud autem per se perseverat, et quamdiu non destruitur, ab artifice servari dicitur. Ratione igitur pari, postquam Deus creaturas condidit, hae sponte permanent; et iure optimo conservari dicuntur hoc ipso, quod illas Deus non demolitur.

Respondeo in primis falsum esse generatim effectus causarum secundarum permanere, etiamsi illae posthac ab influendo temperent. Nonnulla enim sunt quae, abscedente causa, continuo desinunt vel paulatim debilitantur, donec tandem omnino evanescant. Sic lux (quidquid ea sit, quod definire physicorum est) in aëre confestim corruit, illuminante corpore decedente. Sic remoto igne aut alia quavis calefaciente causa, sensim remittitur calor et tandem prorsus extinguitur. Quod propterea contingere videtur, quia hae causae ita lucem aut calorem in corporibus gignunt vel excitant, ut horum effectuum principium iisdem minime impertiantur. Quare iis summotis, illa ad pristinum statum redire oportet.

Ceterum quidquid de his vel aliis sit; ex causis creatis ad Deum nulla similitudo hac in re transferri potest, cum in modo, quo effectus utrinque pendent, non solum nulla sit paritas sed etiam summa diversitas. Effectus enim, quicumque sint, in effectione tantum, seu quoad fiunt, ex causis secundis, a quibus forte producuntur, pendent; nullam autem necessariam et maxime intimam, quae naturam ipsam eorumdem attingat, cum iis connexionem habent. Cuius rei indicium est, quod nullus sit effectus, qui determinatae cuiusdam causae secundae existentiam omnino postulet, quique ea dempta, divina saltem virtute produci nequeat. At vero nihil respectu Dei ita se habet. Quidquid enim realitatis est, fontem realitatis omnis et principium omnino subaudit, quo detracto, ne cogitari quidem potest. Quare consentaneum valde est, ut res creatae non utcumque, sed in realitate ipsa et perfectione naturae ex Deo pendeant, atque ideo longe arctiore vinculo cum Deo, quam cum aliis quibusque causis coniungantur. Hinc mirum esse non debet, si supremae illius causae longe potiorem influxum sibi implicent. Hinc quemadmodum, cessante actione causae secundae rem aliquam producentis, huius effectio interrumpitur et sistit; sic cessante influxu primae causae, realitas ipsa creaturarum interit.

Exempla vero, quae subduntur, ad rem hanc debilitandam minime valent. Nam corpus in motu positum, causam quae posteriorem motum gignat, revera continet, nimirum vim motricem quam ipsi motor suo communicavit impulsu. Nec ut illa vis in moto corpore maneat, iugi impellentis influxu opus est. Oppido enim illa servatur ope influxus divini, ex quo realitas quaeque pendet. Artifex vero cum opus aliquod extruit, viribus utitur quae in materia, in qua operatur, iam ante inerant, quaeque si congruenter inter se temperentur, vim consentaneam habent ad formam illam et nexum partium in subiecto retinendum, qui semel inducitur. Nam partes eius variae ita aptantur inter se, ut ratione gravitatis, affinitatis, elasticitatis, ceterarumque virium, quibus materia donata est, cohaerescere possint, et inductum ordinem cum stabilitate servare. Non igitur mirum est, si opus deinceps artificis cura non egeat. Nihilominus is elaboratum opus conservare non dicitur, nisi aliquam erga ipsum deinde

adhibeat cautionem. Adeo conservationis notio positivum aliquid, praeter simplicem rei factionem, involvit.

Obiic. II. Si conservatio positiva adstruitur, concipienda erit ut continuata creatio. Res itaque assidue creabuntur, atque una cum existentia modos etiam, quibus afficiuntur, a Deo recipient. Ergo etiam actiones, quibus operantur. Id vero earumdem activitatem omnino pessumdat; nihil enim actuosum est in ea re, quam aliunde recipit.

Resp. Haec difficultas interpretatione nititur inepta Bayliani illius effati: *conservatio est continuata creatio*. Ut enim mos est eorum, qui ad veritatem non illustrandam sed obscurandam philosophantur, pronuntiatum illud Bayle perinde intelligit, quasi rerum existentia per conservationem iugiter renovetur [1]. Quod idem ferme esset, ac si res semel conditae assidue in nihilum laberentur et iterum divina ope ad existendum redirent. Id profecto si ita contingeret, obiecta absurditas vitari non posset. Verum effatum illud longe aliter intelligendum est. Non enim aliud sancit, nisi quod positiva conservatio, quam ad rerum perseverantiam esse necessariam vidimus, cogitanda sit tamquam continuatio actionis illius qua Deus creaturas eduxit e nihilo, ac proinde virtutem exigat infinitam.

Ceterum (superiore sensu quem modo innuimus excepto) conservatio a creatione differt; ut ex utriusque munere et effectu luculenter apparet. Nam creatio existentiam rei, quae ante non erat, primum tribuit; at conservatio rem iam exstantem subaudit, eandemque ipsam, quae prius erat, in existentia retinet. Quod quidem intimum quemdam influxum in ipsam rei existentiam importat; sed ipsam non renovat nec producit. Sic explicata res in certissimis habenda est, nedum absurditatem ullam involvat. Atque hac interpretatione posita, tota prorsus evanescit difficultas. Quoniam vero cetera etiam, quae ille addit, ancipiti laborant sensu, id quoque notare praestabit. Itaque cum inquit res conditas una cum existentia modos etiam, quibus af-

1 *Diction*. Art. *Pyrrhon*. et alias. Atque hoc loco veluti per transennam advertimus, ea quae contra statutam a nobis veritatem disputat Crousaz (*Exam. du Pyrrhon*. sect. IX) nonnisi eadem effati illius praepostera interpretatione niti, ut opus ipsius consulenti patere potest.

ficiuntur, mutuari; verum id esse reponimus de modis, qui naturam ipsam determinant definiuntque; non autem de iis, qui adventitii sunt et cum rei natura necessario vinculo non connexi. Ita est de actionibus, quas tangit obiectio; quae naturam iam determinatam subaudiunt ex eiusque viribus proficiscuntur. Hae enim actiones etsi Dei concursum exquirant (quemadmodum non multo post dicturi sumus); tamen a Deo unice tribui atque a creatis substantiis recipi tantum dici nequeunt. Vere enim ex earum vi et activitate dimanant, quamquam, ut exerantur, supremae causae comitatum quemdam et impulsum postulent.

Instant: Demonstratio istaec, res conditae exstare nequeunt per se; ergo, postquam exstant, per se manere non possunt; futilis habenda est. Consequentia enim ex antecedente non sequitur. Praeterea positivae conservationis necessitas inde oriretur, quod res conditae in nihilum reverti nitantur. At vero is nisus et propensio absurda sunt.

Resp. ad primum. Consequentia illa est legitima et ex antecedente optime nectitur. Ens enim contingens quemadmodum rationem sufficientem cur sit non complectitur, ita quoque cur perseveret nullam habet. Existentia enim primi instantis cum posteriorum existentia non connectitur necessario, nec ad eam gignendam conferre potest. Quamquam non uno hoc argumento ad rem firmandam usi sumus; sed alia adiecimus, quae praesens non tangit difficultas.

Ad alterum dico in rebus creatis inesse quidem propensionem et nisum ad manendum potius, quam pereundum; res enim quaeque ad existentiam et bonum non vero ad malum et perniciem vi naturae inclinantur. Attamen huic insitae propensioni satisfacere per se nequeunt, idque ex earumdem naturae limitibus derivatur. Quare cum ad eiusmodi permansionem habendam necessarius sit continuatus quidam influxus supremae causae, res creatae dici possunt propendere in nihilum *negative;* quatenus licet manere appetant, tamen quia id nonnisi opitulante Deo consequi possunt, in nativum nihilum relaberentur si divina actio removeretur.

Articulus II.

De divino concursu.

170. Qui positivam conservationem, ut proposita a nobis est, reiiciunt, hi *immediatum* etiam Dei concursum in actionibus efficientium creatorum detrectant. Quae duae sententiae ita inter se aptae videntur et colligatae, ut una nequeat repudiari, quin altera quoque reiiciatur. Praecipua enim necessitas divini concursus inde depromitur, quod congruenter nequeat finita ulla realitas exstare, nisi Deus affirmate in ipsam influat. Vicissim, si effectus a causis secundis proficiscentes, dum gignuntur, ex nullo Dei pendent influxu (et reapse non penderent si Deo non concurrente fierent); ne postea quidem, dum permanent, a Deo exigent conservari. Quae cum ita sint, quisque optime perspicit in quam sententiam hac in re simus ituri. Si enim *positivam* rerum conservationem tantopere vindicavimus, consecutione profecto quadam adducimur, ut immediatum etiam Dei concursum in singulis actionibus causarum secundarum defendamus.

Propositio.

Deus immediate concurrit in omnibus actionibus creatorum agentium.

171. Proposita veritas, ut ipse rerum fert nexus, ex positiva conservatione oppido persuadetur. Nam si creata omnia, dum sunt et permanent, certum quemdam Dei influxum exquirunt; dum fiunt etiam et inchoantur, eumdem postulent necesse est. Nihil enim magis postquam factum est, quam dum fiebat, ex aliena causa pendere potest. Immo vero contrarium potius consentaneum videtur, ut nimirum magis in inchoatione res pendeat a suis causis, quam cum completa perfectaque omnino est. Quare si, ut supra vidimus, res omnes dum perstant, Dei egent influxu; eiusdem longe maiorem usum habent, cum ipsarum inchoatur effectio. Oportet igitur, ut quoties effectus ali-

quis a causa quavis creata progignitur, certus etiam supremae causae illic intercedat influxus. At vero id aliud non est quidquam, nisi Deum in singulis creaturarum actionibus concurrentem inducere.

Praeterea res creatae, dum agunt, ipso activitatis exercitio augescunt quodammodo, ac ratione aliqua saltem physice perficiuntur. Plus enim profecto est actu agere, quam nondum agere sed sola agendi potestate gaudere. At vero nulla res sine locupletioris causae adminiculo largiri sibi potest id, quod non actu sed potentia tantum habet; actus enim procedit ab actu. Ergo efficientia quaevis creata ut agant, ab altiore quadam causa iuvari egent. Haec autem, ut perspicuum est, nonnisi Deus esse potest; siquidem tantum Deus extra agentium creatorum ambitum reperitur, ac perfectionem omnem et realitatem eminenti quadam ratione complectitur. Nec vero quis inquiat res creatas sufficienti activitate instructas esse, cuius ope actiones eliciant marte suo, quin eisdem supremae causae subveniat adminiculum. Nam quod actuosae sint, id optime probat eas in actionibus illis revera agere, at minime influxum Dei opitulantis excludit. Immo potius revera infert. Nam vis agendi, virtute tantum actionem possidet. Haec autem *virtualis* possessio minor profecto est possessione actuali, quam causae habent cum actu operationem eliciunt. Id enim si non esset, nunquam illae ad agendum prosilirent nec actione, quam exerunt, perficerentur. Quare omnis creata activitas mixtio quaedam est potentiae et actus; quatenus vi quidem constat sed ita, ut eius efficacitas actione exercenda ulterius compleatur.

Denique concursus eiusmodi magnopere commendat amplitudinem divinae potentiae et ad maximam eius pertinet perfectionem. Quod autem tale est, id iure meritoque Deo tribui debet.

172. Ut autem rite intelligatur modus quo concursus hic adstruendus sit, errorque omnis sedulo caveatur, notandum est in primis perperam a nonnullis nominari *praedeterminantes* eos omnes, qui positivam conservationem et immediatum Dei concursum tuentur. Quisquis enim de re theologica vel leviter eruditus est, ignorare minime potest nomen eiusmodi non omnibus, qui duas illas opiniones defendunt, sed peculiari cuidam

eorum generi solere tribui. Nam etsi generatim theologi in positiva conservatione adstruenda consentiant, omnesque etiam, uno excepto Durando, concursum Dei immediatum admittant, tamen non omnes in eius ratione explicanda conveniunt. Sunt enim qui influxum Dei actioni causarum praeire docent, illumque ita a Deo in creaturas proficisci opinantur, ut sit veluti complementum facultatis agendi, aut praevia conditio ad operandum requisita, quae causas sic determinet, ut earum nequeat non sequi actio. Hi dumtaxat *praedeterminantium* nomine donati sunt. At ceteri omnes, qui concursum praevium actioni eamque omnino determinantem reiiciunt, sed *simultaneum* sic tuentur, ut creaturas ad certam actionem non determinet sed iuvet, ac prout earum natura fert ad operandum expediat; eo nomine insigniri nequeunt. Hac animadversione praemissa, quae vocis errorem emendat, ne ex voce in rem ipsam irrepat; dicimus, concursum illum praevium a *praedeterminantibus* inductum, qui *praemotio* vel etiam *praedeterminatio* dici solet, a nobis non admitti. Ut enim omittamus an cum libertate satis conciliari possit, de quo in utramque partem Theologi disputant, certe supervacaneus nobis videtur; siquidem actionem praecederet ac proinde novum concursum exquireret simultaneum, qui actionem ipsam comitaretur. Ne igitur saltem inutilia, sine sufficienti ratione, obtrudantur; motionem omnem praeviam et determinantem reiicimus, et in solo concursu simultaneo et indifferenti sistimus. Hic enim satis superque est ad explicandum quomodo creata facultas, etsi adhuc perficienda sit per actum, tamen actum emittere, Deo opitulante, possit.

Solvuntur difficultates.

178. At ad hunc quoque simultaneum concursum pellendum e medio, haec potissimum opponunt adversarii.

I. Causae creatae satis superque ex Deo pendere cogitantur, si ab ipso existentiam et vim agendi suscipiant, quin novo egeant ad operandum influxu. Ergo concursus hic immediatus omnino redundat.

II. Si Deus in actiones creaturarum influeret, hae actionem reciperent non elicerent. Activitate igitur destituerentur.

III. Posito concursu Dei, causae secundae nequeunt non agere. Nulla ergo libertas superesset, quae in potestate agendi vel non agendi sita est.

Resp. Falsum omnino esse pronuntiatum primum. Ut enim argumenta supra a nobis prolata declarant, rerum creatarum conditio fert ut non modo existentiam et vires agendi a Deo recipiant, sed etiam ut in singulis quibusque actionibus actu iuventur. Quod quia satis ex dictis innotuit, ulterius confirmari non eget.

Secunda vero difficultas ex ipsa concurrendi voce, qua usi sumus, refutatur. Nam Deum non seorsum et unice influere diximus, sed una cum creaturis concurrere eisque ad agendum opitulari. Quod quidem non esset, si creaturae vi sibi interna, quam a Deo creatione acceperunt, ad actionem illam non actuose conferrent. Quotus autem quisque est qui non videat nihil activitatis inde detrahi, quod efficiens finitum opem superioris causae ad operandum adsciscat? An vero arbores et omne plantarum genus actionem nullam exercent, propterea quod, nisi sole foveantur, flores effundere aut fructus generare non possunt? Enimvero activitas non ponitur in hoc, ut superior causa nulla subveniat, sed ut efficiens ad agendum actuose influat; quod quidem concursu altioris causae non removetur.

Denique, quod tertio obiectum est, duplici ratione vanescit. Primum, quia concursus a nobis adstructus indifferens plane est et voluntatem iuvat tantum, at minime per se dumtaxat ad alterutram optionis partem inclinat; sed huiusmodi determinatio ex voluntatis arbitratu procedit. Deinde, quia actionem voluntatis non antevertit sed comitatur. Quare concursus Dei cogitari nequit ut actu positus, quin hoc ipso una simul cogitetur libera determinatio, quae a voluntatis creatae optione proficiscatur. Quamobrem necessitas illationis illius consequitur non antecedit exercitium libertatis; quia in tantum posito concursu nequit non poni actio, in quantum illa iam libere emersisse concipitur.

Instabis: si Deus actione sua in quamlibet operationem influeret, auctor peccati habendus esset. Flagitiosa enim actio, quemadmodum voluntati creatae tribuitur, sic etiam Deo in ea hypothesi tribuenda esset. Id vero divinae sanctitati vehementer repugnat.

Repono, ex iis, quae statuimus, neutram illationem deduci posse. In primis enim peccatum, qua tale est, non positione aliqua realitatis constituitur, sed carentia moralis ordinis, seu convenientiae cum regula morum, quae recto rationis dictamine continetur. Quocirca peccati, in quantum peccatum est, non tam efficiens quam deficiens causa quaeri debet. Ex quo fit ut ex pluribus causis ad actionem eiusmodi concurrentibus, illi tantum culpa tribuenda sit, quae deficit in agendo; quod in Deum cadere minime potest, sed in creatam voluntatem dumtaxat. Deinde notandum est, actionem non esse flagitiosam, nisi prout determinata est peculiari quodam genere et actum quemdam exhibet individuum. Non enim quis peccat, quia generatim libertatem exercet; sed quia in certis rerum adiunctis ea facit vel omittit, quae non facere vel non omittere tenebatur. Unde peccatum illi causae revera imputari debet, quae in actionem non utcumque sed ita influit, ut eam determinet et certam ac singularem efficiat. Iam vero, ut supra dixi, Deus concursum exhibet indifferentem et generalem; qui proinde eiusmodi naturae est, ut ad neutram optionis partem creatam voluntatem inflectat, sed ei tantummodo opituletur et ad agendum prout lubet integram potestatem faciat. Peculiaris vero actionis determinatio a nativa et libera voluntatis creatae activitate dimanat. Quare huic tantum non supremae causae flagitiosa actio vertenda vitio est.

Articulus III.

De divina providentia.

174. Providentiae nomen saepe ad ipsam rerum gubernationem atque administrationem significandam usurpatur; interdum vero subtiliore quadam intelligentia inde distinguitur, ac divinam ipsam rationem cuncta disponentem ordinantemque, seu rerum dispositionem et ordinem a Deo conceptum et divina voluntate sancitum designat [1]. Executio vero huius ordinis, qua

1 Quare Boëthius providentiam divinam ita describit, ut sit « *divina ratio in summo omnium principe constituta, qua cuncta disponit.* » Sanctus vero

Deus actu res semel conditas procurat, debito donat nexu, totamque mundi universitatem et cunctas eius partes in proprium cuiusque et communem omnium finem dirigit, gubernatio nominatur. Nos hanc vocem superiore interpretatione, quae magis familiaris est, accipimus; tuemurque Deum ita omnibus et singulis rebus assidue prospicere, ut ne ulla quidem tantula sit res, quae ab eius cura et administratione eximatur. Id enim ubi eluxerit, posterior etiam eius nominis usurpatio elucebit. Nam nequit profecto evinci pulcherrimam hanc rerum universitatem a Deo gubernari et regi, quin una etiam perspicuum fiat rationem ipsam gubernationis mente conceptam et voluntate decretam in Deo ab aeterno reperiri. Deus enim quidquid agit, intellectu et voluntate agit; quidquid autem in Deo inest, omnibus retro saeculis insit necesse est. Sequentem igitur propositionem constabilimus.

PROPOSITIO.

Deus sapientia sua res omnes administrat ac regit [1].

175. In primis haec veritas ex iis, quae supra disputavimus, luculenter apparet. Nam Deus, ut probatum est, non modo mirificam hanc mundi compagem e nihilo condidit, sed et res quascumque influxu suo continenter conservat, atque ad singulas operationes adiuvat. Iam vero cum Deus sit intelligens; haec omnia non caece, sine consilio et cum temeritate operatur, sed rationis ductu atque ad finem spectando aliquem. Ergo universa, quae in mundo contingunt, nulla excepta re, ex divina pendent

Thomas eam definit *rationem rerum in finem, quae existit in Deo*. Quo loco scite notandum est, nomine *rationis*, etsi potissimum conceptio mentis intelligatur, tamen includi etiam voluntatis decretum, quo conceptus ordo executioni mandatur.

1 Contrarios hic habemus Deistas, fatalistas, Epicureos; qui quamquam Deum exstare fatentur, ipsi tamen adimunt providentiam. Omnia enim ex naturae impetu et ineluctabili necessitate ac temeritate fortuita ferri temperarique deblaterant. Stoici vero etsi rerum praecellentium curam Deum gerere adstruerent, tamen minimarum procurationem divinitate rebantur indignam; quorum sententiam e cineribus Cudwort iterum excitavit.

operatione ab ipsaque ad certum quemdam finem diriguntur. At vero id notio providentiae importat. Deus igitur rerum omnium est gubernator et rector.

Deinde ex Dei prudentia et bonitate idem elucet. Nam prudentis bonique artificis proprium est, ut operum, quae callidissimo artificio elaboravit atque ad certos usus iis maxime accommodatos genuit, curam gerat consentaneam, ipsaque, prout eorum conditio fert, ad praestitutum finem consequendum foveat. Ergo nisi Deus imprudentiae et feritatis impie insimuletur, rebus quibusque consulere ac prospicere dicendus est. Praeclare S. Ambrosius: « Quis operator negligat operis sui curam? « Quis deserat et destituat quod ipse condendum putavit? Si in« iuria est regere, non est maior iniuria fecisse? cum aliquid « non fecisse nulla iniustitia sit, non curare quod feceris summa « inclementia [1]. »

Et re sane vera quaenam causa Deum ab eiusmodi administratione rerum deterreat? Num quod ipsa divinam dedeceat dignitatem? At id potius eam amplificat maximeque commendat. An vero quia non omnia eius potentiae et cognitioni subduntur? Nihil profecto minus. Dei enim scientia et potestas nullis coërcetur limitibus, sed ad omnia late protenditur. An denique, quia Deus providendo nimium fatigaretur, aut quia bonam erga res conditas voluntatem in contrariam commutarit? Verum utrumque hoc sine absurditate dici nequit; quippe cum Deus labori non sit obnoxius, sed simplici voluntatis nutu omnia peragat; tanta vero affluat bonitate et constantia, ut ab hac deficere minime possit.

Tertio, idem evincitur ex miro elegantique ordine, quo mundi machina instructa est et affabre temperata. In tanta enim rerum vicissitudine et varietate, in tanta elementorum contrariorum pugna tam mirabilis consensio, mutuus nexus, conspiratio et, ut ita dixerim, concentus consistere nequaquam posset; nisi adesset moderator aliquis cuius imperio parerent omnia ac nutibus temperarentur. An opinabimur navigium sine gubernatore velificari non posse; urbem, semoto principe, destitui ordine;

1 *Homil. ad popul.* X.

gymnasium vel domum, si nemo adest qui praesit et cui pareatur, dissolvi penitus; rerum autem creatarum molem illis omnibus longe ordinatiorem ac naturis magis dissentientibus coagmentatam, regente atque administrante nemine, posse servari?

176. Quod si ad homines actionesque humanas sermonem convertamus, multo dilucidior veritas haec fiet. Nefas enim omnino est tantum facinus de divina bonitate vel suspicari, ut postquam hominem procrearit eique nobilissimum finem proposuerit; deinceps vel facti poenitens vel incuria flaccescens illum sibi prorsus ac fortunae lusibus praetermiserit. Quomodo sanctitas divina constaret, si Deus postquam naturalem legem digito veluti suo in nobis sculpserit, qua revocamur a turpi et ad honestum incitamur; decoras actiones hominum a pravis non discerneret, neque illis praemia, his congruas poenas praepararet? Quomodo Dei sapientia subsisteret, si hominum voluntates libertate, ut eorum natura fert, sarta tectaque servata non ita moderaretur, ut determinatus ordo et finis, quem praestituit, non frustretur sed potius nitescat magis? Si Deus humanum genus providentia sua non regeret, sibi ipse non consentiret, qui tanto studio tantaque cura ea, quae minus hominis intersunt, comparavit. Enimvero quis admiratione non percellitur cum humani corporis structuram, pulchritudinem, varietatem, usum singularum partium, ordinem contemplatur? Quid vero dicendum, si ad artificiosissimam mundi fabricam, quae homini quasi domus quam habitet data est, oculos convertamus? Tot tantaque in eo portenta conspiciuntur, ut copia et varietate mentem propemodum obruant. Vel ipsi considerentur flosculi, cuius generis multitudo quotidie pedibus teritur. Tanta eorum quisque solertia atque arte in singulis suis partibus formatus est, ut vel peritissimus artifex simile aliquid facere nequeat; tanta autem colorum venustate et lepore ornatur, ut praestantissimus pictor in imitando laboret. Quanta vero ars in tantulo fici grano aut acino vinaceo aut frugum ceterarumque stirpium minutissimis seminibus profusa conspicitur? in quibus immanes trunci et rami, qui deinceps explicantur, iam omnes delineati insunt et veluti in exiguum angustumque conclusi? Omitto cetera, quae utpote grandiora et spectabiliora per se contuentibus

admirationem ingenerant. Iam vero credibilene est, aut conceptu informari potest tam beneficum Numen et benignum, quod tam largitiose cum homine egit in iis, quae viliora sunt et minus intersunt, pristinae dilectionis quasi oblitum non curare cetera, quae animum, mores, et finem attingunt? Hoc, nisi amens sit, nemo suspicabitur.

Denique, ne in longum abeam, suadetur haec veritas ex perpetua atque unanimi gentium consensione et innata humano generi propensione naturae. Quae quidem ut ipsius rationis lucidissimum suffragium haberi debet, tantaque constat firmitate, ut ea summota, veritates omnes una labantur. Quid vero tam commune et ratum apud omnes plane gentes, quam divinae providentiae existimatio? Id quidem religio, quae ab omnibus non modo cultis sed etiam vel maxime barbaris nationibus supremo alicui Numini exhibetur, ostendit; id sacrificia vel ad bona consequenda vel ad mala avertenda significant; id conscientiae stimuli, quibus homines nequam ob flagitia animis latentia prorsus anguntur; id virtutum occultarum exercitatio; id sponte sua erumpens in periculis supremi numinis invocatio; id in rebus adversis ad Deum fusae preces; id vel ipsae blasphemiae, sacrilego licet, tamen evidenti et ineluctabili testimonio manifestant. Non enim deliri homines atque impii in divinitatem quasi ulciscendi libidine inveherentur, nisi persuasum ipsis foret nihil in mundo contingere, praeter supremi moderatoris permissionem aut imperium. Haec igitur cum certo constent, ne diutius in re satis aperta moremur, ad nonnullas potius difficultates dissolvendas veniamus.

Solvuntur difficultates.

177. Obiic. I. Si omnia Dei providentia administrarentur, nihil esset in mundo fortuitum. Atqui permulta sunt quae fortuna et casu contingere dictitamus. Ergo non omnia procuratione divina reguntur.

Deinde, ut arguit Velleius apud Tullium, rerum mundanarum cura divinae detrahit beatitati. Nam beatus esse non potest, qui negotiosis adeo curis implicatur et molestiarum

plenis, quales profecto mundi universi administratio importat animo [1].

Respondeo eventum aliquem dici fortuitum respectu intelligentiae cujusdam, quae illum nec definivit nec praesensit. Quare cum creata quaevis intelligentia, utpote limitibus circumscripta, terminatum semper habeat cognitionis et activitatis ambitum; multa intercidere possunt quae fortuita illi sint. At Deus qui causa est potentissima et infinita et cuius praesensionem et nutum nihil unquam elabitur, fortuitos nullos habet eventus. Quare cum fortunam et casum effectibus nonnullis, qui praeter expectationem et providentiam nostram contingunt, tribuimus; id nequaquam animo reputamus respectu etiam supremi Ordinatoris posse proferri.

Qui vero secundam difficultatem obiiciunt, divina humanis metiuntur. Nam quia homini rerum multarum cura operosa nimis et molesta accidere solet, simile aliquid divinitati tribuunt. At hi vehementer errant. Deus enim labori et molestiae obnoxius minime est. Non enim corpore constat ut operando defatigetur, nec membrorum utitur ministerio; sed intellectu solum agit et voluntatis imperio, et actione quidem unica ac simplicissima, qua universa complectitur et moderatur. Denique Deus, utpote perfectissimus, passionibus tangi nequit, nec proinde taedio vel molestia aut ulla animi aegrimonia afficitur. Quare non alia de causa rerum procuratione vacaret, nisi quia tabescere otio et nihil curare, ad beatitatem pertineret. At hoc, nisi epicureus, nemo sanus dicet unquam.

Urgebis: Saltem rerum minimarum administratio Deo tribuenda non est, utpote quae divinam dedeceat maiestatem. Nam rege etiam humano indignum censetur ad vilia quaeque providendo descendere; sed sufficit si gravioribus tantum negotiis appellat animum.

Respondeo etsi Deus nobilioribus entibus, quae intelligentia et libertate fruuntur, peculiarem curam impendat; tamen non idcirco res minores ab eius providentia eximuntur. Rationes enim quae contrarium probant, aeque militant utrobique.

1 *De natura Deorum* l. 1, n. 17.

At si viliorum rerum tenuitas, eas divinae administrationi subtraheret; idem de excellentioribus dicendum esset, quae quamquam nobilissimae, infinita tamen intercapedine a divina perfectione discedunt. Id autem neque ipsi adversario haec obiicienti arridet.

Exemplum vero regis humani paritatem nullam retinet. Nam principi terreno cura rerum minoris momenti non congruit, propterea quod iis distentus a graviorum providentia impediretur. At id respectu Dei non valet, qui infinita intelligentia ac perfectione gaudet; ideoque perinde infinitis rebus providendo par est, quasi unam dumtaxat administraret. Ceterum etiam quoad regem humanum (modo quae magis intersunt non negligantur) eo praestantius erit regimen, quo plûs eius providentia ad plura licet exigua protendatur.

Obiic. II. Si omnia Dei nutu contingerent, supervacanea esset circa negotiorum eventus cura ac sollicitudo humana. Id autem non modo experientiae adversatur, verum etiam desidiam ac torporem ingereret. Ergo Deus non curat omnia.

Respondeo distinguendo sic: Supervacanea esset sollicitudo nimia, quasi rerum exitus ex prudentia tantum humana penderet, largimur ultro; sollicitudo temperata, distinguimus iterum: Si Dei providentia humanam sibi subiectam excluderet, denuo concedimus; sin hanc non excludit sed infert potius, negamus omnino.

Ut divinus influxus non adimit creatarum causarum activitatem, sed iuvat atque ad operandum adsciscit; sic Dei providentia non tollit curam hominum et vigilantiam, sed exquirit moderaturque. Deus enim etsi *attingat a fine usque ad finem fortiter*, tamen *disponit omnia suaviter*. Quare omnino vult ut iuxta communem rerum ordinem adminicula humana ad finem, quem intendimus, adhibeamus et vigilantiam et solertiam nostram exerceamus. Dum tamen id facimus sicut vitanda est desidies, ita quoque cavenda est intemperans sollicitudo, et memoria saepe repetendum, finis adeptionem non tam ex humana machinatione, quam ex Dei consilio et voluntate pendere; qui saepenumero ut humanam superbiam retundat, ad alios longe diversos exitus res nostras ducit, quam hominum consilia et

efficacissimae artes portendebant. Enimvero quam saepe conspicimus, humanae prudentiae et calliditatis molimina ictu oculi ruere omnemque aditum fraudulentiae artibus intercludi! Quam saepe ardua conamina validique nisus omni apparatu secundum mundanam versutiam instructi incassum cecidere; contra vero exigua rerum exordia nullis fulta adminiculis se in ingentem molem excitarunt! Haec, quae longe prolixiorem orationem exposcerent, humanam pervicaciam mire confundunt, et Dei providentiam luculento patefaciunt testimonio.

Obiic. III. In mundo aequa non est bonorum distributio; nam frugi honestique homines inopia et calamitatibus innumeris affllictantur, contra flagitiosi ac nequam divitiis et honoribus affluunt. Haec autem cum Dei providentia, quae iusta esse deberet, conciliari non possunt.

Respondeo mirum esse in quantis difficultas haec deficiat. In primis enim falsum est generatim probos in aerumnis, impios homines semper in prosperitate versari. Etsi enim id saepe contingat, tamen saepe etiam contrarium eius intercidit. Quapropter quaerendum non est cur iusti angantur, pravi contra sospitentur; sed potius cur utrique, prout rerum vicissitudo fert, bonis et malis huius vitae promiscue subiiciantur; vel etiam cur praesentis aevi calamitatibus iusti non eximantur, nec contra pravi incolumitate priventur.

Sed si eiusmodi fiat interrogatio, ut inde divinae providentiae minuendae ansa sumatur; multiplex responsum praesto erit. Primum, ideo id usuvenit, quia utrumque hominum genus humanae naturae conditione tenetur, atque propterea huius vicibus varietatibusque subiicitur. Ex quo illud emergit ut pro mutabili rerum eventu actionumque liberarum cursu (qui certe divina providentia non adimitur sed regitur) mala aliqua vel bona tum in bonos tum in malos homines proveniant. Quod si Deus iustum quavis calamitate liberaret, impium statim post scelus admissum poena plecteret, non modo libertatis usum plerumque praepedire, sed etiam rerum naturalium cursum assidue deberet invertere. Quod quidem etsi possit, tamen non decet ut faciat, secus naturalem ordinem causarum pessum daret ac legum generalium constantiam et vim perverteret. Ad sapientiam vero

pertinet simplicissimis simul legibus et maxime universalibus mundum administrare [1].

Accedit ut si scelestis paenam, piis praemia illico in hac vita Deus rependeret; ordo moralis nedum detrimentum caperet, sed fere penitus dilaberetur. Facile enim tunc homines non amore virtutis sed spe temporaneae felicitatis ad bene operandum allicerentur; nec pravitatis horrore, sed unice suppliciorum formidine a flagitio deterrerentur. Sapienter igitur Deus non ita se in hominibus administrandis gerit, idque apprime rectae rationi est consonum. Ut omittam, terrena haec et decidua bona vel mala minime idonea esse virtuti aut sceleri pro merito rependendis.

Nihilominus non iniuria dici posset, piorum sortem etiam in praesenti vita esse improbis feliciorem. Etenim si bona et mala rationali naturae consentanea contemplemur, videbimus profecto his virtutem liberari prorsus, illis contra vitium omnino destitui. Quapropter Seneca de piis loquens inquit: « Omnia mala ab illis

1 Sapienter advertit id De-Maistre haec inter alia disserens: « Convenivate poc' anzi che male a proposito si sofisticava contro la Provvidenza « rispetto alla distribuzione de' beni e de' mali: ma che lo scandalo consiste « nell' impunità degli scellerati. Intanto io non so se voi possiate rinunziare « alla prima obiezione senza abbandonare del pari la seconda. Imperciocchè « se non avvi ingiustizia nella distribuzione de' mali, sopra qual fondamento « stabilirete voi le doglianze della virtù? Non essendo retto il mondo che « da leggi generali, non avrete, m' immagino, la pretensione che se le fon- « damenta del terrazzo, sopra il quale qui stiamo favellando, per un qual- « che sotterraneo ebollimento andassero in aria, fosse Iddio obbligato a « sospendere in favor nostro le leggi della gravità, per la ragione che questo « terrazzo sostiene in questo momento tre uomini i quali non hanno mai « commesso nè uccisioni nè furti: è indubitato che noi cadremmo e ci ri- « marremmo schiacciati. Lo stesso avverrebbe se fossimo stati membri della « Loggia degli Illuminati di Baviera o del *Comitato* di salute pubblica. « Vorreste per avventura, allorchè cade la grandine che fossero risparmiate « le campagne del giusto? Ecco dunque un miracolo. Ma se per caso a « quest' uomo dabbene avvenisse di commettere un peccato dopo la raccolta, « sarebbe eziandio di ragione che le sue biade imputridissero ne' granai; « ecco un altro miracolo. Di maniera che ogn' istante esigendo un miracolo, « diverrebbe appunto il miracolo lo stato ordinario del mondo, lo che è « come dire che più non potesse darsi miracolo, che la eccezione fosse la « regola, il disordine fosse l' ordine. Il solo esporre idee di tal fatta è un « confutarle abbastanza. » *Serate di Pietroburgo* t. 1, Tratt. 1, Vers. italiana.

« (Deus) removit, scelera et flagitia et cogitationes improbas « et avida consilia et libidinem caecam et alieno imminentem « avaritiam [1]. » Contra impii vera carent suavitate, et, si vel stimulos tantum conscientiae consideremus et insuperabilem illam, qua iugiter excruciantur, futurae poenae praesensionem; vitam infelicem et aerumnosam degunt, quam nec convivia nec splendor aularum nec theatrorum cantus lenire poterunt.

Haec quidem omnia difficultatem magna ex parte minuunt; sed longe a De-Maistrii sententia sumus, qui putat eam inde omnino solvi. Negari enim revera non potest contingere saepenumero, ut in fugaci hoc vitae curriculo virtus non modo praemiis careat, verum etiam perfide ab impiis opprimatur, cum contra vitium prospera utatur fortuna. Itemque negari nequit multos esse qui egeant, qui tamen longe meliori sorte sunt digni; pluresque contra rebus omnibus abundare, qui supplicium merentur, propterea quod rapinis et omni flagitiorum genere delectantur. Praeter igitur ea quae reposuimus, aliquid aliud addendum est, ut difficultas omnino evertatur.

Dico itaque exinde non divinam providentiam labefactari, sed alterum aevum huic successurum esse evidenter ostendi. Ut igitur dum fabula spectatur, rectum iudicium ferri nequit, nisi exitus et ultima nodi solutio consideretur; sic de praesenti vita, quam fabulae iure assimilamus, sermocinandum est. Donec labenti hoc aevo peracto, status finalis advenerit, in quo tandem praemia ac paenae pro singulorum meritis plene retribuentur; nemo putet se divinae iustitiae et providentiae ordinem penitus internovisse. Hic enim non praesentis vitae angustiis terminatur, sed ad alteram etiam, quae fine caritura est, se protendit.

Qua in re prudenti admodum oeconomia Deus utitur et ad nostrum bonum valde accommodata, cum perfectam praemiorum ac poenarum distributionem in futurum differt. Hinc enim in primis luculentissimum suppeditat eventurae vitae argumentum. Nihil enim evidentius menti est, quam aliud aevum huic esse successurum, ut Dei iustitia penitus impleatur et appareat. Deinde magnopere iuvamur ad animum ex terrenis rebus avocandum,

1 *De Prov.* c. VI.

atque bonis caelestibus affigendum. Namque cum videamus in hac vita bonos angi, malos autem incolumi fortuna frui, facile inferimus debitum et consentaneum virtutis stipendium temporaneis commodis non contineri, sed altius esse petendum. Quare facilius turpificatis rerum mundanarum affectibus animum liberamus, atque ad Deum puriorem animum convertimus. Praeclare Augustinus. « Placuit, *inquit*, divinae providentiae praeparare in posterum bona iustis, quibus non fruentur iniusti, « et mala impiis quibus non excruciabuntur boni. Ista vero temporalia bona et mala utrisque voluit esse communia, ut nec « bona cupidius appetantur, quae mali quoque habere cernuntur, nec mala turpiter evitentur, quibus et boni plerumque « afficiuntur [1]. »

Denique tenoris huius, quem in bonis et malis distribuendis divina providentia servat, haec reddi ratio potest, quod nemo sit adeo rectus moratusque, ut non peccaverit aliquando, saltem levi quodam flagitio [2]; contra nemo adeo sit impius, ut saltem quandoque virtutem aliquam moralem non exerceat. Saepe enim prava consuetudo naturae bonitate superatur. Quare iure meritoque possunt illi in hac vita temporaneis quibusdam plecti poenis, ut cum fenore ad praemium dumtaxat serventur; hi contra, quod nullam deinceps sint mercedem adepturi, aliquam ob bona opera in praesenti recipiunt. Qua de re scelestos homines ingens timor incessat oportet, cum se sospite donari fortuna conspiciunt. Indicium enim id est eorum honesta opera, quae patrarunt aliquando, ideo in praesens remunerari, quia propter admissa facinora ipsi a divina iustitia aeternis poenis destinantur. Contra piis hominibus, contraria de causa, cum affliguntur laetandum est. Pignus enim habent manifestum, se, poenis in praesenti solutis, certam posthac felicitatem esse consequuturos.

Obiic. IV. Atqui hoc ipsum divina bonitate indignum videtur, ut impios sic in pravitate animi obdurescere permittat, ut tandem perniciem non reparandam incurrant.

Resp. Illud, credo, nemo negabit stante impiorum in pravitate animi obstinatione, debere Deum meritas poenas de ipsis

1 *De Civ. Dei* lib. 1, c. 8.

2 Confer ante laudatum De Maistre ibid. vol. 2, tratt. 8.

sumere. Bonitas enim si recta est, nunquam potest detrimentum inferre iustitiae; iustitia autem omnino exigit ut quemadmodum bene operantibus praemium, sic nocentibus poena tribuatur. Sed difficultas in hoc tantum vertitur, quorsum Deus, cum possit animi pertinaciam in malo ab improbis removere, illam non removeat, nec eos ut ad bonum redeant frugem omnipotentia sua prorsus cogat. Quae sane quaestio cum permissione mali moralis confunditur, cui quidem supra responsum dedimus.

Attamen ut aliquid hic addamus, aio nihil divinae inde detrahi bonitati. Bonitas enim minime postulat ut omnia prorsus, quae conferri possent, beneficia conferantur; praesertim cum id prudens et conditioni naturae accommodatum regimen non patiatur. Quemadmodum vero optimi provisoris atque benignissimi ratio postulat ut illi, cui providet, adminicula satis idonea et vires sufficiat, quibus malum cavere possit; sic neutiquam exigit ut eius pervicaci omnino serviat voluntati, et rerum invertat ordinem ad ipsius culpam vel in malo perseverantiam liberam omni modo praepediendam. Enimvero Divina benignitas plus quam opus est, erga impios elucet, cum non modo iis liberum arbitrium donaverit ut, quemadmodum boni faciunt, ad salutem non ad perniciem uterentur; sed etiam innumeris modis ipsos a ruina deterreat et omnibus foveat adiumentis. Hinc praeter intelligentiae lumen, quo honestum a turpi discernant, peculiares quasdam illustrationes adiungit. Hinc praestat auxilia voluntati, ut facilius a malo resipiscant et ad bonitatem revertantur. Hinc minas adhortationesque adhibet et stimulis conscientiam angit, nec quidquam plane praetermittit, ut ab impietate eos homines revocet. Quare qui perit, ita perit ut non modo de Deo queri iure non possit, sed etiam confiteri adigatur, se a supremo bonorum fonte omnia recepisse, quibus facillime salutem consequuturus erat, nec nisi propria voluntate ac pertinacia corruisse. Potissimum vero cum videat quamplures esse qui longe operosiore vita utentes et difficilioribus difficultatibus impliciti, iustitiae et virtuti servierint.

Eiusmodi et similia responsa his quaestionibus balbutiendo aptamus. Ceterum in his rebus, quae divina attingunt consilia et captum humanum superant, coërcenda animi praefidentia

est, et Dei sapientia et bonitas adoranda, quae sanctissima plane est et a sui natura non deficit. Quod si quis impudentius, quam ferri possit, divinae providentiae causas omnes scrutari vellet; is stultitiae notam incurreret, atque illud Apostoli iure audiret: *O homo, tu quis es qui iudicas Deum?* Numquid consiliis divinis interfuimus, ut eorum arcana patefacere ac sub divum proferre valeamus? Satis est scire nihil a Deo fieri quod non sanctitate et aequitate sit plenum, nec hominis tantillam mentem profunditati iudiciorum aeternorum scrutandae esse parem.

Conclusio.

Haec habui de philosophia, quae vobiscum, optatissimi iuvenes, brevi huius anni curriculo communicarem. Equidem non inficior permulta adhuc desiderari, quae ad pleniorem huius scientiae notitiam pertinent. Sed ea nos consulto praetermisimus, ne plus, quam par esset, vestros animos gravaremus. Reliquum est ut semina, quae hic non sine delectu velut humo commisimus, vos pedetentim curis omnibus promoveatis. Qua in re vos vehementer hortor, ut quantum animo conniti poteritis, quantum labore contendere, in veram sapientiam incumbatis; eamque non ab aliis fontibus esse petendam existimetis, nisi ab iis, a quibus pietas simul et sacrosancta Christi religio attingitur.

FINIS THEOLOGIAE NATURALIS.

CONSPECTUS

COSMOLOGIA

PSYCHOLOGIA

THEOLOGIA NATURALIS

FINIS CONSPECTUS.

IMPRIMATUR

Fr. D. Buttaoni Ord. Praed. Sac. Palatii Apost. Magister.

IMPRIMATUR

Fr. A. Ligi Bussi Archiep. Iconien. Vicesgerens.